
109103214092

405

HAANDBOG

I

GEOGRAPHIEN

AF

DR. E. LØFFLER,
DOCENT I GEOGRAPHI VED KJØBENHAVNS UNIVERSITET.

Trado qvæ potui.

Med 160 Illustrationer i Texten
samt 3 lithographerede Kort.

KJØBENHAVN.
FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL).
THIELES BOGTRYKKERI.
1876.

Forord.

Om geographiske Studier i Nutiden med særligt Hensyn til foreliggende Haandbog.

Blandt de Videnskaber, som i den nyere Tid have tildraget sig en meer end almindelig Opmærksomhed, indtager unægtelig Geographien en meget fremragende Plads. Saavel Staterne som Private søge med Kraft at fremme dens Interesser, og Kjendskabet til Jordens Lande og Folk, der endnu i mange Henseender og for mange Egnes Vedkommende er temmelig mangelfuldt — eller endog ganske savnes — udvikler sig Aar for Aar paa en ligesaa forbausende som glædelig Maade. Vidtstrakte Reiser i alle Verdensdele, under Polarlandenes Kulde og Tropernes Sol oplukke nye Lande for den videnskabelige Forskning eller stille tidligere kjendte i et klarere og rigtigere Lys. Man lader sig ikke nøie med at undersøge den geographiske Position, Terrainforholdenes Beskaffenhed og Flodløbenes Udvikling, men gransker med samme Omhu Jordbund og Klima, Vegetation og Dyreverden; man studerer Folkestammernes physiske og sproglige Eiendommeligheder, deres Slægtskabsforhold og Vandringer og stræber at udforske de mange forskjelligartede Culturtilstande, under hvilke Mennesket henlever sin Tilværelse. Siden Oprettelsen af det franske *société de géographie* i Paris 1821 har der, fornemmelig i Europas større Stæder, dannet sig ikke mindre end 22 geographiske Selskaber, som ved at afholde Møder, udgive Aarsberetninger og understøtte eller udsende videnskabelige Expeditioner i mange Retninger bidrage til at fremme Geographiens Udvikling, og det fortjener særligt at fremhæves, at flere modtage

betydelig Statsunderstøttelse, saasom navnlig Selskaberne i St. Petersborg og London. Ved at oprette geographiske Docentpladser ved Universiteterne har man ligeledes paa ikke faa Steder skabt et kraftigt Middel til at udvikle og udbrede geographisk Viden, og, hvor stor Interesse Geographien for Øieblikket kan glæde sig ved, sees tillige ret slaaende deraf, at der i 1871 i England, Tydskland og Frankrig udkom ikke mindre end omtr. 600 større og mindre geographiske Skrifter!

Den Interesse, hvormed man saaledes i den nyere Tid har omfattet det geographiske Studium, er visselig hellerikke uden Grund. Længst forsvundne ere de Dage, da Geographien kun optraadte i en Tjeners underordnede Skikkelse, og da Pinkerton (1807) kunde udtale: »*Geography like chronology only aspires to illustrate history*«. Ved Humboldts og Ritters ligesaa geniale som kundskabsrige Arbeider tog Geographien et hidtil næppe anet Opsving, et omfattende Kjendskab til Naturforholdenes Beskaffenhed i Jordens forskjellige Egne tillod at opnaae nye Synspuncter for den geographiske Betragtning, og Verdensdelene kom til at optræde som særegne Individualiteter med hemmende eller fremmende Indflydelse paa de menneskelige Culturforhold og Historiens Gang. Strabos aandrige Opfattelse gjorde sig atter gjældende, men støttet paa Iagttagelser fra et langt større Omraade og med en langt mere i det Enkelte gaaende Charakteer. Saalænge Naturvidenskaberne, Ethnographien og Statistiken endnu ikke havde naaet den Udvikling, at de formaaede at yde deres Bidrag til en sammenlignende Charakteristik af Jordens Lande og Folk, maatte Geographien indskrænke sig til en schematisk Opregnen af Bjerge, Floder, Stater og Byer som et nødvendigt, skjøndt lidet tiltalende Underlag for historiske Studier, og det er først efter Udviklingen af de ovennævnte Videnskaber og under Ledelse af to saa eminente Forskere som Humboldt og Ritter, at den opnaaede Selvstændighed og videnskabeligt Værd. Vel er det saa, at Geographien for allerstørste Delen maa hente sit Materiale fra andre Discipliner, og at de forskjellige Naturvidenskaber ere den ligesaa uundværlige som Ethnographi, Statistik og Historie; men deraf følger naturligviis ikke, at den skulde mangle Originalitet i den Maade, hvorpaa den benytter de

modtagne Data, og endnu mindre, at den er et vilkaarligt Sammendrag af Kjendsgjerninger, hentede fra forskjellige Fag. Med Udbredelsesforholdene for Øie søger den meer og meer at fremstille ikke alene Verdensdelene, men de enkelte Lande som Individer og at meddele dem en vis Personlighed ved at fremdrage de Eiendommeligheder, hvorved de med Hensyn til Natur og Menneskeliv søndre sig fra andre Størrelser af samme Art. Den søger at tyde Landenes mangehaande vexlende Terrainforhold, saaledes at disse ikke fremtræde som en tilfældig Sammenhobning af Bjerge og Sletter, men som det nødvendige Resultat af en vis særegen Udviklingsgang; den fremstiller de klimatiske Forhold i deres Afhængighed til Stedets Beliggenhed og Overfladeformer, skildrer os den organiske Natur med sammes locale Præg og til Grund liggende Betingelser og fører os ind i Menneskelivets brogede Mangfoldighed med dets interessante Modsætninger i Legemsdannelse, Sprog, Aandsretning og Cultur, alt eftersom vi besøge disse eller hine Dele af Jorden. Endelig dvæler Geographien ogsaa ved Vexelvirkningen mellem Naturen og Mennesket, idet den deels paaviser, hvorledes Landenes forskjellige Naturforhold ere bestemmende for Befolkningernes Cultur og Historie, deels gjør os bekjendt med de Omdannelser, som Naturen paa mange Steder har erfaret under Indflydelse af Menneskets mægtige Haand, og det vil overhovedet under Specialfagenes stigende Opfordring til at fordybe sig i Enkelthederne ikke være Geographiens mindste Fortjeneste, at den søger at forene deres Resultater til et levende Totalbillede af Jorden og dens Liv.

Naar jeg saaledes i det Foregaaende, om end kun i flygtige Træk, har søgt at antyde den moderne Geographies Standpunct og Opgave, har det været mig magtpaaliggende ikke at nedskrive denne korte Charakteristik efter det Indtryk, jeg havde modtaget ved at studere dette eller hiint samlede Værk, men derimod efter det Indtryk, jeg har modtaget ved efter Evne at granske den omfattende Fagliteratur, som er nedlagt i videnskabelige Reiseværker, Monographier og Tidsskrifter. Den Opfattelse af Geographiens Natur, der saaledes efterhaanden har udviklet sig hos mig, kan jeg saameget mere udtale som min egen, som den kun er et bestemtere Udtryk for de Anskuelser, efter hvilke jeg allerede i mine første Studenteraar

udkastede Planen til et geographisk Studium, der skulde have sit Grundlag i et saavidt muligt indgaaende Kjendskab til de Discipliner, som ere nødvendige til Opfattelse af Landenes physiske Eiendommeligheder. Uden grundig Indsigt i Meteorologi, Geognosi, Botanik og Zoologi kunde der hverken være Tale om at tilegne sig de almindelige Træk, som forene mere omfattende Dele af Jorden til større Heelheder, eller at udfinde de mere specielle Særegenheder, der individualisere de enkelte Lande indenfor Totaliteten, og hertil maatte da senere føies ethnographiske, statistiske og historiske Studier, dersom jeg vilde forsøge at behandle Geographien i dens hele Udstrækning med tilbørligt Hensyn til de menneskelige Culturtilstande og sammes til Grund liggende Betingelser. Uden mange Aars forberedende Studier af denne Art er overhovedet enhver videnskabelig Behandling af Geogr. som Heelhed umulig, deels fordi Geographen for en meget stor Deel maa hente sine Kundskaber netop fra Specialfagene, og deels fordi han i høi Grad behøver disses Veiledning for at undgaae de mange Skjær, hvormed Reiseliteraturen og den i strengere Forstand saakaldte geographiske Literatur true hans Viden. Saare sjeldent er nemlig den Reisende i Besiddelse af en grundig alsidig Fagdannelse; i Reglen er han meer eller mindre Specialist, hvorfor hans Angivelser udenfor hans særlige Fag maae benyttes med Varsomhed og skjønsom Kritik, og undertiden mangler han ganske en videnskabelig Forberedelse, og kan da overhovedet kun læses med Udbytte, naar Læseren har Kundskaber nok til at forstaae hans Antydninger og rette hans Feil. Som ovenfor bemærket finder noget Lignende Sted med den særlig geographiske Literatur (Haandbogsliteraturen), men for at undgaae Misforstaaelser turde det med Hensyn til denne være nødvendigt at gaae noget nærmere ind paa Sagen og nøiere at belyse denne Literaturs nuværende Tilstand.

Naar man overveier den i Sandhed epochegjørende Indflydelse, som Humboldts og Ritters Virksomhed i Begyndelsen af dette Aarhundrede udøvede paa Opfattelsen af det geographiske Studium, kunde man paa en vis Maade være berettiget til at vente større Resultater deraf end dem, der for Oieblikket foreligge. Tager man Hensyn til Hyppigheden af videnskabelige Reiseforetagender, til Dannelsen af geographiske

Selskaber og til Mængden af ypperlige Specialarbeider i naturvidenskabelige, geographiske og ethnographiske Tidsskrifter, kan man visselig kun glæde sig over Geographiens Opsving i nyere Tider; men det forekommer mig paa den anden Side, at Glæden vil blive af en noget blandet Beskaffenhed, dersom man særligt fæster Blikket paa den geographiske Haandbogs- og Lærebogsliteratur. At der i denne gjør sig Forskjelligheder gjældende og ved Siden af mange mislykkede Frembringelser findes Skrifter af uomtvisteligt Værd, er naturligviis en Selvfølge; dog troer jeg, at de sidstnævnte ere forholdsviis sjeldne, og at det er langt vanskeligere at paapege en videnskabeligt udarbeidet Haandbog i Geographi end f. Ex. i Zoologi, Geognosi eller Historie. Forsaavidt det gjælder den geographiske Behandling af Specialfagene vil det ganske vist være let at fremhæve endog fortrinlige Arbeider, og Mænd som Studer, Schouw, Grisebach og Schmarda have hver paa sit særegne Omraade bidraget mægtig til Løsning af Geographiens Opgave, men, hvor Talen er om Fremstillinger af Geographien som Heelhed, kommer Sagen unægtelig til at stille sig anderledes. At der ogsaa her gives Undtagelser, er det vel unødvendigt at gjøre opmærksom paa; som Regel betragtet turde dog Forholdet være dette, at Forfatterne enten deelviis eller endog ganske mangle Kjendskab til Specialfagene og derfor ikke formaae at benytte den foreliggende Literatur. Til den tørre, skeletmæssige Behandling af Terrainforhold, Floder, Byer og Stater føies da vilkaarligt valgte, hyppigt misforstaaede Bemærkninger, hentede fra Naturvidenskaberne og Ethnographien, og Følgen deraf vil nu enten være den, at der indløber mange Feil og Inconseqventser, eller den, at Fremstillingen kommer til at bevæge sig i løse Almindeligheder, undtagen hvor det gjælder en Optælling af Bjerge, Floder, Byer o. l.; under alle Omstændigheder kommer Skildringen baade paa det større og mindre Omraade til at mangle det fornødne individualiserende Præg, og Vexelforholdet mellem Natur og Menneske kan end ikke tilnærmelsesviis komme til sin Ret. At det i Manges Øine vilde blive betragtet som et Beviis paa Grundighed, om jeg her vilde meddele Prøver paa de Feil og Synder Haandbogsliteraturen indeholder, det betvivler jeg ingenlunde, men efter de foregaaende Oplysninger troer jeg med god Samvittighed at kunne forskaane baade mig

selv og Læseren for det deraf flydende, lidet tiltalende Arbeide; jeg agter overhovedet ikke her at slaae mig til Ridder paa de Mange, der endnu hænge fast ved den ældre — og bekvemmere Behandling af Geographien, men efter Evne at fremme denne i human Henseende saa betydningsfulde Videnskab.

Under saadanne Forhold vil det let sees, at Tanken om at levere en paa de fornødne Fagstudier grundet Haandbog tidligt maatte foresvæve mig. Fra Barndommen af hendraget til Betragtning af Naturen har jeg gjennem tvende Slægtninges livfulde, paa egen Anskuelse grundede Skildringer af Orienten indsuget en dyb Interesse for fjerne Himmelegnes Natur og Menneskeliv, en Interesse, der efterhaanden ved Besøg i vort righoldige ethnographiske Museum saavelsom ved Bekjendtskab med Schouw's og Humboldt's Arbeider antog et saadant Omfang, at jeg som Student intet Øieblik betænkte mig paa at hellige Tid og Kræfter til geographiske Studier. Efterhaanden, som mit Kundskabsforraad steg under fortsatte Hjemmestudier og Reiser, kom ogsaa Lysten til at gjøre det frugtbringende, og længe, inden jeg fandt Leilighed til en Docents Virksomhed, havde Udarbeidelsen af en Haandbog som Grundlag for Selvstudium fremstillet sig for min Tanke som et virksomt Middel til at skaffe geographiske Kundskaber mere almindelig Indgang. Hvad der særligt maatte opfordre mig til at vove et Forsøg i den omtalte Retning er den fuldstændige Mangel paa et saadant Arbeide i den hele skandinaviske Literatur, en Mangel, der er dobbelt følelig, naar det erindres, at den geographiske Lærervirksomhed her som andensteds endnu næsten udelukkende er i Hænderne paa Dilettanter. Geographien er en ung Videnskab, som det først i den seneste Tid mere almindeligt er lykkedes at bane sig Vei til Universiteterne, og derfor mangler det i høi Grad, selv i Europas mest oplyste Lande, paa et planmæssigt uddannet, fagkyndigt Lærerpersonale. Medens Underviisningen i Physik og Mathematik i det Hele ledes af Polytechnikere, i Zoologi og Botanik af Medicinere, i de gamle Sprog af Philologer o. s. fr., med andre Ord af Mænd, der i høiere eller ringere Grad have særlig Fagdannelse i den Disciplin, i hvilken de undervise, er Geographien overladt til Theologer, Jurister, eller hvem der ellers maatte have Lyst, uden at der stilles nogen særlig Fordring til Lærerens Kyndighed.

Jeg kunde ogsaa gjerne have sagt, uden at der kan stilles nogen særlig Fordring til Lærerens Kyndighed. thi den, der har uddannet sig med et heelt andet Livsformaal for Øie, og som maaskee tillige kun midlertidigt beskjæftiger sig med Underviisning, af ham kan der umuligt fordres de mangeaarige, omfattende Fagstudier, som afgive det nødvendige Grundlag for Behandlingen af geographiske Emner. Det skulde gjøre mig ondt, om disse Bemærkninger bleve opfattede som en Anmasselse fra min Side eller et Forsøg paa at nedsætte Andres Virksomhed; min Mening er kun at fremhæve en paa Grund af Geographiens nuværende Vilkaar naturligt tilstedeværende Mangel, idet jeg nærer det Haab, at der med en klarere Erkjendelse af Sagens Beskaffenhed ogsaa vil vise sig en Mulighed for at bringe den ind paa en rigtigere Vei. Dersom den lille Lærebog, jeg udgav i Foraaret 1864, og som var udarbeidet efter ganske lignende Principer som den nu foreliggende, langt omfangsrigere Haandbog, havde mødt større Fagdannelse hos Lærerne, end Tilfældet i det Hele var, havde den vist kunnet glæde sig ved en større Udbredelse; den fik eenstemmig en meget hædrende Bedømmelse, men blev tillige fundet at afgive et for vanskeligt Grundlag for Underviisningen. Imidlertid vil jeg jo ikke nægte, at den for os alle saa sørgelige og nedstemmende Tid, paa hvilken den udkom, ogsaa kan have bidraget sit til, at forholdsviis Faa skjænkede den Opmærksomhed.

Hvad nu særlig nærværende Arbeide angaaer, da turde det efter de foregaaende Oplysninger om Geographiens nuværende Standpunct og Opgave, om den Maade, paa hvilken det geographiske Studium maa gjennemføres, og de Mangler, som endnu i vid Udstrækning klæbe ved Haandbogs- (og Lærebogs-) Literaturen, vel ansees for temmelig overflødigt at gaae nærmere ind paa dets Plan og Behandling. Først og fremmest har det sit Grundlag ikke i andre Geographier, men i Studiet af de forskjellige Videnskaber, hvis Bidrag ere nødvendige til den rette Forstaaelse af Naturforholdenes Udvikling og de menneskelige Culturtilstande. Gjennem almindelige Oversigter vil jeg søge at sammenfatte de store Hovedtræk og ved mere i Enkelthederne gaaende Skildringer af Continenter og Lande arbeide hen til, at disse komme til at fremtræde med deres individuelle Berettigelse, ligesom jeg ogsaa paa Grund af dets

overordentlige Betydning maa skjænke Havet en ganske anden Opmærksomhed, end der i Reglen bliver det til Deel. Jeg vil ikke alene dvæle ved Landenes Beliggenhed, Terrainforhold og Vandløb, men jeg vil saavidt muligt sætte Terrainforholdene i Forbindelse med den geognostiske Bygning; jeg vil ikke indskrænke mig til saadanne almindelige Bemærkninger om Klima, Plante- og Dyreverden, som kunne passe for mangfoldige Lande eller hele Zoner, men efter Evne netop udpege det, der for hvert enkelt Land er det særlig Charakteristiske; jeg vil opfatte Befolkningen som selvstændigt Led i en større physisk og sproglig Heelhed og skildre den med Hensyn til dens særlige historiske Udvikling, dens aandelige og materielle Standpunct, idet jeg ikke undlader, hvor Leiligheden gives, at fremhæve de ofte mærkelige Vexelvirkninger mellem Landenes Naturforhold og deres Beboeres Cultur. Med Hensyn til Behandlingen af de enkelte Verdensdele kan jeg ikke indrømme Europa den uforholdsmæssige Overvægt, hvormed det næsten altid optræder, fordi det hverken i physisk eller ethnographisk Henseende besidder den dertil fornødne Selvstændighed, ikke at tale om, at dets Naturforhold mangle den Storartethed og Mangfoldighed, der udmærker Asiens og Amerikas, og, staaer end Europa ved sin Historie og Civilisation høit over de andre Verdensdele, saa er det dog ifølge Culturens fælles Grundpræg i langt høiere Grad en Eenhed, end man maaskee i Reglen har Øie for. Overhovedet vil jeg ved Behandlingen af Lande og Folk søge at give hver sit, jeg vil i Sandhedens Interesse søge at stille mig saa upartisk som muligt overfor min Opgave og overalt stræbe at fremhæve det Væsentlige med Udeladelse af saadanne Enkeltheder, der ere uden Værd for den klare Opfattelse af Heelheden. Hvad Byerne angaaer har naturligviis Udvalget været ledet af forskjellige Hensyn, idet foruden deres historiske, kunsthistoriske og videnskabelige Betydning tillige deres Størrelse, industrielle og mercantile Standpunct maatte blive af Vigtighed. Forsaavidt der ikke meddeles en udførligere Beskrivelse, vil Charakteristiken saavidt muligt rette sig efter deres fremherskende Præg, og Indbyggerantallet er givet efter de nyeste officielle Meddelelser; men Læseren bedes tillige erindre, at Folkemængden for de store Byers Vedkom-

mende er meget usikker, deels fordi der i Opgivelserne ikke altid lægges tilbørligt Mærke til Forstæderne, og deels fordi man, naar disse tages med, ofte faaer saa ubestemte Grændser, at en nøiagtig Angivelse bliver en fuldstændig Umulighed. Hvad der ved Fremstillingen af Europa har været mig af stor Betydning, er de temmelig omfattende Reiser, jeg efterhaanden har været i Stand til at foretage, thi foruden den Indflydelse, de have udøvet paa min Opfattelse af Naturen og Menneskelivet i Almindelighed, sætte de mig for mange Steders Vedkommende i Stand til at skildre efter egen Anskuelse og deels træffe et andet Udvalg, end jeg maaskee ellers vilde have gjort, deels gjøre mangen Bemærkning, der ellers maatte have manglet. Som Bogens Omfang tilbørligt godtgjør, har det imidlertid ingenlunde været min Hensigt at levere en i Enkelthederne udtømmende Behandling af Geographien; tværtimod har jeg søgt at beherske det omfangsrige Stof paa et maadeholdent Omraade og at vække Interesse ved Behandlingsmaaden og de meddeelte Kjendsgjerningers Værd hellere end ved udtværede Skildringer og poetiske Tirader. Paa Illustrationerne, som ere tagne fra min Videnskabs hele Omraade, er der anvendt megen Omhu baade med Hensyn til Emne og Udførelse. Af Landskaber meddeles kun nogle enkelte charakteristiske Typer, da slige Billeder, naar de ellers skulde have Betydning, maae foreligge i en langt større Maalestok og navnlig i et langt rigere Udvalg, end der paa nogen Maade kunde være Tale om i en Haandbog; ved Valget af monumentale Bygninger har jeg tillige fulgt det Bihensyn at repræsentere de vigtigste Stiilarter. Til adskillige af Illustrationerne har jeg selv været i Stand til at levere Originaltegninger, som i Texten findes betegnede med Mærket E. L.

Med disse Bemærkninger vil jeg da slutte mit Forord og anbefale mit Arbeide til Enhver, der har Interesse for geographiske Studier. Naar jeg bedømmer Omfanget af den Opgave, jeg har stillet mig, og de dybtgaaende Kundskaber, den i saamange Retninger kræver; naar jeg samler for Tanken den betydelige Literatur, jeg har maattet benytte, og overveier, hvor vanskeligt det er under saadanne Forhold ganske at magte sin Gjenstand og at give Fremstillingen en klar og tiltalende Form: da gribes jeg ofte af alvorlige Tvivl med Hensyn til mit Ar-

beides Værd og føler, at 20 Aars uafbrudt fortsatte Gransk-ning dog er en kort Tid, naar det gjælder ret at blive hjemme i en Videnskab. Men, selv om jeg turde haabe at have gjort Opgaven Fyldest og at vinde Anerkjendelse i den lille Kreds, som veed, hvad aandeligt Arbeide er, som har Kundskaber nok til at vurdere det Gode efter Fortjeneste og see Feiltagelserne i det rette Lys, kan jeg dog ikke skjule for mig selv, at deri ligger en saare ringe Garanti for den Modtagelse, som min Bog vil finde i den store Almeenhed. Imidlertid skal man jo haabe det Bedste, og uden at indlade mig paa almindeligere Betragtninger over Nutidens literære Forhold, der, hvor fri-stende de end kunne være, dog ikke høre hjemme paa dette Sted, vil jeg slutte med at udtale det Ønske, at den Kjærlighed til Sagen, ved hvilken nærværende Arbeide er bleven til, ogsaa maa finde nogen Tilslutning hos Andre. — Den høitagtede Forlægger Cancelliraad Hegel, som fra første Færd har om-fattet Foretagendet med udeelt Interesse, bringer jeg herved min hjerteligste Tak.

I Sommeren 1874.

E. Løffler.

For at undgaae altfor hyppige Citater skal jeg her anføre en Deel mere omfattende Værker, mest Haandbøger, som jeg alle meer eller mindre har benyttet under Udarbeidelsen af foreliggende Skrift. At der kunde nævnes flere, er mig naturligviis velbekjendt, men jeg anseer det for urigtigt at nævne andre end saadanne, som jeg selv har brugt. De her meddeelte ville i det Følgende kun ganske undtagelsesviis af særlige Grunde blive citerede; hvor derimod anden Literatur er spurgt til Raads, skal det paa sit Sted blive angivet.

Petermann: Geogr. Mittheilungen. Begyndt 1855.
Behm: Geogr. Jahrbuch. Begyndt 1866.
Journal of the royal geogr. society. Begyndt 1832.
Klöden: Handbuch der Erdkunde. II (1867), III (1869).
Stieler: Handatlas über alle Theile der Erde.

Mundt: Lærebog i Astronomien. 1855.
Sawitsch: Praktische Astronomie. 1850, 51. 2 Theile
Müller: Lehrbuch der kosmischen Physik. 1856.
Steinhauser: Grundzüge der mathemat. Geographie. 1864.
Naumann: Lehrbuch der Geognosie. I—III. 1858—72. Ikke sluttet.
C. Vogt: Lehrbuch der Geologie. I—II. 1854.
Lyell: Principles of Geology. 1847.
Dana: Manual of Geology. 1863.
Kjerulf: Stenriget og Fjeldlæren. 1865.
Credner: Elemente der Geologie. 1872.
Landgrebe: Naturgeschichte der Vulcane. I—II. 1855.
Daubeny: Vulcane, deutsch von Leonhard. 1851.
Maury: Physical geography of the sea. 1861.
Mühry: Allgemeine geogr. Meteorologie. 1860.
Schouw: Grundtræk til en alm. Plantegeographie. 1822.
Meyen: Grundriss der Pflanzengeographie. 1836.
De Candolle: Géographie botanique. 1855.
Grisebach: Vegetation der Erde. I—II. 1872.
Henfrey: Vegetation of Europe. 1852.
Schmarda: Geogr. Verbreitung der Thiere. 1853.
» Zoologie. 1ste Bind. 1871.

Lyell: Antiquity of Man. 1863.
C. Vogt: Vorlesungen über den Menschen. I—II. 1863.
Quatrefages: Unité de l'espèce humaine. 1861.
Prichard: Naturgeschichte des Menschengeschl. edd. Wagner. I—IV. 1840—48.
Latham: Varieties of Man. 1850.
Perty: Grundzüge der Ethnographie. 1859.
Waitz: Anthropologie der Naturvölker. I—IV. 1859—71.
Berg: Sprogenes Udbredelse og Slægtskab. 1868. (Afhandl.)
Kolb: Handbuch der vergleich. Statistik. 1871.
Kugler: Handbuch der Kunstgeschichte. I—II. 1856—58.
Lübke: Kunsthist. fremstill. i dens Hovedtræk. edd. Lange. 1872.
Ritter: Geschichte der Erdkunde edd. Daniel. 1861.
Peschel: Geschichte der Erdkunde. 1865.
Weber's og Cantu's historiske Haandbøger.

Almindelig Indledning.

Momenter af den mathematiske Geographi.

Selv den flygtigste Betragtning af Himmelhvælvingen vil snart overtyde Iagttageren om, at dens Stjerner og Stjernebilleder ikke indtage samme Plads i Løbet af et Døgn. Medens nogle staae op og gaae ned, see vi andre afvexlende nærme sig Horizonten og fjerne sig fra den, men det vil derhos tillige vise sig ved fortsatte Undersøgelser, at der gives et Sted paa Firmamentet, som ikke deeltager i »den daglige Bevægelse«, og som altsaa bliver det faste Centrum, omkring hvilket Stjernerne, alt efter deres forskjellige Afstand derfra, beskrive større eller mindre Kredse. Dette Himmelhvælvingens faste Punct benævnes Verdenspolen eller specielt Nordpolen, i Modsætning til det diametralt modsatte under Horizonten, som kaldes Sydpolen, og den Linie, som forener begge, og om hvilken den stjernefulde Himmelhvælving synes at dreie sig fra Øst til Vest, har man givet Navn af Verdensaxen. Verdenspolen (Nordpolen) er ikke betegnet paa nogen særegen Maade, og Polarstjernen, som for en flygtig Betragtning synes at befinde sig i selve Polen, bevæger sig selv omkring den i en Kreds, hvis Radius er $1^0\ 22'$.

Denne Himmellegemernes daglige Bevægelse er imidlertid kun noget tilsyneladende. Jorden er et altfor ubetydeligt Punct

i Universet, til at den ved sin Tiltrækning kunde bidrage til at lade Tusinder af Kloder, som endog for en Deel overgaae den betydeligt i Størrelse, kredse omkring sig i saa kort Tid som et Døgn, og denne Anskuelse bliver dobbelt urimelig naar det erindres, at de befinde sig i høist forskjellige Afstande fra Jorden, der altsaa ved sin Tiltrækning skulde medvirke til at frembringe den største Hastighed netop hos de allerfjerneste. Da det imidlertid er uimodsigeligt, at Himmelhvælvingen tilsyneladende bevæger sig omkring Jorden fra Øst til Vest i Løbet af 24 Timer, gives der ingen anden Maade at forklare Phænomenet end den Antagelse, at *Jorden i samme Tid dreier sig om sin Axe i modsat Retning*, og denne Anskuelse støttes nu ikke alene derved, at man hos Solen og flere af Planeterne har iagttaget en Axeomdreining, men er endog 1852 directe bleven godtgjort af Foucault ved hans interessante Pendulforsøg. Et Pendul, som er anbragt i en paa en vandret Skive staaende Bøile, vil nemlig ikke alene stadigt svinge i samme Plan, i hvilket det sættes i Bevægelse, men Svingningsplanet vil ogsaa vedblive at beholde samme Stilling til Skiven, saalænge denne befinder sig i Ro. Dreies den derimod langsomt rundt, vil Pendulets Svingningsplan, uden at forandre sin absolute Retning, efterhaanden forandre Stilling i Forhold til Skiven modsat dennes Bevægelse, og det var netop paa Grundlag af denne Iagttagelse, at Foucault, først paa Observatoriet i Paris og senere i Pantheon sammesteds, leverede sit experimentale Beviis for Jordens Axerotation. Paa Jordens Axeomdreining beroer som bekjendt *Afvexlingen af Dag og Nat*, idet nemlig den Side, som til en given Tid vender mod Solen, har Dag, medens den modsatte har Nat, og,

Fig. 1.

da Omdreiningen foregaaer i Løbet af 24 Timer, ville begge vexle med hinanden i samme Tidsrum.

Foruden sin Axeomdreining foretager Jorden ifølge Copernicus's udødelige Lære, der forøvrigt allerede fremtræder i Oldtiden, endnu en anden Bevægelse af ikke mindre Vigtighed. idet den nemlig i Løbet af et Aar tilbagelægger sin elliptiske Kredsbane omkring Solen. Ogsaa her synes det for den umiddelbare Iagttagelse, at Jorden er det faste Centrum, medens Solen efterhaanden forandrer sit Sted; men, naar man tager Hensyn til, at Solens tilsyneladende Bevægelse ligesaagodt kan forklares ved den Antagelse, at det er Jorden, som kredser om denne — hvorved den altsaa fra Jorden af maa sees i forskjellige Retninger — og tillige erindrer, at Solens Masse er ikke mindre end 355,000 Gange større end Jordens, nødes man ifølge en af Physikens vigtigste Grundsætninger til at betragte Solen som Bevægelsens Centrum. Jordens Middelafstand fra Solen kan omtrent anslaaes til 20 Mill. Miil, en Afstand, der er saa betydelig, at selv om en Kanonkugle kunde vedblive at bevæge sig med 1000 Fods Hastighed i Secundet, vilde den dog bruge 12 Aar om at tilbagelægge Veien! Idet Jorden gjennemløber sin aarlige Kredsbane (Ekliptika), vedblive Jordaxens Stillinger at være indbyrdes parallele og at hælde mod Ekliptikas Plan under en Vinkel af 66° 32′, og, da altsaa dens Poler afvexlende

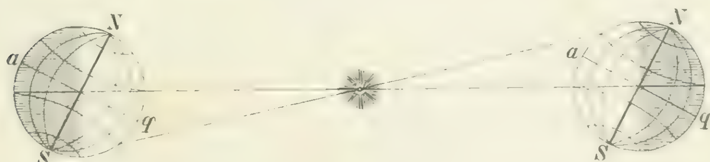

Fig. 2.
Jorden i Sommer- og Vinterstilling.

vendes mod Solen og bort fra denne, giver dette Forhold ikke alene Anledning til en forskjellig Fordeling af Varmen paa dens Overflade i Aarets Løb (Sommer og Vinter) og til dens Ind-

deling i Zoner, men betinger tillige den afvexlende Længde af Dag og Nat udenfor selve Æqvatorialbæltet. Dersom Jordaxen indtog en lodret Stilling i Forhold til Ekliptika, vilde der ganske vist være varmt under Æqvator, hvor Solstraalerne falde lodret ind, og koldt ved Polerne, hvor Solstraalerne kun streife; men en Inddeling i Zoner efter Solens forskjellige Stand i Aarets Løb vilde selvfølgelig være umulig, Aarstiderne vilde falde bort, idet Varmens Fordeling paa Jordoverfladen altid vilde være den samme, og Dag og Nat vilde overalt og til enhver Tid være lige lange, saa at Jorden vilde have et bestandigt Jævndøgn. Ved Jordaxens Hældning forandres alle disse Forhold; Aarstiderne komme til Udvikling med deres forskjellige Varme, Sommer-Dagen og Vinter-Natten tiltage i Længde, efterhaanden som man nærmer sig Polerne, og, da Solen i det mindste eengang om Aaret kommer i Zenith for alle Lande mellem Krebsens og Stenbukkens Vendekreds, 23° 28′ Nord og Syd for Æqvator, adskilles saaledes den tropiske Zone fra den nordlige og sydlige tempererede, som aldrig faae Solen i Zenith. De tvende Polarzoner, der omsluttes af den nordlige og sydlige Polarkreds paa henholdsviis 66° 32′ nordlig og sydlig Brede, omfatte alle de Lande, hvor Solen idetmindste eet Døgn af Sommerhalvaaret uafbrudt er over, og i Vinterhalvaaret idetmindste ligesaa længe er under Horizonten.

Vende vi os dernæst til en Betragtning af selve Jorden og da først og fremmest med Hensyn til dens **Form og Størrelse**, da er det af forskjellige Forhold klart, at den i Almindelighed maa opfattes som kugledannet. Allerede den Omstændighed, at vi af fjerne Gjenstande altid iagttage Toppen, inden vi ere i Stand til at øine Foden, tyder hen paa en Krumning af Jordoverfladen — hvad der da ogsaa er blevet godtgjort ved talrige Jordomseilinger — og naar man nu tillige erindrer, at Jordens Slagskygge paa Maanen under en Maaneformørkelse viser sig rund, samt at andre Himmellegemer, hos hvilke det har været

muligt at iagttage Formen (Solen og Planeterne) ligeledes vise sig runde, bliver det utvivlsomt, at Jordens Skikkelse maa opfattes som kugleformet. Som man maatte formode, var dette allerede Oldtiden bekjendt og lærtes i det 5te Aarh. f. Chr. af Parmenides fra Elea, og det var netop under denne Forudsætning, at Eratosthenes (276—196 f. Chr.) var i Stand til at udmaale Jorden og tilnærmelsesviis rigtigt at angive dens Omfang til 250,000 Stadier. Han vidste nemlig, at Solen paa den længste Dag kom i Zenith for Syene ved Ægyptens Sydgrændse; paa samme Dag bestemte han ved Middagstid dens Afstand fra Zenith i Alexandria, som han antog laa under samme Meridian, til 7° 12′, og da der til den paa Himlen maalte Bue maatte svare en af lignende Gradantal paa Jorden, og Afstanden mellem Alexandria og Syene omtrent beløb sig til 5000 Stadier, gav en simpel Regning ham Længden af den hele Meridian (ɔ: 360°) eller altsaa med andre Ord Jordens Omfang. Imidlertid er Jorden ikke nogen fuldstændig Kugle. Da den franske Astronom Richer 1672 kom til Cayenne, bemærkede han til sin Forbauselse, at hans Uhr stadigt gik for langsomt, og at han maatte forkorte Pendulet 1¼‴ for atter at bringe Uhret i rette Gang. Paa Grund af, at Pendulets Svingning er en Virkning af Tyngdekraften (Tiltrækningen), der kan tænkes samlet i Jordens Centrum, maa aabenbart Svingningen være hurtigst, hvor Afstanden fra Centrum er mindst, og langsomst, hvor Afstanden er størst, og Richer bragte derfor den Forestilling tilbage til Europa, at Jorden maatte være stærkere buet under Æqvator end i nordligere Egne. Da nu ogsaa Newton paa Grund af Axeomdreiningen sluttede, at Jorden maatte være noget fladtrykt ved Polerne og mere hvælvet under Æqvator, saa at Bredegraderne her maatte være kortere end i Polarlandene, udsendte det franske Akademi henimod Midten af forrige Aarhundrede tvende Expeditioner paa Gradmaalinger, af hvilke den ene under Maupertuis gik til Lapland, den anden under la Condamine til Peru, og ved disses Under-

søgelser blev det ogsaa godtgjort, at Bredegraden under Æqvator er kortere end i Polarlandene (i Peru blev den fundet 56,750 Toiser*), i Lapland 57,437 T.), saa at Jordens Fladtrykthed dermed var beviist. — Jordens Omdreiningsaxe er 1713, Æqvatorialaxen 1719 og Længden af Æqvator 5400 geogr. Miil; — Jordens hele Overflade er 9,261,000 □ M. og dens Rumfang 2650 Mill. Kubikmiil.

Efter at vi saaledes have gjort os bekjendt med Jordens Form og Størrelse, der forøvrigt er bleven nøiere bestemt ved nyere Gradmaalinger og Pendulforsøg, staaer det nu tilbage at undersøge, hvorledes man foretager **Stedbestemmelser** paa dens Overflade. Som bekjendt falder Jordens Omdreiningsaxe sammen med Verdensaxen, og til dennes tilsyneladende Endepuncter paa Himmelhvælvingen (Verdenspolerne) svare Jordaxens Endepuncter Nordpol og Sydpol. Lægger man en Storcirkel om Jorden paa en saadan Maade, at alle Puncter i den have ligestor Afstand fra Polerne, fremkommer Æqvator; ved Meridianer forstaaes Storcirkler, som gaae gjennem Polerne og altsaa krydse Æqvator under rette Vinkler, medens Bredekredsene ere Cirkellinier parallele med Æqvator mellem denne og Polerne. Da der gjennem et hvilketsomhelst Punct kan lægges en Meridian og en Bredekreds, ville disse afgive et Middel til Stedbestemmelser paa Jordoverfladen, idet ethvert Steds Beliggenhed vil være nøiagtigt bestemt ved Angivelsen af disse Linier. Ved et Steds Meridian angives nemlig dets Længde ɔ: dets Afstand i Grader, Minuter og Secunder fra en vilkaarligt valgt første Meridian, der benævnes efter Ferro, Greenwich eller Paris, og hvorfra Længden regnes mod Øst og Vest fra 0°—180°; ved Bredekredsen angives derimod dets Brede, som regnes fra Æqvator mod Nord og Syd fra 0°—90° og henholdsviis betegnes som nordlig og sydlig. Da Breden,

*) 1 Toise = 6 Fod.

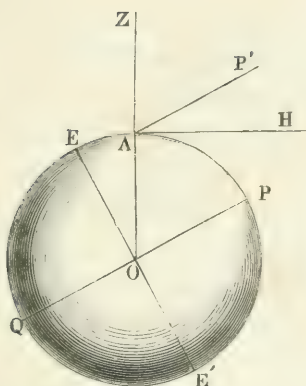

Fig. 3.
I hosstaaende Figur er P Nordpolen, Q Sydpolen og EE' Æqvator A er et Punct paa Jordoverfladen, hvis Zenith er Z, hvis Horizont er H, og hvis Pol er P'. Altsaa er Polhoiden for A, nemlig ∠ P'AH, = sammes geogr. Brede ɔ: ∠ AOE.

som hosstaaene Figur viser, netop er lig Polhøiden ɔ: Polens Afstand fra Horizonten, benyttes Observationer af Polhøiden til Bredebestemmelser, medens derimod Længdebestemmelser beroe paa, at Solen culminerer desto tidligere for et Sted, jo østligere det ligger, saaledes 1 Time tidligere for et Sted, der ligger 15° østligere, 4 Minuter tidligere for et, der ligger 1° østligere o. s. fr. Længdeforskjellen mellem tvende Steder er altsaa eensbetydende med Tidsforskjellen mellem disse, og, reiser man f. Ex. fra Kjøbenhavn med et efter sammes Tid nøiagtigt reguleret Uhr østerpaa til et Sted B og finder, at dette har Middag, naar det medbragte Uhr viser 11, saa er dermed godtgjort, at B ligger 15° østligere end Kjøbenhavn. En Længdegrad paa Æqvator er 15 geogr. Miil, men, efterhaanden som Breden voxer, bliver Længdegraden mindre, og i Polerne er den selvfølgelig = 0.

Den bedste Maade at afbilde Jorden paa er aabenbart ved en Kugle (Globus). Skal imidlertid Afbildningen være i Stand til at omfatte de nødvendige Enkeltheder, maa man opgive Kugleformen, og fremstille Jorden eller dens enkelte Lande i det rette Plan, altsaa paa Landkort; men, da Kuglefladen ikke lader sig udfolde i et Plan uden at lide betydelige Fordreielser, blive alle Landkort meer eller mindre feilfulde, og navnlig desto mere, jo større Strækninger de afbilde. Ved Construction af Landkort anvender man forskjellige Projectionsmaader, af hvilke vi her skulle anføre de vigtigste. 1) Den

orthographiske P. afbilder en Deel af Kuglefladen ved fra alle Puncter i denne at nedfælde lodrette Linier paa Projectionsplanet og anvendes, hvor det gjælder om en Fremstilling af smaa Landstrækninger. Ved Kort over større Landstrækninger (alm. Landkort) bruges gjerne 2) den koniske P. Man forestiller sig her en Kegle, der har sit Toppunct i Forlængelsen af Jordaxen og berører Jordkuglen i en Ring, som er den Bredekreds, der skal gaae gjennem Midten af Kortet. Denne Keglеflade tænkes dernæst udfoldet i et Plan, i hvilket den midterste Bredekreds bliver en Cirkelbue, hvis Radius er Linien fra Keglens Top indtil den Ring, i hvilken den berører Kuglen; vil man anvende denne Projection paa en heel Verdensdeel, forbedres den saaledes, at kun den midterste Meridian bliver en ret Linie. Til at fremstille Halvkuglerne anvendes sædvanligt 3) den stereographiske P., ved hvilken Jorden tænkes gjennemsigtig, og den Halvkugle, der skal afbildes, betragtes fra Projectionsplanets Pol i den modsatte; ved Kort over hele Jorden bruges 4) Mercators P. (opfundet af Tydskeren Gerhard Kaufmann i det 16de Aarh.), hvor Meridianerne saavelsom Bredekredsene ere parallelt løbende, rette Linier, og Bredegraderne voxe henimod N og S Polen, medens Længdegraderne overalt beholde samme Størrelse. Ved denne Projectionsmaade bliver altsaa Jordoverfladen afbildet paa en udfoldet Cylinder.

Geognostiske Grundforhold.

Efterat vi saaledes have lært Jorden at kjende som Verdenslegeme og gjort os bekjendt med dens Størrelse og Form, ville vi dernæst gaae over til en Betragtning af selve dens physiske Forhold, dens Bygning og Sammensætning. Ved den af Cavendish angivne Methode har man udfundet, at Jordens Vægtfylde er $5^1/_2$ ɔ: at den er $5^1/_2$ Gang saa tung som en Vandkugle af samme Størrelse, ligesom man ogsaa har beregnet dens Vægt til 2 Qvadrillioner Pund, men hvad det dog først og fremmest

kommer an paa, naar det gjælder at opfatte Jordens physiske Forhold i det Store, er at fastholde den vigtige Kjendsgjerning, at den hovedsageligt bestaaer af smeltede og dampformige Masser, der omgives af en forholdsviis tynd Skorpe, hvis afkølede Overflade afgiver en Bolig for dens rige organiske Liv. Vi ville i det Følgende gjøre os nærmere bekjendt med de forskjellige Eiendommeligheder hos Jordkloden, hvoraf man har været i Stand til at uddrage dette vigtige Resultat.

Som bekjendt er Jordoverfladens Varme afhængig af Solen og meget forskjellig efter Dags- og Aarstiden, efter den geographiske Brede og Jordbundens Beskaffenhed. I Sahara ophedes Sandet undertiden til + 60° R., medens de polare Ismarker om Vinteren stundom afkøles til ÷ 40°. Graver man sig ned i Jorden, udslettes disse Modsætninger meer og meer, fordi Jordlagene kun besidde en ringe Ledningsevne, og paa en vis Dybde, som forresten efter Forholdene er noget forskjellig, er Varmegraden uforandret den samme hele Aaret rundt og lidet afvigende fra Stedets aarlige Middelvarme. 1783 blev der af Cassini og Lavoisier opstillet et af den sidste forfærdiget Thermometer i en 84′ dyb Kjælder under det astronomiske Observatorium i Paris, og dette Instrument, paa hvilket man kan aflæse indtil $^1/_{200}$°, har siden det blev opstillet viist en eensformig Temperatur af 11,82° C.! Gaaer man ned til større Dybder, vil man imidlertid træffe paa en ganske anden Lov med Hensyn til Varmens Fordeling i det Indre. Allerede længe vidste man, at Luften i dybe Bjergværker er paafaldende varm, men var tilbøielig til at forklare dette eiendommelige Forhold af Arbeidernes Nærværelse, Grubelysene og andet saadant. Imidlertid have de talrige artesiske Brondboringer, som ere foretagne i dette Aarhundrede, og som f. Ex. ved Neusalzwerk i Westphalen have naaet til en Dybde af over 2100′, godtgjort noget ganske Andet, og det er da navnlig ved disse blevet hævet over enhver Tvivl, **at Varmen stiger**

med 1° C. for hver 90—100', man trænger dybere ned, idet man naturligviis fraregner de øverste af den atmosphæriske Temperatur paavirkede Jordlag. Dersom denne Lov vedligeholder sig længere nedefter, og der er ingen Grund til at formode væsentlige Afvigelser, vil Temperaturen ved 10000' have naaet kogende Vands Varme og i en Dybde af 5 geogr. Miil være høi nok til at smelte Støbejern og Basalt! Høist interessant er det, at man i det østlige Sibirien i Omegnen af Jakutsk, hvor Jordbunden stadigt er frossen indtil en Dybde af omtrent 600', har faaet en yderligere Bekræftelse paa, at Temperaturen stiger fra Overfladen nedefter, og man er saaledes efter de foreliggende Kjendsgjerninger fuldkomment berettiget til at betragte Jordens Indre som dannet af smeltede og ildflydende Masser, skjøndt man vistnok ikke ved directe Iagttagelser har formaaet at overtyde sig derom.

Er man saaledes allerede ved Betragtningen af den med Dybden stigende Jordvarme kommen til det Resultat, at der existerer en væsentlig Modsætning mellem Jordens Ydre og Indre, vil man finde denne Forudsætning yderligere bekræftet ved en Undersøgelse af de hyppige og ofte betydelige Niveauforandringer, for hvilke Landene ere udsatte. Disse Forandringer, der ere velbekjendte under Navn af **Hævninger og Sænkninger**, foregaae undertiden ganske pludseligt og da gjerne i Forbindelse med Jordskjælv, men de kunne ogsaa foregaae med en saa umærkelig Langsomhed (seculære H. og S.), at man kun gjennem lang Tids fortsatte Iagttagelser er i Stand til at erkjende dem. Den skandinaviske Halvø giver os Exempel paa en langsom Hævning. Henimod Midten af forrige Aarhundrede fortalte man ganske almindeligt, at Vandet sank i den bothniske Bugt, og da Celsius, som havde faaet det Hverv videnskabeligt at undersøge Forholdene, troede at maatte udtale sig i samme Retning og desuden fandt Medhold hos Linné, blev man staaende ved denne lidet tiltalende Anskuelse indtil Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, da

v. Buch efter Undersøgelser paa Stedet vovede at udtale den modsatte og i physisk Henseende ene berettigede Mening, at det var Landet, som langsomt hævede sig. Da Hævningen er meget svag og ikke overstiger 3′ i Aarhundredet, er det imidlertid vanskeligt at afgjøre, om den endnu fortsættes; men de talrige Undersøgelser, der ere foretagne af Keilhau paa den norske Vestkyst, og ved hvilke man har opdaget gamle Havstokke (Strandlinier) og Leerlag med Skaller af nulevende Havmollusker paa en Høide af indtil 600′, godtgjøre utvivlsomt, at Landet i Slutningen af forrige Jordperiode har ligget i det Mindste 600′ dybere end nu og altsaa senere, om end maaskee i forhistorisk Tid, har hævet sig ligesaa meget. Ogsaa Lovéns smukke Opdagelse, at der findes levende Saltvandsdyr af nu existerende Arter i den dybeste Deel af Wenern og Wettern, tyder paa sildig Hævning, thi Søerne ere de dybeste Dele af et gammelt Sund, som i sin Tid strakte sig gjennem Mellemsverig, og, ligesom de altsaa oprindeligt have havt salt Vand, have de ogsaa været i Besiddelse af en tilsvarende Dyreverden, der imidlertid paa enkelte Efterlevere nær forsvandt, da Søerne efterhaanden udferskedes ved Elvenes Virksomhed. I Modsætning til den skandinaviske Halvø giver Kysten af Chile os ypperlige Exempler paa pludseligt foregaaende Hævninger. Ifølge de navnlig af Darwin anstillede Undersøgelser have saadanne fundet Sted paa lange Strækninger baade i Aarene 1822, 35 og 37 saavelsom i Midten af forrige Aarhundrede, og da Darwin tillige har opdaget gamle Havstokke paa en Høide af 4—500, ja endog paa en Høide af over 1000′, vinder Tschudi's Anskuelse meget i Rimelighed, naar han antager, at selv de store Saltsumpe paa Bolivias Høisletter ere Levninger af en tidligere Havbedækning og altsaa tillige Vidnesbyrd om en vældig forhistorisk Stigning af Landet. Vulcanen Jorullo i Mexico er fremkommen ved en pludselig Hævning 1759, Monte Novo ved Neapel er opstaaet paa lignende Maade 1538, og den mærkelige Santorin-Gruppe i Archipelagus har gjentagne Gange

i historisk Tid forøget sig ved pludselige Hævninger (og Udbrud), af hvilke den sidste foregik i Vinteren 1866. Ogsaa paa Sænkninger kan nævnes mange Exempler, saasom den af Graah og Pingel paaviste langsomme Sænkning af Vest-Grønland, Sænkningerne i Missisippi Dalen 1811 og 12 og de storartede Sænkninger i Syrien, som ikke alene have frembragt el Gohr's mærkelige Niveauforhold, men endnu i historisk Tid væsentligt have bidraget til Udvidelsen af det døde Hav, hvis Speil ligger over 1200′ dybere end Middelhavets. Overhovedet ville de talløse Levninger af nu uddøde Havdyr, som findes indleirede i mangfoldige af Jordskorpens Lag indtil Toppen af de høieste Bjerge, afgive et slaaende Beviis paa tidligere Jordperioders omfattende Hævninger, thi alle disse Lag have jo dannet sig paa Bunden af Urtidens Have og ere først ved senere, nedenfra kommende Virkninger løftede i Veiret til deres nuværende Sted. — At Hævninger og Sænkninger ikke ere i Stand til at godtgjøre, at Jordens Indre bestaaer af smeltede Masser, følger naturligviis af sig selv; men, da de klarlig antyde, at Jordens Indre er af en flydende og bevægelig Natur, forene de sig dog godt med Læren om den med Dybden stigende Varme for yderligere at begrunde Geognosiens vigtigste Hovedsætning, nemlig at Jordens Indre bestaaer af ildflydende og vel tildeels ogsaa dampformige Masser.

Imidlertid gives der endnu en Række af Phænomener, som udtale sig høit og lydeligt i samme Retning, og som desuden ogsaa af andre Grunde frembyde saa stor Interesse, at de nødvendigt maa gjøres til Gjenstand for en særlig Betragtning, nemlig **Vulcaner og Jordskjælv**. Ved en Vulcan, og da navnlig en virksom Vulcan, forstaaes en Canal eller Gang, der sætter Jordens Indre i Forbindelse med dens Overflade, men Udtrykket anvendes ogsaa almindeligt paa det i Reglen kegleformige Bjerg, gjennem hvilket Canalen udmunder, og som er et Product af selve dennes Virksomhed. Medens de fleste smaa Vulcaner bestaae af løst ophobede Masser, synes de større tillige at

forudsætte Hævningen af et jævntskraanende kegleformigt Bjerg, den saakaldte Hævningskegle, som paa Toppen bærer en stor ved Indstyrtning dannet Fordybning, der af v. Buch benævnes Hævningskrater. Undertiden kan det hændes, at Udviklingen ikke skrider videre, saaledes som det f. Ex. er Tilfældet med Palma; i Reglen vil dog Hævningskrateret sprænges under en fornyet Virksomhed, en Askekegle bygger sig i Veiret af de udkastede løse Masser, og paa Toppen af denne aabner sig nu det saakaldte Udbrudskrater, gjennem hvilket Vulcanen foretager sine Udtømmelser. I største Delen af Oldtiden var saaledes Vesuv en rolig og hvilende Hævningskegle, hvis høitliggende Kraterdal under Slavekrigen benyttedes som en naturlig Fæstning af Spartacus og hans Bande, men ved Vulcanens første af Plinius den Yngre beskrevne Udbrud i Aaret 79 eft. Chr. ødelagdes den sydlige Halvdeel af Bjerget, Askekeglen, som tidligere havde manglet, dannede sig, og Vesuv er fra nu af at betragte som en fuldt udviklet og tillige virksom Vulcan, der er et farligt Naboskab for hele Omegnen af Napoli Bugten. I Modsætning til den uvirksomme eller udslukte Vulcan, der ikke yttrer noget Livstegn, giver den virksomme Vulcan sig tilkjende som saadan ved at udstøde meer eller mindre betydelige Dampskyer, og ligesom disse hyppigt indeholde Saltsyre, foregaaer der ofte i Krateret en livlig Dannelse af Kogsalt og forskjellige Chlormetaller, saa at det med Rette kan betragtes som et uhyre chemisk Laboratorium. Saalænge Vulcanen kun arbeider paa den her beskrevne Maade, er dens Tilstedeværelse naturligviis ikke forbunden med nogen Fare for Omgivelserne, men derimod indtræde fra Tid til anden heftige Kraftyttringer, under hvilke dens Virksomhed udvikler sig i en overordentlig Grad, og som under Navn af Udbrud ere velbekjendte og

Fig. 4. Palma.

almindeligt frygtede. Naar en Vulcan skal til at bryde løs, bemærker man gjerne noget iforveien en eiendommelig Rullen

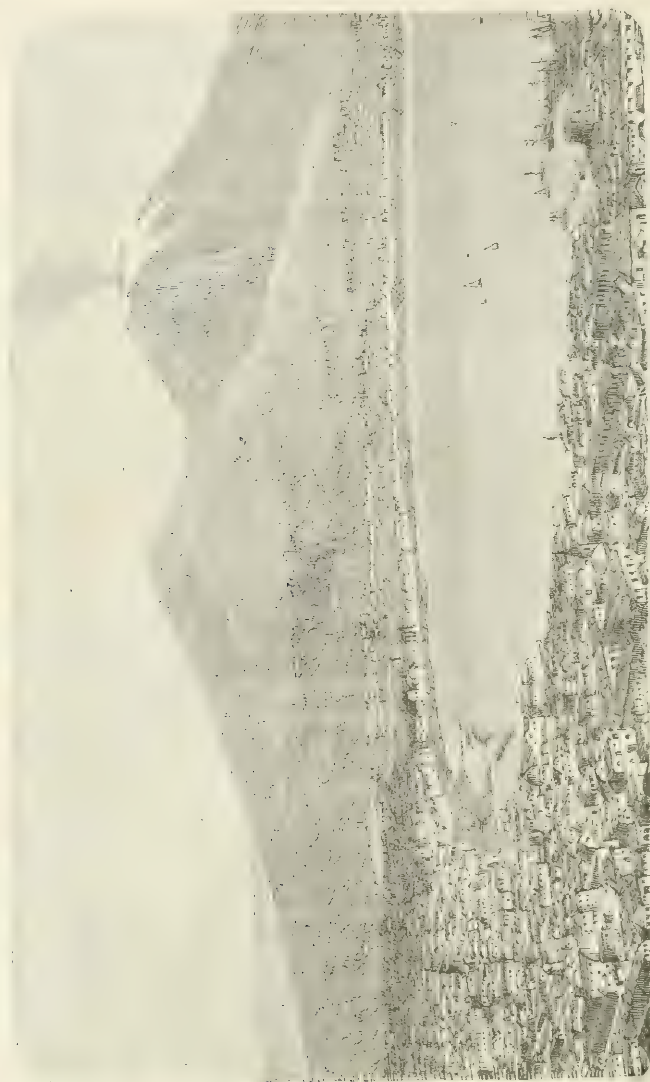

Fig. 5.
Vesuv. Tilvenstre Levningen af den gamle Hævningskegle (Monte Somma), tilhøire den dampende Askekegle.

og Buldren i dens Dyb; meer eller mindre heftige, snart bølgeformige, snart stødvise Jordskjælv ryste de omliggende Egne,

og Udbruddet begynder nu i Reglen med, at uhyre Damp- og Askemasser hvirvle sig ud af dens Svælg og under Regn og Tordenbrag indhylle Omegnen i en rødgraa Taage. Mængden af den faldende Aske er undertiden ganske overordentlig, og medens den ved Vesuvs Udbrud i Aaret 79 ophobede sig ved Bjergets Fod til en saadan Høide, at den var tilstrækkelig til aldeles at begrave Herculanum og Pompeji, har Zollinger godtgjort, at Askeregnen under Udbruddet af Tomboro paa Sumbava 1815 overdryssede et Areal af over 46,000 geogr. □ Mile og havde et Rumfang af mindst 2½ Kubikmiil! Efterhaanden stiger nu den glødende og boblende Lava op i Kratercanalen, idet den kaster sit røde Lys paa den ophvirvlende Damp- og Askesøile, der seer ud som luende Ild; hvis Askekeglen er stærk nok til at modstaae Trykket, vil Lavaen bryde ud over Kraterranden, men i Reglen brister Keglen, inden Lavaen naaer saa høit, og Strømmen baner sig da Udvei gjennem en Sidespalte — eller endog ved Foden. Lavastrømmens Hastighed er meget forskjellig og naturligviis væsentlig afhængig af Terrainets Fald og Massens meer eller mindre tykflydende Tilstand; i Nærheden af Udbrudsstedet er den ofte særdeles betydelig, medens den derimod paa fladt Land er saa ringe, at den kun erkjendes ved en længere Betragtning. Af Strømmens Hastighed ere dens Dimensioner væsentligt betingede, thi ligesom en betydelig Fart kun tillader den at opnaae en ringe Brede og Tykkelse, vil den under aftagende Bevægelse udbrede sig stærkt baade i horizontal og vertical Retning, saa at f. Ex. Strømmene fra Skaptar Jøkul 1783 opnaae en Brede af 3 geogr. Miil og en Mægtighed af indtil 600′. Da Lavaen bryder ud fra Jordens Indre, meddeler den naturligviis Oplysning om Dybets Temperatur, og, skjøndt dens Varme i Udbrudsøieblikket ganske vist er forskjellig, synes den dog ifølge de af Davy anstillede Forsøg omtrent at kunne anslaaes til 1300°. I Luften afkøles Strømmens Overflade meget raskt og bedækker sig hurtigt med en Skorpe, der imidlertid ideligt brydes af de underliggende glødende

Masser; men, da Skorpen er en slet Varmeleder, har man oftere iagttaget det mærkelige Forhold, at det Indre af en Lavastrøm Maaneder, ja endog Aar efter dens Udbrud befandt sig i en glødende Tilstand. Med Hensyn til Vulcanernes geographiske Fordeling er det en interessant Kjendsgjerning, at det store Fleertal er beliggende i Nærheden af Havet paa Kyster og Øer, og navnlig ere Randene af det stille Hav betegnede af det største sammenhængende Vulcanbælte paa Jorden.

Ligesom Vulcanerne afgive ogsaa mange Jordskjælv et Vidnesbyrd om Jordens plutoniske Natur, skjøndt det ikke lader sig nægte, at visse mindre Jordskjælv lade sig forklare paa en ganske anden Maade, nemlig ved Indstyrtninger i Jordskorpens Indre paa Grund af Vandenes Udgravninger; Lorenz-Kilden ved Leuk i Wallis er f. Ex. saa gipsholdig, at dens aarlige Production af fast Gips er beregnet til 60,000 Kub'. De betydeligere Jordskjælv ere imidlertid af plutonisk Oprindelse, og det er allerede fremhævet i det Foregaaende, at de altid ledsage vulcanske Udbrud, men det maa dog bemærkes, at, medens et vulcansk Udbrud aldrig finder Sted uden Jordskjælv, optræder dette sidste undertiden uden nogen umiddelbar Forbindelse med en vulcansk Katastrophe. Efter Bevægelsens Natur adskiller man gjerne bølgeformige og stødvise Jordskjælv, som dog ofte gaae over i hinanden, hvorimod man med Hensyn til Udbredelsesmaaden sondrer mellem det centrale, som udgaaer fra et vist Midtpunct, og det lineære, der gjerne følger Retningen af Bjergkjæder eller Kystlinier. De kraftigere Jordskjælv ere særdeles farlige, og, ligesom de i høi Grad ere ødelæggende for Huse og Byer, have de Hævninger, Sænkninger og Gjennemspaltninger, hvoraf de ledsages, ikke sjeldent en væsentlig Indflydelse paa de hærjede Egnes Terrainforhold. Baade med Hensyn til deres Varighed og Størrelsen af deres Udbredelsesareal ere Jordskjælvene særdeles forskjellige, thi medens Jordskjælvet i Calabrien

1783 endnu rystede den sydlige Deel af Halvøen i de følgende 3 Aar, var Jordskjælvet i Lissabon d. 1ste Novbr. 1755 i Løbet af nogle faa Minuter i Stand til at ødelægge Portugals Hovedstad og at begrave 60,000 Mennesker under dens Ruiner. Dette sidste Jordskjælv er tillige mærkeligt ved sin uhyre Udbredelse, thi det paavirkede i forbausende kort Tid ikke alene en stor Deel af Nordafrika og Europa indtil de skotske Bjerge og Åbo i Finland, men tillige de vestindiske Øer og Nordamerikas Atlanterhavskyst, saaledes at det sporedes meer eller mindre kraftigt over et Areal af c. 700,000 g. □ Mile! Ogsaa Havet kan sættes i en voldsom Bevægelse ved Jordskjælv, og ligesom man havde Leilighed til at iagttage noget saadant ved Lissabon, Cadiz og mange andre Steder under Katastrophen 1755, har Hochstetter godtgjort, at Jordskjælvet i Arica d. 13de Aug. 1868 gav Anledning til en vældig Bølgebevægelse, hvis store Kredse i de nærmest paafølgende Dage udbredte sig over hele det stille Hav indtil Ny-Zeeland, Ny-Holland og de japanske Øer. Bølgekredsenes Hastighed var derhos overordentlig stor, og den første havde mellem Arica og Sandwichsøerne en Fart af over 400 Sømiil i Timen!

Sammenfatte vi nu til Slutning, hvad der i det Foregaaende er blevet bemærket om den med Dybden stigende Jordvarme, om Hævninger, Sænkninger og Jordskjælv samt om smeltede og dampformige Massers Udbrud af Vulcanerne, vil det næppe kunde bestrides, at Læren om Jordens plutoniske Natur, saaledes som den opstilledes i Begyndelsen af dette Aarhundrede af Humboldt og v. Buch, støttes af stærke og overbevisende Grunde. I Kamp med det Indre see vi Jordskorpen gynge og briste, hæve og sænke sig, medens Dybet fra Tid til anden sender sine gloende Lavastrømme ud paa Overfladen, og den store Mængde af oprindeligt smeltede Substantser, der optræde i Jordskorpen, saavelsom de talrige Gjennemspaltninger og Bøininger, der udmærke dens Lag indtil de alleræld ste, afgive et talende Vidnesbyrd om, at denne Kamp gaaer tilbage til

en mørk Urtids længst forsvundne Aartusinder. Erindres det nu tillige, at de nyeste astronomiske Undersøgelser have lært os at opfatte Fixstjernerne som glødende Legemer, at »Solpletterne« ere Slakker, der antyde en begyndende Skorpedannelse, og at Maanens forlængst stivnede Overflade er oversaaet med store Vulcaner, vil en plutonisk Natur altsaa vise sig som charakteristisk for Himmellegemerne i Almindelighed og er saaledes alene af denne Grund ogsaa at forudsætte hos Jorden.

Efterat vi saaledes have behandlet Jordens Naturforhold i det Store og da navnlig Modsætningen mellem Jordkjærnen og Jordskorpen, vende vi os til en Betragtning af denne sidste, hvis Bygning det er os muligt at kjende ved en Undersøgelse af Overfladens Beskaffenhed. Selv paa mindre Strækninger vil man ofte være i Stand til at iagttage væsentlige Uligheder i dens Sammensætning, og Jordskorpen er nærmest at opfatte som et grovt Mosaik, hvis forskjelligartede Masser man sammenfatter under Benævnelsen **Bjergarter**. Af disse gives der en stor Mængde f. Ex. Granit, Porphyr, Trachyt, Basalt etc., hvis Beskaffenhed og Leiringsforhold bevise, at de oprindeligt i en smeltet Tilstand ere brudte frem paa Jordoverfladen, og som derfor benævnes plutoniske; de udmærke sig ved en kornet, krystallinsk Bygning, optræde hyppigt gangformigt ɔ: som Udfyldning af Spalter og mangle saavel Lagdeling som Forsteninger ɔ: Levninger af Forverdenens Planter og Dyr. I Modsætning til de plutoniske Bjergarter ere de neptuniske (t. Ex. Kalk, Leer, Sandsteen etc.) dannede ved en Virksomhed af Vandet, især Havet, og, ligesom de charakteriseres ved Lagdeling og en større eller mindre Rigdom paa Forsteninger, saaledes mangle de ogsaa den særegne krystallinske Bygning, der er saa betegnende for de plutoniske Masser. Naar man endnu har opstillet en tredie Gruppe af Bjergarter under Navn af metamorphiske, maa herved kun forstaaes oprindeligt

neptuniske, som ere blevne omdannede ved senere plutoniske Indvirkninger, altsaa Hede og Tryk; men, medens nogle af disse ere af en utvivlsom Oprindelse f. Ex. Leerskifer og Marmor, af hvilke den første er en omdannet Leer, den anden en omdannet Kalk, er derimod den saakaldte Gneis, der kan betegnes som en fiinkornet og lagdeelt Granit, langt vanskeligere at tyde. De plutoniske Masser ere gjerne sammensatte af flere Mineralier, Graniten t. Ex. af Feldspath, Qvarz og Glimmer. Ligesom Bjergarterne udmærke sig ved forskjellig Sammensætning og Dannelsesmaade, saaledes have de ogsaa forskjellige ydre Former, og med nogen Øvelse kjender man snart Porphyrbjerge paa deres afrundede Kuppelformer og rødbrune Farve, Trachyten paa dens spidse, vilde Tinder og den mørke Basalt paa dens smukke, regelmæssige Søiledannelser, der dog forøvrigt ogsaa forekomme hos de beslægtede Traparter.

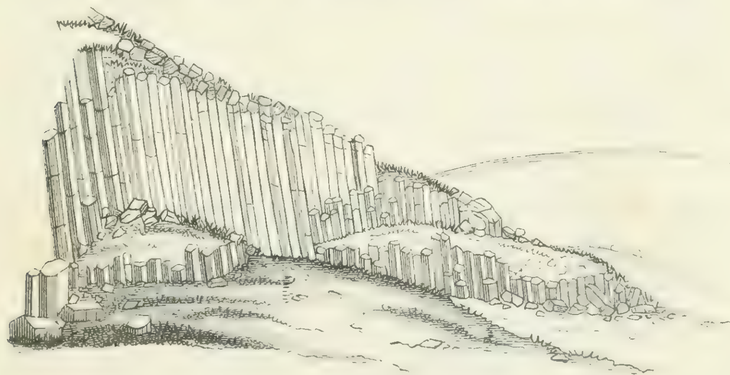

Fig. 6.
Basaltfjelde ved le Puy i Sydfrankrig. (E. L.).

Maa det saaledes betragtes som en Kjendsgjerning, at Jordskorpens Sammensætning ikke overalt er den samme, skjøndt de samme Bjergarter kunne optræde under hvilkensomhelst geographisk Brede og Længde, er det ikke mindre vist, at **Overfladens Terrainforhold** *) frembyde store Uligheder, og at

*) Løffler: Forsøg paa en geogn. Tydning af Landenes Overfladef. 1866.

Bjerg, Dal og Slette vexle i en broget Blanding. Efter hvad der i det Foregaaende er meddeelt om Modsætningen mellem Jordkjærnen og Jordskorpen, ligger det nær at sætte Overfladens Former i Forbindelse med Jordens plutoniske Natur, og i Virkeligheden lader det sig heller ikke nægte, at Dybets Kræfter og de deraf afhængige Hævninger og Sænkninger have udøvet en væsentlig Indflydelse paa Landenes Terrainforhold. Et Land, som har gjennemgaaet en urolig Udvikling med stærke Hævninger og lignende Forstyrrelser, vil frembyde betydelige Opreisninger, Brud og Bøininger af sine Jordlag og som Følge deraf en meer eller mindre bjergrig Overflade, medens et Land, hvis Udvikling har været rolig, og hvis Lagstilling nærmer sig til at være horizontal, vil være et Sletteland. Ikke faa Bjergkjæder og Bjerglande ere i deres ydre Form næsten ganske afhængige af Lagenes Stilling, f. Ex. Jurabjergene, hvor den indre Bygning ikke alene betinger Høidedragenes Retning og Form, men tillige Skikkelsen af de jævne, aabne Længdedale, som følge Kjædernes (og Lagenes) Strygning, medens derimod de smalle, spalteformige Tværdale her

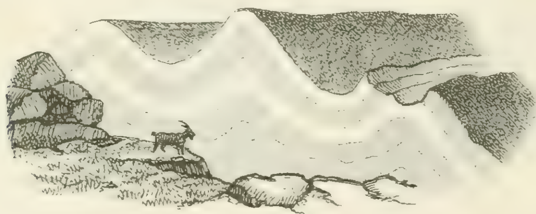

Fig. 7. Jurabjergene.

som andensteds ikke ere afhængige af Leiringsforholdenes Beskaffenhed. Imidlertid ere Landenes Terrainforhold som oftest kun i de store Træk et Resultat af Hævningsforhold og Lagstilling, idet en Række af ydre Kræfter stadig søger at omdanne og udslette Overfladens Ujævnheder. Under Luftens og Fugtighedens Indvirkning ere alle Bjergarter

meer eller mindre udsatte for en chemisk Opløsning, som er velbekjendt under Navn af Forvittring; Regnvandet udgraver og bortvasker de løsere Masser, og det i Fjeldrifterne indsivede Vand foretager store Sprængningsarbeider, naar det under Kuldens Indflydelse udvider sig og fryser til Iis. I Alpelandenes Høidale afskures Fjeldgrunden af Gletschernes nedglidende Iismasser, som tillige ved at aflæsse deres Dragter af Steen og Gruus bygge høie Tværvolde (Ende-Moræner) over Dalene, og Floderne saavelsom Havet bidrage ligeledes i en overordentlig Grad til at omforme Landenes Terrainforhold og Kystlinier. I Bjerglandene, hvor Floderne have det raskeste Fald og om Foraaret, naar Vintersneen smelter, sætte betydelige Vandmasser i Bevægelse, foretage de stærke Udgravninger, som stige til en Dybde af flere hundrede ja endog af flere tusind Fod (Himalaya), men i deres nedre Løb, hvor Faldet bliver ringe og Hastigheden svag, afleire de atter det løsbrudte Materiale, og det er paa denne Maade, at Po, Ganges og Missisippi foruden saamange andre have dannet deres udstrakte Deltalandskaber. For Podeltaet er det saaledes oplyst, at det fra 1600—1804 havde en aarlig Fremvæxt mod Øst af c. 200′, og i Gangesdeltaet ere Afleiringerne saa betydelige, at de aarligt skulle beløbe sig til henimod 6400 Mill. Kubikfod! Ogsaa Havet har en væsentlig Indflydelse, og, naar vi betragte den overalt foregaaende Dannelse af Havstokke og Flodbarrer samt den Indvirkning, som Marskdannelsen paa visse Steder udøver, naar vi see hen til de omfattende Forstyrrelser, Indbrud og Bortskyllinger, hvortil saamange Kyster have været Vidne (t. Ex. Nordsøens Kyster i England, Holland og Slesvig), og naar vi endelig erindre, at Landene under deres geognostiske Udvikling sædvanligt have været udsatte for gjentagne Havbedækninger og de dermed følgende Udvaskninger og Afleiringer, — turde Havet maaskee endog betegnes som den Kraft, der meer end nogen anden har bidraget til at forandre de Terrainforhold, som Jordskorpens Brud og Bøininger oprindeligt have

tilsigtet. — At Bjergarternes forskjellige Evne til at modstaae de ydre Kræfters Indvirkninger paa mange Steder har en væsentlig Betydning baade med Hensyn til Kysternes og Indlandets Former, er vistnok saa umiddelbart indlysende, at en nærmere Forklaring maa ansees for overflødig.

— — —

Det er i det Foregaaende blevet fremhævet, at Jorden ikke er nogen mathematisk regelmæssig Kugle, men derimod noget fladtrykt ved Polerne og stærkere udbuet under Æqvator. Da det er naturligt at sætte denne Form i Forbindelse med Centrifugalkraftens Virkninger, ifølge hvilken de Jorden sammensættende Dele have Tilbøielighed til at fjerne sig fra Polaregnene, hvor Omdreiningshastigheden er mindst, og at samle sig henimod Æqvator, hvor Bevægelsen er hurtigst, nødes man saaledes til at forudsætte, at Jorden i en fjern Fortid har manglet sin faste Skorpe og alene har bestaaet af smeltede, ildflydende Masser uden Land og Hav og uden organiske Væsner. Ved at afkøles i det kolde Verdensrum omgav den sig efterhaanden med en Skorpe, som stadigt tiltog i Tykkelse; Temperaturen paa Overfladen sank og tillod et sydende Urhav at danne sig ved Fortættelse af Jordens tykke Dampatmosphære, og herved er da tillige givet Muligheden for Udviklingen af neptuniske Lag, som, efterat have afleiret sig over de gamle Havbunde, ved senere Hævninger have bidraget til at forøge Landmassernes Udstrækning. I Tidernes Løb dannedes bestandigt nye Afleiringer; Hævninger og Sænkninger forandrede ideligt Continenternes Form og Udstrækning; men efterhaanden, som Jordskorpen vandt større Fasthed, bleve ogsaa Revolutionerne sjeldnere, skjøndt vi i det Foregaaende have seet, at Spændingen mellem Jordens Indre og Ydre endnu langtfra er kommen til Ro. Jordlagenes indbyrdes Alder skjønnes hovedsageligt af deres Leiringsforhold, idet nemlig et underliggende Lag maa være ældre end det overliggende, og en

plutonisk Masse yngre end de neptuniske Dannelser, som den har hævet eller gjennembrudt; men, da det tillige har viist sig, at Jordskorpens forskjellige Lagfølger indeholde eiendommelige Levninger af uddøde Planter og Dyr, afgive ogsaa Forsteningerne et vigtigt Middel til at bestemme Dannelsernes relative Alder og kunne sammenlignes med et Slags hieroglyphisk Skrift, ved hvis Tydning vi faae et Indblik i **Jordens Historie.** Da Jordlagene fordetmeste ere hævede i skraa Stillinger, ja undertiden endog ere stillede paa Kant, ere vi ingenlunde udelukkede fra at studere de ældre, og en Betragtning af Jordoverfladen giver ligesaa god Leilighed til at lære de alleræld ste som de alleryngste at kjende.

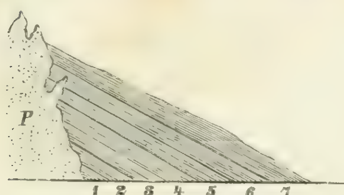

Fig. 8.
Gjennemsnit af en Bjergkjæde.

I Jordens Historie adskiller man forskjellige store Epocher, som man har kaldt den azoïske Tid (Urtiden), den palæozoïske (Oldtiden), mesozoïske (Middelalderen) og kainozoïske (nyere Tid) hvilken sidste efterfølges af Nutiden. Til hver af disse Epocher henregnes et større eller mindre Antal af Formationer, og ved en Formation forstaaes da en Række af neptuniske Lag med eller uden plutoniske Gjennembrudsmasser, som indtage en vis bestemt Stilling i den hele Rækkefølge og tillige udmærke sig ved eiendommelige Forsteninger. I den palæozoïske Tid dannedes saaledes efterhaanden nedenfra opad den siluriske og devoniske Formation. Steenkulsformationen og den permiske Formation; i den mesozoïske Tid Trias, Jura og Kridtformationen, og i den kainozoïske Tid de forskjellige tertiære og eftertertiære (eller glaciale) Formationer, som atter efterfølges af Nutidens Dannelser. I de gamle Formationer spille krystallinske Skifere i Forbindelse med Sandsteen en vigtig Rolle; de ere gjerne haarde og mørke og udmærke sig hyppigt ved Rigdom paa Metaller samt for Steenkulsformationens

Vedkommende tillige paa Kul; i Juraformationen er Kalken stærkt fremherskende, medens de tertiære og navnlig de eftertertiære Dannelser hovedsageligt bestaae af løse og bløde, deels sandede, deels leeragtige Lag. Under den palæozoïske Tid havde hele Jorden et eensformigt og tillige meget varmt Klima, fordi Jordskorpen var saa tynd, at den indre Varme kunde trænge igjennem; Plante- og Dyreverden havde derhos det samme Præg overalt, og ligesom Skovene bestode af blomsterløse Planter (Bregner, Padderokker og Ulvefødder), hvis mægtige Stammer under Steenkulsperioden afgave Materialet til udstrakte Kullag, saaledes bestod hiin Tids Dyreverden hovedsageligt af Bløddyr og visse lavere Fiskeformer. I den mesozoïske Tid repræsenteres Blomsterplanterne af forskjellige Naaletræer, Cycadeer og Palmer, medens navnlig Juraperioden udmærker sig ved Rigdom paa store og eiendommelige Krybdyr, og under de tertiære Formationers Dannelse begynder der allerede at vise sig en kjendelig Tilnærmelse til den nuværende Tingenes Tilstand. Jordskorpen er nemlig efterhaanden bleven saa tyk, at den smeltede Jordkjærne ikke udelukkende er bestemmende for Overfladens Temperaturforhold, Solen faaer stedse mere Betydning som Varmekilde, og idet Klimatbælterne fremkomme, taber den organiske Natur sit tidligere eensformige Præg. De høiere Blomsterplanter og de høiere Dyr, navnlig Pattedyrene optræde med en Rigdom paa Arter, og, efterat den glaciale Tid er forbi, under hvilken store Sænkninger og en stærk Udbredelse af Havet havde bidraget til Udviklingen af et køligt Øklima og Dannelsen af vældige Isbræer, gave nye Hævninger Klimaet dets nuværende mere continentale Præg og indskrænkede Landisens Omraade til dens nuværende Grændser. Allerede i Glacialtiden hører Mennesket til Jordens Beboere, men har dog først i indeværende Jordperiode gjort sig til Naturens Herre under en stadig Fremgang i Indsigt og Samfundsvilkaar, og ligesom i Menneskelivet Civilisationen ikke er kommen til Afslutning, men

stedse skrider frem, saaledes er heller ikke Jordens physiske Udvikling standset, om det end ikke kan nægtes, at den for Tiden befinder sig i en Periode af forholdsmæssig Ro. Trods enkelte Oldtidslærdes og navnlig Strabo's forbausende geognostiske Kundskaber, maa dog Geognosien i strengere Forstand betragtes som en ganske ung Videnskab; i Slutningen af forrige Aarhundrede opstillede Werner Læren om Aldersfølgen og gav grundige Beskrivelser af Mineralier og Bjergarter, medens Humboldt og v. Buch noget senere gjorde opmærksom paa de plutoniske Kræfter og deres Betydning; et videnskabeligt Kjendskab til Forsteningerne skylde vi først den berømte franske Anatom Cuvier, medens det er Englænderen Lyell's Fortjeneste at have fremhævet Vigtigheden af et grundigt Studium af Nutidens forskjellige Dannelser.

Klima og organisk Natur.

Det er i det Foregaaende blevet fremhævet, at den indre smeltede Jordmasse ikke længere har Betydning for Overfladens Temperatur, og at Solen saaledes bliver den eneste Varmekilde for Land og Hav saavelsom for den Jorden omgivende Atmosphære. Da dens Straaler virke med høist ulige Kraft i den tropiske, tempererede og polare Zone, og da Atmosphæren hovedsageligt modtager sin Temperatur ved Udstraaling fra Underlaget, det være Land eller Hav, vil den atmosphæriske Varme frembyde store Forskjelligheder efter den geographiske Brede, ligesom ogsaa Luftens Fugtighedstilstand og Strømninger, der begge staae i den nøieste Forbindelse med Varmens Fordeling, vise betydelige Uligheder, eftersom man nærmer sig Æqvator eller Polerne. Imidlertid er et Steds Klima ikke alene afhængig af dets geographiske Brede. Afstanden fra Havet og Høiden over Havet have begge en indgribende Betydning i klimatisk Henseende; thi, medens det første af disse Forhold, som vi senere skulle see, betinger

Modsætningen mellem Kyst- og Fastlandsklima, har en stigende Høide bekjendtlig en lignende Indflydelse paa Klimaets og da navnlig Temperaturens Beskaffenhed, som en Vandring fra sydligere til nordligere Egne. Idet vi her ville give en Oversigt over **Jordens Klimatforhold**, ville vi alene tage Hensyn til Indflydelsen af den geographiske Brede, og det maa under de følgende Specialskildringer af Continenter og Lande være os forbeholdt at meddele, hvilken Indvirkning de locale Omstændigheder udøve paa Beskaffenheden af de klimatiske Forhold.

I den tropiske Zone har Klimaet en overordentlig eensformig og regelmæssig Charakteer. Da Solen hele Aaret rundt staaer høit paa Himlen, er Varmen ikke alene betydelig, men tillige kun smaa Forskjelligheder underkastet efter Sommer og Vinter; Vinden er den stadigt blæsende Passat, og Regnen tilhører i det Hele kun en enkelt Deel af Aaret, som i Modsætning til den tørre eller regnløse Tid benævnes Regntiden. Luften er ualmindelig klar og gjennemsigtig, Himlens Blaa renere end i nordligere Lande, og ved Solens Opgang og Nedgang udfolder sig en Farvepragt, som man aldrig iagttager paa høiere Breder. Passaten, der som bekjendt beroer paa Jordens Axeomdreining i Forbindelse med en stadig Udvexling af Tropelandenes varme og Polarlandenes kolde Luft, fremtræder paa den nordlige Halvkugle som NO, paa den sydlige Halvkugle som SO Passat; i Ostindien og paa Guineakysten afbrydes den en Deel af Aaret af de i modsat Retning blæsende Monsuner og umiddelbart under Linien af det nogle Grader brede, saakaldte »stille Bælte«, hvor Atmosphærens Ro dog ofte forstyrres af uregelmæssige Vinde og heftige Tordenveir. I det stille Bælte og overhovedet i Omegnen af Æqvator falder der Regn til alle Aarstider, medens derimod Regnen i Nærheden af Vendekredsene er indskrænket til Sommerhalvaaret og saaledes paa den nordlige Halvkugle indtræder samtidig med vor Sommer og paa den sydlige samtidig med vor Vinter. Under Regntiden øser det ned med en overordentlig Voldsomhed, Terrainets Lav-

ninger sættes vidt og bredt under Vand, tildeels ogsaa ved Flodernes Oversvømmelser, og den aarlige Regnmængde er gjennemgaaende langt større end i nordligere Lande. I den tempererede Zone og navnlig i den koldere tempererede bliver Aarets Middeltemperatur betydeligt lavere og Modsætningen mellem Aarstiderne større; til Sommer og Vinter slutte sig som Overgangstider Foraar og Efteraar, og Regnen, som i den varmere Deel af dette Bælte tilhører Efteraar og Vinter, er i dets nordligere Egne, hvor den om Vinteren tildeels erstattes af Snee, omtrent lige hyppig til alle Aarstider. Den fra Tropelandene opstigende, varme Luft, der paa høiere Breder naaer Jorden som Sydvestvind (paa den sydlige Halvkugle som Nordvestvind), strømmer under stadig Kamp med den kolde Nordost henimod Polen, og, idet disse tvende Luftstrømme afvexlende fortrænge hinanden, løber Vinden rundt efter alle Compassets Streger. — I Polarzonen, hvor Solen altid staaer meget lavt og i en større eller mindre Deel af Vinteren slet ikke kommer over Horizonten, synker Temperaturen til sit Minimum, idet den største Delen af Aaret ligger under Frysepunctet, og Nedslaget, som hovedsageligt bestaaer af Snee, tilhører væsentligt Foraar og Efteraar, da Vinteren fordetmeste er for kold, til at Sneefald kan finde Sted.

Ligesom vi saaledes ved Humboldt, Schouw, Kämtz, Dove og mange andre Forskere have faaet Kjendskab til Jordens Klimatforhold baade i de store Træk og for enkelte Egnes Vedkommende, have de tvende førstnævnte Lærde i Forbindelse med Grisebach, den ældre og yngre Decandolle, Zimmermann, Wagner, Schmarda og flere andre gjort os bekjendt med de store Forskjelligheder i den **organiske Natur**, som er betegnende for de forskjellige Dele af vor Planets Overflade. Som Jordens Klimatforhold frembyde slaaende Uligheder og Modsætninger, er det samme Tilfældet med dens Plante- og Dyreverden, og Naturens Physiognomi har et stadigt vexlende Præg efter Beskaffenheden af de ydre Betingelser, der

bydes Organismerne til deres Liv. At de klimatiske Forhold, navnlig Varme og Fugtighed, i saa Henseende udøve en stor Indflydelse, har længe været hævet over enhver Tvivl, men paa den anden Side ville de paafaldende Uovereensstemmelser, der hyppigt vise sig mellem Dele af Jorden, hvor de klimatiske Betingelser ere de samme, være tilstrækkelige til at overtyde os om, at Planternes og Dyrenes Udbredelse tillige er afhængig af ganske andre Forhold. At oprindelige Uligheder mellem Continenterne i saa Henseende ere af Betydning, synes høist rimeligt, og det tør ansees for vist, at en tidligere Fordeling af Hav og Land, forskjellig fra den nuværende, ogsaa er et vigtigt Moment; men, uagtet der endnu kunde anføres Adskilligt af større eller mindre Interesse for Spørgsmaalets Besvarelse, maa det indrømmes, at der endnu er meget Gaadefuldt i Organismernes Forekomst og geographiske Udbredelse. Trods de enkelte Landes og Verdensdeles særlige Eiendommeligheder, lader det sig imidlertid ikke nægte, at den organiske Natur i hvert af de store Jordbælter har et vist almindeligt Præg, der i Hovedtrækkene gjentager sig overalt, og det er dette, vi her ville forsøge at skildre, i Overeensstemmelse med hvad vi ovenfor have meddeelt under Behandlingen af de klimatiske Forhold.

Betragte vi først Plante- og Dyreverdenens Udvikling i den tropiske Zone, vil den strax vise sig at være i Besiddelse af iøinefaldende Eiendommeligheder. Arternes Antal er paafaldende stort i begge disse Naturriger, og saavel Former som Farver ere langt rigere udviklede end paa høiere Breder. Hvor Varmen staaer i Forbindelse med tilbørlig Fugtighed og navnlig, hvor Nedslaget er fordeelt paa hele Aaret, udvikler den stedsegrønne Urskov sin hele kæmpemæssige Pragt. Mægtige Stammer trænge sig tæt til hinanden under Kronernes sammenhængende, skyggefulde Hvælving, talløse Slyngplanter (Lianer) snoe sig fra Træ til Træ, medens Stammer, Grene, ja endog Blade ere bedækkede med en Hær af Parasiter; men

evigt Tusmørke hersker under Løvtaget, og Skovbunden viser aldrig det friske Græstæppe og det brogede Blomsterflor, der saameget forskjønner vore nordiske Løvskove. Arternes Antal

Fig. 9. Tropisk Skovparti (efter Martius).

er overordentligt stort, og Schouw havde fuldkommen Ret, naar han betegnede Tropeskovene som de »formrige Skove«; Løvet viser de mærkeligste Forskjelligheder i Glands, Farve, Form og Størrelse, men Blomster seer man forholdsviis kun Lidet til, da de fleste sidde for høit til at være iøinefaldende trods deres ofte anseelige Størrelse og pragtfulde Farver. Talrige Planteformer som Palmer og Bananer, træagtige Bregner og Bambusgræsser, Figenarter, Brødfrugttræer og kystelskende Mangrover have deres rette Hjem mellem Troperne, og, ligesom Steppevegetationen er langt rigere end i nordligere Lande, saaledes er tillige Culturplanternes Antal betydeligt større. Ogsaa Dyreverdenen har et særegent Physiognomi og udmærker sig navnlig ved sin Rigdom paa klattrende Former (Aber, Papegøier etc.), sine talrige Flagremuus og aadselædende Dyr, Gumlerne og de store Tykhudede, Strudsefuglene, talrige og tildeels kolossale Krybdyr og endelig ved sin næsten eventyrligt rige Insectfauna, hvis mange lysende Medlemmer meddele den tropiske Nat et særegent magisk Udtryk. — I den tempererede og da navnlig den nordlig tempererede Zone er Arternes Antal langt mindre baade i Plante- og Dyreriget, men Arterne ere rigere paa Individer, idetmindste for Planternes Vedkommende; Flora og Fauna have et eensformigt Præg i Sammenligning med det tropiske Jordbæltes, og saavel Former som Farver ere langt svagere udviklede. I den varmere Deel af dette Bælte optræde endnu stedsegrønne Løvtræer, som Myrter og Laurbær, Oranger og forskjellige Egearter, ligesom ogsaa Viinrankens Cultur er almindeligt udbredt; men længere nordpaa dannes Skovene af sommergrønne Løvtræer med mere selskabelig Væxt, saasom Eg, Bøg, Lind og Ahorn; friske Enge udbrede sig over Lavningerne, og Kornmarkerne give de opdyrkede Egne et særegent eensformigt Physiognomi. Jo mere man nærmer sig Polarkredsen, desto hyppigere blive Naaletræerne og Birken, og i selve Polarzonen mangler ordentligviis al Trævæxt, saa at den fattige Vegetation er indskrænket til et lille Antal af urteagtige

og lave buskagtige Planter. Dyreverdenen bestaaer i det Væsentlige af Pelsdyr og Svømmefugle, hvis hyppigt hvide eller sort og hvide Dragt harmonerer godt med det underligt farveløse Polarlandskab; Krybdyrene mangle ganske, og paa visse Undtagelser nær gjælder det samme om Insecterne. Selv de mest haardføre Culturplanter forsvinde, naar man undtager enkelte særligt gunstige Steder, og under Polarnattens isnende Kulde naaer ogsaa Menneskelivet sine yderste Grændser, skjøndt enkelte skindklædte Stammer dog endnu kappes med Pelsdyrene i at friste Livet i dette Vinterens Hjem.

Efter Høiden undergaae som bekjendt baade Plante- og Dyreverdenen lignende Forandringer som efter Breden, kun at disse følge meget hurtigere paa hinanden; men, da vi i det Følgende ofte ville faae Leilighed til at dvæle ved dette Forhold, skal det ikke her gjøres til Gjenstand for nogen nærmere Omtale.

Mennesket.

Inden vi afslutte vore almindelige Betragtninger over Jordkloden, staaer det endnu tilbage at kaste et Blik paa dens menneskelige Befolkning. Selv den allerflygtigste Undersøgelse vil være tilstrækkelig til at overtyde os om, at Menneskenaturen frembyder talrige og tildeels store Modsætninger, naar vi anstille en Sammenligning mellem Beboerne af de forskjellige Continenter og Lande, og Studiet af Prichard, Latham, Nott og Gliddon, Waïtz og andre Ethnologer vil kun tjene til en yderligere Bekræftelse af det foreløbige Skjøn. Det vil fremdeles vise sig, at Ulighederne ere af en væsentlig forskjellig Natur, idet de deels ere reent physiske, deels sproglige og deels culturhistoriske, og vi ville derfor betragte Mennesket fra hvert af disse Synspuncter, for saaledes at faae et klarere Indblik i Beskaffenheden og Omfanget af de Ændringer, som Menneskenaturen overhovedet er i Stand til at undergaae.

Betragte vi først Mennesket fra det reent **physiske Standpunct**, idet vi kaste et sammenlignende Blik paa en Europæer og en Neger, da ere i Sandhed Forskjellighederne særdeles iøinefaldende. Europæerens Skikkelse er velproportioneret, Huden lys og Haaret blødt, glat eller lokket; Hjernekassen er stor og rummelig, Panden bred, høi og steil, Kjæberne tilbagetrædende og Fortænderne lodrette; Brystet er bredt og hvælvet; Bækkenet bredt og Underlivet mindre fremtrædende, ligesom ogsaa Lemmernes og navnlig Benenes Musculatur er kraftigt udviklet. Hos den typiske Neger derimod er Huden sort, Haaret kort og uldagtigt eller filtagtigt, Hjernekassen mindre og ligesom hele Hovedet eiendommeligt smalt og sammentrykt, Panden skraat tilbagevigende, Kjæbepartiet stort og fremspringende og Fortænderne skraatstillede; Brystkasse og Bækken ere smalle og langstrakte, Underlivet fremstaaende, og Lemmernes, navnlig Benenes Musculatur forholdsviis svag. Som det viser sig, vil allerede en saa flygtig Sammenligning som den foregaaende, der iøvrigt gjælder de fra hinanden mest afvigende menneskelige Typer, frembyde paafaldende Uovereensstemmelser i Legemets hele Bygning og Udseende, og det staaer derfor til at vente, at en dybere gaaende Undersøgelse af Menneskets physiske Natur ikke alene vil aabne Blikket for andre Uligheder, men tillige lade de allerede opfattede fremtræde under bestemtere Former. Dette er i Virkeligheden ogsaa Tilfældet. Det menneskelige Legeme viser saaledes ikke ubetydelige Forskjelligheder i Størrelse og Væxt, og, medens Gjennemsnitshøiden hos de for deres gigantiske Ydre bekjendte Patagoniere har viist sig at være 1,7 Metre, beløber den sig hos de smaa, udhungrede Hottentotter kun til 1,3 M. Hudens Farve, der hos de fleste kaukasiske Folk er lys, undertiden næsten hvid, bliver guulagtig eller olivengrøn hos mange central- og østasiatiske Folk, rødbruun hos en stor Deel af Nordamerikas Indianerstammer og meer eller mindre sort hos de mellemafrikanske Negere, ligesom det ogsaa fortjener at fremhæves, at Huden baade

hos Indianerne og Negerne har en særegen ubehagelig Lugt. Haarets Beskaffenhed er ligeledes paafaldende forskjellig, og Europæerens bløde, silkeagtige Haar danner en ligesaa mærkelig Modsætning til Negerens Uldhaar som til Indianerens stride, glatte, grove Hovedbeklædning. Endelig viser ogsaa Skelettet eiendommelige Uligheder, idet det hos de kaukasiske Folk, navnlig Semiterne, er forholdsviis spinkelt, medens det hos Negerne er svært og plumpt samt eiendommeligt smalt og ligesom sammentrykt, men trods den Interesse, Skelettet i Almindelighed frembyder, er det dog navnlig Kraniet, paa hvilket

Fig. 10. Kaukaser (E. L.).

man har henvendt sin Opmærksomhed, og som af Blumenbach, Retzius, Morton og mange andre Forskere er blevet gjort til Gjenstand for dybtgaaende Studier. Hvad Kraniet angaaer,

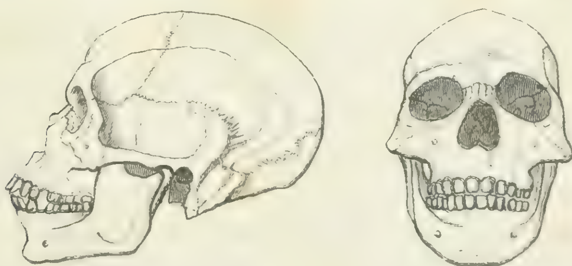

Fig. 11. Neger (efter Huxley).

har det nemlig viist sig, at der ikke alene finder væsentlige Forskjelligheder Sted med Hensyn til Hjernekassens Rumfang, men ogsaa med Hensyn til Forholdet mellem dens Længde

og Brede, Udviklingen af Kjæbepartiet og Størrelsen af Ansigtsvinklen. Hos Germanerne beløber Hjernekassens Rumfang sig i Gjennemsnit til 92 Kub. Tom., medens det hos Australnegerne kun udgjør 75′, og Ansigtsvinklen, der hos den kaukasiske Europæer kan anslaaes til 85⁰, er for Negerens Vedkommende næppe meget over 70⁰. Hos de kaukasiske Folk ere Kjæberne smaa og tilbagetrædende med lodret staaende Fortænder, hos Negerne store og fremspringende med skraat stillede Fortænder, og medens hos Vest-Europæeren Forholdet mellem Hjernekassens Længde- og Tværsnit er som 10 : 7, er det hos mange turaniske Stammer som 10 : 8. Til de saa-

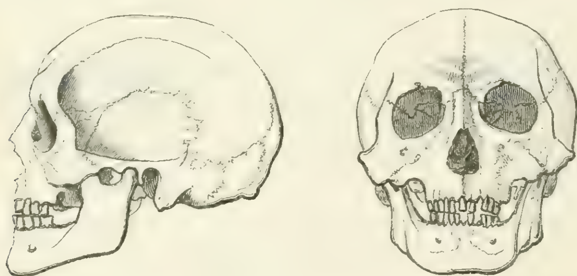

Fig. 12. Turaner (efter Huxley.)

ledes antydede anatomiske Forskjelligheder kunde endnu føies andre af physiologisk og pathologisk Natur; hvad de sidste angaaer, maa det dog bemærkes, at, skjøndt rigtignok visse Racer og Stammer særligt ere udsatte for visse Sygdommes Angreb, synes dog de samme Sygdomme, under forøvrigt passende Forhold, at kunne udvikle sig hos alle Jordens menneskelige Beboere.

Lader det sig saaledes ikke nægte, at Menneskene i physisk Henseende ingenlunde ere støbte i samme Form, men tværtimod frembyde mærkelige indbyrdes Forskjelligheder, have linguistiske Studier ligeledes ført til det bestemte Resultat, at de ogsaa i **sproglig Henseende** vise store Uovereensstemmelser. Jo lavere et Folk staaer i aandelig Udvikling, og jo ringere

den Kreds af Forestillinger er, indenfor hvilken det bevæger sig, desto fattigere er ogsaa dets Sprog, medens derimod en stigende Cultur og en rigere, mere alsidig Tankeverden aldrig vil undlade at yttre en mægtig Indflydelse paa Udviklingen af de sproglige Phænomener. Siden Rask og Bopp i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede først toge fat paa et sammenlignende Sprogstudium, have talrige Forskere i senere Tider med Iver og Held fortsat deres Granskninger, og det har da navnlig viist sig, at man kan sondre alle bekjendte Sprog i 3 store Grupper, der vistnok ved mange Mellemformer gaae over i hinanden, men dog afgive et ret heldigt Grundlag for yderligere Inddelinger. I de saakaldte Eenstavelsessprog (f. Ex. Chinesisk) ere selve Rødderne Ord, Bøining mangler fuldstændigt, og efter sin Stilling i Sætningen kan det samme Ord snart være Substantiv, snart Adjectiv og snart Verbum. Det, der udtrykkes, er altsaa kun Begrebet, og dettes Form er uforandret den samme, hvad enten det skal opfattes som Hovedord, Tillægsord eller Udsagnsord; Bogstavskrift mangler og erstattes af Ordtegn. Høiere er Udviklingen hos de agglutinerende Sprog (mongolsk, tyrkisk, finsk, malayisk etc.), idet man nemlig i disse, for at danne Ordformer, forbinder to eller flere Rødder saaledes, at den ene beholder sin Selvstændighed, medens den eller de andre, der regelmæssigt sættes bagefter, synke ned til at blive Endelser; den Rod, som danner Hovedbegrebet, bliver uforandret, medens derimod de andre kunne modtage Lydforandringer. Den høieste Udvikling findes hos Bøinings-Sprogene (med Bøining, Adskillelse mellem Nomen og Verbum etc.), der ogsaa tales af Jordens egentlige Culturfolk. De sondres i tre store Afdelinger, som man har kaldt den »indoeuropæiske«, »semitiske« og »hamitiske«, af hvilke den første indbefatter Sprogene i Hindustan og Eran samt i allerstørste Delen af Europa, medens den anden har sit Hjem i Syrien og Arabien og den tredie i Nordafrika. Iøvrigt ere disse trende Sprogstammer meget forskjellige indbyrdes baade med Hensyn til

Roddernes Sammensætning og med Hensyn til Antallet af Casus og Tidsformer, ligesom det ogsaa fortjener at bemærkes, at Nomen og Verbum i de semitiske Sprog ikke ere saa strengt adskilte som i de indoeuropæiske.

Som vi imidlertid tidligere have fremhævet, ere Menneskene ikke alene forskjellige i physisk og sproglig Henseende, men ogsaa i høi Grad med Hensyn til deres hele **Culturtilstand**. At Civilisationens stærkere og svagere Udvikling for en væsentlig Deel er afhængig af den aandelige Modenhed, er i og for sig indlysende nok; men det maa dog tillige erindres, at de ydre Forhold, under hvilke Mennesket lever, udøve en stor Indflydelse i saa Henseende, og, ligesom heldige ydre Vilkaar i høi Grad begunstige Culturlivets Udvikling, saaledes vil en barsk og fattig Natur, der nøder til at opbyde den hele aandelige og legemlige Kraft blot for at existere, nødvendigviis optræde hemmende derimod. Fra Civilisationens Beskaffenhed kan man altsaa ikke uden videre slutte til Aandsevnernes Tilstand, og der er al god Grund til at troe, at de sidste ikke frembyde saa store Forskjelligheder som den første. At Culturtilstanden viser overordentlige Uligheder, er tilstrækkeligt bekjendt, og, hvad enten man betragter Udviklingen af de religiøse Ideer eller Samfundsforholdene, Kunst, Videnskab eller Næringsveie, vil man med største Lethed kunne overtyde sig derom. Hvilken overordentlig Forskjel er der ikke mellem den afrikanske Fetischtilbeder, der søger at formilde sine Fetischer ved at tromme for dem, som leier dem ud, naar de vise sig virksomme, medens han kaster dem bort eller brænder dem, naar de ikke gjøre Gavn, og den Christne, som tilbeder Verdens hellige Skaber i Aand og Sandhed? Hvor stor er ikke Afstanden mellem den classiske Kunstner, som skabte Apollo Belvedere eller Laokoonsgruppen, og Australiens Alforastammer, hvis hele Kunstfærdighed er udtalt i deres raat forarbeidede Vaaben af Steen og Træ? og mon den skulde vise sig mindre, naar man sammenligner Europæernes kolossale og

alsidige Videnskabelighed med Vankundigheden hos visse sydamerikanske Indianerstammer, hos hvilke Fingrenes Antal afgiver den yderste Grændse, til hvilken de formaae at tælle? Hos de europæiske Culturfolk hviler Samfundet paa en omhyggelig Lovgivning og politiske Institutioner, hvortil der hos saamange Vilde næppe findes de første svage Antydninger, og, medens Europæerne, om end i forskjellig Grad, drive en paa videnskabelige Grundsætninger støttet Industri, Agerdyrkning og Handel og ved ypperlige Communicationsmidler (Jernbaner, Telegrapher) meer og meer lære at overvinde de Hindringer, som Afstandene lægge i Veien for Samfærdslen, see vi saamange Barbarer friste Livet som Jægere og Fiskere uden Begreb om det materielle Velvære, som en forstandig Benyttelse af Naturens Rigdomme er i Stand til at yde Mennesket. Vilde man bedømme den aandelige Udvikling alene efter Culturtilstanden, maatte man unægtelig stille den europæiske Verdensborger i hans kosmopolitiske sorte Frakke uendelig høit over den nøgne, bemalede og tatuerede Vilde med hans barokke Prydelser af Fuglefjer og Dyrehorn og hans ikke sjeldent ved Kunst vanskabte Legeme; men mon man for Alvor skulde være i Stand til at fastholde en saadan Rangsforskjel, naar det f. Ex. erindres, at Australcontinentet oprindeligt næppe tilbyder sine Beboere en eneste Plante, der egner sig til Dyrkning, og ikke et eneste Dyr, som egner sig til Huusdyr, eller naar man tydeliggjør sig Betydningen af den velbekjendte Kjendsgjerning, at Amerikas Indianerstammer ved Europæernes Ankomst manglede ethvert Dyr, der kunde afgive et passende Grundlag for det med Hensyn til Barbarens successive Civilisation saa vigtige Nomadeliv?

Af det Foregaaende vil det saaledes være klart, at Menneskenaturen hos de forskjellige Stammer og Folk frembyder forholdsviis betydelige indbyrdes Forskjelligheder. Idet man forsøgte en Inddeling af Menneskeheden i naturlige **Grupper**, der skulde samle det Eensartede og adskille det Ueensartede,

gik man oprindelig ud fra en reent physisk eller rettere anatomisk Betragtning, og saaledes fremkom den bekjendte Blumenbachske Inddeling: kaukasiske, mongolske og malayiske Folk, Amerikanere og Negere. Imidlertid ere Ulighederne saa fiint nuancerede og vise saamange indbyrdes Overgange, at Grændserne for disse Inddelinger i det Hele ere meget ubestemte, og, eftersom Forskerne have været mest tilbøielige til at fæste deres Opmærksomhed paa Overeensstemmelsen eller Uovereensstemmelsen, er Gruppernes Antal blevet mindre eller større. Bory de St. Vincent adskiller saaledes ikke mindre end 23, Prichard 7, v. Baer 6 og Cuvier 3. Med Hensyn til Gruppernes relative Værdi er Uenigheden ikke mindre stor end med Hensyn til deres Antal, thi, medens mange Forskere, og vistnok de fleste (Blumenbach, Prichard, Cuvier, Quatrefages etc.), kun fastholde en Raceforskjel mellem Menneskene, antage andre (Bory de St. Vincent, Vogt etc.) Tilstedeværelsen af selvstændige Arter, og Betragtningen af de sproglige Forhold har idetmindste indtil Dato ikke bidraget til at gjøre Forvirringen mindre. Uden at tale om, at en correct Inddeling af Sprogene i og for sig har store Vanskeligheder at kæmpe med, har det utvivlsomt viist sig, at de sproglige Grupper kun i de færreste Tilfælde falde sammen med de physiske, og, da en culturhistorisk Inddeling ifølge sin særegne Natur maatte blive den mest vilkaarlige af alle, maa en Gruppering, der kan gjøre Fordring paa noget blivende Værd, for Øieblikket betragtes som en Umulighed.

Det vil imidlertid være indlysende, at en Inddeling er en Nødvendighed, og, selv om den er mangelfuld, har den dog sin Betydning, naar kun Manglerne erkjendes. Saalænge Opfattelsen af Begreberne Race og Art er saa ubestemt som for Øieblikket, turde det være temmelig ligegyldigt, hvilket af disse man henholder sig til, men, skulde der endelig træffes et Valg, synes det rigtigst at betragte de mellem Menneskene stedfindende physiske Forskjelligheder som Raceforskjellig-

heder, baade paa Grund af de talrige Overgangsformer og tillige væsentlig af den Grund, at Menneskene i det Hele ere indbyrdes frugtbare og frembringe frugtbart Afkom. Under denne Forudsætning kan man antage, at Menneskeheden nedstammer fra en fælles Urtype, og de mangehaande Forskjelligheder, vi nu iagttage, ville da deels være at forklare ved Indvirkningen af en fremmedartet Natur under langsomt foregaaede og udstrakte Vandringer, deels af senere indtraadte Krydsninger mellem de allerede omdannede menneskelige Typer. At den ydre Naturs Indflydelse ikke maa anslaaes ringe, kan vistnok betragtes som tilstrækkeligt beviist og vil ogsaa i det Følgende oftere komme paa Tale, men, da den af mange ansees for mindre, end den i Virkeligheden er, vil allerede her et Exempel ikke være uden Interesse. I Tropelandenes varme og tynde, mindre iltrige Luft, foregaaer Aandedrættet ikke hyppigere end i nordligere Egne, Blodets Iltning i Lungerne er derfor mindre fuldstændig, og det Kulstof, der ikke udaandes (nemlig i Form af Kulsyre), afleires som Pigment. Da Blodet især gaaer til Huden og Underlivets Organer, navnlig Leveren, er Negerens Bug stor og fremstaaende, men Brystkassen er smal, næsten cylindrisk, i Overeensstemmelse med de mindre udviklede Lunger. I det kolde nordiske Klima er derimod Afleiringen af Farvestof mindre, Blodet lysere, Underlivet mere tilbagetrædende og Brystkassen større paa Grund af det kraftigere Aandedræt. Det tropiske Menneske, der pludseligt føres til et koldt Land, er vistnok ligesaa udsat for at døe af Brystsyge, som Nordboen under Troperne af Leversyge; men, gaaer Omflytningen langsomt for sig fra Generation til Generation og gjennem lange Tidsfølger, besidder Organismen Bøielighed nok til efterhaanden at omforme sig efter de forandrede Livsbetingelser. Jo længere Mennesket udsættes for visse Naturforholds Indflydelse, desto mere gjøre de sig gjældende i hans physiske Personlighed; men, er det givet, at Negeren i de nordamerikanske Sydstater allerede med den 3die Generation

viser mærkelige Afvigelser fra den oprindelige Type, hvor store Omdannelser ved Bopælsforandring maae da ikke have fundet Sted i den lange Række af Aartusinder, som er forløbet siden Menneskets første Optræden her paa Jorden?

Ville vi nu endelig forsøge en Inddeling, idet vi gaae ud fra en Betragtning af de physiske Forhold og da navnlig af Kraniets Eiendommeligheder, synes det rigtigst at gruppere Menneskene i 3 Racer, som maaskee bedst kunne betegnes med Navnene: den æthiopiske, mongolske og eraniske.

1) Hos den **æthiopiske** eller Negerracen er Hovedet langt, Kjæberne fremtrædende og Fortænderne skraat stillede; Hudfarven er i Reglen sort og Haaret uldagtigt, men i Sydafrika optræde dog farvede ɔ: ikke sorte Folk, f. Ex. Hottentotterne, og i Sydindien samt paa Nyholland glathaarede Stammer, nemlig Dravidaer og Australnegere. Denne Race er udbredt over Afrika Syd for Sahara (egentl. Negere, Kaffere, Hottentotter), Sydindien, Dele af det indiske Archipel, Ny-Guinea (Papuaer), NyHolland og Van Diemens Land, og er saavel i physisk som aandelig Henseende den lavest staaende.

Fig. 13. Neger.

2) Den **mongolske** Race frembyder baade den lange og den korte Hovedform, men Kjæberne ere fremtrædende og Fortænderne skraat stillede, Hudfarven forskjellig, som oftest guulagtig (guulgrøn, guulbruun etc.), og Haaret gjerne glat og stridt. Den er udbredt over største Delen af Asien samt visse Dele af Europa, og indbefatter enkelte Culturfolk med en tidligt udviklet, men ogsaa tidligt stillestaaende Cultur. Beslægtede med Mongolerne ere Malayerne paa de indiske Øer og

mange af Sydhavsøerne, samt de amerikanske Indianerstammer.

Fig. 14. Mongoler.

Fig. 15. Eraner.

3) Hos den **eraniske** Race endelig er Kjæbepartiet tilbagetrædende og Fortænderne lodrette, Hovedet sædvanligt langt, sjeldnere kort (Slaverne). Hudfarven fordetmeste lys (Abessinierne ere dog næsten sorte) og Haaret blødt, ofte lokket. Næsten alle herhenhørende Folk tale Bøiningssprog, og det fortjener at bemærkes, at denne høiest udviklede Sproggruppe ikke er repræsenteret hos de tvende andre Racer. Forsaavidt Eranerne tale Bøiningssprog, har man sondret dem i tre store Klasser, af hvilke den indoeuropæiske navnlig indbefatter Hinduerne, Perserne, Romanerne, Germanerne og Slaverne, den semitiske Araberne og Abessinierne og den saakaldte hamitiske de nordafrikanske Berberstammer. De eraniske Folk ere udbredte over største Delen af det sydvestlige Asien, Europa, Nordafrika og Abessinien, og det er til dem, at Jordens egentlige Culturfolk henhøre.

Menneskene ere fordeelte over hele Jorden med Undtagelse af de yderste Polarlande og høieste Bjergegne. Deres

Antal kan maaskee beløbe sig til 1380 Mill., men Befolkningens Tæthed er saa forskjellig, at, medens der f. Ex. i Rhindeltaet i Gjennemsnit lever 7000 Mennesker paa hver □ Miil, er det samme Areal i Sibirien næppe beboet af 15.

Havet.

Forgreninger og Dybde. Chemiske Forhold.

Det er velbekjendt, at Hav og Land ere meget ulige repræsenterede paa vor Planets Overflade, idet nemlig kun lidt over 1/4 af denne indtages af Continenter og Øer, medens derimod det øvrige (c. 6,800,000 g. □ Mile) dækkes af Havet. Som et Blik paa Globen strax vil overtyde os om, er der langt mere Land paa den nordlige og østlige Halvkugle end paa den sydlige og vestlige, og, ligesom altsaa Havet faaer sin største Udbredelse mod Syd og Vest, fortjener det ogsaa at bemærkes, at en Storcirkel, som lægges gjennem Vestsiden af Amerika og Ostsiden af Asien, deler Jorden i to Halvdele, af hvilke den ene næsten udelukkende er oceanisk, medens den anden paa en enkelt Undtagelse nær omfatter de store Fastlandsmasser. Til denne Storcirkel svarer Jordens betydeligste Vulcanbælte, og det er netop dette, som paa Grændsen mellem dens oceaniske og continentale Halvdeel tillige betegner Grændsen mellem udstrakte Sænkninger (Sydhavssænkningen) og Hævningen af Continenterne. Af saadanne pleier man gjerne at adskille 3, nemlig den gamle Verden, den nye Verden og Australien; den første deelte man allerede i Oldtiden i de 3 Verdensdele, som begrændse Middelhavet mod Nord, Syd og Øst, altsaa Europa, Afrika og Asien. Ved Continenternes Stilling deles Havet i flere **Underafdelinger**, nemlig det atlantiske-, stille- og indiske Hav, Nordpolar- og Sydpolarhavet, men disse ere ingenlunde skarpt begrændsede og gaae meer eller mindre over i hin-

anden. Mellem Vestsiden af den gamle og Østsiden af den nye Verden danner Atlanterhavet et langt og bredt Sund, med nogenlunde parallele Kyster; det afsætter med Øst Nord-Ostersøen og Middelhavet samt den store Guineabugt, mod Vest det caraïbiske Hav og den mexikanske Bugt, ligesom det ogsaa mellem Grønland og Labrador danner Davisstrædet, der ved det saakaldte Hudsonstræde staaer i Forbindelse med Hudsonbugten. Fra Davisstrædet løber Baffinbugten mod Nord, bøier af mod Vest og gaaer gjennem flere Løb mellem Polar-archipelets Øer (»Nordvestpassagen«) over i den aabne Deel af det nordlige Iishav. Det stille Hav (Sydhavet) er derimod, baade hvad Form og Udstrækning angaaer, høist forskjelligt fra Atlanterhavet. Det kan nærmest sammenlignes med en uhyre Bugt, der skærer sig ind mellem Vestsiden af Amerika og Ostsiden af Asien og Nyholland; men herved maa dog bemærkes, at det ikke er sluttet mod Nord, hvor nemlig det smalle Beringstræde sætter det i Forbindelse med Polarhavet. Den Deel deraf, som ligger Nord for Aleuterne, benævnes gjerne det kamtschadalske Hav, medens derimod det ochotske, japanske og chinesiske Havbækken adskille de østasiatiske Øer fra Fastlandet. Det indiske Hav mellem Afrika, Asien og Nyholland har en lignende Form som Sydhavet, men er betydeligt mindre; det danner mod Nord den bengalske Bugt og det arabiske Hav, af hvilke det sidste atter afsætter den persiske Bugt og Adénbugten med det røde Hav. Svagest begrændset og tillige mindst kjendt er det sydlige Polarhav, der er en umiddelbar Fortsættelse af det atlantiske-, stille- og indiske Hav.

Gaae vi nu efter disse foreløbige Betragtninger over til en nærmere Undersøgelse af Havets Naturforhold, vil det være rigtigst først at fæste Opmærksomheden paa dets **Dybde**. Som der var Grund til at vente, lader denne sig ikke for Oieblikket faststille med nogen Sikkerhed; men saameget kan dog betragtes som afgjort, at Middeldybden betydeligt overgaaer Continen-

ternes Middelhøide, der af Humboldt er beregnet til 900'*), og man vil næppe gjøre sig skyldig i nogen betydelig Feil ved at anslaae den til henimod $^{1}/_{2}$ Miil. I Nærheden af Land er Dybden fordetmeste temmelig ringe, og mange Steder er Stranden næsten ganske flad, men, efterhaanden som man kommer længere udefter, bliver Dybden betydeligere, og Undersøgelserne vise ikke sjeldent en terrasseformig Sænkning af Havbunden. I aaben Sø mener man flere Steder at have maalt Dybder, der betydeligt overstige en Miil; men, skjøndt det ganske vist kunde synes uberettiget at betragte slige Angivelser som tvivlsomme, maa det dog erindres, at Maalingen af store Havdybder er særdeles vanskelig, baade fordi det ikke er let at afgjøre, naar Loddet virkelig gaaer i Bunden, og tillige fordi man er udsat for, at Understrømme føre det afsted i en skraa Retning. Da der desuden mangler Undersøgelser i tilstrækkeligt Antal, er det saaledes en Umulighed endog kun tilnærmelsesviis at give en Fremstilling af Havbundens Terrainforhold, og man maa indskrænke sig til den almindelige Bemærkning, at Havbunden har sine Høilande og Lavlande ligesom Continenternes Overflade; kun saameget synes vist, at den maa være betydeligt jævnere, fordi de mange af Vandet bundfældede Gjenstande (Skeletter og Skaller af Havdyr, Vragstumper etc.) ikke kunne ophobe sig paa steilere Høider, men ifølge Tyngdens Lov maa afleire sig i Dalene. Den eneste Deel af Oceanet, til hvis Dybde og Bundform vi besidde et grundigere Kjendskab, er den midterste og nordlige Deel af Atlanterhavet, og her har det viist sig, at der omtrent midtveis mellem den gamle og nye Verden strækker sig et stort Plateau fra SV—NO, hvis Dybde fordetmeste er 6—12000 engl.' under Overfladen; længere vesterpaa, omtrent under Breden af Indløbet til Chesapeak-Bay, findes en Indsænkning paa over 24000', ja som et enkelt

*) Central-Asien I. 1844, p. 129.

Sted endog skal nærme sig til 40,000'! Som Heelhed betragtet staaer Havets Overflade lige høit overalt, men særlige Forhold give dog Anledning til mindre Undtagelser fra Hovedreglen.

Med Hensyn til sin **chemiske Sammensætning** er Søvandet temmelig forskjelligt fra det ferske Vand. Ifølge de anstillede Undersøgelser har det nemlig viist sig, at Søvandet indeholder omtrent $3^1/_2$ % faste Stoffer i chemisk Opløsning, blandt hvilke Chlor-Natrium og Chlor-Magnium ere de vigtigste, men hertil knytter sig endnu en stor Mængde andre, saasom Svovlsyre, Spor af Jern og Sølv samt endelig en ringe Mængde Kalk. »I Flodvandet — siger Forchhammer*) — ere i Almindelighed de kulsure Salte overveiende, dernæst de svovlsure og tilsidst Chlorforbindelserne; i Søvandet ere Chlorforbindelserne meget overveiende, dernæst komme de svovlsure Salte og tilsidst en aldeles forsvindende Mængde af kulsure Salte. Af Baserne er i Flodvandet Kalk fremherskende, dernæst Kali og Magnesia, endelig Natron og tilsidst en meget ringe Mængde Jern og Mangan; i Søen staaer Natron øverst, derpaa kommer Magnesia, saa Kalk og Kali og tilsidst Jern, Mangan og de øvrige Metaller.« At der findes saa lidt Kalk i Søvandet, er forsaavidt paafaldende nok, da Kalken er en fremherskende Bestanddeel af det ferske Vand og i rigelig Mængde tilføres Havet af Floderne; men, naar man paa den anden Side erindrer, at Millioner af Havdyr (Koraller, Muslinger, Snegle etc.) stadigt uddrage denne Kalk for at benytte den til deres Skaller og Rev, vil man vistnok netop i dette Forhold finde en tilfredsstillende Forklaring af Søvandets under andre Omstændigheder forbausende ringe Kalkholdighed. Uagtet Søvandets Sammensætning i Hovedsagen er den samme overalt, viser den dog, naar man sammenligner forskjellige Havstrækninger, ikke umærkelige Forskjelligheder. I Nærheden af Land, hvor Floderne have deres Udløb, er Vandet saaledes mindre salt end i

*) Søvandets Bestanddele 1859, p. 34, 35.

aaben Sø, og i de tropiske Have, hvor den aarlige Fordampning beløber sig til 15 à 20′, er det saltere end i de polare, hvis Fordampning kun er ringe, og som tillige modtage en uhyre Tilførsel af Ferskvand gjennem Gletscherisen. Alene de 5 store Iisstrømme paa Grønland levere aarligt mindst 5000 Mill. Kubikalen Iis, og i hvilken Grad paa den anden Side Fordampningen bidrager til at forøge de tropiske Haves Saltrigdom, seer man maaskee ret slaaende deraf, at, selv om man kun sætter den aarlige Fordampning i Nordost-Passatens Bælte i Atlanterhavet til 15′, vil den derved tilbageblevne Saltmængde være tilstrækkelig til at dække de britiske Øer med et 14′ tykt Lag! Middelhavet, som ligger under et varmt Klima, fordamper stærkt og kun modtager ringe Tilførsel af Ferskvand gjennem Floderne, udmærker sig ved en forholdsviis betydelig Saltholdighed, medens derimod Østersøen, der ligger under et koldt Klima, fordamper svagt og modtager en umaadelig Mængde Flodvand fra de omliggende Lande, er betydelig ferskere end Nordsøen eller Atlanterhavet. — Havets Farve er væsentligt afhængig af dets Saltholdighed, idet det nemlig har viist sig at være desto mere blaat, jo saltere det er, medens derimod Farven bliver mere grønlig eller graaladen, jo mere det blandes med Ferskvand; men det kan dog paa den anden Side ikke nægtes, at Speiling fra Himlen saavelsom Grundens Beskaffenhed ogsaa har Indflydelse i saa Henseende. De røde, gule eller violette Farvestriber, der oftere forekomme i Havet, og af hvilke de første blandt andet have givet Anledning til Benævnelsen »det røde Hav«, hidrøre fra Millioner af næsten mikroskopiske organiske Væsner.

Temperatur og Strømninger. Tidevandet.

Som bekjendt har Solvarmen en høist forskjellig Indflydelse paa Hav og Land. Jordoverfladen, der er mat og mørkladen, paavirkes hurtigt og stærkt, men taber ogsaa hurtigt sin Varme

ved Udstraaling, medens derimod det klare Søvand, som lader Solstraalerne gaae igjennem sig, opvarmes langsommere og svagere, men ogsaa længere Tid er i Stand til at bevare den modtagne Varme. Paa Landjorden er Overfladens Temperatur meget forskjellig efter Stedets geographiske Brede, Dags- og Aarstiden saavelsom Jordbundens Beskaffenhed, medens derimod Havfladen, som med Undtagelse af nogen Forskjel i Saltholdigheden overalt frembyder en eensartet Sammensætning, er langt mindre udsat for Afvexlinger i sine Temperaturforhold. I de tropiske Have holder saaledes Overfladetemperaturen sig sædvanligt ved 21 à 22° R., i Kattegattet er den for Aug. omtrent 13½, for Jan. omtrent 2*), og, forsaavidt Polarhavet er aabent, synker Overfladens Varme ikke under ÷ 2°, da nemlig i modsat Fald Iisdannelsen vil indtræde. Undersøge vi Dybets Temperaturforhold, vil der vise sig en ikke mindre mærkelig Forskjel mellem Land og Hav. Paa Landjorden ligger der nærmest ved Overfladen et Bælte med vexlende, af Aarstiden afhængige Temperaturer, som for Mellemeuropas Vedkommende gaaer ned til en Dybde af omtrent 80′, og under dette begynder den indre, med Dybden stigende Jordvarme at blive kjendelig; for Havets Vedkommende trænger Solvarmen langt dybere ned, i Biskaya-Bugten f. Ex. til 450′, og, saavidt man endnu har iagttaget, synes den indre Jordvarme ikke at gjøre sig gjældende, efterhaanden som man nærmer sig Oceanernes Bund. Da Søvandet opnaaer sin største Tæthed og Vægtfylde ved + 3,3° R., er man forsaavidt berettiget til at tænke sig Havenes Bund dækket med et Vandlag netop af denne Varme, og i Virkeligheden har det ogsaa viist sig, at Temperaturen i de tropiske Have aftager nedefter, medens den tiltager i de polare; men herved maa dog bemærkes, at den omtalte Synken og Stigen af Temperaturen ingenlunde altid foregaaer jævnt, og, da Søvandets Vægtfylde

*) Løffler: Tidsskr. for Søvæsen. Ny Række. VII.

ikke alene er afhængig af Varmegraden, bliver det forsaavidt mindre forbausende, at man i Biskaya-Bugten paa en Dybde af 14000 engl.′ har iagttaget en Temperatur af + 2° R. og under Æqvator paa 14000′ omtrent 1/2°. — Med Hensyn til Udbredelsen af Driviis maa det bemærkes, at denne paa den sydlige Halvkugle gjennemgaaende kommer Æqvator langt nærmere end paa den nordlige; thi, medens den i det sydlige Atlanterhav naaer Breden af Buenos Ayres og Cap det gode Haab, gaaer Drivisens Sydgrændse i Nordatlanterhavet langt udenom den skandinaviske Halvø til Færøerne og Nordkysten af Island, og det er først mere vesterpaa, at den bøier saa stærkt mod Syd, at man har fundet Levninger af Iisbjerge under Breden af de azoriske Øer.

Er det nu saaledes at betragte som givet, at Havets Vande ere i Besiddelse af en forskjellig Temperatur og Saltholdighed og altsaa tillige, at Vægtfylden er forskjellig, vilde man deraf reent theoretisk, selv om directe Iagttagelser aldeles manglede, være i Stand til at slutte sig til **Havstrømmenes** Tilværelse. I Virkeligheden vil man ogsaa finde, at de varme og lette Æqvatorialvande have en stadig Tilbøielighed til at søge Polerne, ligesom Polarhavenes kolde og tunge Vand til at strømme henimod Æqvator; men det er tillige blevet fremhævet af Kepler og Varennius og senere gjentaget af nyere Forfattere, at ogsaa Jordens Axeomdreining maa tages i Betragtning, forsaavidt det nemlig er denne, der foranlediger de fra Øst til Vest gaaende Æqvatorialstrømme. At Passaten, der som bekjendt selv beroer paa Jordens Axerotation, ligeledes har Indflydelse paa Æqvatorialstrømmenes Dannelse, er vistnok hævet over enhver Tvivl; men, naar Rennell betragtede Vindene i Almindelighed som den eneste Aarsag til Havets Strømbevægelser og ved deres Hjælp ikke alene vilde forklare Oprindelsen af sine »drift currents«, f. Ex. Æqvatorialstrømmene, men ogsaa af sine saakaldte »stream currents«, f. Ex. Golfstrømmen, der skulde hidrøre fra, at Passaten opstemmer Van-

det i den mexikanske Bugt, da ere hans Anskuelser altfor eensidige, til at man for Øieblikket kan vedkjende sig dem i deres Heelhed. Med Hensyn til Strømningernes Retning, da er denne naturligviis for en stor Deel afhængig af Continenternes Udbredelse og Mødet med andre Strømme, men der kan paa den anden Side ikke være Tvivl om, at ogsaa Jordens Axeomdreining i visse Tilfælde spiller en betydelig Rolle, og, ligesom den ubetinget bestemmer Retningen af Æqvatorialstrømmene, saaledes bidrager den ogsaa væsentligt til at lade Golfstrømmen bøie af mod Øst, uden at man forøvrigt kan frakjende Labradorstrømmen Indflydelse i saa Henseende. Da nemlig Golfstrømmen gaaer fra sydligere Egne med større Omdreiningshastighed til nordligere Egne, hvor Omdreiningshastigheden er mindre, medbringer den nødvendigviis en stærk østsøgende Tendents til høiere Breder, og den vilde forsaavidt komme til at svinge mod Øst, selv om den slet ikke kom i Berøring med Labradorstrømmen. Skjøndt vort Kjendskab til Strømningerne endnu i mange Retninger er temmelig mangelfuldt, har det dog i den nyere Tid gjort særdeles betydelige Fremskridt, og lykkeligviis behøver man ikke mere at tage sin Tilflugt til det 17de Aarhundredes phantastiske Theorier om Huller ved Nord- og Sydpolen, af hvilke det første skulde tjene til Indløb og det sidste til Udløb for Vandene, som herfra forudsattes at udbrede sig i bestemte Baner over Oceanerne. Ganske forskjellig fra Strømmen er naturligvis Bølgegangen, som baade med Hensyn til Oprindelse, Retning og Styrke alene er afhængig af Vinden.

»Idet*) vi nu gaae over til en nærmere Betragtning af Havstrømmenes Beskaffenhed og Løb, ville vi begynde med **Atlanterhavet,** hvis Strømsystem frembyder størst Interesse og i ethvert Tilfælde er grundigst undersøgt. Fra den afrikanske Kyst løber den brede Æqvatorialstrøm vesterpaa over mod Sydamerika, deler sig ved Cap Roque i tvende Arme, og, medens den ven-

*) Løffler: Havstrømmene. Tidsskr. for Søvæsen. 1869. p. 459.

stre og svagere tager sin Vei sydefter langs den brasilianske Kyst, gaaer den høire og stærkere mod NV. langs Nordsiden af Sydamerikas Fastland, hvorpaa den gjennem Antillernes Økjæde træder ind i det caraïbiske Hav. Idet den følger Kysten af Centralamerika, strømmer den derpaa ind i den mexikanske Bugt, snoer sig med stigende Hastighed Syd om Florida og bryder endelig under Navn af Golfstrømmen ud i Atlanterhavet, hvor den søger sin Vei mod N. og NO. langs Kysten af de Forenede Stater. Med tiltagende Brede men aftagende Varme og Hastighed flyder Golfstrømmen op imod Newfoundlandsbanken, hvor den mødes af den kolde Labradorstrøm, der med sydostlig Retning kommer ned gjennem den vestlige Deel af Davisstrædet og om Foraaret bringer Hvalrosser og Isbjørne til Kysterne af Newfoundland, under en Brede, som svarer til Paris's. Den bøier nu af mod Øst, idet den glider ud over Atlanterhavet, men endnu inden den har naaet Azorerne, spalter den sig i tvende Arme, af hvilke den ene følger den afrikanske Kyst mod S. og i alt Fald deelviis forener sine Vande med Æqvatorialstrømmen, medens den anden gaaer mod NO. mellem Storbritannien og Island, beskyller den norske Kyst ligefra Lindesnæs til Nordcap, ja om Sommeren endog naaer Vestsiden af Novaja-Semlja og Spitzbergen. Det vil saaledes sees, at Atlanterhavets Strømsystem i det Væsentlige danner en stor Hvirvel, hvis nordlige Begrændsning dannes af Golfstrømmen, medens Æqvatorialstrømmen betegner den sydlige, og fra denne udgaaer da atter tvende Sidegrene, nemlig den brasilianske og skandinaviske Arm. I Hovedsagen er dette allerede erkjendt af Vossius, thi i sit Værk »*de motu marium*« 1663 siger han, »at et Skib uden Seil og Matroser kunde blot ved Strømningernes Kraft bevæge sig fra de canariske Øer til Brasilien og Mexiko og derfra tilbage til Europa, idet det saaledes tilbagelagde en Vei med en Længde af 4000 tydske Miil«. Hvor Havet er roligt indenfor Strømkredsen, dækkes det i en Udstrækning af mange tusinde □ Mile af den

Fig. 16. Parti af Sargassohavet.

saakaldte Sargassotang, hvis store, fritsvømmende Bunker undertiden ligge saa nær ved hinanden, at de indvirke hemmende paa Skibenes Fart, og, da en Hvirvel altid samler lette Legemer i sin Midte, kan Sargassobanken ikke forandre Plads, men er nu at søge paa samme Sted, hvor den opdagedes af Columbus under hans navnkundige Fart til Vestindien. — Uden Forbindelse med den atlantiske Hvirvel er foruden Labradorstrømmen ogsaa den østgrønlandske Strømning*), der V. for Island passerer sydpaa til Cap Farvel og derpaa dukker ind under Golfstrømmen, som sender en Arm op gjennem den østlige Deel af Davisstrædet«.

Blandt de ved Atlanterhavet berørte Strømme er **Golfstrømmen** **) ustridigt den, som har den største Interesse. Siden den opdagedes af Cortez's berømte Pilot Alaminos, som for første Gang fulgte dens varme, hurtigt flydende Vande over Atlanterhavet, har den været Gjenstand for en stadigt stigende Opmærksomhed, og, medens Franklin i forrige Aarhundrede erhvervede sig stor Fortjeneste ved sine Undersøgelser af dens Temperaturforhold, har en Mængde nyere Forskere, navnlig Humboldt, Scoresby, Rennell, Irminger og Maury foruden mange Andre i høi Grad bidraget til at udvide vort Kjendskab til denne for Europas Klimatforhold og Culturliv saa vigtige Strøm. Tager man nu tillige Hensyn til de mange og fortrinlige Undersøgelser, som ere anstillede i den allerseneste Tid af amerikanske, engelske, svenske og tydske Expeditioner, er vor Kundskab til Golfstrømmen unægtelig bleven udvidet i en meget betydelig Grad; men, ligesom vi for Øieblikket ingenlunde tilfulde formaae at vurdere dens Virkninger, maa det ogsaa være fremtidige Forskninger forbeholdt at give mange Oplysninger om selve dens Natur og Beskaffenhed. Skjøndt Golfstrømmen, som vi ovenfor have seet, er en Deel af Atlanterhavets kredsformige

*) Mühry: Meeresstrømungen. 1869. p. 47, 48.

**) Kohl: Geschichte des Golfstroms 1868.
Petermann: Der Golfstrom. Geogr. Mitth.: 1870 p. 201.

Strømsystem, maa man dog nærmest søge dens Udspring i den mexikanske Bugt. Fra Floridastrædet løber dens varme Hovedaare langs den nordamerikanske Kyst med en Temperatur, som endog i Januar naaer 20° R. og mere, medens Tunis paa 37° N. B. kun har en Luftvarme af 9½°. Under 38° N. B. vender Golfstrømmens Hovedaare sig mod Øst, har ved 40° V. Gr. Længde i Juli en Temperatur af 19° og i Januar af 15°, og strømmer derpaa i nordostlig Retning med stedse stigende Brede over mod Europas Kyster. Endnu ved Fruholm paa Nordkysten af Norge, hvor Solen i Januar slet ikke kommer tilsyne, og som ligger under en Brede (71° N.), hvor i Asien og Amerika Qviksølvet er frosset Maaneder lang, holder Golfstrømmen Havet ved en Temperatur af over 2½° R., og, medens paa den sydlige Halvkugle den polare Driviis stedviis endog rækker til den 35te Bredegrad, viser der sig aldrig Spor af den ved Nordcap. Tre Gange angribes Golfstrømmen af den kolde Polarstrøm, først Øst for Newfoundland, derpaa Øst for Island — begge Gange dukker Polarstrømmen ind under Golfstrømmen — og endelig ved Bären Eiland, hvor Polarstrømmen i alt Fald i Juli flyder hen over den, men i Læ af Spitzbergen dukker Golfstrømmen atter op og forfølger sit Løb som Overfladestrøm indtil 82° N. B. Ved nyere Undersøgelser er det ogsaa blevet godtgjort, at den tillige er i Besiddelse af et betydeligt Dybgaaende, thi mellem Spanien og Ireland har den en Mægtighed af 5400′ og mellem Hebriderne og Færøerne af 4600, i hvilken Dybde dens Varme endnu beløber sig til over 4° R. Med Hensyn til Overfladens Temperatur maa det dog bemærkes, at denne frembyder en Vexel af varmere og koldere Længdebælter, der endog kunne forfølges langt op i Nordatlanterhavet, og det er ligeledes ikke uden Interesse, at en Arm af Labradorstrømmen kniber sig ind mellem Golfstrømmen og Nordamerikas Fastland, som den følger mod Syd indtil henimod Florida. Golfstrømmens Hastighed er størst i Floridastrædet, hvor den allerede af Humboldt blev angivet

til 5 Qvartmiil i Timen, men Farten er i det Hele endnu kun lidet kjendt, og kun saameget synes vist, at den efterhaanden aftager, eftersom Strømmen skrider frem mod Nord, ligesom den ogsaa om Sommeren skal være større end om Vinteren; om Sommeren har den tillige den videste Udbredelse nordefter og trækker sig længere sydpaa i den koldere Deel af Aaret. Paa Grund af sin betydelige Saltholdighed har Golfstrømmen en dyb blaa Farve og er navnlig i sin sydlige Deel saa skarpt begrændset, at man i et givet Øieblik kan see Skibe, som krydse den, ligge med Forstavnen i dens Vand og med Agterstavnen udenfor samme; at den desuagtet holder sig i Overfladen beroer paa dens høie Temperatur, som modarbeider den ved Saltmængden forøgede Vægtfylde. — Ifølge de nyeste Undersøgelser*) bestaaer Golfstrømmens Bund af et fiint, kridtagtigt Dynd, der stadigt dannes af talløse kalkudsondrende Infusorier, som finde et Hjem i dens lune Vande, og Ligheden mellem denne Bundart og Skrivekridtet er saa stor, at vi paa en vis Maade endnu kunne siges at leve i Kridttiden, hvis Organismer maaskee endog ligefrem ere Stamfædre til de nulevende Dybvandsdyr!

Tage vi nu Hensyn til de ovenfor meddeelte Oplysninger om Golfstrømmens Udbredelse og særegne Beskaffenhed navnlig dens høie Temperatur, vil det vistnok i og for sig være klart, at den maa udøve betydelige physiske Virkninger. Af disse har man tidligst været bekjendt med dens mærkelige Transporter**), og længe, førend man her i Europa anede dens Tilværelse, havde man Kundskab om saadanne Virkninger af denne mægtige østgaaende Bevægelse i Atlanterhavet, der danner en saa mærkelig Forbindelsesvei mellem den nye og gamle Verden. Hos adskillige classiske Forfattere fortælles saaledes om »Indere«, der indstrandede paa Tydsklands Vestkyst og af

*) Lütken, Fogh og Warming: Tidsskr. for Naturvidensk. 1869. p 219.
**) Humboldt: Ansichten der Natur. 1849. I. p. 197—200.

Boiernes eller Svevernes Konge foræredes til Qv. Metellus Celer, som dengang var romersk Proconsul i Gallien, og noget Lignende fandt Sted under Othonerne og Barbarossa i det 10de og 12te Aarhundrede. Indstrandinger paa de azoriske Øer af Bambusrør, Stammer af den antilliske Fyr, udskaarne Træstykker og Lig af Mennesker, der tilhørte en fremmed Race, bestyrkede som bekjendt Columbus i hans Tro paa Tilstedeværelsen af et stort Fastland i det fjerne Vesten, ja Cardinal Bembo fortæller endog om en indiansk — eller maaskee snarere eskimoïsk — Kano med en Besætning af 7 Mand, som i Aaret 1508 blev capret af et fransk Skib i Nærheden af den engelske Kyst, og tilføier, at en af disse Fremmede blev forestillet for Hoffet i Orleans. Ogsaa fra senere Tider har man mange Efterretninger om Golfstrømmens mærkelige Transporter. I Slutningen af det 17de Aarhundrede blev der saaledes fra flere Sider gjort opmærksom paa, at vestindiske Frugter o. a. l. opkastedes paa Skotlands, Færøernes og Norges Kyster — en Iagttagelse, som i den seneste Tid endog er udvidet til Spitzbergen —, og en engelsk Forfatter meddeler den interessante Fortælling om Stormasten af »Tilbury«, som, efterat Skibet under Syvaarskrigen var brændt i Vestindien ved St. Domingo, af Golfstrømmen førtes over Atlanterhavet og endelig indstrandede paa Kysten af det nordlige Skotland. Af langt større Betydning end de her omtalte Kjendsgjerninger er imidlertid dens geognostiske og klimatiske Virkninger; men, da vi senere ville faae Leilighed til at tage disse under nærmere Betragtning, maa det her være tilstrækkeligt at gjøre opmærksom paa, at, ligesom Halvøen Floridas Koralplateau er dannet under Indflydelse af dens varme, hurtigt strømmende Vande, og Newfoundlandsbanken ideligt forhøies ved dens opløsende Indflydelse paa Polarstrømmens steenbedækkede Iisbjerge, saaledes er det ogsaa Golfstrømmen, der giver Anledning til, at Italiens stedsegrønne Planteformer kunne trives paa Kysten af det sydlige England, at den norske Vestkyst er iisfri hele Aaret rundt

ligefra Lindesnæs til Nordcap, ja at engelske Lystjagter i et forholdsviis varmt og iisfrit Hav kunne gjøre Sommertoure til det fjerne Spitzbergen! Overhovedet er dens Indflydelse paa Vesteuropas Klima ganske overordentlig stor, og, forsvandt Golfstrømmen af Atlanterhavet, er der næppe nogen Tvivl om, at den skandinaviske Halvø vilde dækkes med en Kaabe af evig Snee og Iis, lig Indlandsisen, som den Dag i Dag dækker Grønland, og lig de store Iismasser, der i en længst forsvunden Tid have udbredt sig over næsten alle Europas Bjerglande.

Vende vi os nu til en Betragtning af det **indiske og stille Hav,** kunne vi her fatte os langt mere i Korthed, thi, da disse Farvandes Udstrækning er saa uhyre stor, og Skibsfarten tillige er mindre betydelig, ere deres Strømforhold naturligviis ogsaa mindre kjendte. Imidlertid have Undersøgelserne godtgjort vigtige Overeensstemmelser med Atlanterhavet. Tværs gjennem det stille Hav, mod N. og S. omtrent begrændset af Vendekredsene, løber den mægtige Æqvatorialstrøm vesterpaa over mod det gamle Continent og Nyholland og afbrydes kun i Vindstillernes Bælte af en smal Modstrøm, hvortil vi forresten ogsaa finde noget Tilsvarende i Atlanterhavet. Hvor den nærmer sig de store Fastlandsmasser, bøier den af mod Syd og Nord, og, medens en svagere Arm løber sydpaa langs Østkysten af Nyholland, gaaer en stærkere under Navn af den japanske Strøm eller Kuro-Sivo mod NO., passerer Ydersiden af den japanske og kuriliske Økjæde, bøier af mod Øst og fører endelig langs Nordamerikas Vestkyst sine Vande tilbage til Æqvatorialhavet. Det vil saaledes vise sig, at Strømsystemet i det stille Hav frembyder stor Lighed med Atlanterhavets, men denne Overeensstemmelse vil blive endnu tydeligere ved en Betragtning af Kuro-Sivo, som baade i Henseende til Beliggenhed, Naturforhold og physiske Virkninger er en Gjentagelse af den atlantiske Golfstrøm. Dens mørkeblaae Farve antyder ligesom ved Golfstrømmen en betydelig Saltholdighed, og allerede Cooks Ledsager Capitain King beretter, at den paa $35\frac{1}{2}{}^{0}$ N. B. havde

en Hastighed af mindst 4 engl. Miil i Timen. Dens Overflade viser afvexlende Striber af varmere og koldere Vand, og, ligesom den i 1726 bragte et japanesisk Vrag til Sydspidsen af Kamtschatka, saaledes fører den stadigt Kamphertræ og andet Drivtømmer til Stranden af de træløse aleutiske Øer. Medens Golfstrømmen spreder tætte Taager over Newfoundlandsbanken, foranlediger den varme Japanstrøm et taaget Klima paa Kysterne af Jeso, Kurilerne og Kamtschatka, bidrager overordentligt til at holde Isen borte fra sidstnævnte Lands sydostlige Kyster og bevirker, at Vinteren paa Østsiden af de japanske Øer er langt mildere end under tilsvarende Breder paa Kysten af det nærliggende Fastland. Med Hensyn til Strømforholdene i den sydlige Deel af det stille Hav er det bekjendt, at en mægtig Polarstrøm sydfra nærmer sig Patagoniens Vestside, hvor den deler sig i tvende Arme; den ene af disse snoer sig om Cap Horn og fører sine Vande op i Atlanterhavet, medens den anden under Navn af den peruanske Koldtvandsstrøm sætter nordefter langs Vestsiden af Sydamerikas Fastland, indhyller den peruanske Kyst i tætte Taager og efterhaanden taber sig, idet den bøier mod Vest, i den varme Æqvatorialstrøm. Endnu i Callao's Havn kan man bade sig i Vand, hvis Temperatur kun er 8 à 12° C.*), og polare Dyreformer, f. Ex. Pengvinerne, ledsage den kolde Strøm langt ind i den tropiske Zone. — I det indiske Hav løber Passatstrømmen paa begge Sider af Madagascar og forener sine Arme Syd for Øen i den saakaldte Agulhas-Strøm, som med en Hastighed af omtrent en geogr. Miil i Timen nærmer sig Afrikas Sydspids; idet den her mødes med den sydatlantiske Polarstrøm, bøier den imidlertid af mod Øst, medens derimod Polarstrømmen sætter nordpaa langs Vestsiden af Sydafrika og efterhaanden forener sig med Æqvatorialstrømmen. Hvor langt den tilbagevendende Passatstrøm i det indiske Hav fortsætter sig mod

*) St. Bille: Galatheas Reise. III. 1851. p. 333.

Øst, er det for Øieblikket vanskeligt at have nogen Mening om; rimeligviis taber den sig i Sydhavet efter at have passeret Nyholland.

Inden vi forlade vor Betragtning af Havenes Strømforhold, staaer det endnu tilbage at kaste et Blik paa **Østersøen, Middelhavet og det røde Hav**. De ere alle tre afsluttede Bassiner, som kun ved smalle Stræder staae i Forbindelse med det aabne Hav, men som forresten befinde sig under meget ueensartede Naturforhold. Østersøen ligger under et køligt og fugtigt Klima, fordamper svagt og modtager en stærk Tilførsel af Flodvand fra Sverig, Finland, Rusland og Nordtydskland, medens derimod Middelhavet og det røde Hav, navnlig det sidste, ere udsatte for Indflydelsen af et varmt og tørt Klima, fordampe betydeligt og kun modtage ringe Tilførsel af Ferskvand gjennem Floderne; i Middelhavet udmunder, som bekjendt, kun to større Floder, nemlig Nilen og Rhone, og til det røde Hav strømmer ikke et eneste Vandløb, der kan fortjene Navn af Flod. Som Følge heraf udmærker Østersøen sig ved forholdsviis fersk Vand især i Overfladen, da det ferske Vand er lettere end det salte og derfor holder sig ovenpaa, og, da den tillige paa Grund af den stærke Tilstrømning og svage Fordampning har en stadig Tilbøielighed til at forhøie sin Vandstand, maa der indtræde en fortsat Udvexling af Vand med Kattegattet; ved Helsingør gaaer fordetmeste en ferskere og saaledes lettere Overfladestrøm udefter, medens en saltere og tungere Bundstrøm er indgaaende, og lignende Forhold ere i den seneste Tid paaviste saavel i Kattegattet som i Bælterne. Ganske modsat er Forholdet ved Middelhavet og det røde Hav. Paa Grund af det svage Tilløb og den stærke Fordampning er Vandet her saltere end i det atlantiske og indiske Ocean, ligesom der ogsaa er Tilbøielighed til en Aftagen i Vandstandens Høide, og det er i Overeensstemmelse hermed, at man i Gibraltarstrædet og Bab el Mandeb finder en indgaaende mindre salt Overfladestrøm og en udgaaende saltere

Bundstrøm. — Forskjelligheder i Vandenes Vægtfylde (og Vandstandens Høide) foranledige saaledes dobbelte Strømninger i Indløbet til samtlige tre Havbassiner, og herved opnaaes atter det vigtige Resultat, at Østersøen ikke stadig bliver ferskere og høiere, de tvende andre derimod saltere og lavere.

Foruden Strømninger og Bølgegang findes der i Havet endnu en tredie Bevægelse, som vi her maae gjøre til Gjenstand for nærmere Omtale, nemlig **Tidevandet**, uagtet dette Phænomen er af kosmisk Oprindelse og som bekjendt beroer paa Maanens Tiltrækning. Det viser sig deri, at Havet i Løbet af et Døgn eller rettere 24 T. 50′ — altsaa den Tid, som ligger mellem to paa hinanden følgende Culminationer af Maanen — to Gange stiger (Flod) og to Gange falder (Ebbe) med en Periode for hver af disse Bevægelser af omtrent 6 Timer. Stigningen finder samtidigt Sted paa den Maanen nærmeste og fjerneste Side af Jorden, medens der hersker Ebbe i de mellemliggende Egne, og mellem to paa hinanden følgende Maxima af Høivande ligger for samme Sted altid et Tidsrum af 12 T. 25′. Dersom hele Jordens Overflade var bedækket med Vand, vilde Ebbe og Flod være et meget regelmæssigt Phænomen. Alle Steder under samme Meridian vilde da have Høivande til samme Tid, og Flodbølgen vilde, med Retning fra Nord til Syd, skride frem fra Øst til Vest og i Løbet af et Døgn tilbagelægge sin Vei omkring Jorden, idet den tillige opnaaede sin største Høide paa det Sted af en Meridian, hvor Maanen netop gik igjennem Zenith. Paa Grund af Continenternes Fordeling finder en saadan Regelmæssighed imidlertid ikke Sted, og navnlig er Flodhøiden ɔ: Forskjellen mellem Havets høieste og laveste Stand selv for samme Localitet ingenlunde altid den samme. Ved Nymaane og Fuldmaane er den størst (Springflod), medens den er mindst under Qvadraturerne, men forresten har ogsaa Vindens

Styrke saavelsom Kysternes Beskaffenhed megen Indflydelse i saa Henseende. Ved Bajonne er saaledes Springflodens Middelhøide 9′, ved St. Malo 36′, ved Mundingen af Avon 42′ og i den inderste Deel af Fundybay endog mellem 60 og 70′! I de aabne Verdenshave er Flodhøiden meget mindre, idet den f. Ex. ved St. Helena kun beløber sig til 3′ og ved de smaa Sydhavsøer til 2′; i Middelhavet og Østersøen er Tidevandet næppe mærkeligt.

Havets Klimatforhold.

Det er tidligere blevet fremhævet, at Solvarmen paavirker Havet paa en ganske anden Maade end Landjorden, og at Søvandet forsaavidt er i Besiddelse af en langt mere eensformig Temperatur end Continenterne. Da Luften hovedsageligt modtager sin Varme ved Udstraaling fra Jordoverfladen, hvad enten denne er Hav eller Land, bliver Søluftens Temperatur alene af denne Grund langt mindre udsat for Afvexling end Landluftens; men, erindres det nu tillige, at Havet er en jævn og, hvad Beskaffenheden angaaer, temmelig eensformig Slette, hvis forholdsviis smaa Temperaturforskjelligheder yderligere udjævnes ved Strømmenes Virksomhed, bliver denne Eensformighed naturligviis saameget større. Søluftens Varme aftager med en paafaldende Regelmæssighed fra den tropiske Zone gjennem den tempererede til Polarzonen og viser kun smaa Forskjelligheder efter Dags- og Aarstiden; paa Singapore er Middeltemperaturen for den koldeste Maaned (Jan.) 21° R. og for den varmeste (Juli) 22½°, paa St. Helena har den koldeste Maaned (Septbr.) en Middelvarme af 11° og den varmeste (Marts) af 15°, og i Thorshavn paa Færøerne er Middeltemperaturen for Jan. 3° og for Juli 11°. Et Minimums Thermometer, som Forsters Expedition havde glemt 1829 paa Deception Eiland, en af Syd-Shetlandsøerne, og som blev gjenfundet 1842, godtgjør den mærkelige Kjendsgjerning, at den laveste Tem-

peratur paa denne under 63° S. B. liggende Ø i de 13 Aar fra 1829—1842 kun har været ÷ 16½° R — en Kuldegrad, der vistnok er forbausende lav, naar man erindrer, at der i Lyon er iagttaget indtil ÷ 22° og i Milano indtil ÷ 13°! Saa ringe Afvexling i Varmeforholdene er overhovedet ukjendt paa Continenterne, hvis Sommervarme under de tilsvarende Breder er meget høiere, medens Vintervarmen er meget lavere, og denne regelmæssige Eensformighed gjør sig ogsaa gjældende i Vind- og Regnforholdene, som paa de aabne Verdenshave vise langt større Stadighed og Regelmæssighed end paa Fastlandene, hvor Terrainets Høide og Bjergkjædernes Retning give Anledning til mange stedlige Eiendommeligheder. Navnlig er Passaten langt stadigere end paa Continenterne, hvor den mange Steder næppe kan spores, og mellem Vendekredsene behøver Sømanden undertiden Uger igjennem næppe at røgte sine Seil, saa roligt glider Skibet hen over den letkrusede Sø. — Paa Grund af Fordampningen er Søluften tillige meget fugtig og adskiller sig ogsaa herved betydeligt fra Landluften, der ofte, navnlig i ørkenagtige Egne, udmærker sig ved en høi Grad af Tørhed.

Ifølge de Eiendommeligheder ved Søluften, vi ovenfor have skildret, kan den naturligviis ikke undgaae at faae en betydelig Indflydelse paa de Egne af Continenterne, som ligge Havet nærmest. Som bekjendt udmærker 'det saakaldte **Kystklima** sig ved sine milde Vintere, kølige Sommere og sin taagede, fugtige Luft, medens derimod **Fastlandsklimaet** med sin store Varmeforskjel mellem Aarstiderne og skyfrie Himmel vil træde desto skarpere frem, jo mere vi fjerne os fra Havet og fordybe os i Continenternes Indre. I Edinburgh er saaledes Forskjellen mellem den varmeste og koldeste Maaned kun 9½° R., men allerede i Kjøbenhavn er den steget til 15°, i Moskva beløber den sig til over 23°, ja i Irkutsk endog til 30°, og, erindres det nu tillige, at de tre førstnævnte af disse Byer stemme nøie overeens baade med Hensyn til Brede og Høide, og at Ind-

flydelsen af den sidstnævntes større Høide opveies ved en noget sydligere Beliggenhed, saa bliver det altsaa alene den forskjellige Afstand fra Havet, hvorpaa deres saa afvigende Klimatforhold beroer. Imidlertid er Havets Indflydelse paa dets Kystlande ikke lige stærk overalt. I den tropiske Zone, hvor Temperaturforholdene iforveien ere meget stadige, er Indvirkningen mindre betydelig end paa høiere Breder, og paa Continenternes Østside er den langtfra saa stor som paa Vestsiden — i alt Fald i den nordlig tempererede Zone — fordi den her fremherskende Vestenvind kun har Charakteer af Søvind paa vestligt beliggende Kyster og Øer, medens den derimod ved efterhaanden at blæse længere østerpaa, forvandles til en tør Landvind. Paa Østsiden af Asien og Østsiden af Nordamerika er derfor Klimaet et udpræget Fastlandsklima, medens det paa Vestsiden af Nordamerika og Vestsiden af Europa er et mildt og fugtigt Kystklima, og, da den varme Golfstrøm bidrager betydeligt til at hæve Nordatlanterhavets Temperatur, bliver Klimaet i Vesteuropa, især paa de britiske Øer og Vestkysten af Norge, endnu langt gunstigere, end det under andre Omstændigheder vilde være. Paa Havets Indflydelse beroer ogsaa de saakaldte Land- og Søvinde, der hidrøre fra, at Sø og Land opvarmes forskjelligt paa de forskjellige Tider af Dagen; om Formiddagen, naar Landet er varmere end Havet, lufter det fra Søen ind over Land. men om Aftenen, naar Havet er varmest, gaaer Luftstrømmen i modsat Retning. Sydvestmonsunerne i Ostindien og paa Guineakysten ere halvaarlige Søvinde, som hidrøre fra Landmassernes stærke Opvarmning i Sommertiden.

Under en Betragtning af Havets Klimatforhold turde der være særlig Grund til at dvæle nærmere ved **Orkanerne**. Som bekjendt forstaaes herved voldsomme Storme, der opnaae en Hastighed af 120—150′ i Secundet, og som tillige danne store Hvirvler, hvis Centrum er i en fremskridende Bevægelse. I aaben Sø, paa Kystlande og Øer anrette de ofte

skrækkelige Ødelæggelser, og, skjøndt de ere hyppigst og voldsomst i det varme Jordbælte, indtræde de ogsaa undertiden paa høiere Breder. Orkanens Udbrud antydes altid iforveien ved en rask Synken af Barometret, og den Hurtighed, hvormed den udvikler sig, er saa stor, at nogle faa Minuter, efter at Orkanskyen har viist sig som en lille sort Plet paa den forresten klare Horizont, har den allerede udbredt sig over Zenith, og heftige Vindstød, der adskilles ved rolige Øieblikke, ere umiddelbare Forløbere for det løsbrydende Uveir. Snart er nu Dagen forvandlet til Nat, og Orkanen sætter ind med en særegen smældende og hvinende Lyd; under det stærke Lufttryk synes Søens Overflade at koge, og, idet den hurtigt reiser sig i vældige Bølger, indhylles den voldsomt bevægede Havflade i en Taage af Skum. Efter en Orkan, som hærjede en Deel af de vestindiske Øer den 2den August 1837, var Havnen paa

Fig. 17. Atlanterhavets Orkanbælte.

St. Thomas spærret af 36 Vrag; Fortet saae ud, som om det havde været udsat for en heftig Kanonade, og svære 24-Pundingere vare blæste ned fra Voldene! Heldigviis pleie Orkanerne kun at indtræffe til visse Aarstider og i visse Egne, og selv i

Orkanbælterne kan man undertiden flere Aar være forskaanet for deres Ødelæggelser. I Atlanterhavet bevæger Orkancentret sig fra SO. mod NV. langs Ydersiden af Antillerne til Florida, hvorpaa det bøier af i nordostlig Retning og følger Golfstrømmen over mod Europa, medens det derimod i de østasiatiske Farvande, hvor »Taifonernes« Voldsomhed med Rette er frygtet, skrider frem fra Ø—V. eller fra OSO. —VNV. Paa begge disse Steder foregaaer Hvirvelbevægelsen i modsat Retning af Uhrviserens Gang, medens den derimod i det indiske Hav finder Sted i samme Retning; i det indiske Hav løber Orkancentret først fra NO.—SV. henimod Madagascar og bøier derpaa af mod SO., idet det søger ukjendte sydligere Egne.

Havets Dyreliv.

For at afslutte vor Betragtning af Havets Naturforhold staaer det endnu tilbage at kaste et Blik paa dets organiske Liv. Ligesom Landjorden har jo ogsaa Havet sin særegne Plante- og Dyreverden, men selv en flygtig Undersøgelse vil være tilstrækkelig til at overtyde os om, at, medens næsten alle Afdelinger af Planteriget og mange af Dyreriget ere repræsenterede paa Continenterne, er Havet hovedsageligt befolket af lavere Dyr og udelukkende af lavere Planter, hvorfor ogsaa Oceanernes Artsrigdom, saa betydelig den end er for Dyrenes Vedkommende, dog staaer meget tilbage for Fastlandets. Det vil endvidere vise sig, at det paa Continenterne i Særdeleshed er Planteverdenen, som bestemmer de forskjellige Egnes Physiognomi, hvadenten nu disse ere Skovlande, Stepper eller opdyrkede; men, lader det sig end ikke nægte, at f. Ex. Sargassotangens store svømmende Bunker give en Deel af Atlanterhavet et høist paafaldende Udseende, og at grønladne slimede Smaa-Alger meddele visse Strøg af Polarhavet et eiendommeligt Præg, saa er det dog fornemmelig det dyriske Liv, hvoraf Havets

organiske Physiognomi er afhængigt. Ligesom Continenternes Dyreverden viser store Uligheder efter den geographiske Brede og Længde, er noget Lignende Tilfældet med Havets, og i de forskjellige Dybder færdes forskjellige Dyrearter ligesom i Bjerglandenes over hinanden følgende Regioner; visse Dyr holde sig stadigt i Nærheden af Kysterne, medens andre tumle sig i aaben Sø; men paa Grund af Havets forholdsviis eensformige Naturforhold turde Havdyrene i det Hele have en videre Udbredelse end Landdyrene, hvorhos ogsaa Strømmene bidrage meget til at sammenblande Dyr fra Havets forskjellige Egne. — Skjøndt Havets Dyreverden som Heelhed

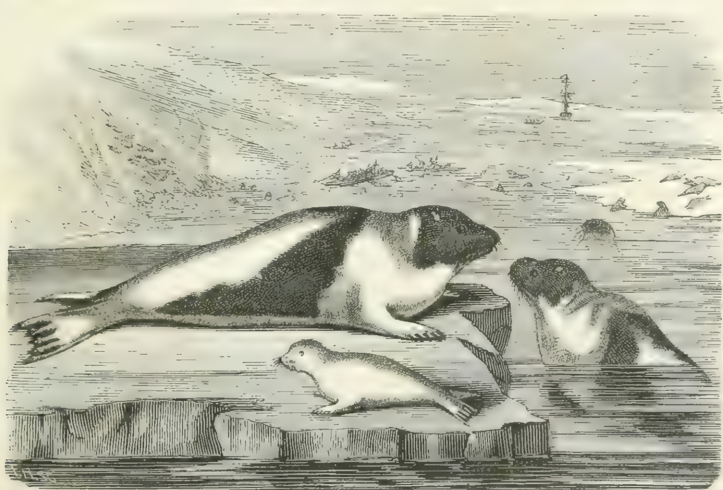

Fig. 18. Svartsiden.

betragtet endnu er temmelig ufuldstændigt kjendt, er man dog meget vel i Stand til at fremhæve visse charakteristiske Former for de enkelte Zoner og større Have, og det er netop dette. vi i det Følgende ville forsøge paa, idet vi bruge en lignende Fremgangsmaade, som den vi tidligere have anvendt med Hensyn til Continenterne. – Betragte vi først Nord-Polarhavet og den til samme grændsende Deel af det nordlige Atlanterhav, da finde vi Artsantallet forholdsviis lille, hvorimod i alt Fald nogle af Arterne udmærke sig ved en forbausende

Rigdom paa Individer. Som den vigtigste Eiendommelighed maa fremhæves den stærke Udvikling af Søpattedyrene, blandt hvilke især maa nævnes Grønlandshvalen, Narhvalen, Grinden og Spækhuggeren, samt Hvalrossen og forskjellige Sæler (navnlig Svartsiden); talrige Seilere besøge aarligt Polarhavet for at

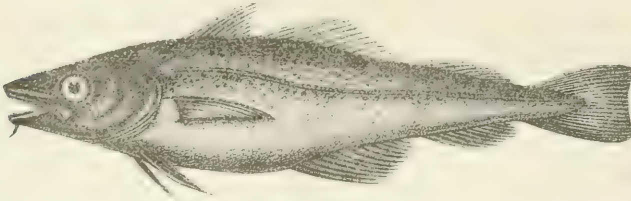

Fig. 19. Torsk.

jage disse tranrige Dyr, og ved Grønland og Spitzbergen dræbes i Gjennemsnit langt over 200,000 Robber om Aaret. Blandt Fiskene fremherske Torsk, Sild og Lax, og store Fiskerier finde især Sted ved Norges Vestkyst og paa Newfoundlandsbanken; mellem Bløddyrene kunne udhæves Østersen og den almindelige Blaamusling, og, medens Hummeren især er talrig ved den norske Kyst, er Polarhavet mange Steder næsten forvandlet til en Vælling ved sine Millioner af Smaakrebs og nøgne Vingesnegle, (*Clione borealis*). I Modsætning til Nordsøen og Nordatlanterhavet har Østersøen*) en meget fattig Fauna, der blandt andet udmærker sig ved adskillige Ferskvandsfisk samt Mangel paa

Fig. 20. Konge-Pengvin

*) Lütken, Fogh og Warming: Tidsskr. for Naturvidenskab. 1867. p. 95.

Blæksprutter og Pighudede, medens paa den anden Side Forekomsten af visse charakteristiske Polardyr, som ikke findes i Nordatlanterhavet, synes at antyde en tidligere Forbindelse med det hvide Hav. — I de sydlige kolde Have spille Pengvinerne en fremragende Rolle og besøge som ægte Sødyr kun i Rugetiden de oceaniske Øgrupper og yderste Landpynter.

Efterhaanden som vi nærme os de varmt tempererede Have, faaer Dyrelivet en ganske anden Beskaffenhed: Artsrigdommen bliver større, de nordiske Former forsvinde lidt efter lidt, og Repræsentanter for Tropehavenes Fauna begynde at vise sig. I Middelhavet færdes saaledes et Par Arter af Havskildpadder, navnlig den sorte over 7' lange *Sphargis coriacea*, mellem Fiskene fremherske Makreler (f. Ex. Thunfisken), Læbe-

Fig. 21. Thunfisk.

fisk og Sparoïder, og, medens tropiske Typer som Bjørnekrebs *(Scyllarus)* og Søknælere *(Sqvilla)* optræde mellem de talrige Krebsdyr, ere Papirsbaaden *(Argonauta)*, Boremuslingen *(Pholas)* og Ædelkorallen *(C. rubrum)* ikke mindre vigtige Repræsentanter for Bløddyrene. Imidlertid er det dog først i den tropiske Zone, at Havets Dyreverden opnaaer sin fulde Rigdom og Pragt. I Havnen paa Amboina, fortæller Wallace*), er Bunden aldeles bedækket med en sammenhængende Vegetation af Koraller, Svampe, Søanemoner og andre Havdyr, der ere ligesaa paafaldende ved deres anselige Størrelse som ved deres forskjellige Former og glimrende Farver. Mellem disse færdes en Mængde blaae, røde og gule Fisk med særegen plettet og stribet Tegning, og

*) Malay Archipelago 1869. I. p. 463.

i Nærheden af Overfladen svømme store, orangefarvede eller rosenrøde, gjennemsigtige Gopler: »man kunde timelang betragte dette Sted; men ingen Skildring vilde være i Stand til at gjengive dets Skjønhed eller den Interesse, det fremkalder.« — Ogsaa i de tropiske Have optræde forskjellige Hvaldyr, og i det stille Hav jages baade Rethvaler og Kaskelotter; af Søkøerne forekomme Manati-Arterne paa begge Kyster af det

Fig. 22. Manati.

tropiske Atlanterhav, medens Dugongen er udbredt over det indiske Ocean, og blandt Sælerne i det stille Hav maa fremhæves flere Arter af de saakaldte Oresæler *(Otaria)*, dog næppe i det hede Bælte. I alle Tropehave leve forskjellige Havskildpadder, der endog

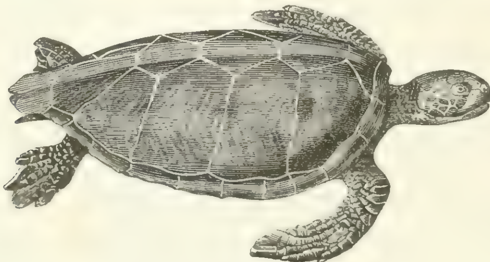

Fig. 23. Havskildpadde.

enkelte Steder ere hyppige nok til at være Gjenstand for en indbringende Fangst, og i det indiske og stille Hav, især dog i det førstnævnte, træffes Flokke af giftige Havslanger, som gjerne søge hen mod Flodernes Mundinger og ikke alene i Oldtiden men endnu i forrige Aarhundrede almindeligt benyttedes af de Søfarende som Landkjending. Fiskenes Antal er overordentligt stort, og Arterne udmærke sig hyppigt ved paafaldende Former og pragtfuld Farvetegning. Talrige Skjælfinnede, Læderfisk, *(Theutis)* og Fastkjæbede *(Ostracion, Diodon* etc.*)* have her

deres egentlige Hjem, og livligt farvede Papegøiefisk *(Scarus)* sværme skareviis om Koralrevene for at afgnave sammes dyriske Bark; Flyvefiskene tumle sig i aaben Sø, forfulgte af hurtige Boniter *(Pelamis)* og Dorader *(Coryphæna)*, farlige Menneskehaier *(Carcharias)* følge ofte Skibene paa deres Vei, og i Sundahavet træffes forskjellige Maller *(Bagrus, Arius* etc.*)*, som, i Modsætning til hvad der ellers gjælder om denne Familie, her opholde sig i det salte Vand. Store, langhornede Langusthummere *(Palinurus)*, underlige Krabber, Bjørnekrebs og Dolkhaler *(Limulus)* kravle omkring paa de tropiske Kyster, medens stærke og rovgjerrige Søknælere som ypperlige Svømmere færdes i aaben Sø; i det indiske Hav leve Nautilen og den vældige Kæmpemusling *(Tridacna)*, hvilken sidste ogsaa udbreder sig til Sydhavet, og, medens de pragtfulde Kegle- og Porcellainssnekker *(Conus* og *Cypræa)* navnlig i det indiske Hav udfolde en forbausende Artsrigdom, er det især de revbyggende Koraller *(Caryophyllia, Astræa, Madrepora* o. a.*)*, som i Forbindelse med talrige Søpølser give det stille Hav dets særegne zoologiske Præg. — Den eiendommelige phosforagtige Lysen, der saa ofte viser sig i de tropiske Have, hidrører især fra Gopler og andre lavere Sødyr; men, skjøndt den ogsaa forekommer paa nordligere Breder, maa det dog bemærkes, at den her hverken fremtræder saa hyppigt eller saa kraftigt som mellem Vendekredsene.

Ligesom Havets Dyreverden viser paafaldende Forskjelligheder efter den geographiske Brede, saaledes udøver ogsaa Dybden en væsentlig Indflydelse paa Dyrelivets Beskaffenhed. Ifølge ældre Undersøgelser var man tilbøielig til at troe, at Dyrelivet allerede ophørte paa en Dybde af omtrent 300 Favne*); men nyere Forskninger af Carpenter, Pourtales o. a. have godtgjort**), at man endnu paa en Dybde

*) Woodward: Manual of the Mollusca 1868 p. 151 o. f.
**) Lütken: Tidsskr. 1869. p. 219.

af mindst 2400 Favne finder en Dyreverden, som vistnok er noget eensformig og ufuldkommen, men meget rig med Hensyn til Individernes Mængde, samt at de talløse Infusorier *(Rhizopoder)*, hvoraf den hovedsageligt bestaaer, idetmindste indtil 1500 Favne, ledsages af forskjellige Krebsdyr, Orme, egentlige Bløddyr og Straaledyr. I geognostisk Henseende have disse Iagttagelser overordentlig Interesse, og vi have allerede tidligere gjort opmærksom paa, at kalkudsondrende Infusorier paa Atlanterhavets Bund endnu den Dag idag frembringe en Kridtdannelse, som i alt Væsentligt svarer til den, vi længe have kjendt fra den nyere Deel af Kridtformationen.

ASIEN.

Almindelig Indledning.

Det asiatiske Fastland, som er den største af Verdensdelene og udgjør Hovedmassen af det gamle Continent, har et Areal af omtrent 800,000 geogr. □ Mile. Mod Nord begrændses det af Iishavet; mod Vest af Europa, det caspiske og sorte Hav, Middelhavet og det røde Hav; mod Syd af det indiske Ocean og mod Øst af det stille Hav og Sundahavet. Nordpaa rækker det i Forbjerget Chelyuskin til 77½° N. B. og mod Syd nærmer det sig Linien paa 1½° i Malakkas Sydspids Cap Romania. Fra den nordvestlige Pynt af Amerika er Asien adskilt ved det smalle Beringstræde, men derimod landfast med Europa paa hele den lange Strækning mellem Iishavet og det caspiske Hav, og trods Anlæggelsen af Suescanalen er det vel endnu berettiget ogsaa at kalde det landfast med Afrika. Som et Blik paa Kortet strax vil overtyde os om, har Asien en

temmelig uregelmæssig Skikkelse og ingen Mangel paa betydelige Halvøer. Mod Vest rager Lilleasien frem mellem det sorte Hav og Middelhavet, mod Syd Arabien, Forindien og Bagindien, hvorved tillige dannes det røde og persiske Hav samt den bengalske Bugt, og paa den i det Hele temmelig sønderrevne Østside finde vi som de vigtigste Halvøer Korea og Kamtschatka. Meget betegnende for den asiatiske Sydhavskyst er den lange Række af vulcanske Øer, der som et uhyre Palissadeværk strækker sig fra Sydspidsen af Kamtschatka til Formosa og udadtil afgrændser det ochotske, japanske og nordchinesiske Havbækken, medens derimod det indiske Archipel, der ligeledes har en udpræget vulcansk Natur og ved det sydchinesiske Hav adskilles fra Bagindien og China, danner som et naturligt Bindeled mellem den gamle Verden og Nyholland.

Hvad Terrainforholdene angaaer, udmærker Asien sig ved en mægtig Udvikling baade af Høiland og Lavland. Det første har fordetmeste Præg af store, eensformige Høisletter med bjergrige Rande, og det er et charakteristisk Træk i Asiens Overfladedannelse, at Hovedmassen af disse Høisletter udgjør et nogenlunde sammenhængende Bælte tværs gjennem Verdensdelen fra Middelhavet til Mandschuriet og China, idet den udbreder sig over Lilleasien og Eran og fylder største Delen af det uhyre Rum mellem Altaïbjergene og Himálaya. Paa begge Sider følges Plateaumassen af vidtstrakte Lavlande, nemlig mod Nord Turan og en Deel af Sibirien, mod Syd Mesopotamien og Hindustan, og, naar vi til disse endnu føie visse Strækninger af China og Bagindien, have vi overhovedet gjort Rede for Lavlandets Udbredelse i Asien, idet nemlig Arabien og Dekan væsentlig maa opfattes som Høisletter, og det Meste af Bagindien er dækket af middelhøie, fra Nord til Syd strygende Bjergdrag. Paa Søer er Asien i det Hele fattigt, naar undtages visse Egne, f. Ex. Turan, hvor det caspiske Hav og Aralsøen foruden mange mindre Vandsamlinger ere Levninger af en tidligere Havbedækning; men derimod findes ingen

Mangel paa betydelige Floder, som fra de centrale Høilande deels søge mod Nord. Ost og Syd til de Asien begrændsende Have, deels gaae mod Vest til den turaniske Steppesø Aral. Til Polarhavet strømme saaledes navnlig Ob, Jenissei og Lena, til det stille Hav Amur, Hoangho og Jangtsekiang, til det indiske Hav, foruden de store bagindiske Floder, tillige Brahmaputra, Ganges og Indus, og til den persiske Bugt føre Euphrat og Tigris deres forenede Vande gjennem Schat-el-Arab. At Asiens Klima frembyder alle Afskygninger mellem det typiske Polar- og Tropeklima, er en naturlig Følge af denne Verdensdeels store Udstrækning fra Nord til Syd; men, da den tillige udbreder sig i vidtstrakte, sammenhængende Landmasser, faaer Klimaet gjennemgaaende Præg af et Fastlandsklima, og det er kun i visse sydlige Kystegne og navnlig i det indiske Archipel, at et Øklima, — og da særligt et tropisk Øklima — formaaer at komme til Udvikling. — I Asiens Tropelande Syd for Himalaya er baade Plante- og Dyreverdenen udviklet i rigeste Pragt og kan navnlig paa de indiske Øer i mere end een Henseende maale sig med Brasiliens; men baade paa Grund af Klima og Terrainforhold er det øvrige Asien for største Delen et eensformigt Steppeland, hvor nordiske Løv- og Naaleskove ere indskrænkede til visse gunstigere Egne, og hvor velbekjendte mellemeuropæiske Dyreformer udbrede sig saa langt mod Øst, at enkelte endog forekomme paa de japanske Øer.

Asiens Befolkning, der udgjør c. 800 Mill., frembyder den særlige Interesse, at samtlige 3 Racer her ere repræsenterede. Mod Sydvest fra Mundingen af Ganges til Middelhavet og det røde Hav boe **eraniske Folk**, som efter Sprogene sondres i tvende store Grupper: Indoeuropæere og Semiter; til den første henhøre navnlig Hinduerne, Perserne og Armenierne, til den anden hovedsageligt kun Araberne, og det fortjener særligt at fremhæves, at Beboerne af Kaukasus, der henregnes til samme Race, som de allerede nævnte, i sproglig Henseende staae saa isolerede, at de paa en enkelt Undtagelse nær end ikke tale

Bøiningssprog. Saagodtsom hele det øvrige Asien beboes af, **mongolske Folk**, der lade sig henføre til trende Sprogstammer nemlig den siniske, som taler Eenstavelsessprog, den saakaldte ural-altaïske og endelig den malayiske, som næsten alene tilhører de indiske Øer; Japaneserne og Koreanerne indtage med Hensyn til deres sproglige Forhold nærmest en Mellemstilling mellem de tvende førstnævnte. Til den siniske Gruppe henregnes navnlig Chineserne, Tibetanerne og Folkene i Bagindien, til den ural-altaïske foruden Finner og Samojeder ogsaa de forskjellige Tyrkestammer, Mongoler og Tunguser, og til den malayiske Tagaler, Dajaker og Javanesere foruden mange andre; svagest repræsenteret er **Negerracen**, hvortil især maa henføres de dravidiske Folk i Dekan og Papuaerne i den østlige Deel af det indiske Archipel. Som der var Grund til at vente, er Culturtilstanden mellem disse Folk naturligviis meget forskjellig; thi, medens de sibiriske Polarfolk fordetmeste ernære sig ved Jagt og Fiskeri, og de mellemasiatiske Steppeboer — Tyrker og Mongoler — føre et nomadiserende Liv, have Chineserne og Japaneserne saavelsom Hinduerne og Perserne ikke alene tidligt dannet ordnede Stater med Lovgivning, Literatur og Kunst, men tillige udviklet en Cultur, som trods sit særegne Præg og sin conservative Charakteer dog i flere Retninger kan sammenlignes med den europæiske; i en stor Deel af Middelalderen vare endog Araberne Læremestere for det dengang barbariske Europa. — Men Hensyn til sin politiske Selvstændighed er Asien i høi Grad truet af flere europæiske Folk; thi Sibirien og Størstedelen af Turan er efterhaanden bleven erobret af Russerne, Forindien af Englænderne, betydelige Strækninger af Bagindien ere deels Englænderne, deels Franskmændene underlagte, og Hollænderne i Forbindelse med Spanierne beherske de rige indiske Øer; selv den osmanniske Regjering i Constantinopel udstrækker sit Scepter over vide Strækninger af Forasiens gamle Culturlande.

Asiens Naturforhold.

Sibirien og Turan.

I den nordligste Deel af Asien mellem Altaïbjergene og Polarhavet, mellem det stille Hav mod Øst og Uralbjergene i Vest udstrækker sig et uhyre Land, som er velbekjendt under Navn af **Sibirien**. Mod Vest er det en eensformig Slette, mod Øst derimod et Bjergland; men efterhaanden, som man gaaer nordpaa, bliver det lavere og fladere, indtil det endelig slutter med et Bælte af evigt frosne Moser (Tundras) ved Iishavets Kyst. Mægtige Strømme, navnlig Ob med Irtisch, Jenissei og Lena, flyde fra Altaïbjergene nordpaa til Polarhavet; Jenissei har en Længde af 750 Miil og modtager østerfra flere Floder, som benævnes Tunguska, af hvilke den sydligste under Navn af Selenga (Angara) gjennemstrømmer Baikalsøen. Vesterpaa mellem Ural og Ob har Sletten sin største Udbredelse. Rig paa Smaafloder og salte Steppesøer strækker den sig mod Syd, antager ved det caspiske Hav og Aralsøen Navn af **Turan***) og finder først en Grændse ved Nordranden af Persiens og Afghanistans Høilande. Efter de nyeste Undersøgelser har det caspiske Hav et Areal af 8413 g. □ M. medens Aralsøens beløber sig til 1267; begge have salt Vand og modtage Tilløb af store Floder, idet navnlig Volga og Ural strømme til Caspi-Havet, medens Sir-Darja *(Jaxartes)* og Amu-Darja *(Oxus)*, som udspringe paa Centralasiens høie Vestside, gjennem deelviis sumpede Floddale føre deres Vande til Aral. Mærkeligt nok var man i Oldtiden i det Hele ukjendt med Aralsøens Tilværelse, og kun Herodot, Aristoteles og Ptolemæus havde den rigtige Forestilling om det caspiske Hav som et Indhav; Aral omtales senere af arabiske Geographer i det 10de og 12te Aarhundrede. Paa Dronning Elisabeths Tid fortæller Englænderen Jenkinson, der

*) Humboldt: Central-Asien, I, 1844 p. 432 o. f.

i Handelsanliggender var sendt til Persien, at Oxus rigtignok dengang udmundede i Aralsøen, men tidligere havde udtømt sig i det caspiske Hav, og ifølge en Beretning hos Abulghazi (Midt. af 17de Aarh.) skal dette endnu have fundet Sted ved Aar 1500. Det er med Hensyn til denne Forandring i de hydrographiske Forhold interessant nok, at den gamle Flodseng den Dag i Dag kan paavises.

Lader det sig saaledes ikke nægte, at Turan i physisk Henseende allerede er tilstrækkeligt charakteriseret ved sine tvende store Indhave, bliver det end mere eiendommeligt ved sin overordentlig lave Beliggenhed. Naar man fra det vestlige Sibirien vender sig mod Syd og har passeret den mærkelige Række af lave, usammenhængende Fjeldpartier, som under Navn af Alginskoi Chrebet eller Dalai Kamtschat strækker sig fra Vestsiden af Altaï henimod Uralbjergene, synker Terrainet rask henimod Aralsøen, der kun ligger paa en Høide af 25 p', og naaer endelig sin største Dybde ved det caspiske Hav, hvis Speil ligger ikke mindre end 78 p' under Middelhavets! Erindrer man nu tillige, at Fordampningen i disse tørre Egne foregaaer saa raskt, at talrige smaa Steppesøer stadigt forsvinde, ja at Aral i Løbet af 32 Aar endog skal være sunket henved 11' (?), ledes man allerede herved til den Forestilling, at Turan i længst forsvundne Tider har været skjult under en eensformig Havbedækning, og denne Anskuelse bliver til Vished ved en Undersøgelse af Landets sandede og saltholdige Jordbund, der er rig paa Havconchylier, ved en Betragtning af Vegetationen, som for en stor Deel bestaaer af Saltplanter og endelig ved den interessante Kjendsgjerning, at der findes Sælhunde baade i det caspiske Hav og Aralsøen. Ved en mod N. O. løbende sørig Lavning synes dette gamle Middelhav, der ogsaa omsluttede Balkasch, at have staaet i Forbindelse med Iishavet, medens det gjennem Manytschdalen turde have været forenet med det sorte Hav, men i Tidernes Løb er det deels ved Hævning,

deels ved Tilsætning af de tvende Sunde blevet isoleret og ved Fordampningens Indflydelse i det tørre Klima efterhaanden indskrænket til sit nuværende Omraade. — Naar den engelske Physiker Halley 1694 udtalte den Formodning, at den caspiske Lavning var fremkommet ved, at en Komet var stødt mod Jorden, vil denne Anskuelse næppe for Øieblikket glæde sig ved nogen Tilslutning; men derimod kan Forskningen, som ovenfor er viist, fuldstændigt godkjende Orientalernes Sagn om et stort Indhav, der i en mythisk Fortid skal have udbredt sine Vande over Turans sandede Steppeegne.

Hvad Klima og Planteverden angaaer, er det naturligviis en nødvendig Følge af de omtalte Landes betydelige Størrelse og vide Udstrækning fra Nord til Syd, som mellem det nordligste Sibirien og sydlige Turan beløber sig til omtrent 40 Bredegrader, at begge vise iøinefaldende Forskjelligheder. Imidlertid har Klimaet overalt Præg af et strengt Fastlandsklima, og Ulighederne i Vegetationsforholdene ere derfor mindre, end man ved en foreløbig Betragtning kunde være tilbøielig til at troe. Længst mod Nord er Landet en fuldkommen polar Udørk, stille og øde og næsten uden Spor af Menneskeliv; ved Jenissei gaaer Trævæxten ikke ud over den 70de Bredegrad, og Mosser og Lavarter bedække de evigt frosne Sletter ved Polarhavets Kyst. Først efter den 18de Juni — bemærker Middendorf i sin Skildring af Taimurlandet — sank Thermometret ikke under 0°, den stærkeste Varme (9° R.) herskede fra Slutningen af Juli til Midten af Aug., men allerede den 20de August begyndte Nattefrosten, og sidst i September steg Kulden til 15° R. Paa en af de varmeste Dage viste Jorden sig, frit udsat for Solen, frossen i en Dybde af 14″, og i Skyggen var den endog frossen i en Dybde af 2″. Ikke desto mindre havde Vegetationen paa Flodbredderne det friskeste Udseende og bestod foruden af Dvergbirk og smaa Pilearter tillige af Riddersporer, Steenbræk, Valmuer og endnu andre smuktblomstrende Urter. I Slutningen af Juni bliver

Kysten fri for fast Iis, men Driviis finder man hele Sommeren over, og endnu langt mod Syd-Ost ved Jakutsk, hvor Byggen trives godt, og Varmen i Juli stiger til 16° R., er Vinteren saa streng, at Jan. har en Middeltemperatur af ÷ 34° R. Som Følge heraf er Jordbunden selv midt om Sommeren altid frossen i en ringe Dybde, og Mægtigheden af det frosne Lag er saa betydelig, at den ved Jakutsk maa anslaaes til omtrent 600′! Sydpaa henimod Altaïbjergene er Landet imidlertid dækket af store Fyrre- og Birkeskove, som om Foraaret smykkes af den dauriske Alperose i Forbindelse med talløse Anemoner, Pæoner og Spiræer; i de kolde Foraarsnætter komme de ved russiske Flygtninges Uforsigtighed ofte i Brand, og Ilden udbreder sig da over vide Strækninger. — Vest for Jenissei faaer Landet et andet Udseende. Forskjellige Løvtræer som Elm, Poppel og Lind bidrage til at oplive de mørke Naaleskove, den sorte lerede Jordbund ved Ob og dens Bifloder begunstiger Agerdyrkning og Kvægavl, men Kornarterne standse allerede ved Beresov 6 Grader sydligere end paa den skandinaviske Halvø, og Vest-Sibiriens egentlige Kornland ligger mellem 54 og 60° N. B., dog saaledes, at Polargrændsen synker mod Øst indtil hinsides Tomsk. Idet Sletten nu fortsætter sig mod Syd, forsvinde Skovene eller optræde kun hist og her i den barabinsiske, ischimske og kirgisiske Steppe; hvor Jordbunden er nogenlunde frugtbar, har Landet om Foraaret et venligt Udseende med sin frodige Græsvæxt og sin Rigdom paa smuktblomstrende Lilieplanter*) (Tulipaner, Keiserkroner o. a.), Hvidtjørn og Spiræer; men den tørre Sommerhede virker snart dræbende paa Plantelivet, og Vinteren dækker Steppen vidt og bredt med et eensformigt Sneetæppe. Syd og Øst for Aralsøen bliver Landet tildeels ørkenagtigt; store Strækninger af Flyvesand vexle med saltholdige Moradser og tørre, sparsomt bevoxede Leerstepper, men svære Rør-

*) Humboldt: Ansichten der Natur, I, 1849 p. 8

tykninger ledsage Floderne og udbrede sig især stærkt paa Sydsiden af Aral. I Chiva, der omtrent ligger under samme Brede som Rom, har Jan. en Middeltemperatur af ÷ $3\frac{1}{2}$° R., Juli af + 24°, medens de tilsvarende Temperaturer for Roms Vedkommende udgjøre + 6° og + $19\frac{1}{2}$°, og i Decbr. lægger et indtil 16 Tommer tykt Iislag sig over Oxus og Aralsøen. I Omegnen af Chiva har man forøvrigt ved et kunstigt Vandingssystem forvandlet Ørkenen til en venlig Oase, og foruden Hvede og Riis dyrker man ogsaa Bomuld, Viin, Ferskner og Meloner; de sidste ere Hovednæringsmidlet for den fattigere Deel af Befolkningen, medens Bomulden især har Betydning for Handelen med Rusland.

Fig. 24. Rensdyr

Dyreverdenen i Sibirien har hovedsageligt det mellemeuropæiske Præg, og selv mange af Arterne ere identiske med dem, der forekomme i den koldere tempererede Deel af Europa. Til de egentlig polare Dyreformer, som Iisbjørnen, Rensdyret og den hvide Ræv, slutter sig længere

sydpaa Ulven, Landbjørnen og Zoblen saavelsom Bæveren og Kronhjorten; i Naaleskovene færdes forskjellige Aarfugle, og Jagten, især paa Pelsdyr, er meget indbringende. Turan synes navnlig at udmærke sig ved sin Rigdom paa springende og gravende Gnavere (*Dipus*- og *Scirtetes*-Arter, Hamstere, Studsmuus), ligesom ogsaa Saigaantilopen, Steppermæven (*Canis corsak*) og de smaa dueagtige Steppehøns (*Syrrhaptes*) ere charakteristiske Beboere af dets tørre, skovløse Sletter. Som det vil erindres, forekomme Sælhunde i de store turaniske Indhave, og baade i det caspiske Hav og nedre Volga er Størfiskeriet af Vigtighed; men, hvad vi dog især maa fremhæve, idet vi her omtale Dyrelivet i de nordasiatiske Slettelande, er den mærkelige Kjendsgjerning, at Sibirien i forrige Jordperiode har seet Næsehorn og Elephanter blandt sine Beboere. Som bekjendt er den sibiriske Tundraregion rig paa Knogler og Tænder af den uddøde Mammut-Elephant, og ligesom allerede Theophrast, Alexanders Samtidige, omtaler »fossilt Elphenbeen« i sin Bog om Stenene, saaledes er det et interessant Vidnesbyrd om Mængden af disse Levninger, at der fra det nordlige Sibirien aarligt kommer mindst 40,000 Pd. fossilt Elphenbeen i Handelen, uagtet kun Faa ere beskæftigede med at søge det i det næsten menneskctomme Land. I Slutningen af forrige Aarhundrede fandt man endog ved Lena Cadaveret af et Næsehorn med en tyk Pels af stive Haar og Fodret tygget mellem Tænderne, og man har senere tillige opdaget flere Elephant-Lig, som naturligviis ogsaa ere af stor Betydning med Hensyn til vort Kjendskab til disse Forverdenens længst forsvundne Dyreformer.

Vestasiatiske Høiland.

Under Benævnelsen det vestasiatiske Høiland forstaaer man den Deel af det store mellemasiatiske Høislettebælte, som strækker sig fra det ægæiske Hav til de lavtliggende Steppe-

lande ved Indusfloden, som i Nord begrændses af det sorte Hav og Turan, mod Syd af Middelhavet, Mesopotamien og det persiske Hav. I physisk Henseende sondres det naturligt i tre Underafdelinger, nemlig Lilleasien, Armenien og Eran, af hvilke **Lilleasien** (*Asia minor*, Osmannernes »Anadoli«) danner en mod Vest udskydende Halvø mellem det sorte Hav og Middelhavet, og ved den nordlige og sydlige Indgang til Mare di Marmara kommer Europa saa nær, at Kysterne ved Bosporus og Hellespont kun ved en bred Flod synes at være adskilte fra vor Verdensdeel. Baade Nord- og Sydkysten af Lilleasien, især dog den første, har et meget eensformigt Forløb, men derimod er Vestkysten særdeles uregelmæssig og rig paa Øer, Halvøer og Bugter, af hvilke Bugten ved Smyrna allerede i Oldtiden var berømt som en ypperlig og stærkt besøgt Havn. I sit Indre er Halvøen en meer eller mindre ujævn Høislette, hvis Niveau gjennemgaaende ligger mellem 2000 og 4000′; Landet er fordetmeste en tør, undertiden saltholdig Steppe, blandt hvis lidet vandrige Floder vi især ville fremhæve Kisil Irmak (*Halys*) og Sakaria (*Sangarius*) til det sorte Hav og Menderes (*Mæander*) til Archipelagus. Kun mod Nord og Syd optræde nogenlunde sammenhængende Bjergmasser, idet den saakaldte pontiske Kjæde følger Kysten af det sorte Hav, medens Taurus, som i Bulghar Dagh stiger til 11000 p′, danner Høilandets Sydgrændse ud imod Middelhavet; begge have steile Affald mod de begrændsende Have, men sænke sig jævnere mod det indre Plateau, der paa Nordsiden af Taurus bærer en Række tildeels temmelig betydelige Indsøer. Steenkulsleier kjender man ikke, og Rigdommen paa Metaller er ikke stor; derimod producerer Landet meget Salt, og Meerskumsgruberne ved Eskischeir ere saa indholdsrige, at den aarlige Udførsel har en Værdi af omtrent 35 Millioner Piaster. Som det hele Omraade af Lande, hvormed vi her ere beskæftigede, udmærker ogsaa Lilleasien sig ved talrige Vidnesbyrd om en tidligere vulcansk Virksomhed; Nord for Skanderun Bugten

ligge Erdschies (*Argæus*) og Hassan Dagh, af hvilke den førstnævnte naaer en Høide af 11800 p′, og østlig for Smyrna træffe vi den mærkelige vulcanske Egn »*Katakekaumene*«, som allerede i Oldtiden var Gjenstand for Strabo's Forskninger*), og som ifølge nyere Undersøgelser skal frembyde stor Lighed med Auvergnes interessante Vulcanterrain.

Naar man fra Lilleasien gaaer mod Øst henimod Eran, bemærker man en kjendelig Forandring i Overfladens Dannelse. Mellem Kurdalen i Nord og Mesopotamien i Syd udbrede sig de prægtige Alpelande Kurdistan, **Armenien** og Adserbeidschan, som omslutte de store, blaae Saltsøer Van og Urmia og hæve deres vældige Fjeldmasser langt op i Sneeregionen. Armenien frembyder en eiendommelig Vexel af høie Fjeldsletter, dybe spalteformige Dale og vilde, sønderrevne Bjergkamme, og de store Vulcaner, blandt hvilke det i Hebræernes Oldsagn navnkundige Ararat naaer en Høide af 15870′ og ved sit frygtelige Vandudbrud 1840 foranledigede sørgelige Ødelæggelser, forklare tilstrækkeligt Landets særegne Physiognomi og de overalt fremtrædende Vidnesbyrd om storartede Jordrevolutioner i Fortiden. Endnu langt mod Syd-Ost i Nærheden af det caspiske Hav rager Savalan i Veiret til en Høide, der fuldkomment kan maale sig med Mt. Blancs, men længere østerpaa i Eran bliver Høisletten den fremherskende Terrainform, og mod Nord danne Kur's og Rion's Floddale en skarp Adskillelse fra **Kaukasus**, som hæver sin vældige Sneeryg mellem det sorte og caspiske Hav. Saa gjennemspaltede, sønderrevne Fjeldrygge og kjække Toppe seer man hverken i Alperne, Taurus eller Atlas; men, medens Kaukasus paa Afstand betragtet overgaaer Alperne i malerisk Skjønhed, kan det dog i sit Indre ikke taale nogen Sammenligning med Europas Høibjerge, fordi det mangler Vandfald og Søer og kun har faa Gletschere. Plutoniske Gjennembrudsmasser have her

*) 13de Bog, Cap. 4.

paa mange Maader hævet og forstyrret Bjerglandets Kalk-, Skifer- og Sandsteenslag, og de høie Vulcaner, blandt hvilke Elbrus (17430 p') indtager den første Plads, have tildeels udfyldt de tilgrændsende Dale med deres Lavastrømme. Elbrus danner en uhyre Kuppel eller stump Pyramide, dækket med Snee og Gletschere, af hvis hvide Kaabe de sorte Spidser af Kratervæggene rage i Veiret, og følges østerpaa af andre Giganter, saasom Dych-Tau (15900 p') og det prægtige Kasbek (15520 p'). Ved begge Endepuncterne af Kaukasus optræde talrige smaa Dyndvulcaner, hvis Antal endog fra Tid til anden forøges, og i Omegnen af Baku ved det caspiske Hav, hvor de herskende Skifere ere rige paa Jordolie, havde Gebrerne (Ildtilbederne) tidligere en af deres vigtigste Helligdomme ved de her forekommende, brændende Gaskilder.

For at afslutte Betragtningen af det vestasiatiske Høilands Terrainforhold staaer det endnu tilbage at kaste et Blik paa dets bredere østlige Deel, som er velbekjendt under Navn af **Eran**. Det er et ujævnt, ofte ørkenagtigt Plateau, hvis Høide fordetmeste ligger mellem 3000 og 5000', men Overfladens Dannelse frembyder dog store Forskjelligheder, og ligesom Randene i det Hele ere bjergrige, saaledes ere de østlige Landskaber, Afghanistan og Beludschistan tildeels endog at betragte som Alpelande. Langt mod Nord-Ost staaer det i Forbindelse med Centralasien ved den vilde Bjergmasse Hindukoh (de Gamles *Paropamisus*)*), hvis Sneefjelde stige til en Høide af henved 19000 p', og det er kun Bamijan-Dalen*), gjennem hvilken Veien fører fra Kabul til Turkestan, som afgiver en brugelig Passage for svære Vogne og Artilleri og betegner den store Handelsvei mellem Turan og Hindustan. Den frugtbare Dal, gjennem hvilken Alexander for meer end to Aartusinder siden førte sin seirvante Hær, har

---

*) Humboldt: Ansichten der Natur I. 1849, p. 115 og Centralasien I, 1844, p. 107—110.

en Brede af henimod en Fjerdingvei og en Høide af 8200 p'; dens Fjeldvægge ere prydede med kolossale, raat udhuggede Buddhafigurer, blandt hvilke den største er 120' høi, og de store, ofte kunstfærdigt udsmykkede Fjeldhuler saavelsom talrige Ruiner af den af Tschingis-khan ødelagte By Ghulguleh (*Alexandria ad Caucasum*?) vidne tilstrækkeligt om denne Passages historiske Betydning. Baade Øst- og Sydranden af Eran ere kun lidet kjendte, men om begge veed man, at de dannes af høie Bjergkjæder, der udmærke sig ved et næsten muuragtigt Sammenhæng; Østranden betegnes af Solimankjæden, som i Pirghal naaer en Høide af henimod 11000 p', og længere sydpaa af de saakaldte Brahuibjerge; Sydranden skal bestaae af flere parallele Kamme, der adskilles fra hinanden ved frugtbare Længdedale og med et terrasseformigt Fald sænke sig til det smalle Lavlandsbælte, som strækker sig hen langs Kysten af det persiske Hav. Kun faa Passe føre fra Indussletterne op i Høilandet, saaledes det berømte i strategisk Henseende saa vigtige Khaiber Pas ved Kabuldalen og længere sydpaa Bholân Passet, der hører til de farligste og besværligste Passager, man kjender; det har en Længde af 13 geogr. Miil og er paa mange Steder indsluttet af 5—600' høie, tildeels overhængende Fjeldvægge. Derimod er Nordranden af Eran maaskee mindre tydeligt udpræget, og det er alene vesterpaa ved Sydsiden af det caspiske Hav, at Elbruskjæden i den svovlrige Vulcan Demavend stiger til en Høide af 19000 p'. — Erans Indre er fordetmeste en flodløs, saltholdig Ørken, nu og da afbrudt af tørre Græsgange og venlige, oaseagtige Culturlandskaber, og det er kun i Afghanistan, der ved Chorasankjæden adskilles fra Persien, at vi foruden den til Indus strømmende Kabul ogsaa ville anføre Hilmend, som udtømmer sine Vande i den salte, lavtliggende Steppesump Hamun.

Klima og Planteverden i det vestasiatiske Høiland ere begge af den Beskaffenhed, som pleier at være almindelig i høitliggende Plateaulande. Klar Himmel og tør Luft,

streng Vinter og varm Sommer ere dette Klimas almindelige Særkjender, og, forsaavidt der overhovedet findes Vegetation, er det en fattig og eensformig Steppeflora, der kun paa mere begunstigede Steder viger for Skoven eller Culturlandet. Lilleasiens Indre er saaledes fordetmeste en mager Steppe, befolket af nomadiserende Tyrkestammer, men i de fugtigere Bjergegne mod Nord og Syd trives Skoven fortræffeligt, og i Dalene lykkes Korn, Oliven og Tobak i en udmærket Grad, medens Opium navnlig dyrkes i det Indre og er Gjenstand for en betydelig Udførsel. Paa Sydsiden af Taurus hersker Middelhavsfloraen med sine stedsegrønne Ege, Cederen og den aleppiske Fyr, og paa Halvøens Nordside henimod Tschoruk følges de stedsegrønne Buskes Region af prægtige Gran- og Bøgeskove. I Kaukasus (Mingrelien) dannes Skovene især af Eg, Bøg, Valnød og Hassel, medens Gran og Hvidbirk beklæde de høiere Egne, og pragtfulde Alperoser smykke de friske Græsgange henimod Sneeregionen. Hvad Armenien angaaer, da udmærker det sig navnlig fremfor Lilleasien og Eran ved sit fugtigere Klima. Den korte Sommer har rigtignok klar Luft med østlige og sydostlige Vinde, men om Vinteren, der varer fra Octbr. – Mai og er hjemsøgt af haarde Nordoststorme, er Sneefaldet meget stærkt og frembringer en stor Rigdom paa Kilder. Klimaet er derhos temmelig strengt, og i det Indre naaer man allerede Sneegrændsen ved 11000′, saa at dens Høide paa Ararat, nemlig 13300′, er en local Særegenhed. I April ligger Høisletten ved Erserum (6000′) endnu begravet i Snee, men i Juli og August er Byens Middelvarme 18 à 19° R., og der kan derfor i disse høie Egne være Tale om Agerdyrkning, ja endog drives en indbringende Hvedecultur. Skjøndt Landet i det Hele er blottet for Skov og har et goldt Udseende, udmærke dets lavere Egne sig dog ikke sjeldent ved en prægtig Vegetation, og, ligesom Viinranken voxer vild i Armeniens Dale, saaledes er det ogsaa her, man søger Aprikosens Fædreland.

Hvad nu endelig Eran angaaer, da udmærke Persiens Høilande sig ved en meget streng Vinter. Kulden begynder i Octbr. med heftige Sneestorme, og inden November har man i Teheran allerede ÷ 5 eller 6°. Persiens Hovedstad lider i Begyndelsen af Marts endnu meget af Frost og Snee, først i Slutningen af Maaneden sporer man Foraaret, men i Midten af April viser Thermometret allerede over 20° R. i Skyggen! Medens de nordlige Provindser ere udsatte for pludselige Omslag i Veirliget, har hele den mellemste og sydlige Deel af Landet et overordentlig regelmæssigt Klima; i Abuscher holder Dagstemperaturen i Juli sig ved c. 33° R., medens Nattetemperaturen gjennemsnitlig beløber sig til 26°, og det er kun de hede Ørkenvinde, som nu og da foranledige en høiere Varme. Persiens Luft er i det Hele klar og tør, og det er alene Kystegnene ved det caspiske Hav, der have et fugtigt og om Sommeren tillige usundt Klima; Afghanistan er, som Heelhed betragtet, koldere end Forasien, og ligesom Vinteren i Gazna er saa streng, at Beboerne kun gaae lidet ud, saaledes er Landet endog sydligere over 3 Maaneder indhyllet i Snee, og Vandenes Iisdække stærkt nok til at bære belæssede Kameler. Under Indflydelsen af et saadant Klima bliver Vegetationen naturligviis hovedsagelig en Steppeflora, og det er blot enkelte Steder, at Nedslaget er betydeligt nok, til at Skovvæxten formaaer at udvikle sig. Dette er f. Ex. Tilfældet paa Nordsiden af Elbruskjæden, hvor den fugtige Søvind fra det caspiske Hav frembringer smukke Skove af Eg, Bøg, Ahorn og Valnød; men allerede paa Sydsiden af Kjæden trives kun en tarvelig Vegetation af Traganthbuske (*Astragalus*), Skjermplanter og tornede Kurveblomster, og Stepperne udmærke sig især ved forskjellige Salturter (f. Ex. den træagtige, bladløse Saxaul) i Forbindelse med Tamarixbuske og det underlige Kostemandeltræ (*Amygdalus scoparia*). I de sydlige Bjergegne bliver Plantevæxten atter rig og kraftig; ved Schiras ere Høiderne bevoxede med Ege og Caprifolier, medens Da-

lene udfolde en straalende Blomsterpragt, men, ligesom Kystlandet ved det persiske Hav er tørt og sandet, saaledes ere ogsaa store Strækninger af Erans Indre en næsten planteløs Ørken, hvis lerede, saltholdige Overflade kun dækkes af Steen og Sand, og hvis tørre, overordentlig klare Luft idelig skuffer den Reisende med sine optiske Gjøglebilleder. En slaaende Modsætning til disse Ørkenegne danne Oaserne med deres tætte Grønt af Frugttræer, Plataner, Popler og Cypresser. Til Persiens smukkeste Egne høre det 4 Mile lange, Nord for Teheran liggende Landskab Schameran med sine talrige Landsbyer og prægtige Haver, fremdeles det for sin Riiscultur berømte Masanderan og i Midten af Landet Omegnen af Isfahan og Schiras. I Begyndelsen af Foraaret kan man næppe finde nogen mere henrivende Plet end Isfahan, hvis klare Vandløb, høie, skyggefulde Alleer, duftende Haver og vidtstrakte Marker gjøre den til et sandt Paradis; i Farsistan ere Brakmarkerne paa denne Aarstid ofte milevidt bedækkede med blomstrende Narcisser. — Hvad Erans Cultur angaaer, da er den naturligviis næsten udelukkende knyttet til Oaserne og de frugtbarere Dalstrøg og stemmer i det Hele nøie overeens med den sydeuropæiske; dog hører Daddelpalmen til de vigtigste Culturplanter i det Indre, ligesom der ogsaa ved det caspiske Hav foruden Morbær dyrkes megen Riis og Bomuld.

Dyreverdenen i det vestasiatiske Høiland har hovedsageligt samme Præg som i Middelhavslandene og skal ikke paa dette Sted gjøres til Gjenstand for nærmere Omtale. Løven optræder temmelig sjeldent og er som bekjendt væsentlig en afrikansk Dyreform; derimod synes en lys, isabellafarvet Bjørneart (*Ursus syriacus*) eiendommelig for Forasien. Dromedaren er almindelig som Huusdyr, og Erans Heste staae i Godhed ikke meget tilbage for de arabiske.

Syrien og Arabien.

Ligesom det i det Foregaaende har viist sig, at Lilleasien og Eran, om end ikke udelukkende, saa dog i det Væsentlige bestaae af store Høisletter, saaledes er ogsaa noget Lignende Tilfældet med Syrien og Arabien. Fra Middelhavet fortsætte disse vidtstrakte Lande sig med aftagende Høide mod Øst, idet de efterhaanden tabe sig i Mesopotamiens Lavland, som danner den sydvestlige Grændse for Erans Plateau, medens de derimod sydpaa gjennemgaaende synes at bevare et høiere Niveau mellem det røde Hav og den persiske Bugt. Naar man undtager enkelte mindre Lavlandspartier ved Middelhavets Kyst, bestaaer forresten det vestlige **Syrien***) gjennemgaaende af høit og bjergrigt Terrain, som ved en mærkelig, fra Nord til Syd løbende Dalsænkning, der maaskee bedst betegnes med Navnet el Ghor, sondres i en smallere vestlig og bredere østlig Deel. Den omtalte Dalsænkning begynder nordpaa ved Antiochia, fortsætter sig sydefter langsmed Asy (*Orontes*), idet den mellem Libanon og Antilibanon antager Navnet el Bekaa (*Cölesyria*), omslutter derpaa under det særlige Navn el Ghor ikke alene Jordanfloden, men ogsaa de tre berømte Indvande Merom-Søen, Tiberias-Søen og det døde Hav og taber sig endelig henimod det røde Hav under Navn af el Arabah. Alene ved sin Længde og sine historiske Minder kan naturligviis denne Dalstrækning gjøre Krav paa den største Opmærksomhed, men Interessen fordobles, naar man tillige erindrer, at den baade er meget vulcansk, og desuden udmærker sig ved Niveauforhold, der ere fuldstændig enestaaende paa Jorden. Da Schubert i Foraaret 1837 for første Gang aflæste et Barometer ved Bredderne af det døde Hav, blev han saa forbauset over Qviksølvsøilens Høide, at han længe ikke vovede at offent-

*) Hertil flere Steder benyttet Robinson: Physicalische Geographi des heiligen Landes 1865.

liggjøre sine Resultater af Frygt for at paadrage sig en dadlende Kritik, og endnu 10 Aar senere udtalte en fortrinlig Kjender af Palæstinas Geographi, nemlig Prof. Robinson, i et Brev til det geograph. Selskab i London en meget skarp Dom over de Forskere, som havde yttret nogen Formodning om, at visse Dele af el Ghor skulde ligge under Havspeilet. Og dog forholder det sig i Virkeligheden saaledes, thi det maa nu ansees for utvivlsomt, at betydelige Strækninger af Jordandalen ligge under Middelhavets Niveau: Tiberias-Søen i en Dybde af 600 p′ og det døde Hav endog i den forbausende Dybde af over 1200′. Naar man imidlertid erindrer, at Syrien i det Hele er et meget vulcansk Land, at vulcanske Dannelser saasom Basalter og andre ikke alene optræde i selve el Ghor, men ogsaa baade paa Øst- og Vestsiden af samme, at Jordandalen er rig paa hede Kilder og ligesom de omliggende Egne fra Tid til anden hjemsøges af farlige Jordskjælv, lader den dybe Dalstrækning, vi her have beskrevet, sig vistnok med en høi Grad af Sikkerhed betegne som en vulcansk Sænkningsdal, ja et heldigt Tilfælde sætter os endog ad historisk Vei i Stand til at angive, naar den sidste af de Katastropher er indtraadt, som har givet Jordandalen dens nuværende Form.

I 16de Bog 2det Cap. af sin mærkelige Geographi, der ikke kan skattes høit nok blandt de Mesterværker, Oldtiden har efterladt os, giver Strabo en Skildring af det døde Hav (*Sirbonis*), der ganske passer endnu i vore Dage. Han dvæler ved dets store Dybde og Vandets betydelige Vægtfylde, omtaler Asphalten, som fra Tid til anden i bløde Klumper dukker op fra Dybet, og godtgjør Omegnens vulcanske Natur baade af dens hede, ildelugtende Kilder og tillige af dens dybe Gjennemspaltninger, Askemasser og gjennembrændte Fjelde. Desuden berører han som et i og for sig rimeligt Sagn de Indfødtes Fortælling om Sodomas Undergang og henpeger saaledes til den vigtige Beretning i Genesis cap. 19, 24—28, hvor Øde-

læggelsen af de ryggesløse Byer i Siddims Dal skildres paa en saadan Maade, at man ikke kan undgaae at forudsætte en vulcansk Katastrophe, thi ikke alene Byerne, men ogsaa »deres Omegn blev omstyrtet« (ɔ: sank) og »der steg en Røg op af Landet som af en Ovn.« Josephus siger endog udtrykkeligt, »at efter Sodomas Undergang blev Søen Asphaltitis til af Siddims Dal.« Lader det sig saaledes vanskeligt betvivle, at Dannelsen af det døde Hav staaer i nøieste Forbindelse med hiin i Genesis omtalte Begivenhed, kan man dog efter vort nuværende Kjendskab til el Ghors Niveauforhold næppe blive staaende ved den Anskuelse, at det døde Hav som Heelhed betragtet skylder sin Oprindelse til Sænkningen af Siddims Dal, der jo omtales som et aldeles localt Phænomen, og det Sandsynligste bliver vel, at denne Katastrophe kun har foranlediget en Udvidelse af det omtalte Hav og da navnlig Dannelsen af dets lave sydlige Deel nedenfor Halvøen. Nord for denne har det døde Hav en meget betydelig Dybde (c. 1300′), og dets overordentlig salte Vand indeholder omtrent 24⁰/₀ faste Stoffer i opløst Tilstand; derimod er det kun efter Jordskjælv, at Asphalten dukker op fra Søens Bund. Den nordligere Tiberias-Sø maa efter Russeggers Undersøgelser ligefrem ansees for en Kratersø; men, medens Tiden før dennes Dannelse ligger saa langt tilbage, at der ligesaa lidt kan gives nogen historisk Oplysning derom, som om el Ghors Tilbliven, betegner derimod Ødelæggelsen af Sodoma og Gomorrha den sidste af de store Omvæltninger, som har givet Jordandalen og særligt det døde Hav dets nuværende Skikkelse.

Paa begge Sider af den mærkelige Dalsænkning, hvis geognostiske Forhold vi her have skildret, optræder høit og meer eller mindre bjergrigt Terrain. Længst mod Nord ved Skanderun-Bugten betegnes den syriske Kyst af det skovrige Amanus, som sænker sig til den prægtige Orontes-Dal ved Antiochia; længere sydpaa rager Libanon i Veiret, hvis maleriske Fjelde i Makmel (Dhor el Chodib) stige til en Høide af 9440 p.′,

og derpaa følge de bakkede Høisletter i den vestlige Deel af Palæstina, som fordetmeste bestaae af en stærkt gjennemspaltet Jurakalk, der er rig paa Huler og Grotter. Umiddelbart ved Kysten strække sig bredere og smallere Lavlandsbælter, saaledes det phøniciske Kystland og Sletten ved Acre Nord for Karmel, Saron- og Sephela-Sletten Syd for samme; paa Nordostsiden af Karmel risler Kison Bækken gjennem den rige Esdrælon Slette, der danner Grændsen mellem Samaria og Galilæa. Ost for el Ghor er Høilandet mindre kjendt. Parallelt med Libanon løber Antilibanon, som rigtignok i det Hele er meget lavere, men længst mod Syd i Hermon dog stiger til en Høide af 8500 p.', og inde paa Høisletten Syd-Ost for samme betræde vi de mærkelige Landskaber Hauran, Ledscha og Safa, af hvilke de tvende sidstnævnte rimeligviis ere Strabo's *δυο Τραχωνες**). Vilde gjennemspaltede Basaltfjelde og udstrakte Lavasletter, oversaaede med talrige Askekegler, danne her en slaaende Modsætning til den yndige Omegn af Damascus; men, have end de gamle Kratere forlængst standset deres Virksomhed, ere dog de farlige Jordskjælv, der fra Tid til anden hjemsøge Syrien, et talende Vidnesbyrd om, at Dybets Kræfter endnu ikke ere komne til Ro under dets Jordbund. — Halvøen Sinaï mellem Bugterne ved Sues og Akabah er et vildt og øde Bjergland. Syd for Ørkenen et Tih ligger Fjeldmassen Sinaï, det gamle Horeb, hvis største Høide skal stige til 8700 p'.

Naar vi forlade Palæstina og trænge videre frem mod Ost, gaaer Reisen gjennem vidtstrakte, ørkenagtige Steppelande til de lave, tildeels frugtbare Sletter ved Euphrat og Tigris, som af de Gamle benævnedes **Mesopotamien**. Euphrat, der udspringer i det armeniske Høiland, dannes af tvende Kildefloder Phrat og Murad, som begge have vestligt Løb. Efterat have samlet sine Vande vender den sig mod Syd, gjennem-

---

*) Lib. 16, cap. 2.

bryder Taurus i en smal og dyb Fjeldspalte under Dannelsen af talrige Strømsnevringer, og, da den mellem Birdschik og Skanderunbugten nærmer sig Middelhavet paa en Afstand af 28 Miil, var det ikke uden Grund, at Englænderne her i 1836 paatænkte et Canalanlæg. Efterhaanden forsvinde Bjergene, Floden antager sydostlig Retning, idet den bugter sig gjennem Mesopotamiens Stepper og Ørkner, og ovenfor el Deïr (*Thapsacus*) optræde de første Daddelpalmer. Paa lange Strækninger ere dens Bredder og Øer dækkede med tæt Krat. Nedenfor Hit bliver Egnen ganske flad, men Floden er dybt indskaaren og dens Bredder overalt besaaede med Arabernes Telte; Heste og Kvæg græsse i Omegnen, og talrige af Oxer trukne Øsemaskiner løfte Vandet op fra den dybe Seng. Euphrat naaer sin høieste Stand i Slutningen af Mai og sin laveste i Novbr.; men, skjøndt der om Sommeren under Regntiden Intet er til Hinder for at beseile den med Dampere, befares den dog kun med et Slags Flaader, der hvile paa opblæste Faarehuder. — Ogsaa Tigris udspringer i Armenien, hvorpaa den dog snart træder ind i Sletten for i Forbindelse med Euphrat at omslutte Mesopotamien (Arabernes el Dschesireh og Irak Arabi). Paa Hundreder af Qvadratmile er Mosul den eneste stadigt beboede Plads, og det er først i Omegnen af Baghdad, hvor Canalsystemet begynder mellem Mesopotamiens tvende Hovedstrømme, at Cultur og Bebyggelse blive nogenledes almindelige. Ovenfor Basra forenes begge Floder i den saakaldte Schat-el-Arab, de Gamles *Passi-Tigris*, og udtømme sig derpaa snart gjennem et temmelig betydeligt Delta i den persiske Bugt. I den fugtige Aarstid staaer Deltaet Maaneder lang under Vand og er berømt for sine fortrinlige Dadler.

Med Hensyn til **Arabien** kunne vi fatte os i Korthed, da det endnu for Øieblikket hører til Jordens mindst bekjendte Egne. Kun saameget synes afgjort, at det for største Delen bestaaer af meer eller mindre ørkenagtige Høisletter, som dog paa flere Steder navnlig i Nedsched afbrydes af ikke ubetydelige

Bjergegne. Kystlandene, der naturligviis ere bedst kjendte, udmærke sig i det Hele ved en bjergrig Natur, og en saadan er da navnlig efterviist i Hedschas og Jemen ved det røde Hav og Bab el Mandeb, i Hadramaut ved Adénbugten og Oman mellem Ras el Had og Strædet ved Ormus; kun umiddelbart ved Havet optræde smalle Strækninger af Lavland. Til Arabiens rigeste Egne høre Jemen, de Gamles *Arabia felix*, der forøvrigt ligesom Halvøens Kyster overhovedet ikke er blottet for vulcanske Dannelser; Byen Adén er saaledes anlagt i Bunden af et uhyre, tildeels indstyrtet Krater, som endnu i historisk Tid har viist Spor til Virksomhed.

Hvad Klima og Planteverden angaaer i de Lande, vi her have beskrevet, da frembyde begge en ikke ringe Lighed med det, der er blevet meddeelt om Eran, skjøndt Vinteren gjennemgaaende er mildere, især mod Syd. Tør Luft og stor Forskjel mellem Aarstidernes Varme antyde tilstrækkeligt Klimaets continentale Præg, og Vegetationen er i det Hele en mager Steppeflora, hvor Landet ikke er fuldkommen ørkenagtigt; men Orientens Himmel udmærker sig ved en vidunderlig Klarhed og Farvepragt, og rige Culturlandskaber med en yppig Middelhavsflora afvexle oaseagtigt med Ørkenens døde Eensformighed. Palæstina har kun 2 Aarstider, nemlig Sommer og Vinter, af hvilke den sidste, som varer fra Octbr. til Apr., er den fugtige Aarstid, der bringer hyppig og stærk Regn. I Jan. og Febr. sneer det ofte i Jerusalem og Høilandet, men Sneen bliver ikke længe liggende, og, skjøndt man har seet Vandet dække sig med tynd Iis, er Frost dog temmelig sjelden. Om Vinteren fremherske vestlige Vinde, der medføre Fugtighed fra Middelhavet, om Sommeren afvexler Nordvesten med den hede, tørre Søndenvind, der indhyller Palæstinas klare Himmel i en Taage af Siroccostøv. Det gamle Philistæa er med Undtagelse af den sandede Kyst bedækket med Kornmarker og Haver; længere nordpaa følger Saron-Sletten, hvis rige Græsgange smykkes af *Cistus roseus* (Sarons

Rose), og hiinsides Karmelbjergets maleriske Ryg udbreder Esdrælon Sletten sine frugtbare, men næsten ganske udyrkede Marker. Judæa er i det Hele vildt, goldt og øde med en sparsom Cultur af Viin og Oliven i sine Dale, medens derimod Samaria og Galilæa frembyde en smuk Afvexling af Skov og Eng, venlige Landsbyer og frodige Haver; hiinsides Jordandalen udbreder Peræa sine bølgeformede, for det meste græsklædte Høisletter. El Ghor er for største Delen ørkenagtigt, skjøndt, hvor der er Vand, rigt bevoxet; i Foraarstiden er det oversaaet med blomstrende Lilier, Hyacinther og Narcisser, og, ligesom Jordans Bredder ere omkrandsede af Piil, Acasier og Nerier, saaledes er særligt Omegnen af Tiberias-Søen en herlig Oase, hvor Daddelpalmen hæver sig høit over duftende Orangehaver, der afvexle med Riis-, Indigo- og Sukkermarker. Til de almindelige Skovtræer i Palæstina henhøre Terebinther og Ege, og mellem de dyrkede Planter maa især fremhæves Oliven, Figen og Viin saavelsom blandt Kornarterne Mais, Hvede og Byg; i det næsten skovløse Libanon finder man kun nogen Cultur i Dalene og overhovedet i de lavere Egne. Af de verdensberømte Cederskove*), som i fordums Tid dækkede Libanon, er blot en Lund tilbage paa omtrent 400 Træer, der voxer paa en gammel Gletschervold i en Høide af 6000′, og, om end enkelte af de sværeste Stammer opnaae et Omfang af 20 Alen og kunne anslaaes til en Alder af 2500 Aar, er der dog ingen af disse Veteraner, man tør betragte som et Minde fra Salomos Dage. — Iøvrigt voxer Libanon-Cederen hyppigt paa Taurus, og nærbeslægtede Arter, om end ikke Varieteter, paa Atlasbjergene og Himalaya.

Østerpaa henimod Mesopotamien dannes Landet af vidtstrakte, ørkenagtige Stepper. I Mesopotamien bestaaer Steppefloraen fordetmeste af Artemisier og Mimoser i Forbindelse med Løg og forskjellige Salturter; dog ere Tigrisflodens Bred-

*) Lütken, Fogh og Warming: Tidsskr. for Naturvid. 1864. p. 95.

der bevoxede med Popler *(P. euphratica)* og Tamarixbuske, og ved Hilla og Kerbela optræder Daddelpalmen i formelige Skove. Culturland findes i større Udstrækning alene mod Syd, hvor talrige Canaler sætte Euphrat og Tigris i Forbindelse med hinanden; men disse Egnes Rigdom er kun en Skygge, af hvad den har været i Oldtiden og den arabiske Middelalder, og som i Orienten overhovedet er det kun Historiens Vidnesbyrd og Ruinernes Pragt, der i disse Egne lader os gjenkjende en ældgammel Culturs ærværdige Fødeland. Hvad Arabien angaaer, da stiller dets Klima sig, selv i det Indre, ikke overalt saa ugunstigt, som man tidligere har antaget. Efter Palgrave falder der Regn i Nedsched fra Novbr.—Febr., medens derimod Veiret den øvrige Deel af Aaret er hedt og tørt; i Vintertiden ere Brøndene endog saa rigeligt fyldte, at enkelte flyde over og danne smaa Søer, og Luften er kølig nok, til at man maa gjøre Ild Morgen og Aften. Om Sommeren er Dagstemperaturen rigtignok høi', men mildnes dog af den friske Østenvind (Passaten), som af arabiske Digtere er besungen under Navn af »Zephyr fra Nedsched«, og, da Nætterne altid ere kølige, er dog Varmen selv paa denne Tid af Aaret mindre trykkende, end man skulde vente; iøvrigt er Luften overordentlig tør, og slagtede Dyr hentørre til Mumier i Løbet af 3 eller 4 Dage. Det smalle, sandede Kystland ved det røde Hav (Thehama) er vistnok ikke overalt dyrkeligt, skjøndt det dog fordetmeste ved kunstig Vanding kan gjøres meget frugtbart; Skovene dannes især af Acasier, og foruden Daddelpalmen dyrker man tillige Mais, Durra og Indigo. Regntiden falder i Vintermaanederne, medens den oppe i Bjergene tilhører Sommeren fra Mai—Octbr., og, er end Jemens Kystland saa hedt, at Thermometret i Beit-el-Fakih jævnlig viser 31° R. ved Middagstid, har dog Høilandet et fortræffeligt Klima, hvori Kaffen lykkes til en høi Grad af Fuldkommenhed, forsaavidt man ved et hensigtsmæssigt Vandingssystem kan holde Jordbunden tilbørlig fugtig. — Forøvrigt har Kaffebusken ikke, som man tidligere troede, sin Hjemstavn i

Arabien, men derimod i Mellemafrika eller Abessinien, hvorfra den i Middelalderen blev bragt til Jemen; efter et bekjendt Sagn var det en arabisk Dervisch, som ved et lykkeligt Tilfælde først blev indviet i Frugtens oplivende Egenskaber.

Dyreverdenen, som i det Væsentlige svarer til den, vi finde udbredt over alle Middelhavslandene, skal ikke paa dette Sted gjøres til Gjenstand for nærmere Omtale. Dromedaren er almindelig udbredt og uundværlig som Huusdyr, og den arabiske Hest har fra gammel Tid en saa velfortjent Berømmelse, at det kun er nødvendigt at minde om den for at fremkalde Tanken om en af Hovedbetingelserne for Ørkenboernes Liv og historiske Betydning.

Centralasien*).

Under Navn af Centralasien forstaaer man som bekjendt den Deel af det asiatiske Fastland, der mod Nord begrændses af Altaï og mod Syd af Himalaya, mod Vest af Pamirs Høiland og Bolorkjæden og mod Øst af Mandschuriet i Forbindelse med det chinesiske Alpeland. Endnu for Øieblikket ere disse Egne, som Heelhed betragtede, kun ufuldstændigt undersøgte, om end ikke ganske ukjendte, og deres vidtstrakte Høisletter og mægtige Sneefjelde ville fremdeles behøve mange Forskeres Virksomhed for at træde frem af det Slør, hvoraf de endnu for en stor Deel ere indhyllede; men, lader det sig end ikke nægte, at deres betydelige Udstrækning, barske Natur og halvbarbariske Befolkning ere tilstrækkelige til at forklare vor nuværende mangelfulde Kjendskab, bliver denne dog forsaavidt ret paafaldende, som de tidligere have staaet i en livlig Forbindelse med Europa**). Henimod Slutningen af Korstogene

*) Mange Bemærkninger skyldes Humboldt Central-Asien 1844.

**) Guizot: Hist. de la Civilisat. en Europe, 1842, p. 247.
Ritter: Geschichte der Erdkunde. 1861 p. 224—31.

udbredte sig nemlig i vor Verdensdeel Rygter om en mægtig christelig Stat i Asiens Indre under den saakaldte Præst Johans Styrelse, og geistlige og verdslige Potentater, som Innocens d. 4de og Ludvig d. Hellige, søgte deels hos denne, deels hos Mongolerne at finde Bistand mod Forasiens mahomedanske Folk. Mange italienske, franske og flanderske Munke sendtes i diplomatiske Ærinder til Storkhanen, fornemme Mongoler kom til Rom, Paris, Lyon og London, en Franciskaner fra Neapel blev Erkebisp i Peking — ja man tænkte endog paa at oprette en Lærepost i det tatariske Sprog ved Universitetet i Paris. En Mængde Europæere droge til Asien for at tage Tjeneste hos Mongolerne, og vidtløftige diplomatiske Reiser udførtes i Midten af det 13de Aarhundrede af Johan de Plano Carpini, Ascelino og Rubruquis. Den sidste drog fra Ludvig d. Hellige til Storkhanen for at lykønske ham i Anledning af hans foregivne Omvendelse til Christendommen; han naaede Khanen i hans Hovedstad Karakorum, hvor han tillige traf en fransk Ingenieur, som var i Færd med at indrette Fyrsten et prægtigt, med Sølvstatuer prydet Springvand. Mere end nogen af sine Forgængere bidrog Venezianeren Marco Polo til at oplyse Europa om Asiens Lande og Folk, idet han som Kublai-Khans Yndling og høitbetroede Feltherre tilbragte 26 Aar (1272—98) med Reiser i Asien og saaledes fik Leilighed til at gjøre sig personlig bekjendt med Mongoliet, China, Tibet, Bagindien, Sundaøerne og endnu flere Dele af dette Continent. Hans store, af Samtiden lidet paaskjønnede Reiseværk, som senere udarbeidedes i genuesisk Fangenskab, er rigt paa fortrinlige Iagttagelser og endnu den Dag idag en vigtig Kilde til Kundskab om Centralasien, hvis Indre i den nyeste Tid er Gjenstand for omfattende Undersøgelser af russiske og engelske Forskere.

Som allerede anført dannes Nordgrændsen for Centralasien af det store Bjergsystem **Altaï**. Denne Benævnelse (tyrkisk Altaï-alin, chinesisk Kin-schan ɔ: Guldbjergene), der allerede

forekommer i det 7de chr. Aarh. hos den græske Historiker Menander fra Byzanz, tilhører oprindelig kun den vestlige Deel af Systemet ved Kilderne af Ob og Irtisch, men har i Tidernes Løb paa Grund af Tyrkernes og Mongolernes Vandringer faaet en langt videre Udbredelse mod Ost, idet den nu tillige anvendes paa hele det udstrakte Bjergland, som adskiller Sibirien fra Mellemasien. De vestlige eller kolyvanske Altaï bestaae hovedsageligt af Leerskifer med talrige Gange af Diorit, Granit og Porphyr; Høiden er ikke meget betydelig og stiger kun i enkelte Toppe til over 10000 p′, men desuagtet gjør dog Bjerglandet med sine dybe mørke Dale, steenbedækkede Høisletter, maleriske Fjeldformer og skinnende Sneemasser et eiendommeligt storladent Indtryk og er i technisk Henseende af særlig Vigtighed ved sin Rigdom paa Metaller og Steenkul. Længere østerpaa deler det sig i tre parallele Høidedrag, af hvilke det nordligste — den saakaldte sajanske Kjæde — i Munku-Sardyk stiger til 10700 p′; hiinsides den kolde Alpesø Baikal, der ligger paa en Høide af omtrent 1300 p′, udbreder Daurien sine Stepper og skovbevoxede Bjergstrækninger, medens Jablonoi- og Stanovoi-Bjergene med aftagende Høide fortsætte sig videre mod Øst og endelig naae Havet Nord for Mundingen af Amurfloden. Baade Vest- og Ostgrændsen for Centralasien ere altfor lidet kjendte til at kunne gjøres til Gjenstand for nogen nærmere Betragtning. Den første dannes af Pamers Høiland og Bolor-Kjæden, hvilken sidste allerede forekommer hos Plinius under Benævnelsen *Imaus*, den anden af Kinkhan og Jynling Nord og Syd for Hoangho, men derimod er Sydranden, nemlig Himalaya, forholdsviis grundigt undersøgt, og, takket være engelske Forskeres Ufortrødenhed, udvides vort Kjendskab Aar for Aar. Navnet **Himálaya** (ɔ: Sneens Bolig) er ældgammelt og findes allerede i Manus Love. I Ramajana og Mahabharata benævnes Bjerglandet »Himavat« og »Himavan« ɔ: sneefuld, vinterlig, og heraf dannede senere græske Geographer deres *Ἴμαον* eller *Ἴμαος ὄρος*; den sædvanlige

latinske Benævnelse er *Emodi montes.* Himalaya er Jordens høieste Bjergkjæde og skal i Vildhed og storartet Pragt van-

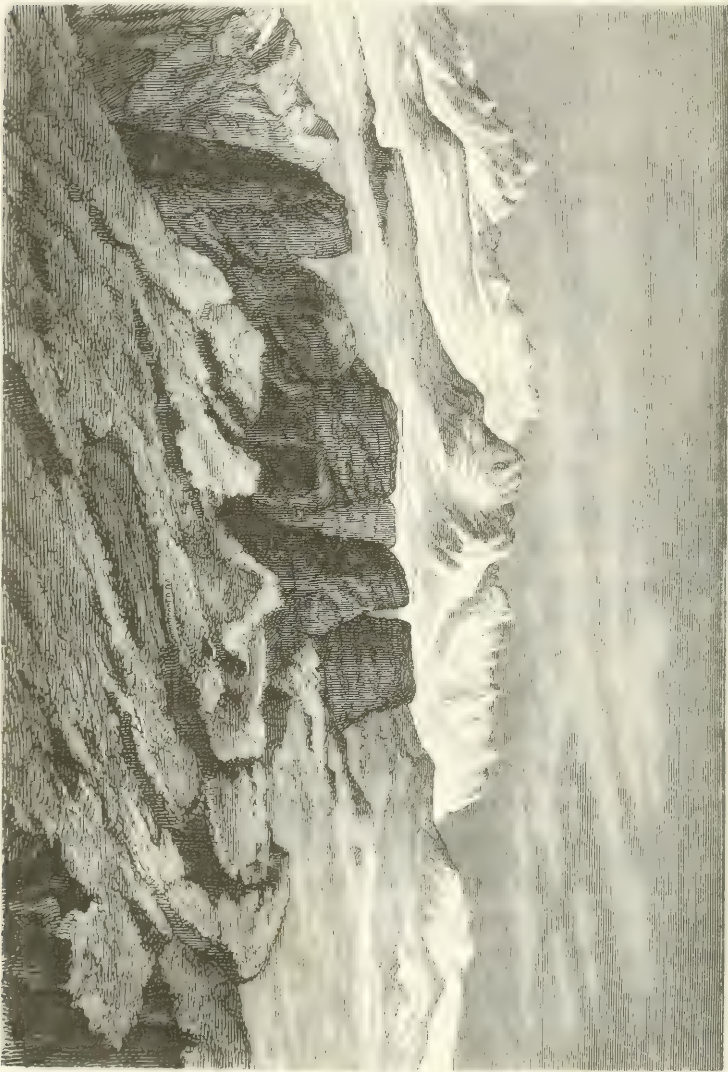

Fig. 25. Høifjeldsparti fra Vest-Himalaya (efter Schlagintweit).

skeligt finde sin Lige. Mellem Indusflodens og Brahmaputras Gjennembrudsdale har den to forskjellige Retninger, idet den

deels stryger fra NV—SO, deels V—O, men paa store Strækninger er den endnu lidet udforsket, og navnlig ere Nipal og Bhotan næsten ukjendte. Skjøndt baade ældre og yngre neptuniske Dannelser ere repræsenterede, synes dog granitiske Bjergarter ubetinget at være fremherskende; Dalene ere snevre og steile, Høisletter mangle, og af Søer er der meget faa. Ifølge talrige Undersøgelser har man foreløbigt været i Stand til at bestemme Middelpashøiden til 16700′, hvorhos det dog maa bemærkes, at det høieste Pas nemlig Ibi Gamin naaer 19180 p′, men af Bjerglandets mangfoldige Toppe stige henimod 20 til over en Miil og mellem disse det gigantiske Gaurisankar (Mt. Everest), Jordens høieste Bjerg, til 27200 p′, Kanchinjinga til 26400 p′! Paa Grund af sin vældige Sneeregion og sine talrige Gletschere er Himalaya af særlig Vigtighed som en stor Mængde Floders Fødeland, og, da disse i det Hele have betydelig Vandrigdom og rivende Løb, have de efterhaanden været i Stand til at foretage saa forbausende Indskæringer, at Schlagintweit endog har efterviist Udvaskningsdale med en Dybde af 2—3000′.

Paa Sydsiden af Himalaya langt mod Nordvest ligger den mærkelige kjedelformige Kaschmir-Dal*), med sine yndige Indsøer. Mægtige Sneefjelde, navnlig Baltal og Haramuk rage op mod Nord; sydpaa omsluttes den af Pandschal-Kjæden, gjennem hvilken det dybe Baramulla-Pas fører op i Dalen, hvor Byen Serinagore ligger paa en Høide af 5160 p′. Kaschmir er med Rette berømt for sin herlige Natur og lovprises af Hinduen som det jordiske Paradis. Skinnende Sneefjelde og yppige Skove speile sig i Vullur-Søens rolige Vand, der omsluttes af Haver, Agerland og frodige Enge**); paa Grund af sin dybe Beliggenhed nyder Dalen et stadigt Vindstille, og Efteraarshimlens rene Blaa forhøier Nydelsen af Luftens Friskhed, men Vinteren er dog forholdsviis streng.

*) med Benyttelse af Hügel: Kaschmir. 1840—44.
**) Schlagintweit: Himalaya. Globus 1867. p. 1.

og Sneen dækker 4 Maaneder i Træk Serinagores Gader. Allerede inden Alexander den Stores Dage var Kaschmir kjendt her i Europa og nævnes saaledes af Herodot under Navn af *Kaspatyros*; efter indiske Sagn var Landet i Urtiden en stor Indsø (Saty Saras), som ved den fromme Kasyapas Indflydelse hos Guderne blev lagt tør, og der tilføies endog, at denne Menneskehedens mythiske Velgjører senere byggede Byen Kasyapapur paa dets frugtbare Jordbund. — Ifølge Hügels Undersøgelser er Dalbunden dækket af udstrakte Alluvialdannelser, der tilstrækkeligt godtgjøre Rigtigheden af Sagnet om en tidligere Indsø, og dennes Forsvinden maa da enten beroe paa Sprængningen af Baramulla-Passet, gjennem hvilket Vandene altsaa have fundet Afløb, eller paa Flodernes Virksomhed, som ved Tilførsel af fast Materiale efterhaanden have udfyldt den oprindelige Sø.

Kaste vi nu et Blik paa Centralasien indenfor de her angivne Grændser, ville vi finde saavel Høide- som Terrainforhold af en meget afvexlende Natur. Medens man endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede tænkte sig dette Asiens indre Høiland som et uhyre eensformigt Plateau*), have senere Undersøgelser væsentligt forandret denne Anskuelse; thi, lader det sig end ikke nægte, at vidtstrakte Høisletter spille en fremragende Rolle, maa det dog betragtes som godtgjort, at deres Niveau er meget forskjelligt, og Centralasien omslutter desuden Kjæder og Alpelande, der ustridigt henhøre til de høieste paa Jorden. Den egentlige Fjeldborg i disse Egne er **Tibet**, som mod Syd støtter sig til Himalaya, mod Nord til Kyenlyn; mellem begge naaer Karakorum en Middelpashøide, der er større end Himalayas — nemlig 17500 p' — medens det vældige Dapsang (26500 p') dog endnu staaer tilbage for Gaurisankar. Ingen Snee dækker om Sommeren de tibetanske Høisletter og brede Dale, men helleringen

*) Humboldt: Ansicht. d. Natur. I. 1849. p. 93.

Vegetation. I Horizonten rage enkelte kolossale Sneetoppe i Veiret, og, hvorhen man ellers seer, øiner man kun nogne brune Fjelde og vidtstrakte Flader, som gjennemrisles af kolde Gletscherbække. Hist og her forekomme Saltsøer saavelsom hede Kilder, og selv i den varmeste Sommertid blæser en gjennemtrængende kold Frostvind over disse øde, vinterlige Egne. Længere nordpaa hiinsides Tarimdalen hæver Centralasien sig atter til vældige Høider. I det af Snee og Gletschere dækkede Thianschan (Muztagh, Asferahtagh), der ligesom Kyenlyn i vest-østlig Retning breder sig over vide Strækninger af Centralasien, har man i den seneste Tid paaviist Toppe. som i Høide kunne maale sig med Dapsang; derimod synker Terrainet betydeligt Nord for Ilifloden, og om end Alatau og Tarbagatai endnu have Høibjergs-Natur, stemme de dog med Hensyn til Hævningsforholdene nærmest overeens med Altaï. Ifølge en Meddelelse af Abel Remusat 1820 er Thianschan særlig interessant ved sine vulcanske Phænomener, der ere saameget mærkeligere, som Vulcaner ellers pleie at forekomme i Nærheden af Havet paa Kyster og Øer; efter chinesiske Kildeskrifter har Peschan idetmindste havt Udbrud indtil Midten af det 7de Aarh. eft. Chr., og Hotscheu synes stadigt at være i Virksomhed. — De øvrige Dele af Centralasien, navnlig Mongoliet (Gobi, Schamo etc.) og de vidtstrakte Steppeegne ved Tarimfloden i det østlige Turkestan, have overalt Præget af eensformige Høisletter, men ogsaa her ere Niveauforholdene temmelig vexlende; thi, medens store Strækninger af Mongoliet synes at ligge paa en Høide af omtrent 4000 p', naaer den midterste, sandede Deel af Landet vistnok ikke meget over 2000 p', ja ved Tarim, hvor Orangen trives, og Vinteren næsten er uden Snee, er Høiden paa sine Steder maaskee ikke over 1200! Ifølge et gammelt mongolsk Sagn er denne mærkelige Indsænkning at opfatte som en fordums Havbund; men, tyder end dens Beskaffenhed hen paa en tidligere Havbedækning, kan man dog næppe godkjende Mon-

golernes Tro paa, at Oceanet atter vil vende tilbage og engang i Tiden paany udbrede sine Vande over Gobis sandede, saltholdige Steppeegne.

Klima og Planteverden i Centralasien have, som man maatte vente, et meget eensformigt Præg. Et typisk Fastlandsklima og en næsten evig klar Himmel er i det Hele betegnende for disse høie Egne, og Vegetationen er fordetmeste en mager Steppeflora, der blot paa enkelte Steder, hvis Fugtighed er større, viger Pladsen for Skovvæxten. Selv om Vinteren pleier Nedslaget at være ringe, og den fine, pulverformige Snee danner ikke et jævnt og udbredt Tæppe over Landet, men fyges af Blæsten sammen i Dalene, og hvor der ellers er Læ. Paa Tibets barske Fjeldsletter er Sommervarmen kun under særligt gunstige Forhold i Stand til at modne Hveden, medens derimod de bedre Egne af Øst-Turkestan, hvor Jarkand ligger paa en Høide af lidt over 4000 p', have en oaseagtig Cultur af Aprikoser, Meloner, Bomuld og Viin, og Chamil har alt længe været berømt for sine ypperlige Oranger. I den østlige Deel af Mongoliet melder Kulden sig allerede i Septbr., Gnaverne falde i Dvale, og Stepperne iføre sig deres melancholske Vinterdragt. Den skarpe Blæst suser hen over de tørre, afblegede Elymys-Græsser, og Rhabarberplanternes brune, visnede Blade skramle mod hinanden; Malurtmarkerne ere stive og døde, og Alt er stumt. Himlen er ganske skyfri, og Solen skinner paa de vide, øde Lande. Skarer af Antiloper tumle sig hist og her, men man hører dem ikke, og kun en enkelt Ravn eller en Flok mongolske Lærker oplive Luften med deres Stemmer. — Iøvrigt er det alene den midterste og lavere Deel af Mongoliet, som paa Grund af sin udbredte Sandflugt fortjener Navn af Ørken (Schamo ɔ: Sandhav); baade mod NV og SO optræder høiere liggende, fast Steppegrund (Gobi), hvis vidtstrakte grønne Flader uden Træ og Busk og uden faste Boliger hist og her oplives af Nomadernes Telte.

Hvor Klimaet er fugtigere, som da navnlig i de store Bjerglande paa Nord- og Sydgrændsen, optræder naturligviis en kraftigere Plantevæxt. Paa Altaïbjergenes Nordside bestaae Skovene hovedsageligt af Fyr *(Pinus sylvestris* og *cembra)* og Lærk *(Larix sibirica)* i Forbindelse med Æl *(Alnus viridis)*, Hvidbirk og Bævreasp; Sneeregionen er i det Hele ikke meget betydelig, og Gletscherne synes kun under særlig gunstige Forhold at naae en anseeligere Udvikling. Forskjellige Aakander saavelsom Brudelys *(Butomus)*, Bukkeblad *(Menyanthes)* og den blegrøde Skedeknæ *(Polygonum amphibium)* oplive det grønne, fugtige Angara-Delta, men Agerdyrkningen er ringe, og, skjøndt man i Daurien dyrker Rug og Byg saavelsom Kartofler, lider Culturen dog meget ved den i Mai indtrædende Efterfrost og den senere regnløse Tid. — Langt rigere er Vegetationen paa Sydsiden af Himalaya, og, da høiere Temperatur her virker i Forening med et betydeligt Nedslag, udfolde Skovene en storartet Pragt. I Sikkim fandt Hooker ved Foden endnu en egentlig tropisk Vegetation, hvis mest fremherskende Træ er *Gordonia Wallichii*; høiere opefter følger Bæltet for Ege, Magnolier, Laurbær og Kastanier i Forbindelse med den pragtfulde træagtige Alperose *(Rhododendron arboreum)* og derpaa Naaleskovene, som her fornemmelig dannes af *Abies Brunoniana* og *Webbiana*, medens Cederen *(C. Deodora)*, der er saa hyppig vesterpaa, mangler. Birk og Piil i Forening med en Rigdom paa buskagtige Alperoser*) (mindst 70 Arter), hvortil man intet andet Sted kjender Magen, fortsætte sig henimod Sneegrændsen, og denne viser, som allerede Humboldt har fremhævet, den særegne Eiendommelighed, at den paa Sydsiden ligger lavere end paa Nordsiden. Efter Schlagintweits Undersøgelser træffes den paa Sydsiden allerede i en Høide af 15200 p', medens den paa Nordsiden trækker sig i Veiret til 16300 p' og paa Sydsiden af Karakorum endog

---

*) Ørsted: Egefam. i Fortid og Nutid. (Vid. Selsk. Skr. 1871) p. 60.

til 18200 p' — et Forhold, der synes at beroe paa Nedslagets Mængde, som aftager betydeligt imod Nord. Høiasiens største

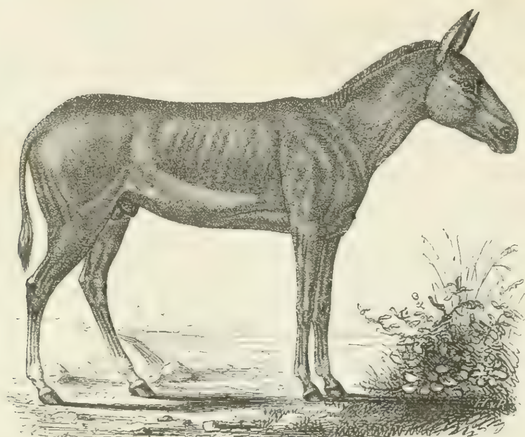

Fig. 26. Dschiggatai-Æslet.

om end ikke talrigste Gletschere findes i Karakorum, hvor man endog har maalt en Længde af 14 geogr. Miil. Træer voxe i

Fig. 27. Kameel.

Himalaya til en Høide af lidt over 11000 p' og høiere naaer hellerikke Kornavlen; i Tibet gaaer den derimod op til 13800.

I Centralasiens Dyreverden spille Hestene en fremragende Rolle, blandt hvilke den egentlige Hest optræder forvildet, medens den lysegule Dschiggatai *(Eqvus hemionus)* og Vildæslet *(Eq. onager)* forekomme i deres oprindelige Naturtilstand. Skarer af langvingede, dueagtige Steppehøns, saavelsom Moskusdyret, Jakoxen og den lille sorte tibetanske Bjørn fortjene ligeledes at fremhæves som charakteristiske Beboere af Mellemasiens Stepper og Høibjerge; Kameler, Heste og Faar ere de vigtigste Huusdyr.

Østasien.

Øst for Centralasien mellem dette og det stille Hav ligge de store, fordetmeste bjergrige Lande Mandschuriet og China. Fra den sydlige Deel af Mandschuriet udgaaer Halvøen Korea, som danner Østgrændsen for det gule Hav og sammes Fortsættelse Petschili-Bugten; forresten er Kystlinien uden betydelige Indskæringer, men navnlig mod Syd rig paa skarpe Smaabugter, Fjeldøer og Skjær. Skjøndt allerede Marco Polo af egen Anskuelse var i Stand til at meddele det studsende Europa fortrinlige Skildringer af **Chinas** Cultur og Rigdomme, er Landet dog endnu kun ufuldstændigt kjendt paa Grund af Befolkningens Ulyst til at indlade sig med Fremmede og det af Regjeringen tidligere fulgte Afspærringssystem; men saameget er dog utvivlsomt, at Terrainforholdene ere af meget afvexlende Natur, og at China foruden vilde Bjerglande som Jynling og Sineschan tillige indeholder vidtstrakte, lave Sletter. Disse sidste ere navnlig udbredte mellem Hoangho's og Jangtsekiang's nedre Løb samt Nord for den førstnævnte indtil hiinsides Peking, og Culturen er i disse tætbefolkede Egne saa fortrinlig, at Chineserne næppe have ganske Uret, naar de paastaae, at man her vanskeligt finder en vild Plante

endsige et vildt Dyr. Begge de nævnte Floder komme fra ukjendte Egne i det Indre af Centralasien, begge ere i Besiddelse af betydelig Længde og stor Vandrigdom; men, medens Hoangho kun har ringe Vigtighed for Samfærdslen paa Grund af sit rivende Løb, er derimod den roligere Jangtsekiang (Længde 670 Miil) i en stor Deel af sin Udstrækning bogstavelig bedækket med Skibe og Baade og paa Grund af sin Brugbarhed for Seiladsen Chinas egentlige Pulsaare; paa Sydsiden staaer den i Forbindelse med de anseelige Indsøer Thungthing og Pojang og fører i Forening med Hoangho aarlig 17500 Mill. Kub' Dynd til Oceanet. Af Canaler besidder China flere hundrede, blandt hvilke den saakaldte Keisercanal, som sætter Nanking i Forbindelse med Peking, er den betydeligste og af særlig Vigtighed for Riistransporten fra de sydlige til de nordlige Provindser. Saavel ædle Metaller som Jern, Kobber og Porcellainssteen findes i Mængde, og i Provindsen Schansi har Richthofen iagttaget en uhyre og tillige meget righoldig Steenkulsformation, der med Hensyn til simple Leiringsforhold og Lethed ved Bearbeidelsen end ikke tilnærmelsesviis skal have sin Lige. I **Mandschuriet**, som fordetmeste er dækket af lave Bjerge, strømmer Amur gjennem en ofte bred og sletteformig Dal til Havet; dens Kildefloder Schilka og Argun udspringe begge i den østlige Deel af Altaï; men, skjøndt dens sortebrune Vande ere dækkede af Iis en lang Tid af Aaret, er den dog baade ved sin Længde og Vandrigdom egnet til at blive en Hovedbetingelse for Landets fremtidige Udvikling og har siden 1862 været beseilet af russiske Dampere.

Medens Bjergene i Mandschuriet og det østlige Sibirien ikke synes at opnaae nogen betydelig Høide, træffe vi derimod paa **Kamtschatka** langt mere storartede Terrainforhold. Halvøens Vestside er rigtignok lav, men i Midten og navnlig mod Øst frembyder den en prægtig Alpenatur, som med sine Sneefjelde og mørke Skove danner en interessant Modsætning til Vestsidens grønne Engstrækninger. Hvad der imidlertid gjør

Kamtschatka særlig mærkværdigt, er dets udprægede vulcanske Natur. I de saakaldte »Mellembjerge« fremhersker en graa Trachyt, som stedviis er gjennembrudt af askeagtige og lavaagtige Masser; pragtfulde Søer, der ere dannede ved Indstyrtning, forekomme hyppigt, og mod Øst hæver sig den høie Vulcankjæde, der indeholder 38 Arner, hvoraf 12 endnu ere virksomme, og i Kliutschi stiger til 15000 p'. I Omegnen af denne sidstnævnte forefalde ofte større og mindre Indstyrtninger, som undertiden ledsages af Vandudbrud og ikke sjeldent afstedkomme Ulykker blandt Omegnens Beboere; sydpaa fortsætte Vulcanerne sig gjennem Kurilerne og de japanske Øer, der danne den østlige Begrændsning for det ochotske og japanske Hav, ja ere endog ikke uden Repræsentanter paa Lieukhieu-Øerne og det svovlrige Formosa. I Særdeleshed ere **de japanske Øer** meget vulcanske, og deres vilde Fjeldformer og uregelmæssigt gjennemspaltede Kyster synes i alt Fald tildeels at beroe paa denne Eiendommelighed. I det Hele ere Øerne høie og bjergfulde, og den største, nemlig Nippon, er efter Længden gjennemstrøget af Bjergrygge, som hæve sig op i den evige Snees Regioner og kun paa Kysterne synes at give Lavlandet nogen Plads til Udvikling. Den interessanteste af dennes Vulcaner er vistnok Fusi, der ifølge japanesiske Oldskrifter skød sig op af Jorden paa en eneste Nat i Aaret 285 f. Chr., og Traditionen tilføier, at den anseelige Indso Mitzu-Umi samtidigt er fremkommen ved en stor Sænkning eller Indstyrtning længere vesterpaa. Af mineralske Producter forekomme saavel ædle Metaller som Jern, Steenkul og Porcellainsleer, men i Særdeleshed er dog Kobberet af Vigtighed paa Grund af sin Mængde og ypperlige Beskaffenhed; paa Mynten i Peking afleveres aarligt ikke mindre end $16^1/_2$ Mill. Pund! — Allerede i det 13de Aarh. meddeelte Marco Polo de første Efterretninger om Japan, som han benævner Zipangu; men, skjøndt Portugiserne i det 16de Aarh. fandt Veien dertil, blev deres Ophold paa Øerne kun af kort Varighed, og det er først i den seneste

Tid, man har forladt det strenge Afspærringssystem, der alene tillod Hollænderne et indskrænket Handelssamkvem med dette fjerne Ørige.

Østasiens Klima er naturligviis efter Breden meget forskjelligt, men fastholder dog i det Hele et continentalt Præg. Selv i Canton, der ligger indenfor Vendekredsen og har en Middelvarme for Jan. af + 9° R. og for Juli af 23°, er Nattefrost om Vinteren ingen Sjeldenhed; i Peking beløbe de tilsvarende Temperaturer sig til ÷ 3° og + 21°, og i Nikolajevsk ved Amurmundingen er Vinterens Middelvarme sunken til ÷ 17° og Sommerens til + 12°! Under samme Brede som Toledo har Peking en Vinter som Upsala og en Sommer som Cahirah. Varmen stiger i Juli til 34° R. i Skyggen og synker om Natten næppe under 28°, men allerede i Novbr. dække Floder og Søer sig med fodtyk Iis, der bliver roligt liggende til ind i Marts; i Mai og Juni blæse glødende Ørkenvinde fra det Indre ud over Kystegnene og indhylle Skibe, som ere mange Mile tilsøes, i tæt Støv. Regnmængden er størst mod Syd og aftager nordpaa; i Canton beløber den sig aarlig til 76", medens den i Peking synker til 23", hvorhos det maa fremhæves som et interessant Resultat af nyere Forskninger, at Monsunen strækker sig langt videre mod Nord og Vest, end man tidligere har antaget. Om Vinteren fremherske nordvestlige Vinde, altsaa polare Luftstrømme, der medføre klar Himmel, ringe Nedslag, høi Barometerstand og lav Temperatur endog paa sydlige Breder; om Sommeren derimod trænger Søvinden langt ind i Land med skyfuld Himmel og ofte heftige Regnskyl. Dette finder ikke alene Sted i China, men ogsaa i Mandschuriet og paa Kysterne af det ochotske Hav, og at Regnen indtræder forholdsviis seent i den nordlige Deel af Monsunregionen, ligger hovedsageligt deri, at Havene Nord for den 40de Bredegrad, navnlig det ochotske Hav, opvarmes saa langsomt, at deres Temperatur endnu midt om Sommeren er for lav til at muliggjøre et betydeligt Nedslag.

For de japanske Øers Vedkommende fremtræder den vigtigste klimatiske Modsætning ved en Sammenligning mellem Vest- og Østsiden*), idet nemlig den førstnævnte, der beherskes af det asiatiske Fastland, er mindre gunstigt stillet end Sydhavssiden, som ikke alene ved høie Bjerge er dækket mod Vinterens kolde Nordvestvinde, men tillige staaer under Indflydelse af den varme Japanstrøm; i Jeddo har Jan. en Middeltemperatur af ÷ 1° R., Juli af + 19°; den aarlige Regnmængde, der især falder om Sommeren, udgjør 72″.

Med Hensyn til sin Planteverden frembyder Østasien naturligviis ikke mindre Forskjelligheder end i klimatisk Henseende. I China, hvis Vegetation i det Hele endnu er ufuldstændigt kjendt, spille de dyrkede Planter ubetinget Hovedrollen i Slettelandet, og Culturen er her saa fortrinlig, at man mange Steder næppe seer en vild Plante; kun ude paa Kysten optræder hist og her lidt Fyrreskov. Som bekjendt er Risen den vigtigste Brødplante, men desuden dyrkes ogsaa Theebusken (*Thea viridis* og *bohea*), hvis grønne Art efter Fortune's Undersøgelser alene forsyner den europæiske Handel, fremdeles Bomuld og en stor Mængde Frugttræer, blandt hvilke Morbærtræet er af særlig Betydning for Silkeavlen, endvidere Opium, Tobak og Ingefær og endelig Bambusrør, der i det skovløse Land er af uberegnelig Vigtighed som Gavntømmer, og hvis maleriske

Fig. 28. Theebusk.

*) Siebold: Nippon 1832—51. Hefte 5 p. 52 og 6 p. 53.

Fig. 29. Bomuldsplanten.

Grupper saa ofte beskygge de chinesiske Landsbyer. Mandschuriet og Kamtschatka maae derimod ubetinget betegnes som Skovlande, skjøndt begge tillige udmærke sig ved en yppig Engvegetation. Ved Amur dannes Skovene især af Eg, Ahorn, Birk og forskjellige Naaletræer; paa Vestsiden af Kamtschatka fandt Erman en kraftig Prairiflora, hvis rige Græsvæxt smykkedes af høie Spiræer, Dueurt *(Epilobium)* og vældige Skjermplanter *(Heracleum)*, medens Bjerglandet mod Øst fordetmeste var dækket af Birk og Naaleskov. Ogsaa paa de japanske Øer*) har Skoven en vid Udbredelse i Bjergegnene, hvorimod Lavlandet er Gjenstand for en ypperlig Cultur med lignende Præg som den chinesiske. Pragtfulde Naaletræer *(Pinus Massoniana, Retinispora obtusa, Cupressus japonica* etc. etc.) i Forbindelse med Eg, Ahorn og Valnød seer man næsten overalt paa Høiderne, hvor den smukke, rødblomstrede Camellia efter Siebold's Angivelse hæver sig til over 20', men i de lavere Egnes varme Luft trives Laurbær, Oranger og Magnolier, ja selv Bananer og Bambusrør. Som almindelig Særkjende for den japanske Flora maa endnu tilføies, at den udmærker sig ved stor Artsmængde, paafaldende Rigdom paa træagtige Planter, eiendommelig Sammenblanding af nordiske og tropiske Former og kjendelig Tilslutning til Nordamerikas.

*) Siebold: Nippon. Siebold og Zuccarini: Flora japonica. 1835—70.

Østasiens Dyreverden*) er maaskee bedst undersøgt for Japans Vedkommende, hvor den frembyder en lignende eiendommelig Blandingscharakteer som Vegetationen. Ved Siden af den lille tibetanske Bjørn optræder paa Jeso en stor graa Art, der synes at være den samme som den nordamerikanske *Ursus ferox*, og, medens vor indenlandske Odder, Viben og Landsvalen ikke ere sjeldne, faaer Dyreverdenen tillige et tropisk Præg ved et Skjældyr *(Manis)* og en bruun, korthalet Abe *(Inuus speciosus)*; meget eiendommelig er den sorte, 3′ lange Kæmpesalamander *(Cryptobranchus japonicus)*, som lever i de høiere Bjergvande. Mandschuriet ligner det sydlige Sibirien med sin Rigdom paa ypperlige Pelsdyr, og af Chinas lidet undersøgte Fauna maae især udhæves de prægtige Guld- og Sølvfasaner. Som Huusdyr maae for Chinas Vedkommende særlig anføres Ænder og Sviin; Hornkvæg mangler næsten ganske, og af Heste holdes kun faa.

Ostindiens Fastland**).

Efterat vi i det Foregaaende have betragtet den hele polare og tempererede Deel af det asiatiske Fastland, staaer det nu tilbage at undersøge de tvende store sydlige Halvøer, nemlig For- og Bagindien. Begge have en mod Syd tilspidset Form, og begge strække sig langt ind i den tropiske Zone, ja Bagindien nærmer sig endog Linien paa halvanden Grad i Malakkas Sydpynt Cap Romania. Paa Forindien findes ingen betydeligere Indskæringer, med mindre det skulde være Bugterne ved Katsch og Kambay, som danne den nordlige og sydlige Begrændsning for Halvøen Gudscherat; derimod afsætter den bengalske Bugt paa Bagindiens Vestside Bugten ved Martaban, medens det indiske Hav østerpaa danner Bugterne ved Siam

*) Siebold: Fauna japonica. 1838—50.
**) Schlagintweit: Reisen in Indien und Hochasien. I—III. 1869—72.

og Tongking. Begge Halvøer have baade Lavland og Høiland at opvise; men, medens det førstnævnte for Bagindiens Vedkommende hovedsageligt er indskrænket til de lange fra Nord til Syd gaaende Floddale, er derimod hele den nordlige Deel af Forindien Lavland og Slette. Denne store Slette, der er velbekjendt under Navn af **Hindustan** (ɔ: de Sortes Land), strækker sig langs den sydlige Fod af Himalaya vesterpaa indtil Østsiden af Eran og begrændses mod Syd af Forindiens Høilande Malva og Dekan. Den bestaaer i det Hele af løse, yngre Lag, tildeels endog af alluviale Dannelser, og skylder sin Betydning til de tvende store Flodsystemer Ganges og Indus, som vi altsaa først og fremmest maae gjøre til Gjenstand for vor Betragtning.

Det var i Aaret 1817, at Oberst Hodgson paa en Tour i Himalaya først saae Gangesflodens Kilder*). Som en vandrig Bæk risler den ud under Foden af en mægtig Gletscher paa en Høide af 13400 p', snoer sig buldrende gjennem et af de vildeste Partier af Indiens Alpeland og træder endelig ud i Sletten ved det berømte Valfartssted Hardvar, hvor Flodspeilets Niveau allerede er sunket ned til en Høide af næppe 1000 p'. Med sydostlig og derpaa østlig Hovedretning bugter den sig i store Krumninger gjennem Hindustan, idet den ved talrige Tilløb nordfra (Dschamna, Gogra, Gandaki o. a.) stadigt voxer i Brede og Vandføring, gjennembryder ved Radschamal den østligste Forlængelse af Vindhyabjergene og træder derpaa ind i Bengalen, hvorfra den gjennem et vidtstrakt Delta fører sine Vande til den bengalske Bugt. Den vestlige Hovedarm (Hugly), ved hvilken Calcutta er beliggende, er den dybeste og saaledes af størst Vigtighed for Skibsfarten; mod Øst staaer Deltaet i Forbindelse med Brahmaputra, der under Navn af Jaruzampu strømmer langs Nordsiden af Himalaya, og efterat have gjennembrudt dette og med vestligt Løb bugtet sig gjennem Assam,

*) Hamilton: Descript. of Hindustan. 1820. I. p. 8.

fører sine Vande ned i Bengalen. Ganges har en Længde af 350 geogr. Miil og er seilbar for Dampere til langt ovenfor Allahabad. Ved Benares har den i Tørtiden en Brede af 1400', medens den i Regntiden rigeligt bliver dobbelt saa bred; Stigningen begynder i Slutningen af Mai, og, naar den i Septbr. har opnaaet sin største Høide, ligger dens Speil ved Benares indtil 45' over laveste Stand og ved Calcutta indtil 7' høiere, end Tilfældet er i Tørtiden. Ifølge de Undersøgelser, der ere anstillede af Everest ved Begyndelsen af Deltaet, har Floden en saa betydelig Vandmængde, at den i den tørre Aarstid udgyder 60,000 Kub'. Vand i hvert Secund og i Regntiden mindst 8 Gange saameget; ved Slutningen af Juli er hele den nedre Deel af Bengalen en Sø, i hvis rolige Flade Træer og Huse speile sig, og Everest har godtgjort, at Ganges aarlig medfører 6370 Mill. Kub'. faste Masser, hvorfor ogsaa Deltaet befinder sig under en stadig og rask Udvikling. Dette maa saameget mere være Tilfældet, som ogsaa Brahmaputra bidrager til dets Dannelse, og den Schlagintweitske Expedition har endog paaviist, at denne sidstnævnte Flod er betydelig vandrigere end Ganges og ved høi Stand udgyder henimod 900,000 Kub'. i hvert Secund! Paa Grund af sin overordentlige Vigtighed for Landets Frugtbarhed og Cultur betragtes Ganges af Hinduen som en hellig Strøm, og ved Badning i dens gule lerede Vand eller endog ved at søge Døden i dens Dyb mener han at rense sig for Syndens Besmittelse og vinde den evige Ro; talrige Lig drive stadig paa den brede Hugly, omkredsede af Skarer af graadige Aadselfugle, og ligesom Brahmanen gjerne aflægger Ed paa et Kar med Gangesvand*), saaledes forsendes dette til Indiens fjerneste Egne for at benyttes ved Tempeltjenesten; for nogle faa Aar siden bestiltes i Paris smaa Glasflasker til en Værdi af 200,000 Fr. netop i dette Øiemed.

Naar man fra det rige, stærkt bebyggede Gangesland, hvor

---

*) Ritter: Erdkunde VI. 1836. p. 1168.

vidtstrakte Marker og venlige Landsbyer afvexle med store, folkerige Stæder. drager vesterpaa henimod Eran, antager Landskabet snart et andet og mindre tiltalende Physiognomi. Tørre. svagt befolkede Stepper, som undertiden endog blive fuldkomment ørkenagtige, udbrede sig ved Indus og dens store Bifloder, og det er i det Hele kun i Flodernes umiddelbare Nærhed, at Cultur og Bebyggelse ere nogenlunde almindelige. Indus, der udspringer paa Nordsiden af Himalaya ikke langt fra Gartok, gjennemstrømmer i en fjeldrig Seng den nordvestlige Deel af Tibet, slaaer en mægtig Bue udenom Kaschmir, idet den med sydlig Hovedretning gjennembryder Høibjergene, og træder derpaa ind i Sletten, hvor den ved Attok har en Høide af 750 p'. Ved Attok udmunder den fra Afghanistan kommende Kabulflod; længere sydpaa krydser Indus den mærkelige Saltkjæde, som ud imod Floden frembyder hele Fjeldvægge af reen Steensalt, hvis skinnende hvide Farve afvexler med et kraftigt, af Jern frembragt Rødt, og ovenfor Mittun optager den Pandschnad, der dannes af de fire Hovedstrømme Dschelam, Tschinab. Ravi og Setledsch. Den første af disse kommer fra Kaschmir, den sidste, hvis Dal betegner Hovedveien til Centralasien, fra Tibets »hellige Søer«; i Forbindelse med Indus omspænde og gjennemstrømme disse Floder det trekantede Landskab Pandschab, som allerede blev opdaget af Alexander den Store og af Grækerne fik det charakteristiske Navn *Pentapotamia* ɔ: »de fem Floders Land«. Ovenfor Bukkur afsættes en anseelig Sidegreen mod Øst, nemlig Narra, som ved høi Stand rimeligviis naaer Havet; Deltaet, der i Størrelse langtfra kan sammenlignes med Gangesflodens, begynder ved Tatta og er i en Deel af Sommeren fuldstændigt under Vand. Indus har en Længde af omtrent 400 geogr. Miil, og efter Foreningen med Pandschnad er Breden saa betydelig, at den endog ved lav Stand beløber sig til 6000', men i Oversvømmelsestiden, som varer fra Slutningen af Marts til Slutningen af Septbr., voxer den overordentligt, og Byen Dera Ismael blev

1829 aldeles bortskyllet tilligemed sine Palmeskove. For at undgaae slige Ulykker opføres Bygningerne gjerne langt fra Floden, i hvis lune Vande Omegnens Beboere ikke sjeldent tilbringe en stor Deel af Dagen; iøvrigt kan Indus med Hensyn til Vandføring ikke maale sig med sin østlige Nabo, og i Decbr. kan dens Udgydelse i det Høieste anslaaes til 40,000 Kub'. i Secundet. Mod Sydost staaer Deltaet i Forbindelse med en eiendommelig Lavning, der benævnes Rann, og som ved det halvmaaneformede Landskab Katsch adskilles fra Havet; men denne Sondring finder dog kun Sted om Vinteren, thi i Sommertiden, naar SV Monsunen hersker, bryder Havet ind over den øde Lavning og dækker dens golde, saltrige Jord vidt og bredt med sine Bølger. — Som en særlig Mærkværdighed ved disse Egne maae endnu fremhæves de betydelige Hævninger og Sænkninger, der fandt Sted i Deltaet 1819, og disse fortjene sikkert saameget mere at lægges Mærke til, som de ere fuldstændigt enestaaende paa det hele indiske Fastland.

Syd for det store Lavland, hvis mægtige Floder vi her have lært at kjende, bestaaer Forindien paa Kysterne nær af vidtstrakte, bakkede Høisletter. Paa Nordsiden af Vindhyabjergene skyder Malvas Plateau sig med tilspidset Form ud i Hindustan og begrændses mod NV af den indtil 5000' høie Aravalli Kjæde; Syd for Nerbadda hæver Satpura-Kjæden sin lave Ryg, som danner Nordgrændsen for **Dekans** Høisletter, og disse have en saa betydelig Udbredelse, at de udfylde saagodtsom hele den sydlige Deel af Forindien. Nordpaa ved Amarkantak synes de at opnaae deres største Høide, nemlig 3400 p'; forresten er Høiden gjennemgaaende større mod Vest end mod Øst, og de anseelige Floder Mahanaddy, Godavery og Kistna søge alle østerpaa til den bengalske Bugt. Mod Vest dannes Grændsen af de vestlige Ghats, der med steile, trinvise Skraaninger sænke sig til Malabarkysten og ere gjennemspaltede af dybe Tværdale med Grusafleiringer forneden, medens derimod de østlige Ghats, som paa den mod-

satte Side af Halvøen ledsage Coromandelkystens brede sandede Lavland, hverken i Høide eller Regelmæssighed kunne sammenlignes med den langt anseeligere Fjeldmuur mod Vest, der i Gjennemsnit hæver sig til 4000′, og sydpaa, hvor den stiger betydeligt, forener sig med Nilgiribjergene. I disse sidstnævnte naaer Forindien sin største Høide (Dodabetta 8100 p′), thi Travancores Bjerge hiinsides Gapdalen ere meget lavere, og det er først efter at have passeret Palkstrædet og gjennemvandret Ceylons nordlige Sletteegne, at vi i Øens sydlige Deel finde nogenlunde tilsvarende Niveauforhold (Pedro Tallagalla 8000 p′). Forindiens Høilande bestaae hovedsagelig af Gneis-Granit med underordnede Indleiringer af krystallinske Skifere, men mod NV fra det nordlige Malva indtil Goa optræde store Trapformationer, hvis mærkelige lagformige Afsondringer saa væsentligt bidrage til at give de vestlige Ghats deres særegne trindannede Afhang; den paa mange Steder fremherskende Laterit er kun en forvittret, af Jern rødfarvet Trap. Steenkul- og Juraformationen ere især udviklede mod NO. og N., medens den frugtbare sorte Bomuldsleer (Negur) dækker vide Strækninger af Dekans Indre, og, skjøndt Productionen af Metaller og Steenkul foreløbig kun er ubetydelig, ere dog Jern, Kobber og Guld paaviste et ikke ringe Antal Steder, ligesom ogsaa Dekan indtil Begyndelsen af forrige Aarhundrede var berømt som Jordens eneste Diamantland. Diamanterne*) findes mod SO. ved Golconda, Ellore og Caddapah i en løs Grusdannelse og ere tidligere forekomne af en saa overordentlig Størrelse, at Tavernier beskriver en slig Juvel i Stormogulens Skat, der havde en Vægt af 298 Karat og en Værdi af 600,000 £, ja ved Agras Erobring af Babur Khan fortælles, at Byen som eneste Tribut udleverede Sultanen en Diamant, der veiede 672 Karat! I senere Tider ere slige Pragtstene ikke forekomne, og Eftersøgningen er desuden efterhaanden standset,

*) Ritter: Erdkunde VI. 1836. p. 343—368.

siden man i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede opdagede Diamanter i Brasilien; i de sidst forløbne Aaringer har man som bekjendt opdaget nye Diamantleier i Sydafrika.

Hvad **Bagindien** angaaer, da er dette endnu som Heelhed betragtet altfor lidet kjendt til at kunne gjøres til Gjenstand for nogen udførlig Beskrivelse. Saavidt man veed, er Landet fra Nord til Syd gjennemstrøget af skovrige Bjergkjæder, der i Almindelighed ikke synes at hæve sig over Middelhøide, og af hvilke een, om end ikke uden Afbrydelser, fortsætter sig ned gjennem Halvøen Malakka; mod Nord maae de antages at slutte sig til Syd-Chinas Alperegioner. Rige Lavlande optræde hist og her ved de store Floder Iravaddy, Saluen, Menam og

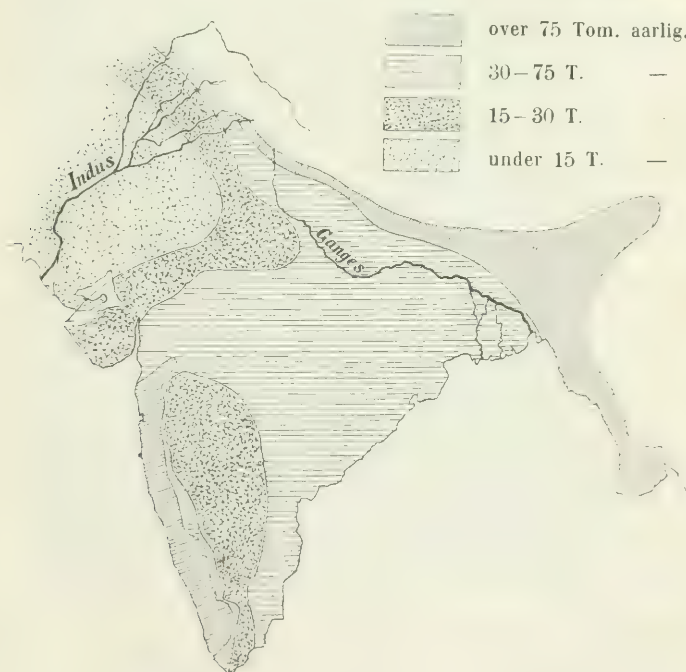

Fig. 30. Forindiens Regnforhold (efter Brandis).

Mekhong, samt mod Ost og Syd-Ost i Cochinchina; Iravaddy, hvis nedre Løb passerer hele Skove af Palmyrapalmer, danner

et betydeligt Delta i Landskabet Pegu, som betegner den nordlige Grændse for Bugten ved Martaban.

Da vi tidligere dvælede ved en Betragtning af Himalaya, blev det allerede antydet, at denne mægtige Fjeldmuur danner en Grændse mellem Asiens Norden og Syden. I Virkeligheden gives der faa Steder paa Jorden, hvor Klima, Plante- og Dyreverden frembyde en saa pludselig og tillige saa gjennemgribende Forandring som den, der viser sig, naar vi fra Tibets øde Høilande stige ned i Hindustan; thi, medens vi Nord for Himalaya endnu ganske befinde os i en barsk, nordisk Natur, staae vi allerede ved Bjerglandets sydlige Fod under Tropernes Himmel og omgives af Plante- og Dyreformer, der kun kunne udvikle sig under den tropiske Sol. Da Bagindien overhovedet er saa lidet kjendt, ville vi her alene gjøre Forindien til Gjenstand for vore Undersøgelser, og vi maae, hvad Bagindien angaaer, indskrænke os til den Bemærkning, at det som et fugtigere, mere bjergrigt og tillige svagere befolket Land udmærker sig ved en stærkere Udbredelse af Skovene, medens Forindiens tætte Befolkning og ældgamle Cultur tidligt maae have givet Anledning til Skovenes Udryddelse eller Indskrænkning til mere begrændsede Omraader. I den nordligste Deel af Hindustan langs Høibjergenes Fod strækker sig saaledes et fugtigt, paa Moser og Vandløb rigt Skovbælte, der er velbekjendt under Navn af Taraï *). Palmer, Bambusgræsser og træagtige Bregner, Teak- og Saaltræer *(Tectonia grandis, Shorea robusta)*, Figenarter og Magnolier udvikle sig her med en storartet Pragt, men Kongetigeren lurer i de yppige Rørtykninger, og dræbende Feberluft (Ajul), som efter de vilde Urbeboeres Tro udaandes af store Giftslanger, nøder den Reisende til ikke for længe at beundre Tropeskovens Rigdom. Ogsaa i den sydlige Deel af Gangesdeltaet (Sunderbunds) optræde tætte Kratskove af Mangrover og Bambusrør; men forresten er Hindu-

*) Globus 1867. p. 4.

stan i det Hele blottet for Skov og frembyder østerpaa ved Ganges Billedet af et tætbefolket Culturland. hvorimod det henad Indus til er en tør, paa vide Strækninger næsten ørkenagtig Steppe. Skjøndt Indiens store

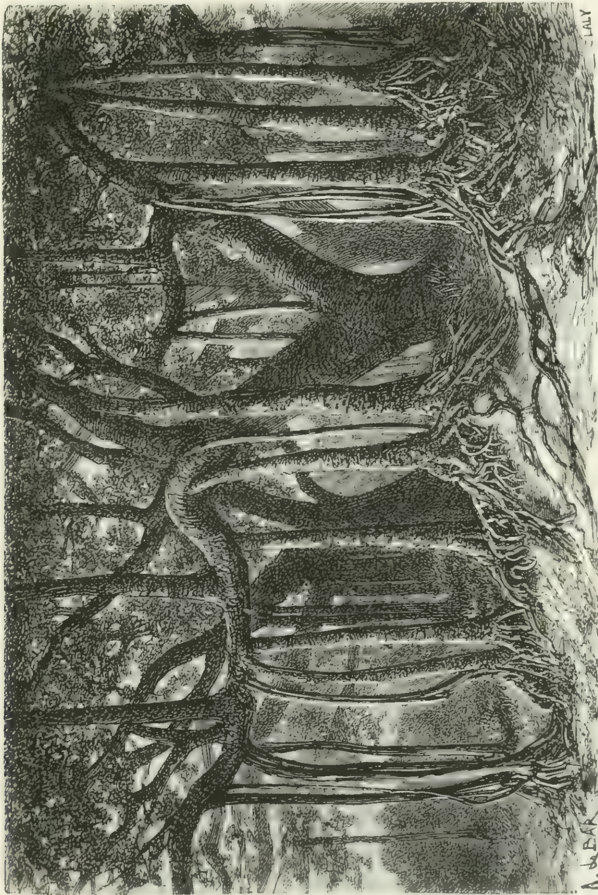

Fig. 31. Det hellige Figentræ.

Sletteland ligger Nord for Vendekredsen, har Klimaet dog gjennemgaaende en tropisk Charakteer. I Almindelighed har Forindien sin Koldtid i Decbr., Jan. og Febr., sin hede Tørtid i Marts, April og Mai, Regntid i Maanederne Juni, Juli og August, og endelig et Slags Efteraar i Septbr., Octbr. og Novbr.

med frisk Luft som i Sydeuropas Høst og undertiden usundt paa Grund af den stærke Fordampning efter Oversvømmelsen. Iøvrigt antager Hindustans Klima stedse meer og meer et continentalt Præg, efterhaanden som man skrider frem mod Vest; thi, medens Calcutta endnu har en Middeltemperatur for Januar af 15° R. og for Mai af 23½, var Omegnen af Delhi ved Juletid 1871 dækket af Snee! og, medens Søndenvinden medfører et rigeligt Nedslag over Gangesdeltaet, som endog stiger betydeligt i Sikkim og navnlig i Khassiabjergene, paa hvilket sidstnævnte Sted det aarligt beløber sig til 600″ ɔ: 25 Alen! bliver Klimaet desto tørrere, jo mere vi nærme os Landene ved Indus. I Pandschab varer Koldtiden fra Slutningen af Octbr. til ind i Marts. Temperaturen er frisk, især om Morgenen. Luften er vidunderlig klar, og Uger lang viser der sig ikke en Skyplet paa den dybe blaae Himmel, men ved Peschavar falder undertiden Snee, og man har iagttaget ½ Tomme tyk Iis paa Vandpytter og Damme. I Marts stiger Temperaturen rask, og i April begynde de fra NV. kommende Støvstorme, der tiltage i Hyppighed og Varighed, jo længere Aarstiden skrider frem, og ved Slutningen af Tørtiden Dage lang indhylle Stepperne i deres tætte Taage. I Juni naaer Middelvarmen i Lahore 27° R.; man lukker Husene og anvender for Kølighedens Skyld Viftemaskiner og befugtede Græsdørre — men SV. Monsunen bringer nu Torden og Regn, Plantelivet udfolder sig med fornyet Kraft, og, skjøndt Nedslaget i Juli, naar det er stærkest, kun beløber sig til 4 à 6 Tommer, indtræder ikke sjeldent Oversvømmelser efter de heftige Byger. — Blandt Hindustans Kornarter spiller Risen den vigtigste Rolle, hvorhos det dog maa bemærkes, at der mod NV. avles megen Hvede og Mais; forresten dyrkes ogsaa efter stor Maalestok Bomuld, Opium og Indigo, og i de senere Aaringer have Briterne i de lavere Egne af Himalaya anlagt betydelige Theeplantninger, som kunne glæde sig over den ønskeligste Fremgang.

I Forindiens sydlige Høilande, navnlig Dekan, bestemmes Klimaets Beskaffenhed hovedsagelig af Monsunerne, af hvilke Søvinden — nemlig SV. Monsunen — hersker om Sommeren og giver Nedslag paa Malabarkysten, me-

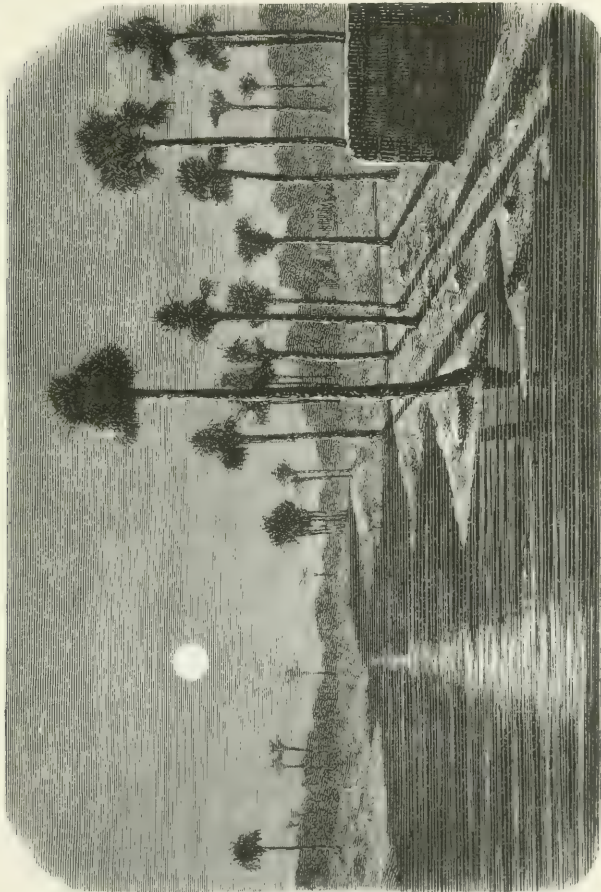

Fig. 32. Landskab ved Godavery. Palmyrapalmer. (T. d. M. Efter Photogr.)

dens Nordosten tilhører Vinterhalvaaret og bringer Regn til den modsatte Side af Halvøen. SV. Monsunen begynder længst sydpaa i de første Dage af Juni og breder sig derpaa efterhaanden længere mod Nord. Skymasser samle sig over det indiske Hav og trække mod NO. henimod Land; efter nogle

Dages Forløb mørknes Himlen stærkt henad Aften, og Monsunen bryder løs om Natten med Torden, Storm og strømmende Regn. Timelang er Himlen et flammende Ildhav, og det fra Skyerne nedstyrtende Vand frembringer hurtigt betydelige Oversvømmelser. I Løbet af et Par Dage klarer det imidlertid op, og det regner kun nu og da, men i Juli naaer Nedslaget sin største Høide for derpaa at aftage i August og endelig at standse i Septbr. Regnmængden er derhos meget betydelig og beløber sig paa Malabarkysten til 70 à 80", ja et Sted i Ghatsbjergene endog til 254; men i Dekans Indre, hvor Vinternætterne bringe Riim, er Nedslaget forholdsviis ringe (20—30"), og Coromandelkysten har Sommeren over gjerne klar Luft. Denne sidstnævnte er i det Hele hed og tør, og, ligesom Madras har en Middelvarme for Januar af $19^1/_2{}^0$ R. og for Juni af 25^0, saaledes giver NO. Monsunen kun sparsom Væde fra Midten af Octbr. til Midten eller Slutningen af Decbr. Skjøndt Dekan næppe tør betragtes som et skovrigt Land, er det dog med Hensyn til Skovenes Udvikling langt gunstigere stillet end Hindustan. I de vestlige Ghats, hvis fugtige Skove udmærke sig ved en Rigdom paa Bregner, Gjøgeurter og Scitamineer, spiller Teaktræet en frem-

Fig. 33. Banan.

ragende Rolle, og, medens Palmyrapalmen *(Borassus flabelliformis)* danner store Bevoxninger paa Malabarkysten*), charakteriseres de høiere Egne af Nilgiri især ved Ege og træagtige Alperoser; paa Ceylon ere vide Strækninger af Lavlandet fuldstændigt overgroede med Cocuspalmer. — Blandt Dekans Culturplanter ere Riis og Bomuld af størst Vigtighed, men forresten dyrkes, som i hele Ostindien, Brødfrugt- og Figentræer, Bananer, Mango *(Garcinia)*, Arecapalmer samt mange andre meer og mindre værdifulde Planter; paa Ceylon, hvis herlige Natur er vidtberømt i Orienten, har det ægte Kaneeltræ næsten ganske tabt sin tidligere oekonomiske Betydning, medens derimod Kaffedyrkningen i de senere Aar gjør saa storartede Fremskridt, at Øen for Tiden er et af Jordens vigtigste kaffeproducerende Lande.

Ligesom Ostindien ved Klima og Planteverden er væsentlig forskjellig fra de øvrige Dele af Asien, saaledes har ogsaa Dyreverdenen ganske det tropiske Præg. Blandt de talrige Aber (30 Arter) maae især fremhæves de langarmede haleløse Gibbonarter *(Hylobates)*, og imellem Flaggermusene de saakaldte

Fig. 34. Kongetiger. (E. L.)

flyvende Hunde, der leve af Frugter og ofte opnaae en betydelig Størrelse. I Modsætning til hvad der gjælder om Amerikas Trope-

*) Seemann: Die Palmen. 1857. p. 71.

lande ere baade Rovdyr, Drøvtyggere og Tykhudede stærkt udviklede; alene Rovdyrene repræsenteres af 14 Katte og 9 Hunde, en Mængde slanke maaragtige Viverrer *(Herpestes, Paradoxurus* etc.*)*, Læbebjørnen, den stribede Hyæne og mange andre. Løven er sjelden og forekommer vel kun mod Nord-Vest, medens derimod Kongetigeren *), som dog er udryddet paa Ceylon, har en langt almindeligere Udbredelse og navnlig er hyppig i Dekan, Taraïregionen og Sunderbunds; nordpaa streifer den leilighedsviis heelt op til Altaïbjergene og Amurfloden, men findes ikke mere i Forasien, hvor den dog endnu i forrige Aarhundrede kunde træffes i Kaukasus. Ved sin Dumdristighed, Kraft og Blodtørst er den mange Steder en frygtelig Landeplage, og det er forsaavidt mærkeligt nok, at Mongolerne paa Kublai-Khans Tid forstode at afrette den til Jagt og i Bure førte den med sig paa deres store Jagttog. I de fugtige Skovegne færdes den indiske Elephant, tvende Næsehorn, og i Bagindien tillige den tvefarvede Tapir, medens Vildæslet *(Eq. onager)* i talrig Mængde befolker de tørre Stepper ved Indusfloden. Elephanten **), der først blev bekjendt her i Europa efter Slaget ved Arbela, hvor Alexander gjorde 15 af disse Dyr til Bytte, har i Indien været tæmmet fra de tidligste Tider, og, ligesom allerede Chandragupta holdt en talrig Skare af Krigselephanter, saaledes berettes fra en langt senere Tid, at Stormogulen Akbar kunde stille ikke mindre end 6000 i Marken; den arabiske Geograph Massudi, som reiste i Indien i Begyndelsen af det 10de Aarh., fortæller om Fyrsten af Mensura Syd for Indus, at hans Krigselephanter førte en Krumsabel i Snablen og forresten vare rustede med et Pandser af Jern og Horn. I vore Dage anvendes Elephanten væsentlig kun som Trækdyr og til at ride paa, og den er i vild Tilstand paa forskjellige Steder endnu saa hyppig, at der i Løbet

---

*) Ritter: Erdkunde VI. 1836. 689—703

**) Ritter: Erdk. V. 1835. 903—23. Tennent: Ceylon. 1859. II. Part VIII.

af 3 Aar kort før Midten af dette Aarh. dræbtes ikke mindre end 3500 Stykker alene i Nordprovindsen paa Ceylon, hvorhos dog rigtignok maa bemærkes, at vedkommende O er særlig berømt for sin Rigdom paa disse Kæmpedyr. Hvad Drøv-

Fig 35 Elephant

tyggerne angaaer, ere navnlig Hjortene stærkt repræsenterede. og blandt de 4 indfødte Oxearter maa især fremhæves Bøffelen, som i halvtam Tilstand er udbredt langt mod NV., ja endog er almindelig i det sydlige Italien. Indien er rigt paa pragtfulde Høns (t. Ex. Paafuglen), Duer og Piroler, medens Papegøierne ere forholdsviis lidet talrige; Næsehornsfuglene minde om Sydamerikas Tukaner, og aadselædende Marabustorke med nøgent Hoved og Hals slutte sig ved deres Levemaade til de

artsrige Gribbe. Mellem Reptilierne maa især udhæves den indiske Brilleslange, Python-Arterne og Gavialen, og. ligesom Stepperne ved Indus ere vel forsynede med Græshopper og hurtige Sandbiller *(Cicindela)*, saaledes høre ogsaa mange (11) Arter af silkespindende Sommerfugle *(Bombyx)* til de vigtigste Medlemmer af Ostindiens glimrende Insectverden. — At Elephanten er almindelig som Huusdyr, er allerede ovenfor bemærket, og vi ville endnu kun tilføie, at Hesten taaler Klimaet mindre godt og alene lykkes i de tørre Egne i den nordvestlige Deel af Landet.

Indiske Øer*).

Efterat vi i det Foregaaende have betragtet Ostindiens Fastland, staaer der nu kun tilbage, for at fuldstændiggjøre Billedet af Asiens Naturforhold, at kaste et Blik paa de indiske Øer. Som Kortet strax viser, danne de et uhyre trekantet Archipel, der adskilles fra Bagindien ved det sydchinesiske Hav og udfylder største Delen af det vide Rum mellem det sydostlige Asien og Nyholland, ja Wallace har endog godtgjort, at den vestlige Deel af dette mærkelige Ørige tidligere har staaet i Forbindelse med det asiatiske Fastland, ligesom Nyguinea turde have udgjort Eet med Australcontinentet. Mod Vest viser nemlig Dyreverdenen en nøie Overeensstemmelse med Bagindiens, medens den østerpaa mere svarer til Nyhollands, og det er forsaavidt interessant nok, at Havets Dybde mellem Sumatra, Java, Borneo og Cochinchina ikke overstiger 100 Favne, saa at altsaa de omtalte Øer maae betragtes som de høieste tilbagestaaende Dele af et ved Sænkning frembragt undersøisk Plateau, paa hvilke en Mængde af Fastlandets Organismer ere blevne isolerede. Skjøndt større Strækninger af Lavland findes forskjellige Steder, saasom paa Nordostsiden af Sumatra, paa

*) Wallace: Malay Archipelago. 1869.

Java, Borneo og de store Philippiner, udmærke Archipelets trende Øgrupper (Sundaøerne, Molukkerne og Philippinerne) sig dog i det Hele ved høie, bjergrige Former og have tillige, hvad der særligt fortjener at fremhæves, en meer eller mindre udpræget vulcansk Natur. Paa de indre Øer, navnlig Borneo og det allermeste af Celebes, kjender man rigtignok Intet til vulcanske Phænomener, men derimod har baade den østlige og sydlige Randkjæde, hvor svagere Jordskjælv næsten høre til Dagens Orden, og nyligt hævede Koraldannelser lade sig paavise mangfoldige Steder, en ualmindelig Rigdom paa farlige Vulcaner. Fra Luzon, hvis sydlige Halvø Camarines næsten er en sammenhængende Vulcanrække, fortsætte disse Esser sig sydpaa over Molukkerne til Banda, bøie derpaa mod V. og NV., idet de følge Sumbava, Java og Sumatra, og standse endelig i den bengalske Bugt med den blandt Andamanerne dampende Barren Island. I April 1815 forefaldt et Udbrud af Tombora paa Nordkysten af Sumbava, der henhører til de mest storartede, man overhovedet kjender; efter Zollingers Undersøgelser udbredte Askeregnen sig over et Areal af 46,000 □ Mile, og den nedfaldende Aske havde et Rumfang af ikke mindre end $2^1/_2$ Kubikmiil! Det egentlige Brændpunct i disse Egne er dog Java, som i Forhold til sin Størrelse er Jordens vulcanrigeste Land. Af dens 45 tildeels meget farlige Arner naaer Semiru en Høide af 11,400 p', og, medens Papandayang og Galunggung fortjene at fremhæves for deres frygtelige Udbrud henholdsviis i Aarene 1772 og 1823, er Tinggér især mærkelig ved sit uhyre Krater, hvis jævne, askebedækkede Bund har et Gjennemsnit af henved en geogr. Miil. — Med Hensyn til Forekomsten af mineralske Skatte er ikke Meget kjendt fra det indiske Archipel; imidlertid er dog Bangka længst berømt for sine rige Tingruber, og Borneo besidder ikke alene Velstand paa Steenkul og Jern, men fra Saravak paa Nordvestkysten udskibes aarlig over 2000 Tons Antimon til Singapore.

Baade Klima og Planteverden paa de indiske Øer ere udviklede med en Fylde og Kraft som meget faa Steder

Fig. 76. Kryddernellike-Plante.

i den tropiske Zone. Da Archipelet grupperer sig ligeligt paa begge Sider af Linien, der gjennemskærer Celebes, Borneo og Sumatra, har Klimaet i høieste Grad Præget af et tropisk Øklima, og, ligesom Nedslaget i det Hele er betydeligt, saaledes er ogsaa Temperaturen saa lidet vexlende, at f. Ex. Singapore har en Middelvarme for Januar af $20^{1}/_{2}{}^{0}$ R. og for Juli af $22^{1}/_{2}$. Umiddelbart under Æqvator i Vindstillernes Bælte hersker som sædvanligt Regn til alle Aarstider i Forbindelse med uregelmæssige Luftstrømninger, medens man længere mod N. og S. henholdsviis træffer NO. og SO. Passaten, der i Sommertiden afbrydes af Monsuner, som blæse i modsat Retning (altsaa SV. og NV.), og det er kun Timor og de nærmeste Øer vesterpaa, der have et forholdsviis tørt Klima, fordi de beherskes af den umiddelbart fra Nyholland kommende SO. Passat. Paa denne sidstnævnte Undtagelse nær maae Archipelets øvrige Øer alle betegnes som Skovlande, og, hvor ikke Agerbruget har formaaet at skaffe sig Indgang efter en større Maalestok, udfolder den tropiske Urskov sin hele storartede Pragt. Paa Java, hvis Naturforhold Junghuhn saa fortrinligt har skildret, er Lavlandet rigtignok fordetmeste indtaget til Riiscultur; men hist og her træffes dog endnu smukke Høiskove af Figenarter og Anonaceer, Teaktræer og Acasier, og milelange Strækninger ere Sletterne overvoxede med det høie Alang-Græs *(Saccharum Königii)*. I de lavere Bjergegne indtil 4500 p' er Kaffeavlen

af overordentlig Vigtighed, medens man længere opefter dyrker Kartofler og europæiske Grønsager, og, ligesom det vældige Rasamala-Træ *(Liquidambar Altingiana)* udgjør en charakteristisk Bestanddeel af de lavere Bjergskove, saaledes ere Ege og Naaletræer *(Podocarpus)* herskende i den kølige Skyregion, hvis Taage indhyller Alt indtil Kl. 1 eller 3 Eftermiddag for derpaa at opløse sig i Regn og lade Aftenen klar. De høie Bjergtoppe ere fordetmeste uden Skov, og i den rene, tørre Luft, hvor den regelmæssige SO. Passat kun sjeldent forstyrres, trives mange Græsser og lyngagtige Væxter. — Hvad forøvrigt Archipelets Culturplanter angaaer, maa endnu anføres Kryddernelliker og Muskatnødder, der dyrkes stærkt paa Molukkerne, fremdeles Sagopalmen og Sukkerrøret og endelig Tobakken, som især er af Vigtighed paa Philippinerne.

Fig. 37. Muskatnød-Plante

Med Hensyn til den overordentlig artsrige Dyreverden er der allerede tidligere gjort opmærksom paa den gjennemgribende Forskjel, som finder Sted mellem den vestlige og østlige Deel af Archipelet. »Elephanten og Tapiren paa Sumatra og Borneo, Næsehornet paa Sumatra og den tilsvarende Art paa Java, den vilde Oxe paa Borneo og den, der længe ansaaes for eiendommelig for Java, ere nu alle kjendte som Beboere af en eller anden Deel af det sydlige Asien«. Mange mindre Pattedyr ere ligeledes fælles for disse Øer og Continentet; om Fugle og Insecter gjælder det Samme, og med Hensyn til Landfuglene bemærker Wallace specielt, at dette ikke beroer paa Vandringer, da Java f. Ex. har mange

Fugle, der aldrig komme over til Sumatra. Fra Celebes og Lombok østerpaa vise derimod alle Øerne en nøie Tilslutning til Australien med deres Pungdyr, Paradisfugle, Cacaduer, Tallegallahøns (*Megapodius*) og Casuarer; Hjortesvinet er derimod eiendommeligt for Celebes og Borneo, og den røde Orang-Utang er indskrænket til Borneo og Sumatra, hvor den fører et eensomt Liv i de tætte Urskove. Naar man fra Bali reiser til Lombok, finder man efter 2 Timers Seilads de her omtalte Forskjelligheder mellem den vestlige og østlige Deel af Archipelet slaaende udtalt, thi paa Bali forekommer f. Ex. Skjægfugle og Spetter, som ikke træffes paa Lombok, medens denne sidstnævnte Ø har Cacaduer og Tallegallaer, der baade mangle paa Bali og de andre vestlige Øer. — Som et almindeligt Særkjende for det indiske Archipel maa fremhæves dets Rigdom paa Slanger (*Python-* og *Trigonocephalus* Arter etc.) og Flaggermuus (*Pteropus* etc.), ligesom ogsaa Insectfaunaen, der blandt andet indeholder mange Træbukke og Snudebiller, udmærker sig ved en Pragt og et Artsantal, som næsten er enestaaende og under alle Omstændigheder kun finder noget tilsvarende i Amerikas Tropelande.

Fig. 38. Orang-Utang.

Stater og Folk.

Russiske Asien

(incl. Turan 310,000 □ M., 15 Mill. Indbg.).

Blandt de europæiske Nationer, der i Tidernes Løb have skaffet sig Besiddelser i Asien, er der ingen, som har udbredt sit Herredømme over saa vide Strækninger som Russerne. Ostsibiriens Skove og Vestsibiriens Agerland, Turans Stepper og de kaukasiske Høibjerge udgjøre ligesaamange Bestanddele af Zarernes mægtige Rige, og de indfødte Stammer, der endnu for en stor Deel befinde sig i deres oprindelige Tilstand, vænnes langsomt, men sikkert, til at give efter for den europæiske Civilisations Fordringer. Disse Stammer, som, med Undtagelse af Befolkningen i Kaukasus, alle henhøre til den **mongolske Race**, lade sig efter Sprogene adskille i forskjellige Grupper, idet de, der boe længst mod NO. (Kamtschadalerne, Korjækerne, Jukagirerne), vise meer eller mindre Tilslutning til Polarfolkene i den nye Verden, medens forresten Sibiriens og Turans tyndt adspredte Beboere af nyere Sprogforskere henføres til den store ural-altaïske Gruppe, som atter kan sondres i mange Underafdelinger. Mellem Ural og Ob samt ved Jenissei træffe vi saaledes finske Folk (Finner, Ostiaker), ved Polarhavet og i de vestlige Altaï Samojederne, fra nedre Tunguska indtil det ochotske og japanske Hav Tunguserne og Mandschuerne, ved nedre Lena de tyrkiske Jakuter og ved Baikalsøen Buræterne, som ere nær beslægtede med Centralasiens Mongoler. Alle disse Stammer ere deels Jægere og Fiskere, deels Rensdyrnomader; men hos nogle af dem, saasom Kamtschadalerne og en Deel af Tunguserne, spiller tillige Hunden en væsentlig Rolle som Huusdyr. Skjøndt Christendommen gjør Fremskridt, leve dog de fleste i et raat Hedenskab (Schamanske Tro), der befolker Naturen med en Hærskare af Trolde og Dæmoner, og »lægekyndige« Præster søge ved Hylen, Dands og Trommeslag at uddrive Sygdommens Aander af deres lidende Næste.

Deres Klæder forarbeide de af Skind, hvormed de tildeels ogsaa dække deres Telte, og, naar man undtager, at de aarlig til Russerne udrede en Skat af Pelsværk, leve de forresten uafhængigt paa Fædrenes Viis. Blandt de mahomedanske Tyrkestammer i Turan og den sydlige Deel af Vestsibirien maae navnlig udhæves Kirgiserne, Usbekerne og Turkomannerne, der for største Delen leve som Nomader (og Røvere), skjøndt ogsaa nogle ere bosiddende. Kirgiserne, der kalde sig selv »Chazaker«, deles som bekjendt i den store, mellemste og lille Horde og ere nu næsten ganske underlagte Russerne, der have vundet deres Høvdinge ved at tildele dem Rang som Majorer i Linien. De bære kegleformig Filthue og om Vinteren Pelskappe, bygge halvkugleformede Hytter (Jurter) af Pilestaver, som de beklæde med Plader af Filt, og holde store Hjorde af Kameler, Heste og Faar. I Modsætning til Kirgiserne have de krigerske Turkomanner, der beboe de øde Steppelande Syd for Oxus, endnu været i Stand til at bevare Frihed og politisk Selvstændighed. Efter Vambery er det raske, dristige Folk, som klæde sig i rød Silkeskjorte, Kaftan og Pelshue, og ved deres natlige Røvertog (Alamans) ere et sandt Tugtens Riis for de omliggende Egne. Turkomannens kjæreste Eiendom er hans ædle Hest, paa hvis Opdræt og Ridetøi han anvender megen Omhu og Bekostning; i de lange Vinteraftner hører han gjerne Troubadouren foredrage nationale Sange, og, naar en tapper Kriger er gaaet til Fædrene, reises en vældig Gravhøi til hans Minde. — Hvad endelig **Indvaanerne i Kaukasuslandene** angaaer, da ere de baade med Hensyn til Race og Sprog ganske forskjellige fra samtlige, hidtil omtalte Stammer. De paa Sydsiden af Kaukasus boende Georgiere, der ere bekjendte for deres Skjønhed og ualmindelig lyse Hudfarve, ere græske Christne og have en temmelig rig Literatur, ligesom de ogsaa under Russernes Overhøihed navnlig i Stæderne have tilegnet sig adskilligt af den europæiske Dannelse; Høibjergenes Beboere (Tscherkessere, Tschetschenzere, Lesghiere etc.),

af hvilke de harniskklædte Tscherkessere ere de berømteste, ere derimod mahomedanske Røverfolk og ypperlige Vaabensmede, der især ere bekjendte af deres heroiske, men nu afsluttede Frihedskamp med Rusland.

Paa enkelte Undtagelser nær beherskes saaledes alle de ovenfor omtalte Folk af Russerne. Ved en velvalgt Udvidelse af deres Omraade især i Turan forøge de stadigt deres Besiddelsers politiske Betydning, medens de tillige ved Indvandringer, ved et humant Colonialsystem og ved at skabe omfattende Handelsforbindelser søge at vinde Tilslutning hos de Indfødte. Af Byerne i **Kaukasien** er **Tiflis** (61,000 Indbg.) af Vigtighed ved sin Handel med Persien, ligesom **Nucha** ved sin Silkeavl og sine udstrakte Morbærplantninger; ikke langt fra **Erivan** kneiser Patriarchens Sæde, det gamle armeniske Kloster Etschmiadsin, og ved **Baku** stod fordum Gebrernes berømte Ildtempel. Hovedbestanddelen af det russiske Asien er imidlertid **Sibirien** (incl. Amurlandet med Sachalin og Kamtschatka), hvis Erobring allerede blev begyndt af Jermak i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I Vestsibirien, der har betydeligt Agerbrug, ligger det bekjendte Forviisningssted **Beresov** samt **Tobolsk** (Fiskeri- og Fiskehandel), **Omsk** og det rige **Tomsk** (24.000 I.); **Barnaul** og **Kolyvan**, af hvilke den sidstnævnte har storartede Sliberier, høre til det vigtige Minedistrict i Altaï, og i Turkestan, som blandt Andet indbefatter det saakaldte »sibiriske Italien« Øst for Balkasch, ligger det vidtløftige og forfaldne **Taschkend** med c. 80,000 Indbg.; ogsaa de udstrakte kirgisiske Stepper henhøre til Vestsibirien. Østsibirien er navnlig af Vigtighed ved sin Jagt, hvorhos der ogsaa drives Guldvaskeri og Opgravning af Mammuttænder, hvilke sidste aarlig levere mindst 40,000 ℔ fossilt Elphenbeen! Af Byerne fremhæve vi foruden **Jakutsk** (Pelsværkshandel) og den rige, elegante Handelsstad **Irkutsk** (28,000 Indbg., store Oplag af Thee) ogsaa **Kjachta**, som ligger tæt ved den chinesiske By Maimat-

schin og er Hovedstation for Handelen mellem Rusland og China; den udfører nu især russiske Manufactur- og Fabrikvarer, medens den indfører Thee. — Ved Mundingen af Amur har man anlagt **Nikolajevsk**, og, skjøndt Mandschuriet er en ny Erhvervelse, beseiles dog allerede Floden af russiske Dampere.

Som det Foregaaende viser, er ogsaa det meste af **Turan** i Russernes Vold. Saavel det usbekiske Chiva Syd for Aral, hvis Hovedstad 1873 blev indtaget af Russerne, som Khanaterne Chokan og Buchara fortjene næppe mere Navn af uafhængige Stater. I sidstnævnte, der har omfattende Silkeavl, og hvor Usbekerne ligesom i Chiva ere herskende Folk, ligger det sletbyggede, smudsige **Buchara** (70,000 Indbg.), der hovedsagelig er beboet af Tadschiker og er af overordentlig Betydning som Midtpunct for Karavanhandelen mellem Asien og Europa; **Samarkand**, der 1868 blev besat af Russerne, bestaaer rigtignok for største Delen af Ruiner og Haver, men som den engang pragtfulde Hovedstad i Timur d. Lammes Rige har den megen historisk Interesse, og Verdensherskerens Grav i et smagfuldt Capel Syd for Byen er en af de navnkundigste Helligdomme i Østerland. — I Khanatet Chokan, der ligesom Buchara har anseelig Silkeavl, og hvis Stæder næsten skjules af Aprikoslunde og Morbærplantninger, maa fremhæves en By af samme Navn.

Chinesiske Asien

(187,000 □ Mile, 425 Mill. Indbg.).

Syd og Øst for Russernes uhyre Besiddelser ligger »det himmelske Rige«, som indbefatter største Delen af Centralasien og det sydlige Mandschuri foruden det **egentlige China***). Af disse Lande har det sidstnævnte den langt overveiende Vigtighed paa Grund af sin forbausende Folkemængde (mellem 1/3 og 1/4 af hele Jordens!), ældgamle Cultur og overordentlige Pro-

*) Adskillige Bemærkninger skyldes Davis: The Chinese. 1836.

ductionskraft, medens Mandschuriets Skove og Centralasiens magre Steppeegne kun huse en sparsom og i det Hele lidet civiliseret Befolkning, der dog henhører til samme Race (den mongolske) og har samme Tro (Buddhaismen) som Beboerne af det egentlige China. Ifølge gamle Sagn maae visse Dele af Mellemasien betragtes som Chinesernes oprindelige Fædreland, hvor de fortælles at have levet i en barbarisk Tilstand, idet de savnede faste Boliger, nærede sig af Insecter og Rødder, klædte sig i Skind, ja endog manglede Kjendskab til Ildens Brug (?). Et Par Aartusinder før Chr. forlode de deres Hjemstavn, fulgte Hoanghos Floddal mod Øst og naaede saaledes den nordlige Deel af det rige chinesiske Lavland; under heldige Kampe med de vilde Urindvaanere (Miaos, Lolos, Sifan) bredte de sig efterhaanden længere mod Syd, fortrængte eller beseirede de oprindelige Beboere, og det er kun enkelte Steder i de bjergrige Landskaber mod Syd og Vest, at disse forøvrigt lidet kjendte Stammer have formaaet at bevare deres Uafhængighed indtil vore Dage. Efterat have erobret Landet gik Chineserne snart over til at blive et bosiddende Culturfolk. De huggede Skovene, gravede Canaler, udtørrede Moradser og opførte til Værn mod de nordlige Barbarer den 300 Mile lange »chinesiske Muur«, hvoraf endnu betydelige Strækninger ere bevarede. Allerede inden Mongolernes Indfald omtales flere Dynastier, der udvidede Riget ved store Erobringer vesterpaa, ligesom arabiske Karavaner og Handelsskibe i Kalifatets Velmagtstid fandt Veien til Østens rige Silkeland; men det var dog først, efterat Tschingis-Khan i Aaret 1215 var rykket ind i Peking og derved havde lagt Grunden til Mongolernes Herredømme, at Chinas Tilværelse og mærkelige Cultur ved Marco Polos Reiser (1272—98) blev bekjendt her i Europa. Efter Mongolernes Fordrivelse 1368 ved det nationale Dynasti Ming afbrød man ganske Forbindelsen med Europa, der havde været saa intim, at Montecorvino 1308 var bleven Erkebisp i Peking, og det var meget senere (1577) og som Følge af gjentagne

Gesandtskabsreiser, at Portugiserne fik Tilladelse til at nedsætte sig paa Maçao. Skjøndt China 1644 atter kom under fremmed Vold, idet det blev erobret af Mandschu-Tatarerne, fik dog denne nye Erobring ligesaalidt som den foregaaende nogen væsentlig Indflydelse paa Landets eiendommelige Cultur; thi, er end denne sidste ikke gaaet frem med Tiderne, besidder den dog netop paa Grund af sin conservative Beskaffenhed og seige Vedhængen ved Fædrenes Præstationer en Modstandskraft, der let maatte tvinge de mindre civiliserede Seirherrer til at indordne sig under dens Former. Formedelst Englændernes Opiumssmugleri maatte Chineserne i Midten af indeværende Aarhundrede udholde en 3aarig Krig med deres europæiske Ødelæggere, som endte 1842 paa den Betingelse, at for Fremtiden ikke alene Canton, men desuden 4 andre Byer (Amoy, Futscheufu, Ningpo, Schanghai) skulde staae aabne for den europæiske Handel. Siden den Tid har deels en farlig Opstand mod Mandschu-Dynastiet, deels en ny Krig med Englænderne og deres Allierede (Franskmænd, Russere, Nordamerikanere) rystet Staten endeel; men, uagtet China har maattet aabne flere Havne og udbetale betydelige Pengesummer, synes dog siden Freden 1858 Orden og Velstand hurtigt at vende tilbage, og selv Borgerkrigens Ødelæggelser udslettes forbausende rask i det tætbefolkede Land, hvor Millioner af Hænder ere virksomme for at fjerne dens Spor.

Regjeringen i China er et patriarchalsk Despoti, og Forholdet mellem Keiseren og hans Undersaatter jævnføres paa det Nøieste med Forholdet mellem Forældre og Børn. Paa denne Maade besidder Fyrsten under en tilsyneladende mild Form en stor Magtfuldkommenhed, thi den fædrene Myndighed er i China næsten uindskrænket og holdes høit i Ære. I de »hellige Institutioners Bog«, som offentligt oplæses af Øvrigheden ved Ny- og Fuldmaane, hedder det saaledes: »at være uordentlig i sin Levemaade er et Brud paa den barnlige Pligt, at være forsømmelig som Øvrighedsperson er et Brud paa den

barnlige Pligt, ikke at være tapper i Krig er et Brud paa den barnlige Pligt« osv., ja et under Keaking udstedt Straffeedict slutter endog med de mærkelige Ord: »thi jeg vil gjøre Riget barnligt«. Iøvrigt er Regjeringen ingenlunde forsømmelig med Hensyn til sit eget Ansvar, og det er charakteristisk nok, at der i China baade hersker Pressefrihed og almindelig Forsamlingsfrihed. Keiseren fører Titel af »Himlens Søn«, og paa Grund af den Ærværdighed, man tillægger en høi Alder, benævnes han tillige ofte »de 10,000 Aar«; der vises ham guddommelig Ære, og en keiserlig Depeche modtages i Provindserne med Røgoffer og Nedkastelse. Som Ypperstepræst offrer han selv eller hans Repræsentanter i Regjeringstemplerne, og der underholdes intet Præsteskab paa offentlig Bekostning. Nærmest under Keiseren sorterer de forskjellige Ministerier (Finants-Ministeriet, Ministeriet for Høitideligheder og Ceremonier, Ministeriet for offentlige Arbeider osv.) og under disse Provindsernes Gouverneurer, som atter have en talrig Skare af Embedsmænd (Mandariner) til deres Raadighed. Mandarinens forskjellige »Grad« sees af Knappen i hans Hue, og, da et Fødselsaristokrati er ukjendt i China, er det kun gjennem stadigt gjentagne Examiner, at man naaer fra de lavere til de høiere Trin paa Embedsaristokratiets vidtløftige Rangstige. — Lovgivningen er i det Hele grundig, klar og conseqvent, skjøndt tillige altfor smaalig og, hvad Straffen angaaer, ikke sjeldent barbarisk; Armeen tæller rigtignok 700,000 Mand, men er paa Grund af sin mangelfulde Udrustning og Folkets fredelige Charakteer lidet skrækindjagende efter europæiske Begreber.

Med Hensyn til det religiøse Liv frembyder China kun ringe Interesse. Chineserne ere overhovedet et altfor materielt Folk til at offre Religionen nogen synderlig Opmærksomhed, og det er betegnende nok, at de, trods deres i flere Henseender betydelige Civilisation, aldrig have frembragt noget religiøst System; Konfutses moral-philosophiske og politiske Lære, som hyldes af den dannede Klasse, er nemlig ingen Re-

ligion, og den folkelige, i høi Grad udartede Buddhaisme (eller Fohisme), der vil blive nærmere belyst ved Hindustan og Tibet. er indvandret fra Forindien i det første Aarh. eft. Chr. Derimod lader det sig ikke nægte, at Literaturen i flere Henseender har virkelig Betydning. Skjøndt Sproget som Eenstavelsessprog mangler Bogstavskrift og i det Sted betjener sig af 40 – 60,000 Ordtegn — af hvilke der dog kun fordres Kjendskab til 4 à 5000 for at sysle med Literaturen — ere Bøger desuagtet særdeles almindelige, og Evne til at læse og skrive næppe sjeldnere end her i Europa. Foruden de 9 saakaldte »hellige Skrifter« eller »King«, som ere af philosophisk og politisk Indhold, forefindes en Mængde tørre historiske, statistiske,

Fig. 39. Chinesisk Tempel.

geographiske og juridiske Værker, samt endelig en omfattende novellistisk og dramatisk Literatur, der ikke sjeldent udmærker sig ved ypperlig Charakteertegning, sindrig Intrigue og god Moral. Kunsten har i det Væsentlige udviklet sig under Buddhaismens Indflydelse og charakteriseres, hvad Architekturen angaaer, især ved de høie, søileformede Taarne (Tha), af hvilke

det nu ødelagte »Porcellainstaarn« i Nanking var det berømteste; Byerne ere gjerne omgivne med svære Ringmure, og til Husenes Eiendommeligheder høre de brede udsveiede Tage saavelsom den stærke Anvendelse af brogede Farver, Snitværk og Beklædning med Porcellainsplader. Baade Maler- og Billedhuggerkunsten ere meget bizarre og uden Poesi, medens de derimod ofte have en særegen pedantisk Troskab i Opfattelsen. I Maleriet anvendes grelle Farver, men oprindelig hverken Perspectiv eller Skygge, der efter Chinesernes Anskuelse beroe paa Sandsebedrag og som saadant ikke bør respecteres.

Som det var at vente i et saa tæt befolket Land, har China ingen Mangel paa betydelige Byer. Stæder paa flere hundrede tusind Indbg. ere almindelige, og ikke faa have over 1 Million; i **Hankeu** og tvende nærliggende Byer ved Jangtsekiang levede inden Borgerkrigen en Befolkning af 5 Mill. eller mere — maaskee den største Samling af Mennesker, der nogensteds paa Jorden findes sammenhobede paa et saa lille Rum! Langt nordpaa ligger Hovedstaden **Peking** (1,300.000 Indbg.), som omslutter den keiserlige Residents med dens store Bibliothek og prægtige Haver, og ved Jangtsekiang den tidligere Hovedstad **Nanking** (Kiangning), der rigtignok har tabt meget af sin gamle Glands, men dog altid er meget anseelig. Det rige **Sutscheu** med storartede Silkemanufacturer er en yppig malerisk By, hvis Canaler og Damme vrimle af prægtige Gondoler, medens **Schanghai** (Zonghé) er Chinas betydeligste Søhandelsplads og vigtigste Udførselssted for Silke og Thee. **Ningpo** har Interesse ved sin stærke Trafik med Japan, og **Amoy** ved sin ypperlige Rhed. **Canton** (1 Mill.) længst mod Syd umiddelbart indenfor Vendekredsen var indtil 1842 den eneste for Europæerne tilgængelige Havn; ved Indløbet til Bugten ligge tvende Smaaøer Hongkong (britisk) og Maçao (portugisisk), paa hvilken sidste den landflygtige Camoens skrev sine verdensberømte »Luisiader«.

Skjøndt baade Industri og Handel ere af overordentlig Be-

tydning, er China dog først og fremmest et agerdyrkende Land. Faa Steder i Verden staaer Agerbruget saa høit som her, hvor hver en Plet benyttes, der paa nogen Maade kan gjøres frugtbringende, og hvor man ikke skyer nogen Anstrengelse for at aftvinge Jorden den størst mulige Afgrøde. Da China ingen Kvægavl har, fordi man i det overbefolkede Land ikke kan lade Marken ligge brak til Græsning, er Mangel paa Gjødning en følelig Ulempe, men man forstaaer at hjælpe sig i en snever Vending, og selv Affaldet fra Barbeerstuerne bliver ikke forsmaaet. Paa Grund af sin Vigtighed for Befolkningens Existents holdes Agerbruget høit i Ære, og under en vis aarlig Fest lægger Keiseren selv Haand paa Ploven for at give sine Undersaatter et følgeværdigt Exempel. Som tidligere anført, er Risen den egentlige Brødplante, men tillige er Productionen af Thee, Bomuld og Silke saa betydelig, at der trods det enorme Forbrug i Landet selv, som t. Ex. aarlig benytter c. 75 Mill. ℔ Silke, dog kan afsættes store Mængder til Udlandet. Industrien er i mange Retninger fortrinlig, og chinesisk Porcellain, Silke- og Bomuldstøi, Papir, udskaarne og lakerede Sager have en velfortjent Berømmelse. Porcellainsindustrien er saa ældgammel i China, at man endog mener at have fundet dens Frembringelser i ægyptiske Fjeldgrave, og i den store keiserlige Porcellainsfabrik ved Søen Poyang skulle over 1 Mill. Arbeidere stadigt finde Beskæftigelse. Trods Landets Rigdom paa Steenkul og Metaller er Bjergværksdriften kun af underordnet Betydning, medens derimod vigtige Opfindelser, navnlig Compasset, Bogtrykkerkunsten og Krudtet, ere gjorte langt tidligere i China end her i Europa. Ogsaa Handelen er af overordentligt Omfang, og Chineserne ere ikke uden Grund bekjendte som fiffige Handelsmænd. Udførselen af Thee er saa stor, at den endnu ganske behersker Verdensmarkedet og beløb sig i Aaret 1869 til 190 Mill. ℔; af Bomuld udførtes 1864 88½ Mill. ℔, og af Silke 1869 6½ Mill. ℔, hvilken sidste saavelsom Theen hovedsagelig gaaer til England. Som

Indførselsgjenstand staaer Opium øverst. I Landet selv fremmes Samfærdslen overordentlig ved de talrige Canaler; paa det Tørre skeer næsten al Transport ved Haandkraft.

Chineserne ere et skarpsindigt, praktisk begavet Folk, der sætter stor Priis paa materielt Velvære og mangler høiere, aandelige Interesser. Med en ubegrændset Nationalstolthed forene de Tilbøielighed til Pedanteri og en i høi Grad conservativ Tænkemaade, men ere tillige flittige og fredelige og, trods det herskende Polygami, ikke blottede for huuslige Dyder. Fjernt fra den øvrige Verden og uden Vexelvirkning med denne have de udviklet deres mærkelige Cultur, der er saa paafaldende forskjellig fra vor og, hvad Smagen angaaer, ofte meget bizar; men, opholder man sig end med Rette over deres lange Haarpidsk, lange Negle og Damernes smaa Fødder, over de sære Former, som hyppigt udmærke deres Smykker, Huusgeraad, Boliger etc., er man her i Europa dog ofte gaaet for vidt i sin Lyst til at latterliggjøre deres Smag og Skikke; thi, naar Chineseren anseer Hvid for Sorgefarven, naar han siger, at Magneten viser mod Syd og betegner Mandarinens Rang ved Knappen i hans Hue, er han i Virkeligheden ligesaameget i sin Ret som Europæeren, der indhyller sin Sorg i Sort, lader Magneten vise mod Nord og betegner

Fig. 40. Chineser*)

*) Originalmaleriet (malet af en Chineser) findes i ethnogr. Museum.

Embedsmandens Rang ved denne eller hiin Titel. — En sørgelig Ulykke for China er Landets altfor stærke Bebyggelse, som i nyere Tid baade foranlediger betydelige Udvandringer og tillige talrige Barnemord.

Foruden det egentlige China, hvortil ogsaa regnes Øerne Formosa og Hainan, henhører til den chinesiske Keiserstat endnu adskillige andre Lande, nemlig Korea, den sydlige Deel af Mandschuriet, Mongoliet og Tibet, der alle erkjende Chinas Regent som deres øverste Overhoved, men forresten ere meer eller mindre uafhængige. De ere meget tyndt befolkede og med Undtagelse af Tibet lidet civiliserede. **Mandschuriet** med Byen **Mukden** (170,000 Indbg.) er en aristokratisk Militairstat, hvis Indbyggere tildeels beskæftige sig med Agerbrug og aarligt udføre store Qvantiteter af Ginseng og Ærter til China; **Korea**, som styres af en indfødt Konge, er maaskee mere selvstændigt, skjøndt det ved Gaver og Gesandtskaber maa holde gode Miner med det himmelske Rige. I de vidtstrakte Steppelande Syd for Altaï indtil hiinsides Kukunoor færdes **Mongolerne**, hvis Fyrster stille et vist Antal Ryttere til den chinesiske Regjerings Raadighed og selv paa Omgang møde til Cour i Peking, medens de forøvrigt ere fritagne for al Skatteydelse, ja endog modtage anseelige Gaver af Keiseren. Under Tschingis-Khan og hans Slægt saavelsom senere under Timur den Lamme tilkæmpede de sig ved uhyre Erobringer en betydelig politisk Vigtighed, men i nyere Tider have de ikke udøvet nogen Indflydelse paa Verdenshistoriens Gang, og de talrige Stammer (Aimaks) føre i det Hele et fredeligt Nomadeliv, idet de drage omkring med deres store Hjorde og opslaae deres Filttelte, hvor der findes passende Græsgange. En rig Mand eier indtil 1000 Kameler, 2000 Heste og 7000 Faar; alle ere ivrige Ryttere, og klædt i Skindpels og lange Støvler hænger Mongolen tidlig og sildig paa Hesteryggen. Af Byer maa foruden den chinesiske Handelsplads **Maimatschin** særligt fremhæves **Urga** (70,000 I.),

som bestaaer af Telte, der ere omgivne med et Pæleværk og ligesom det nærliggende Bjerg Khan Ula er berømt ved et stort Buddhaistisk Kloster med Templer og Munkeboliger, der besøges stærkt af andægtige Pilegrime. Buddhaismens egentlige Hovedsæde i Asien er dog **Tibet**, som med sine talrige Klostre og Templer og sine Tusinder af Geistlige i Ordets egentligste Forstand fortjener at benævnes en Præstestat. Templerne ere undertiden yderst pragtfulde med forgyldte Kupler og Spiir, og de talløse grimme Idoler straale af Guld og Ædelstene; ved Klostrene findes ikke sjeldent Bogtrykkerier, og tibetanske Bøger ere meget efterspurgte i hele Mellemasien. I Nærheden af Hovedstaden **Lhassa**, som er Sædet for en chinesisk Gouverneur, ligger paa en høi Bakke det navnkundige Kloster **Potala**, hvor Tibets geistlige Overhoved, den saakaldte Dalaï Lama, residerer og som Guddommens Incarnation er Gjenstand for guddommelig Æresbeviisning. Iøvrigt er ligesom i China Buddhaismen overordentlig udartet, og, da man f. Ex. forlængst har udfundet, at det, der gjør Bønnen virksom, er, at Ordet er i Bevægelse, dreier den tibetanske Munk som en Spillemand trøstig rundt paa sit »Bedehjul«, i hvis Omkreds Bønnerne ere anbragte. Foruden betydelig Kvægavl (Jakoxer, Geder, Faar) har Landet, trods sin høie Beliggenhed, tillige nogen Agerdyrkning (Hvede, Byg), ligesom ogsaa Handel, Industri og Bjergværksdrift (Guld) ingenlunde ere ringe. Sædeligheden staaer i visse Retninger meget lavt, og Polyandri er en almindelig Uskik.

I Aaret 1865 gjorde det **østlige Turkestan** (c. 20,000 g. □ M. med over 1/2 Mill. Indbg.) Opstand mod China under den kjække Jakub Begs Anførsel og er nu at betragte som en selvstændig Stat, der gjør hurtige Fremskridt i materielt Velvære. Den herskende Befolkning er tyrkisk, og Religionen mahomedansk; af Byerne fremhæves **Jarkand** (80,000 Indbg.) og **Kaschgar.**

Japan og Bagindien.

Efter Betragtningen af den chinesiske Keiserstat, saaledes som den ovenfor er bleven skildret, falder det naturligt at henvende Opmærksomheden paa Japan og Staterne i Bagindien. I alle disse Lande frembyder nemlig Befolkningen det samme Racepræg og en lignende Cultur; Religion og sociale Forhold ere i Hovedsagen eensartede, og, lader det sig end ikke nægte, at Japaneserne i sproglig Henseende staae forholdsviis isolerede, høre derimod Bagindiens Folk til samme store Sproggruppe som Chineserne og Tibetanerne. Keiserdømmet **Japan**, der i det Væsentlige bestaaer af Oerne Nippon, Jeso, Kiusiu og Sikoko, har et Areal af omtrent 7300 geogr. □ Mile og et Indbyggerantal, som anslaaes til c. 33 Millioner. Skjøndt Landet allerede omtales af Marco Polo under Navn af Zipangu og senere en Tidlang blev stærkt besøgt af Portugiserne, har det dog i nyere Tider alene været Hollænderne forundt at deeltage i den japanske Handel, og det er først efter Midten af indeværende Aarhundrede, at man har bekvemmet sig til at aabne flere Havne for Verdenshandelen og at afslutte Tractater med Nordamerikanerne samt adskillige europæiske Folk. Lige indtil den seneste Tid har Japan staaet under tvende Fyrster, en geistlig, den saakaldte Mikado, der nærmest var at betragte som en Slags Ypperstepræst, og en verdslig, som førte Navn af Taikun, men hvis Magt var stærkt indskrænket af den rige Lehnsadel (Daimioerne); 1871 har imidlertid Mikadoen tiltaget sig den øverste Myndighed, tugtet de opsætsige Daimioer og gjennemført forskjellige vigtige Reformer, der sigte til at bringe Landet i nøiere Forbindelse med den europæiske Cultur. Den oprindelige Religion (Sinsyu), som i Hovedsagen var en Naturdyrkelse, blev allerede tidligt fortrængt af Buddhaismen, og baade med Hensyn til Oplysning, Literatur, Kunst og materielt Erhverv slutter Japan sig nær til China, skjøndt det vel næppe

kan betvivles, at dets Indvaanere overgaae Chineserne i Begavelse, Energi og krigerisk Dygtighed. — Af Byerne paa

Fig. 41. Japanesiske Vaaben (benyttede indtil den seneste Tid)

Nippon maae især fremhæves **Mijako**, der forhen var Mikadoens Opholdssted, og **Jeddo** (henimod 700,000 Indbg.) ved en præg-

tig, dyb Bugt, hvor Taikunen residerede; paa Kiusiu ligger **Nangasaki**, som tidligere var den eneste Havn, der var aaben for Samkvem med Europæerne (Hollænderne).

Det ivrigt buddhaistiske Bagindien (41.600 g. □ M., 26 Mill. Indbg.), som med Hensyn til Cultur og sociale Forhold i alt Fald i sin østlige Deel slutter sig nærmere til China, end Tilfældet er med Japan, bestaaer foruden de britiske og franske Besiddelser af de despotisk regjerede Stater Birma, Siam og Annam*). Af disse er **Birma** paa begge Sider af Iravaddy ved uheldige Krige med Englænderne bleven ganske udelukket fra Havet, og hans »guldfodede« Majestæt har i den nyere Tid valgt **Mandalay** (100,000 Indbg.) til Residents, medens de gamle Hovedstæder **Ava** og **Amerapura** synke i Ruiner, især den første, der er forvandlet til et uhyre Vildnis, hvis prægtige Træer fordum vare en Prydelse for kongelige Haver. Ved Menam og Mekhong ligger **Siam**, der tillige indbefatter det meste af Halvøen Malakka; det udgjør omtr. 14.500 g. □ Mile med over 6 Mill. Indbg. og er den mægtigste af Bagindiens Stater. Fyrsten æres næsten som en Gud; man tør ikke nævne hans Navn og ikke nærme sig ham uden Nedkastelse. Over den af Guld og Ædelstene funklende Throne pranger Kongemagtens Symbol, den hvide, syvdobbelte Solskjerm, og, naar Landsfaderen er død, udstilles hans Lig et heelt Aar i en gylden Kiste, inden det under store Høitideligheder lægges paa Baalet. Embedsstanden (Mandarinerne) er meget talrig, og af buddhaistiske Præster gives der vel 1/2 Mill., som tildeels beskjæftige sig med Underviisning og literær Virksomhed. Hovedstaden **Bangkok** (500,000 Indbg.) ved nedre Menam er Landets vigtigste Handels- og Fabrikplads. Den bestaaer af Bambushytter, der hvile paa Pæle; men

---

*) Adskilligt efter Bastian: Völker des østlichen Asien. II og III. 1866, 67.

høit over denne lavere Verden kneise Hundreder af pragtfulde Templer, hvis gyldne Spiir og glaserede Tegl gjøre et ligesaa eiendommeligt Indtryk som Klokkernes harmoniske Klang, naar de bevæges af Vinden. Nord for Bangkok ligge vidtstrakte Ruiner af den tidligere Hovedstad **Ayodhia,** ved hvis Fod en anseelig nyere By har dannet sig i selve Floden; mod Sydost i Provindsen **Siemrab** findes storartede Tempelanlæg og Ruiner *). **Annam** længst mod Ost bestaaer hovedsageligt af Tongking og øvre Cochinchina, driver Agerbrug (især Riis) og Bjergværksdrift (Sølv) og har ikke ringe Handel med China. Hovedstaden **Hué** med maaskee 100,000 Indbg. er godt befæstet af franske Ingenieurer.

1863 bemægtigede **Franskmændene** sig det rige Landskab Nedre-Cochinchina, der har et Areal af 1000 g. □ Mile og et Indbyggerantal af over 1 Million. Hovedstaden **Saigon** ved en anseelig Flod, som staaer i Forbindelse med Mekhong, er stærkt befæstet og, skjøndt den ligger 8 Miil fra Havet, tilgængelig for de største Skibe; det kornrige, i sin Tid mægtige Kongerige Kambodja befinder sig ligeledes under fransk Overhøihed. De **britiske Besiddelser** (4700 g. □ Mile, 2½ Mill. Indbg.) dannes i Hovedsagen af Landskaberne Arakan, Pegu og Tenasserim; i Pegu ligger den vigtige Handelsstad **Rangun,** og i Tenasserim Byen **Molmein.** — Ogsaa de skjønne, frugtbare Smaaøer Penang og Singapore (100,000 Indbg.) tilhøre Englænderne, af hvilke den sidste, der er et Samlingssted for alle Orientens Folkeslag, er en stærkt besøgt Frihavn og en af de vigtigste Handelspladse i Ostindien.

*) Bastian: Geogr. und ethnolog. Bilder. 1873. p 450 o. f.

Indiske Øer.

Medens vi i det hele centrale og østlige Asien udelukkende have havt med en mongolsk og, hvad Religionen angaaer, buddhaistisk Befolkning at gjøre, stille Forholdene sig væsentlig anderledes paa de indiske Øer, idet vi baade i Sundaarchipelet og paa Philippinerne saavelsom i Malakkas Kystegne træffe **malayiske Stammer**, der kun længst østerpaa maae vige for de paa Ny-Guinea herskende **Papuaer** *). I physisk Henseende vise Malayerne ofte en stærk Tilnærmelse til den mongolske Type. Det er smaa, brune Folk med temmelig flade, skjægløse Ansigter og glatte, sorte Haar, medens Papuaerne ere velvoxne, næsten sorte, med stor, noget bøiet Næse samt stærktkruset Haar og Skjæg. Af Charakteer er Malayen taus, tilbageholdende og trodsig, Papuaen derimod snakkesalig, støiende og grinende som en ægte afrikansk Neger. Baade med Hensyn til Religion og sociale Forhold frembyde Malayerne betydelige Forskjelligheder, skjøndt deres Begavelse er temmelig eensartet og ingenlunde af nogen fremragende Beskaffenhed; Dajakerne paa Borneo og Battaerne paa Sumatra ere Hedninger og Vilde, hvorimod Tagalerne paa Luzon under Spaniernes Herredømme have antaget Christendommen og derved tillige opnaaet en høiere Cultur. Størst Interesse frembyder imidlertid Javaneserne, der sikkert fortjene at henregnes til Asiens mest civiliserede Folk. I Aarhundreder have de været Mahomedanere, som da overhovedet de fleste Malayer, og beskjæftige sig især med Agerbrug; men fra deres tidligere buddhaistiske

Fig. 42. Mal. Dolk **).
(E. L.)

*) Wallace: Malay Archipelago. 1869. II. cap. 40.
**) Originalen findes i ethnographisk Museum.

Periode er der bevaret en omfattende Literatur i det smukke, nu uddøde Kavi-Sprog, ligesom ogsaa store, rigt decorerede Tempelanlæg, f. Ex. ved Boro-Budor, røbe en ikke ringe kunstnerisk Dygtighed. Betegnende for Malayerne, i alt Fald i deres mere oprindelige Tilstand, er deres Vandredrift og Lyst til Søen,

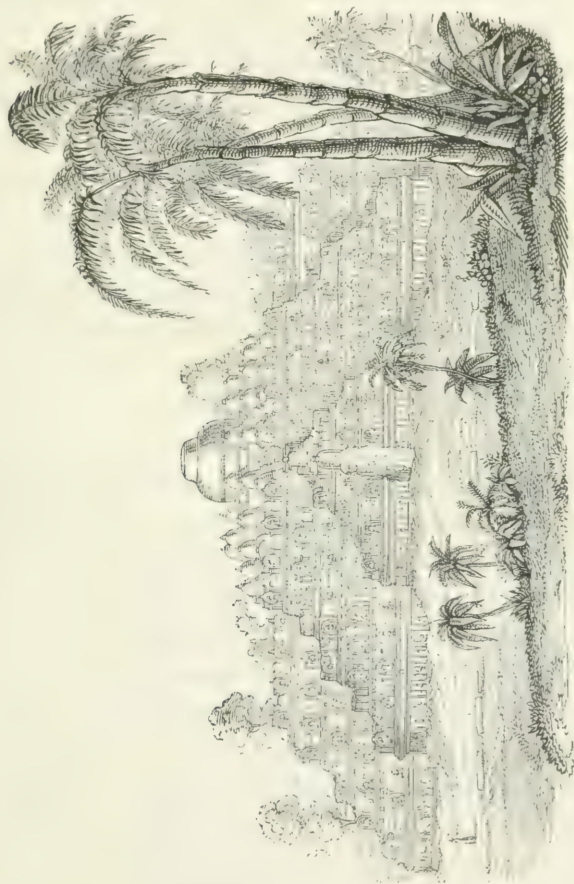

Fig. 43. Templet ved Boro-Budor.

og det fortjener ligeledes at fremhæves, at mange af disse Øboere bruge en særegen formet Dolk, den saakaldte Khris, der ofte er ypperligt smedet og hos de Fornemme pragtfuldt udstyret. — Meget forskjellige især fra Malayerne ere de

saakaldte „**Negritos**“, smaa, sorte, uldhaarede Folk, som beboe det Indre af Philippinerne og Malakka.

De malayiske Stammer have kun i en ringe Grad formaaet at bevare deres politiske og nationale Selvstændighed. Største Delen af det indiske Archipel, nemlig de store og smaa Sundaøer samt Molukkerne, beherskes af **Hollænderne**, hvis Colonisation rigtignok endnu er langt fra at være almindelig, men som dog gjøre Fordring paa et Areal af c. 30,000 g. □ M. med henimod 23 Mill. Indbyggere. Deres vigtigste Besiddelse er det rige, ypperligt dyrkede Java (2400 g. □ M., 16½ Mill. Indbg.), der 1868 (i Forbindelse med Sumatra) udførte ikke mindre end 1,400,000 Ctr. Kaffe og saaledes, næstefter Brasilien, er Jordens betydeligste kaffeproducerende Land; **Batavia,** som i Hovedsagen bestaaer af Contoirer og Pakhuse, men har smukke Forstæder, f. Ex. Weltevreden, er nu kun en Skygge af, hvad det fordum var, og overgaaes meget af det længere østerpaa liggende **Surabaya** (90,000 Indbg.). Paa Østsiden af Sumatra fremhæves den ægte malayiske Flodby **Palembang**, og ikke langt fra Kysten den vigtige Ø Bangka, hvis rige Gruber aarlig levere c. 10 Mill. ℔ Tin; fra Landskabet Saravak paa Borneo udskibes aarlig Antimon til en Vægt af 4 Mill. ℔. For Molukkernes Vedkommende, som ere berømte ved deres Cultur af Kryddernelliker og Muskattræer, ville vi kun anføre Byen **Amboina,** der dog forlængst har tabt sin tidligere, paa Krydderihandelen grundede Verdensbetydning.

Philippinerne, som 1569 bleve tagne i Besiddelse af **Spanierne**, have et Areal af 5350 g. □ Mile og et Indbyggerantal af 7½ Millioner. De udføre navnlig Sukker, Manila-Hamp og Tobak, og Productionen af sidstnævnte er saa betydelig, at Luzon alene leverer $^1/_{10}$ af, hvad hele Jorden frembringer. Hovedstaden **Manila** (160,000 Indb.) er en anseelig Handelsplads, men Trafiken er næsten ganske i Fremmedes Hænder.

Forindien.

72,500 g. □ Mile; 235 Mill. Indbyggere.

Naar man drager en Linie fra Mundingen af Gangesfloden mod NV. gjennem Himalaya, Nordranden af Eran og Kaukasus til Middelhavet og det sorte Hav, dannes derved en Grændse mellem Asiens mongolske og eraniske Stammer. N. og O. for denne Linie herske overalt Mongolerne, medens vi mod S. og V. med enkelte Undtagelser finde eraniske Folk, der ikke alene i physisk, men ogsaa i sproglig Henseende ere saa nøie beslægtede, at de, paa Araberne og Kaukasusfolkene nær, alle henføres til den store indo-europæiske Gruppe. Til denne henhørte ogsaa som det egentlige Stamfolk de navnkundige Arier (*Ἄρϱιοι*), der i en fjern Oldtid forlode deres Hjemstavn i Bjerglandene Nord for Pandschab og, idet de spaltede sig i tvende Skarer, deels droge mod Vest ind i Eran, deels mod Syd ned i det rige Indien. Ved deres Indvandring i Hindustan, som maaskee er foregaaet en 15 Aarh. før Chr., fandt de Landet beboet af mørke, negeragtige Stammer; under seirrige Kampe bleve disse først fortrængte fra Induslandet, derpaa fra Egnene ved Ganges, og alt længe har det kun været i den sydlige og sydostlige Deel af Dekan, at Urbefolkningen har formaaet at holde Stand mod de mægtigere Hinduers Overgreb. At disse tidligt have forladt deres oprindelige Nomadeliv og ere blevne bosiddende Agerdyrkere, at de tidligt have dannet ordnede Stater og frembragt dybsindige religiøse Systemer, er utvivlsomt, men formedelst den fuldstændige Mangel paa historiske Efterretninger lader denne hele Culturudvikling sig ikke forfølge i sine Enkeltheder, og, da Indien ved Alexander den Stores Tog (327) først kom i Berøring med Vestlandene, aftvang dets mærkelige Civilisation de græske Erobrere den høieste Beundring. Efter Alexander fægtede Seleucus en Tidlang med Magadhas berømte Konge Chandragupta, hvis Datter han senere ægtede, og til hvis Hof han sendte Megasthenes som

sin befuldmægtigede Gesandt, — dog, hermed ophører ogsaa al Forbindelse med Vestlandene, og, da indfødte Historikere mangle, er det først efter 13 Aarh.'s Forløb, at Mahomedanernes Indtrængen atter skaffer Lys i den indiske Historie.

Omtrent ved Aar 1000 efter Chr. brød Mahmud af Gazna ind i Hindustan*). Under 12 større og mange mindre Felttog, som førte ham mod Øst indtil Ganges og sydpaa ind i Gudscherat, forvandlede han Residentser og Templer til rygende Gruushobe og brolagde sin Hovedstads Gader med Stumperne af sønderslagne Gudebilleder. I 5 Aarhundreder vedblev Eran at sende sine Dynastier ned i Indien, hvorved et yngre mahomedansk Folkelag udbredte sig over det ældre brahmanske**), og det er tillige under denne Periode, at Timur den Lamme efter morderiske Kampe erobrede Delhi 1398; Tusinder af Fanger bleve nedsablede, brændte eller levende flaaede, og af de Slagnes Hoveder opførte han Seirspyramider. En Efterkommer af Timur, nemlig Babur-Khan, Sultan i Ferghana, Samarkand og Kabul, vandt den 20de April 1526 den afgjørende Seir ved Paniput, rykkede 2 Dage senere ind i det gjenopstandne Delhi, hvor han besteg Keiserthronen og grundede Stormogulernes navnkundige Herskerslægt. Under Akbar og hans nærmeste Efterfølgere optraadte Dynastiet med Kraft og Dygtighed, udfoldede i Agra og Delhi en Pragt, som selv Orienten aldrig havde seet Mage til, og udstrakte successivt sit Herredømme over hele Dekan; men med den fanatiske Aureng Zebs Død 1707 begyndte Slægtens Forfald: Lehnsfyrsterne rev sig løs, den persiske Nadir Schah indtog og plyndrede Delhi 1737, og den sidste Stormogul endte sine Dage som engelsk Pensionær. Forlængst havde nemlig Englænderne, siden Dannelsen af det ostindiske Compagni i Aaret 1600, besøgt Stormogulernes Rige, og ved Grundlæggelsen af det stærke

*) Ritter: Erdkunde V. 1835. p. 523—639.

**) Mahomedanernes nuværende Antal i Indien anslaaes til 30 Mill.

Fort William i Calcutta 1698 skabt en vigtig Støtte for deres Erobringspolitik. Efter Seiren ved Plassy 1757 faldt det rige Bengalen og tvende nærliggende Landskaber i deres Hænder, og fra nu af er deres Optræden i Indien en uafbrudt Seirsgang. Trods fransk Indblanding lykkedes det dem i Slutningen af forrige Aarhundrede gjennem langvarige Kampe med Hyder Aly og Tippo Saïb at bemægtige sig Mysore; i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede bleve Mahratterne bragte til Underkastelse, og, da 1849 de krigerske Seiker vare tvungne til at nedlægge Vaabnene, og Pandschab indlemmedes i Compagniets Besiddelser, kunde Briterne betragte sig som Eneherskere i hele Forindien. Rigtignok udbrød 1857 en blodig Opstand, der under Nana Sahib's Ledelse truede det haarde engelske Regimente med Undergang; men, efterat denne er bleven dæmpet, og den britiske Krone selv har overtaget Landets Bestyrelse, turde fremtidige Forsøg paa at tilkæmpe sig Friheden saa temmelig ansees for umulige.

Af den ovenfor meddeelte historiske Oversigt vil det altsaa være klart, at der skarpt maa sondres mellem de oprindelige negeragtige Beboere (Dravidaer) og de senere, om end i en tidlig Oldtid indvandrede eraniske Folk. Disse sidste **(Hinduer)**, som ere udbredte over Hindustan, Malva og det nordlige Dekan samt over visse Dele af Himalaya, navnlig Kaschmir, have i alt Fald for de høiere Kasters Vedkommende en temmelig lys Hudfarve; Sprogene, af hvilke der adskilles 5, ere udgaaede fra samme Grundlag (Sanskrit), og Brahmalæren saavelsom Kastevæsenet er fælles for næsten alle hinduiske Stammer. Forøvrigt vise de store Forskjelligheder i Sæder og Charakteer, og ikke alle ere støbte i samme Form som den spinkle, kvindagtige, listige Bengaleser. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede vare Mahratternes Rytterhære en Skræk for hele Forindien, og om deres Fyrster hed det, »at deres Throne var Hestens Ryg, deres Scepter Sværdet, og deres Rige ethvert Land, de kunde erobre«; Seiken i Pandschab er med Rette be-

kjendt som tapper Soldat og flittig Agerdyrker, medens derimod den staalpandsrede Radschput, der hellere rækker sin voxne Datter Giftbægeret end seer hende formælet under hendes Stand, er for stolt til at lægge sin Haand paa Ploven og at føre Landsen uden tilhest! — De mørke **Dravidaer** (Tamuler o. a.), der i Hovedsagen ere indskrænkede til den sydlige Deel af Dekan og tidligere af sproglige Grunde bleve henførte til den mongolske Race, betragtes af en berømt nyere Forsker (Fr. Müller) som Repræsentanter for en selvstændig Sproggruppe, og mærkeligt nok siger allerede Herodot*), »at de see ud som Negere, men have glat Haar«. De ere i det Hele temmelig civiliserede og kjendeligt paavirkede af Hinduerne baade med Hensyn til Sprog, Religion og sociale Forhold; men i Dekans vildeste Bjergskove træffer man dog endnu enkelte, heelt barbariske Stammer, t. Ex. Khonderne, der synes at være ublandede Efterkommere af Forindiens negeragtige Urbeboere. — Ogsaa den indfødte Befolkning paa Ceylon, nemlig Singhaleserne, er en i sproglig Henseende særlig udpræget Gruppe.

Idet vi nu gaae over til at undersøge Culturtilstanden i Forindien og under denne Betragtning alene henholde os til Hinduerne, som baade have størst Vigtighed og tillige ere grundigst kjendte, er det først og fremmest de religiøse Forhold, der komme til at fængsle vor Opmærksomhed. Faa Steder i Verden griber Religionen saaledes ind i alle Tilværelsens Enkeltheder som her, men netop derfor er det ogsaa fornemmelig den, der meddeler Hindulivet dets særegne Præg. Skjøndt **Brahmalæren****) er ældgammel i Forindien, er den dog ikke disse Egnes medfødte Tro, ja den var endog ganske ukjendt af de oprindelige ariske Indvandrere, der tilbade Himlen (Indra) med dens Solskin og forfriskende Regn. Først efterhaanden,

*) Lib. VII. cap. 70.
**) Westergaard: Ældste Tidsrum i den indiske Historie. 1860. Elphinstone: Hist. of India. 1866.

som Culturen udviklede sig, optræder Brahma som ypperste Gud, fra hvem Alt er oprundet, og til hvem Alt vender tilbage, og samtidig hermed finde vi allerede Dogmerne om Sjælens Præexistents, om Sjælevandring og Kastevæsen, hvortil der næppe viser sig noget Spor under den tidligere Indradyrkelse. Da Gud skabte Mennesket — saa fortælle de hellige Skrifter — frembragte han Brahminen (Præsten) af sit Hoved, Xatraen (Krigeren) af sin Arm, Vaisyaen (Handlende, Haandværker) af sin Lænd, og Sudraen (Bonden) af sine Fødder, og Kastevæsenet er derfor ikke blot at opfatte som en borgerlig Institution, men maa væsentligst betragtes som en af selve Guddommen indstiftet Gradsforskjel, den ingen menneskelig Magt er i Stand til at forandre. Skjøndt Brahminen staaer øverst paa Hæderens Rangstige og efterfølges af de andre Kaster i den Orden, efter hvilken de ere skabte, indtage dog de 3 første en langt høiere Plads i Tilværelsen end Sudraen; de kaldes »rene Kaster«, ere »to Gange fødte« og modtage en særlig Indvielse ved det hellige Bælte, medens den mørke Sudra, der maaskee rigtigst betragtes som en noget omdannet Efterkommer af Urbefolkningen, kun er »een Gang født« og efter Brahminernes Sigende bestemt til at trælle for sine Medmennesker. Allerede tidligt begyndte reformatoriske Bevægelser at ryste det indiske Samfund, og fra det 6te Aarh. før Chr. gjorde Buddhaismen saadanne Fremskridt, at den endog truede med at blive fuldstændig eneherskende; men de forbittrede Brahminer, der frygtede ganske at tabe deres Indflydelse, søgte paa enhver Maade at trænge den tilbage, og, som det synes, var det væsentligst ved at skabe Treenighedsdogmet og ved at indføre en mere pragtfuld Gudsdyrkelse, at det lykkedes dem atter at samle de Frafaldne under Brahmalærens ældgamle Autoritet. Af den evige Materie — saa berettes der — fremstod i Tidernes Morgen den treenige Gud (Trimurti), der giver sig tilkjende som Skaber (Brahma), Opholder (Vischnu) og Ødelægger (Siva). Brahma har nu kun

faa Tilbedere og træder alene i Virksomhed, naar det gjælder nye Skabelser, medens derimod de andre Medlemmer af Trimurtien ere Gjenstand for almindelig Dyrkelse. Vischnu tilbades oprindelig i Gangeslandet og har særlig Interesse, fordi han ikke alene er Opholder af den ydre, synlige Verden, men ogsaa af den indre, usynlige, moralske Verdensorden, og for dennes Skyld, naar Forholdene gjøre det nødvendigt, paatager sig jordisk Skikkelse (incarneres), bekæmper det Onde og atter drager Mennesket mod Himlen som dets rette Hjem. Blandt hans 9 Incarnationer ere Rama, Chrisna og Buddha (!) de vigtigste; dog skal han endnu vise sig en tiende Gang, og under dette sidste Jordeliv udfolde sin største Glands og Magt. Bjergguden Siva, der throner i Himalaya, fremstilles symbolsk under Skikkelse af Lingam (Phallus) og maa derfor snarere opfattes som den Fornyende end den Ødelæggende. Af Treenighedens Gemalinder dyrkes især Vischnus Hustru Lakschmi, Gudinde for Lykke og Overflødighed, og Sivas Hustru Parvati, som under Form af Bhavani fordrer blodige Offre og lig hendes Gemal afbildes prydet med Menneske-Kranier. Viisdommens Gud Ganesa, hvis trivelige Person bærer Elephanthoved, har mange Templer i Dekan, hvorimod Indra næsten er glemt, og samme Skjæbne har truffet Cama, Kjærlighedens skjønne Gud, hvis Blomsterbue er lige farlig for Dødelige og Udødelige. — I Modsætning til den classiske Skjønhed, der udmærker de græske Guder, have Hinduernes noget særegent vildt og monstrøst ved sig, hyppigt grelle Farver, mange Hoveder, Arme og Been, og beboer hver sit pragtfulde Slot, som straaler af Guld og Ædelstene. Genier og Dæmoner (f. Ex. de onde

Fig. 44. Ganesa*). (E. L.)

*) Originalen findes i ethnographisk Museum.

Rakschasas) forefindes i en sand Overflødighed, og, maa det end indrømmes, at Hinduens phantastiske Aand har liden Evne til at fatte Talstørrelsers Betydning, er det dog betegnende nok, at han selv antager Tilværelsen af over 300 Mill. Guder!

Ligesom altsaa Brahmalæren i dogmatisk Henseende har undergaaet ikke uvæsentlige Forandringer i Tidernes Løb, saaledes er noget Lignende Tilfældet med Kastevæsenet. Efter Brahminernes Sigende ere de andre Kaster uddøde; men Radschputerne paastaae dog at være ublandede Efterkommere af Krigerkasten, og mange Haandværkere formene at nedstamme fra Vaisyaerne. I visse Retninger er Kastetvangen mindre nuomstunder, og Brahminen har f. Ex. ganske opgivet, hvad man i Oldtiden kaldte »de 4 Livsstadier«, ifølge hvilke han i sin Ungdom skulde leve som Student, dernæst som Ægtemand med Hustru og Børn, endelig som Eremit i den vilde Skov og tilsidst som Viismand under stille Beskuelse af det Høieste; men paa den anden Side er den bleven større end tidligere, forsaavidt der nemlig istedenfor de gamle Vaisyaer og Sudraer er kommet en stor Mængde professionelle Underkaster, der fastholdes med yderste Strenghed baade med Hensyn til Giftermaal og borgerligt Erhverv. Til ingen af Kasterne henhøre de ulykkelige Pariaer (*outcasts,* Kasteløse), der som Udskud og Forbandede ere Gjenstand for den grændseløseste Foragt. Paa Grund af visse Forseelser kan Enhver, endog Brahminen, tabe sin Kaste, og derved er baade den Paagjældende selv og hans Efterkommere for al Fremtid udelukkede af det menneskelige Samfund og kun i Stand til at friste Livet ved de usleste Beskjæftigelser, som alle Andre holde sig for gode til. Naar Pariaen seer en Brahmin langt borte, maa han ved advarende Raab gjøre denne opmærksom paa sin Nærværelse*), thi, skulde Brahminen være saa uheldig at komme i Berøring med ham eller blive streifet af hans Skygge, er den derved frembragte

---

*) St. Bille: Galatheas Reise. I. 1849. p. 211.

Besmittelse saa stor, at den alene kan fjernes ved de alvorligste Bønner og Renselser. Selv Sudraen vil betænke sig paa at røre ved en Paria, og, benytter Europæeren en saadan Stakkels Tjeneste, maa han lægge hans Løn til ham paa Jorden*) og ikke række ham den i Haanden, da han i saa Tilfælde vil blive skyet som ureen af det øvrige Tyende.

Af det ovenfor Meddeelte vil det nu vistnok være klart, at Brahmalæren ikke henhører til de Religioner, der formaae at skabe Lykke og Velsignelse blandt sine Bekjendere. Ved Kastevæsen og Sjælevandring lænkebinder den Mennesket baade her og hisset, standser al Udvikling af Samfundet og lader kun ved et lykkeligt Tilfælde naturlig Lyst og Begavelse skee tilbørlig Ret. Den omspinder Livet med et Væv af religiøse Ceremonier, Bønner og Renselser, sætter den himmelske Salighed i Tankens Ophør og evig Forglemmelse og afføder den vildeste Sandselighed (Phallusdyrkelsen) ved Siden af den frygteligste Spægelse. Forat undgaae Verdens Besmittelse og slippe hurtigt gjennem Sjælevandringens Pilgrimsgang søger den indiske Fanatiker at døde Kjødets Fristelse ved de gyseligste Selvpiinsler: han holder sin Arm oprakt, til den bliver vissen og stiv, han reiser til de store Valfartssteder ved at rulle sig henad Jorden, lader sig knuse under Gudevognens Hjul og drukner sig i Gangesflodens hellige Vande. — ja, naar Thuggen for at tilfredsstille sin menneskefjendske Gudinde (Bhavani) indvier sit Liv til Drab og Blodsudgydelse, og Enken lader sig opbrænde paa hendes afdøde Mands Ligbaal, da er ogsaa dette at betragte som Virkninger af den mørke Tro, der endnu holder henved 200 Mill. Mennesker i sine Lænker.

Efter hvad tidligere er blevet antydet, gav Brahmalærens Udskeielser allerede i Oldtiden Anledning til reformatoriske Bevægelser og Udviklingen af den saakaldte **Buddhaisme****). Om-

*) Steen Bille: Galatheas Reise. I. p. 214.

**) Schlagintweit: Reisen in Indien. II. 1871. cap. 2, samt Westergaard og Elphinstone.

trent 6 Aarhundreder f. Chr. fremtraadte Kongesønnen Sakyamuni eller Gautama som Religionslærer og blev af sine Tilhængere kaldet Buddha ɔ: den Vise, Læreren. Ifølge gamle Sagn kom han til Verden ved Jomfrufødsel, medens Himmel og Jord straalede i en underfuld Glands, Bjergene skjælvede. og Blinde bleve seende. Allerede i en Alder af 29 Aar forlod han Kongeborgens Glæde og Herlighed for under en fattig Eneboers Vilkaar at granske over Tilværelsens Gaader og optraadte derpaa aabenlyst som Reformator, idet han bestred Offertjenestens Betydning, fordrede Adgang til Præsteembedet for Enhver, der følte indre Kald, uden Hensyn til Rang og Stand, og erklærede Sjælens Tilintetgjørelse i den evige Død (Nirvàna) for Dydens Løn efter det jordiske Livs Smerte. Hans Lære fandt hurtig Indgang blandt de lavere Kaster, hvem den aabnede Udsigt til Brahminens Værdighed, og fik i det 3die Aarh. før Chr. en ivrig Forfægter i Maghadas Konge Asoka, der udbredte den mod Syd indtil Ceylon, hvor den endnu hersker, og ved talrige »Seirssøiler« forevigede Mindet om dens Fremgang; men, medens den snart banede sig Vei til Tibet, Bagindien og China, var den alt i det 5te chr. Aarh. stærkt i Forfald i Hindustan og blev i det 9de ganske udryddet i Dekan. Ligesom Brahmalæren antager ogsaa Buddhaismen Præexistents og Sjælevandring, hvorimod den benægter de hellige Skrifters (Vedaernes) Gyldighed saavelsom Kastevæsenets Berettigelse; den besidder en rig Literatur i det nu uddøde Pali-Sprog og har i sin Velmagts Dage smykket Forindien med pragtfulde Bygningsværker; men i Tidernes Løb har den erfaret mange Omdannelser og er deels udartet til en tør Rationalisme, deels til en vild, eventyrlig Mystik. — Seikerne i Pandschab, der oprindelig vare en religiøs Sect, hvis Stifter Nanak forsøgte en Sammensmeltning af Brahmalæren og Mahomedanismen, opnaaede paa Aureng Zeb's Tid tillige en politisk Betydning, som

først gik tilgrunde i Midten af indeværende Aarhundrede under deres haardnakkede Kampe med Briterne.

Som man maatte vente af et i aandelig Henseende saa høit begavet Folk som Hinduerne, have baade Literatur og Kunst tidligt naaet en rig Udvikling, der dog tidligt stivnede under Indiens ulykkelige sociale Forhold. Skjøndt Literaturen*) er ældgammel, har man først i en forholdsviis sildig Tid lært Brugen af Skrift og benyttet denne til literære Optegnelser.

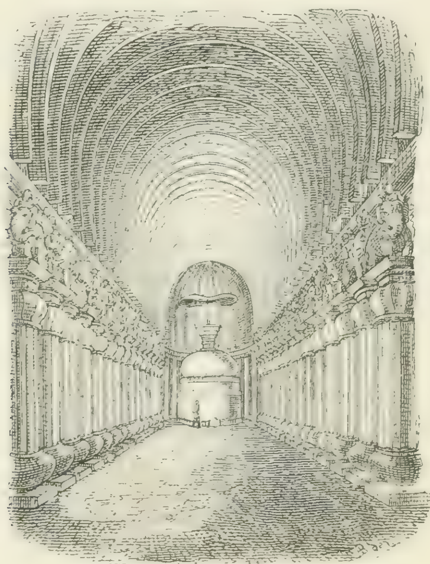

Fig. 45. Karli-Grotten.

Rigtignok omtaler Alexanders Admiral Nearchos Breve paa Bomuldstøi, og Asoka fortæller ved sine Inscriptioner om Buddhaismens Udbredelse; men paa den anden Side er det utvivlsomt, at Buddhaisterne paa Ceylon ikke nedskreve deres hellige Bøger før i det nærmeste Aarhundrede inden Chr., og Brahminerne synes endnu længere at have henholdt sig til det

*) Small: Handbook of Sancrit Literatur 1866, samt Westergaard.

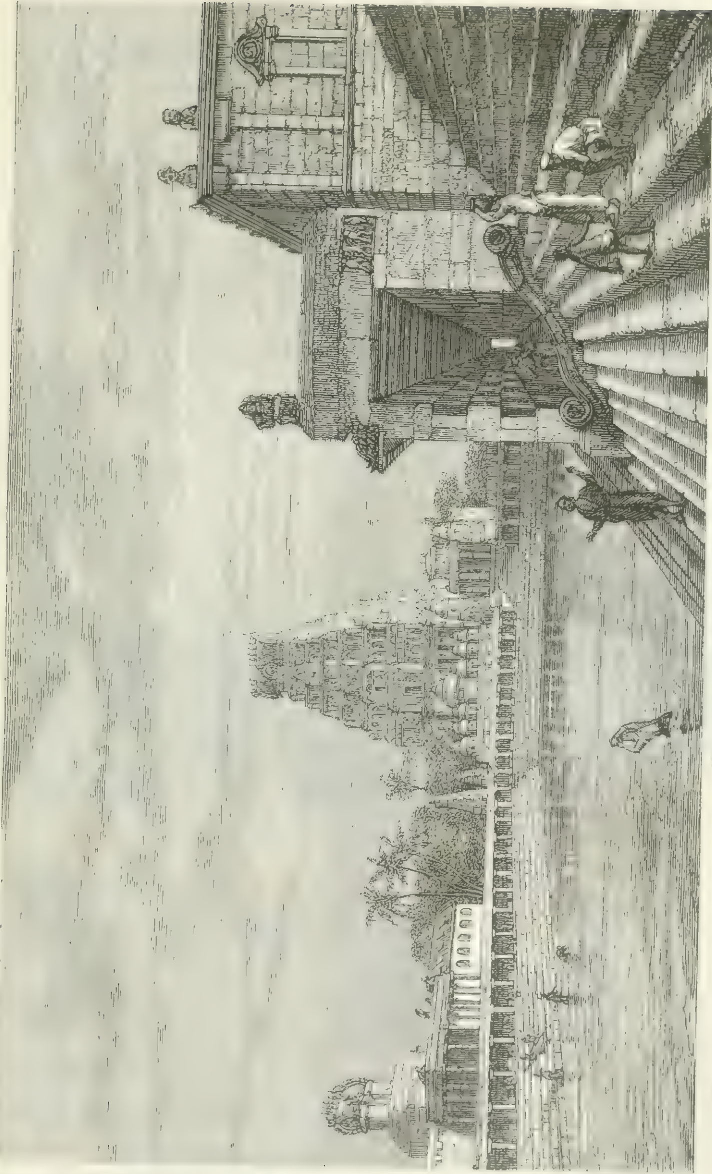

Fig. 46. Pagode ved Chillambaran.

mundtlige Foredrag. I Overeensstemmelse med Folkeaanden har den indiske Literatur fortrinsviis et religiøst-philosophisk Præg og udmærker sig ligemeget ved blomstrende

Phantasi og dyb Følelse. Foruden Vedaernes hellige Kvad, der hidrøre fra det 14de Aarh. f. Chr., indeholder den store juridiske og episke Værker, den er rig paa poesifulde Dramaer, Gudesagn og Fabler, medens derimod de exacte Videnskaber ere svagt repræsenterede, og en egentlig Historieskrivning ganske mangler. Ogsaa Kunsten staaer næsten udelukkende i Religionens Tjeneste og har ligesom Literaturen en særegen phantasifuld for ikke at sige phantastisk Charakteer. Fraregnet de eiendommelige Steensætninger, man har opdaget flere Steder i Dekan, henhøre dens ældste Værker til Buddhaismens Blomstringstid og bestaae deels af Asokas tidligere berørte »Seirssøiler«, deels af kuppelformige Epita-

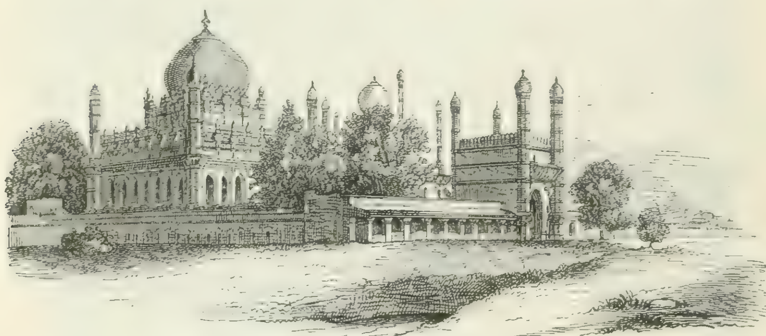

Fig. 47. Gravmæle ved Bidschapur.

phier (Dogop, Tope) over Levninger af hellige Mænd, og endelig af storartede, i Fjeldene udhulede Templer, f. Ex. Karli-Grotten i det nordvestlige Dekan. Da Brahmalæren atter kom til Magten, fik disse Fjeldhaller en langt yppigere Udsmykning, og Grotterne ved Ellora NO. for Bombay udmærke sig ikke alene ved en forbausende Udstrækning, men ogsaa ved en overordentlig Rigdom paa phantastiske Reliefs og en ubegrændset Vilkaarlighed i Enkelthedernes Behandling. I nyere Tider har man opført fritstaaende Templer (Pagoder) saasom i Jaggernath, Conjeveram, Chillambaran og Tanschore, hvis stærkt forzirede Taarne, Capeller, Søilegange og Vandbassiner

ofte sammensmelte til maleriske Billeder med Indiens solklare Himmel og sydlandske Vegetation. — At Mahomedanerne, der som erobrende Herskerfolk have spillet en saa fremragende Rolle i disse Egne, paa Grund af deres Kunstsands og Byggelyst maae have efterladt sig talrige Mindesmærker, følger vel næsten af sig selv, og navnlig har Stormogulernes Dynasti ustridigt den Fortjeneste at have skjenket Hindustan dets skjønneste og pragtfuldeste Monumenter. Kongeborgen i Delhi, Akbars Gravmæle ved Sikandra og den saakaldte Perle-Moskee i Agra høre til de ædleste Frembringelser af den arabisk-persiske Architektur, men overtræffes dog om muligt af Jehan Schah's og hans Gemalindes Mausoleum ved sidstnævnte By, der lig et Feepalads hæver sin hvide Marmorhal over Havens Springvand og mørke Cypresser. Selv i Landene Syd for Nerbadda finde vi storartede Vidnesbyrd om Mahomedanernes Herredømme, og Ruinstaden Bidschapur med Ibrahim Schah's Gravmæle og andre Pragtbygninger kan som et »Dekans Palmyra« næsten stilles ved Siden af Stormogulernes navnkundige Residentser.

Bengalen: Calcutta (800,000 Indbg.), Patna (160,000), Murschedabad, Dacca.
Nordvest Prov.: Benares (174,000), Agra, Hardvar.
Pandschab: Lahore, Amritsar, Delhi. **Oude**: Lakhnau (285,000).
Central Prov.: Nagpur.
Haiderabad, Mysore: Haiderabad (200,000), Seringapatam.
Bombay: Bombay (650,000).
Madras: Madras (400,000), Calicut, Tanschore.
Ceylon: Colombo.
Andamanerne, Nikobarerne, Lakediverne. Malediverne. (?)

Med Undtagelse af Staterne i Himalaya, nemlig **Nipal** og **Bhotan**, der iøvrigt ikke nærmere vedkomme os her, staaer forresten saagodtsom hele Forindien (incl. Kaschmir) under engelsk Overhøihed og regjeres af en Generalgouverneur. De franske Besiddelser **Pondichery** og **Carical** have forholdsviis kun ringe Vigtighed, og selv de portugisiske **Goa** og **Diu**, af hvilke den første under Portugisernes

Glandsperiode i Indien spillede en fremragende Rolle, ere nu ganske ubetydelige. Alt det Øvrige, over hvis Provindser og Byer omstaaende Tabel giver den fornødne Oversigt, er saaledes **britisk Besiddelse**; men herved maa dog bemærkes, at, medens største Delen af disse Lande (omtr. 42,000 □ M., 190 Mill. Indvaanere) umiddelbart bestyres af engelske Embedsmænd, staae endnu 30,400 □ M. og 45 Mill. Mennesker under indfødte Fyrster, der imidlertid controleres skarpt af de herskende Briter. Forindiens Byer, af hvilke 20 have et Indbyggerantal af over 100,000, ere fordetmeste befæstede, og de Indfødtes Huse bestaae, selv hos rige Folk, i Reglen kun af Bindingsværk. Hovedstaden **Calcutta**, som ligger ved Hugly og forsvares af det stærke Fort William, er i sit europæiske Qvarteer (»den hvide Stad«) næsten en Samling af Paladser, hvorimod »den sorte By« dannes af Hytter og beboes af de Indfødte; den gjør betydelige Omsætninger og er tillige af megen Interesse i videnskabelig Henseende. Et lignende Præg have **Bombay** og **Madras**, af hvilke den første, som er Forindiens vigtigste Handelsplads, har en ypperlig Havn, store Skibsværfter og Hovedexporten af Bomuld, medens Madras maa nøies med en aaben Rhed og under NO Monsunen næsten er utilgængelig fra Søsiden. **Benares** ved Ganges er Hinduernes helligste Stad og det vigtigste Sæde for indisk Videnskabelighed. Endnu for Øieblikket frembyder den Billedet af en By fra den gode gamle Tid med sine snevre Gader og røde, hyppigt underligt decorerede Huse, sine talrige Templer og yppige Haver, især naar dertil føies et saadant Virvar af Rigmænd og Tiggere, af Processioner, Palankiner, Brahmintyre og hellige Aber, at man snarere faaer Indtryk af en storartet Carnevalsscene end en Episode af det virkelige Liv; **Tanschore** længst mod Syd kan i Glands, Alder og Lærdom, men ikke i Størrelse kappes med Benares. Stormogulernes navnkundige Residentser **Agra** og **Delhi** ligge nu for største Delen i Ruiner, og det Samme gjælder **Seringapatam**, der under Hyder Aly og Tippo Saïb som Hovedstaden i Mysore var en af de anseeligste Byer i For-

indien. **Amritsar** er Seikernes hellige Stad og gjemmer deres Bibel i et pragtfuldt Tempel, som hæver sig midt i en lille Sø; **Calicut** har historisk Interesse, fordi det var her Vasco da Gama landede i Mai 1498 og derved lagde Grunden til Portugisernes i sin Tid saa glimrende Handelsmagt i de indiske Have.

Kaste vi til Slutning et Blik paa den praktiske Cultur, da viser det sig, at Agerdyrkning nu som fordum er Landets vigtigste Erhvervskilde. Som tidligere anført, dyrkes navnlig Riis og Hvede, Bomuld, Opium og Indigo samt i senere Aaringer tillige Kaffe og Thee; men, uagtet det ikke mangler paa Flid, og Productionen er meget anseelig, vil den dog kunne hæves betydeligt ved Anvendelse af bedre Redskaber og en mere rationel Drift. Industrien er i nyere Tider gaaet kjendeligt tilbage formedelst den stærke Tilførsel af engelske Varer, især Bomuldstøi (!), og Dacca f. Ex., der tilforn var rigt og blomstrende ved sin Tilvirkning af Musseliner, er nu sunket ned til en By af underordnet Vigtighed. Derimod er Handelen af overordentligt Omfang, skjøndt rigtignok for største Delen i Briternes Hænder. 1865 havde Indførselen en Værdi af 49½ Mill. £, deraf ædle Metaller for 21 Mill., Bomuldstøi og Garn for over 13, medens Udførselen i samme Aar repræsenterede en Capital af 69½ Mill., hvoraf Bomuld til en Værdi af over 37 Mill., Opium til en Værdi af c. 10 Mill., Riis og Kaffe for henholdsviis 5½ og 3 Mill. etc.**)

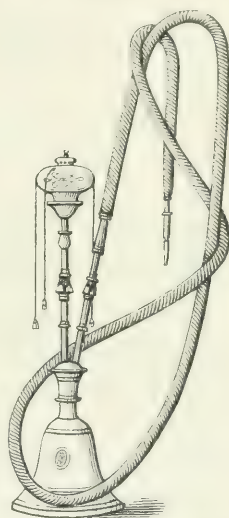

Fig 48. Ostindisk Tobakspibe (Huka)*. E. L.

---

*) Originalen findes i ethnographisk Museum.

**) 1868 var Indf. af ædle Metaller og Udf. af Bomuld kun halv saa stor.

De Indfødtes Handelskaravaner forsvinde meer og meer, og, kunde man fordum træffe saadanne paa 500 Elephanter, 1000 Kameler og dobbelt saamange Heste, vil det stærke Anlæg af Jernbaner og Landeveie efterhaanden gjøre dem aldeles overflødige. Derimod vedblive de talrige Markeder at beholde megen Betydning, og af disse er vistnok intet mere berømt end det, der aarligt afholdes i Hardvar. Da Byen ligger ved Ganges og netop paa det Sted, hvor Floden forlader Himalaya, har den megen Anseelse som Valfartssted og besøges aarligt af over 2 Mill. Pilegrimme, der navnlig indfinde sig under det store Marked i Begyndelsen af April. Ubeskrivelig er Vrimlen af Gaaende, Ridende og Kjørende, af Heste, Elephanter, Kameler og Oxer, af Dragter fra alle Indiens og Nabolandenes Egne, af enhver Alder og begge Kjøn. Skarer af Bajaderer forlyste de bølgende Menneskemasser, medens Lyden af musikalske Instrumenter blander sig med Hestenes Vrinsken og Kamelernes Skrig; indiske Fyrster give Møde i pragtfuldt Optog, og Brahminen samler de Troende til Bøn; men, naar Nattehimlen hvælver sig over denne bevægede Scene, naar By og Skov straale af utallige Lamper, og brændende Oliekar langsomt flyde ned ad den hellige Strøm, da modtage vi maaskee dog det fyldigste Indtryk af dette underfulde Land, som fra gammel Tid har været et Hjem for digteriske Sagn, Eventyr og Poesier.

Staterne i Eran.

Beslægtede med Hinduerne i Udseende og Sprog, men forskjellige med Hensyn til Religion, Cultur og verdenshistorisk Betydning ere Beboerne af Erans oaserige Høilande. Ogsaa her træffe vi ved Historiens første Daggry en Indvandring af ariske Stammer, og Darius d. 1ste kalder sig i sine Kile-Indskrifter* ligesaavel »en Arier og af arisk Byrd« som »en Per-

*) Westergaard: Ældste Tidsrum i den indiske Historie. 1860. p. 2.

ser og Søn af en Perser«. Fra Cyrus indtil Xerxes spillede Persien en fremragende Rolle baade ved sine store Erobringer og sin blomstrende Cultur og hævede sig atter efter en lang Forfaldsperiode under Sassanidernes kraftige Dynasti fra Begyndelsen af det 3die Aarh. eft. Chr.; 650 blev imidlertid Landet erobret af Araberne, der med Ild og Sværd udryddede Zoroasters Lære, og siden Tilintetgjørelsen af den gamle nationale Cultur har Mahomedanismen været af en afgjørende Betydning for den hos Erans Folkestammer herskende Civilisation. Senere Indfald af Tyrker og Mongoler have vistnok skjenket Eran flere dygtige Herskere, og Sofiernes berømte Dynasti i det 16de og 17de Aarh. hævede atter Persien til en ikke ringe Glands; men i det Hele taget har Landet i nyere Tider henslæbt sin Tilværelse under saa ulykkelige politiske og sociale Forhold, at det for Øieblikket næsten befinder sig i en Opløsningstilstand.

Som allerede antydet, er **Persien** (30,000 □ M., 5 Mill. Indbg.) den vigtigste Stat i det vestasiatiske Høiland. Beboerne bestaae deels af de saakaldte Tadschiks, der i Hovedsagen tør betragtes som Efterkommere af den gammelpersiske Befolkning, deels af Ilijats, under hvilken Benævnelse man forener Stammer af mere blandet Beskaffenhed med arabiske, tyrkiske og mongolske Elementer. Disse Ilijats leve næsten udelukkende som Nomader og holde store Faarehjorde, af hvis Mælk de tilberede flydende Smør (Rafan), der afsættes overalt i Landet. Tadschikerne ere derimod knyttede til Byerne og disses nærmeste Omegn, hvor de beskjæftige sig med Agerbrug og Havedyrkning samt ogsaa for en Deel med Handel og Industri. Det er smukke, belevne Folk, som tage sig godt ud med deres Kaftan og høie Pelshue, men tillige i mange Retninger demoraliserede paa Grund af langvarige Borgerkrige og slette Regjeringers Tryk. Fyrsten bærer Titel af »Schah« og udøver sin Magt med despotisk Vilkaarlighed, medens navnlig den lavere Deel af Befolkningen er forarmet ved haarde Penge-

udpresninger, der overhovedet gaae stærkt i Svang saavelsom Bestikkelser og Confiscationer. Den herskende Mahomedanisme tilhører Secten »Schia«, og Oplysningen er kun ringe, skjøndt Literaturen er temmelig omfattende og navnlig i den ældre Middelalder har frembragt ypperlige Poesier; ogsaa Kunsten har til forskjellige Tider staaet høit i Persien, og de storartede Ruiner af Persepolis, af Sassanidernes Hovedstad Schapur og Sofiernes Pragtbygninger i Isfahan henhøre til de mærkeligste Levninger af Østerlandenes Architektur. Naar undtages Silkeavlen er Landbruget forholdsviis ringe, og det Samme gjælder

Fig. 49. Fjeldrelief fra Schapur.

baade Industrien og Handelen; Indførselen er fornemlig i Russernes og Englændernes Hænder.

Persiens Byer ere ikke stort andet end Ruindynger, og snevre smudsige Gader snoe sig hen mellem Havemure og forfaldne Bygninger, hvis Indre dog undertiden udfolder en Luxus, der lidet svarer til deres medtagne Ydre. Hovedstaden **Teheran** (85,000 Indbg.) har egentlig kun Interesse som Schah'ens Residents, medens derimod **Isfahan** (60,000 Indbg.), der for største Delen blev ødelagt af Afghanerne 1772, er en af Orientens berømteste Stæder og i sin Velmagtstid var beboet af over 1 Mill. Indvaanere. Prægtige Broer og stolte Ruiner af Moskeer og Paladser fortælle om dens fordums Glands, som culminerede

under Abbas d. Store, der anlagde Torvet (Meïdan) med dets navnkundige Pragtbygninger; en Eiendommelighed ved Byen og Omegnen ere de høie, borgagtige Due-Huse, hvor man giver Tusinder af disse Fugle Tilhold for deres Gjødnings Skyld, som benyttes ved Agerbruget. Ogsaa det ved sin fine Dannelse, sin Industri, Viin og Rosenduft forhen berømte **Schiras** er nu ubetydeligt, medens derimod **Tæbris** (110,000 Indbg.) og **Meschel** (70,000 Indbg.) begge ere af Vigtighed ved deres Handel og tildeels ved deres Industri; den sidste, som har en pragtfuld Moskee, er tillige Schiternes hellige By og et stærkt besøgt Valfartssted. **Rescht** og **Balfrusch** have Betydning ved

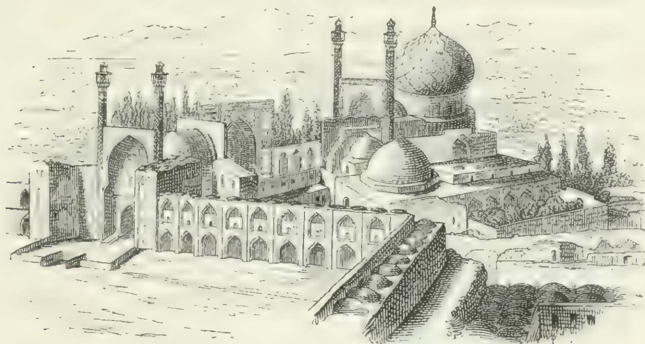

Fig. 50. Den store Moskee i Isfahan.

Silkemanufacturer og Silkeavl; **Jesd** er den vigtigste Stapelplads for Landhandelen.

Afghanistan bestaaer af flere mindre Stater og har et Areal af 13,000 □ Mile med et Indbyggerantal af 4 Millioner. Den anseeligste By er **Herat** (100,000 Indbg.), der ligger i en yndig Dal omgiven af Haver og længe har været et Stridens Æble mellem Afghanistan og Persien; dens Indre er smudsigt og forfaldent, men de talrige Ruiner baade i Byen og Omegnen minde tilstrækkeligt om en fordums Pragt. der lidet svarer til, hvad Nutiden frembyder. **Kabul** og **Kandahar** vare gjennem hele Middelalderen at betragte som Indiens Porte, og især den sidstnævnte er endnu den betydeligste Handels- og Fabrikplads

i Afghanistan; derimod har det engang glimrende **Gazna** nu kun historisk Interesse. Efter Elphinstone ere Afghanerne høie, stærke Folk, som tage sig prægtigt ud med deres Pelskapper, lange Skjæg og solbrændte Ansigter. De ere deels bosiddende, deels Nomader og udmærke sig ligesaameget ved Kjækhed og Gjæstfrihed som ved deres Tilbøielighed til et lovløst Røverliv. I Egenskab af Sunniter staae de paa en spændt Fod med Perserne, og beskjæftige sig kun lidet med Agerbrug og Industri, medens derimod de i Landet bosiddende Tadschiks fordetmeste ere industridrivende, og flere indvandrede Tyrkestammer føre en nomadiserende Tilværelse.

Belutschistan, der kan anslaaes til 5000 □ Mile med 1 Mill. Indbg., er beboet af Belutscher og Brahuer, af hvilke de første, som ere ivrige Schiter, forresten frembyde megen Lighed med Afghanerne i Udseende og Culturtilstand, hvorimod de af Kvægavl levende Brahuer baade i physisk og sproglig Henseende synes at slutte sig til Forindiens dravidiske Urindvaanere. Af Byer er der meget faa; den eneste nogenlunde betydelige er **Kelat**.

Asiatiske Tyrki og Arabien.

Med Undtagelse af Arabien, der for allerstørste Delen nyder fuldstændig Frihed, ere de øvrige Lande i Forasien (35,000 □ Mile, 13 Mill. Indbg.) meer eller mindre afhængige af den osmanniske Sultan i Constantinopel. De frembyde saagodtsom alle en overordentlig Interesse i historisk Henseende, forsaavidt de nemlig baade i Oldtiden og en Deel af Middelalderen i en væsentlig Grad vare Bærere af Verdenscultureu; de indeholde en saadan Rigdom paa Mindesmærker om en forsvunden Storhed som faa Egne paa Jorden; men med Arabernes Velmagt hendøde deres Civilisation, og under Osmannernes Herredømme frembyde de det samme dybe Forfald, som da forresten i de senere Aarhundreder er fælles

for alle mahomedanske Lande. Befolkningen er temmelig blandet, idet den baade bestaaer af eraniske og mongolske Stammer, der ovenikjøbet for de førstes Vedkommende vise store Forskjelligheder i sproglig Henseende. I Lilleasien træffe vi saaledes osmanniske Tyrker, der endnu tildeels leve som omstreifende Nomader (Jyryks) blandede med kurdiske Røverbander, medens derimod Beboerne af Armenien og Kurdistan have det eraniske Racepræg og betjene sig af Sprog, som henføres til den indoeuropæiske Gruppe. Af disse sidstnævnte indtage Armenierne ubetinget det høieste Standpunct, da de lige siden Oldtiden have været Christne; de besidde en omfattende om end ikke meget selvstændig Literatur og træffes næsten overalt i Orientens Byer, hvor de især beskjæftige sig med Handel og Pengeforretninger. Stærkest repræsenterede ere imidlertid Araberne, der ere udbredte over hele Syrien, Mesopotamien og den arabiske Halvø, og, da de ikke alene ere det eneste nulevende Folk af reen semitisk Herkomst, men tillige under største Delen af Middelalderen i flere Retninger have udøvet en betydelig Indflydelse paa Verdensculturen, turde en nærmere Betragtning af deres Tilstande i Fortid og Nutid ansees for en Gjenstand af meer end sædvanlig Interesse.

Ganske i Almindelighed ere de semitiske Folk baade i physisk og sproglig Henseende en i høi Grad afsluttet Gruppe. Det smalle Ansigt, de store dybtliggende Øine, den skarpe bøiede Næse og lille fyldige Mund gjøre dem, hvad det Ydre angaaer, ligesaa let kjendelige, som de ved deres Sprog bestemt adskille sig fra den anden Hovedgreen af den eraniske Race, nemlig Indoeuropæerne. Allerede i en tidlig Oldtid udmærkede Assyrerne og Babylonerne sig ved udstrakte Erobringer og kolossale Bygningsværker, Phønicierne ved Handel, Industri og Opdagelsesreiser, Hebræerne ved deres Jehovadyrkelse og mærkelige Literatur; men alle disse Folk ere nu forlængst forsvundne — i alt Fald som særegne Nationaliteter — og det har alene været **Araberne** forundt

— takket være deres utilgængelige, ørkenagtige Hjem — at fortsætte deres Tilværelse og nationale Selvstændighed indtil vore Dage. Arabernes Oldtid er kun lidet kjendt, hvorvel man dog veed, at de allerede dengang levede baade som bosiddende og Nomader. Deres Religion var en Naturdyrkelse med jødiske og senere hen christne Lærdomme, og, ligesom der tidligt nævnes store Riger, t. Ex. Saba, saaledes var alt i den før-mahomedanske Tid det hellige Huus Kaaba i Mekka, der efter Sagnet skal være bygget af Abraham og Ismaël, et ærværdigt Valfartssted for mange af »Ørkenens Sønner«. Ved Mahomeds Optræden fik pludseligt det saa lidet kjendte Folk en verdenshistorisk Betydning, og, aldrig saasnart havde Profeten lukket sine Øine (632), før »Islams« begeistrede Krigere søgte at gjøre Verden deelagtig i Koranens ene saliggjørende Lære. Ingen Bedrift var disse Stridsmænd for stor, ingen Modstand syntes dem uovervindelig. I forbausende kort Tid udbredte deres Rytterhære sig over Syrien, Mesopotamien og Eran, de erobrede Ægypten og hele Nordafrika indtil hiinsides Gibraltarstrædet, hvor den vilde Okbah endog drev sin Ganger ud i Atlanterhavet og tog Allah til Vidne paa, at nu var det selve Naturen, der satte en Grændse for hans videre Fremtrængen*); de bemægtigede sig den pyrenæiske Halvø og Sicilien, beleirede Constantinopel og viste deres Tropper ved nedre Loire; men efter nogle Aarhundreders Forløb forfaldt Kalifernes uhyre Rige, som var sammensat af altfor ueensartede Bestanddele til at kunne hævde nogen varig Bestaaen; Statholderne rev sig løs og dannede selvstændige Stater, dynastiske og religiøse Stridigheder svækkede det indre Sammenhold, og, da Kalifatets Hovedstad Baghdad 1258 blev erobret af Mongolerne, svandt den sidste Rest af Arabernes engang verdensbeherskende Magt. I culturhistorisk Henseende vedbleve de imidlertid længe at spille en fremragende Rolle,

---

*) Schiern: Nilens Kildesøer. 1866. p. 5. (Vid. Selsk. Skr.)

og, skjøndt de nu i flere Aarhundreder have befundet sig paa et halvbarbarisk Standpunct, der minder stærkt om deres førmahomedanske Tilstand, have de dog selv for Øieblikket en væsentlig Betydning ved deres Tro, som navnlig er udbredt over hele Orienten og Nordafrika.

Mahomeds Religion er en absolut Monotheisme; »der er ingen Gud uden Allah, og Mahomed er hans Profet«. Iøvrigt besidder Læren kun ringe Selvstændighed og bestaaer hovedsageligt af jødiske og christne Elementer i Forbindelse med gammelarabiske Vedtægter og Aabenbarelser af Englen Gabriel, med hvem Mahomed under sine Krampeanfald troede at have Omgang. Brugen af Billeder forbydes strengt, og, ligesom der fastholdes en personlig Udødelighed, saaledes forjætter Koranen de Troende en evig Glæde i Paradisets skyggefulde Haver, medens de Gjenstridige skulle pines i Helvedes Ild. Ved Antagelsen af en forudbestemt uforanderlig Skjæbne (Fatum) indgød Profeten sine Tilhængere Dødsforagt paa Valpladsen og smigrede deres Sandselighed ved at tillade Polygamiet; han ansaae Jesus for en Profet saavelsom Moses og Abraham, anbefalede Bønner, Valfarter og Godgjørenhed, paabød Omskærelsen og nægtede de Troende Nydelsen af Viin og Svinekjød. Skjøndt allerede Mahomeds nærmeste Efterfølger Abu Bekr samlede og ordnede Koranen, indtraadte der dog snart en religiøs Spaltning i den mahomedanske Verden, idet Secten »Schia«, i Modsætning til den rettroende »Sunna«, forkastede Traditionen saavelsom Læren om Fatum, lyste Forbandelse over de 3 første Kalifer og paa Grund af at den udviklede sig i Rigets østlige Provindser ikke undgik Paavirkning af de indiske Dogmer om Sjælevandring og Incarnation. I Tidernes Løb spaltedes atter disse Hovedsecter i mange mindre, og Spændingen er endnu den Dag idag saa stærk, at f. Ex. persiske Pilegrimme ikke sjeldent udsætte sig for Fare, naar de i Medina mumle Forbandelser ved de første Kalifers Grave og græde ved Fatimes. Af nyere Secter have navnlig Vaha-

bitterne Betydning, hvis Stifter Abd el Vahab 1692 optraadte i Arabien som Reformator af den udartede Mahomedanisme og vandt en saadan Tilslutning, at hans Anskuelser efterhaanden udbredte sig over hele Halvøen; vel roste Tyrkerne og Ægypterne sig af at have tilintetgjort »Kjætteriet« ved deres langvarige Felttog i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede; men efter de seneste Oplysninger af Palgrave befinde dog Vahabitterne sig for Øieblikket i bedste Velgaaende. Druserne paa Libanon betjene sig rigtignok af arabisk Sprog, hvorimod deres religiøse Anskuelser saavidt vides i høi Grad afvige fra den rettroende Mahomedanisme.

Ligesom Araberne i Kalifatets første Aarhundreder udmærkede sig ved en forbausende krigerisk Energi, saaledes udviklede de ogsaa samtidigt en i alle Retninger saa høitstaaende Cultur, at de i Løbet af den ældre Middelalder fik en vigtig opdragende Indflydelse paa det dengang barbariske Europa. Imidlertid vare de dog allerede inden Mahomed i Besiddelse af nogen Literatur. Naar Pilegrimmene kom sammen i Okhazh ved Mekka, deels for at besøge det hellige Huus og deels for at gjøre Handelsforretninger, pleiede de dygtigste Sangere at udfordre hinanden til poetiske Væddekampe, og den, der vandt Prisen, nød den særdeles Ære, at hans Digt med gyldne Bogstaver blev broderet paa persisk Silketøi og ophængt ved Indgangen til Kaaba. Iøvrigt er dette dog kun en svag Antydning af den storartede literære Virksomhed, Araberne senere udfoldede ikke alene i æsthetisk, men ogsaa og hovedsagelig i videnskabelig Retning. Rigtignok er Mahomedanismen under sin oprindelige strenge Form lidet gunstig stemt mod videnskabelig Forskning, og Omar lod Alexandrias uskateerlige Bibliothek opbrænde, fordi det var overflødigt, dersom det indeholdt det samme som Koranen, og skadeligt, om det indeholdt mere; men den classiske (byzantinske) Cultur, hvormed Araberne tidligt kom i Berøring baade i Syrien og Nordafrika, kunde ikke undgaae at faae en afgjørende Indflydelse

paa deres livlige, skarpsindige Aand, og det vilde saavel i Kalifatets Blomstringstid som længe senere hen være vanskeligt at nævne nogen Videnskab, de ikke dyrkede med Iver. Især beskjæftigede de sig med Forkjærlighed og Held med de mathematiske, naturvidenskabelige og geographiske Discipliner, oversatte Ptolemæus, Marinus fra Tyrus, Aristoteles og Euklid, byggede Observatorier (f. Ex. i Baghdad og Damascus), foretog Gradmaalinger samt anlagde botaniske Haver (f. Ex. i Cordova). I det 11te og 12te Aarhundrede havde Spanien 70 store Bibliotheker og 17 glimrende Høiskoler, ja deres opdragende Betydning for Europa var saa stor, at en Mængde arabiske Ord — saasom Tarif, Magazin, Alkove, Alkohol, Kaliber, Admiral, Baldaquin etc. etc. — siden den Tid have vundet Borgerret i næsten alle europæiske Sprog! Ogsaa Kunsten dyrkede de flittigt, skjøndt Koranens Forbud mod Billeder nødsagede dem til at afholde sig fra Maleri og Billedhuggerkunst. Deres Architektur har i Begyndelsen et temmelig massivt Præg (Ex. fra Jerusalem, Damascus og Cordova) og støtter sig væsentligt til byzantinske Forbilleder, uagtet Moskeerne dog snart prydes med slanke, søileformede Taarne (Minareter). Luftige Søilegange og brogede Decorationer i Teppemønstre, kølende Springvande og en stedse rigere Ornamentik (Arabesker) meddele efterhaanden deres Bygninger en eiendommelig phantasifuld Ynde og henrive endnu den Dag i Dag under Beskuelsen af Granadas og Sevillas Mesterværker. Navnlig paa Orientens Folkeslag kom deres Architektur til at udøve en mægtig Indflydelse, og, ligesom de osmanniske Tyrker have lært meget af Araberne, saaledes gjælder ogsaa dette i en endnu høiere Grad om Beboerne af Eran og Hindustan.

Medens Araberne saaledes i deres Velmagtstid med Kraft og Held fremmede Aandens Gjerning, glemte de derfor ikke det praktiske Livs Fordringer. Især var Handelen meget livlig, og paa Afrikas Østkyst ligetil 23° S. B. anlagdes blomstrende Colonier. Fra Siraf og Bassora seilede arabiske Sømænd til

Forindien, Bagindien og Sundaøerne, Ceylon forsynede med Rubiner, Kaneel og Elphenbeen, og allerede i det 9de Aarh. stode Araberne i Forbindelse med China, hvor de hentede Thee, Porcellain, Silke og Moskus samt gjorde Bekjendtskab med den chinesiske »Sydviser« Compasset; de søndre endog mellem Sydchina (Tschin) med Byen Kanfu, som var Sæde for en arabisk Consul, og Nordchina (Katai), hvis Hovedstad Kanbalu er eensbetydende med det nuværende Peking. Ogsaa tillands var Handelen meget omfattende og begunstigedes i høi Grad af de fredlyste Pilegrimstog, der aarlig sam-

Fig. 51. Arabere (efter Vernet).

lede sig i Baghdad, Damascus og Cahirah for at drage til Mekka; fra Samarkand vandrede talrige Karavaner gjennem Centralasiens Ørkenlande til Peking, og den hyppige Forekomst af arabiske Mønter i Nordeuropa antyder i hvert Fald mercantile Forbindelser selv med de fjernere Egne af vor Verdensdeel. Industrien var ligeledes af stor Betydning og beskjæftigede sig især med Væveri, Garveri, Juveleerarbeide og Vaabenfabrication (Damascus); Havekunsten bidrog til at hæve Paladsernes Skjønhed, og er det end velbekjendt, at Agerbruget i det Hele

stod høit, fortjener det dog særligt at fremhæves, at Omegnen af Valencia endnu for Øieblikket væsentligt skylder sin Frugtbarhed til det gamle arabiske Vandingssystem, som man stadigt vedligeholder paa Grund af dets hensigtsmæssige Indretning.

Men, ligesom Mongolernes Erobring af Baghdad ganske tilintetgjorde Arabernes politiske Magt, saaledes er det Udviklingen af det osmanniske Herredømme, der sætter en Grændse for deres culturhistoriske Betydning overhovedet. For Aarhundreder siden har en halvbarbarisk Tilstand afløst Middelalderens glimrende Civilisation; Literatur og Kunst ere forlængst uddøde, og Nutidens Arabere befinde sig, med Undtagelse af deres Religion, vistnok paa samme Standpunct som deres Forfædre inden Mahomeds Dage. Ogsaa nuomstunder ere de for en Deel bosiddende og beskjæftige sig til Huusbehov med Handel, Agerbrug og Industri, men de fleste leve som Nomader (Beduiner) og holde Hjorde af Hornkvæg, Kameler og Faar samt ypperlige Heste. I Spidsen for hver Stamme staaer en Høvding (Scheik), der regjerer med patriarchalsk Myndighed; Levemaaden er særdeles tarvelig, og Høvdingens ydre Vilkaar er ikke bedre end de andres. Araberens kjæreste Eiendom er hans ædle Hest, som han pleier og kjæler for med en rørende Omhu. Efter Sagnets Fortælling har Allah skabt Hesten af den hurtige Søndenvind*), og, idet han udtalte sin Velsignelse over den, lovede han »at gjøre dens Eier til dens Ven, at give den Kraft til at flyve uden Vinger og at sætte Mænd paa dens Ryg, der vilde synge ham Hallelujah«; ogsaa hedder det, at, da Allah førte alle Dyr frem for Adam og bød ham vælge, hvilket han helst ønskede, valgte Adam Hesten, som ogsaa fra gammel Tid har været Araberens trofaste Ledsager og har en væsentlig Deel i hans krigerske Berømmelse. Med et kraftigt Legeme og en rigt begavet Aand

*) Purgstall: Denkschr. d. k. Acad. d. Wiss.; phil.-hist. Cl. VI. 1855. p. 211.

forener Araberen forresten alle Naturmenneskets gode og slette Egenskaber, og, naar han roses for Kjækhed, Frihedskjærlighed og Gjæstfrihed, da plettes disse Dyder kun altfor ofte af Hævngjerrighed og Rovlyst.

Fig. 52. Arabisk Sabel (Jatagan)*).

Efter Betragtningen af de forskjellige Folkestammer og Culturtilstande i det asiatiske Tyrki, vende vi os nu til en Undersøgelse af dets vigtigste Landsdele og Byer. I **Lilleasien** træffe vi paa Vestkysten det ældgamle **Smyrna** (150.000 I.), der oprindelig blev anlagt af græske Nybyggere og stadigt har hævdet sig som en anseelig By. Den seer smudsig og forfalden ud, men dens Handel, der er i Hænderne paa europæiske Kjøbmænd, er særdeles betydelig, og den er derhos den eneste Stad i Orienten, hvis Indbyggere overveiende ere Christne; Omegnen har stærk Cultur af Sydfrugter, især Figen. Længere nordpaa i Nærheden af Marmarahavet ligger Osmannernes tidligere Hovedstad **Brussa** (70,000 I.), og overfor Constantinopel **Skutari**, som er vidtberømt for sin store Kirkegaard. Af Byerne i det Indre har **Konia** *(Iconium,)* særlig Interesse ved Ruinerne af Seldschukernes Fyrsteborg, medens **Afium-Karahissar** navnlig beskjæftiger sig med Opiumscultur, og **Angora** driver Handel med den fine Uld af sine ypperlige Geder. Paa Nordkysten maae fremhæves de tvende Handelsstæder **Samsun** *(Amysus)* og **Trebisond** *(Trapezus)*, af hvilke den sidste, der næsten er skjult i frodige Haver, har stærk Indførsel af europæiske Varer. Med Hensyn til Oldtidslevninger er Lilleasien særdeles rigt, saaledes mod Vest Ruiner af *Sardes, Milet* og *Ephesus.* — Blandt de ved deres prægtige Natur udmærkede Øer i Archipelagus maae især nævnes Chios og Samos samt det ved sine be-

*) Originalen findes i ethnographisk Museum.

tydelige Ruiner fra Johanniternes Tid bekjendte **Rhodos**; længere østerpaa ligger det viinrige **Cypern** med yppig Natur og talrige Oldtidsminder.

Medens Byerne i **Armenien** (**Erserum**) og **Kurdistan** (**Diarbekr**) kun have en underordnet Interesse, skjøndt Erserums Handel er i rask Tiltagende, stiller Forholdet sig heelt anderledes i Syrien og Mesopotamien. Ganske vist besidde disse Egne for Øieblikket faa Stæder, der enten ved Størrelse, Handel eller Industri indtage en fremragende Plads, men som nogle af Jordens ældste og berømteste Culturlande have de en overordentlig historisk Betydning og derhos en saadan Rigdom paa Fortidsminder baade fra Oldtiden og den arabiske Middelalder, at

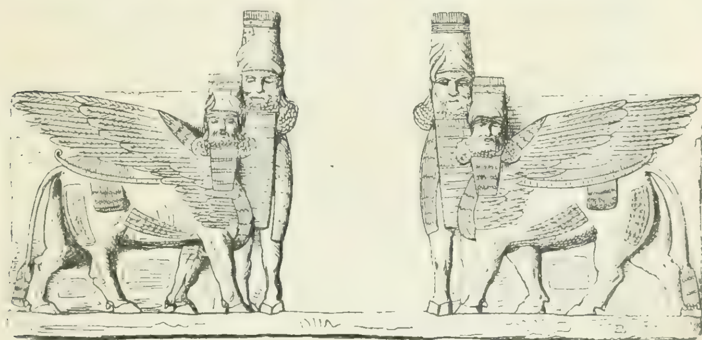

Fig. 53 Portal fra Ninive.

de i archæologisk Henseende henhøre til de mærkeligste i Verden. **Mesopotamien** har kun en eneste anseeligere By, nemlig **Baghdad** (150,000 I.), »en eensformig bruunguul Masse, overraget af brogede Kupler, Minareter og Daddelpalmer«, med store, godt forsynede Basarer og ikke uvigtig Handel. Som Kalifernes Hovedstad var den i Middelalderen vidtberømt og spiller i en endnu høiere Grad end Damascus og Isfahan en Rolle i Orientens Sagn og Eventyr. Længere nordpaa, ligeledes ved Tigris, ligger **Mosul**, overfor hvilken Layard i 1842 opdagede de kolossale Ruiner af *Ninive* med deres Basreliefs og Kileindskrifter, og ved Euphrat i Nærheden af Hilla findes Levninger

af den gamle Verdensstad *Babylon*. **Bassora** langt mod Syd ved Schat-el-Arab var fordum en Handelsplads af første Rang, men er i senere Tider aftaget overordentligt paa Grund af sin usunde Beliggenhed.

Fig. 54. Relief fra Ninive.

For **Syriens** Vedkommende maa først og fremmest udhæves Orientens største By, nemlig **Damascus** (200,000 I.), hvis Omgivelser ere saa skjønne, at den af Araberne henregnes til de jordiske Paradiser, og hvis Alder er saa høi, at den allerede nævnes i Abrahams Dage. Omkrandset af Haver ligger den som en deilig Oase i den tørre, rødlige Ørk og tager sig paa Afstand prægtig ud, overraget af den store Moskee og en Skov af Minareter, der hæve sig høit over de flade Tage. Gaderne have rigtignok et mørkt og forfaldent Udseende, men Husenes Indre er ofte smagfuldt og udstyret med ægte orientalsk Luxus. Inden Baghdad var den en Tidlang Kalifatets Hovedstad og i Middelalderen berømt ved sine ypperlige Vaabenfabriker; endnu for Øieblikket er dens Industri og Handel af betydeligt Omfang, og i Septbr. samles her den store Pilegrimskaravane for at drage til Mekka. Ogsaa **Aleppo** *(Beroea)* er en anseelig By (75,000 I.), skjøndt den ikke har formaaet at hævde sin tidligere mercantile Betydning; derimod ere baade **Latakieh** *(Laodicea)* og **Beirut** *(Berytus)*, af hvilke den sidste har 80,000 Indbg. og vigtig Export af Silke, livlige, stærkt besøgte

Havne. **Antiochia** ved Orontes saavelsom **Saïda** *(Sidon)* og **Tyr** *(Tyrus)* ude paa Kysten ere fattige Smaastæder, som næppe have bibeholdt en Skygge af deres fordums Glands, og det Samme

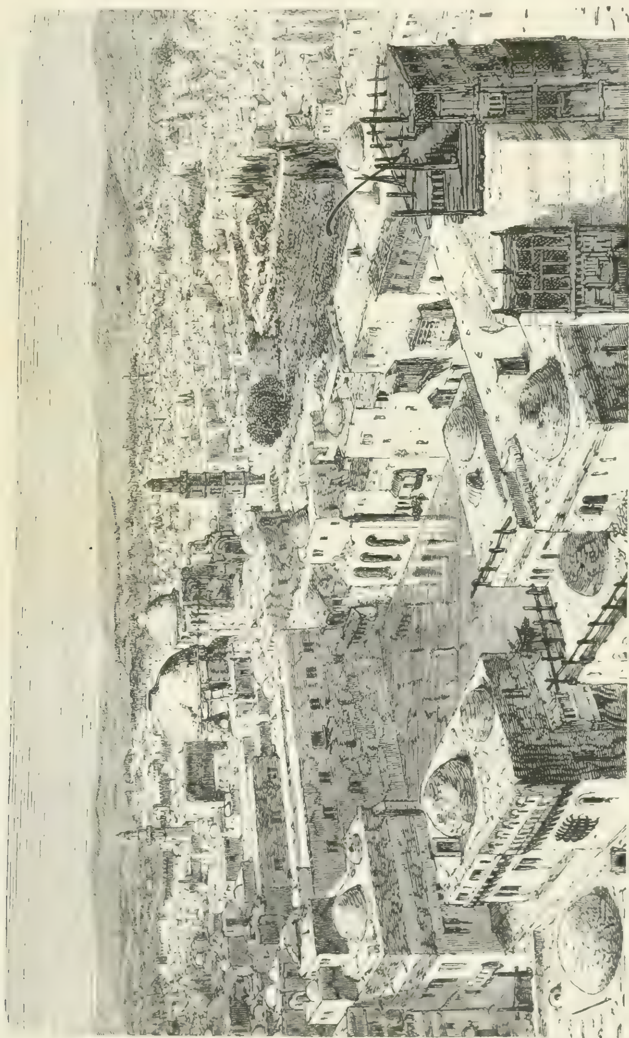

Fig. 55. Jerusalem.

gjælder **Jerusalem,** der ligger i en øde Bjergegn Vest for det døde Hav, thi ogsaa her vækkes vor Deeltagelse alene ved

Historiens (og Religionens) Vidnesbyrd. Af monumentale Bygninger har Byen kun meget faa, særligt maa fremhæves Christi Gravs Kirke og Omars Moskee, og om den førstnævnte kan det næsten betragtes som sikkert, at den ikke betegner Frelserens Hvilested. Blandt Syriens Ruinstæder maae især anføres Baalbek *(Heliopolis)* nordpaa mellem Libanon og Antilibanon, Tadmor *(Palmyra)* inde i Orkenen Nord-Ost for Damascus, og *Petra* med sine talrige Fjeldgrave Syd for det døde Hav, men forresten finder man navnlig Ost for el Ghor baade i Hauran og længere nordpaa en saadan Rigdom

Fig. 56. Heliopolis

paa velbevarede Oldtidsminder, at man i de gamle Byer kan vandre gjennem hele Gader, hvis Villaer, Bade, Kirker og Grave endnu i det Væsentlige ere i deres oprindelige Stand.

Hvad endelig **Arabien** angaaer, da er det som bekjendt kun Vestkysten (Hedschas) med de hellige Stæder Medina og Mekka, samt i den nyeste Tid tillige Jemen, der erkjende Portens Overhøihed. I **Medina** hviler Profeten og de første Kalifer, medens Mahomeds Fødeby **Mekka** (45,000 I.) indenfor den store Moskees Område indeholder flere Helligdomme, af hvilke Kaaba og Brønden Zamzam ere de vigtigste. I en af Kaabas Mure findes den sorte Steen, som Englen Gabriel forærede dets Bygmester Ismaël, og som ifølge Traditionen paa den yderste Dag skal fortælle Allah, hvo der har været en værdig Gjæst ved det hellige Huus; Brønden skal være frem-

kommen paa det Sted, hvor den lille Ismaël legede med Sandet, medens Hagar fra en nærliggende Høide speidede efter Vand. Naar de store Pilegrimstog ankomme til Byen og vidt og bredt bedække Omegnen med deres Telte, er Omsætningen med de bodfærdige Vandringsmænd ikke ringe, og desuden er Havnen **Dschidda** en af de livligste Handelspladse i Arabien; for Jemens Vedkommende maae fremhæves Hovedstaden **Sanna** (55,000 I.) og det tidligere ved sin Kaffehandel berømte **Moccha.** Af Stater og Byer i den uafhængige Deel af Halvøen nævnes Oman med den vigtige Handelsplads **Maskat** og Vahabitternes blomstrende Rige i Nedsched med Hovedstaden **Riad.** — Nær Indløbet til det røde Hav have Englænderne bemægtiget sig Byen **Adén** (50,000 I.), der ligger i Bunden af et gammelt Krater og er af stor Betydning som Kuldepot, Militairstation og Frihavn.

Med ovenstaaende Skildring af det asiatiske Tyrki og Arabien afslutte vi overhovedet vor Fremstilling af Asiens Lande, Stater og Folk. Som det Foregaaende viser, existerer der ingen almindelig asiatisk Civilisation, idet Asien ved Siden af virkelige Culturfolk indeholder baade halvt- og heelt barbariske Stammer, og en Undersøgelse af Culturfolkene vil desuden snart overtyde om, at de hver for sig ere prægede paa en aldeles forskjellig Maade. Rigtignok stemme Chinesernes og Hinduernes ældgamle Culturer overeens deri, at de begge ere i høi Grad conservative og ere forblevne uden Indflydelse paa Verdensculturen, men den chinesiske har ubetinget en materialistisk Retning, medens Hinduernes viser sig som en ægte Afføduing af en phantastisk, for philosophiske og religiøse Grublerier anlagt Aand. I Modsætning til Chinesere og Hinduer have Araberne en Tidlang grebet mægtigt ind i

Verdensudviklingens Gang, og saavel ved deres Sværd som ved deres Civilisation under en stor Deel af Middelalderen spillet en fremragende historisk Rolle, men deres særegne Aandsretning, som med Energi, Gemyt og Lidenskab forener en fast Tro paa udelukkende Berettigelse og en Overvurdering af Individets Betydning, har forhindret dem i et roligt Samfundsliv under Lovens almindelige Bydende, tidligt medført Stilstand og Tilbagegang og allerede for Aarhundreder siden, trods deres fremragende Begavelse, ladet dem synke tilbage i en halvt barbarisk Tilstand.

EUROPA.

Almindelig Indledning.

Naar Europa sædvanlig opstilles som en egen »Verdensdeel«, turde denne fra Oldtiden nedarvede Vedtægt i forskjellige Henseender savne tilbørlig Grund. Ligesom Europa paa hele den lange Strækning fra Iishavet til det caspiske Hav er landfast med Asien, saaledes frembyde ogsaa dets Naturforhold paafaldende Overeensstemmelser med det tilsvarende Bælte af dette sidstnævnte, og, lader det sig end ikke nægte, at Atlanterhavets Indflydelse gjør sig stærkt gjældende mod Vest, har dog Østeuropas Klima, Plante- og Dyreverden en saa slaaende Lighed med Sibiriens, at man som bekjendt først hiinsides Jenissei faaer Indtryk af en fra den europæiske noget fremmedartet Natur. Hellerikke fra et ethnographisk Synspunct lader en Adskillelse sig gjennemføre, idet Europas indoeuropæiske Stammer baade physisk og sproglig paa det

nøieste ere knyttede til Beboerne af det sydvestlige Asien, og det bliver saaledes en eensidig Fremhæven af historiske og culturhistoriske Forhold, der berettiger til at udsondre Europa som en selvstændig Verdensdeel. At dette sidstnævnte Moment har en stor Betydning lader sig imidlertid ikke nægte; men, naar vi i det Følgende betragte Europa for sig og derved paa en Maade paatrykke det Præget af et afsluttet Hele, maae vi samtidig være os bevidst, at det i physisk Henseende under alle Omstændigheder kun er at opfatte som en stor Halvø af det asiatiske Fastland, og at det alene er dets Beboeres overlegne Culturtilstand, der gjør en Adskillelse mulig og til en vis Grad berettiget.

Europa, hvis Areal kan anslaaes til 180,000 g. □ Mile, har fra N. til S., fra Nordcap (71°) til det spanske Tarifa (36°) en Udstrækning af 35 Bredegrader. Paa Grund af de lange, stærkt forgrenede Bugter Nord-Østersøen og Middelhavet, af hvilke det sidste afsætter det adriatiske og ægæiske Hav og gjennem Marmarahavet staaer i Forbindelse med det sorte Hav, har Europa et særdeles betydeligt Kystomrids (4300 M.), ligesom det ogsaa udmærker sig ved anseelige Halvøer og mange, tildeels omfangsrige Øer. Som Fastlandets vigtigste Forgreninger maae nordpaa anføres den skandinaviske og jydske Halvø, mod Syd den spanske, italienske og græske; af Øerne spille de britiske Hovedrollen, men desuden maa ogsaa fremhæves det danske Archipel mellem Jylland og Sydsverig, samt de mange Øer, der ere fordeelte over Middelhavet. Skjøndt Europas Terrainforhold tildeels ere meget fiint udformede, og ikke sjeldent paa smaa Afstande frembyde høist charakteristiske Forskjelligheder, lader det sig dog ret naturligt sondre i tre større Afsnit, nemlig A) den øst- og mellemeuropæiske Slette, B) den skandinaviske Halvø med Finland, og endelig C) et sydvestligt fordetmeste bjergrigt Parti, der indbefatter de mellemeuropæiske Bjerge saavelsom Alperne og de tre sydlige Halvøer. Europas Floder strømme hovedsageligt til Nord-

Østersøen og det sorte Hav, hvorhos dog maa bemærkes, at den længste af dem alle, nemlig Volga, udmunder i det caspiske; Indsøerne ere meget ulige fordeelte og samle sig især nordpaa i Omegnen af Østersøen. I klimatisk Henseende udmærker Europa sig ved en vis Ligelighed og tilhører for største Delen den koldt tempererede Zone; men, ligesom Atlanterhavet udøver en betydelig Indflydelse paa Veirforholdenes Beskaffenhed mod Vest, saaledes har ogsaa Middelhavet en væsentlig Andeel i Sydeuropas lykkelige Klima, og i dettes Lavlande trives allerede stedsegrønne Løvtræer med samme Yppighed som Egen og Bøgen i Mellemeuropas Skove.

Europas Beboere, hvis Antal tør sættes til omtrent 300 Mill., henhøre næsten alle til den **eraniske Race** og sammes vigtigste Sprogstamme, nemlig den indoeuropæiske. Efter Sprogene sondres de i flere Grupper, af hvilke 1) den slaviske (Russere, Polakker, Czecher etc.) navnlig er udbredt i Østeuropa, 2) den germanske (Tydskere, Skandinaver, Englændere) i Nord- og Mellemeuropa, og 3) den romanske (Franske, Spaniere, Italienere, Valacher etc.) i Sydeuropa; af mindre Betydning er 4) den græske og 5) keltiske, hvorhos det dog maa erindres, at den sidstnævnte tidligere har havt en stor Udbredelse i de vesteuropæiske Lande. **Mongolernes** Antal beløber sig næppe til 17 Mill., hvoraf de fleste henhøre til den finske Sproggruppe (Magyarer, Finner, Lapper), medens den tyrkiske kun er repræsenteret af enkelte mindre Folk, navnlig Osmannerne. Med Hensyn til Cultur staae Europæerne, som Heelhed betragtet, langt over de andre Verdensdeles Beboere, der allerede for en stor Deel befinde sig i Afhængighed af forskjellige europæiske Folk, ja den Paastand er end ikke uberettiget, at Europæerne ere de eneste af Jordens Beboere, som strengt taget fortjene Navn af Culturfolk, forsaavidt de nemlig ere de eneste, der stadigt søge at fuldkommengjøre deres sociale, aandelige og materielle Tilstande. Grunden til

EUROPAS
FOLKESTAMMER.
Normænd
Lapper
Svenske
Finner
Dansk
Letter
Russer
Finner
Tyrker
Irer
Gæler
Englændere
Hollændere
Tydskere
Czecher
Polakker
Magyarer
Rumæner
Franskmænd
Portugisere
Spaniere
Italienere
Serber
Bulgarer
Albaneser
Kaukasus Folk
Armeniere
Tyrker
Arabere
F. L.
Germanske F.
Romanske F.
Slaviske F.
Keltiske F.
Græske F.
Basker
Finner etc

dette høiere Standpunct kan ingenlunde alene søges i en høiere Begavelse, da vi udenfor Europa stedviis kunne paapege ligesaa begavede Folk, som indenfor dettes Enemærker; men derimod findes der hos Europæerne en mere human Ligevægt af Sjælens Evner og Kræfter, en klarere Indsigt i Samfundslivets Betydning og en større Agtelse for Lovens Herredømme, end Tilfældet er hos de ikke-europæiske Folk. Fremdeles byder Europa i det Hele lykkelige Naturforhold, som ved at tvinge Beboerne til Arbeide styrke deres Kraft, og ved at lønne Arbeidet rigeligt skaffe Tid og Midler til at fremme Aandens Interesser, og endelig har Christendommens tidlige Udbredelse mægtigt bidraget til at mildne Sæderne og skaffe humane Ideer almindelig Indgang. Paa Grund af Landenes Natur og geographiske Beliggenhed have Europas Folk gjennem Aarhundreder været i Stand til med Lethed at udvexle Tanker og Anskuelser og saaledes tillige at udøve en opdragende Indflydelse paa hinanden, og heri ligger atter Grunden til, at de fleste europæiske Folk have gjennemgaaet en lignende historisk Udvikling, samt at det i Almindelighed er fuldkomment berettiget at tale om en særlig europæisk Civilisation. At denne frembyder individuelle Forskjelligheder mellem de enkelte Lande, er naturligviis ligesaa ubestrideligt, som at Europas Osten og navnlig Tyrkiet viser en kjendelig Tilslutning til Asien; men, ligesaa vist som Europas Cultur i det Hele har naaet et Omfang, der stiller den høit over de andre Verdensdeles, ligesaa vist er den ogsaa i den Grad bleven Fælleseiendom for Nationerne som ingen anden Culturudvikling paa Jorden.

Rusland; den østeuropæiske Slette.

Fra Uralkjæden og det caspiske Hav indtil Rhindeltaet bestaaer Europa fortrinsviis af store, eensformige Lavlande, som gjerne sammenfattes under Navn af

den øst- og mellemeuropæiske Slette. Den begrændses mod NV. af Iishavet med det hvide Hav, Finland og Østersøen, mod S. af det caspiske Hav og Kaukasus, det asovske og sorte Hav samt de mellemeuropæiske Bjerge. Østerpaa har den sin største Udstrækning fra N. til S., medens den mod V. stadigt bliver smallere, efterhaanden som den nærmer sig Nordsøen. Skjøndt Sletten i det Hele er meget jævn, er den dog ikke blottet for sammenhængende om end lave Høidedrag, der staae i Forbindelse med Ural og benævnes den nordlige og sydlige Landryg. Af disse udbreder den sidstnævnte sig Nord for det asovske og sorte Hav, støtter sig vesterpaa til Karpatherne og maa nærmest opfattes som et lavt Plateau, medens den nordlige, hvortil man henregner de saakaldte Valdaïbjerge (1080 p'), fortsætter sig vesterpaa langs Østersøens Sydkyst og baade udmærker sig ved ringere Brede og tillige ved en ualmindelig Rigdom paa Smaasøer. Naar undtages Uralkjæden, som i sit midterste Parti stiger til en Høide af over 5000 p', har det europæiske Rusland kun paa to Steder en bjergrig Overflade, nemlig i Finland og den sydlige Deel af Krim, paa hvilket sidstnævnte Sted Tschatyr-Dagh hæver sig til 4700 p'; Finland er et lavt Fjeldplateau, der med steile Skrænter sænker sig til den efter Landet benævnte Bugt af Østersøen og navnlig er mærkeligt ved sin overordentlige Rigdom paa Indsøer.

Ruslands Jordbund bestaaer især af gamle Dannelser, og i Finland fremhersker Gneis-Graniten ligesom paa den skandinaviske Halvø. Den siluriske og devoniske Formation, Steenkulsformationen og den permiske Formation have en vid Udbredelse i de nordlige og mellemste Egne af Landet, medens tertiære og eftertertiære Afleiringer optræde mod Syd og fortsætte sig vesterpaa gjennem den mellemeuropæiske Slette. Bjergværksdriften er betydelig især i den midterste Deel af Ural*), hvor man indvinder Jern og ædle Metaller foruden Kobber,

*) Hochstetter: Über den Ural. 1873. p. 27, 28.

og sydpaa finder man over Tusinder af Qvadratmile den berømte »sorte Jord«, der ligner Muld og egner sig fortræffeligt til Agerbrug. Af vigtigere Floder maae fremhæves Petschora og Dvina til Iishavet; Neva, Düna og Weichsel til Østersøen; Dniestr, Dniepr og Don til det sorte og asovske Hav, samt Volga og Ural til det caspiske. Neva danner Afløbet for Europas største Indsø, Ladoga (336 g. □ Mile), der atter modtager Vandet fra Onega og Ilmen saavelsom fra Saima-Gruppen i Finland; af de andre Floder udspringe Düna, Dniepr og Volga i Valdaïbjergene eller disses nærmeste Omegn. Volga (Tilløb Oka og Kama), som er Europas betydeligste Flod, har en Længde af 470 Miil og danner i det caspiske Hav et stort Delta, der trods sin sydlige Beliggenhed er tilfrossen over 3 Maaneder. For Samfærdslen i det Indre er den desuagtet af overordentlig Betydning og befares aarlig af meer end 20,000 Fartøier.

Rusland har et ægte Fastlandsklima, men paa Grund af Landets uhyre Udstrækning er det ikke lidet forskjelligt mod N. og S. I Moskva har Vinteren en Middelvarme af ÷ $7^{1}/_{2}{}^{0}$ R., Sommeren af + 15^{0}, medens de tilsvarende Temperaturer i Edinburgh, der omtrent ligger under samme geogr. Brede, beløbe sig til + $2^{1}/_{2}$ og + 11^{0}. Længst mod N. hersker naturligviis et fuldstændigt Polarklima, og paa den store, ubeboede Novaja-Semlja-Gruppe, hvor Sommerens Middeltemperatur er + 2^{0} R., Vinterens ÷ 16, er Jordbunden stadig frossen i en Dybde af 2 til 3 Fod. Vegetationen er i disse allernordligste Egne fuldkommen polar og altsaa blottet for Trævæxt, men henimod den 66de Bredegrad begynder Landet at dække sig med Birk og Naaleskov, som naaer en storartet Udvikling sydpaa indtil den nordlige Landryg og Valdaïbjergene. Agerbruget er kun ringe i disse tyndtbefolkede Egne, hvis mørke Skove og vidtstrakte Mosedrag overalt give Landskabet dets særlige Præg; derimod har Agerlandet en betydelig Udbredelse i Mellemrusland, og

foruden de sædvanlige nordiske Kornsorter dyrkes ogsaa Hør og Hamp efter en omfattende Maalestok. I Mellemrusland er derfor Skovenes Omraade langt mindre end længere nordpaa, Naaletræerne erstattes fordetmeste af Eg. Hassel og Lind, og i Ukraine, hvor Maisen lykkes godt, optræde tillige Bevoxninger af vilde Frugttræer. Henimod det sorte og asovske Hav bliver Landet ganske skovløst, og uendelige Græs-stepper, der tjene Tusinder af Heste og Hornkvæg til Underhold, udbrede sig østerpaa til det caspiske Hav. Som Vegetationen har ogsaa Klimaet et ægte mellemasiatisk Præg, og voldsomme Sneestorme (Vjugas) husere Vinteren over i Stepperne. En saadan Storm kommer dog ikke uden Forløbere, og, naar Blæsten river de tørre Planter afsted med sig, sammenruller dem til store Kugler (Vindhexe) og i gjøglende Dands hvirvler dem afsted over Sletten, da søger Hyrden skyndsomst at finde Ly med sin Hjord for ikke at gaae tilgrunde i det snart løsbrydende Uveir. I Mai er Steppen forvandlet til et uendeligt Græstæppe med Millioner af Crocus, Tulipaner og Hyazinther; men under Sommerens tørre Hede hendøer efterhaanden Plantelivet, og fra den disige Himmel skinner Solen mat over den øde, sortebrune Flade. — Først i det krimske Bjergland finder Vegetationen gunstigere Betingelser, og, medens Bøgen er fremherskende paa Nordsiden, optræder paa Sydsiden endog Middelhavsfloraen med Laurbærtræet, Olivenbusken og Viinranken.

Dyreverdenen, der har det mellemeuropæisk-sibiriske Præg, skal ikke her gjøres til Gjenstand for nærmere Omtale. Elsdyret saavelsom Ulven og Landbjørnen træffer man jævnlig i de russiske Skove, hvorimod Uroxen *(B. Bison)* er udryddet og kun fredes etsteds i Polen. Længst mod N. har Faunaen det polare Præg; i de sydlige Steppeegne færdes Kamelen, Saiga-Antilopen og Springmusene.

Det europæiske Rusland incl. Finland har en Størrelse af 97,000 g. □ Mile og et Indbyggerantal af 71 Mill. Befolkningen hører for største Delen til den slaviske Stamme, hvortil navnlig henregnes Russere og Polakker samt de mere afvigende Letter; men i Finland og Estland, paa Dagø og Øsel, saavelsom mod NO. henimod Ural optræde finske Folk, ved Polarhavet Samojeder og mod SO. og S. tyrkiske Stammer; desuden lever der i Landene ved Østersøen endeel Svenske og Tydske og i Polen en stor Mængde Jøder. Af alle disse Folk ere **Russerne** stærkest repræsenterede og beløbe sig mindst til 53 Mill. I Middelalderen bleve de stærkt paavirkede af den langvarige mongolske Occupation, og, skjøndt de efter Sproget ere Slaver, er deres Herkomst ingenlunde ublandet. Af Charakteer er Russeren munter, godmodig og uden Frihedssands, hvorfor han ogsaa finder sig vel under Despotiet; han besidder megen Evne til at efterligne, medens han paa den anden Side synes at mangle en i høiere Forstand selvstændig Productivitet. Med Peter den Store begynder Landets politiske Velmagt, som efterhaanden er steget betydeligt ved Erobringer fra Sverig og Tyrkiet, ved Polens Delinger samt ved uhyre Gebeetsudvidelser i Nord- og Mellemasien; men, da de halvbarbariske Russere først i Begyndelsen af forrige Aarhundrede kom i nogen Berøring med Vesteuropas Culturfolk, have de endnu ikke formaaet at hæve sig til disses aandelige og materielle Standpunct, og, skjøndt der arbeides med forbausende Kraft, er der selv for Øieblikket ikke Lidet at indhente. Endnu i vore Dage have Folkedragterne beholdt et halvt asiatisk Tilsnit, og den Rige udfolder gjerne sin Luxus i Form af Pelsværk, Juveler og kostbare Heste; ogsaa Bygningskunsten, især den kirkelige, har et stærkt østerlandsk Præg med sine brogede eller forgyldte Kupler og slanke, ofte minaret-agtige Taarne, ja i de russiske Byer østerpaa faaer man saalidet Indtrykket af at befinde sig paa europæisk Grund, at man gjerne kunde troe sig hensat til en heel anden Verdensdeel.

I administrativ Henseende inddeles det europæiske Rusland (incl. Polen) i 60 Gouvernementer og det dermed forenede Storfyrstendømme Finland i 8 Län; af Byerne er der 14, som have et Indbyggerantal af over 50,000. For Oversigtens Skyld benytte vi imidlertid hellere en ældre, væsentlig historisk Inddeling.

Begynde vi med Østersøprovindserne, som længe beherskedes af de tydske Riddere og derpaa til 1721 af Svenskerne, ville vi først og fremmest nævne Hoved- og Residentsstaden **St. Petersborg** (668,000 Indbg.). Byen, der ligger ved Neva, blev anlagt af Peter d. Store under hans Kamp med Sverig i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og paa daværende svensk Grund. Den har brede, lyse Gader, elegante Pladse og er ualmindelig rig paa store Pragtbygninger. Af Gaderne maa især fremhæves den ¾ Miil lange Nevski-Perspectiv, af de offentlige Pladse: Slotspladsen med Alexandersøilen samt Peterspladsen med Peter d. Stores kolossale Rytterstatue, og af betydeligere Bygninger: Vinterpaladset, Isaakskirken, Admiralitetet og Alexander-Nevski Klostret. Petersborg er særdeles vigtig i videnskabelig Henseende (Universitet, Geogr. Selskab etc.), ligesom den ogsaa driver omfattende Handel og Industri; Syd for Byen ligger **Zarskoje-Selo** med keiserlige Lystslotte. **Kronstadt** paa Øen Kotlin i den finske Bugt er vigtig som Fæstning, Flaadestation og Koffardihavn; **Riga** (100,000 Indbg.) ved Dünamundingen har tildeels et middelalderligt-tydsk Præg og er en af Ruslands anseeligste Handelsstæder. **Dorpat** har et tydsk Universitet; **Reval** paa Kysten af Estland er grundlagt af de Danske.

Finland*) (incl. Ålandsøerne) er en gammel svensk Besiddelse, der først 1809 blev aftraadt til Russerne, dog saaledes, at det beholdt egne Love og egen Bestyrelse. Indbyggerne (1,800,000) ere for største Delen Finner, men desuden lever ogsaa i Landet

---

*) Hallstén: Finland. (Berliner Zeitschr. für Erdk. Bd. VI. 1871.)

omtrent 185,000 Svenske, hvis Sprog tillige er det officielle Sprog, og mod Nord et ringe Antal Lapper. Hovedstaden **Helsingfors** (30,000 I.), som forsvares af Fæstningen Sveaborg, har et Universitet og er Finlands betydeligste Handelsplads; desuden maa fremhæves den tidligere Hovedstad **Åbo** samt **Viborg**, der har Landets Hovedexport af Trælast.

Som bekjendt er det nuværende Polen kun en Levning af det fordum mægtige Kongerige, der i Aarene 1772, 93 og 95 blev deelt mellem Rusland, Preussen og Østerrig. Hovedstaden **Varschava** (Warschau) med 250,000 Indb. ligger ved Weichsel og bestaaer af en gammel og en ny By tillige med flere Forstæder, af hvilke Praga er den vigtigste. Den er stærkt befæstet, har Universitet og er Midtpunctet for Landets Handel og Industri; forresten maa nævnes **Lodz** og **Lublin** samt den i Nærheden af Warschau beliggende Volaslette, hvor man tidligere afholdt de stormfulde Kongevalg. I Vestrusland, der fordum ogsaa udgjorde en Deel af Polen, ligger **Mohilev** og Lithauens gamle Hovedstad **Vilna** (79,000 Indb.).

Blandt Byerne i Store Rusland er der ustridigt ingen, som fortjener at sammenlignes med Keiserrigets forhenværende Hovedstad **Moskvá** (612,000 Indb.). I Modsætning til Petersborg har den meget af Fortidens særegne Præg og er i Russernes Oine næsten en hellig By, ligesom den ogsaa er et Opholdssted for den conservative, gammelrussiske Adel. Moskva bestaaer af 4 Hovedqvarterer foruden Forstæderne og gjør med sin Vexel af aabne Strækninger og stærkt bebyggede Qvarterer, sin stolte Fæstning (Kreml) og sine gyldne Kupler baade et eiendommeligt og rigt Indtryk. Af betydeligere Pragtbygninger maae for Kremls Vedkommende især udhæves flere Kathedraler samt Vaabenpaladset og det gamle Zarpalads (Terem); i en anden Deel af Byen ligger den underlige Kirke St. Vasilius. Moskva har et vigtigt Universitet, ligesom den ogsaa er det egentlige Midtpunct for Landets Industri og Handel; verdensberømt er Branden i Septbr. 1812, der fik en saa afgjørende

Indflydelse paa den franske Invasion og Napoleons Skjæbne. Det ældgamle **Novgorod Veliki**, der i Middelalderen som Hansestad spillede en fremragende Rolle og i sin Velmagtstid skal have havt 400,000 Indbyggere, er nu ubetydelig, medens derimod **Nischnji-Novgorod** ved Volga har en overordentlig Vigtighed som Hovedpunct for Mellemhandelen mellem Rusland og Asien. Ved det store Peter-Pauls Marked i Juli og August falbydes alle Østens og Vestens Frembringelser i rigeste Ud-

Fig. 57. St. Vasilius i Moskva.

valg, og de sammenstrømmende Handlende, hvis Antal beløber sig til over 300,000, udføre en Omsætning, der ofte har en Værdi af 150 Mill. Rubler! **Rybinsk** har store Kornoplag og ligesom **Tver** stærk Trafik paa Volga. Længere sydpaa ligge **Vorónesch** og »Ruslands Lüttich« den vigtige Fabrikstad **Tula** (58,000 Indbg.); langt mod Nord ved det hvide Hav **Archangelsk**

(ↄ: Ærkeenglen Michaels By), som har betydelig Udførsel af russiske Producter.

I Lille Rusland maa først og fremmest nævnes **Kijev** (71,000 Indbg.), der hæver sig malerisk paa Kridtfjelde ved Dniepr, overraget af gyldne Kupler, Taarne og Trægrupper. Som Christendommens Vugge i Rusland nyder den gamle By megen Anseelse, og Lavra-Klostret gjælder for det helligste Sted i hele Riget. Ligesom **Charkov** (87,000 Indbg.) har den Universitet, og begge Byer drive omfattende Handel, der navnlig concentrerer sig i det store Vintermarked. **Berditschev** (53,000 Indbg.) er næsten alene beboet af Jøder; **Poltáva** er berømt ved Carl d. 12tes Heltekamp og Nederlag 1709. Af de store Handelsstæder i Syd-Rusland, saasom **Odessa** (163,000 Indbg.), **Kischinev** (104,000 Indbg.) og **Cherson**, er den førstnævnte, som ligger ved det sorte Hav, især mærkelig ved sin enorme Kornudførsel, medens **Feodosia**, der i en Deel af Middelalderen var et Hovedpunct for Genuesernes Handel og tildeels har bevaret sit italienske Præg, nu er uanseelig. Den tidligere saa vigtige Krigshavn og Fæstning **Sevastopol** er siden Ødelæggelsen 1854 bleven erstattet af **Nikolajev** (68,000 Indbg.); i Kosakkernes Land ligger **Tscherkask**.

Sluttelig maa endnu omtales Urallandet og det saakaldte Nedre-Volgaland, af hvilke det første deelviis falder sammen med det forhenværende Kongerige Kasan, det sidste omtrent svarer til Astrachan. Blandt Byerne i Urallandet have **Jekaterinborg** og **Nischnji-Tagilsk** særlig Betydning som Bjergværksstæder, medens **Orenborg** er en vigtig Karavanestation, og Markedet i **Irbit** maaskee kun staaer tilbage for Nischnji-Novgorods. I Nedre-Volgalandet, ved selve Floden, træffe vi Byerne **Kasán** (79,000 Indbg.), **Sarátov** (93,000 Indbg.) og **Astrachan**, der alle have et meer eller mindre asiatisk Anstrøg og af hvilke de to sidstnævnte ere omgivne af udstrakte Haver. Saratov har megen Fabrikvirksomhed; Astrachan med sine

talrige Moskeer og sit brogede Folkevirvar driver store Fiskerier (Stør) og udbredt Handel paa det caspiske Hav.

Rusland er et arveligt Monarchi, og Keiseren, som fører Titel af »Zar«, regjerer med uindskrænket Magtfuldkommenhed. Den rige Adel er i Besiddelse af omfattende Privilegier, hvorimod Bondestanden indtil den seneste Tid har levet under temmelig trykkende Vilkaar, ja endog for en væsentlig Deel henslæbt Livet som Adelens Trælle (Livegne). Statsreligionen er græsk-katholsk, men Polakkerne ere romersk-katholske, og i Finland hersker Lutheranismen; forresten lever der alene i Polen over $^1/_2$ Mill. Jøder, og Mahomedanismen har mange Tilhængere i den sydostlige Deel af Landet, medens man længst mod Nord endog finder adskillige Hedninger. Den lærde Dannelse staaer særdeles høit, og faa Steder i Verden understøttes Videnskabeligheden med saamegen Liberalitet som netop her; derimod er Folkeoplysningen i det Hele ringe, og endnu 1869 havde Gouv. Orenborg kun een Boghandel. Blandt Næringsveiene maa først og fremmest nævnes Agerbruget, som beskjæftiger 76 % af Befolkningen og aarlig frembringer $^1/_3$ af, hvad hele Europa producerer; Kvægstanden er den største, nogen europæisk Stat er i Besiddelse af (44 Mill. Faar, 21 Mill. Hornkvæg, $18^1/_2$ Mill. Heste), men Behandlingen trænger i forskjellige Retninger til gjennemgribende Forbedringer, og Meierivæsenet synes i det Hele at være meget tilbage. Industrien er betydelig især i Gouvernementerne Moskva, Vladimir og Petersborg. Den leverer navnlig Bomulds- og Uldvarer, Lærred, Seildug, Læder og Metalvarer, som deels benyttes i Landet selv, deels ere af Vigtighed for det asiatiske Marked, hvor man er mindre kritisk end paa det vesteuropæiske. Ifølge Meddelelser for 1870 er Ruslands Handel den 5te største i Europa, idet den

staaer tilbage for Englands, Frankrigs, Tydsklands og Belgiens. Moskva er Hovedpunctet for Landhandelen, Riga, Kronstadt og Odessa for Søhandelen, Nischnji-Novgorod for Trafiken med Asien. Den vigtigste Udførselsgjenstand er Korn, hvoraf alene Odessa 1871 exporterede til et Beløb af 70 Mill. Rbd., men dernæst Tømmer, Huder, Talg, Hør og Hamp samt for Asiens Vedkommende Manufacturvarer. Hvad der meget bidrager til Handelens Udvikling, er den Raskhed, hvormed man søger at fremme Samfærdslen mellem Provindserne, og det fortjener særligt at fremhæves, at Jernbanesystemet 1872 var det 4de største i Europa (1900 geogr. Miil); derimod er Handelsflaaden paafaldende lille og staaer i Skibenes Antal tilbage for den danske. At Skovbruget er en anseelig Indtægtskilde, vil alene skjønnes deraf, at Landet har et Skovareal paa over 32,000 g. □ M.; derimod er Bjergværksdriften forholdsviis af mindre Betydning, og, er end Jernproductionen (i 1868 324,000 Tons) noget større end Sverigs, er Productionen af Steenkul endnu for Øieblikket ikke saa stor som den spanske. — Fiskerierne drives navnlig paa det caspiske og hvide Hav.

Skjøndt Rusland allerede længe som Stormagt har spillet en meget fremragende Rolle, fortjener det dog meer end noget andet Land i Europa Navn af en Fremtidsstat. Den Kraft, hvormed det fremmer baade sin aandelige og materielle Udvikling maa i høi Grad vække Forventningen om store Resultater, og, ligesom Landet ved at ophjælpe sit allerede i Forveien uhyre Agerbrug efterhaanden vil blive Europas egentlige Kornkammer, saaledes synes det ogsaa at ville faae en særegen Betydning med Hensyn til den politiske og sociale Ligevægt i vor Verdensdeel. For Nord- og Mellemasiens Vedkommende ere Russerne det egentlige Culturfolk, og, medens de her i Europa endnu stadigt forholde sig modtagende, optræde de i Asien som de egentlige Bærere af en ny Tingenes

Orden, der med Agtelse for de folkelige Eiendommeligheder danne en forberedende Overgang til europæiske Tilstande.

Den skandinaviske Halvø*).

Medens Østeuropa gjennemgaaende dannes af lave, eensformige Sletter, er det paa de fleste Steder Fjeldnaturen, der bestemmer Landskabets Præg mellem Atlanterhavet og Østersøen. Den skandinaviske Halvø begrændses mod N. af Polarhavet, mod V. af Atlanterhavet, Skagerrak, Kattegat og Øresund, mod S. af Østersøen og mod Ø. af Østersøen i Forbindelse med sammes Fortsættelse den bothniske Bugt, saa at den kun længst mod NO. er landfast med Continentet paa den brede Strækning mellem Varangerfjorden og Torneå. Den har i det Hele sydvestlig Retning og deler sig sydpaa i tvende mindre Halvøer; dens nordligste Pynt er det paa Magerø liggende Nordcap (71° 10′; rigtigere den lave Knivskjærodde); det sydligste Punct af Norge er Lindesnæs. Skjøndt den skandinaviske Halvø som Heelhed betragtet just ikke kan siges at udmærke sig ved charakteristiske eller let opfattelige Terrainforhold, bestaaer den dog for en væsentlig Deel af store Høisletter, der navnlig samle sig vesterpaa og vende en steil, af talløse Fjorde indskaaren Klippekyst mod Atlanterhavet, medens de derimod have et jævnt Fald mod SO. og S. til den bothniske Bugt, Mellemsverig og Skagerrak. Den norske Vestkyst er overordentlig storartet og skal faa Steder paa Jorden finde sin Lige. Med sine lange, snevre Fjorde og næsten utallige Øer og Skjær synes den ligesom splintret under mægtige Naturkræfters Paavirkning, og saavel Kystens Form som de anseelige Havdybder, man finder strax ved Land, tyde hen paa, at denne steile, brustne Fjeldmuur er den opskudte Rand af en vældig Længdespalte i Jord-

*) Naturf. især efter Broch: Statist. Årbog 1871, og Kjerulf: Stenriget. 1865. Om ældre Literatur see: E. Løffler: Skandinav. Halvø 1860.

skorpen, hvis talrige Tværspalter ere de dybe Fjorde. Længden af disse sidste kan være saa betydelig, at den for Sognefjordens Vedkommende beløber sig til 23 geogr. Miil, men samtidig dermed er Breden undertiden saa ringe, og de omsluttende Fjeldvægge af en saa svimlende Høide, at der ved Bunden af Lysefjorden i Ryfylke hersker et evigt Tusmørke! Skjøndt Spalteformen i det Hele er bestemmende for Fjordenes Physiognomi, forekomme dog ogsaa Undtagelser fra denne Regel, idet Throndhjemsfjorden og til en vis Grad Christianiafjorden have en bassinformig Skikkelse med større Brede og lavere Omgivelser; den saakaldte Vestfjord er som bekjendt et mod S. stærkt udvidet Sund, der adskiller Lofoternes pragtfulde Økjæde fra Fastlandet.

Ganske forskjelligt fra det norske Fjordparti med sine vældigt optaarnede Klippevægge og begrændsede Udsigter er det øde Høifjeldslandskab i det Indre. Som ovenfor antydet naaer det sin stærkeste Udvikling vesterpaa henimod Atlanterhavet og bestaaer af en eiendommelig Forening af Høisletter, Kjæder, Bjerggrupper og enkeltstaaende Fjelde, der nordfra sydefter gjerne sammenfattes under Benævnelserne de lappiske Bjerge, Kjølen, Dovre, Langfjeldene og endnu andre Localnavne. Længst mod N. ligge Fjeldsletterne kun paa en Høide af henved 1000 p′, men stige mod S. i Hardangervidden til 4000; ogsaa de enkelte Toppe blive høiere mod S., thi, medens Sulitelma i Kjølen angives til 6000′ og Sneehætten i Dovre til 7400, naae Jotunfjeldene ved Sognefjord 8200, som er den største Høide i hele Europa paa denne Side Alperne. Næsten overalt i Høifjeldsregionen har man vide Udsigter over en gold og vinterlig, i sin Eensomhed storslaaet Natur. Kolde, sorteblaae Indsøer, sneeklædte Fjelde og steenbedækkede Klippeflader vexle med brune Moser og græsbevoxede Strækninger; men efterhaanden, som Landet sænker sig mod SO. og S., bliver Naturen venligere, Bjergtoppene lavere — skjøndt Gausta paa Telemarken endnu stiger til

6000′ — Dalene mindre snevre og Skovene hyppigere, indtil man endelig ved den bothniske Bugt saavelsom ved de store Indsøer i Mellemsverig og enkelte Steder i det sydlige Norge finder ganske lavtliggende Terrain, hvis Overfladeforhold ikke viser nogen mærkelig Afvigelse fra de danske Øers.

Fig. 58. Rjukanfossen (efter Mordt).

En tredie Landskabsform i det skandinaviske Høiland, der er væsentlig forskjellig baade fra Fjordene og Høifjeldene, især fra de sidste, er de lange mod SO. og S. rettede Daldrag.

Som dybe Spalter med bratte Vægge begynde de vesterpaa oppe under Høifjeldene, men blive venligere og mere aabne, efterhaanden som de nærme sig deres Munding. Skummende Elve slynge sig hen over Dalbunden, ledsagede af smalle Strækninger Eng og Agerland, og langstrakte Søer udbrede sig ofte i Dalens Vidninger, omkrandsede af Gran og hvidstammede Birketræer. Elvenes Antal er meget stort og følger Landets Skraaning. Til den bothniske Bugt strømme blandt andre Torneå-, Luleå-, Umeå- og Ångermanelven foruden Dalelven, hvis østlige Arm passerer den maleriske Indsø Siljan, til Venern Claraelven og til. Skagerrak Glommen, Dramselven og Numedalslågen. Glommen, som gjennemstrømmer Østerdalen, er den skandinaviske Halvøes længste Flod (76 geogr. Miil) og danner ikke langt fra sin Munding det berømte Vandfald Sarpen; af dens Tilløb maa især fremhæves Gudbrandslågen, der efter at være løbet gjennem Mjøsen antager Navnet Vormen. Mellem de overordentlig talrige Indsøer ville vi for Norges Vedkommende, foruden dets »lille Indhav Mjøsen«, særlig nævne Fæmunsøen og Rösvand, samt i det nordlige Sverig Stor Afvan, Stor Uman, Storsjøen og den saa ofte besungne Siljan. Med Hensyn til Vandfald er Norge paa Grund af sine Terrainforhold bedre forsynet end Sverig; det smukkeste norske Vandfald er maaskee Rjukanfossen (Høide 780′) ikke langt fra Gausta.

Som ovenfor antydet bestaaer Mellemsverig af et bredt Lavlandsbælte, der strækker sig fra Østersøen til Skagerrak og ganske eller deelviis omslutter de anseelige Indsøer Venern (100 □ Mile), Vettern, Hjelmaren og Mälaren; Venerns Afløb er Götaelven, som danner det vidtberømte Vandfald Trollhättan. Hvad der ligger S. for Søerne dækkes for en væsentlig Deel af det lave smålandske Bjergland, som i Taberg rigtignok kun stiger til en Høide af 1050′, men med sin steenrige Jordbund og sine nøgne Klipper, sine Indsøer, Heder og mørke Naaleskove dog gjør et særegent vildt Indtryk.

I Skåne har derimod Naturen ganske det samme Præg som den sjællandske.

Hvad den geognostiske Sammensætning angaaer, udmærker den skandinaviske Halvø sig ved en ubetinget Fremherskeu af gamle Dannelser og hører som Heelhed betragtet til de ældste Lande paa Jorden. Over Grundfjeldet, der bestaaer af Gneis-Granit og krystallinske Skifere, finder man vesterpaa i visse Dele af Norge samt mere pletviis i Sverig mægtige Lagfølger af Sandsteen, Skifer og Kalk, som henregnes til Silurformationen og hyppigt ere forstyrrede ved Gjennembrud af plutoniske Steenarter. Vigtige Malme forekomme paa mange Steder, og især har Jernet en vid Udbredelse. Et Bælte af rige Jernleier strækker sig saaledes gjennem den nordlige Deel af Svearike, og det navnkundige Bjerg Gellivara i Lapmarken bestaaer endog heelt og holdent af Jernmalm; forresten producerer Halvøen ogsaa andre Metaller, og Nikkel, Kobber, Sølv, Zink og Svovlkiis indvindes i ikke ringe Mængde. I Skåne optræder Kridt saavelsom en kulførende Sandsteen, der hører til Juraformationen, men paa ganske enkelte Undtagelser nær maa dog Landets geologiske Bygning allerede betragtes som afsluttet med den siluriske (eller maaskee rettere devoniske) Formations Dannelse, og det er først Iistiden, altsaa den sidst forløbne Jordperiode, der spreder nye Afleiringer over den skandinaviske Halvøes faste Klippegrund. Under Slutningen af Iistiden laa Halvøen omtrent 600′ lavere end i vore Dage og det Øvrige var, ligesom Grønland nuomstunder, dækket af en mægtig Indlandsiis, som ved at skyde sig ned gjennem Dalene afskurede deres Sider og Bund. Vældige Iisbjerge, bedækkede med Steen og Gruus, svømmede sydpaa og aflæssede deres Dragter over Bunden af den gamle Østersø, hvor efterhaanden det Materiale afleiredes, som vi nu gjenfinde i Danmarks og Nordtydsklands Sletter; men, da Landet atter hævede sig, og Iisbræerne under et mildere Klimas Indflydelse indskrænkedes til deres nuværende

Omraade, udslettedes derfor ikke Naturens Vidnesbyrd om længst forsvundne Tilstande. Gamle Strandlinier, afskurede Fjelde og lange Morænevolde i Forbindelse med vidtstrakte Afleiringer af Leer og Jøkelgruus fortælle endnu om Isens tidligere Udbredelse, om Lavlandets Havbedækning og de store Iistransporter, ja endnu saa langt mod S. finde vi Vidnesbyrd om disse sidste, at Gustav Adolph's Mindesteen ved Lützen er en svensk Vandreblok!

Klimaet paa den skandinaviske Halvø frembyder store Forskjelligheder ikke alene efter Høiden og den geogr. Brede, men tillige efter Beliggenheden mod Vest og Øst. Den norske Vestkyst har et udpræget Øklima, ja Vinteren er endog saa mild, som intet andet Sted paa Jorden under samme Brede, medens derimod det Indre og Kystlandet ved den bothniske Bugt har et typisk Fastlandsklima med klar Luft, varm Sommer og streng Vinter. I Bergen er Januars Middelvarme + 0,3° R., altsaa henved 1° høiere end de tilsvarende Temperaturer i München og Wien, og 34° høiere end Jan. Temperaturen i Jakutsk, der omtrent ligger under samme geogr. Brede, men paa den anden Side har Bergen i Juli kun en Middelvarme af 11½, hvorimod Jakutsk kan opvise 16° og Wien 17! Med Afstanden fra Atlanterhavet bliver imidlertid Uligheden mellem Aarstiderne større. Christiania har en Middeltemperatur for Jan. af ÷ 4°, for Juli af 13°, og Mälaren ved Stockholm bryder først op i Slutningen af April, medens den norske Vestkyst holder sig iisfri hele Vinteren over lige til Nordcap endogsaa inde i de dybe Fjorde. Med Hensyn til Fugtighedsforholdene er Forskjelligheden mellem Vest og Øst ligesaa betydelig. Den norske Atlanterhavskyst har næsten stadigt Nedslag, og Bergens aarlige Regnmængde beløber sig til 70"; derimod har Christiania ikke meer end 20" Regn om Aaret, ja Stockholm endog kun 16". Grunden til disse særegne klimatiske Modsætninger maa nærmest søges deri, at de fremherskende SV. Vinde alene ere i

Stand til at bringe Atlanterhavets milde, fugtige Luft til Halvøens høie Vestside, men, naar man tillige erindrer, at Nordatlanterhavet navnlig i den koldere Deel af Aaret bliver særligt opvarmet af Golfstrømmen, vil man bedre kunne forstaae, at Vestkysten fra Stadt til Nordcap i Jan. Maaned er 16° varmere, end det efter Beliggenheden kunde ventes! Sneegrændsens Høide vil naturligviis i det Hele aftage mod N. og ligger i Finmarken omtrent ved 2900′; iøvrigt synes den at være meget uregelmæssig, og for Justedalsbræens Halvø under 61½° N. B. vexle Angivelserne mellem 4600 og 2500! Paa sidstnævnte Sted findes Europas største Sneemark (28 geogr. □ Mile), og saavel her som mange andre Steder (Folgefond, Sulitelma, Fondal etc.) forekomme pragtfulde Iisbræer, der i senere Aaringer have været Gjenstand for dybtgaaende Studier.

Den skandinaviske Halvø er rig paa Skov, som næsten overalt bestaaer af Fyr og Gran i Forbindelse med Hvidbirk *(B. glutinosa)*. Blandt disse gaaer den sidste omtrent til Nordcap og naaer i Telemarken op til en Høide af 3500′; dog træffer man stedviis indtil den mellemste Deel af Halvøen Eg *(Qv. pedunculata)*, Ask og Lind, ligesom det maa fremhæves, at Bøgen, der er herskende Skovtræ i Skåne og danner den berømte Lund ved Laurvig, endnu trives godt som vildtvoxende Træ paa den norske Vestkyst nordenfor Bergen. Over Skovgrændsen udbrede sig vidtstrakte, saftige Græsgange, der udmærke sig ved talrige Smaabuske og smuktblomstrende Alpeplanter samt det hvide, fiintformede Rensdyrlav; af Brødplanterne gaae Byg og Kartofler næsten lige til Nordcap, medens Hveden for Norges Vedkommende naaer til Fosnæs (64½° N. B.), men som Heelhed betragtet egner Halvøen sig kun lidet til Agerbrug, og egentlig er det blot Skåne og visse Dele af Mellemsverig, der fortjene Navn af godt Kornland. Paa Vestsiden modnes endnu Æbler og Kirsebær hiinsides den 65de Bredegrad.

I den skandinaviske Halvøes store Skove færdes Ulven,

Landbjørnen og Elsdyret, hvorimod Rensdyret og Rypen *(Lagopus alpina)* tilhøre Høifjeldsregionen; Vestkysten er berømt for sin Rigdom paa Svømmefugle, som længst mod Nord danne uhyre Colonier paa de saakaldte »Fuglebjerge«, og Laxen er hyppig i de klare, raskflydende Elve. Huusdyrene ere de sædvanlige mellemeuropæiske, kun at hos Lapperne det tamme Rensdyr erstatter alle andre.

I politisk Henseende bestaaer den skandinaviske Halvø af to selvstændige, under samme Konge forenede Stater: Norge og Sverig.

Norge*)

har et Areal af 5750 geogr. □ Mile med et Indbyggerantal af 1,750,000. Riget inddeles for den geistlige Styrelse i 6 Stifter (Christiania, Hamar, Christianssand, Bergen, Throndhjem og Tromsø), for den verdslige i 20 Amter. Af Byerne have 13 over 5000 Indbg., men kun 1, nemlig Christiania, naaer op over 50,000; næsten alle ligge ved Kysten og for største Delen mod Syd.

Blandt Kyststæderne ved Skagerrak og Christianiafjorden ville vi udhæve: Frederikshald (9600 Indbg.), Frederiksstad (8400), Moss, Christiania (77,000), Drammen (17,000), Horten (5600), Tønsberg (5100), Laurvig (6700), Arendal, Christianssand (11,500) og Mandal; ved Atlanterhavet: Stavanger (19,000), Bergen (33,000), Christianssund (6700), Throndhjem (21,000) og Tromsø. Inde i Landet ligge Kongsberg (5000) og Røraas.

Hovedstaden **Christiania** blev anlagt af Christian d. 4de i Aaret 1624 ikke langt fra det gamle Oslo. Byen har en deilig Beliggenhed ved den efter samme benævnte Fjord, og dens nyere Dele, navnlig den lange Carl-Johans Gade med Universitetet og Storthingsbygningen, gjøre baade et rigt og tiltalende Indtryk. Den er desuden Landets vigtigste Handelsplads, men har som saadan en farlig Concurrent i **Bergen**, der i Middelalderen spillede en fremragende Rolle som Hansestad og endnu

*) Kiær: Statist. Haandb. for Norge. 1871. Broch: Statist. Årbog 1871

i »Tydskebryggen« har bibeholdt et Minde om den hanseatiske Tid, ligesom ogsaa Kongehallen og den smukke Mariakirke ere Vidnesbyrd om Byens tidlige Velmagt. **Throndhjem** er Norges gamle Kongestad og særlig interessant ved sin herlige Domkirke*),

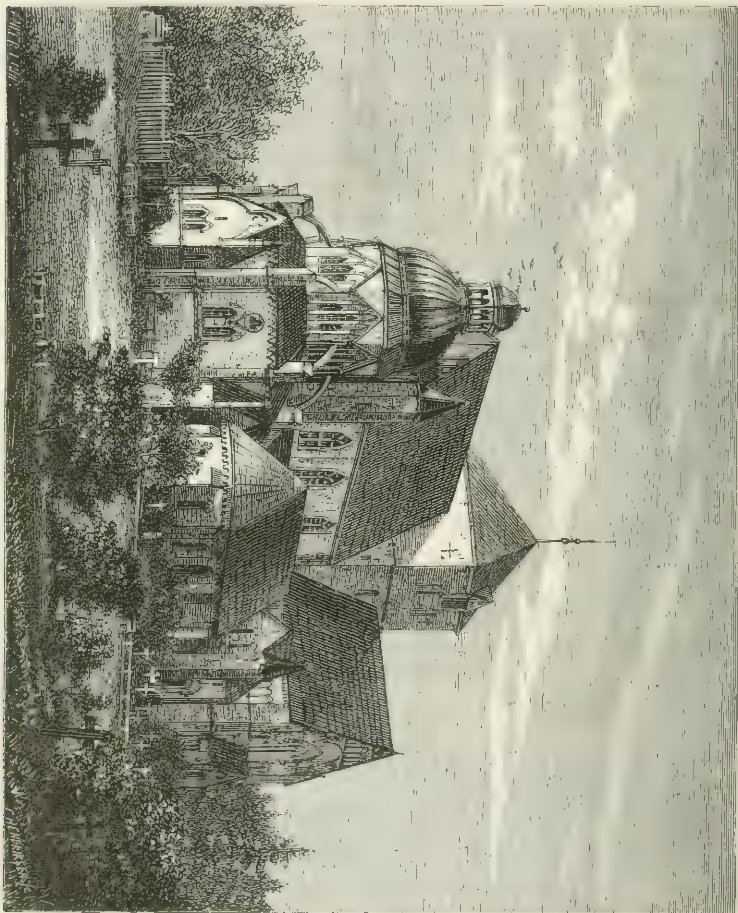

Fig. 59. Throndhjems **Domkirke.**

som fordum opbevarede »St. Olafs Skrin« og i architektonisk Henseende ikke finder sin Lige i hele Skandinavien; ogsaa **Stavanger** har en mærkelig Kathedral, der saavelsom de tvende

*) Nicolaysen: Throndhjems Domkirke. 1872.

foregaaende oprindelig er opført i Rundbuestiil og kjendelig forraader en engelsk Indflydelse. Foruden Christiania beskjæftige ogsaa **Drammen** og **Frederiksstad** sig væsentlig med Tømmerhandel, medens Bergen udfører Tørfisk, og Stavanger driver

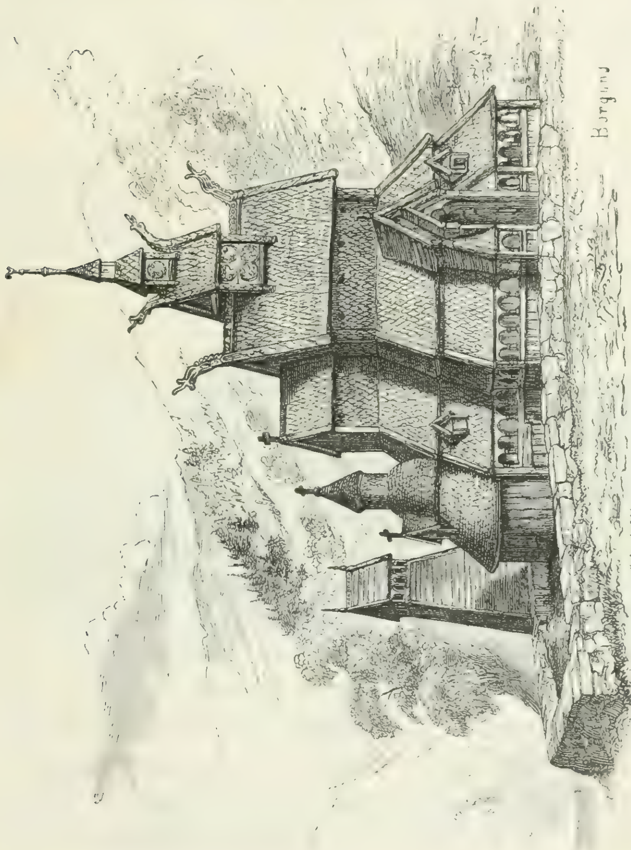

Fig. 60. Stavkirken i Borgund.
Som Exempel paa gammelnorske Trækirker.

Sildefiskeri i stor Maalestok; fra **Tønsberg** gaae i de senere Aar talrige Hval- og Robbefangere til Iishavet. **Horten** er af Vigtighed som Flaadestation, **Kongsberg** ved sit Sølvværk og **Røraas** paa Dovre ved sit Kobberværk.

Sverig[*])

har et Areal af 8000 geogr. □ Mile med 4,300,000 Indbg. Med Hensyn til den geistlige Styrelse deles Riget i 12 Stifter, med Hensyn til den verdslige i 25 Län. Af Byerne have 26 over 5000 Indv., 2 (Stockholm og Gøteborg) over 50,000, 1 (Stockholm) over 100,000. For Oversigtens Skyld benytte vi her den ældre historiske Inddeling i Svearike, Gøtarike og Norrland.

Svearike

indbefatter de gamle Provindser **Uppland**, **Sødermanland**, **Vestmanland**, **Nerike**, **Värmland** og **Dalarne**. Af Byerne fremhæves: Stockholm (141,000), Vaxholm, Nykøping, Eskildstuna (5700), Ørebro (9100), Askersund, Carlstad (5300), Vesterås (5400), Sala, Uppsala (11,400) og Falun (6200).

Hoved- og Residentsstaden **Stockholm**, der tildeels er bygget paa Øer i Mälaren og mod Øst forsvares af Fæstningen Vaxholm, blev grundet af Birger Jarl i Midten af det 13de Aarh. Hvad Beliggenheden angaaer, hører Sverigs Hovedstad til de skjønneste i Europa, og noget mere henrivende end de lyse Sommernætter ved Mälarens Kyst skal man ikke let være i Stand til at opvise. Selve Byen gjør i det Hele et tiltalende Indtryk, og blandt dens monumentale Bygninger maa især fremhæves Residentsslottet saavelsom den med Krigsbytte rigt decorerede Riddarholmskirke, mellem hvis Kongegrave man med særlig Deeltagelse betragter Gustav Adolphs og Carl d. 12tes; derimod har Stortorvet en uhyggelig Berømmelse ved Blodbadet d. 8de Novbr. 1520. Med Hensyn til Kunst og Videnskab har Stockholm stor Betydning (Videnskabernes Akademi, Nationalmuseet etc.), ligesom den ogsaa er Landets vigtigste Handelsplads og driver en omfattende Industri; Djurgarden er navnlig ved Sommertide den egentlige Tumleplads for Folkelivet, og i Omegnen ligge prægtige Slotte, som Drottningholm og Ulriksdal

[*]) Thomee: Sveriges Statistik. 1861. Samme: Illust. Sverige. 1866. Sveriges off. Stat. 1872. Tham: Grunddrag til svensk Statskunskap. 1868.

samt længere borte Gripsholm. **Uppsala** i en sagnrig Egn ved Fyrisaaen er især berømt ved sit Universitet og sin ærværdige Domkirke, medens den nærliggende Landsby Gammel-Uppsala fortjener Opmærksomhed for sine vældige Gravhøie. **Eskildstuna** og **Nykøping,** navnlig den første, have anseelig Fabrikvirksomhed; **Falun** i Dalarne saavelsom **Sala** og **Askersund** ere Bjergværksstæder.

Fig. 61. Uppsalas Domkirke.

Gøtarike

bestaaer af de gamle Provindser: **Østergøtland, Småland, Blekinge, Skåne, Halland, Bohus, Vestergøtland, Dal, Øland** og **Gotland.** Af Kystbyerne fremhæves: Norrkøping (23,900), Vestervik (5100), Kalmar (9300), Carlskrona (16,600), Carlshamn (5600), Ystad (6200), Malmø (25,600), Landskrona (7800), Helsingborg (8000), Halmstad (5800), Gøteborg (59,300), Marstrand, Uddevalla (5600). I det Indre: Linkøping (7300), Motala, Carlsborg, Skara, Jønkøping (10,900), Christiansstad (8000), Lund (10,700). Paa Gotland Visby (6200).

Blandt Byerne i denne Deel af Sverig er der ingen, som kan stilles ved Siden af den rige og elegante Handelsstad **Gøte-**

borg, hvis Omsætning meer og meer nærmer sig Stockholms. Byen blev anlagt af Gustav Adolph ved Gøtaelvens Munding og betegner saaledes det vestlige Endepunct af den lange Canalvei, der gjennem Mellemsverig fortsætter sig til Østersøen. Ligesom Stockholm udfører den især Jern, Tømmer og Korn, medens det sydligt beliggende **Malmø** ved Øresund navnlig exporterer Korn og Brændeviin. **Norrkøping** har store Klædemanufacturer, **Motala** Maskinfabrikker og **Carlskrona** paa Østkysten en fortræffelig dyb Orlogshavn; **Jønkøping** ved Vettern har ikke ringe Handel og Industri, og blandt Fæstningerne maa, foruden **Carlsborg**, fremhæves **Ny-Elfsborg** ved Gøteborg samt Marstrands berømte Fjeldfort **Carlsten**. **Lund** i Skåne har særlig Interesse paa Grund af sit Universitet og sin prægtige Domkirke, hvilken sidste dog har værdige Medbeilere saavel i **Skara** som i **Linkøping**, og **Kalmar** med sit alderstegne Slot er vidtbekjendt gjennem Unionsacten af 20de Juli 1397. — Den gamle Hansestad **Visby** paa Gotland, som blev ødelagt af Valdemar Atterdag, frembyder endnu storartede Ruiner af Kirker og Fæstningsværker; derimod er næsten ethvert Spor forsvunden af Tycho Brahes navnkundige Herresæde, Uranienborg paa Hveen.

Norrland

bestaaer af Provindserne **Gestrikland**, **Helsingland**, **Medelpad**, **Ångermanland**, **Vesterbotten**, **Herjeådalen**, **Jämtland** og **Lappland**.

Blandt Byerne maae fremhæves **Gefle** (13.800 Indbg.) i Nærheden af Dalelvens Munding og **Sundsvall** (6400) længere nordpaa, der begge have betydelig Udførsel af Trælast og Jern.

Af Colonier besidder Sverig kun den lille Ø St. Barthelemy i Vestindien.

Med Undtagelse af et ringe Antal Lapper længst mod Nord, der tildeels leve som Rensdyrnomader, samt et ligeledes ikke betydeligt Antal Finner, bestaaer Halvøens Befolkning næsten udelukkende af Normænd og Svenske, der begge henhøre til den skandinaviske Afdeling af den store germanske Sproggruppe. I Afstamning, Sprog, Aandsretning og Culturtilstand frembyde de indbyrdes væsentlig Lighed og ere nær beslægtede med Beboerne af Danmark, med hvem de i Oldtiden deelte den »danske Tunge«. Baade Sverig og Norge ere constitutionelle Monarchier, og Kongemagten indskrænkes i den første af disse Stater ved Rigsdagen, i den anden ved Storthinget; den herskende Religion er Lutheranismen. Trods de Vanskeligheder, Naturen ofte lægger i Veien i disse for største Delen tyndtbefolkede Lande, hører dog Folkeoplysningen til de bedste i Europa, ligesom ogsaa Videnskabeligheden indtager et høit Standpunct og blandt andet fremmes ved 3 Universiteter, 1 for Norges og 2 for Sverigs Vedkommende. Mellem Næringsveiene spiller Agerbruget den vigtigste Rolle i Sverig, som baade paa Grund af sin ringere Høide og længere Udstrækning mod Syd ikke alene frembringer tilstrækkeligt til eget Forbrug, men i senere Aaringer tillige kan udføre; derimod er Norge, hvis hele dyrkede Areal kun beløber sig til 42 g. □ Mile eller med andre Ord næppe er $^1/_{10}$ af Sverigs, langtfra i Stand til at brødføde sig selv og maa stadigt kjøbe Korn i Udlandet. Af de herskende Kornsorter: Rug, Hvede, Byg og Havre er i begge Lande fornemmelig den sidste Gjenstand for Cultur, hvorhos tillige maa fremhæves, at Kartoflen dyrkes i stor Udstrækning. I Norge er Kvægavlen forholdsviis af større Vigtighed end i Sverig, og det Samme er ogsaa Tilfældet med Skovbruget; thi, medens Norges Skovareal, nemlig 1200 geogr. □ Mile, næppe er $^1/_3$ af Sverigs, staaer dog Norges Trælasthandel ikke meget tilbage for dets Naboes. Naar man erindrer Atlanterhavets Rigdom paa Torsk og Sild, vil man let skjønne, at Fiskeriet

for Norges Vedkommende maa have et langt betydeligere Omfang end for Sverigs, og i hvilken Grad Fiskerierne ere betingende for Norges nationale Velstand kan blandt andet sees deraf, at dette sidstnævnte Land, trods sit eget anseelige Forbrug, i 1870 udførte Fiskevarer til Beløb af 16 Mill. Rbd.! Dermod har Sverig en afgjort Overvægt med Hensyn til Bjergværksdrift og Industri. I Norge ere begge disse Næringsveie af en temmelig underordnet Vigtighed, og, skjøndt Landet producerer en Deel Jern, Kobber (Røraas), Sølv (Kongsberg) og Svovlkiis, er Grubedriften i det Hele i Tilbagegang. Hvad Sverig angaaer, som af Naturen er langt rigere forsynet, er den derimod i rask Udvikling, og foruden Jern (ved Dannemora og mange andre Steder) indvindes tillige Kobber (Åtvidaberg og Falun), Zink (Askersund) og Sølv (Sala) samt noget Steenkul (Höganæs). Ogsaa den svenske Industri har et anseeligt Omfang og beskjæftiger sig især med Tilvirkning af Bomulds- og Klædevarer, Sukkerrafinaderi og Jernbrug. Med Hensyn til Handelsomsætning staaer Sverig meget høiere end Norge, idet førstnævnte Land 1870 havde en Ind- og Udførsel til Værdi af 147 Mill. Rbd., medens sidstnævntes kun beløb sig til 92 Mill.; men, naar man erindrer, at Sverigs Folkemængde er meer end dobbelt saa stor som dets Naboes, bliver Norges Omsætning i Forhold langt betydeligere og støttes desuden af en Handelsflaade, der med Hensyn til Skibenes Antal (7000) er den 4de i Europa! I begge Lande beskjæftiger Exporten sig meget med Trælast; Norge udfører desuden Fisk, Sverig Jern og Korn.

Som Bifortjeneste maa endnu nævnes Jagten, der t. Ex. i Norge er saa indbringende, at der aarlig dræbes 2 à 300,000 Ryper og c. 200 Bjørne. — Ogsaa Huusfliden er i begge Lande af ikke ringe Betydning, og navnlig ere norske Træskærerarbeider kjendte og skattede overalt.

Danmark.

I Modsætning til den skandinaviske Halvø, der som Heelhed betragtet bærer Præget af et Bjergland, tildeels endog af et storartet Alpeland, er Danmark med Undtagelse af Bornholm Lavland og Slette. Mod V. dannes Grændsen af Nordsøen, mod N. af Skagerrak og Kattegat, mod Ø. af Kattegat, Øresund og Østersøen, og mod S. af Østersøen i Forening med Slesvig. Medens Danmark saaledes vesterpaa er landfast med det europæiske Continent, idet Jylland udgjør den nordlige Deel af den cimbriske Halvø, bestaaer det forresten af et Antal større og mindre Øer mellem denne sidstnævnte og det sydlige Sverig, saaat Nordsøen eller rettere Kattegattet kun ved 3 snevre Løb (Øresund, Store- og Lillebælt) staaer i Forbindelse med den lange, fjordagtige Østersø. De danske Kyster ere overordentligt indskaarne, og navnlig langt meer, end man efter deres ringe Høide var berettiget til at vente. Nogle af disse Indskæringer, som Kjøge- og Præstøbugt, ere brede og afrundede, andre smalle og stærkt forgrenede, nemlig Isefjorden og Liimfjorden; en tredie Gruppe dannes af de smalle, ikke forgrenede Fjorde paa Halvøens Østkyst Syd for Liimfjorden, og en fjerde har sin vigtigste Repræsentant i Ringkjøbingfjord, der ved en lang Klitvold er adskilt fra Vesterhavet. Som man maatte vente, ere disse saa forskjelligt formede Indskæringer ogsaa fremkomne paa høist forskjellig Maade, og det tør saaledes ansees for utvivlsomt, at Kjøge- og Præstøbugt hidrøre fra Østersøens Udvaskninger mellem Sjællands og Møens faste Kridtpartier, medens Isefjorden og Liimfjorden skylde deres mærkelige Skikkelser til Landets gamle Hævning, ved hvilken fordum existerende Øer deelviis smeltede sammen til større Landmasser, saaat kun de dybere Sunde bleve tilbage som de nuværende Fjordarme.

Ligesom Danmark ved sin ringe Høide og bakket-bølgeformige Overflade fremtræder som en mod N. fremskudt Deel

af den store mellemeuropæiske Slette, saaledes ligner det ogsaa denne sidstnævnte ved Jordbundens fremherskende Sammensætning af Leer og Sand. Det høieste Punct ikke alene i Jylland, men i hele Danmark er Eiers Bavnehøi SV.

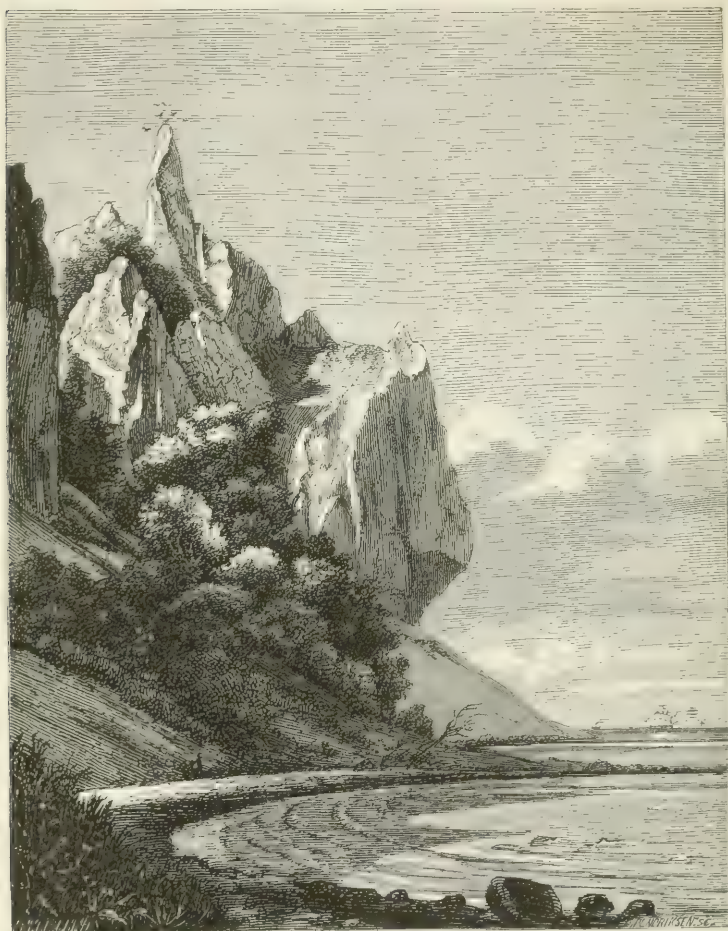

Fig 62. Møens Klint (efter Aagaard).

for Skanderborg, som stiger til 540′; forresten maa fremhæves Trebjerg i det sydlige Fyen (400′), Veirhøi i Odsherred (385′) og Aborrebjerget paa Møen (450). Rigtignok danner Kridtet det faste Underlag for en stor Deel af de danske Lande, dog er det kun

pletviis det træder frem i Overfladen, saasom i Stevns og Møens Klint, paa Saltholm, i Faxø Bakke (gammelt Koralrev) og mange Steder ved Liimfjorden*). Det smukkeste danske Kridtparti er ustridigt Møens Klint, der i Dronningestolen hæver sig til 400'. Ved sin blændende hvide Farve, sine skovbevoxede Tværdale og maleriske Pynter frembyder den en sjelden Forening af ophøiede Naturskjønheder, medens det paa den anden Side ikke kan nægtes, at Stevns Klint, trods sin ringere Høide (120') og trættende Eensformighed, har en større Interesse i geologisk Henseende. Møens Klint bestaaer nemlig udelukkende af Skrivekridt, som ogsaa optræder ved Foden af Stevns; men over denne Dannelse, hvormed Kridtformationen ellers pleier at slutte, følger paa sidstnævnte Sted en smuk Udvikling af det saakaldte »nyere Kridt« med Overlag af Leer, saaat Stevns Klint blotter den rigeste Lagfølge, der overhovedet forekommer i Danmark. Ligesom Kridtet har ogsaa Brunkulsformationen kun en pletviis Udbredelse, medens derimod Rullesteensformationen, der ved sin frugtbare Natur er af saa stor Betydning for Agerbruget, spiller den langt overveiende Rolle med Hensyn til Bygningen af Danmarks Jordbund. Som bekjendt bestaaer den af Leer og Sand med talrige indblandede Fjeldblokke, der for største Delen tilhøre den skandinaviske Halvøes gamle Dannelser, og, efter hvad vi tidligere have seet, skylder den sin Oprindelse til den afskurende og transporterende Kraft hos de vældige Iisbræer, som i forrige Jordperiode dækkede Norges og Sverigs Høilande. Hvor Leret er fremherskende, nemlig paa Øerne og Østsiden af Halvøen, har Overfladen i det Hele blidere Former, ja bliver undertiden ganske flad, som f. Ex. paa Laaland og Falster; derimod har Sandet gjerne mere urolige Terrainforhold med

*) Til Danmarks Jordbundsforhold see bl. a.: Forchhammer: Afhandl. og Foredrag. 1869. Johnstrup: Jordbundens Dannelse i Danmark (Tidskr. for Landøkonomi 1869). Puggaard: Møens Geologi. 1851. Jespersen: Geogn. Veiviser paa Bornholm. 1865.

svære Bakkerygge og bratte Skrænter, saasom i det nordlige Sjælland og sydlige Fyen, men især henimod Midten af Jylland, hvis Natur navnlig i Himmelbjergegnen udmærker sig ved et saa storslaaet Præg, som det kun sjeldent findes i Danmark. Ved Ahl forstaaer man en rødbrun jernholdig Sandsteen, der har en betydelig, skjøndt ikke sammenhængende Udbredelse over Halvøens jævntskraanende Vestside og fremkommer paa saadanne Steder, hvor Lyngen voxer paa jernholdigt Sand. Ved at sive gjennem Lyngdækket vil nemlig Regnvandet optage Humussyre og saaledes blive istand til at opløse en Deel af Jernet; dybere nede vil det efterhaanden mættes med dette, som derpaa udskilles under Form af humussurt Jerntveilte og sammenkitter Sandskornene til den skjøre, rustfarvede Ahl. — Langs Vesterhavet fra Skagen til Blaavandshuk dannes Kysten af øde, vildsomme Klitter, der fortsætte sig sydpaa henover Ydersiden af de slesvigske Øer; paa det lave Vand mellem disse og Fastlandet foregaaer stadigt en Marskdannelse, idet Havet ved en langsom Afleiring af fine Leerpartikler (Slik eller Klæg) lidt efter lidt hæver sin Bund, som endelig inddiges, naar den ikke mere overskylles af dagligt Høivande.

Bornholm er med Hensyn til sine Jordbundsforhold ganske afvigende fra det øvrige Danmark og trods sin ringe Udstrækning en Gjentagelse af den skandinaviske Halvø. Den større nordlige Deel er et bakket Gneisplateau (Høilyngen), som i Rytterknægten stiger til 500′; længere sydpaa, hvor Landet bliver lavere, optræder silurisk Sandsteen og Skifer. Øen har ingen Metaller, men producerer middelmaadige Kul fra den mellem Rønne og Hasle udbredte Jura-Sandsteen.

Paa Indsøer og Vandløb har Danmark ingen Mangel, hvorhos dog maa bemærkes, at de fleste kun ere smaa. Af Vandløbene opnaaer Gudenaa den største Længde (20 Miil) og falder i Randersfjord; foruden den maae fremhæves de til Vesterhavet strømmende Vanddrag (f. Ex. Kongeaaen) samt Odenseaa paa Fyen og Susaaen i det sydlige Sjælland. Blandt de sjællandske

Indsøer ere især Esromsø, Fure- og Skarritssø berømte for deres prægtige Omgivelser; af de jydske maa Prisen tilkjendes den lange Sørække mellem Skanderborg og Silkeborg.

*Klimaet i Danmark**) maa nærmest betegnes som et Øklima; men, da Afstanden fra Atlanterhavet er temmelig stor, har det ingen typisk Udvikling som saadant. I Kjøbenhavn har Vinteren en Middeltemperatur af $\div$ $0{,}3^0$ R., Sommeren af $+$ $13{,}7^0$, hvorimod de tilsvarende Temperaturer i Edinburgh, som omtrent ligger under samme geogr. Brede, beløbe sig til $+$ $2^1/_2$ og $+$ 11. Paa Grændsen mellem Vest- og Østeuropa har Danmark noget af begges særegne Klimatforhold, og, skjøndt Veirliget i det Hele er ustadigt, ere dog i Eftervinteren og Begyndelsen af Foraaret vedholdende Kulde og klar, skarp Luft ikke sjeldne, medens paa den anden Side Sommeren oftere medfører langvarig tør Varme. Vesterpaa bliver dog Varmeforskjellen mellem Aarstiderne mindre og Nedslaget større end i Kjøbenhavn, hvor den aarlige Regnmængde udgjør omtrent 20″.

Danmarks *Planteverden***) er forholdsviis rig og giver navnlig de forskjellige Egne et langt mere forskjelligt Præg, end man efter Landets ringe Størrelse og Høide var berettiget til at vente. Overalt paa Øerne og Halvøens Østkyst vexle *Skove, Eng og Agerland* med smilende Indsøer, velhavende Landsbyer og gamle stolte Herresæder, men Jyllands vestlige Halvdeel er dækket af vidtstrakte, *mørke Lyngheder*, og i *Vesterhavets Klitbælte* er det kun ganske enkelte Planteformer, som i Kamp med den evige Vestenvind fæste Rod i Sandet. Skoven bestaaer næsten udelukkende af Bøg, der trives saa ypperligt i Danmark som faa Steder paa Jorden. Skjøndt Egen ikke mangler, er den dog nu lidet talrig, hvorimod den for Aarhundreder siden har været fremherskende Skovtræ ligesom endnu tidligere Fyrren. Af andre

---

*) *Ørsted*: Egefamil. 1871 p. 426—28. (Vid. Selsk.). *la Cour*: Bemærkn. om Danmarks Klima. 1872. (Tidsskr. for Landøkonomi.)

**) *Vaupell*: De danske Skove. 1863. *Ørsted*: Egefam. p. 428—38.

Skovtræer kan fremdeles anføres Birk, El, Ask og Lind, medens Fyr og Rødgran, der ere saa charakteristiske for den skandinaviske Halvø, alene forekomme i kunstige Anlæg; paa Bornholm mangler Bøgen som skovdannende Træ og erstattes væsentlig af Naaletræerne, Birken og Asken. Uagtet Danmark i høi Grad frembyder de for Skovenes Udvikling gunstige Betingelser, hører det dog til de skovfattigste Lande i Europa, idet Skovarealet kun udgjør 32 □ Mile eller omtrent 5 % af Statens hele Omraade, medens det selv i Holland og Storbritannien beløber sig til henved 7 %. At Grunden hertil for en stor Deel maa søges i den omfattende Skovslagtning, som tidligere er gaaet i Svang, er naturligviis hævet over enhver Tvivl; men, naar man erindrer, i hvilken Grad de danske Skove fordum vrimlede af Storvildt, og hvorledes man ved at drive Kreaturer paa Græs i dem sendte Vildtet Hjælpetropper til Ødelæggelsen af den unge Opvæxt, saa maa det indrømmes, at ogsaa Dyrene have bidraget væsentligt til at indskrænke Skovene til deres nuværende pletvise Forekomst. — Foruden de sædvanlige mellemeuropæiske Kornsorter dyrkes tillige Ærter og Kartofler i stor Udstrækning, ligesom ogsaa de nordiske Frugttræer og Buskvæxter trives ypperligt; Valnød- og Morbærtræet bringe stadigt deres Frugter til Modenhed, og selv Druen lykkes i varme Sommere paa Friland.

Dyreverdenen har det sædvanlige mellemeuropæiske Præg, men de større vilde Dyr ere udryddede*), og selv Kronhjorten, der tidligere var saa hyppig, at der ved en Kongejagt i Jylland 1593 blev dræbt ikke mindre end 1600 Stykker, træffes nu yderst sjeldent udenfor Dyrehaverne. Som Huusdyr holdes Heste og Hornkvæg, Faar, Sviin og Fjerkræ; Geden, der fordum var meget almindelig, findes nu kun i ringe Antal.

---

*) Om Danmarks forhist. Fauna sammenlign: Steenstrup: Menneskeslægtens tidligste Optræden i Europa. 1862. p. 12.

Kongeriget Danmark*) har en Størrelse af 700 geogr. □ Mile med 1,800,000 Indbg. Det deles med Hensyn til den geistlige Styrelse i 7 Stifter (Sjælland, Fyen, Laaland-Falster, Aalborg, Viborg, Aarhuus, Ribe), med Hensyn til den verdslige i 18 Amter. Af Byerne have 15 over 5000 Indbg., men med Undtagelse af Kjøbenhavn (215,000 I.) ere de alle smaa; den næststørste, Odense, har 17,000. I det Følgende anføres de vigtigste efter Landets naturlige Hoveddele.

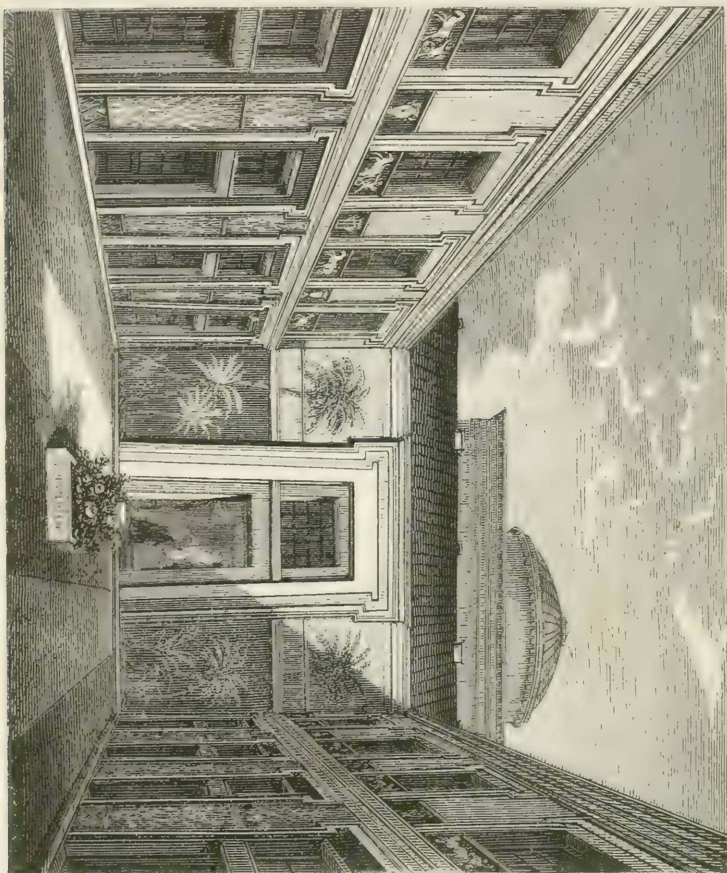
Sjælland (127 □ M.): Kjøbenhavn (215,000 Indb.), Helsingør (8900), Roskilde (5200), Kallundborg, Korsør, Vordingborg, Kjøge. Indre: Ringsted, Sorø, Slagelse (5500), Næstved. **Møen** (4 □ M.): Stege. **Bornholm** (10 □ M.): Rønne (5500). **Falster** (8 □ M.): Nykjøbing. **Laaland** (21 □ M.): Nakskov, Maribo. **Fyen** (57 □ M.): Odense (17,000), Nyborg, Svendborg (6400), Faaborg, Assens, Middelfart. **Langeland** (5 □ M.): Rudkjøbing. **Jylland** (460 □ M.): Nord for Liimfjorden: Hjørring; ved Liimfjorden: Aalborg (11,700), Thisted; Syd for Liimfj. paa Østsiden: Randers (11,400), Aarhuus (15,000), Horsens (10,500), Veile (6100), Fredericia (7200), Kolding (5400); — paa Vestsiden: Ribe; inde i Landet: Viborg (6400).

Hoved- og Residentsstaden **Kjøbenhavn** ved Øresund ligger deels paa Sjælland, deels paa Amager (Christianshavn), der adskilles fra hinanden ved den smalle Kallebodstrand. Saavidt det synes, var Byen allerede i Oldtiden en vigtig Handelsplads (»*mercatorum portus*« hos Saxe) og eensbetydende med det fra de islandske Sagaer bekjendte »Haløre«**), men fik senere en større Betydning ved den af Absalon til Forsvar mod Venderne anlagte Borg. I Midten af det 15de Aarh. forlagde Christopher af Bayern Residentsen hertil, og uagtet gjentagne Ulykker, som de store Ildebrande 1728 og 1795 samt Bombardementet 1807, har Byen dog udvidet sig i den Grad, at den længe har været den største i hele Skandinavien. Ved Voldenes Sløifning vil den efterhaanden ganske smelte sammen med Forstæderne, der indtage et anseeligt Rum udenfor de gamle Fæstningsværker.

---

*) 1. Trap: Statist. topogr. Beskriv. af Kongeriget Danmark. 1871. 2. Sammendrag af statist. Oplysn. angaaende Kongeriget Danmark. 1873.
**) Rørdam: Kjøbenh. Kirker og Klostre. 1863. p. 2.

og dens særegne Betydning for Landet kan alene skjønnes deraf, at den har over 1/10 af dettes hele Indbyggerantal. Trods sin Alder har den dog i det Væsentlige et ganske moderne Udseende, og ingen af dens Bygninger gaae længere tilbage end til Christian d. 4de, hvis utrættelige Virksomhed Kjø-

Fig. 63. Thorvaldsens Museum.

benhavn blandt andet skylder Børsen og det stolte Rosenborg. Af offentlige Pladse maa især fremhæves Kongens Nytorv og Amalienborg Plads, hvilken sidste er prydet med en fortrinlig Rytterstatue af Frederik d. 5te; af Gaderne udmærker Bredgaden sig ved en vis stiv, gammeldags Elegance, medens »Vim-

melskaftet« og navnlig Østergade har den livligste Færdsel og de fleste Boutikker. Residentsslottet Christiansborg gjør sig kun gjældende ved sin Størrelse, og Fruekirke skylder alene sin Berømmelse til Thorvaldsens mesterlige Arbeider; derimod have adskillige i den nyeste Tid opførte Bygninger virkeligt architektonisk Værd, saasom Nationalbanken, Universitetsbibliotheket og det smukke Nationaltheater. I videnskabelig Henseende indtager Kjøbenhavn en fremragende Stilling (Universitet, righoldige Bibliotheker, botanisk Have etc.) ligesom det ogsaa har et anseet Kunstakademi, og af de mange Samlinger ere i alt Fald to enestaaende i Europa, nemlig Thorvaldsens Museum og Museet for de nordiske Oldsager; ogsaa ethnographisk Museum er en Samling af stor Værdi. Naar nu dertil føies, at Byen driver omfattende Handel og ikke ringe Industri, at den fra Søsiden er dækket af stærke Forter og i strategisk Henseende desuden er af Interesse som Landets Orlogshavn, turde det utvivlsomt være klart, at den ikke alene for Danmark er af lignende Betydning som Paris for Frankrig, men ogsaa, at den er den vigtigste By i hele Skandinavien. Umiddelbart udenfor den ældre Deel af Staden ligger den storartede Forlystelsesanstalt Tivoli; af Udflugtssteder i den fjernere Omegn maa navnlig fremhæves den deilige Jægersborg Dyrehave ved Øresund.

Danmarks Kjøbstæder udmærke sig tildeels ved en meget høi Alder, og adskillige have tillige betydelig historisk Interesse, navnlig Roskilde, Viborg og Ribe. **Roskilde** er Danmarks gamle Kongesæde, medens **Viborg** gjennem hele Middelalderen maa betragtes som Jyllands egentlige Hovedstad; derimod var **Ribe** ligetil Reformationen Landets vigtigste Handelsplads og stod i livlig Forbindelse med Tydskland og Nederlandene, Frankrig og England. Desuagtet have disse Byer et ganske moderne Udseende, og den eneste danske Kjøbstad, der har været saa heldig at bevare noget af Fortidens særegne Præg, er Aalborg, som virkelig er forholdsviis rig paa gamle

Steenhuse og Bindingsværksbygninger; til Gjengjæld have flere en ualmindelig deilig Beliggenhed, saaledes navnlig Middelfart, Svendborg og Veile. Danmarks ældre Kirkebygninger*) ere for største Delen opførte i romansk Stiil, og Gotiken har her som i Skandinavien overhovedet kun udøvet en temmelig underordnet Indflydelse. Foruden Domkirkerne i Roskilde

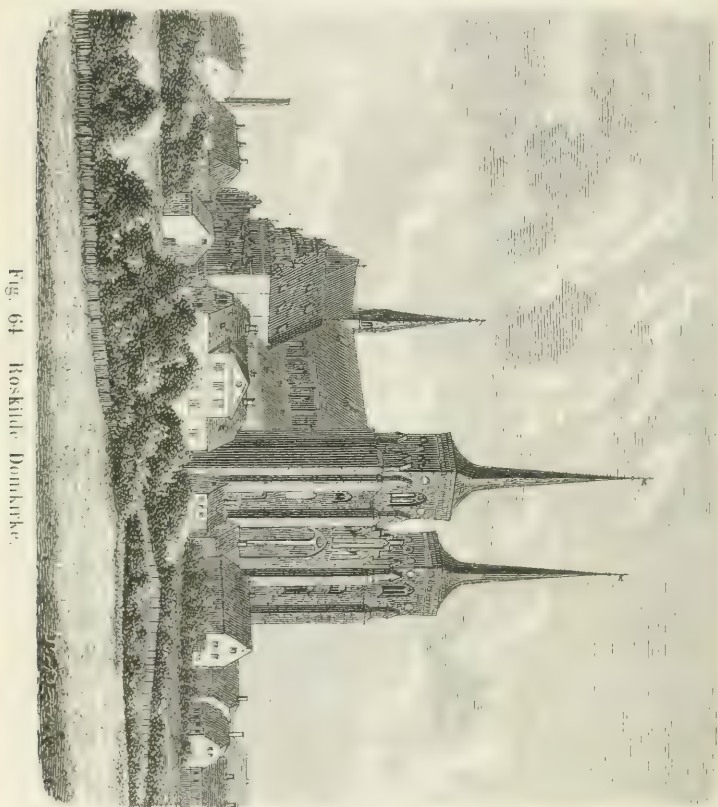

Fig. 64. Roskilde Domkirke.

(prægtige Kongegrave) og Odense, Aarhuus, Viborg og Ribe maae endnu fremhæves Kirkerne i Sorø (Absalons Grav) og Ringsted (Valdemarernes Grave) saavelsom de eiendommelige Rundkirker, der bestaae af et enkelt Taarn og fornemmelig findes paa Bornholm. Materialet er i Reglen Muursteen, men ikke faa —

*) 1) Danske Mindesmærker. 2) Helms: Ribe Domkirke. 1868—70.

t. Ex. Viborg Domkirke, der særlig udmærker sig ved en velbevaret Krypt — ere byggede af Granit, og Ribes ærværdige Kathedral, som har sine nærmeste Forbilleder i Rhinlandene, er hovedsagelig opført af vulcansk Tuff fra Laacher-Søen i Eifel; sidstnævnte er tillige interessant ved sin mægtige Kuppel, som Nord for Alperne og Loire er den troeste Gjengivelse af Sofiakirkens i Constantinopel og minder om Nordboens gamle Farter til »Myklagard«. Af Slotte maae især udhæves Kron-

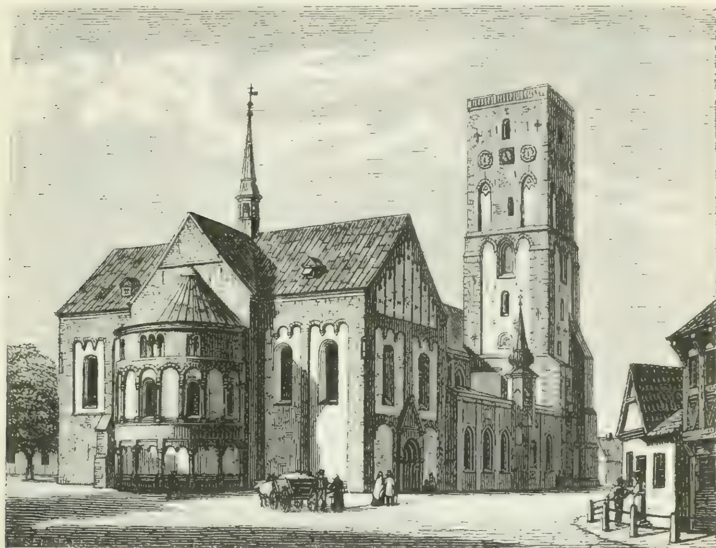

Fig 65. Ribe Domkirke.

borg ved Helsingør og Frederiksborg længere sydpaa ved Hillerød, opførte henholdsviis under Frederik d. 2den og Christian d. 4de i hollandsk Renaissancestiil og begge i deres Art det mest storladne i Skandinavien. Til de ældste og mærkeligste Herregaarde henhøre Gjorsløv, Borreby og Gl. Estrup samt Spøttrup i Salling; paa Dragsholm ved Indgangen til Odsherred døde Maria Stuarts 3die Gemal Greven af Bothwell som Statsfange. Af Hammershuus og Koldinghuus ere endnu betydelige Ruiner tilbage, men af Vordingborgslot (Gaasetaarnet) og Val-

demar Atterdags »Gurre« er kun Lidet tilovers, og det navnkundige Riberhuus er fuldstændigt forsvundet med Undtagelse af Voldstedet og de rørbevoxede Grave; derimod er det lykkedes at bevare et ikke ringe Antal Kæmpehøie, af hvilke de anseeligste (Gorms og Thyras) findes ved Jellinge NV. for Veile.

Fig. 66. Frederiksborg.

Danmark er et constitutionelt Monarchi, og Kongen deler den lovgivende Magt med Rigsdagen, der bestaaer af tvende Kamre, Folkethinget og Landsthinget; Folkekirken er den evangelisk-lutherske. Videnskabeligheden staaer høit og fremmes blandt andet ved Kjøbenhavns Universitet. ligesom ogsaa Folkeoplysningen hører til de bedste i Europa, uden at just dermed skal være sagt, den i og for sig er tilstrækkelig. Af Næringsveiene spiller Agerbruget i Forbindelse med Kvægavl og Meierivæsen Hovedrollen, hvortil Landet ifølge sin Beskaffenhed fortrinligt er egnet. Trods sin ringe Størrelse frembringer Danmark mere Korn end Sverig og Norge tilsammen, og, uagtet Forbruget i Landet selv er forholdsviis betydeligt, kan der dog aarlig udføres over 3 Mill. Tønder! Ogsaa Handelen er meget livlig. Dens Hovedsæde er naturligviis Kjøbenhavn, men Kjøbstæderne deeltage deri efter Evne, og især turde Aarhuus see en gunstig Fremtid imøde; Samfærdslen mellem Rigets forskjellige Dele bliver stadigt lettere, og fremmes ligesom i de andre skandinaviske Lande ved Jernbaner, Dampskibe og Telegraphanlæg. Den aarlige Omsætning (Ind- og Udførsel) har en større Værdi end Norges, og, er den end noget mindre end Sverigs, maa man tillige erindre, at dette sidstnævnte Land har meer end den dobbelte Folkemængde. Udførselen bestaaer især af Korn. Kreaturer og Fedevarer (navnlig Smør), hvorimod der indføres Colonial- og Manufacturvarer, Steenkul, Tømmer og Jern; Handelsflaaden, som tæller 2800 Seilere, er mindre end den svenske, men desuagtet ret anseelig efter Landets Størrelse. Skjøndt Industrien med Hensyn til Producternes Godhed i det Hele er tilfredsstillende og i visse Enkeltheder med Sandhed kan siges at staae høit, er den dog som Nationalerhverv af en temmelig underordnet Betydning; heller ikke Fiskeriet. der fordum var overordentlig lønnende, har nuomstunder nogen synderlig Vigtighed.

Af Danmarks Bilande og Colonier, nemlig Færøerne, Island og Grønland samt 3 af Antillerne, vil det være rigtigst her at betragte de tvende førstnævnte og behandle de andre ved den Verdensdeel, hvortil de naturligt henhøre. **Island***) (1870 □ M), som ligger ude i Atlanterhavet mellem Norge og Amerika umiddelbart S. for Polarkredsen, har en nogenlunde afrundet Form, men frembyder dog mod N. og V. betydelige Indskæringer, saasom Skaga-, Breida- og Faxafjord; det er høiest mod SO., og derfra synes Landet jævnt at sænke sig nordpaa. Øen bestaaer heelt igjennem af vulcanske Dannelser, og lyse nøgne Trachytfjelde rage som spidse Kegler op over de omgivende Askemasser, Basalter og Lavaer, der lagviis ere ophobede over hinanden. Blandt Islands Vulcaner er Hekla (5000′) ustridigt den berømteste; derimod hæver Oræfa sig til en større Høide (6000′), og ved Udbruddet af Skaptar Jøkull 1783 fremkom saa vældige Lavastrømme, at man i nyere Tid intet Sted har seet deres Lige. Vide Strækninger navnlig af Øens Indre er overleiret af saadanne Strømme, og, dersom man tænkte sig en bred med sort Iis bedækket Flod under Opbrud ved Foraarstide og derpaa igjen pludseligt stivnet, vilde man maaskee have den bedste Forestilling om disse Lavaørkners uhyggelige Vildhed; desuden er Island rigt paa hede, tildeels periodisk sprudlende Kilder, af hvilke især maa fremhæves Geysir og Stokkr. Klimaet er forholdsviis mildt, i al Fald mod S. og SV., og i Reykjavik er Vinterens Middeltemperatur ÷ 1° R., medens Sommerens beløber sig til + $10^{1}/_{2}$°. Paa Grund af Høiden ere store Strækninger overdækkede med evig Snee, og navnlig mod SO. paa Klofa- og Vatnajøkull findes kæmpemæssige Iisbræer. Skov mangler aldeles saavelsom Kornavl, og, skjøndt Brunkul (Surtarbrand) i Forbindelse med talrige Bladaftryk tyde hen paa en fordum rig Vegetation, findes af Træer

---

*) Grønlund i Tidskr. f. Naturvid. 1870. Waltershausen: Island. 1847.

Fig. 67. Geysir. (T. d. M. efter Dargent.)

nu kun Birk og Røn; derimod dyrkes Kartoflen samt forskjellige Grønsager, og de ypperlige Græsgange ere af stor Vigtighed for Faareavlen. Den lidet talrige Befolkning (70.000), som nedstammer fra de i det 9de og 10de Aarhundrede indvandrede Normænd, har meer end nogen anden af de skandinaviske Stammer bevaret det oprindelige, fælles Oldsprog og i Middelalderen udviklet en rig Sagaliteratur, der henhører til hiin Tids ypperligste historiske Frembringelser. Island har nu sin egen Forfatning, og Kongen deler den lovgivende Magt med Althinget. Foruden Faareavl er tillige Fiskeriet af Betydning; Handelen drives fra den lille paa Vestkysten liggende By **Reykjavik.**

Ogsaa Færøerne (23 □ M.) ere høie og bjergfulde, uden Skov og næsten uden Agerbrug. Indbyggerne leve især af Faareavl og Grindefangst. Paa Strømø ligger Handelspladsen **Thorshavn.**

Medens Danmark i nyere Tider har gjort betydelige Fremskridt baade i aandelig og materiel Retning og med Hensyn til sit Culturstandpunct i det Hele maa regnes til de bedst stillede blandt Europas Stater, indtager det i politisk Henseende — altsaa som Magt — kun en høist beskeden Stilling i det europæiske Samfund. I det 9de og 10de tildeels endnu i det 11te Aarhundrede spillede Danmark som Krigerstat en fremragende Rolle, og Vikingetidens stolteste Bedrift, nemlig Erobringen af England, blev udført af Danmark. Under Valdemarerne hævede Landet sig atter til en anseelig Høide ved store Udvidelser langs Østersøens sydlige og østlige Kyst, og syntes for tredie Gang ved Kalmarunionen at skulle blive Nordens herskende Stat; men, da efter langvarige Uroligheder det stockholmske Blodbad endelig for stedse løsrev Sverig fra Forbindelsen, begyndte en sørgelig Hadets og Ufredens Tid i Skan-

dinavien, under hvilken Sverig, navnlig ved sin glimrende Deeltagelse i Trediveaarskrigen, efterhaanden hævede sig til Nordens mest betydende Magt og endte med at fratage Danmark de skånske Provindser. Ved Norges Afstaaelse 1814 led Landet paany et i mange Retninger høist føleligt Tab, og, da endelig de ældgamle Stridigheder med Tydskland efter den ulige Kamp med Preussen og Østerrig 1864 hidførte Tabet af Hertugdømmerne, der maatte være dobbelt smerteligt paa Grund af Slesvigs overveiende danske Nationalitet, blev Stillingen mere faretruet end nogensinde, især da Besiddelsen af den vigtige Kieler-Havn ogsaa tillod Preussen at udvikle sig som Sømagt. At der i Løbet af nyere Tider har viist sig en glædelig Tilnærmelse mellem de skandinaviske Riger lader sig vistnok ikke nægte, men Aarhundreders Tvedragt har efterladt altfor stærke Spor, til at de hurtigt kunne udslettes, og, skjøndt allerede Sverigs berømte Ærkebisp Gustav Trolle forestillede sine Landsmænd, at »Danske, Norske og Svenske ere af eet Blod«, er det Naturlige i den skandinaviske Eenhedstanke endnu langtfra at være saaledes erkjendt, at derpaa kan bygges blot nogenlunde sikkre Udsigter i Fremtiden.

De britiske Øer*).

De britiske Øer mellem Nordsøen og Atlanterhavet bestaae som bekjendt af de tvende Hovedøer Storbritannien og Ireland, der adskilles fra hinanden ved det irske Hav, medens »Canalen« og dens Fortsættelse Strædet ved Calais afsondre England fra det overfor liggende Frankrig. Storbritanniens Kyster ere rige paa Indskæringer, saaledes Thames-Bugten, The Wash, Forth- og Moray-Bugten mod Ost, Bristol- og

*) Flere Bemærkninger skyldes Bevan: Modern Geography 1872. cap. II—VI. incl.

Cardigan-Bugten, Solway- og Clyde-Bugten mod Vest, hvorhos tillige maa erindres, at den skotske Atlanterhavskyst har en saa sønderreven Skikkelse, at den i Europa kun overtræffes af den norske. Ogsaa Irelands Vestside har mange Indskæringer, blandt hvilke Donegal- og Galway-Bugten ere de anseeligste, og uregelmæssige Kystformer gjenfinde vi ligeledes saavel paa Hebriderne som paa de længere mod Nord liggende Orkney- og Shetlandsøer. Hvad Terrainforholdene angaaer, gjælder det med Hensyn til Storbritannien som Hovedregel, at Landet vesterpaa dækkes af lave Bjerge, medens det mod Øst er en meer eller mindre bakket Slette; men herved bliver da strax at tilføie, at det for Skotlands Vedkommende er Bjergnaturen, for Englands derimod Sletten, hvoraf de paagjældende Landes Physiognomi væsentlig er afhængigt. Gjennem Midten af Skotland strækker sig i øst-vestlig Retning en bred Dal mellem Forth- og Clydebugten, som adskiller »Høilandene« fra de meget lavere Cheviot-hills. De førstnævnte sondres ved en dyb, sørig Indsænkning i Benmore og Grampian-Bjergene, stige i Ben-Nevis (4130 p′) til den største Høide, som overhovedet findes paa de britiske Øer, og udmærke sig ved en langt vildere og mere storslaaet Natur, end man efter deres ringe Hævning var berettiget til at vente. Bratte Fjeldskrænter og smalle, dybe Indsøer, Lyngheder, Fyrreskove og en skyfuld Himmel danne maaskee Hovedmomenterne i dette berømte Landskab, der unægtelig mangler Alpernes pragtfulde Sneetoppe og kolossale Former, men dog er i Besiddelse af en saa eiendommelig vild Romantik, at det vanskelig skal finde sin Lige i Europa. For Englands Vedkommende have Bjergene en mere udelukkende vestlig Beliggenhed og deles naturligt i tre vel adskilte Grupper. Længst mod Nord ligge Cumberlandsbjergene og den penninske Kjæde, derpaa følge Bjergene i Wales, som i Snowdon stige til 3370 p′, og endelig hiinsides Bristol-Bugten det lave corniske Bjergland, hvis betydeligste Fjeldparti er den store Granitmasse Dartmoor.

Af disse Bjerglande er Wales det anseeligste og opnaaer længst nordpaa i Omegnen af Snowdon et virkeligt storladent Physiognomi; derimod er Cumberlandsgruppen med sine friske Græsgange og klare Indsøer den venligste og et yndet Udflugtssted for engelske Tourister. — Hvad Ireland angaaer, maa det her være tilstrækkeligt at bemærke, at navnlig hele det Indre bestaaer af lave, eensformige Sletter, medens Bjergene

Fig. 68. Geognostisk Kort over England.

1 Granit etc. 2 Silurisk og Devonisk. 3 Steenkul 4 Permisk. 5 Trias. 6 Jura. 7 Kridt. 8 Tertiært og Nyere.

samle sig gruppeviis ved Kysterne, især mod Vest. Den største Høide opnaae Kerry-Bjergene (3200 p') i den sydvestlige Deel af Øen; ved det irske Hav Syd for Dublin ligger Wiklow-Gruppen.

Med Hensyn til den geognostiske Bygning*) frem-

---

*) Ramsay: Physical Geology and Geogr. of Gr. Britain 1864. Løffler: Geognost. Tydning af Landenes Overfladeforhold 1866. p. 48 o. f.

byder især England en ualmindelig Interesse. Samtlige Formationer ligefra den siluriske indtil Nutidens Mosedannelser ere smukt repræsenterede, og Udviklingen er foregaaet saa regelmæssigt fra Vest mod Øst, at de ældste findes i Cumberland, Wales og Cornwall samt paa Øerne Anglesea og Man, medens vi stadigt træffe paa yngre, efterhaanden som vi nærme os Nordsøens Kyster. Der gives fremdeles faa Steder paa Jorden, hvor man saa let som i England kan eftervise Terrainforholdenes Afhængighed af den geognostiske Bygning. Overalt vesterpaa i de gamle Dannelsers Omraade finde vi en uregelmæssig, forstyrret Lagstilling og netop derfor en bjergrig Overflade, medens vi derimod i Mellem- og Øst-England, hvor midaldrende og nyere Formationer have deres Udbredelse, træffe en næsten horizontal Leiring med flade mod Syd-Ost svagt heldende Trin og i Overeensstemmelse dermed jævne, slettedannede Terrainformer. Ogsaa Kystlinien skylder sit Forløb til Landets geognostiske Bygning, thi det er almindelig gjældende Regel, at de fremragende Puncter bestaae af fastere Masser, hvorimod Indbøiningerne svare til Forekomsten af blødere Lag, som lettere bortvaskes af Havet. Saaledes sammensætter f. Ex. Kridtet fremspringende Partier paa Kysterne af Yorkshire (Flamborough Head), Norfolk og Kent (Dover Klint), ikke at tale om de maleriske Skrænter paa Sydsiden af Wight, og, naar Cornwall og Wales danne tre mod SV. stærkt forlængede Halvøer, har dette aabenbart sin Grund deri, at netop de omtalte Halvøer ere rige paa haarde, plutoniske Gjennembrudsmasser, som mangle i de mellemliggende Egne. Føies nu hertil, at England ud-

Fig. 69. Profil af England efter Linien A.

mærker sig ved en saadan Velstand paa Steenkul og Metaller (Jern, Kobber, Tin etc.) som intet andet Land i vor Verdensdeel, og at Nordostsiden af Ireland saavelsom Øen Staffa (Fingalshulen) ere vidtberømte paa Grund af deres smukke søiledeelte Trapfjelde, maa man sikkert give Andrew Ramsay Ret, naar han kalder England et »Geologernes Paradiis«, og indrømme ham, at det paa sit lille Omraade frembyder en saadan Rigdom paa Dannelser, at det kan betragtes som »et geologisk Uddrag af hele Europa«.

De britiske Øer have ingen Mangel paa Vandløb, men ifølge Landets Form og Størrelse ere de fleste kun smaa. Til Nordsøen strømme Thames, Humber (Trent og Ouse), Forth og Tay, til Bristol-Bugten Severn og til Clyde-Bugten Clyde; Irelands vigtigste Flod er Shannon, der løber mod SV. til Atlanterhavet og i Længde overgaaer alle andre Vanddrag paa de britiske Øer. Af Indsøer findes en stor Mængde baade i de skotske Høilande og paa Ireland, hvorimod England i det Hele kun indeholder faa. For Skotlands Vedkommende maa især fremhæves Loch Lomond, Loch Awe og Loch Ness, for Irelands Lough Neagh, Lough Erne og Lough Corrib.

Storbritanniens Klima er fuldstændigt behersket af den over Atlanterhavet kommende sydvestlige Luftstrømning og som Følge deraf mildt, fugtigt og taaget. I London er Januars Middeltemperatur + $2{,}_2^0$ R., i Dublin $2{,}_9$ og i Edinburgh $2{,}_4$, medens den i Milano kun beløber sig til ÷ $^1/_2$, men Sommeren er paafaldende kølig, og, skjøndt London har den varmeste Sommer af de hernævnte britiske Byer, er dens Middeltemperatur for Juli, nemlig 14°, dog 5° lavere end den tilsvarende i Milano. Cornwall har saa mild en Vinter, at Myrter, Laurbær og Camellier kunne staae ude hele Aaret rundt, hvorimod Sommeren er for kølig, til at Viinranken kan modne sine Druer under aaben Himmel. Regnmængden er størst mod Vest, ja stiger et Sted i Cumberland endog til 170" aarlig; østerpaa aftager den stærkt og udgjør i London næppe 22".

Skovene*) bestaae i Skotland især af Fyr og Birk, i England og paa Ireland navnlig af Eg med indblandet Bøg; Taxen forekommer ualmindelig hyppig og havde i Middelalderen saamegen Anvendelse som Buetræ, at det var forbudt at udføre dens Ved. Skjøndt baade Klima og Jordbund i høi Grad begunstige Trævæxtens Udvikling, og England i fordums Dage for en stor Deel har været overskygget af pragtfulde Egeskove, der gave den normanniske Adel rig Leilighed til at nyde Jagtens Glæder, hører det dog nu til de skovfattigste Lande i Europa, og af betydelige Skovstrækninger besidder det kun meget faa, saasom navnlig New-Forest og Forest of Dean. At Grunden hertil for en væsentlig Deel maa søges i Befolkningens raske Tilvæxt og det fremskridende Agerbrug, er naturligviis utvivlsomt, men ligesaa sikkert er det, at den gamle Jernindustri**), som, i Stedet for at udsmelte Landets eget Jern ved dets egne Steenkul, kjøbte Jern i Udlandet og omhuggede Skovene for at skaffe Brændsel til Smelteovnene, ogsaa har bidraget meget til at frembringe den nuværende Tilstand. Græsvæxten er fortrinlig paa Grund af det fugtige Klima, og, ligesom de mellemeuropæiske Kornarter — navnlig Hvede, Byg og Havre — ere Gjenstand for en særdeles lønnende Cultur, saaledes lykkes ogsaa de nordiske Frugttræer og Grønsager til en høi Grad af Fuldkommenhed. I Parkanlæggene har man efterhaanden indført en Mængde fremmede Træsorter, blandt hvilke f. Ex. Libanoncederen trives ypperligt, især mod Syd.

Dyreverdenen er den sædvanlige mellemeuropæiske, men de større vilde Dyr ere forlængst udryddede, og selv Ræve og Raadyr ere temmelig sjeldne. Mærkeligt nok findes af de i Belgien levende Krybdyrarter kun Halvdelen i England, og af disse atter kun Halvdelen i Ireland, som ligeledes mangler ikke faa af de i England forekommende Fugle og Pattedyr — et

---

*) Ørsted: Bidrag til Kundsk. om Egefamilien (Vid. Selsk. Skr.) 1871. p. 441.

**) Esquiros: Rev. des deux Mondes 1865. Tome 55. p. 801.

Forhold, der baade antyder en gammel Forbindelse mellem de omtalte Lande og tillige en indbyrdes Adskillelse inden de paagjældende Dyreformer havde faaet Tid til at udbrede sig over det hele Omraade. Som Huusdyr holdes især Heste, Hornkvæg, Faar og Sviin, der findes i mange, tildeels fortrinlige Racer.

De britiske Øer have tilsammen et Areal af 5700 geogr. □ Mile med 32 Mill. Indbg. og søndres som bekjendt i England, Skotland og Ireland.

England

er 2750 g. □ M. med 23 Mill. Indbg. og inddeles i 52 Grevskaber (Shires eller Counties). Af Byerne have 32 over 50,000 Indbg., og af disse er der atter 12, hvis Folkemængde overstiger 100,000.

I Sydengland fremhæves: London (3,300,000), Croydon (55,600), Canterbury, Dover, Hastings, Brighton (90,000), Portsmouth (113,000), Southampton (54,000), Plymouth (68,000), Devonport (50,000), Bristol (182,500), Bath, Salisbury. I Mellemengland: Yarmouth, Norwich (80,400), Cambridge, Oxford, Leicester (95,000), Nottingham (86,600), Derby (50,000), Stoke (130,500), Birmingham (343,700), Wolwerhampton (68,300), Stockport (53,000), samt i Wales: Merthyr Tydfil (52,000) og Swansea (51,700). I Nordengland: Hull (121,600), Sunderland (98,300), Newcastle (128,200), York, Leeds (259,200), Huddersfield (70,250), Halifax (65,100), Sheffield (239,900), Manchester (480,500 incl. Salford), Liverpool (493,400), Oldham (82,600), Bolton (82,850), Bradford (145,800), Blackburn (76,300), Preston (85,400)

Hoved- og Residentsstaden **London** paa begge Sider af Thames er den største By i Verden og den største, som nogensinde har existeret. Allerede i Romertiden havde den en ikke ringe Betydning *(Londinium)* og var ved Slutningen af Elisabeths Regjering stegen til et Indbyggerantal af 150,000. Efter Branden i 1666, der fortærede det meste af den ældre By, blev den atter opført i en forbedret Skikkelse og bestaaer for Tiden af tre Hoveddele, nemlig City og Westend Nord for Floden samt Borough paa dennes Sydside. City med sine snevre, af Mennesker vrimlende Gader er Handelens egentlige Sæde, medens Westend er det elegante Qvarteer og Borough den røg-

Fig. 70. Tower.

Fig. 71. St. Paul.

indhyllede Fabrikstad; store offentlige Promenader (St. James Park, Hyde Park, Regents Park o. a.) og smukke Pladse afbryde de tætte Bygningsmasser. Paa monumentale Bygninger har London ingen Mangel, saaledes det skumle Tower, hvis ældste Deel skriver sig fra Vilhelm Erobrerens Dage. Residentsslottet Buckingham-Palads, det nye Parlamentshuus og af Kirker navnlig St. Paul og den herlige gothiske Westminster, hvilken sidste i Tidernes Løb er forvandlet til et stort historisk Museum paa Grund af sine talrige Mindesmærker over fremragende Mænd. I videnskabelig Henseende har London overordentlig Betydning ved sit Universitet, sit geographiske Selskab, sin fortrinlige zoologiske og ikke mindre fortrinlige botaniske Have (Kew Garden) foruden mange andre vigtige Instituter, og blandt Samlingerne maae især fremhæves det verdensberømte britiske Museum saavelsom Krystal-Paladset i Sydenham med sine vidtløftige geographiske og culturhistoriske Samlinger. Londons Bank og Børs ere i deres Art de første paa Jorden, Havnen med sine kostbare Dokanlæg den mest besøgte af alle, Handelen den største, som nogen By er i Stand til at opvise, og Industrien meget betydelig, navnlig Bryggerierne og Silkemanufacturerne. — I det nærliggende Greenwich maae fremhæves Observatoriet og det prægtige Marinehospital; Woolwich har et storartet Artilleri-Depot og Arsenal.

Kaste vi et Blik paa Landets øvrige Byer, ville vi snart overtyde os om, at Industrien under forskjellige Former spiller en Hovedrolle som Næringsvei. Saaledes er **Manchester** vidtberømt for sine kolossale Bomuldsmanufacturer og Hovedpunctet i et omfattende District, hvis andre Stæder, saasom **Oldham, Preston, Bolton, Blackburn** og **Stockport** alle søge deres Erhverv paa tilsvarende Maade. **Leeds** og **Bradford** ere de egentlige Centra for Englands Klædemanufacturer, medens **Leicester** saavelsom **Nottingham** især tilvirke Strømper, og **Norwich** leverer Silkevarer; **Stoke** beskjæftiger sig derimod med Steentøisfabrication og ligger i en Egn, som netop af den Grund benævnes »the potery«.

Forarbeidelsen af Metalvarer og da navnlig Jernindustrien er ligeledes i høi Grad storartet. Det røgindhyllede **Birmingham** er i saa Henseende af særlig Vigtighed, men ogsaa **Sheffield**, **Merthyr Tydfil** og **Wolverhampton** indtage en meget fremragende Stilling. Blandt de store Søhandelsstæder er der næstefter London ingen, som kan sammenlignes med **Liverpool**, der især staaer i livlig Forbindelse med transatlantiske Havne, indfører Bomuld som Raaproduct og udfører den i bearbeidet Tilstand. **Newcastle** og **Sunderland** beskjæftige sig begge med Kulexport, den sidste tillige med Skibsbyggeri, **Hull** har stærk Trafik paa Østersøen, og **Yarmouth** Sildefangst; hvad **Bristol** angaaer, har den vistnok mistet adskilligt af sin tidligere Vigtighed, men er dog altid en særdeles betydelig Søstad. Endnu fremhæve vi **Portsmouth** og **Plymouth** som ypperlige Orlogshavne, **Southampton** som Paketstation og **Brighton** som et elegant, stærkt besøgt Badested.

Oxford og **Cambridge** have Interesse ved deres gamle, berømte Universiteter, medens **Salisbury**, **Canterbury** og **York** fortjene at mindes for deres Domkirker, der høre til Gotikens bedste Frembringelser i Storbritannien; York *(Eboracum)*, som i Romertiden var Englands Hovedstad og endnu langt senere indtog en meget fremragende Plads, har tillige i høi Grad bevaret et gammeldags Præg. — Af middelalderlige Herresæder har England særdeles mange, blandt hvilke Warwich, Haddon Hall (Derbyshire) og Richmond Castle (Yorkshire) høre til de bedst bevarede; det navnkundige Kenilworth ligger derimod i Ruiner.

Skotland

er 1430 geogr. □ Mile med 3½ Mill. Indbg. og inddeles i 33 Grevskaber; af Byerne er der 5, hvis Folkemængde overstiger 50,000.

Paa Østsiden ligge Edinburgh (200,000), Perth, Dundee (120,000) og Aberdeen (88,000); paa Vestsiden Glasgow (550,000), Paisley og Greenock (58,000).

Hovedstaden **Edinburgh** (med Havnen Leith) er berømt for sin overordentlig maleriske Beliggenhed og, hvad den ældre

Deel angaaer, tillige for sine ualmindelig høie Huse. Af monumentale Bygninger maae især fremhæves Castellet og den gamle Kongeborg Holyrood House samt Mindesmærket for W. Scott; den har tillige et vigtigt Universitet. I Størrelse overgaaes den imidlertid meget af **Glasgow,** som ligger ved Clyde, har udstrakt Søhandel og store Bomuldsmanufacturer, ikke at tale om et bekjendt Universitet og en pragtfuld Domkirke. Ogsaa **Dundee** og **Aberdeen** ere vigtige Søstæder, af hvilke den første har betydelige Seildugs- og Lærredsmanufacturer, den sidste et Universitet; **Perth** er Landets tidligere Hovedstad, i hvis Nærhed (ved Scone) fordum Kongerne kronedes. — Ligesom i England findes mange, meer eller mindre bevarede Borganlæg; til de interessanteste høre Dunbar- og Stirling Castle.

Ireland

har en Størrelse af 1530 geogr. □ Mile med $5^1/_2$ Mill. Indbg. og inddeles i 32 Grevskaber, som henhøre til de 4 Hovedprovindser: Leinster, Ulster, Connaught og Munster. Af Byerne have 3 over 50,000 Indbg.

Hovedstaden **Dublin** (296,000 Indbg.), som ligger paa Østkysten, har betydelig Søhandel og et bekjendt Universitet (Trinity College). **Belfast** (174,400), der ligeledes ligger paa Østkysten, men længere nordpaa, er ogsaa en anseelig Handelsplads og har store Linnedmanufacturer; **Cork** (78,400) og **Limerick** beskjæftige sig navnlig med Udførsel af Landproducter.

Befolkningen paa de britiske Øer er med Hensyn til sin Oprindelse af en temmelig blandet Beskaffenhed, men maa desuagtet for det langt overveiende Fleertals Vedkommende henføres til den germanske Sproggruppe. Da Romerne under Cæsar først gjorde Landgang i Britannien, fandt de dette beboet af keltiske Stammer, hvoraf der indtil vore Dage har vedligeholdt sig ikke ubetydelige Levninger, ligesom man ogsaa

overalt finder Steensætninger (f. Ex. det berømte Stonehenge ved Salisbury), Gravhøie og andre Oldtidsminder som Efterladenskab fra disse Landets tidligste Beboere. Efter Opløsningen af det romerske Herredømme, der ikke undlod at udøve en væsentlig Indflydelse paa de Indfødtes Cultur og sociale Forhold, fulgte i det 5te Aarh. den navnlig fra Nordtydskland udgaaende angelsachsiske Indvandring, som rigtignok i Tidernes Løb trængte Briterne tilbage til Landets vestligste og nordligste Egne, men efter at have skabt en samlet Stat, maatte udholde langvarige Kampe med normanniske og da fornemmelig danske Vikingeskarer. Lidt efter lidt blev hele den Deel af England, som ligger Nord for en Linie mellem Thamesmundingen og Chester (»Danelagen«) besat af de Danske, der under Svend Tveskjæg endog gjennemførte en fuldstændig Erobring af Landet, og ligetil vore Dage har der i dettes nordligere Egne vedligeholdt sig henved et Par tusind danske Stednavne*) som Vidnesbyrd om den danske Nationalitets i sin Tid mægtige Indflydelse; i Skotland og paa Ireland var det derimod Normændene, som spillede Mester. Efter en kort Gjenopblomstren af det angelsachsiske Herredømme lykkedes det endelig den normanniske Jarl i Rouen, Vilhelm Erobreren, i Slaget ved Hastings 1066 at vinde den engelske Krone. Ved denne for Englands senere Historie saa betydningsfulde Invasion omplantedes fransk Sprog og franske Tilstande til Nordsiden af Canalen, og det var kun under langvarige Brydninger, at en engelsk Nationalitet og et engelsk Folkesprog efterhaanden blev i Stand til at udvikle sig; det franske herskede endnu i Skolerne 1385, og først 1483 forsvandt det fra Parlamentet. – Paa Ireland, i Wales og Høiskotland have derimod keltiske Mundarter vedligeholdt sig indtil vore Dage, ja Høiskotterne have endog deelviis bevaret deres gamle, maleriske Folkedragt,

---

*) Worsaae: Minder om de Danske i England. 1851. p. 108. Samme: De Danskes Cultur i Vikingetiden. 1873. p. 36.

skjøndt de herskende europæiske Moder meer og meer finde Indpas.

Storbritannien-Ireland er et constitutionelt Monarchi, og Fyrsten deler Magten med Parlamentet, der som bekjendt bestaaer af to Kamre: »House of the Lords« og »House of the Commons«; det første henter sine Medlemmer fra den høie Adel (Nobility), som ved Fødselen har Adgang dertil, medens Underhusets Medlemmer vælges af Folket. Overhovedet sondrer man i England mellem Nobility og Commonalty, til hvilken sidste ogsaa henregnes den lavere Adel ɔ: Gentry'en. Hvad Religionen angaaer, er i England den episcopale eller anglicanske Kirke herskende, i Skotland den presbyterianske og paa Ireland Katholicismen, men paa sidstnævnte Ø findes tillige mange Tilhængere af de tvende andre Troessamfund, hvis spændte Forhold til Katholikerne er et væsentligt Onde for Landet. Den lærde Dannelse er fortrinlig og fremmes i England ved 4, i Skotland ved 4 og paa Ireland ved 2 Universiteter, blandt hvilke det i Oxford er mest storartet og har en aarlig Indtægt af 200,000 £; derimod lader Folkeoplysningen adskilligt tilbage at ønske og er navnlig i Fabrikdistricterne og paa Ireland meget mangelfuld. Den materielle Cultur staaer gjennemgaaende særdeles høit, og Briterne have fortræffeligt forstaaet at benytte Landets naturlige Rigdom og heldige Beliggenhed. Skjøndt Agerbruget i det Hele er tilfredsstillende, i de skotske Lavlande endog mønsterværdigt, er det imidlertid langtfra at kunne dække Befolkningens Krav, og der maa stadigt indføres Korn til betydeligt Beløb; i England dyrker man især Hvede, i Skotland Havre og paa Ireland Havre saavelsom Kartofler, hvilke sidste ere en Livsbetingelse for den store Fattigbefolkning. Ogsaa Huusdyravlen er af megen Vigtighed. Næstefter Rusland er der ingen Stat i Europa, der har saa stærkt Faarehold, og, ligesom England er berømt for sine ypperlige Heste, saaledes høre Væddeløb til de mest yndede nationale Fornøielser *(Sports)*. Med Hen-

syn til Bjergværksdrift, Industri og Handel er Storbritannien det første Land paa Jorden og overgaaer i den Grad alle andre, at intet endog kun tilnærmelsesviis kan sammenlignes dermed. Anslaaer man for Øieblikket Jordens hele aarlige Production af Steenkul og Jern til henholdsviis 213 og 11½ Mill. Tons, saa leverer Storbritannien alene Halvdelen deraf, og allerede for adskillige Aar siden producerede det Metaller og Steenkul til en Værdi af 50 Mill. £. Som det vil være bekjendt af det Foregaaende, beskjæftiger Industrien sig især med Tilvirkning af Bomulds-, Uld- og Metalvarer, og den udenrigske Handel (ɔ: Ud- og Indførslen) er saa uhyre, at dens samlede Værdi aarlig kan anslaaes til 500 Mill. £; der udføres navnlig Steenkul og industrielle Frembringelser, medens der indføres Korn, Colonialvarer og Raastoffer for Industrien, især Bomuld. Jernbanenettet (3300 geogr. M.) er det største, nogen europæisk Stat er i Besiddelse af, Længden af seilbare Canaler beløber sig alene i England til henved 500 Miil, og Handelsmarinen, som tæller over 26,000 Seilere med en Drægtighed af henimod 6 Mill. Tons, overgaaer langt alle andre paa Jorden. Endnu maa tilføies, at ogsaa Fiskeriet er af stor Vigtighed, hvilket blandt andet indlyser af, at Briterne have Andeel i den indbringende Torskefangst paa Newfoundlandsbanken.

Af Besiddelser i Europa udenfor de forenede Kongeriger eie Briterne: de normanniske Øer, Helgoland, Gibraltar og de maltesiske Øer samt desuden vidtstrakte Lande i Ostindien, Australien, Sydafrika, Nordamerika og Vestindien.

Beboerne af de britiske Øer og særligt Englænderne ere et baade i physisk og aandelig Henseende vel udrustet Folk, med skarp Forstand, stor Energi og et sundt Blik saavel paa Videnskabens som det praktiske Livs Opgaver. Ved en omfattende Benyttelse af Landets heldige Beliggenhed, ypperlige Havne og enorme mineralske Skatte er det lykkedes Briterne at hæve sig til Jordens betydeligste Handel- og In-

dustri-drivende Folk; deres Colonialsystem er det største, som nogensinde har existeret, deres Rigdom uhyre, skjøndt vistnok meget ulige fordeelt, og deres Orlogsflaade stærk nok til at vove en Dyst med alle andre Landes forenede Krigsmariner. Som Stormagt have de længe spillet en fremragende Rolle, og i nyere Tider har deres passive Fredspolitik yderligere bidraget til at hæve deres allerede i Forveien mægtige Handel, men samtidigt dermed har den i den Grad svækket deres politiske Indflydelse baade med Hensyn til Europas og Asiens Anliggender, at det under alle Omstændigheder vil fordre store Kraftanstrengelser blot nogenlunde at vinde den tilbage.

Mellemeuropas Naturforhold.

Udenom Alperne breder sig i en stor Bue et Bælte af lave Bjerg- og Bakkelandskaber, som fylde betydelige Strækninger af Frankrig, Tydskland og Østerrig og sædvanlig sammenfattes under Navn af de **mellemeuropæiske Bjerge**. Kun et enkelt Sted opnaae de en Høide af 8000′ og hæve sig i Reglen ikke over 5000, saa at de næsten overalt ligge under Grændsen for den evige Snee. Begynde vi vesterpaa, idet vi altsaa tage Frankrig til Udgangspunct, da viser det sig, at dette Land baade mod Vest og Nord, med Undtagelse af Halvøen Bretagne, bestaaer af jævne, lavtliggende Egne, og det er kun i Midten samt mere østerpaa henimod Rhone og Rhin, at Terrainet hæver sig med bjergrige Former. Hovedmassen af det franske Bjergland dannes af et bakket-bølgeformigt Gneisplateau, som ved Rhonedalen adskilles fra Alperne og hyppigt sammenfattes under Navn af Høifrankrig. Det gjennemskæres fra Nord til Syd af Allier's og Loire's brede, frugtbare Dale, og fortsætter sig i Cevennernes Kjæde langt mod Syd-Vest indtil henimod Pyrenæerne, fra hvilke det dog sondres ved den gjennem Languedoc gaaende Indsænkning. Høilandet har i det Hele en gold, mager Natur og udmærker sig i en paafal-

dende Grad ved sin Rigdom paa vulcanske Dannelser. Naar

Fig. 72. Auvergne-Kjæden (T. d. M. efter Clerget).

man fra den venlige, stærkt bebyggede Allier-Dal bestiger Pla-

teaumassen Vest for Clermont, befinder man sig foran en Række af 60—70 rustfarvede Askekegler (Auvergne-Kjæden), hvis knudrede Lavastrømme vidt og bredt gjennemkrydse Auvergnes Heder, og længere mod Syd hæve Mont Dore og Cantal deres vulcanske Grupper til en Høide af omtr. 5800 p' — den største, som Mellemeuropas Bjerge overhovedet opnaae i Frankrig. Iøvrigt ere alle disse Vulcaner forlængst gaaede til Ro og vare allerede ude af Virksomhed paa Cæsars Tid, da han i Omegnen af Clermont fægtede med Vercingetorix. Mellem Allier og Loire løber fra Nord til Syd den takkede Forez-Kjæde, og Øst for Loire Bjergene i Lyonnais og Charolais, fra hvilke Côte d'Or og Plateau de Langres fortsætte sig mod Nord-Ost henimod Rhinen; hiinsides Saone hæve Jurabjergene deres jævne, paralleltløbende Kalkrygge. Rhinen følges fra Syd til Nord af Vogeserne, Hunsrück og Eifel, af hvilke de første i alt Fald mod Syd udmærke sig ved deres store, kuppelformede Granittoppe (ballons), medens Eifel er interessant ved sine udbrændte Vulcaner; længere vesterpaa udbrede sig det lothringske Plateau og Ardennerne, hvilke sidste med deres skovrige Høider dække en Deel af det sydlige Belgien.

Øst for Rhindalen, mellem denne og March, mod Nord begrændset af den store mellemeuropæiske Slette og mod Syd af Alperne, ligger den midterste, hovedsagelig tydske Deel af Mellemeuropas Bjerge. Langs den høire Side af Rhinen, parallelt med Vogeserne, løber det med mørke Naaleskove bedækkede Schwarzwald, som østerpaa sænker sig jævnt til Neckar-Sletten, der med sin Vexel af Eng og Agerland, Bøgeskove og Viinhaver hører til Tydsklands skjønneste og frugtbareste Egne. Men, har man passeret Rauhe Alp og Donaudalen, antager Landskabet et heelt andet Præg i den bayerske Slette. Magert Agerland og tørre Græsgange i Forbindelse med Lyngheder, Moser og Fyrreskove ere her bestemmende for Naturens Physiognomi, og, da Sletten ligger paa en Høide af 1200—1400', er Klimaet for koldt, til at Viin-

ranken kan lykkes, hvorfor ogsaa Bayreren maa nøies med at være Øldrikker. Under Navn af den phalsiske og frankiske Slette beholder Landet indtil Maindalen det samme eensformige og i det Hele lidet tiltalende Præg, medens det Nord for denne faaer et mere afvexlende Udseende. Rigtignok følges Rhinen af de lave Plateaubjerge Taunus og Westerwald, der paa den høire Flodbred danne en Gjentagelse af Hunsrück og Eifel og gjerne forenes med disse under Navn af »det nederrhinske Plateau«, men længere østerpaa hæve sig de smukke Grupper Spessart, Rhön- og Vogelsgebirge samt mere nordefter de for deres prægtige Natur berømte Bjerglande Thüringerwald og Harz, som adskilles ved den rige thüringske Slette. Af disse har det første en blidere Charakteer og mindre udprægede Terrainformer, hvorimod Harz, over hvis sorte Granskove Brocken hæver sin nøgne Granitkuppel til 3500′, ikke alene i det nævnte Bjerg stiger til den største Høide, som findes i Nordtydskland, men tillige har et langt mere storladent Physiognomi, end man efter den beskedne Størrelse var berettiget til at vente. - Længst mod Øst ligger det fiirkantede bøhmiske Høiland, der som bekjendt omsluttes af Erzgebirge, Riesengebirge, Bøhmerwald og den mähriske Landryg, blandt hvilke Riesengebirge i Schneekoppe (4900 p′) opnaae den største Høide, som findes mellem Rhinen og March, og tillige udmærke sig ved en saa sælsom Vildhed, at Folketroen har gjort dem til Bolig for allehaande overnaturlige Væsener, ligesom Tilfældet er med Brocken. — Ved Bøhmens vestlige Hjørne ligge Fichtelgebirge, omhyllede af tætte Skove ligesom det langt anseeligere Bøhmerwald.

Hiinsides March betræde vi endelig det østlige Parti af Mellemeuropas Bjerge, nemlig Vestkarpatherne, Skovkarpatherne og Siebenbürgen, der i N. og Ø. omslutte det store ungarske Lavland; til Vestkarpatherne høre, foruden de ungarske Erzbjerge og de saakaldte smaa Karpather,

ogsaa den mægtige Tatra-Gruppe, hvis nøgne Fjeldtinder — Eisthaler- og Gerlsdorferspitze — hæve sig over 8000' og udmærke sig ved den største Høide, som overhovedet forekommer i Mellemeuropa. Siebenbürgen (Transsylvanien) maa nærmest opfattes som et uregelmæssigt Plateau, der mod Øst og Syd omsluttes af de transsylvanske Alper, medens det mod Vest begrændses af de lave siebenbürgske Erzbjerge; de transsylvanske Alper ere meget skovrige og stige i Sydkjæden til Høider, der kun staae lidet tilbage for Tatras.

I *geognostisk Henseende* har Mellemeuropa *stor Interesse* og frembyder en rig Svite af Dannelser fra de alleræIdste til de allernyeste. I Høifrankrig og Bretagne saavelsom ved Nederrhin og i Bøhmen ere gamle Dannelser (Gneis-Granit, siluriske og devoniske Lag) fremherskende, ligesom man ogsaa i Rhinegnene, Belgien, Frankrig og flere andre Steder finder vigtige *Steenkulsformationer*. Visse Dele af Mellem- og Sydtydskland have betydelige Triasformationer at opvise, og et vidtstrakt Bælte af Juralag lægger sig udenom Centralfrankrigs Fjeldplateau samt danner Jurabjergene og Rauhe Alp. Afleiringer fra Kridt- og Tertiærtiden spille en fremragende Rolle saavel i Nord- og Sydfrankrig som i Bøhmen, Karpatherne og Siebenbürgen, og eftertertiære Lag ere udbredte over en stor Deel af det sydlige Bayern samt over Nordtydsklands og Ungarns Lavlande. Skjøndt Mellemeuropa ikke er i Besiddelse af virksomme Vulcaner, er det dog langtfra at mangle Vidnesbyrd om tidligere Udbrud, saasom i Auvergne, Eifel, Rhön- og Vogelsgebirge samt de ungarske Erzbjerge, hvilke sidste især ere mærkelige ved deres mangeartede Trachyter; *Metaller* findes paa mange Steder, og navnlig ere Harz og Erzgebirge med Rette berømte for deres gamle og fortrinlige Grubedrift.

Ogsaa hvad Flodløbenes Udvikling angaaer, er Mellemeuropa i høi Grad begunstiget af Naturen. Gode Vandveie findes overalt, og mange af Europas vigtigste

Floder have her deres Udspring. Til Atlanterhavet og Canalen strømme saaledes Gironde, Loire *(Liger)* og Seine *(Sequana)*, blandt hvilke den første dannes af Garonne i Forening med den fra Auvergne kommende Dordogne; ogsaa Loire og dens store Biflod Allier tage deres Udspring i Høifrankrig, medens den stærkt bugtede Seine (Biflod Marne) har sine Kilder paa Plateau de Langres. Af de til Nordsøen gaaende Floder, nemlig Schelde, Rhinen, Ems, Weser og Elben er Rhinen *(Rhenus)* uden Sammenligning den vigtigste og meer end nogen anden at betragte som Tydsklands egentlige Nationalflod. Fra sine talrige Kilder i Graubünden-Alperne løber den nordpaa til Bodensøen, forlader denne i vestlig Retning, danner Vandfaldet ved Schaffhausen og bøier derpaa ved Basel af imod Nord for at gjennembryde Mellemeuropas Bjerge i deres hele Brede. Indtil Mainz er dens Dal, som i Vest og Øst begrændses af Vogeserne og Schwarzwald, bred og aaben, men mellem Mainz og Bonn, hvor den baner sig Vei gjennem det nederrhinske Plateau, har Dalen fordetmeste Præget af en snever Spalte, der ikke er mindre berømt for sin anseelige Viincultur end for sine maleriske Fjeldpartier og talrige Ruiner. Nedenfor Bonn udvides Dalen stærkt, og snart træder nu Rhinen ind i sit lave og flade Mundingsland (Holland), hvor den i Forbindelse med Maas omslutter et betydeligt Delta. To af dens Arme forene sig med Maas, nemlig Waal og Leck, to udtømme sig i Zuidersøen: Yssel og Vechte, og selve Hovedstrømmen taber ved de gjentagne Delinger saameget i Kraft, at den ved en Canal maa føres til Havet. Af Bifloder vesterfra maae, foruden den allerede omtalte Maas, endnu udhæves Mosel og Aar, østerfra Neckar og den stærkt bugtede Main. Weser (Biflod Aller) dannes af tvende fra Rhön og Thüringerwald kommende Kildefloder Fulda og Werra. Elben udspringer i Riesengebirge, bryder efter et længere Løb i Bøhmen gjennem den nordostlige Deel af Erzgebirge (sachsisk Schweiz) og træder derpaa ud i Sletten; den optager fra venstre Side

navnlig Moldau, Eger og Saale, fra høire Havel med dens Biflod Spree. — Blandt de til Østersøen strømmende Floder have baade Oder og Weichsel deres Kilder paa Nordsiden af de mellemeuropæiske Bjerge, men tilhøre forresten med Hensyn til allerstørste Delen af deres Løb Nordtydsklands og Polens store Lavlande. Oder udspringer i det saakaldte »mährische Gesenke«, optager østerfra Warthe og udmunder i Stettiner-Haff; Weichsel (Biflod Bug), som kommer fra Karpatherne, sender deels sine Vande til Frische Haff, deels directe til Østersøen.

Ligesom Rhinen maa betragtes som Tydsklands Hovedflod, saaledes er Donau *(Danubius)* uimodsigeligt Østerrigs. Næstefter Volga er den Europas betydeligste Vanddrag, og dens Længde udgjør ikke mindre end 380 geogr. Miil. Fra sine Kilder i det sydlige Schwarzwald flyder den med østlig Hovedretning over den bayerske Høislette, passerer Indsænkningen mellem Alperne og den sydlige Deel af Bøhmerwald og gjennemstrømmer derpaa 4 bassinformede, ved mellemliggende Høidedrag adskilte Lavlande, nemlig det saakaldte Wiener-Bækken, den øvre og nedre ungarske Slette og endelig, hiinsides det farlige Pas mellem Siebenbürgen og Serbien, det udstrakte valachiske Lavland. I nedre Ungarn er Hovedretningen N.—S., men forresten bibeholder Floden et fremherskende østligt Løb og udtømmer sluttelig sine Vande gjennem et stort, rørbevoxet Delta i det sorte Hav. Af dens talrige Bifloder komme de vigtigste fra Alperne, saaledes Lech, Isar, Inn, Drau og Sau; forresten modtager den ogsaa betydelige Tilløb nordfra, navnlig March, Waag og den fiskerige Theiss samt Aluta, Sereth og Pruth. Trods sin sydlige Beliggenhed er Donau ikke seilbar hele Aaret igjennem, og, uagtet Valachiet ligger vel saa langt mod Syd som Posletten, er Floden dog dækket af Iis fra Midten af Decbr. til Midten af Februar.

Som man maatte vente, er Klimaet i de Egne, hvormed vi her beskjæftige os, temmelig eensartet,

thi Forskjellen i geogr. Brede er ikke betydelig, og Høiden er i det Hele taget for ringe til at kunne udøve nogen gjennemgribende Indflydelse. Imidlertid sporer man dog længst vesterpaa en umiskjendelig Indvirkning af Atlanterhavet, der lidt efter lidt taber sig, efterhaanden som man gaaer mod Øst, og Vestfrankrig har derfor et Kystklima, medens Veirliget i Ungarn har et continentalt Præg. Rigtigheden af denne Paastand vil bedst vise sig, naar man sammenligner Middeltemperaturen for Januar og Juli i flere over det hele Omraade spredte Stæder

Bordeaux:	Jan. + 4° R.	Juli $18,_{3}$
Paris:	Jan. + $1,_{5}$.	Juli 15.
Berlin:	Jan. ÷ $1,_{9}$.	Juli 15.
München:	Jan. ÷ 1.	Juli $14,_{5}$.
Ofen:	Jan. ÷ $1,_{5}$.	Juli $17,_{4}$.

og dermed sammenholder en Betragtning af den aarlige Regnmængde, som i Bordeaux udgjør $24,_{3}$", i Paris 21, i Berlin $21,_{6}$ og i Ofen 16. At Varmeforskjellen mellem Nord- og Sydtydskland er saa paafaldende ringe, har aabenbart sin Grund i sidstnævntes høiere Beliggenhed, og at Frankrigs sydlige Kystegne have Middelhavsklima, er en absolut Følge af deres geogr. Stilling. Ligesom Klimaet har ogsaa Vegetationen et temmelig eensartet Præg. Skovene, der for største Delen tilhøre de bjergrige Strækninger, bestaae for de lavere Egnes Vedkommende især af Eg og Bøg, høiere oppe af Fyr, Rød- og Ædelgran, og enkelte Steder, som navnlig paa de Schwarzenbergske Godser i Bøhmerwald*), optræder endog virkelig Urskov! Heder findes flere Steder, som f. Ex. i det sydvestlige Frankrig (les Landes), Auvergne, Nordtydskland (Lüneburger Heden) og Bayern, medens den ungarske Slette ved Donau og Theiss (Alföld) fordetmeste er en uhyre, solaaben Steppe, der i Europa kun finder sin Lige i det sydlige Rusland og er det længst mod Vest fremskudte Parti af det store mellemasiatiske

---

Ørsted: Egefamilien. 1871. p. 446, 47.

Steppebælte. Uagtet Culturen gjør gode Fremskridt, befinder den sig endnu for største Delen i oprindelig Naturtilstand bedækket med Græsser og Saltplanter, som afvexle med Flyvesand og rørbevoxede Moser; i sin Foraarsdragt ligner den et uendeligt, blomstervirket Græstæppe, men under Sommersolens Brand antager den efterhaanden et øde, sørgmodigt Udseende, skjøndt stærke Luftspeilinger hyppigt fremtrylle blaanende Indsøer over dens ørkenagtige Flade, og det magyariske Hyrdeliv i alt Fald tildeels bøder paa Mangel af Bebyggelse. — Af Kornarter dyrkes i Mellemeuropa Hvede, Rug, Byg og Havre samt i de varmere Egne (Sydfrankrig, Ungarn) Mais; Viinranken lykkes fortræffeligt paa Vestsiden af Frankrig indtil Nantes, i Rhonedalen, Rhindalen og dens Sidedale samt i Ungarn, og de nordiske Frugttræer saavelsom Kartoflen ere almindeligt udbredte. I det sydlige Frankrig er den ægte Kastanie hyppig, ligesom man her ogsaa finder mange andre til Middelhavsfloraen henhørende Planter.

Efter hvad leilighedsviis tidligere er bemærket, svarer Dyreverdenen i Mellemeuropa i Hovedsagen til den, som forekommer i Østeuropa og det tilsvarende Bælte af Asien; dog gjør naturligviis den langt stærkere Bebyggelse sig gjældende deri, at de større vilde Dyr og da særligt de farligere Rovdyr ere langt sjeldnere. Som Repræsentanter for Rovdyrene kan forresten nævnes Ulven, Ræven og Odderen samt Landbjørnen og Vildkatten, for Gnaverne Egernet, Hamsteren og Bæveren og for Drøvtyggerne Kronhjorten og Raadyret. Af de talrige Rovfugle kunne fremhæves den store Hornugle og af de ligeledes talrige Sangere de tvende Nattergale *(S. philomela* og *luscinia)*. I Skovene træffer man forskjellige Spætter og Duer samt Gjøgen og Urhanen, medens Trappen *(Otis tarda)* og Agerhønsene holde sig til aabne Egne, og Graaheiren i Forbindelse med den hvide Stork færdes ved Moser og Indsøer. Blandt Krybdyrene optræde den sorte Snog og Hugormen; Padderne ere forholdsviis godt repræsenterede, og mellem Fi-

skene fremherske Karper, Geder, Lax og Aborrer. — Foruden Heste, Hornkvæg, Faar og Sviin holdes ogsaa Æslet hyppigt som Huusdyr.

Den tydske Keiserstat*).

Dette Statsforbund, som under Preussens Hegemoni indtager hele den midterste Deel af Mellemeuropa, har et Areal af 9800 geogr. □ Mile med et Indbyggerantal af 41 Millioner. Det bestaaer af 25 Stater foruden Rigslandet Elsass-Lothringen og har 31 Byer, hvis Folkemængde overstiger 50,000; af disse er der atter 11, som have over 100,000. De enkelte Stater ere følgende:

Kongeriger:			
Preussen	6320	g. □ M.	24,700,000 I.
Bayern	1378	—	4,861,000 -
Sachsen	272	—	2,556,000 -
Württemberg	354	—	1,818,000 -
Storhertugdømmer:			
Baden	274	—	1,461,000 -
Hessen	139	—	853,000 -
Mecklenb. Schwerin	242	—	558,000 -
Sachsen Weimar	66	—	286,000 -
Mecklenb. Strelitz	53	—	97,000 -
Oldenburg	116	—	317,000 -
Hertugdømmer:			
Braunschweig	67	—	312,000 -
Sachsen Meiningen	45	—	188,000 -
Sachsen Altenburg	24	—	142,000 -
Sachs. Coburg-Gotha	36	—	174,000 -
Anhalt	42	—	203,000 -

*) Nærmest efter Klöden: Handb. d. Erdkunde. II. 1867.

Fyrstendømmer:			
Schwarzburg-Rudolstadt	18 g. □ M.		76,000 I.
Schwarzb.-Sondershausen	16	—	67,000 -
Waldeck	20	—	56,000 -
Reuss (ældre L.)	6	—	45,000 -
Reuss (yngre L.)	15	—	89,000 -
Schaumburg Lippe	8	—	32,000 -
Lippe Detmold	21	—	111,000 -
Fristæder:			
Lübeck	5	—	52,000 -
Bremen	4½	—	123,000 -
Hamburg	7½	—	339,000 -
Rigslandet Elsass-Lothringen	263	—	1,549,000 -

Kongeriget Preussen,

der er den mægtigste Stat i Tydskland og en af de mægtigste i Europa, bestaaer af følgende 12 Provindser:

Preussen: Memel, Kønigsberg (112,000 Indbg.), Danzig (89,000), Marienburg. **Posen**: Posen (56,400). **Brandenburg**: Berlin (825,000), Potsdam, Frankfurt an der Oder. **Pommern**, hvortil Øen Rügen: Stettin (76,000), Stralsund. **Schlesien**: Breslau (208,000). **Sachsen**: Magdeburg (115,000), Wittenberg, Halle (52,600), Erfurt, Lützen. **Westphalen**: Münster. **Rhinprov.**: Elberfeld-Barmen (146,000), Krefeld (57,100), Solingen, Essen (51,500), Düsseldorf (69,300), Köln (129,000), Aachen (74,200), Coblenz, Trier. **Slesvig-Holstein**: Haderslev, Aabenraa, Flensborg (20,000), Slesvig; — Kiel, Rendsburg, Altona (74,000). **Hannover**: Hannover (104,000), Göttingen, Hildesheim, Lüneburg. **Hessen-Nassau**: Kassel, Wiesbaden, Frankfurt am Main (91,000). **Hohenzollern**.

Hoved- og Residentsstaden **Berlin**, som ligger ved Spree, er uden Sammenligning den største By i Tydskland. Det er i det Hele en smuk og elegant By med brede Gader og moderne Udseende. Blandt de offentlige Pladse kunde maaskee fremhæves Wilhelms- og Opernplatz, og af Promenaderne er den mest besøgte »Unter den Linden«, ved hvis østlige Ende Frederik d. Stores prægtige Rytterstatue rager i Veiret. Det kongl. Slot er en vidtløftig, til forskjellige

Tider opført Bygning, der trods sin Rigdom paa Kunstskatte dog ikke kan sammenlignes med »det gamle« og »ny Museum«, af hvilke det sidste, hvis Trappehal er smykket med ypperlige Frescer af Kaulbach, bl. andet indeholder en fortrinlig Samling af ægyptiske Oldsager. I videnskabelig Henseende har Berlin overordentlig Vigtighed (Universitet, kongl. Bibliothek, botanisk Have etc.) og er ligeledes af meget stor Betydning ved sin Industri og Handel. Ogsaa **Potsdam** med flere Slotte og stor-

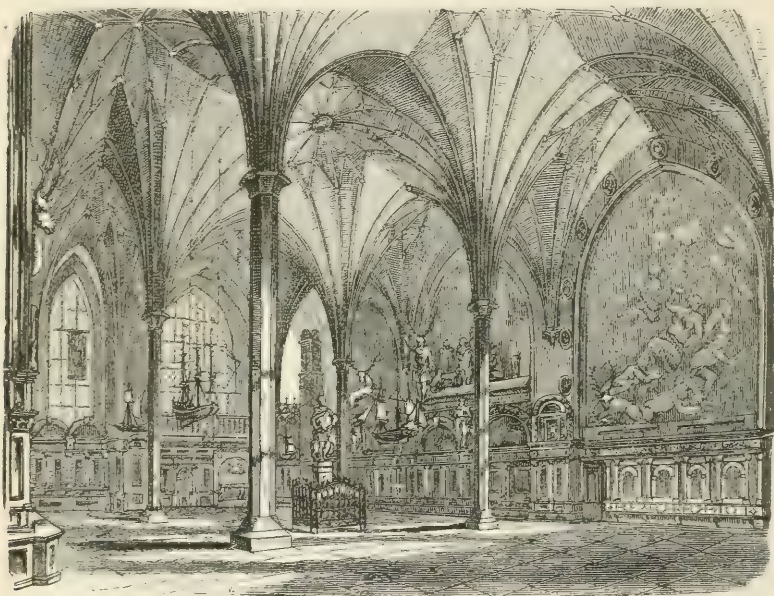

Fig 73. Artushof i Danzig.

artede Haveanlæg benyttes ofte som Residents; af Slottene er Frederik d. Stores Yndlingsopholdssted Sanssouci det berømteste.

Nordpaa i Nærheden af Østersøen eller umiddelbart ved samme ligger en Række vigtige Handelsstæder, som især beskjæftige sig med Udførsel af Korn og Tømmer. Mest fremragende mellem disse ere **Danzig** ved Weichsel og **Stettin** ved Oder, der tillige begge ere stærke Fæstninger; Danzig har desuden i høi Grad bevaret et middelalderligt Præg og indeholder

adskillige gamle Pragtbygninger, saasom Raadhuset og den mærkelige Kjøbmandshal »Artushof«. I **Marienburg** findes de tydske Ridderes storartede Ordensslot. **Kønigsberg** er Preussens gamle Kroningsstad, og **Breslau** ved Oder den vigtigste Plads for Tydsklands Uldhandel; **Posen** har særlig Betydning ved sine omfattende Fæstningsanlæg. Af de sachsiske Byer ere **Magdeburg** (ved Elben) og **Erfurt** stærke Fæstninger, **Halle** har bekjendte Saltværker, og **Wittenberg** (ved Elben), i hvis

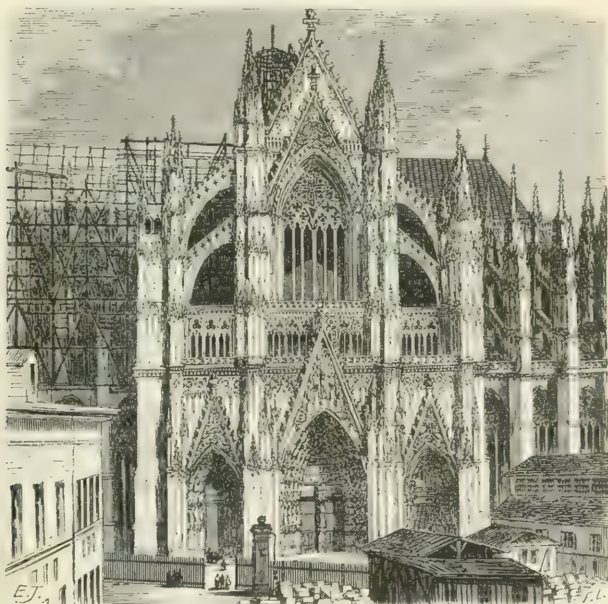

Fig. 74. Parti af Kölner-Dom.

Slotskirke Luther hviler, er historisk berømt ved den store Reformators Virksomhed, ligesom **Lützen** ved Gustav Adolf's Heltekamp og Død 1632. **Münster** i Westphalen er en gammeldags By med et prægtigt Raadhuus, i hvilket den westphalske Fred afsluttedes; derimod ere Rhinegnenes Stæder fordetmeste livlige Fabrik- og Handelspladse, som henhøre til de vigtigste i hele Tydskland. **Elberfeld-Barmen** har saaledes storartede Bomulds- og Uldmanufacturer og **Krefeld** ikke mindre

betydelige Silkevæverier, **Solingen** er vidtberømt for sine Klinger og **Essen** for sine Staalkanoner (Kruppske Fabr.). **Köln** *(Colonia Agrippina)* ved Rhinen er en stærk Fæstning og anseelig Handelsplads, men mere bekjendt ved sin herlige gothiske Kathedral og sin betydelige Tilvirkning af lugtende Vande; ogsaa **Coblenz** *(Confluentes)* ved Sammenløbet af Rhinen og Mosel er strategisk vigtig, medens **Düsseldorf**, ligeledes ved Rhinen, har et anseet Malerakademi. — Carl d. Stores Yndlingshjem **Aachen** tæt ved den belgiske Grændse, i hvis ærværdige Domkirke Tydsklands Keisere fordum kronedes, fortjener ogsaa at fremhæves som Manufacturplads og Badested; **Trier** *(Augusta Trevirorum)* langt sydpaa ved Mosel har talrige, tildeels velbevarede Ruiner fra Romertiden.

1864 erobrede Preussen i Forbindelse med Østerrig de Danmark tidligere tilhørende Hertugdømmer Slesvig, Holstein og Lauenburg, som senere gik over i Preussens Besiddelse under den Betingelse, at det dansktalende Nordslesvig ved fri Afstemning skulde afgjøre, om det vilde høre til Preussen eller Danmark. Trods Befolkningens Ønsker er en saadan Afstemning endnu ikke foretaget, og hele Slesvig fra Kongeaaen til Eideren er fremdeles preussisk. Af Byerne er **Flensborg** den største; Isted og Dübbel have historisk Interesse, hvilket ikke mindre gjælder om »Dannevirke«, den ældgamle Landgrændse mellem Danmark og Tydskland. For Holsteins Vedkommende maa især udhæves den vigtige Handelsplads **Altona**, der nu er sammenbygget med Hamburg. **Kiel** med Universitet og udbredt Dampskibsfart har, siden Landet blev preussisk, faaet stor Betydning som Orlogshavn.

Under sin Kamp med Østerrig 1866 annecterede Preussen Kongeriget Hannover saavelsom Kurhessen, Nassau og Frankfurt am Main. I det førstnævnte af disse Lande maae, foruden den anseelige Hovedstad **Hannover** og Universitetsbyen **Göttingen**, tillige fremhæves **Lüneburg** (Saltværk) og **Hildesheim**, hvilken sidste har bevaret meget af Fortidens Præg og har mærkelige

gamle Kirker, som f. Ex. den herlige Basilika St. Michael. I den nuværende Provinds Hessen-Nassau ligger den tidligere, vidtløftige Hovedstad **Kassel**, Badestedet **Wiesbaden** og den rige Handelsstad **Frankfurt am Main**, som indtil 1866 var fri Rigsstad og Forbundsregjeringens Sæde.

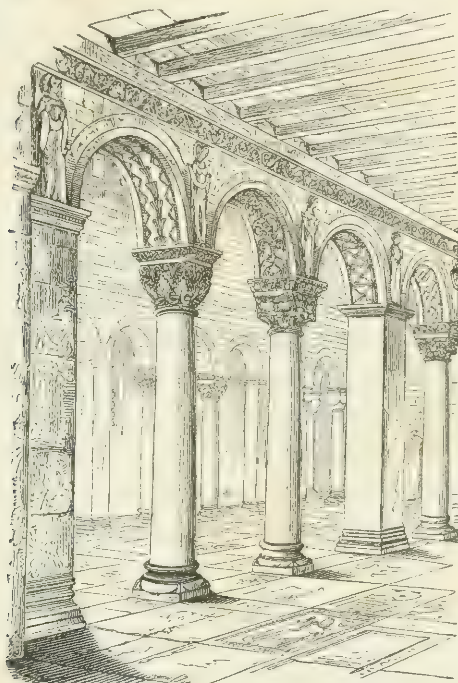

Fig. 75. St. Michael i Hildesheim.

Preussens Befolkning er næsten udelukkende tydsk; af Ikke-Tydskere udgjøre Polakkerne (2,350,000) det langt overveiende Fleertal. Forfatningen er constitutionel, og Folkerepræsentationen bestaaer af to Kamre: Herrehuset og de Deputerede. Den herskende Religion er Lutheranismen, men over $^{1}/_{3}$ af Befolkningen bekjender sig til den katholske Tro, som især har mange Tilhængere i de vestlige Provindser. Den lærde Dannelse, der blandt andet fremmes ved 9 Universiteter, staaer meget høit, og Folkeoplysningen hører ustri-

digt til de bedste i Europa. Ikke mindre fortrinlig er Udviklingen af den materielle Cultur. Mellem Næringsveiene er Agerdyrkningen af størst Vigtighed, idet den sysselsætter over Halvdelen af Beboerne og giver en rigere Høst, end Landet behøver til eget Forbrug; i Mosel- og Rhindalen er Viinavlen betydelig, og Skovenes Udbytte er særdeles tilfredsstillende baade paa Grund af deres anseelige Størrelse (omtr. $^1/_5$ af Landets Areal) og gode Bestyrelse. Kvægavlen beskjæftiger sig især med Faar, hvis Opdrætning har naaet en høi Grad af Fuldkommenhed, og den brandenburgske Uld er af Mange anseet for den bedste i hele Europa. I det sidste Decennium har Bjergværksdriften udviklet sig ganske overordentligt og har, som bekjendt, fornemmelig sit Sæde i Rhinegnene og Schlesien; med Hensyn til Production af Steenkul er Preussen det næstvigtigste og med Hensyn til Jernproduction det tredievigtigste Land i Europa, hvorhos endnu maa tilføies, at det frembringer betydelige Mængder af Zink, Kobber og Bly foruden flere andre Metaller. I de Egne, som særlig udmærke sig ved Velstand paa Kul, er ogsaa den industrielle Virksomhed meget storartet og beskjæftiger sig ligesaavel med Forarbeidelsen af Bomulds- og Uldtøier, Linned og Silkevarer som med Tilvirkning af de forskjelligste Metalsager. Handelen spiller i Forhold en ikke mindre fremragende Rolle, støttet paa en anseelig Marine og et vidt forgrenet Jernbanenet.

De mindre tydske Stater.

Disse ere samtlige ovenfor nævnte med Tilføielse af deres Størrelse og Indbyggerantal. Vi ville her kun fremhæve de vigtigste, af særligt Hensyn til de interessanteste Byer.

Mecklenburg-Schwerin: Schwerin, Wismar, Rostock.
Lübeck: Lübeck.
Hamburg: Hamburg (240,000 I.)
Bremen: Bremen (83,000).
Braunschweig: Braunschweig (57,800).

Sachsen: Dresden (177,000), Meissen, Konigstein, Chemnitz (68,200), Freiberg, Leipzig (106,900).
Sachsen-Weimar Eisenach: Weimar, Jena, Eisenach.
Sachsen-Coburg-Gotha: Coburg, Gotha.
Bayern: München (169,500), Augsburg (51,300), Regensburg, Nürnberg (83,200), Würzburg, Bamberg, Speier, Landau.
Hessen-Darmstadt: Darmstadt, Mainz (53,900), Worms, Offenbach.
Württemberg: Stuttgart (91,600), Ulm, Reutlingen.
Baden: Carlsruhe, Mannheim, Heidelberg, Baden.
Elsass-Lothringen: Strassburg (85,500), Mühlhausen (52,800), Metz (51,400).

Den mægtigste af de tydske Stater næstefter Preussen er Bayern. Hovedstaden **München** ved Isar er i sine nyere Qvarterer en særdeles smuk By, og den prægtige »Ludwigsstrasse« med »Siegesthor« ved Enden skal ikke mange Steder finde sin Lige. Med Hensyn til Kunst er München en af de vigtigste Byer i Europa paa denne Side Alperne; Glyptotheket indeholder rige Samlinger af Billedhuggerarbeide, medens alte og neue Pinakothek fortrinligt repræsenterer den ældre og nyere Malerkunst. Ogsaa for Videnskaben er sørget godt navnlig ved Universitet og righoldige Bibliotheker. Baade **Augsburg** (ved Lech) og **Regensburg** (ved Donau) ere gamle, historisk berømte Stæder, den første bl. a. ved Confessionen 1530, den anden som Sædet for den tydske Rigsforsamling indtil 1806. Begge have bevaret meget af Fortidens Præg, især Augsburg, som tillige er en betydelig Handelsplads, men i antiqvarisk Henseende kunne de dog ikke maale sig med **Nürnberg**, der i en høist ualmindelig Grad sætter Besøgeren tilbage i Middelalderens længst forsvundne Aarhundreder, da den rige By glimrede som et Kunstens og Videnskabens Sæde i Tydskland. Blandt de talrige Fortidsminder maae især udhæves de prægtige gothiske Kirker St. Lorenzo og St. Sebaldus saavelsom »schøne Brunnen« og Borggrevernes gamle Residents »die Burg«; af sin fordums Betydning har Byen vistnok tabt Meget, men udfolder dog stadigt en mangesidig industriel Virksomhed (Nürnberger-Varer). Det yndigt beliggende **Würzburg** i Maindalen er omgivet af frodige Viinhaver; **Speier** i Rhinbayern har en navnkundig ro-

mansk Domkirke, der tjener mange af Tydsklands Keisere til Hvilested.

Den herskende Religion i Bayern er Katholicismen, til hvilken over 2/3 af Indvaanerne bekjende sig, og den vigtigste Næringsvei er Agerbruget. Industrien er af underordnet Betydning; imidlertid har dog Landet over 5000 Ølbryggerier.

Fig. 76. Wartburg.

Medens Bayern hovedsagelig beskjæftiger sig med Agerbrug, er derimod Sachsen først og fremmest henviist til Industri og Bjergværksdrift; Religionen er luthersk, og Aandsculturen staaer i det Hele meget høit. Hovedstaden **Dresden** ved Elben er en smuk By, der med Rette er berømt for sine Museer, af hvilke Malerisamlingen hører til de fortrinligste i Europa; **Chemnitz** har den største industrielle Virksomhed (be-

tydelige Bomuldsmanufacturer etc.), og **Leipzig** med et vigtigt Universitet er Hovedsædet for Tydsklands kolossale Boghandel. **Freiberg** har et bekjendt Bjergakademi, og **Meissen** en ikke mindre navnkundig Porcellainsfabrik. **Königstein** ved Elben er en stærk Fæstning. — Af de under de sachsiske Hertugdømmer anførte Byer har **Weimar** fra Gøthes og Schillers Tid megen literær Berømmelse, medens **Gotha** især har skaffet sig et Navn ved sit fortrinlige geographiske Institut. **Jena** fortjener at udhæves for sit Universitet saavelsom for Napoleons glimrende Seir over Preusserne 1806. I Nærheden af Eisenach ligger det vidtberømte Wartburg, der baade ved sine historiske Minder (Sangerkampen, Luthers Ophold etc.), sin ædle romanske

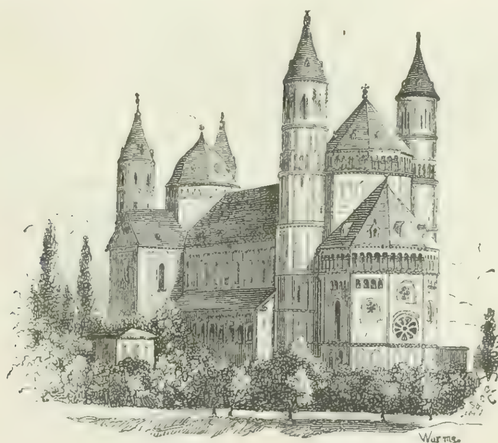

Fig. 77. Kathedralen i Worms.

Stiil og sine herlige Omgivelser hører til de ypperste nationale Mindesmærker i Tydskland.

Blandt Stæderne i Württemberg er Hovedstaden **Stuttgart** en smuk og smukt beliggende By med ikke ringe industriel Virksomhed, medens den gamle Rigsstad **Ulm** især har Vigtighed som Fæstning; NV. for sidstnævnte kneiser den bekjendte Borgruin Hohenstaufen. Landet har god Viinavl, og Frugttræer dyrkes i hele Skove. Badens Hovedstad **Carlsruhe** er

af underordnet Betydning; derimod er **Mannheim** ved Rhinen en livlig Handelsplads, og **Baden** — det romerske *Aurelia* — et stærkt besøgt Badested; **Heidelberg** ved Neckar har et bekjendt Universitet og desuden den mest storladne Slotsruin, som

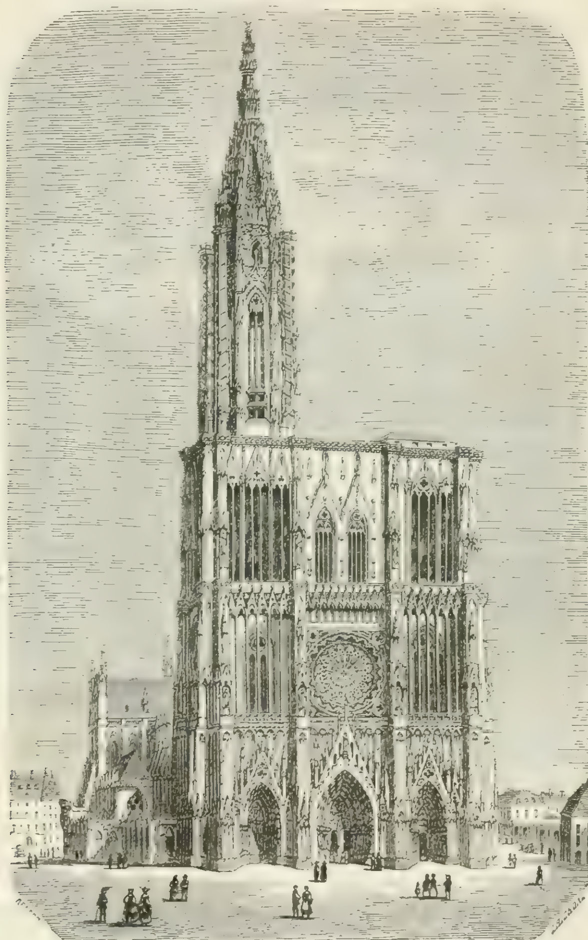

Fig. 78. Kathedralen i Strassburg.

findes i Tydskland. I Storhertugdømmet Hessen er **Mainz** *(Moguntium)* ved Sammenløbet af Rhin og Main den vigtigste By og en af Keiserrigets stærkeste Fæstninger; den har tillige

Interesse ved sin storartede romanske Domkirke og ikke mindre ved sine anseelige Levninger fra Romertiden. Hovedstaden **Darmstadt** er ubetydelig, men det gamle **Worms** ved Rhinen har en herlig romansk Kathedral og **Offenbach** bekjendte Vognfabriker.

I det 1871 erhvervede Elsass-Lothringen er Fæstningen **Strassburg** nær ved Rhinen den vigtigste By, vidt berømt for

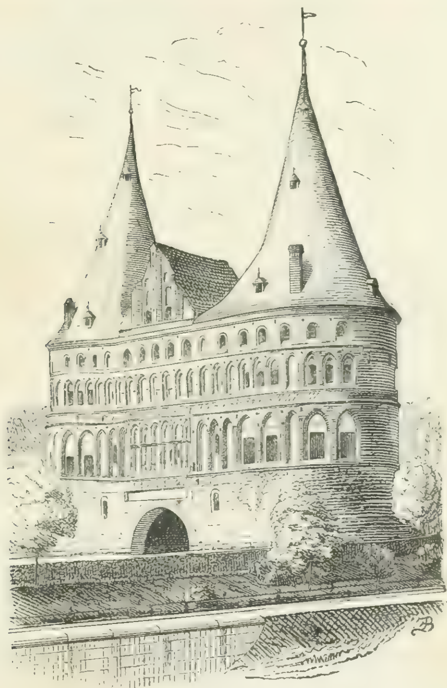

Fig. 79. Holstenthor i Lübeck.

sin prægtige gothiske Domkirke. Den meget stærke Fæstning **Metz** er især bekjendt fra den nyeste Tids Krigshistorie; **Mühlhausen** har omfattende Bomulds- og Uldmanufacturer.

Braunschweig har en gammel By af samme Navn, der i industriel Henseende fortjener at fremhæves paa Grund af sine store Bryggerier. I Mecklenburg-Schwerin er Hovedstaden **Schwerin** uden særlig Interesse, medens derimod den

forhenværende Hansestad **Rostock** stadig hævder sin Betydning som anseelig Handelsplads. Af Fristæderne er **Hamburg** (ved Elben), som har en fortrinlig zoologisk Have, den største Handelsstad i Tydskland og en af de vigtigste i Europa, ligesom ogsaa **Bremen** ved Weser er en i mercantil Henseende fremragende By (stærk Tobakshandel); derimod er Hanseforbundets tidligere Hovedstad **Lübeck** (ved Trave), der i en ualmindelig Grad har bevaret Middelalderens Præg og indeholder mange Minder om svunden Storhed (Mariakirken, Raadhuset etc.), nu en Handelsplads af temmelig underordnet Værd.

Efterat Tydskland gjennem lange Perioder af Middelalderen og den nyere Tid havde havt en fremragende politisk Betydning i Europa, gik denne for over to Aarhundreder tabt ved Trediveaarskrigen. De kraftige Forsøg, som under Maximilian og Carl d. 5te vare gjorte paa at samle den øverste Ledelse under et enkelt Overhoved, tilintetgjordes i Virkeligheden ganske ved den westphalske Fred, der indrømmede de enkelte tydske Lande politisk Selvstændighed, thi Rigsdagen i Regensburg, som skulde varetage de almindelige Anliggender, viste sig snart ganske ude af Stand til at beherske de enkelte Fyrstehuses stridende Interesser. I denne Afmagtsperiode lykkedes det Preussen ved den store Kurfyrstes og senere ved Frederik d. 2dens Talent og Vaabenheld at hæve sig til en af Europas mest betydende Stater. Rigtignok blev den Napoleonske Periode ligesaa ulykkebringende for Preussen som for Tydskland i Almindelighed, men efter Wiener-Freden voxede Preussen atter frem som en farlig Medbeiler til Østerrigs Indflydelse i Tydskland. Nu som tidligere existerede rigtignok en Forbundsregjering, men Forbundsraadet i Frankfurt besad ingen større Myndighed end den forhenværende Rigsdag i Regens-

burg, og i Tale og Skrift klagedes over Tydsklands Mangel paa Eenhed, som reducerede den store og intelligente Befolkning til en fuldstændig politisk Nullitet. Ved den heldige Kamp med Østerrig 1866 lykkedes det imidlertid Preussen ikke alene at gjøre betydelige Erobringer, men tillige at sprænge Forbundsregjeringen, danne et nordtydsk Forbund under sin Ledelse og udelukke Østerrig fra al Deeltagelse i Tydsklands Anliggender, og, da endelig Krigen med Frankrig 1870—71 medførte Optagelsen af Sydstaterne i Nordforbundet, var Tydsklands politiske Omdannelse fuldbragt; Tydskland var blevet et Statsforbund under Preussens politiske og militære Hegemoni og, i alt Fald foreløbig, — den første Militærmagt i Europa.

Tydsklands Befolkning, der fra gammel Tid har Ry for Ærlighed, Tarvelighed, Flid og Skarpsind, hører næsten udelukkende til den store germaniske Sprogstamme og frembyder, paa mindre væsentlige Afvigelser nær, en sluttet national Heelhed. Forbundets Præsident, nemlig den preussiske Konge, fører Titel af Keiser, og den lovgivende Myndighed for Riget er overgivet til »Forbundsraad« og »Rigsdag«. I religiøs Henseende er Tydskland deelt i to Leire, idet langt over Halvdelen er protestantisk, det Øvrige katholsk. Folkeoplysningen er i det Hele tilfredsstillende, og Videnskabeligheden staaer meget høit, som det er at vente hos et Folk med Tydskernes Flid og Granskeraand; blandt Kunsterne kan især Musiken glæde sig ved geniale Dyrkere. Ogsaa i materiel Henseende indtager Tydskland en særdeles fremragende Stilling ved sit Agerbrug, sin Industri og Bjergværksdrift og sin storartede, af gode Toldlove støttede Handel (»det tydske Toldforbund«); den aarlige Handelsomsætning staaer kun tilbage for Englands og Frankrigs, Handelsmarinen, som tæller over 5000 Seilere, viger i Drægtighed kun for den engelske, og Jernbanesystemet er ligeledes det næststørste i Europa.

Den østerrigske Keiserstat*)

er et Dobbeltmonarchi, Østerrig og Ungarn, hvis samlede Areal er 11,300 geogr. □ Mile med 36 Mill. Indbg. Af Byerne er der 10, i hvilke Folketallet overstiger 50,000.

De østerrigske Arvelande,

hvis Antal beløber sig til 13, udgjøre tilsammen 5450 □ Mile med 20½ Mill. Indvaanere. Vi lade dem følge her med deres vigtigste Byer:

Østerrig: Wien (834,300), Linz, Steyer. **Salzburg**: Salzburg. **Steiermark**: Graz (80,700). **Kärnten**: Klagenfurt. **Krain**: Laibach, Idria. **Kystlandet**: Triest (70,300), Pola. **Tirol**: Innsbruck, Trient. **Böhmen**: Praha (186,500), Carlsbad, Reichenberg, Königgrätz. **Mähren**: Brünn (73,500), Austerlitz. **Schlesien**: Troppau. **Galizien**: Lemberg (87,100), Brody, Vieliezka, Krakov. **Bukovina**: Czernoviz. **Dalmatien**: Zara, Spalato, Ragusa.

Hoved- og Residentsstaden **Wien** *(Vindobona)*, som ligger ved Donau, er med sine talrige Forstæder Monarchiets betydeligste By. I den ældre Deel af Staden findes det keiserlige Slot med omfattende Samlinger samt den prægtige gothiske Kathedral St. Stephanus, i Forstæderne Slottet Belvedere ligeledes med rige Samlinger, det storartede Arsenal og endnu mange andre Pragtbygninger. Folkelivet har især sin Tumleplads i de store Parkanlæg Prater og Augarten samt paa den smukke Plads, der benævnes Graben. Med Hensyn til Kunst og Videnskab indtager Wien en meget fremragende Stilling (Universitet, geologisk Rigsanstalt, botanisk Have etc.), og er tillige Landets vigtigste Fabrik- og Handelsplads. I Omegnen ligge flere keiserlige Lystslotte, navnlig Schönbrunn og Slottene ved Laxenburg, af hvilke Franzenburg er en prægtig udstyret Efterligning af en middelalderlig Ridderborg.

Østerrigs næstvigtigste Handelsstad og mest besøgte Havn

---

*) Nærmest efter Klun: Leitfaden f. d. geogr. Unterricht. Wien 1871.

er **Triest** *(Tergeste)*, der for Sydtydskland har en lignende Betydning som Hamburg for Nordtydskland. **Linz** ved Donau er en stærk Fæstning, som dækker Wien mod Vest, og **Pola** *(Pietas Julia)*, der i Oldtiden var romersk Flaadestation, er ikke mindre interessant ved sin ypperlige Krigshavn end ved sine storartede og velbevarede Oldtidsminder. **Steyer** er berømt ved sine Staalvarer ligesom **Idria** ved sine Qviksølvminer, og den

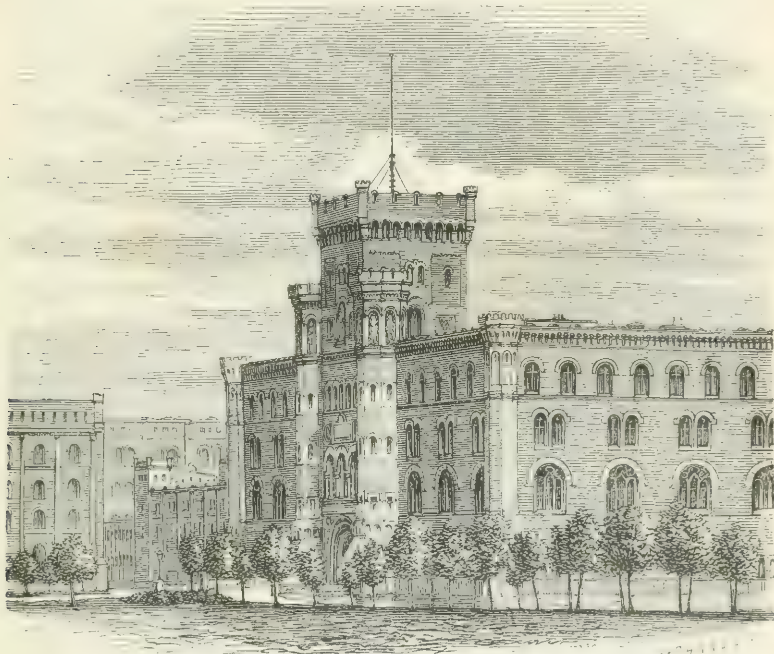

Fig. 80. Arsenalet i Wien.

rige Bispestad **Salzburg**, der hører til de skjønnest beliggende Byer i Europa, har en særlig Interesse som Mozarts Fødested. **Graz** har omfattende Handel og betydelig Industri; **Trient** i den sydlige, yppigt bevoxede Etschdal har et ægte italiensk, noget forfaldent Præg og er historisk mærkelig ved det vigtige Concilium 1545—63.

Blandt de böhmiske Byer er der ingen, som kan sammenlignes med den gamle Hovedstad **Praha** (Prag) ved Moldau, der over-

hovedet i flere Retninger hører til de interessanteste i Mellemeuropa. I sin ældre Deel har den endnu bevaret et meget gammeldags Præg, og den berømte Carlsbro er i sin Art et af de mest storartede Exempler paa middelalderlig Bygningskunst. Høit over den lavere Deel af Byen kneiser Slotsqvarteret »Hradschin« med Kongeborgen, St. Veitskirken (Nepomuksgraven) og andre Pragtbygninger; i Altstadt ligger Hussitterkirken med Tycho Brahes Grav, og det gamle, bekjendte Universitet. Saavel i aandelig Retning som med Hensyn til Industri og Handel er Prag den vigtigste By i Landet, men har dog i industriel Henseende en værdig Medbeiler i **Reichenberg**; **Carlsbad** er et meget besøgt Badested, og **Königgrätz** bekjendt af Preussernes vigtige Seier 1866, der blev af saa afgjørende Betydning for Tydsklands politiske Omdannelse. **Brünn** i Mähren er en anseelig Manufacturstad; **Austerlitz** er mindeværdig ved Napoleons storartede Seier d. 2den Decbr. 1805 (Trekeiserslaget).

I Galizien maa især fremhæves Polens forhenværende Hovedstad **Krakov** (ved Weichsel), hvis ærværdige Domkirke er et Hvilested for polske Konger og Helte. Landets nuværende Hovedstad **Lemberg** er, saavelsom **Brody**, en livlig Handelsplads; **Vieliczka** er berømt ved sine rige Saltminer.

Zara i Dalmatien er bygget i veneziansk Stiil og har en god Havn. **Spalato** er mærkelig ved de storartede Levninger af Diocletians Palads; den forhenværende Handelsrepublik **Ragusa** med sine mægtige Fæstningsværker har vedligeholdt et middelalderligt Præg.

De ungarske Kronlande

have en Størrelse af 5850 g. □ Mile med 15½ Mill. Indbg.

Ungarn: Presburg, Komorn, Buda (54,600), Pest (200,500), Kecskemét, Maria-Theresiopol (56,300), Zombor, Szegedin (70,200), Debreczin, Tokaj, Groszwardein, Temesvár. **Croatien-Slavonien**: Agram, Fiume. **Siebenbürgen**: Hermannstadt, Kronstadt, Klausenburg. **Militærgrændsen**: Semlin.

Ungarns Hovedstad **Pest**, som ligger ved Donau ligeoverfor **Buda** (Ofen), er en smuk og rask opblomstrende By med Universitet, rigt Nationalmuseum og den betydeligste Handel i Landet. Den tidligere Hovedstad **Presburg** (ogsaa ved Donau) er nu en stille By, blandt hvis Mindesmærker især maa fremhæves »Kroningshøien«, fra hvilken Ungarns Konge efter Kroningen skal svinge sit Sværd mod de 4 Verdenshjørner for symbolsk at betegne, at han vil skjerme Landet mod ethvert fjendtligt Angreb. **Komorn** er en stærk Fæstning; **Kecskemét** og **Maria-Theresiopel** have betydelig Kvæghandel ligesom **Szegedin**, hvilken sidste ogsaa beskjæftiger sig meget med Tobaksavl; **Debreczin**, som har en anseelig Industri, er Landets næstvigtigste Handelsplads, og Omegnen af **Tokaj** er berømt for sine ypperlige Vine.

Fiume i Croatien har Skibsbyggeri og en stærkt besøgt Havn. Hovedstaden i Siebenbürgen er **Hermannstadt**, men **Kronstadt** har det største Folketal samt den mest omfattende Handel og Industri.

Med Hensyn til sin Befolkning danner Østerrig langtfra en saadan sluttet Heelhed som Tydskland. Monarchiets forskjellige Dele ere i ethnographisk Henseende saa forskjelligt udprægede, at det vilde være en fuldstændig Urimelighed at tale om en østerrigsk Nationalitet, og heri ligger en væsentlig Kilde til Svaghed, særlig nuomstunder, da »Nationalitetsprincipet« staaer paa Dagsordenen med sin Lære om Folkenes Ret til en selvstændig Tilværelse. Forholdet er ikke som i England eller Spanien, hvor ueensartede, til forskjellige Tider indvandrede Stammer efterhaanden, meer eller mindre, ere sammensmeltede til en Eenhed, men Slaver og Tydskere, Magyarer og Romaner optræde indenfor Keiserstatens Grændser med en saa fuldkommen sproglig og culturhistorisk Selvstændighed, at de danne ligesaamange skarpt adskilte Samfund. I numerisk Henseende have Slaverne Overvægten, idet de

tilsammen udgjøre 16½ Mill. De danne Befolkningen i Bøhmen (Czecher), Mähren, Galizien (Polakker), Slavonien og Croatien, men staae i Intelligents og Dygtighed i det Hele tilbage for Tydskerne, som udgjøre 9 Mill. og især ere udbredte i den nordlige og centrale Deel af Alperne. Magyarerne (5½ Mill.) i den ungarske Slette ere en under Folkevandringen indvandret finsk Stamme, der baade i Henseende til Race og Sprog bestemt maa adskilles fra Monarchiets øvrige Beboere, og tillige ved særegne Folkedragter (Husarcostume) samt en umiskjendelig Tilbøielighed til Hyrdelivet henleder Tanken paa sit asiatiske Udspring. Romanerne i Siebenbürgen (Rumæner) og de sydlige Alpeegne (Italienere) have rigtignok det mindste Folketal at opvise, men beløbe sig dog altid til 3½ Mill.; af andre Folk ere navnlig Jøderne stærkt repræsenterede, især i Galizien. Som det var at vente, finder man i Forbindelse med disse nationale Forskjelligheder ikke mindre udprægede religiøse Modsætninger, idet 24 Mill. ere romerske Katholiker, 7½ Mill. græske Katholiker (Galizien, Ungarn) og over 3 Mill. Protestanter (især i Ungarn).

Hvad Forfatningen angaaer, er Keiserstaten et constitutionelt Dobbeltmonarchi, bestaaende af østerrigske og ungarske Lande. For de førstes Vedkommende findes den lovgivende Magt hos Rigsraadet i Wien, for de sidstes hos Rigsdagen i Pest, der begge ere sammensatte af to Kamre; med Hensyn til de enkelte Kronlandes særlige Anliggender har man oprettet Landdage. Som man maatte forudsætte, er Culturtilstanden i det Hele meget forskjellig, og saavel i aandelig som i materiel Henseende vil man finde, at den hos Tydskerne og en Deel af de nordlige Slaver (Czecherne) staaer høit, medens den er svagest hos de sydlige Slaver (Slavoner, Croater etc.). Blandt Næringsveiene staaer Agerbruget øverst, og Productionen er saa betydelig, særlig i Bøhmen, Mähren, Ungarn og Galizien, at Staten som Heelhed ikke alene frembringer tilstrækkeligt til eget Forbrug, men ogsaa kan udføre efter en stor Maalestok;

i Ungarn beskjæftiger man sig tillige meget med Tobaks- og Viinavl, og, skjøndt ungarske Vine langtfra produceres efter en saadan Maalestok som de franske, kunne de dog, hvad Godheden angaaer, fuldkomment stilles dem ved Siden. Kvægavlen er betydelig i Alpeegnene, Ungarn og Galizien, og store Flokke af halvvilde Heste befolke Stepperne ved Donau og Theiss, men Behandlingen har dog ikke naaet et saadant Standpunct, at den kan siges at være tilfredsstillende i nationaløkonomisk Henseende; derimod er Bjergværksdriften i rask Udvikling og leverer, foruden anseelige Qvantiteter af Jern (Steiermark, Kärnten) og Salt (Galizien), tillige Qviksølv (Krain) og noget Guld (Siebenbürgen og Ungarn) samt ikke ringe Mængder af Steenkul (Bøhmen, Schlesien). Industrien staaer høit i Bøhmen, Nedre-Østerrig, Mähren og Schlesien, medens den næsten ganske mangler i de sydslaviske Lande. Den beskjæftiger sig især med Tilvirkning af Bomulds-, Uld- og Linnedvarer samt Staal og Glas og har den stærkeste Udvikling i Bøhmen; hvis aarlige Production i Værdi udgjør $^1/_6$ af hele Monarchiets. Ogsaa Handelen er anseelig og fremmes deels ved et vidtforgrenet Jernbanenet, deels ved store Associationer som »Donau-Dampskibsfart-Selskabet« og »den østerrigske Lloyd i Triest«; men det maa dog bemærkes, at Østerrig-Ungarn hverken i mercantil Henseende eller i Productionskraft kan sammenlignes med den tydske Keiserstat, ligesom det ogsaa maa fremhæves, at det ved sine uheldige Krige 1859 og 1866 i høi Grad har svækket baade sine Finantser og sin politiske Anseelse.

Republiken Schweiz

har et Areal af 750 g. □ Mile med 2,700,000 Indbg. I physisk Henseende hører den væsentligst til Alperne, hvis prægtige Fjeldnatur vi i det Følgende ville betragte i Sammenhæng; længst mod NV. griber den ind over Jurabjergenes Omraade, som adskilles fra Alperne ved den høitliggende hel-

vetiske Slette. Schweiz bestaaer af **22 Cantoner** (Zürich, Bern, Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug, Freiburg, Solothurn, Basel, Schaffhausen, Appenzell, St. Gallen, Graubünden, Aargau, Thurgau, Tessin, Waadt, Wallis, Neuenburg og Genf); men, da 3 af disse, nemlig Unterwalden, Appenzell og Basel, atter ere deelte i to, bliver det hele Antal egentlig 25. Landet har kun 6 Byer, hvis Indbyggerantal overstiger 20,000, og kun 2, nemlig Genf og Zürich, der naae op over 50,000.

Forbundets Hovedstad **Bern** (36,000 Indbg.), som ligger ved Aar og i den nyere Tid er bleven prydet med et prægtigt Forbundspalads, kan i Størrelse langtfra maale sig med **Genève** (Genf), der i yndige Omgivelser betegner Rhonens Udløb af Genfersøen. Byen, som tildeels er middelmaadigt bygget, har med sine Forstæder 68.200 Indbg. og beskjæftiger sig fortrinsviis med Industri (Uhre, physiske og optiske Instrumenter etc.); den er meget rig, og med Rette berømt i videnskabelig og kirkelig Henseende. **Lausanne** (26,500 I.) og **Vevay** ligeledes ved Genfersøen og **Luzern** ved Vierwaldstättersøen ere især bekjendte af deres prægtige Omegn, medens Rhinbyen **Schaffhausen** samt i ringere Grad ogsaa **Freiburg** fortjene at fremhæves for deres middelalderlige Præg. **Basel** (44,800) ved Rhinknæet er en betydelig Handels- og Manufacturplads (Silke). Foruden Genève og Basel har Schweiz flere i industriel Henseende særdeles vigtige Byer, saaledes **Zürich** (56,700 I.) ved Zürichersøen med Silke- og Bomuldsmanufacturer samt Maskinbyggerier, **St. Gallen** med Bomuldsmanufacturer og **Chaux de Fonds** (20,000 I.) oppe i Jurabjergene med en storartet Tilvirkning af Uhre; ogsaa **Neufchatel** (Neuenburg) ved den efter Byen benævnte Sø eller rettere den i Nærheden liggende Landsby Serrières har betydelig Fabrikvirksomhed.

Rütli i Canton Uri er vidtberømt ved det mod Østerrigerne sluttede Forsvarsforbund i November 1307 Paa en Høide ved Aarfloden i Aargau kneise de stolte Ruiner af Stamslottet Habsburg.

Befolkningen i Schweiz er temmelig blandet, idet den bestaaer baade af Tydske, Franskmænd og Italienere, af hvilke dog de første udgjøre det langt overveiende Fleertal; over Halvdelen af Beboerne ere Protestanter, de øvrige Katholiker. Hvad Forfatningen angaaer, bestaaer Landet af 22 (25) demokratiske Republiker (Cantoner), hvis fælles Anliggender varetages af »Forbundsraadet« og den lovgivende »Forbundsforsamling«. I Henseende til almeen Oplysning hører Schweiz til de heldigst stillede Lande i Europa, og den lærde Dannelse finder ikke alene omhyggelig Pleie ved Universiteterne i Zürich, Bern og Basel, men ogsaa ved Akademierne i Genève og Lausanne samt ved den berømte polytechniske Skole i Zürich. Agerbruget er vistnok fortrinligt, men paa Grund af Landets Natur kan det ikke drives i fornøden Udstrækning, og Schweiz kan derfor langtfra brødføde sig selv; hellerikke Viinculturen er af nogen særdeles Vigtighed, hvorimod Kvægavl og Meierivæsen ere en sand Guldgrube for Landet. Om Sommeren, naar det er muligt at benytte de fortrinlige Alpegræsgange, holder man ikke mindre end 900,000 Stykker Stortkvæg — langt mindre derimod af Geder og Faar — og Tilvirkningen af Ost, f. Ex. den efter en Landsby i Freiburg benævnte »Gruyère«, har naaet en saadan Fuldkommenhed, at dette Product er kjendt og skattet endog udenfor Europa. Bjergværksdriften er uden Betydning, da Schweiz baade har Mangel paa Steenkul og Metaller, og det, der findes, desuden forekommer under saadanne Leiringsforhold, at Bearbeidelsen, om den end ikke er umulig, dog har store Vanskeligheder at kæmpe med; desuagtet er Industrien i visse Retninger særdeles vigtig og beskjæftiger sig, som ovenfor antydet, især med Bomulds- og Silkemanufacturer samt Fabrication af Uhre. Handelen er meget livlig og fremmes ved kostbare Vei- og Jernbaneanlæg; for Øieblikket er man saaledes i Færd med at føre den saakaldte St. Gotthardtsbane over Alpernes Centralkjæde.

En ikke uvæsentlig Indtægtskilde for Landet er de mange Fremmede, som stadigt gjæste det om Sommeren for at glæde sig over dets storartede Natur. I flere Henseender har dog dette Forhold ikke havt nogen god Indflydelse, og det kjække, frihedselskende Bjergfolk har derved efterhaanden tabt adskilligt af sin tidligere Jævnhed i Sæder og Tænkemaade.

Kongeriget Holland

har en Størrelse af 600 geogr. □ Mile med 3,700,000 Indbg. Det er Rhinens lave og flade af Klitter indfattede Mundingsland og maa ved udstrakte Digeværker sikkres mod Nordsøens Indbrud, der i det 13de Aarh. endog antoge et saadant Omfang, at de gave Anledning til Dannelsen af den store Bugt Zuidersøen. Jordbunden bestaaer næsten udelukkende af unge Flod- og Havdannelser og mangler som Følge deraf saavel Steenkul som Metaller; derimod er den rig paa Tørv og gode Leerarter, ligesom ogsaa det fede Marskterrain, der endnu stadigt indvindes, egner sig fortrinligt til Græsgange og Agerbrug. Klimaet er mildt, fugtigt og ustadigt; Landet har kun lidt Skov, men navnlig mod Nord betydelige Hede- og Mosestrækninger.

Det hollandske Landskab udmærker sig ved et ganske særegent Physiognomi, som man næppe vil gjenfinde andensteds i Europa. Flade, grønne Enge med ypperligt Kvæg, snorlige Veie og Canaler, indfattede af Piletræer, talrige Vindmøller, som for en stor Deel bruges til at holde Engpumperne i Gang, og lange smalle Canalfartøier (Trekschuiten), der trækkes af en paa Land gaaende Hest — det er maaskee de mest fremtrædende Eiendommeligheder i denne forøvrigt eensformige Natur, med hvilken man maa være meget fortrolig for at finde den smuk. Ogsaa Byerne ere paafaldende nok med deres talrige Canaler og Broer, Træplantninger paa Siden af Canalerne og mørke Steenhuse, der ofte vende Gavlen mod Gaden; Orden og Reenlighed hersker overalt, og den velbekjendte

»Kridtpibe« seer man fuldt saa ofte i Hollænderens Mund, som man i hans Vinduer træffer smukke Zwiebler og Canarifugle i blanke Messingbure. Vandbygningskunsten staaer meget høit, og næppe finder man andensteds bedre og mere storartede Digeværker, men om disses Betydning for Befolkningens Liv kan man ogsaa gjøre sig en Forestilling, naar det erindres, at Hollands Kyster i Gjennemsnit ligge 2′ under dagligt Vande, og at, uden Digerne, selv en mindre voldsom Stormflod vilde oversvømme henimod Halvdelen af Landet.

Holland bestaaer af 11 Provindser, som vi her lade følge tilligemed deres vigtigste Byer:

Nordholland: Amsterdam (278,000 Indbg.), Haarlem (31,000), Alkmaar; **Sydholland**: Leyden (39,400), Haag (93,000), Schiedam, Vlaardingen, Rotterdam (123,000), Dordrecht; **Zeeland**: Vlissingen; **Utrecht**: Utrecht (62,000); **Gelderland**: Arnheim (32,000); **Overyssel**; **Friesland**: Leeuwarden; **Groningen**: Groningen (37,600); **Drenthe**; **Nordbrabant**: Herzogenbusch; **Limburg**: Maastricht.

Holland har saaledes 8 Byer med et Indbyggerantal af over 30,000; af disse er der atter 4, som naae op over 50,000.

Hovedstaden **Amsterdam** ved en Bugt af Zuidersøen er en betydelig Handelsplads med ypperlig botanisk og zoologisk Have, berømt Malerisamling (Rigs-Museet) og store Diamantsliberier; i mercantil Henseende kan den dog næppe maale sig med **Rotterdam** ved Maas, hvis Handel i de sidste Decennier har taget et overordentligt Opsving. **Alkmaar** har betydelig Omsætning af Ost, og det gamle **Dordrecht** ved Maas anseelig Tømmerhandel; **Haarlem** er vidt bekjendt ved sine Gartnerier og forsyner en stor Deel af Europa med Blomsterløg. Residentsstaden **Haag** er Hollands eleganteste By og Adelens Hovedsæde, medens **Vlaardingen**, af Størrelse som Fredericia, aarlig sender 100 Seilere paa Silde- og Torskefangst, og **Schiedam** er stadig indhyllet i Røg og Damp af sine talrige Geneverbrænderier. **Vlissingen** er en vigtig Orlogshavn, **Maastricht** ved Maasfloden en Fæstning.

Leyden, **Utrecht** og **Groningen** ere Universitetsstæder, af hvilke

de tvende førstnævnte have megen videnskabelig Berømmelse. Leyden er tillige Hollands ældste By og har et af de rigeste zoologiske Museer i Europa.

Befolkningen i Holland henhører til den germanske Sprogstamme og bestaaer af Hollændere i Forbindelse med et mindre Antal Flamlændere og Friser; noget over Halvdelen bekjender sig til den reformeerte Kirke, de øvrige ere for største Delen Katholiker. Forfatningen er constitutionel, og Kongen deler den lovgivende Magt med »Generalstaterne«; Folkeoplysningen maa i det Hele kaldes god, og Videnskabeligheden indtager endog et fremragende Standpunct. Hvad den materielle Cultur angaaer, staaer vistnok Agerbruget høit — foruden hvilket man ogsaa beskjæftiger sig meget med Havedyrkning samt Hør- og Tobakavl; men, da Productionen kun er $^1/_3$ af Danmarks, kan Landet ikke brødføde sig selv og egner sig efter sin Beskaffenhed desuden langt mere til Kvæghold og Meierivæsen; Tilvirkningen af Ost og Smør har naaet en høi Grad af Fuldkommenhed, og Udførslen af disse Producter er en vigtig Rigdomskilde for Landet. Ogsaa Handelen er særdeles blomstrende og nærmer sig i Omfang stærkt til den østerrigske Keiserstats; Colonierne ere vidtstrakte (Sundaarchipelet, Surinam etc.) og Handelsmarinen i Henseende til Drægtighed den 6te i Europa, men derimod er Industrien af temmelig underordnet Betydning, og, har den end i visse Retninger en velfortjent Berømmelse (Skibsbygning, Tegl- og Geneverbrænderi, Fabrication af Lærred og Papir etc.), er den dog næsten forsvindende i Sammenligning med Belgiens. Skjøndt de Tider længst ere forbi, da Holland kunde sende 3000 Seilere med en Besætning af 50,000 Mand paa Sildefangst, ere Fiskerierne dog altid af megen Vigtighed, og den hollandske Sild staaer paa Grund af den gode Behandlingsmaade i langt høiere Priis end den engelske og norske.

Hollænderne ere et kraftigt, praktisk begavet Folk, som forener en til Phlegma grændsende Sindsro med Villiekraft, Ud-

holdenhed og en skarp Forstand. Fra Arilds Tid have de med en beundringsværdig Dygtighed meer og meer forstaaet at gjøre sig til Herrer over de vanskelige Naturforhold, deres Land frembyder, og Frihedskampen med Spanien i Slutningen af det 16de Aarhundrede gav dem Leilighed til at udfolde en Patriotisme i Forbindelse med en politisk og militær Begavelse, der med Rette gjorde dem til Gjenstand for hele den civiliserede Verdens Opmærksomhed. I det 17de Aarh. spillede de en Stormagts Rolle i Europa og udviklede en aandelig og materiel Overlegenhed, som Ingen tidligere havde anet. Deres Handelsflag saaes overalt, og deres Orlogsmarine var den mest frygtede af alle; dybsindige Lærde og originalt udprægede Kunstnere (Rembrandt, Rubens, van Dyk o. a.) spredte Glands over det hollandske Navn, og hollandske Moder fik en vid Udbredelse, der først i Aarhundredets Slutning maatte vige for Louis d. 14des Hofdragt. Den franske Revolutionskrig var en haard Prøvetid for Landet, som ogsaa senere led et føleligt Tab ved Belgiens Frafald (1830); men, har end Holland i nyere Tider tabt meget af sin tidligere Betydning, saa hører det dog, trods sin ringe Størrelse, baade ved sin Cultur, sin Handel og sine Traditioner til de mere fremtrædende Lande i vor Verdensdeel.

Storhertugdømmet Luxemburg,

47 □ Mile med 200,000 Indbg., har Regent tilfælles med Holland, men er forresten uafhængigt af samme. Hovedstaden **Luxemburg** var tidligere en stærk Fæstning.

Kongeriget Belgien

har en Størrelse af 535 g. □ Mile med 5 Mill. Indbg. Mod Nord i Flandern og Brabant bestaaer det af jævne, frugtbare Sletter, hvis Jordbund sammensættes af tertiære og nyere Dan-

nelser, mod Syd hæver det sig i Ardennerne, som næsten ganske tilhøre den devoniske Formation og for en stor Deel ere dækkede af prægtige Skove. Landet indeholder rige Steenkulsleier, der findes i et Bælte fra Aachen over Liège og Namur til Omegnen af Mons. Hovedfloderne ere Schelde og Maas.

Belgien bestaaer af 9 Provindser, hvilke vi her anføre tilligemed deres vigtigste Byer:

Sydbrabant: Bruxelles (314,000 I.), Louvain (32,600), Waterloo; **Anvers**: Anvers (127,000), Malines (35,000); **Øst-Flandern**: Gand (122,000). **Vest-Flandern**: Bruges (47,000), Ostende, Courtrai; **Hainaut**: Mons, Tournai (31,500); **Namur**: Namur; **Liège**: Liège (107,000), Verviers (32,000); **Limburg; Luxemburg.** Belgien har saaledes 9 Byer med over 30,000 Indbg.; 4 af disse have over 50,000.

Paa Grund af den fremragende Stilling, som Landet ved sin Industri og Handel allerede indtog i Middelalderen, ere de belgiske Byer godt forsynede med gamle Pragtbygninger og udmærke sig ved en forbausende Rigdom paa storartede Kirker, Raadhuse og Vagttaarne (Beffroi's). Hoved- og Residentsstaden **Bruxelles** (Brüssel), som har megen Betydning ved sin Handel og Industri, bestaaer af en ny og en gammel By, af hvilke den første er Hoffets og Adelens elegante Opholdssted, medens den anden, hvis snevre Gader ere Sædet for det travle Forretningsliv, omslutter det berømte Raadhuus, der hører til Gothikens bedste Frembringelser i Belgien. I historisk Henseende maa den dog vige for **Gand** (Gent), der ved Aar 1500 maaskee var den største og folkerigeste By i hele Europa, og allerede et Aarh. tidligere havde ikke mindre end 40,000 Uldvævere, hvis Laug kunde stille 18,000 vaabenføre Mænd til Stadens Forsvar. Skjøndt de nuværende Forhold langtfra ere saa storartede som tidligere, ere dog baade Handel og Industri særdeles blomstrende. Byen, der ligger ved Schelde, gjennemskæres af Canaler og omslutter baade Haver og Enge indenfor sine Enemærker; Gartneriernes Antal er meget betydeligt, og Gand er ikke mindre berømt for sin Blomsterhandel end for sin udmærkede botaniske Have. Af ældre Pragtbygninger maae

fremhæves: Raadhuset og flere Kirker, og midt i Byen kneiser det vældige Beffroi, hvis Fløistang er smykket med et mærkeligt Dragebilled, der i sin Tid blev bortført af Korsfarerne fra

Fig. 81. Beffroi i Gand.

Sofiakirken i Constantinopel. Ved Brugesporten ligger den eiendommelige »Beginenhof«, en heel lille By, omgivet med Mure

og Grave, hvis Indvaanere især beskjæftige sig med Tilvirkning af Kniplinger.

Af Belgiens øvrige Byer have især Anvers og Liège en fremragende Betydning, skjøndt begge have spillet en større Rolle tidligere. **Anvers** (Antwerpen) ved Schelde var under Carl d. 5te maaskee den vigtigste Handelsplads i Europa, og endnu vrimler dens Havn af alle Nationers Skibe; den er stærk befæstet og har en berømt gothisk Kathedral, ligesom den ogsaa fortjener at fremhæves for sin Malerisamling og sin ypperlige zoologiske Have. **Liège** (Lüttich) er sort og røget, overraget af en Hær af Skorstene, men i høi Grad malerisk. Den har store Vaabenfabriker, og hele Gader ere røde af Essernes Skin; i Omegnen, ved Landsbyen Seraing, findes betydelige Steenkulsgruber, Høiovne og Værksteder. Den gamle, i sin Tid mægtige Handelsstad **Bruges** (Brügge), der i en ualmindelig Grad har bevaret Middelalderens Præg, er nu en By af mere underordnet Værd ligesaavel som **Louvain** (Löwen), der dog har store Bryggerier; derimod er det bekjendte Badested **Ostende** en vigtig, stærkt befæstet Havn ved Nordsøen med livlig Handel og gode Fiskerier. **Mons** (Bergen) har rige Steenkulsgruber og **Verviers** storartede Klædemanufacturer. **Courtrai** (Kortryk) og **Tournai** (Doornik) ere ligeledes Manufacturstæder; **Waterloo** er historisk berømt ved Napoleon d. Stores mindeværdige Nederlag 1815.

Efter afvexlende at have tilhørt Spanien, Østerrig, Frankrig og Holland opnaaede Belgien Frihed og Selvstændighed 1830. Det har siden den Tid udviklet sig i en forbausende Grad, og, har det end ikke opnaaet at hæve sig til en saadan Verdensbetydning som i Middelalderen, hører det dog baade ved sin Industri, sin Handel og sin Bjergværksdrift til de mest fremragende Lande i Europa. Befolkningen bestaaer mod Nord af Flamlændere, mod Syd af Walloner, af hvilke de første høre til den germanske Stamme, de sidste, der tale et med tydske Elementer blandet Fransk, til den romanske, men forøvrigt er

Fransk i hele Belgien baade det officielle Sprog og tillige det dannede Omgangssprog i Samfundets høiere Kredse. Forfatningen er constitutionel, og Kongen deler den lovgivende Magt med Senatet og Repræsentanternes Kammer; Katholicismen er saagodtsom eneherskende, og den talrige Geistlighed besidder stor Indflydelse. I videnskabelig Henseende staaer Belgien høit og har ikke mindre end 4 Universiteter, af hvilke de i Gand og Liège ere Statsinstituter, medens de i Bruxelles og Louvain ere private; derimod er Folkeoplysningen ingenlunde tilfredsstillende, saaledes som det var at vente i et katholsk og tillige industridrivende Land. Agerbruget er vistnok fortrinligt ligesom ogsaa Kvægavlen, men, da kun den mindste Deel af Landet egner sig til Kornavl, og Befolkningen er meget tæt, kan Belgien langtfra brødføde sig selv og maa aarlig indføre for store Beløb; forresten dyrkes ogsaa Kartofler og Hør efter en omfattende Maalestok, og Gartnerierne høre til de bedste, som findes i Europa. Bjergværksdriften er storartet og i Forhold ikke mindre betydelig end Englands. Trods sin ringe Størrelse er Belgien, hvad Steenkulsproductionen angaaer, det 3die Land i Europa og med Hensyn til Jernproduction det 4de, Industrien er ikke mindre glimrende (Metalvarer, Linned, Uld- og Bomuldsvarer, Læder, Glas etc.) og Handelen saa mægtig, at den alene viger for Storbritanniens, Frankrigs og Tydsklands. Hvad der naturligviis bidrager overordentligt til Handelens Fremme er Landets Beliggenhed mellem Europas tre vigtigste Stater, men man har ogsaa sørget for at drage den størst mulige Nytte af dette Forhold, og Samfærdslen fremmes ved over 400 g. Miil Jernbaner. Derimod er Handelsmarinen kun ringe og staaer tilbage for samtlige andre europæiske Staters.

Frankrig*)

har en Størrelse af 9600 geogr. □ Mile med en Befolkning af 36 Mill. Naar undtages Halvøen Bretagne, som dækkes af lave Bjerge, er forresten det nordlige, vestlige og sydlige Frankrig en meer eller mindre bakket Slette, medens derimod de centrale og østlige Dele af Landet væsentlig henhøre til de mellemeuropæiske Bjerge. Om disses Naturforhold er tidligere meddeelt de fornødne Oplysninger, og, idet vi her maa henvise til disse, skulle vi endnu kun tilføie, at Corsica vil findes omtalt under Italien, til hvilket det baade med Hensyn til Natur og Befolkning nærmest henhører.

I administrativ Henseende inddeles Frankrig i 86 Departementer. Da imidlertid den ældre Provindsinddeling har større historisk Interesse, ville vi i det Følgende benytte samme, idet vi derhos anføre de vigtigste Byer.

Ile de France: Paris (1,850,000 Indbg.), Versailles (61,700). **Champagne**: Chalons sur Marne, Reims (72,000), Epernay. **Lorraine**: Nancy (53,000). **Flandre**: Lille (158,000), Dunkerque, Roubaix (76,000). **Artois**: Boulogne, Calais. **Picardie**: Amiens (64,000). **Normandie**: Rouen (102,000), Elbeuf, Dieppe, Havre (86,800), Caën, Cherbourg. **Bretagne**: Brest (66,300), Rennes (52,000), St. Malo, Nantes (118,500). **Poitou**: Poitiers. **Anjou**: Angers (58,500) **Maine**: Laval. **Angoumois, Aunis, Saintonge**: Cognac, Rochefort, la Rochelle. **Touraine**: Tours. **Orleanais**: Orleans. **Nivernais**. **Bourbonnais**: Vichy. **Marche**. **Berry**: Bourges. **Auvergne**: Clermont. **Lyonnais**: Lyon (324,000), St. Etienne (110,800). **Limousin**: Limoges (55,000). **Bourgogne**: Creuzot, Autun, Dijon. **Franche Comté**: Besançon. **Dauphinè**: Grenoble. **Savoie**: Chambery. **Languedoc**: Nimes (62,400), Beaucaire, Montpellier (57,700), Cette, Toulouse (124,800). **Guienne**: Bordeaux (194,200). **Gascogne**. **Béarn, Navarra**: Bajonne. **Foix**. **Roussillon**: Perpignan. **Avignon, Venaissin, Orange**: Avignon. **Provence**: Aix, Arles, Marseille (312,800), Toulon (69,100), Nizza (52,400). **Corsica**: Bastia, Ajaccio. — Frankrig har saaledes 23 Byer med over 50,000 Indbg.

Hovedstaden **Paris** *(Lutetia Parisiorum)* ved Seine, som Størrelse kun staaer tilbage for London og i historisk Inter-

*) Adskillige Bemærkninger efter Cortambert: Cours de Géographie 1872.

esse kun viger for den gamle Verdensstad Rom, er uden Sammenligning den skjønneste By i Europa. Allerede i Romertiden var Paris af ikke ringe Vigtighed og blev senere stærkt befæstet og i flere Retninger forbedret af Philip August; men Byens Glandsperiode skriver sig dog først fra Louis d. 14des

Fig. 82. Arc de l'Etoile.

Dage, der i Ordets egentlige Forstand hævede den til en Verdensstad. Paris er stærkt befæstet ved detacherede Forter og ualmindelig rig paa prægtige Pladse, Gader, Boulevards og Haveanlæg. Blandt de første fortjener især at fremhæves den herlige Place de la Concorde med Obelisken fra Luxor samt Vendôme-Pladsen, af Gaderne fremfor alle den glimrende Rue

de Rivoli, mellem de brede, træbeplantede Boulevards maae særlig berøres B. Sébastopol, B. des Italiens og B. Montmartre, og mellem Parkanlæggene Champs Elysées saavelsom Haverne

Fig. 83. Louvre.

ved Tuilerierne og Luxembourg. Storartede Pragtbygninger især fra nyere Tider hæve sig overalt i Paris, saaledes af Slotte Tuilerierne og Louvre (uvurdeerlige Kunstsamlinger), begge i

Hovedsagen fra det 16de Aarhundrede, fremdeles Raadhuset (Hôtel de Ville) fra samme Periode, men desværre næsten ødelagt ved den communistiske Opstand 1871, og det under Louis

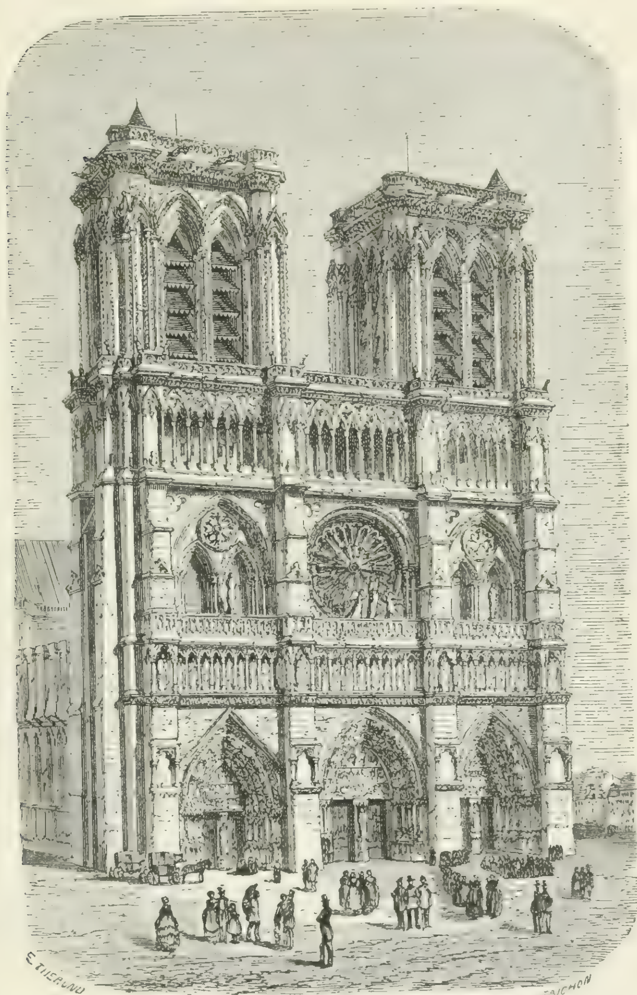

Fig. 84. Notre Dame.

d. 14de opførte Hôtel des Invalides, i hvis Kirke Napoleon d. Store hviler. Af ældre, gothiske Kirkebygninger maae navnlig

fremhæves Notre Dame og den herlige St. Chapelle, af nyere Pantheon og la Madeleine, og endelig besidder Paris i Arc de l'Etoile en Triumphbue til Minde om den første Napoleon og hans seiervante Hær, som i storartet Anlæg og kunstnerisk Udførelse ingensteds finder sin Lige. I videnskabelig Henseende er Paris af overordentlig Vigtighed (l'Institut de França, Universitet, National-Bibliotheket, polytechnisk Skole, botanisk Have etc.) og fremmer ligeledes Kunsten ved fortrinlige Instituter, saasom École des Beaux-Arts, Théâtre français, Grand Opéra og endnu mange andre. Industrien er særdeles betydelig navnlig i Retning af Luxusvarer, og Handelen ikke mindre omfattende. Tæt ved Byen, hvis sydlige Deel er undermineret af Katakomberne, ligger den store og pragtfulde Kirkegaard Père la Chaise, som er opkaldt efter Louis d. 14des Skriftefader, der her eiede et kostbart Landsæde.

Folkelivet i Paris er meget bevæget, og Frankrigs Hovedstad er overordentlig rig paa Forlystelsessteder af enhver Art. Men den er ogsaa rig paa Mindesmærker, paa videnskabelige Skatte og Kunstskatte, som næppe nogen anden By i Verden, og, staaer end dens historiske Betydning i Middelalderen tilbage for enkelte andre Stæders, saa gives der paa den anden Side for nyere Tiders Vedkommende ingen By, hvortil saa mange og epochegjørende Begivenheder ere knyttede. Den despotiske Kongemagts Udvikling og Revolutionens Verdenstorden, Napoleons Kroning i Notre-Dame og de Allieredes Indtog, det andet Keiserdømmes Velmagt, Erobringen af Tydskerne og den communistiske Opstand — det er altsammen Begivenheder, der kunde tjene til Overskrift over ligesaamange Capitler ikke alene i Paris's og Frankrigs, men i Verdenshistorien, og som tillige paa en slaaende Maade minde om den hurtige Vexel af Storhed og Forfald og de voldsomme Omslag i politiske Systemer, der er et historisk Særkjende for det franske Folk.

Ogsaa den nærmere og fjernere Omegn af Paris frembyder stor og mangesidig Interesse. Slottet i **Versailles,** som Louis d.

14de byggede for 1000 Mill. Fr., og hvor Kong Wilhelm af Preussen modtog den tydske Keiserværdighed, er verdensberømt for sine ypperlige Samlinger og storartede Haveanlæg; **Sèvres** har en navnkundig Porcellainsfabrik, og **St. Denis**' gamle Klosterkirke er et ærværdigt Hvilested for franske Konger. Længere

Fig. 85. Domkirken i Rouen.

borte ligger **Fontainebleau**, hvis prægtige Slot er opført under François d. 1ste, og i hvis Gaard *(Cour des Adieux)* Napoleon tog Afsked med sin Garde (1814), inden han drog til Elba

Nordvest for Paris, ligeledes ved Seinen, ligger Normandiets alderstegne Hovedstad **Rouen**, blandt hvis talrige Fortidsminder især maa fremhæves den pragtfulde Kathedral, som tjener normanniske Hertuger til Hvilested. Byen har en god Havn, livlig Handel og store Bomuldsmanufacturer, medens det nærliggende **Elbeuf** beskjæftiger sig med Tilvirkning af Klædevarer. Overhovedet findes netop i Nordfrankrig et ikke ringe Antal betydelige Manufacturstæder, saaledes **Lille** (Bomuld), **Roubaix, Amiens, Caën** og **Laval** (Linned), af hvilke den første tillige er en vigtig Fæstning. **Calais** og **Boulogne** have stærk Trafik med England; den sidste har tillige betydelige Fiskerier, hvilket ogsaa gjælder om **Dunkerque** og navnlig om **St. Malo**, medens **Cherbourg** og **Brest** ere storartede Orlogshavne. **Reims** med sin stolte, gothiske Kathedral er de franske Kongers gamle Kroningsstad, og **Nancy**, der fordum var Hovedstaden i Lorraine, har i sin ældre Deel endnu bevaret (?) de lothringske Hertugers prægtige Borg. **Havre** ved Seinemundingen er Paris's stærkt besøgte Havn; **Epernay** har Oplag af Champagne, der vidt og bredt dyrkes i Omegnen.

Ikke langt fra Mundingen af Loire ligger den anseelige og rige Søhandelsstad **Nantes**, og længere østerpaa, ligeledes ved Loire, det historisk berømte **Orleans** *(Aurelianum)*, Nord for Floden **Angers** med mørke skiferbeklædte Huse og store Skiferbrud i Omegnen. **La Rochelle** med en befæstet Havn er bekjendt fra Hugenotkampenes Tid. **Bordeaux** *(Burdigala)* ved Garonne har storartet Viinhandel og udbredt Søfart, hvorhos tillige maa erindres, at Landskabet Medoc Nord for Byen er det rigeste Viindistrict i hele Frankrig. **Cognac** længere mod NO. har betydelig Tilvirkning af fransk Brændeviin; **Bajonne** i Nærheden af den spanske Grændse er en livlig, stærkt befæstet Søstad.

Idet vi vende os mod SO. og saaledes nærme os Middelhavet, træffe vi i Languedoc og Provence en Mængde, tildeels anseelige, Byer, hvoraf flere have bevaret mærkelige Levninger

fra Romertiden. Ved Garonne, dér, hvor Sydcanalen begynder, ligger det gamle **Toulouse** *(Tolosa)*, som en Tidlang var Hovedstaden i det vestgothiske Rige. Byen har et anseeligt Museum, eiendommelige Kirker (navnlig den romanske St. Sernin) og driver betydelig Handel ligesom dens Havn **Cette** ved Middelhavet, der betegner det østlige Endepunct af den store sydfranske Canalvei. **Carcassonne** er mærkelig i antiqvarisk Henseende ved Høibyens kolossale, middelalderlige Fæstningsværker, ligesom **Nimes** *(Nemausus)* — der forresten er en vigtig Manufacturplads — ved

Fig. 86. Amphitheatret i Nimes.

sine fortrinligt bevarede romerske Mindesmærker (Amphitheatret, Maison quarrée). **Montpellier** *(Mons pessulanus)* fortjener alene at nævnes for sin herlige Beliggenhed, men er forøvrigt interessant ved sin gamle botaniske Have, sit berømte medicinske Akademi, som stiftedes af arabiske Læger i det 12te Aarh., og sin omfattende technisk-chemiske Virksomhed. Af Byerne ved Rhone er **Beaucaire** mærkelig ved sit store Marked, der i Juli Maaned samler talrige Gjæster selv fra Orienten. **Arles** *(Arelas)* ved sine romerske Levninger samt den prægtige romanske Klosterkirke St. Trophime, og **Avignon** *(Avenio)* ved

den mægtige Paveborg, hvor hans Hellighed residerede under »den babyloniske Landflygtighed«. Ved Middelhavskysten Øst for Rhonemundingen maa i Særdeleshed fremhæves **Marseille** *(Massilia)*, som blev anlagt af phokæiske Nybyggere 600 Aar før Chr. og for Tiden er Frankrigs tredie største By og en af de vigtigste Søhandelsstæder paa Europas Fastland; **Toulon** er en stærk Orlogshavn, og **Nizza** et bekjendt Cursted. I **Ajaccio** paa Corsica fødtes Napoleon d. Store den 15de Aug. 1769.

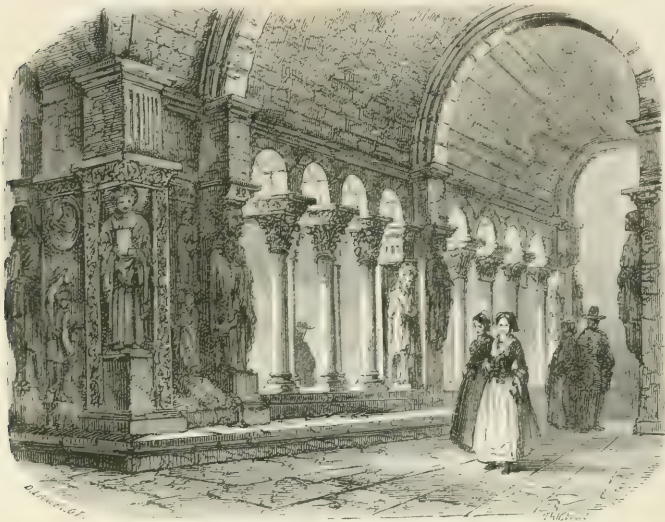

Fig. 87. Parti af St. Trophime i Arles.

Af Stæder i den østlige og centrale Deel af Frankrig maa først og fremmest nævnes Landets næststørste By, det prægtige **Lyon** *(Lugdunum)*, som ligger ved Rhone, er en vigtig Fæstning og har særlig Interesse ved sine Silkemanufacturer, der uden Sammenligning ere de største i Europa. Ogsaa **Chambéry** beskjæftiger sig med Silkeindustri saavelsom **St. Etienne**, men denne sidste i Forbindelse med **Creuzot** er dog især bekjendt ved sin omfattende Tilvirkning af Metalvarer, navnlig Vaaben; **Besançon** har Betydning ved sine Uhrfabriker. Auvergnes gamle Hovedstad

Clermont, der ligesom mange andre Byer i Allier-Dalen væsentlig er bygget af Lava, er historisk berømt fra det første Korstogs Dage, og **Dijon** ikke mindre navnkundig som fordums Residents for de burgundiske Hertuger, hvis Borg endnu existerer; **Vichy** er et stærkt besøgt Badested. **Grénoble** (*Gratianopolis*) ved Isère i en herlig Egn, omgivet af høie Sneefjelde, er en vigtig Fæstning; ikke langt derfra ligger det mærkelige Kloster la grande Chartreuse.

Befolkningen i Frankrig, som henhører til den store romanske Sprogstamme, er i mange Retninger en af de mest fremragende i Europa. Ganske i Almindelighed vil man hos de romanske Folk, i Modsætning til hvad der oprindelig gjælder om Germanerne, finde et brunet Physiognomi, og de nærbeslægtede Sprog, der have en fælles Stammemoder i Latinen, adskille sig ligeledes i væsentlige Puncter fra de tydske og skandinaviske Mundarter; det aandelige Liv har noget særegent Fyrigt og Sprudlende i Sammenligning med den germanske rolig drøftende Sindighed, og en livlig Phantasi i Forbindelse med udpræget Sands for det Maleriske turde ligeledes anføres som charakteristiske Eiendommeligheder i Romanernes Aandsretning, der aabenbart væsentlig have bidraget til, at den lutherske Reformation er bleven dem fremmed. Uanseet de Lærdes indskrænkede Kreds er almeen Dannelse mindre udbredt end mellem Europas germanske Nationer, et Forhold, som dog ingenlunde har sin Grund i en ringere Begavelse, men i al Fald tildeels maa antages at beroe paa Hierarchiets Indflydelse, og der turde ligeledes være Anledning til at fremhæve, at Familielivet i det Hele taget næppe vurderes efter Fortjeneste. Hvad særligt Franskmændene angaaer, som staae i velfortjent Ry for deres Kjækhed, Livlighed og elegante

Fremtræden, da ligger deres Betydning for det europæiske Samfund maaskee nærmest i en udpræget Lyst til Forandring, til at søge noget Nyt og Bedre, som allerede bragte Cæsar*) til at sige om deres Forfædre, de gamle Gallere, at de »fordetmeste pønsede paa Nyt«. Hvor det gjaldt om at frembringe nye Ideer, have Franskmændene længe og i mange Henseender gaaet i Spidsen for Europas Udvikling, men det, der er deres Styrke, er ogsaa deres Svaghed, thi deres Higen efter Foran-

Fig. 88. Keltiske Steensætninger ved Carnac i Bretagne.

dring tillader dem vanskelig at skabe Tilstande — navnlig i politisk Retning — som kunne opnaae den fornødne Fasthed, og Omslagene finde ikke sjeldent Sted med en Voldsomhed, der ryster Frankrig selv og giver Gjenklang endogsaa udenfor vor Verdensdeel. — Skjøndt ikke alene Kelterne og Romerne, men ogsaa forskjellige germanske Folk (Frankerne, Vestgotherne, Skandinaverne) have bidraget meer eller mindre til

*) De bello gallico. IV. 5.

Dannelsen af Frankrigs nuværende Befolkning, er dog den franske Nationalitet særdeles udpræget, og, have end Kelterne efterladt stærke Spor i Bretagne ligesom Skandinaverne i Normandie, og er end Provençaleren halvt italiensk, saa har dog alt længe Lighed i Sprog, Religion og historisk Udvikling ladet Frankrigs Beboere føle sig som eet Folk, og Frankrigs fremragende Plads i Europas Historie gjort alle stolte af at kaldes Franskmænd.

Efter den sidste ulykkelige Krig med Tydskland, der kostede Frankrig Tabet af Elsass og en Deel af Lothringen (263 g. □ M. med 1½ Mill. Indbg.), er Landet nu Republik; den lovgivende Magt findes hos Nationalforsamlingen og den udøvende hos en paa 7 Aar valgt Præsident. Skjøndt Frankrig tog virksom Deel i det 16de og 17de Aarhundredes religiøse Kampe, lykkedes det dog ikke Reformationen at trænge igjennem, og Katholicismen er saa overmægtig overfor de andre Troesbekjendelser, at disses Tilhængere udgjøre en næsten forsvindende Minoritet. I videnskabelig Henseende staaer Frankrig overordentlig høit og har længe glimret ved store Talenter i enhver Retning af menneskelig Viden, Kunsten (især Maleriet) har her i nyere Tider naaet en Udvikling som ingen andensteds, men Folkeoplysningen er langtfra, hvad den burde være, og kan navnlig paa ingen Maade sammenlignes med Tydsklands. Skjøndt der ganske vist findes Egne, hvor den er meget tilfredsstillende, gives der atter andre, hvor den er saa forbausende forsømt, at i Gjennemsnit for hele Landets Vedkommende 32 % af Befolkningen hverken kan læse eller skrive! Blandt Næringsveiene staaer Agerbruget øverst som Nationalerhverv og drives i det Hele paa en tilfredsstillende Maade; dog maa det bemærkes, at Landet ikke kan brødføde sig selv og aarlig maa indføre til betydelige Beløb. Viinavlen er derimod af overordentligt Omfang, og Frankrig frembringer langt mere Viin end alle Europas andre Viinlande tilsammen; henved 2 Mill. Mennesker leve af Viinavl, og den

aarlige Production skal have en Værdi af 1500 Mill. Fr.! Ogsaa Kvægavlen er meget anseelig, og Frankrig hører under alle Omstændigheder — i Forbindelse med Rusland og England — til de vigtigste uldproducerende Lande i vor Verdensdeel. Bjergværksdriften gjør gode Fremskridt. Vel staaer Frankrig med Hensyn til Steenkul noget tilbage for Belgien og meget for Preussen, men paa den anden Side er Leverancen af Jern saa betydelig, at det af alle Europas Stater kommer Storbritannien nærmest. Industrien er af et ganske overordentligt Omfang og viger vel kun for Englands. De i Frankrig aarlig tilvirkede Silkevarer have en Værdi af over 450 Mill. Fr., Bomulds- og Uldvarerne stige til endnu høiere Beløb, og dertil kommer fremdeles »Pariservarer«, Metalvarer, Roesukker og meget andet. Som Handelsstat staaer Frankrig ligeledes kun tilbage for Storbritannien; men det maa dog bemærkes, at Jernbanenettet er noget mindre end Tydsklands, og at Handelsmarinen i Drægtighed hellerikke naaer saa høit; man indfører især Korn, Raastoffer for Industrien og Colonialvarer, medens man navnlig udfører Silke- og Uldvarer samt Viin. Som de vigtigste Handelspladse foruden Paris og Marseille maae fremhæves Nantes, Havre og Bordeaux.

Indtil den sidste Krig med Tydskland har Frankrig været anseet for Europas første Landmagt; hvorvidt det atter vil hæve sig til denne Høide, maa det være Fremtiden forbeholdt at afgjøre. — Af Besiddelser udenfor Europa maae navnlig fremhæves Algier, Dele af Bagindien, noget af Guiana samt enkelte af de smaa Antiller og Ny-Caledonien.

Alperne.

Indenfor den store Bue, som dannes af de mellemeuropæiske Bjerge, ligger Europas høieste og skjønneste Fjeldland, nemlig Alperne. De begrændses mod Vest af Rhonedalen, mod Nord af den bayerske Høislette, mod Syd af

Middelhavet og Lombardiet og mod Øst af den ungarske Slette;

Fig. 89. Jungfrau.

i sidstnævnte Retning er imidlertid Grændsen paa Grund af

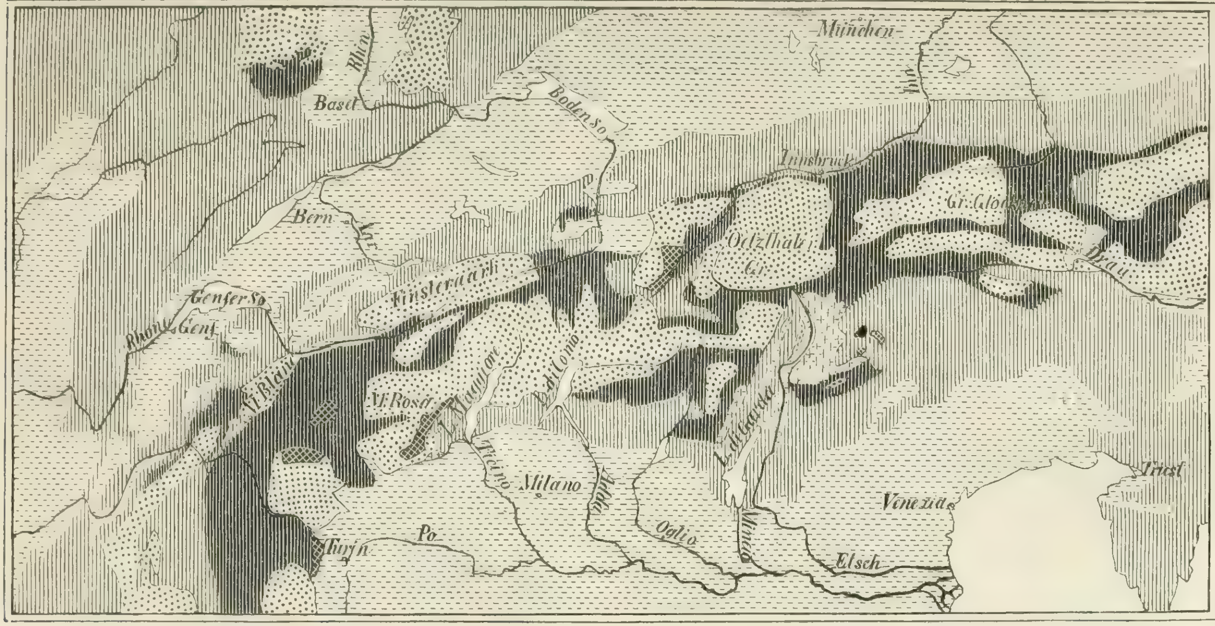
den jævne Aftagen i Høide temmelig ubestemt og langtfra saa skarpt udpræget som imod Frankrig, Tydskland eller Italien. Medens Alperne med Hensyn til deres Jordbundsforhold ere særdeles charakteristisk udviklede og danne en vel afsluttet Heelhed, er dette mindre Tilfældet i orographisk Henseende, og det fortjener særlig at udhæves, at de staae i umiddelbar Forbindelse baade med Apenninerne og de dinariske Bjerge. I Vestalperne er Hovedretningen N.—S., i Central- og Østalperne nærmest V.—Ø., men dette gjælder dog kun Bjerglandet som Heelhed betragtet og ikke dets enkelte Kjæder og Grupper, hvis Retning ikke sjeldent er en anden end det Hovedstrøgs, hvortil de henhøre. Middelhøiden er mindre end Pyrenæernes og kan omtr. angives til 7200′; derimod naaer Tophøiden til 14800 p′ (Mt. Blanc), og det høieste for Samfærdslen brugelige Alpepas, nemlig Stilfser Joch, som ligger mellem Adda- og Etschdalen, stiger til 8900′. — Faa Steder paa Jorden frembyde en saadan Forening af ophøiede Naturskjønheder som Alperne. Rigt opdyrkede Dale og dybe, mørke Fjeldspalter afvexle med steile Bjergrygge og skinnende Sneetoppe; herlige Indsøer titte frem mellem Fjeldene, der hyppig dækkes af Skov eller Græsgange, og Vandfaldets Buldren blander sig underlig med Klangen af Alpehyrdens Horn og Kvægets harmonisk lydende Klokker. Iøvrigt have de forskjellige Dele af Alperne hver sit særegne Physiognomi, og, medens Landskabet i Schweiz paa en høist tiltalende Maade pleier at forene det Yndige med det Storartede, har Naturen i Savoien og Tirol vistnok gjennemgaaende et vildere Præg.

Hvad Terrainforholdene angaaer, pleier man at inddele Alperne i følgende Afsnit, der vistnok i physisk Henseende ikke have synderligt Værd, men dog fortjene at erindres. **Vest-Alperne**: Søalper, Cottiske Alper (Mt. Pelvoux 12600′), Grajiske Alper (Mt. Cenis). **Central-Alp**: Penninske Alper (Mt Blanc 14800′, Mt. Rosa 14300′), Lepontinske Alper (St. Gotthard 10000′), Rhätiske Alper; af nordlige Forgreninger maae nævnes: Berner Alperne (Finster-Aarhorn 13160′, Jungfrau), Vierwaldstätter Alperne (Titlis), Glarus Alperne (Rigi) og Algauer Alperne; af sydl. Forgreninger: Ortler Alperne (Ortler Sp. 12000′). **Øst-Alp**: Noriske

Alper (Gr. Glockner 11700'); som nordlig Forgrening fremhæves Salzburger Alperne (Dachstein 9230'), som sydlig Trientiner-Alperne (Vedretta Marmolata 10750'); Karniske Alper, Juliske Alper (Terglau 8800'). — Blandt Alpernes betydeligere **Daldrag** have de, der gjennemstrømmes af Rhone (Wallis), Inn, Salza og Enns fremherskende Retning fra V.—Ø., medens derimod Etschdalen har sydlig Hovedretning. — Til de vigtigste **Passe** høre Store St. Bernhard mellem Martigny i Rhone-Dalen og Aosta; Simplon, over hvilket Veien fører fra Brieg i Rhonedalen til Ossola og Lago Maggiore; Gotthard Passet, som forener Reussdalen med Ticino og den nordlige Ende af Lago Maggiore; Splügen mellem Hinter-Rhein-Thal og Comosøen, samt Brenner (4300'), der hører til de laveste og mageligste af alle Alpepasse, mellem Inndalen og Etsch. — Forøvrigt har man i den nyeste Tid ført Jernbaner over Alperne, saaledes Semring-Banen, Brenner-Banen og den ved sin uhyre Tunnel (over 1½ Miil) mærkelige Mt. Cenis-Bane.

I geognostisk Henseende*) frembyde Alperne stor Interesse, men lægge ogsaa Iagttageren mange Vanskeligheder i Veien. Efter Studers Undersøgelser bestaaer det høie Mellembælte af et betydeligt Antal krystallinske »Centralmasser«, hvis Gneis og Granit øformigt har gjennembrudt en udstrakt Zone af metamorphiske Skifere, der i det Hele turde tilhøre de palæozoïske Dannelser. I Centralmasserne bemærker man gjerne en lodret eller vifteformig Lagstilling, og det omgivende Terrain udmærker sig i den Grad ved voldsomme Forstyrrelser af Leiringsforholdene og gjennemgribende Forandringer af Lagenes oprindelige Beskaffenhed, at det er meget vanskeligt — tildeels vel endogsaa umuligt — at komme til Klarhed med Hensyn til Alderssspørgsmaalet og indordne disse Dannelser i Formationernes Række. Anderledes stiller Forholdet sig rigtignok i den nordlige og sydlige Flankezone, som fordetmeste bestaaer af Trias- og Jurakalk i Forbindelse med tertiære Afleiringer, men ogsaa her tyder Lagstillingen i det Hele paa stærke Forstyrrelser, og store Gjennembrud af plutoniske Masser ere foregaaede flere Steder paa Sydsiden, saaledes navnlig Øst for Etschdalen mellem Meran og Trient, hvor et Areal af omtr. 16 □ Mile udelukkende

*) Cotta: Briefe aus den Alpen 1850. Desor: Gebirgsbau der Alpen. 1865.

Granit og Gneis. Palæozoïsk. Mesozoïsk. Kænozoisk og Nyere. Porphyr. Syenit og Serpentin.

Fig. 90. Geognostisk Kort over Alperne.

dannes af Porphyr. Af mineralske Skatte besidder Alperne ikke Meget, og, om der end vesterpaa optræder Kul (Anthracit) og østerpaa ret anseelige Mængder af Jern og Steensalt samt Qviksølv ved Idria, er Productionen dog mindre, end man fra et vist Synspunct turde have Grund til at troe; derimod er Bjerglandet af stor Vigtighed i hydrographisk Henseende, og navnlig udmærker baade Nord- og Sydsiden sig ved talrige og tildeels betydelige Indsøer. Paa Nordsiden maae især fremhæves Genfer- og Bodensøen saavelsom Neuenburger-Søen og den herlige Vierwaldstätter-Sø, paa Sydsiden Lago Maggiore, Como og Garda; de have alle en betydelig Dybde, der for Lago Maggiores Vedkommende endog stiger til 2450 p', og deres klare, kolde Vand har gjerne en blaagrøn Farve. Af Alpernes 4 Hovedfloder løber Rhinen til Nordsøen; Donau,

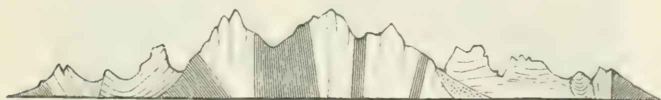

Fig. 91. Profil af Alperne fra N.—S.
Nordlige Kalkalper. Mellembæltet. Sydlige Kalkalper.

som forresten udspringer i Schwarzwald, men modtager sine vigtigste Tilløb fra Alperne, til det sorte Hav, og Rhone saavelsom Po til Middelhavet. Rhone, der udspringer paa St. Gotthard og efterat have passeret Genfersøen træder ind i Frankrig, optager fra Plat. de Langres Saone og fra Alperne Isère og Durance; de andre findes nærmere omtalt deels under de mellemeuropæiske Bjerge, deels under Italien.

Alpernes Klima er naturligviis særdeles forskjelligt baade efter Høiden og efter Beliggenheden mod Nord og Syd. I Genève er Middelvarmen for Vinter og Sommer + $1\frac{1}{2}$ og + $13\frac{1}{2}^0$ R., medens de tilsvarende Temperaturer paa St. Gotthard i en Høide af 6400' beløbe sig til ÷ $6\frac{1}{2}$ og + 5. Paa Grund af Havets Nærhed og den fugtige lombardiske

Slette er Regnmængden størst ved Bjerglandets sydlige Fod, hvor den vel i Gjennemsnit beløber sig til 54″ aarlig; paa Nordsiden er den næppe halv saa stor, da Vindene have afgivet det meste af deres Fugtighed ved at blæse over det bjergrige Mellemeuropa. Sneegrændsen*) træffes paa Nordsiden i en Høide af 8200′, paa Sydsiden først ved 8600 og er væsentlig afhængig af den hede, tørre Søndenvind »Føhn«**), som Alpeboerne meget betegnende kalde »Schneefresser«. Tal-

Fig. 92. Rosenlaui-Gletscheren

rige Gletschere skyde fra Sneeregionen deres blaalige Listunger ned gjennem de høiere Dale og findes navnlig prægtig udviklede paa Mt. Blanc, Mt. Rosa, Finster-Aarhorn og den tirolske Oetzthaler-Gruppe; men afpolerede Fjelde og Mængder af Moræenevolde tyde dog paa en langt stærkere Udbredelse af Isen i forhistorisk Tid og godtgjøre, at Alperne under forrige

*) Schouw: Europa. 1835. p. 60.

**) Desor: Sahara und Atlas. 1865 p. 48.

Jordperiode have været skjult af et sammenhængende uhyre Iisdække, der altsaa senere under forandrede Klimatforhold for største Delen er forsvundet. — Paa Grund af de store Forskjelligheder i Høide og geographisk Beliggenhed er Vegetationen meget rig, ja frembyder i visse sydlige Dalstrøg næsten et italiensk Præg. Som man maatte vente, er den rigest udviklet paa Sydsiden, hvor Kastanien naaer op til et Niveau af omtr. 2500′, medens den mangler paa Nordsiden. Derpaa følger Bæltet for Eg og Bøg og endelig Naaleskovene (Lærk, Rød- og Ædelgran, almindelig Fyr og Zirbelfyr), som paa Sydsiden fortsætte sig op til 6500′, medens de paa Nordsiden allerede standse ved 5500′; mellem Skovgrændsen og Sneeregionen ligger Alpeplanternes Bælte med sin friske Græsvæxt og sine smukke røde Alperoser. — I Kastaniens Bælte dyrkes Mais og Viin, hvorimod Culturplanterne i Bøgeregionen svare til, hvad der er omtalt ved Mellemeuropa.

I de lavere Egne stemmer Dyreverdenen overeens med den sædvanlige mellemeuropæiske; i de høiere lever Gemsen og Steenbukken, Murmeldyret og Lammegribben. Blandt Huusdyrene maa foruden stort og smaat Kvæg især fremhæves Æslet (og Muldyret), der bedre end Hesten egner sig til Brug i bjergrige Egne paa Grund af sin større Sindighed og sikkrere Gang.

Sydeuropas Natur i Almindelighed.

Det smukke Bjergland, vi ovenfor have skildret, danner i Forbindelse med Pyrenæerne og Balkan Grændsen mellem vor Verdensdeels Norden og Syden. »Saalænge*) vi befinde os paa denne Side Alperne, have Naturforholdene nogenlunde den samme Beskaffenhed; Aarstidernes Præg i de forskjellige Lande frembyder ligesaalidt væsentlige Uovereensstemmelser som Himlens Udseende eller Landskabets Colorit, og de samme Plante-

*) Af Forfatterens Reisedagbog.

og Dyreformer gjentage sig overalt, om end Landets Høide og Beliggenhed ikke undlade at gjøre deres Indflydelse gjældende. Men, besøge vi Middelhavslandene og da navnlig de lavere liggende Kystegne, vil Modsætningen til Mellemeuropas Natur strax træde frem med en slaaende Styrke. Luften er varmere og mere gjennemsigtig, Lysvirkningen stærkere og Skyggerne skarpere; Himlen har et dybere og renere Blaa, og Landskabets Farvetoner ere varmere og rigere, end Nordboen finder dem i de hjemlige Egne. Ikke mindre eiendommelig er Vegetationen. De stedsegrønne Løvtræer fængsle ikke mindre ved deres fremmedartede Former end den stolte Pinie, der med en saa forunderlig malerisk Kraft tegner sin flade, mørke Krone paa den glødende Aftenhimmel, og, skjøndt Daddelpalmens Hjem egentlig ligger længere sydpaa, er den dog hyppig nok til at meddele Planteverdenen et vist tropisk Anstrøg. Ogsaa Menneskelivet har et andet, mere udadvendt Præg. Mellemeuropas eensartede Tilsnit opløser sig her i en broget, uregelmæssig Mangfoldighed af Dragter, Boliger og Leveviis, og talrige Oldtidsminder kaste en historisk Glands over Landskabet, som man faa Steder paa Jorden skal formaae at opvise Mage til. Baade ved sin Natur, sit Menneskeliv og sine Fortidsminder udøver Sydeuropa en forunderlig tiltalende — man kunde næsten sige fortryllende — Indflydelse paa Nordboen, og, medens man ved at drage over Ural ind i Vest-Sibirien saa lidet faaer Indtryk af at besøge en anden »Verdensdeel«, at man behøver de russiske Grændsestøtter for at mindes derom, synes ved Middelhavets Kyster næsten Alt os nyt og fremmed; det er en anden Himmel og en anden Jord«.

Betragte vi lidt nærmere Sydeuropas [eller overhovedet Middelhavslandenes] Naturforhold, da vise disse sig i Hovedtrækkene af samme Beskaffenhed overalt. Næsten overalt møder man bjergrigt Terrain, og af større Sletter kan kun nævnes en eneste, nemlig den lombardiske; Bjergene hæve sig kun sjeldent til en Høide af 10 eller

11000′, og vulcanske Dannelser have en vid Udbredelse baade paa Fastlandet og Øerne. Aarets Middeltemperatur er høiere end i Mellemeuropa, især paa Grund af en betydelig Stigen af Vintervarmen, og, medens Regnen i Mellemeuropa er fordeelt paa hele Aaret, dog saaledes, at det største Nedslag finder Sted om Sommeren, er i Sydeuropa Regnen indskrænket til de koldere Maaneder, og Sommeren enten ganske eller i det Væsentlige regnløs. Ogsaa de herskende Luftstrømninger gaae i en anden Retning end i Mellemeuropa, som ligger i Bæltet for de vestlige Vinde, thi paa Grund af Saharas stærke Ophedning og den deraf følgende Luftfortynding ere nordlige Vinde i al Fald om Sommeren ubetinget de hyppigste over Middelhavet*). Som ovenfor bemærket, er den stedsegrønne Vegetation indskrænket til Kysterne og da under alle Omstændigheder til det lavere Land, thi i Bjergegnene optræde Løvskove med faldende Løv (Eg, Bøg etc,) samt, hvor Høiden er tilstrækkelig stor, endog nordiske Naaletræer. Til Middelhavsfloraens vigtigste Planteformer henhøre de stedsegrønne Ege, den ægte Kastanie, Myrten, Laurbærtræet, Pinien og Cypressen, Sydfrugterne (Oliven, Figen, Oranger etc.), Dværgpalmen, mange Læbeblomstrede samt tvende amerikanske Nybyggere: Cactus og Agave, der saaledes have indqvarteret sig i Sydeuropa, at de med Føie kunne siges at have vundet Borgerret i vor Verdensdeel. Blandt Kornarterne spille Mais og Hvede Hoved-

Fig. 93. Olivenbusken.

*) Schouw: Prøver paa en Jordbeskrivelse. 1851. p. 43.

rollen, men paa enkelte Steder dyrkes ogsaa Riis; Sydfrugterne saavelsom Viinranken og Morbærtræet ere Gjenstand for en meget lønnende Cultur, og Bomuldsplanten lykkes ypperlig, i al Fald mod Syd, uden dog i det Hele at paaskjønnes efter Fortjeneste.

Dyreverdenen stemmer rigtignok tildeels overeens med den mellemeuropæiske, men udmærker sig tillige ved mange nye Former. Som saadanne kunne fremhæves enkelte Viverrer (f. Ex. *V. Genetta*), Gnaverpindsvinet og den tyrkiske Abe, af hvilke den sidste dog kun findes paa Gibraltar; Gribbene blive talrigere, og Flamingoer, Ibis'er og Pelecaner begynde at vise sig. Mellem Krybdyrene optræde Landskildpadderne, og til de nordiske Repræsentanter for Øglerne slutte sig Gekkoer og Kamæleoner; karpeagtige Fisk ere fremherskende, medens Lax, Gjedder og Aborrer synes at mangle. — Huusdyrene ere de samme som i Mellemeuropa, kun at Bøffelen træder til, og at Æslet er langt hyppigere.

Den pyrenæiske Halvø*).

Den pyrenæiske Halvø, som er beliggende mellem Atlanterhavet og Middelhavet, som ved Pyrenæerne adskilles fra Frankrig og ved det smalle Gibraltarstræde fra Afrikas Fastland, udmærker sig ved en eiendommelig bred, afsluttet Form og en paafaldende eensformig, lidet indskaaren Kystlinie. De saakaldte Bugter ere fordetmeste flade Indbøininger, der kun lidet bidrage til at modificere Halvøens fiirkantede Skikkelse, og Strabo**) røber her som saa ofte sit særegne Skarpblik, naar han sammenligner dens Omkreds med Formen af en udspilet Oxehud. Skjøndt Høiland og da navnlig Høisletter ubetinget ere fremherskende, har Lavlandet dog en

---

*) Tildeels efter Willkomm Halbinsel der Pyrenæen. 1855

**) Lib. III cap. I.

ikke saa ganske ringe Udbredelse og optræder navnlig paa flere Steder ved Middelhavet foruden ved Ebro, Guadalkibir og nedre Tajo. Den aragoniske Slette ved Ebro er fordetmeste en øde Steppe, der hører til Spaniens fattigste, ved Udvandringer og Borgerkrig mest ødelagte Egne, medens derimod Kystsletten ved Middelhavet har en herlig, rig Natur, hvis frugtbare Culturland med Rette fører Navn af Huertas (Haverne). Især er Omegnen af Valencia vidt berømt og viser Middelhavsfloraen i dens fuldeste Pragt. Da Nedslaget kun er ringe, anvender man i det Hele et kunstigt Vandingssystem, som i Hovedsagen skriver sig fra Arabernes Dage; Risen lykkes til Fuldkommenhed, og Kirkerne med deres blaae eller guldglacerede Tegl meddele Landskabet et vist østerlandsk Præg, der yderligere forhøies ved Beboernes mørkladne, arabiske Physiognomier. — Skjøndt store Strækninger af Andalusien ere en tør, solforbrændt Udørk, og vidtstrakte Mosegrunde udbrede sig ved Guadalkibirs nedre Løb, høre dog enkelte Dele af Sletten, navnlig Omegnen af Sevilla, til de mest begunstigede paa den pyrenæiske Halvø, og her, hvor Sukkerrøret trives, og Bananen udfolder sine store Blade mellem Viin- og Orangehaver, modtager Vegetationen i den Grad et sydlandsk Anstrøg, at man endog i en mærkelig Grad føler Tilnærmelsen til den tropiske Zone.

Største Delen af den pyrenæiske Halvø er imidlertid Høiland. Paa Grændsen af Frankrig mellem Languedoc og Ebrodalen hæve Pyrenæerne deres vældige Ryg op i Sneeregionen (Pic Nethou 10700′) og fortsætte sig vesterpaa i de noget lavere cantabriske Bjerge, som atter længst mod NV. slutte sig til det vilde Bjergland Galicien. I Castilierne, Leon og Estremadura er derimod Høisletten ubetinget fremherskende og meddeler sit eensformige Præg til den hele centrale Deel af Halvøen, hvor Madrid ligger paa en Høide af omtr. 2000′. Paa vide Strækninger er Terrainet her ganske jævnt, og mindre Omraader af Agerland af-

vexle med Græsgange og mørke Cistus- eller Rosmarinheder. Over Hundreder af Qvadratmile beholder Landskabet det samme øde, eensformige Physiognomi; langsomt rindende Floder snige sig lydløst gjennem Stepperne, hvor talrige Faareflokke finde sparsomme Midler til deres Underhold, og det er forholdsviis sjeldent, man oplives ved Synet af en By eller overhovedet af den travle Virksomhed, der er uadskillelig fra de Steder, hvor Mennesket hersker. Især er Estremadura, ligesom den portugisiske Provinds Alemtejo, et ægte mennesketomt Hedeland, og nu som i fordums Tid tjener det nærmest til at overvintre de store Faarehjorde, der flygte for Vinterkulden i Castilien og Leon. Plateaumassen har i det Hele Fald mod Vest, men uanseet, at Østsiden bærer ikke ubetydelige Bjergpartier som Peñagolosa (7000′) og det af Heder og Fyrreskove dækkede Sierra Cuença, er den forøvrigt ingenlunde blottet for egentlige Bjergdrag. Mellem Duero og Tajo hæver sig saaledes en Række af svære Granitbakker, nemlig Sierra Guadarama, S. Gredos (8000′) og S. d'Estrella; paa Nordsiden af Guadiana stiger S. Guadeloupe i Veiret, og Høislettens sydlige Rand ud imod Andalusien betegnes af S. Morenas eensformige Bølgebjerge, der med ringere Høide, men mere tiltalende Former fortsætte sig gjennem det sydlige Portugal under Navn af S. Monchique. Ved Høisletterne i Murcia staaer Plateaumassen længst mod SO. i Forbindelse med Granádas Høiland, som Syd for Andalusien hæver sine Toppe op i Sneeregionen. Den egentlige Centralmasse, nemlig S. Nevada, der væsentlig bestaaer af krystallinske Skifere med Gjennembrud af Diorit, stiger i Cumbre de Mulhacen til henved 11000′ og udmærker sig, ligesom Bjerglandet overhovedet, ved en saa rig og tiltalende Afvexling i Landskabets Physiognomi, at kun faa Steder i Europa formaae at opvise noget Lignende. Ogsaa den mærkelige, af Jurakalk bestaaende Gibraltar-Klippe *(Calpe)*, som Englænderne have omskabt til en af de stærkeste Fæstninger i Verden, henhører til det store sydspanske Bjergsystem.

Hvad den geognostiske Bygning angaaer, be-

staaer den pyrenæiske Halvø overveiende af gamle Dannelser. Navnlig mod Vest og Syd fremhersker Gneis-Graniten i Forbindelse med krystallinske Skifere, og betydelige Steenkulsleier optræde nordpaa i Asturien, men heller ikke midaldrende og yngre Formationer mangle, af hvilke de sidste baade have en vid Udbredelse over Høisletten og tillige fylde de brede Dale ved Ebro og Guadalkibir. Mineralske Skatte forekomme hyppig, og Spaniens Sølvrigdom var allerede Phønicierne bekjendt; forresten optræder baade Steenkul, Jern, Bly (Murcia) og Kobber (Huelva), og Qviksølvminerne ved Almadén høre til de rigeste, der overhovedet existere. Skjøndt Halvøen ikke besidder virksomme Vulcaner, har den dog ingen Mangel paa ældre vulcanske Dannelser, og Jordskjælv ere hyppige, især mod Syd, ligesom ogsaa Omegnen af Lisboa led overordentlig 1755 (se pag. 17). Ved Cap de Gata findes Askekegler og Lavastrømme, og længst mod NO. ved Olot have Undersøgelserne paaviist et Vulcanterrain, der frembyder megen Lighed med det, vi tidligere have omtalt i Auvergne.

Af Halvøens betydeligere Floder strømmer som bekjendt Ebro (*Iberus*) til Middelhavet, medens Duero (*Durius*), Tajo (*Tagus*), Guadiana (*Anas*; Arab. Guadi-Jana) og Guadalkibir (*Bætis*; Arab. Guadi-al-kebir) udtømme sig i Atlanterhavet. Med Undtagelse af den sidstnævnte, som modtager vigtige Tilløb fra S. Nevada, ere de lidet vandrige, ja Høislettens Floder have endog paa Grund af det tørre Klima og den stærke Sommervarme en saa ringe Vandmængde, at Guadianas Seng ved Sommertide næsten ligger tør. Med Undtagelse af Guadalkibir og tildeels Ebro ere de derfor af ringe Vigtighed for Samfærdslen.

Skjøndt det med Hensyn til Klima- og Vegetationsforhold kunde synes tilstrækkeligt at henvise til, hvad der ovenfor er meddeelt, vil det dog blive nødvendigt at tilføie nogle speciellere Bemærkninger. Naar undtages Nord- og Vestkysten, som ere udsatte for Atlanterhavets milde, fug-

tige Luftstrømninger, og hvor Regnmængden i Coïmbra i enkelte Aaringer stiger til 200", har Halvøens Klima afgjort et continentalt Præg. I Madrid har Sommeren en Middeltemperatur af 19° R., Vinteren af 5½, men sidstnævnte Aarstid bringer dog jævnlig Skøiteføre, og paa Leons Høisletter bliver Sneen undertiden liggende ugerlang. Paa den anden Side er Sommeren overordentlig varm og tør og hjemsøgt af en særegen Hedetaage (Calina), som først forsvinder under Indflydelse af Jævndøgnsstormene; i Madrid beløber den aarlige Regnmængde sig kun til 10", og i Murcia kan Klimaet næsten siges at være regnløst. Skjøndt Kystegnene ved Middelhavet paa Grund af Søvindens Indvirkning ere gunstigere stillede end Høisletten, er dog ogsaa her Nedslaget meget ringe, og Agerbruget vilde næppe være muligt, dersom man ikke ved et kunstigt Vandingssystem forstod at holde sig skadesløs. At der til de her udpegede klimatiske Modsætninger svarer ikke mindre betydelige, hvad Plantevæxten angaaer, er naturligviis en Selvfølge, og efter det tidligere Meddeelte vil det her være tilstrækkeligt at minde om, at Nordkysten bærer Skove af mellemeuropæisk Udseende, medens Høisletten er et Steppe- og Hedeland, samt at Kystbæltet ved Middelhavet er det egentlige Hjem for Sydfrugterne, der ikke ret lykkes oppe i Høilandet, hvor i al Fald Orangerne ikke trives, og Olivenbusken heller ikke finder gunstige Betingelser for sin Udvikling. — Blandt Huusdyrene er Faaret af særlig Vigtighed, og især Andalusien er bekjendt for sine ypperlige Heste.

Den pyrenæiske Halvø bestaaer af tvende Stater: Spanien og Portugal.

Spanien

har et Areal af 9100 g. □ Mile med 16½ Mill. Indbg. Landet deles i 48 Provindser og har 12 Stæder med over 30.000 Indvaanere, af hvilke atter 8 naae op over 50.000. For Oversigtens Skyld benyttes den ældre, historiske Inddeling.

Ny Castilien: Madrid (332,000 Indbg.), Escorial, Almadén, Toledo. **Gammel Castilien**: Santandér, Valladolid (39,000), St. Ildefonso, Burgos. **Estremadura**: Badajos, Mérida **Leon**: Salamanca. **Galicien**: Coruña, Ferról, St. Jago. **Asturien**: Oviédo. **Baskiske Provindser**: Bilbao. **Navarra**: Pamplona. **Aragonien**: Zaragoza (56,300). **Catalonien**: Figueras, Barcelona (180,000), Tarragona, Reùs. **Valencia**: Valencia (87,000), Alicante, Alcoy. **Murcia**: Murcia, Cartagena, Lorca. **Andalusien**: Almería, Granáda (62,000), Malaga (92,600), Cadiz (61,800), Gibraltar, Xeres de la Frontera (39,000), Córdova (35,600), Sevilla (81,600). **Balearerne**: Palma (40,000).

Fig. 94. Puerta del Sol i Toledo (arabisk).

Hovedstaden **Madrid** midt inde paa Høisletten ved den lille Flod Manzanares er en smuk By med temmelig moderne Udseende. Til dens betydeligste Bygninger høre det kongelige Slot og Cortespaladset; forresten maae fremhæves Malerisamlingen og Vaabenmuseet samt af Promenaderne den bekjendte Prado saavelsom Haven ved Lystslottet Buen Retiro. I Modsætning til Madrid har den gamle Hovedstad **Toledo** *(Toletum)* i høi Grad bevaret et middelalderligt Præg og kroner nu som forhen Granitfjeldene ved Tajo med sine vældige Mure. Skjøndt

stille og folketom har den altid megen Interesse i historisk og monumental Henseende (prægtig Kathedral med Kongegrave), og, have end dens Klinger tabt deres fordums Ry, er Tilvirkningen af Vaaben dog endnu ret betydelig. **Escorial** er bekjendt ved Philip d. 2dens storartede Klosterbygning (Konge-

Fig. 95 Kathedralen i Burgos.

grave), og **Ildefonso** ved sit rigt udstyrede Slot; **Salamanca** *(Salmantica)* med talrige Pragtbygninger har et i sin Tid navnkundigt Universitet, og **Burgos** med Castiliens gamle Kongeborg samt en berømt Domkirke er et Hovedpunct for den spanske Uldhandel. **Badajoz** ved Guadiana er en vigtig Fæstning, og

Almadén Syd for Floden en vigtig Bjergværksstad (Qviksølv). **Mérida** *(Augusta Emerita)* har store Levninger fra Romertiden.

Af Byerne paa Nordkysten maae især fremhæves **Santandér, Coruña** og **Ferról**, blandt hvilke den første er en livlig Handelsplads, de tvende andre befæstede Krigshavne. Mere inde i Landet ligger **Oviédo** med Bjergværker og Vaabenfabriker, og langt vesterpaa henad Atlanterhavet det gamle **St. Jago**, i hvis romanske Kathedral Spaniens Skytshelgen skal være begravet.

Fig. 96. Moskeen i Cordova.

Zaragoza *(Cæsar Augusta)* ved Ebro er for største Delen et Virvar af slette Gader, fulde af Larm og Snavs og spærrede af Landboernes Karrer, men de mørke, fæstningsagtige Huse ere ofte rigt udsmykkede, og de nyere Qvarterer af Byen, som ere opførte efter Bombardementet 1808—9, have i det Hele Nutidens Præg. **Barcelona** *(Barcino)* ved Middelhavet er trods sin høie Alder ganske moderne og har den særlige Interesse

at være Spaniens vigtigste Fabrik- og Handelsstad; ogsaa **Reùs** har omfattende Industri, medens derimod det nærliggende **Tarragona** *(Tarraco)* er mærkeligt ved sine storartede Romer-Ruiner, og **Figueras** ved Foden af Pyrenæerne fortjener at fremhæves som Fæstning. Til de betydeligste Byer paa Østkysten foruden Barcelona høre **Valencia** *(Valentia)* og **Alicante**, af hvilke den første med sine snevre Gader og tildeels i maurisk Stiil byggede Huse har livlig Handel og ikke ringe Industri, medens den anden især beskjæftiger sig med Udførsel af Viin. **Cartagena** *(Carthago nova)* er vigtig som Fæstning, Arsenal og Krigshavn; det smukke, tildeels endog pragtfulde **Murcia** har ligesom Valencia nogen Silkeindustri.

Paa Grund af Arabernes langvarige Herredømme i det sydlige Spanien, der har efterladt sig saa stærke Spor i Befolkningens Ydre og Charakteer, have ogsaa de fleste andalusiske Byer meer eller mindre bevaret et maurisk Præg indtil vore Dage. Ved Guadalkibir ligger Andalusiens gamle blomstrende Hovedstad **Sevilla** *(Hispalis)*, som i sin ældre Deel er en sand Labyrinth af krumme Gader, hvorimod Forstæderne have et mere moderne Udseende. Byen har ingen Mangel paa monumentale Bygninger, som Kathedralen St. Maria og det mauriske Slot Alcazar; den har berømte Malerisamlinger (Murillo-Salen), betydelig Handel og storartet Cigarfabrik, og dens Tyrefægtninger ere anseete for de bedste i hele Spanien. Derimod er **Córdova** *(Corduba)* en stille, øde By, der længst er dalet ned fra sin fordums Høide. I det 10de Aarhundrede skal den som Hovedstad i det vesterlandske Kalifat have havt over 1 Mill. Indbg. og var vidt berømt for sin Glands og Rigdom; nu voxer Ukrudtet frodig paa Gader og Tage, og selv den store Moskee (el Mesquita) formaaer næppe at gjenoplive Billedet af den gode, gamle Tid. Ogsaa **Granáda**, der har en herlig Beliggenhed oppe i Bjergene ved Floden Jenil, hører til de fra Arabernes Dage mest navnkundige Byer, og Castellet Alhambra saavelsom de mauriske Kongers Lystslot,

Generalifé, ere med Rette blevne henregnede til de bedste Frembringelser af orientalsk Kunst. **Xeres de la Frontera** er bekjendt for sin Viin og ikke mindre ved det følgerige Slag 711, der bragte Araberne Herredømmet over Spanien; **Cadiz** *(Gades)* ude ved Atlanterhavet er en vigtig Fæstning og Handelsplads og tillige, trods sit ganske moderne Udseende, maaskee den ældste By i hele Europa. — Af de paa Sydkysten liggende Stæder, som drive Handel med Viin og Sydfrugter, maa især fremhæves **Malaga** med en god Havn og livlig Udførsel. **Almería**

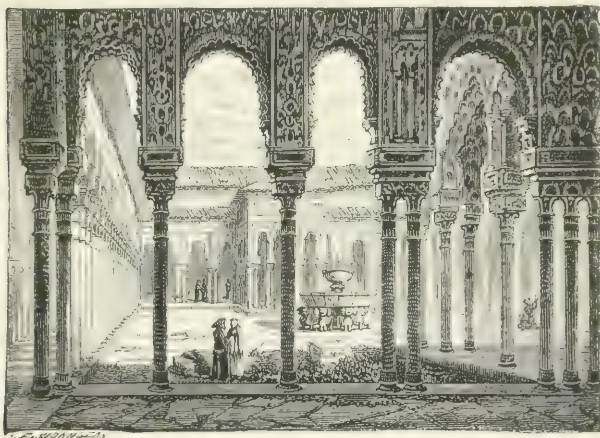

Fig. 97. Løvegaarden i Alhambra.

længere østerpaa i en med Agaver og Cactus overgroet Egn har i den Grad et afrikansk Præg, at den levende hensætter Betragteren til Middelhavets sydlige Kystlande.

I Aaret 1704 blev Gibraltar erobret af Briterne og er siden den Tid forblevet i deres Besiddelse. Den er som bekjendt en af de stærkeste Fæstninger i Verden.

Portugal

har en Størrelse af 1620 geogr. □ Mile med 4 Mill. Indbg. Landet deles i 17 Districter og har kun 2 Byer, hvis Ind-

vaanerantal overstiger 50,000. Vi benytte her den ældre (historiske) Inddeling.

Estremadura: Lisboa (224,000 Indbg.), Mafra, Setúbal. **Beira**: Coïmbra, Lamego. **Entre Douro e Minho**: Oporto (90,000), Braga (18,000). **Traz os Montes**: Bragança. **Alemtejo**: Elvas. **Algarve**: Tavira

Hoved- og Residentsstaden **Lisboa** *(Olisipo)*, som ligger malerisk ved Mundingen af Tejo, har med Undtagelse af sin østlige Deel, der ikke blev ødelagt ved Jordskjælvet 1755, i det Hele et elegant og moderne Udseende. Byen har en ypperlig Havn og stærk Indførsel især fra Storbritannien; af monumentale Bygninger maae navnlig fremhæves det fordums Hieronymiter-Kloster Belem saavelsom den storartede, i forrige Aarhundrede opførte Vandledning (os arcos). Fra samme Tid som denne sidstnævnte skriver sig det pragtfulde Klosterpalads i **Mafra**, der faa Steder i Europa finder sin Lige og endog skal overgaae Escorial. **Oporto** *(Cale)* ved Mundingen af Douro med sine steile Gader og stadselige, i forskjellige Stiilarter opførte Huse har betydelig Viinhandel og ikke ringe Industri; **Setúbal** er af Vigtighed ved sin Udførsel af Salt og Viin, og **Coimbra** i Mondego-Dalen ved det gamle, i maurisk Stiil byggede Universitet. **Braga** *(Augusta Bracara)* er Rigets 3die største By, **Elvas** en Grændsefæstning mod Spanien.

Befolkningen paa den pyrenæiske Halvø, der efter Sprogene henføres til den store romanske Gruppe, er med Hensyn til sin Oprindelse og Sammensætning en af de mest blandede i Europa. Til den af Iberer og Kelter dannede Urbefolkning knyttede sig tidlig phøniciske og carthagiske Indvandringer; Romerne beherskede Landet i henved 600 Aar og efterfulgtes, om end i et langt kortere Tidsrum, af Vestgotherne, og endelig blev Halvøen i Begyndelsen af det 8de

Aarhundrede erobret af Araberne, der hævdede Besiddelsen af den sydlige Deel (Granáda) lige til 1492. Lader det sig nu end ikke nægte, at de forskjellige Nationer, som have bidraget til at danne Spaniens og Portugals nuværende Befolkning, ere indvandrede med saa lange Mellemrum, at der blev Tid og Leilighed til en fuldstændigere Sammensmeltning, er det dog paa den anden Side ligesaa vist, at en saadan ikke er foregaaet i den Udstrækning, man maaskee kunde være berettiget til at vente, og, ligesom Araberne have efterladt sig stærke Spor, navnlig mod Syd, og den gothiske Type endnu er kjendelig i Asturien, saaledes ere de i sproglig Henseende saa enestaaende Basker den Dag i Dag at ansee for temmelig ublandede Efterkommere af de gamle Iberer. Grunden til dette Forhold er nu ganske vist tildeels at søge deri, at Halvøen lige til den nyere Tid har været adsplittet i flere selvstændige og med hinanden rivaliserende Stater; men det maa tillige betragtes som utvivlsomt, at ogsaa dens særegne Beskaffenhed og navnlig dens Mangel paa gode, naturlige Communicationslinier have bidraget væsentlig til at vedligeholde Sondringen mellem de enkelte Landsdele, hvis folkelige Eiendommeligheder endnu for Øieblikket ere saa udprægede, at man navnlig ikke uden en vis Varsomhed kan tale om en spansk (eller portugisisk) Nationalitet. I det 15de og 16de Aarhundrede spillede baade Spanierne og Portugiserne en fremragende historisk Rolle ved storartede Opdagelser og krigerske Bedrifter, og det er forsaavidt en dobbelt sørgelig Kjendsgjerning, at de i de sidst forløbne Aarhundreder ere sunkne hen i en sløv Uvirksomhedstilstand, der for Spaniens Vedkommende rigtignok forsvandt under Kampen med Napoleon, men senere kun altfor ofte er bleven afbrudt af Borgerkrig og indre Tvist. Som en Arv fra Maurerkampenes Dage have Halvøens Beboere bevaret et vist Træk af Høisind og Ridderlighed, der sjeldent pleier at fornægte sig, og det er ligeledes mærkeligt nok, at de trods alle indbyrdes Forskjelligheder frembyde

slaaende Overeensstemmelser med deres ældste Stamfædre: Ibererne*). Ligesom disse i høi Grad udmærkede sig ved Tarvelighed, Haardnakkethed og Anlæg for Guerillakrigen, ligesom de elskede mimiske Dandse og ansaae Sort for Nationalfarven, saaledes gjælder det Samme om Nutidens Spaniere, der desuden have bevaret deres maleriske Nationaldragter og særegne Folkeforlystelser — f. Ex. Tyrefægtninger — i en saadan Grad, som maaskee intet andet Folk i vor Verdensdeel.

Det i Borgerkrig nedsunkne **Spanien** er et constitutionelt Monarchi, og som i Portugal bærer den lovgivende Forsamling Navn af Cortes. Religionen er katholsk, men, siden man 1855 begyndte at inddrage de store Klostergodser, er Geistligheden aftaget stærkt baade i Antal og Indflydelse; derimod er Adelen (Grandes og Hidalgos) overordentlig talrig og i Besiddelse af enorme Grundeiendomme. Folkeoplysningen er saa slet, at af Landets 16 Mill. Indbg. endnu i 1860 henimod 12 Mill. hverken kunde læse eller skrive, og, skjøndt der findes 10 Universiteter (det betydeligste i Madrid) indtager Videnskabeligheden ingenlunde noget fremragende Standpunct. Agerbruget (Hvede, Mais, Riis) staaer i visse Egne høit, og af Olivenolie frembringer Spanien 4 Gange saameget som Europas øvrige Lande tilsammen; derimod kan Viinavlen næppe maale sig med Italiens, og Productionen af Silke tør kun anslaaes til 1/6 af dette sidstnævnte Lands. Blandt Huusdyrene er Faaret vigtigst (1865 22½ Mill.), men forresten holdes ogsaa mange Geder og Sviin samt mærkeligt nok over 3000 Kameler. Bjergværksdriften er temmelig forsømt, og Udbyttet af Steenkul og Jern forholdsviis meget ringe; imidlertid leverer Spanien mere Bly og Qviksølv end nogen anden europæisk Stat samt desuden anseelige Mængder af Kobber, Sølv og Salt. Med Undtagelse af de baskiske Provindser, Asturien, Catalonien og Valencia, hvor man beskjæftiger sig endeel med

---

*) Schiern: Europas Folkestammer. 1851. p. 134 og 150.

Manufacturer og Jernbrug, er Industrien i det Hele langt tilbage, og Handelen er ligeledes af et forholdsviis ringe Omfang, skjøndt Udførslen af Viin, Sydfrugter, Meel og Metaller er ret betydelig. Af Jernbaner skal Spanien besidde c. 900 geogr. Miil, men Handelsmarinen staaer i Drægtighed meget under Sverigs. — **Portugal**, som ligeledes er et constitutionelt Monarchi, er med Hensyn til sin Culturtilstand i det Hele slettere stillet end Spanien; om Industri er der næsten ikke Tale, og Handelsmarinen er i Drægtighed den næstmindste i Europa.

Udenfor Europa eier Spanien navnlig vigtige Besiddelser i Vestindien (Cuba, Puerto-Rico) samt de sydcanariske Øer og Philippinerne, Portugal de azoriske, nordcanariske og capverdiske Øer foruden Strækninger af Nedre Guinea, Mozambik og enkelte Puncter i Ostindien og China.

Italien.

Syd for Alpernes sneeklædte Høibjerge skyder den italienske Halvø med sydostlig Retning ud i Middelhavet. Formen er langstrakt og smal, næsten uden Indskæringer, og først længst sydpaa deler den sig i tvende store Arme, Apulien og Calabrien, som adskilles fra hinanden ved Taranto-Bugten. Ligesom den med Hensyn til Kystomrids er væsentlig forskjellig fra den spanske Halvø, saaledes udmærker den sig ogsaa ved en meget stærkere Udvikling af Lavlandet, ved sin lange Kjædehævning (Apenninerne), sin fremherskende Sammensætning af yngre Dannelser samt endelig ved en Rigdom paa vulcanske Phænomener, hvortil der ikke findes Lige nogensteds i Europa. Desuden ere ogsaa dens Øer talrigere end de spanske og tildeels af en langt betydeligere Størrelse.

Som bekjendt har Lavlandet i Italien sin stærkeste Udbredelse mod Nord i den lombardiske Slette, der af Napoleon d. Store saa træffende blev kaldet »Italiens continentale Deel« — en Benævnelse, der viser sig lige berettiget, hvad

enten man tager Hensyn til dens betydelige Udstrækning, dens Klima eller store Flodsystem. Mod Nord og Vest omsluttes den af Alperne, mod Syd af Apenninerne og gjennemstrømmes i sin hele Længde af den fra Monte Viso kommende Po *(Padus)*, som efterat have modtaget talrige Tilløb især nordfra (Ticino, Adda, Oglio, Mincio etc.) gjennem et anseeligt Delta udtømmer sig i det adriatiske Hav. Ved Alpernes Fod er Terrainet temmelig bakket, men henimod Po, hvor det gjennemskæres af et vidtløftigt Canalsystem, bliver det ganske fladt; forresten frembyder Lombardiet i det Hele Billedet af et rigt, om end noget eensformigt Culturland, og lange Alleer af Elm, Poppel og Morbærtræer, mellem hvis Stammer Viinranken gynger sig, smykke overalt de frodige Riis- og Maismarker. Paa Grund af den stærke Tilstrømning fra Alperne og de dermed følgende Oversvømmelser af Po har man forlængst ved Diger maattet sikkre sig mod Flodens Overgreb; men, da dens Afleiringer derved ere blevne indskrænkede til selve dens Bund, er denne efterhaanden stegen i en saadan Grad, at Flodspeilet for Øieblikket befinder sig i samme Høide som Tagene i Ferrara; ogsaa Deltaet er i rask Fremvæxt mod Øst, og Byen Adria, der fordum var en romersk Havneplads, ligger nu flere Mile fjernet fra Havet. Ved den forenede Virksomhed af Po og Adige i Forbindelse med nogle mindre Floder er den store Strandlagune, som i sin Tid fulgte Adriaterhavets Kyst indenfor Klitvolden, næsten ganske bleven forvandlet til Marskland, og det er kun ved Venezia og Comacchio, at man ved særegne Foranstaltninger endnu har været i Stand til at holde aabent Vande.

Med Undtagelse af Lombardiet har Sletten kun en ringe Udbredelse paa den italienske Halvø. Langs Adriaterhavet løber et smalt Bælte af Lavland, som alene ved Manfredonia-Bugten opnaaer et større Omfang i den græsrige apuliske Slette, og heller ikke paa den modsatte Side af Halvøen er Lavlandets Omraade betydeligt, skjøndt Kystsletten har ret an-

seelige Vidninger ved nedre Arno og Tiber samt i Omegnen af Napoli. Fra Arnomundingen til Firenze strækker sig saaledes et af de rigeste Culturlandskaber i Italien, medens derimod Maremmerne paa den toscanske Kyst er et smalt, af Malaria (usund Luft) hjemsøgt Mosebælte, som det kun med Vanskelighed lykkes efterhaanden at gjøre beboeligt. Ogsaa ved nedre Tiber er Landskabet øde og menneisketomt, og dog hører den romerske Campagne baade ved sin særegne Natur og sine talrige Fortidsminder ustridig til de interessanteste Egne i hele Europa; hvor smiler den ikke venlig, naar Høstregnen har vædet dens Lyng og Græsgange, og hvilken selsom Vildhed har den ikke i den hede Sommertid, naar den ved Solens Brand er forvandlet til en brunguul, støvindhyllet Udørk! Nu og da møder Vandreren store Flokke af Heste og Hornkvæg med deres beredne, i Lammeskind klædte Hyrder, men kun sjeldent træffer han et fattigt, eensomt liggende Osterie; Brudstykker af antike Vandledninger strække sig som hvide Søilegange hen over Heden, og Levninger af Templer og Gravmæler fortælle om længst forsvundne Tider, da Verdensstadens Omegn ikke var øde og menneisketom som nu. — Mod Syd gaaer Steppen over i de pontinske Sumpe, der fortsætte sig lige til Terracina og med Rette ere saa frygtede for deres usunde Luft; men endnu i Omegnen af Napoli-Bugten, hvor Orangen trives ypperlig paa Friland, ja endog optræder i hele Bevoxninger, har Kystsletten en ikke ringe Udbredelse i det paa Grund af sin frugtbare Natur af de Gamle saakaldte *Campania felix*.

Imidlertid er Italien dog for den mindste Deel Lavland. Længst mod Nordvest ved Mt. Schiavo slutter Apenninernes skovrige Kjæde sig til Søalperne, slaaer en stor Bue udenom Génova-Bugten, idet den nærmer sig stærkt til Adriaterhavet, og fortsætter sig derpaa gjennem hele Halvøen lige til Messina-Strædet. Mod Vest i Toscana har den en anseelig plateauagtig Udvidelse med de smukke Indsøer ved Perugia og Bol-

sena; forresten har selve Kammen i det Hele Middelbjergshøide, og det er kun i Abruzzerne, hvor der indtræder en tydelig Tvedeling, at den i Gransasso hæver sig til 9200 p'. Apenninerne bestaae gjennemgaaende af Jurakalk og Kridt i Forbindelse med tertiære Dannelser, hvorhos dog maa bemærkes, at der ved Génovabugten optræder Gjennembrud af Serpentin, og i Calabrien Granit saavelsom krystallinske Skifere; Steenkul og Metaller mangle, men flere Steder brydes Marmor samt andre nyttige Steenarter. Sicilien, der paa Nordsiden bærer en Bjergryg, som i Mt. Madonia stiger til 6300', er fordetmeste et lavt Plateau, over hvis østlige Deel det vældige Ætna rager i Veiret til en Høide af 10200'; ogsaa Sardinien maa vel nærmest opfattes som en bakket Høislette, medens derimod det skovrige Corsica (Mt. Rotondo 8500') baade med Hensyn til Terrain og Jordbundsforhold stemmer væsentlig overeens med Alperne.

Hvad der i geognostisk Henseende giver Italien en ganske særlig Interesse, er dets paafaldende Rigdom paa vulcanske Dannelser. Allerede i Posletten mellem Padova og Verona hæve Euganeerne deres maleriske Trachytmasser i Veiret, og for Toscanas Vedkommende, som iøvrigt paa mange Steder leverer Beviser for en gammel vulcansk Virksomhed, maa det her være tilstrækkeligt at fremhæve Lagonierne ved Volterra, hvis Dampe indeholde saa betydelige Mængder af Borsyre, at de benyttes til en indbringende Fabrication af Borax. Den romerske Campagne bestaaer for en stor Deel af vulcansk Aske (Tuf), og Livius fortæller (VII, 6) om den heroiske Marcus Curtius, der offrede sig til Fædrelandets Frelse, da et farligt Svælg pludselig havde aabnet sig paa Forum i Rom, men meer end alt Andet give dog Albanerbjergene Oplysning om disse Egnes Beskaffenhed, idet de baade omslutte de tvende yndige Kratersøer ved Albano og Nemi og tillige — om end i forhistorisk Tid — have sendt et Par anseelige Lavastrømme ud i Campagnen. I Omegnen af Napoli-Bugten betræde vi endelig

Italiens egentlige Vulcancentrum og træffe her paa et forholdsviis lille Omraade en saadan Rigdom af vulcanske Dannelser, som meget faa Steder paa Jorden. Hovedinteressen knytter sig vistnok til det stadigt dampende Vesuv (3900′), men ogsaa de phlegræiske Marker længere vesterpaa med deres Askekegler og Kratersøer, Hundegrotten med sine Kulsyredampe og det endnu virksomme Solfatara ere mærkelige Vidnesbyrd om den Energi, hvormed Dybets Kræfter her i Aartusinder have

Fig. 98. Albanersøen. (E. L.)

arbeidet. Af Italiens Øer ere ligeledes mange i høi Grad interessante ved deres storartede Vulcannatur, og fremfor alle Sicilien, hvor det homeriske Sagn endog gjør Ætna til Bolig for den vilde Cyclop Polyphem. Bjerget er i sin lavere Deel fuldstændigt oversaaet med smaa, parasitiske Askekegler og skal i Oldtiden have udfoldet en saa farebringende Virksomhed, at det ifølge classiske Beretninger tvang Øens ældste Indbyggere (Sicanerne) til at forlade den; iøvrigt besidder Sicilien tillige flere Dyndvulcaner, f. Ex. Macaluba ved Girgenti, der

rimeligviis staae i Forbindelse med de paa mange Steder forekommende Svovlleier. — Blandt de ved Sicilien liggende Øer ere Liparerne (Stromboli, Lipari, Volcano o. a.) i høi Grad vulcanske og det bekjendte Stromboli i uafbrudt Virksomhed; ogsaa Sardinien har i fordums Tid paa flere Steder været Skuepladsen for betydelige Udbrud.

Hvad Italiens Klimatforhold*) angaaer, turde det her være tilstrækkeligt at minde om den Forskjel, der finder Sted mellem Lombardiet og de øvrige Dele af Halvøen, navnlig Kystegnene. Da Posletten ved Apenninerne er udelukket fra Søvindens Indflydelse, har dens Klima et fuldstændigt continentalt Præg; i Torino og Milano er Vinterens Middeltemperatur lavere end i Edinburgh, ja Vinteren 1819 bragte saa vedholdende Frost, at selv Lagunerne ved Venezia længere Tid vare tillagte. Paa den anden Side har Milano en Middelvarme for Sommeren af 18° R., og, naar tillige erindres, at Nedslaget — som N. for Po kan sættes til 34" aarlig, S. for Floden til 24" — ingenlunde er indskrænket til den koldere Deel af Aaret, vil det ifølge tidligere Meddelelser være tilbørligt klart, at Middelhavsklimaet slet ikke gjør sig gjældende i Italiens store nordlige Sletteland. Saasnart man derimod gaaer over Apenninerne ned til Kystsletten ved det toscanske Hav, indtræder der strax en mærkelig Forandring, thi, medens Sommervarmen kun stiger ubetydeligt mod Syd (Napoli 19° R.), har Nizza allerede en Middeltemperatur for Vinteren af 7½, Napoli af 8 og Messina af over 10°; derimod er Vinteren i Roma, som ikke ligger umiddelbart ved Havet, forholdsviis kølig, og dens Middelvarme næppe høiere end 6½°. Regnmængden er størst mod Nord, og beløber sig i Genova til 51½", men i Roma er den allerede sunken til 29 og i Palermo til 21½". Navnlig i Syditalien plages man oftere af den afrikanske Ørkenvind Sirocco, der

*) Schouw: Prøver paa en Jordbeskrivelse. 1851. p. 62 o. f.

medfører trykkende Hede og disig Luft; paa Grund af det varme Klima og Bjergenes i det Hele ikke betydelige Høide har den evige Snee kun en meget ringe Udbredelse og findes alene paa Ætna samt de høieste Toppe i Abruzzerne. Med Hensyn til Italiens Planteverden maa det her være tilstrækkeligt at bemærke, at, skjøndt man baade træffer Oranger og Oliven ved de store Søer paa Alpernes Sydside, har dog Posletten ingen Olivenavl, og først Syd for Terracina kan man gjøre Regning paa at finde Oranger og Daddelpalmer i Friland. I Lombardiet dyrkes en Deel Riis, men Bomuldsplanten gaaer ikke nordligere end til Omegnen af Napoli, og først paa Sicilien kan Bananen modne sine Frugter.

Kongeriget Italien har et Areal af 5375 geogr. □ Mile og et Indbyggerantal af 26,800,000. Det deles i 69 Provindser og har 23 Byer med over 50,000 Indbg. Vi benytte her en ældre, væsentlig historisk Inddeling.

Piemont: Torino (212,600 Indbg.), Alessandria (57,100), Marengo. **Ligurien**: Genova (130,300). **Lombardiet**: Milano (262,000), Monza, Mantova, Bergamo, Brescia, Solferino, Cremona, Pavia. **Venezien**: Verona (67,100), Vicenza, Padova (66,100), Venezia (128.900), Udine. **Emilia**: Parma, Piacenza, Modena (56,700), Reggio (50,700), Ferrara (72,400), Bologna (116,000), Ravenna (58,900), Faenza, Forli, Rimini. **Toscana**: Firenze (167,000), Lucca (68,200), Pisa (50,300), Siena, Arezzo, Carrara, Livorno (97,100). Øen Elba. **Markerne**: Urbino, Ancona, Loreto. **Umbrien**: Perugia (50,000). **Roma**: Roma (244,500), Civita vecchia. **Abruzzerne**. **Campanien**: Gaëta, Napoli (448,000), Salerno, Amalfi. **Apulien**: Foggia, Bari (50,500). Taranto. **Basilicata**. **Calabrien**: Reggio. **Sicilien**: Messina (111,900), Catania (84,400), Acireale, Siragosa, Palermo (220,000), Monreale, Girgenti, Trapani, Marsala. **Sardinien**: Sassari, Cagliari.

Uanseet deres Betydning for Handel og Industri have Italiens Byer en saa overordentlig Interesse i historisk og monumental Henseende, at det baade er forbundet med ualmindelige Vanskeligheder at træffe et godt Udvalg og tillige for de

enkeltes Vedkommende at fremhæve det Væsentligste. Begynde vi med Stæderne i den lombardiske Slette, vil maaskee først **Milano** *(Mediolanum)* gjøre Krav paa vor Opmærksomhed. Det er en rig og prægtig By med en storartet gothisk Kathedral, talrige Paladser, ypperlige Kunstsamlinger (Galeria Brera) og betydelig Silkeindustri, medens derimod Sardiniens tidligere Hovedstad **Torino** *(Augusta Taurinorum)* trods sin elegante Regelmæssighed, sit Universitet og sit ægyptiske Museum er en By af mere underordnet Værd. Det gamle, fæstningsagtige **Pavia** *(Ticinum Papia)* har endnu bevaret Longobardernes Kongeborg saavelsom den herlige gothiske Certosa-Kirke, og i Kathedralen i **Monza** gjemmes den berømte lombardiske Jernkrone, hvis indvendige Ring efter Sagnet skal være smeddet af et Søm af det hellige Kors. **Alessandria, Verona, Mantova** og **Ferrara**, især de tre første, ere vigtige Fæstninger; Verona, der fordum var Ostgothernes Hovedstad, indeholder foruden et velbevaret romersk Amphitheater ogsaa Theodorik den Stores og Scala'ernes Borge. **Parma** og **Modena** *(Mutina)* have maaskee mest Interesse ved deres smukke romanske Domkirker ligesom **Vicenza** *(Vicentia)* ved sine talrige af Palladio opførte Pragtbygninger; **Brescia** *(Brixia)* har Vaabenfabrikker og Silkeindustri, medens **Faënza** navnlig beskjæftiger sig med Forarbeidelse af Steentøi. Ligesom **Padova** *(Patavium)* og Pavia har ogsaa **Bologna** *(Bononia)* et gammelt, i sin Tid meget berømt Universitet, men er desuden interessant ved den gothiske Kathedral St. Pedronio, ved sine paa Kunstskatte rige Paladser og sin prægtige Kirkegaard; iøvrigt har Byen ogsaa megen industriel Virksomhed og beskjæftiger sig især med Tilvirkning af Kjødvarer. Exarchatets tidligere Hovedstad **Ravenna** besidder ypperlige Mindesmærker af oldchristelig Kunst, navnlig Kirkerne St. Apollinare og St. Vitale foruden Theodorik den Stores Gravmæle, af hvilke dog den første ligger noget borte fra Byen paa Tomterne af det gamle Classe; **Marengo** og **Solferino** ere

bekjendte af de dér leverede Slag, henholdsviis i Aarene 1800 og 1859.

Blandt Norditaliens Byer staaer det endnu tilbage at omtale **Venezia**, som baade paa Grund af sin Historie, sin Beliggenhed og sine Mindesmærker hører til de mærkeligste Stæder i Europa. Længst forsvunden er vistnok den Tid, da den rige

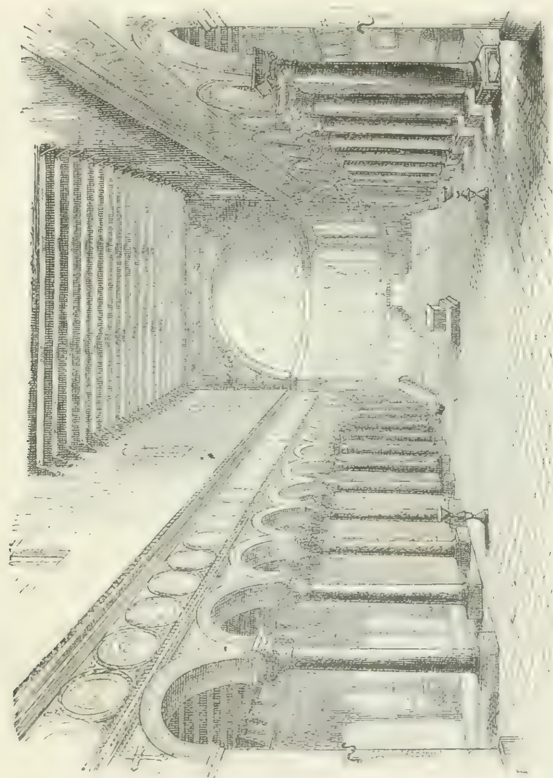

Fig. 99. St. Apollinare i Classe.

Handelsrepublik spillede en Stormagts Rolle i vor Verdensdeel, og efter en lang Forfaldsperiode mistede den ganske sin Selvstændighed under den franske Revolution; men den hvide Marmorby, der som en Ø rager op over Lagunernes Speil, minder paa en forunderlig gribende Maade om menneskelig

Storheds Forfald under Historiens Omskiftelser. Paa Grund af Beliggenheden træde overalt Canaler istedenfor Gader, og omgiven af Paladser bugter den lange Canal grande sig gjennem hele Østaden, men Paladserne staae fordetmeste tomme, og den berømte Rialto-Bro, som fordum var et Samlingssted for Venezias Beaumonde, er nu øde og stille. Kun paa Marco-

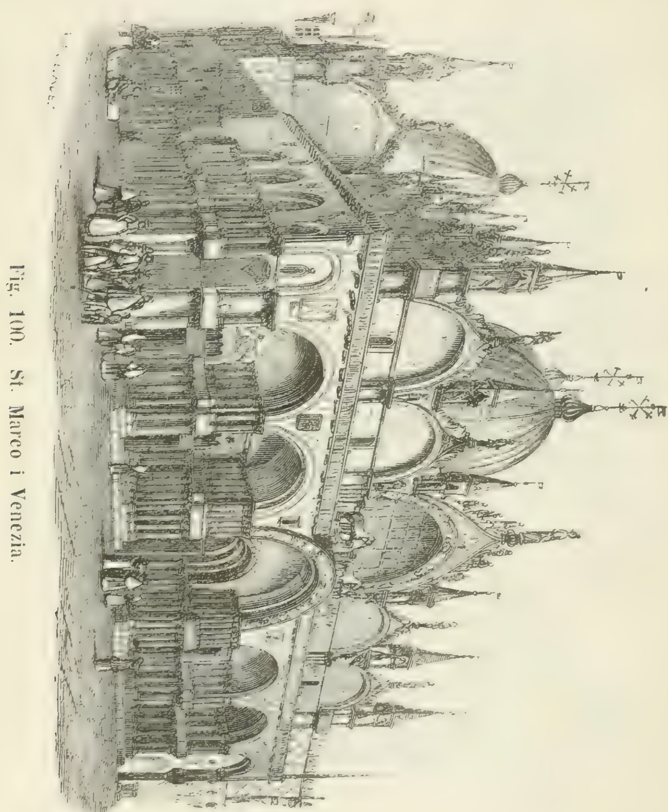

Fig. 100. St. Marco i Venezia.

pladsen og den dermed forbundne Piazzetta er der Liv og Munterhed ved Aftentide; dér ligger Marcokirken, hvis Indre straaler af Mosaïker paa Guldgrund, det navnkundige Dogepalads med sine store Pragtsale og det i smagfuld Renaissancestiil opførte Bibliothek. Blandt Venezias talrige Kirker maa foruden

St. Marco endnu fremhæves den gothiske Giovanni e Paulo med ypperlige Mindesmærker over berømte Doger og Feltherrer; i Akademiet saavelsom mange andre Steder findes uvurdeerlige Malerier af Italiens største Kunstnere, og Arsenalet gjemmer mangen Erindring om Fortidens krigerske Bedrifter; men Befolkningen er nu i det Hele fattig, Handelen af underordnet Betydning, og stærke Spor af Forfald møder man næsten overalt.

Naar man fra den vestlige Deel af Lombardiet overskrider Apenninerne, træffer man paa disses Sydside Venezias fordums Medbeilerinde **Génova.** Byen, som ligger amphitheatralsk og har steile, meget snevre Gader, er rig paa gamle, stadselige Marmorpaladser og har et pragtfuldt Universitet; den er forresten en vigtig, godt befæstet Søhandelsstad, hvor Liv og Færdsel hersker overalt. Ogsaa **Livorno** *(Liburna)* længere sydpaa har udbredt Søhandel og ikke ringe Industri, medens derimod **Carrara** lever af sine store Marmorbrud, og Øen Elba, der er historisk bekjendt af Napoleons Ophold, har værdifulde Jerngruber. Langt større Interesse end nogen af de sidstnævnte Byer har imidlertid Toscanas Hovedstad **Firenze** *(Florentia)*, som ustridigt hører til de mærkeligste Stæder i hele Italien. Ved Handel og Pengeforretninger erhvervede den tidlig en stor politisk Betydning og er endnu en anseelig, velhavende By med talrige gamle Pragtbygninger, ypperlige Kunstsamlinger, vigtig Industri (Straaarbeider, Mosaïk- og Juvelerarbeide) og god Handel. Vældige Kupler og Taarne rage overalt i Veiret over Husenes mere eensformige Masse, og mørke, fæstningsagtige Paladser oplive Erindringen om Familiefeidernes blodige Dage. Af Kirkerne maae især fremhæves den gothiske Kathedral Maria del Fiore med Brunelleschi's storartede Kuppel, Daabscapellet (romansk) med Ghiberti's verdensberømte Broncedørre, Italiens Pantheon St. Croçe med Michael Angelos Grav, og Medicæernes pragtfulde Hvilested St. Lorenzo. Ogsaa det gamle, majestætiske Pal. Vecchio, den

tidligere Residents Pal. Pitti med fortrinlige Malerier og Can-

Fig. 101. Pal Vecchio i Firenze

celli-Paladset (Ufficierne) med sine vistnok enestaaende Sam-

linger af antike og nyere Kunstværker henhøre til Glandspuncterne i den minderige Arnostad, hvor endnu Piazza del Granduca, det kunstnerisk udsmykkede Klokketaarn (Campanile), Boboli-Haven og flere andre Localiteter med Rette kunde gjøre Fordring paa en særligere Omtale. — Baade **Lucca** og **Pisa** *(Pisæ)*, af hvilke den sidste ligger nær ved Arno-Mundingen, ere nu temmelig øde og stille, men Pisa har fra sin tidligere Glandsperiode bevaret herlige Mindesmærker navnlig den romanske Kathedral, det skjæve Klokketaarn og den af Buegange omsluttede mærkelige Kirkegaard. — **Ancona** ved Adriaterhavet er en gammel befæstet Handelsplads; i en Kirke i **Loreto** gjemmes det hellige Huus (Santa Casa), som efter Sagnet af Engle er flyttet hertil fra Nazareth.

Trods al den Interesse, som Italiens Byer i det Hele frembyde, er der dog ingen, ikke engang Venezia og Firenze, der kunne maale sig med den nuværende Hovedstad, det navnkundige **Roma**. Ved Tiberens Bredder ligger den eensom i den øde Campagne, og Stater og Folk skjælve ikke længere for dens Magtsprog, men ved sin høie Alder og sin Skat af historiske Minder, sin religiøse Betydning som Pavens Residents og sin forbausende Rigdom paa de ypperste Kunstskatte vil den altid i human Henseende være i Besiddelse af en Interesse, der ikke tillader Sammenligning med nogen anden By paa Jorden. Skjøndt det forholdsviis kun er lidt af det antike Roma, som har været heldigt nok til at overleve Tidernes Storme, har Byen dog bevaret prægtige Levninger af sin gamle Herlighed, og Vespasians Amphitheater (Colosseum), Titus- og Constantinus-Buen, Hadrians Gravmæle (Engelsborg), Pantheon og store Ruiner af offentlige Bade (Thermer) tvinge ved deres Kunstværd eller mægtige Dimensioner uvilkaarligt til Beundring. Selve Byen, der nu i Egenskab af Italiens Hovedstad og Kongens Residents er i Færd med at udvide sig stærkt og at bebygge de store Fælleder indenfor Murene, er rig paa Pragtbygninger baade fra Middelalderen og Renaissancetiden og

indeholder navnlig en paafaldende Mængde af prægtige Kirker. Til de ældste og mærkeligste henhøre Pavens Sognekirke, Lateran, saavelsom Maria maggiore og Pietro in Vincoli, der alle

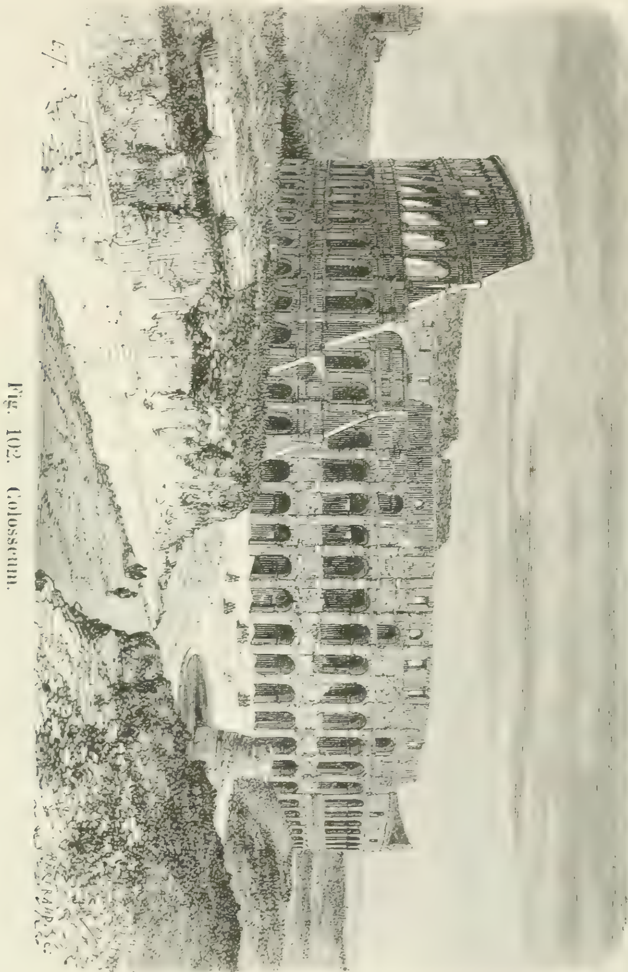

Fig. 102. Colosseum.

ere opførte i oldchristelig Basilicastiil, og af hvilke den sidste indeholder Julius d. 2dens Gravmæle med den berømte Moses-Statue af Michael Angelo; fra Renaissancetiden hidrører der-

imod den kolossale Peterskirke, under hvis herlige Kuppel (af M. Angelo) St. Peters jordiske Levninger siges at hvile. Heldigt nok for Pantheon, som derved er blevet bedre bevaret. end der ellers var Grund til at forudsætte, er dette mærkelige Oldtidsminde tidligt bleven omdannet til en christelig Kirke, og det kan naturligviis kun give den ærværdige Bygning forhøiet Værd, at man dér har jordet Støvet af den store Rafael. Blandt de profane Bygninger maa især fremhæves den gamle Paveborg Vaticanet med sin uvurdeerlige Samling af antike

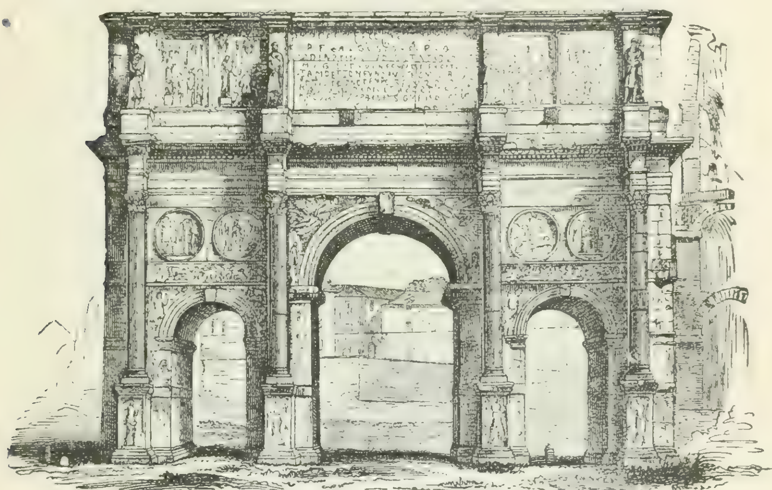

Fig. 103. Constantinus-Buen.

Billedhuggerværker, der tæller Skatte som Apollo-Belvedere og Laokoons-Gruppen, sin fortrinlige Malerisamling, sine berømte Fresker af Rafael og M. Angelo (sidstnævntes i det sixtinske Capel) og sit paa sjeldne Haandskrifter rige Bibliothek, men forresten findes ogsaa ypperlige Kunstsamlinger i Palaierne paa Capitolium, i Palazzo Borghese og Doria samt i mange andre Slotte og Villaer i og udenfor Byen f. Ex. Villa Albani. Til de bekjendteste Pladse høre foruden Peterspladsen ogsaa Piazza di Mt. Cavallo og Piazza del Popolo, ved hvilken sidstnævnte

Mt. Pincio rager i Veiret med sine smukke Haveanlæg; af Gaderne maa navnlig udhæves den lange Corso, der i Carnevalstiden er Skuepladsen for allehaande Folkeforlystelser, Optog og Væddeløb.

Fig. 104. Peterskirken.

Til Romas Mærkværdigheder høre endnu de vidtløftige Steenbrud, Katakomberne, hvis underjordiske Hvælvinger tjente de første Christne til Forsamlingssted og Begravelsesplads. Som tidligere antydet er ogsaa Omegnen af den gamle Verdensstad rig paa interessante Oldtidsminder f. Ex. Cecilia Metellas Gravmæle og de maleriske Ruiner af Hadrians Villa i

Nærheden af Tivoli *(Tibur)*, hvor Anio-Floden danner sine prægtige Fald. Meget besøgte ere ogsaa de venlige Smaabyer i Albanerbjergene Frascati, Albano og Arricia; **Civita vecchia**

Fig. 105. Cecilia Metellas Gravmæle.

mod NV. ude paa Kysten med en ikke uvigtig Havn var tidligere Station for den pavelige Flaade.

Heelt forskjellig fra den stille, minderige Hovedstad er Italiens største By, det moderne livsglade **Napoli** *(Neapolis)*, der har en deilig Beliggenhed ved den efter Byen benævnte

Bugt, over hvis blaae Speil Vesuv hæver sin dampende Kegle.

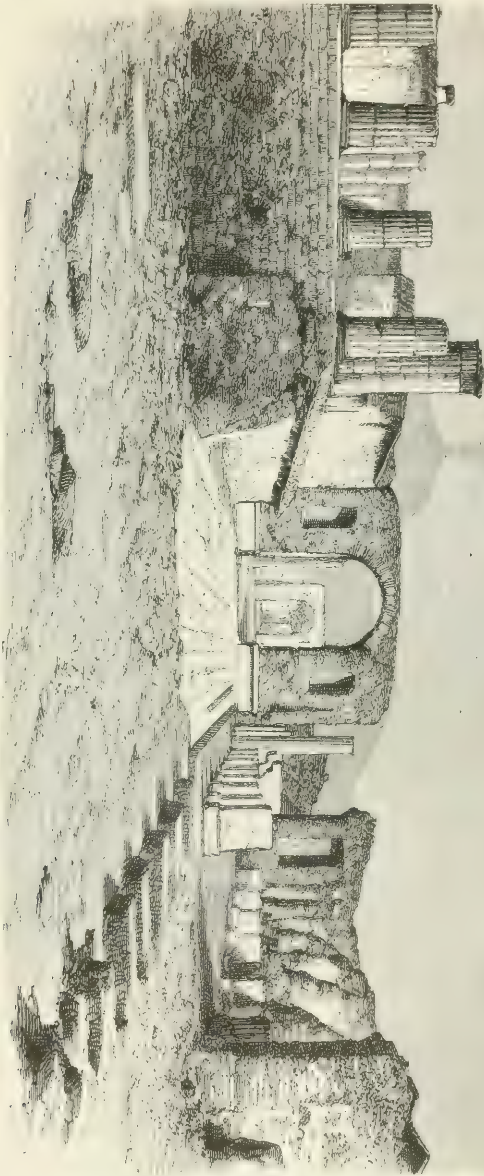

Fig. 106. Forum i Pompeji.

Af ældre, historisk mærkelige Bygninger, som Carl af Anjou's

Borg Castello nuovo, har Napoli kun faa, og af nyere maa det være tilstrækkeligt at fremhæve Slottet paa Capo di Monte og det prægtige Carlo-Theater; men Hovedinteressen knytter sig ustridigt til det verdensberømte Museo Borbonico med dets forbausende rige Antiksamlinger fra Pompeji og Herculanum. Forresten er Napoli en betydelig Handelsplads og med Rette bekjendt for det bevægede, ægte sydlandske Folkeliv, som man intet Sted i Italien finder mere storartet udviklet end netop her, hvor Lazzaroner og Munke, Marionetspillere, Macaronihandlere og Limonadesælgere udføre deres forskjellige Roller med en Munterhed og et Lune, der efter nordiske Begreber langt mere høre hjemme paa en Maskerade end i det virkelige Liv. Hele Omegnen af Bugten er stærkt bebygget, og venlige Smaabyer, som Portici, Resina, Castel à Mare og Sorrento, afvexle overalt med Haver og Villaer; paa den vestlige Horizont hæve Capri (den blaa Grotte) og Ischia deres maleriske Fjeldpartier over Havspeilet, og ved Foden af Vesuv ligger det navnkundige *Pompeji*, hvis Udgravning skrider rask frem, og i hvis Gader man finder Husene med deres Indhold saa velbevaret, at selv Væggenes Freskomalerier fuldkomment have bibeholdt deres oprindelige Friskhed. **Gaëta** længere nordpaa er en vigtig Fæstning, medens **Amalfi** og **Salerno** *(Salernum)*, af hvilke den første har en høist malerisk Beliggenhed paa Sydsiden af Sorrento-Pynten, fortjene at mindes paa Grund af deres Fortid; de vare begge i Middelalderen glimrende Handelsstæder, og Salerno var tillige berømt for sin medicinske Skole. **Bari** ved Adriaterhavet er en betydelig Handelsplads; **Taranto** *(Tarentum)* har især Interesse som Nedreitaliens mægtigste By i Oldtiden.

Hvad nu endelig Sicilien angaaer, hvis arabiske Mindesmærker og halv afrikanske Natur uvilkaarligt henflytter Betragteren til en fremmed Verdensdeel, maa af Byer først og fremmest anføres Hovedstaden **Palermo** *(Panormus)*, der har en herlig Beliggenhed ved en Bugt paa Nordsiden og i Physio-

gnomi og Folkeliv minder endeel om Napoli. Til de vigtigste monumentale Bygninger hører det arabiske Palazzo reale saavelsom Kathedralen St. Rosalia med normanniske Kongegrave og Helgenindens kostbare Sarkophag; forresten har Palermo et

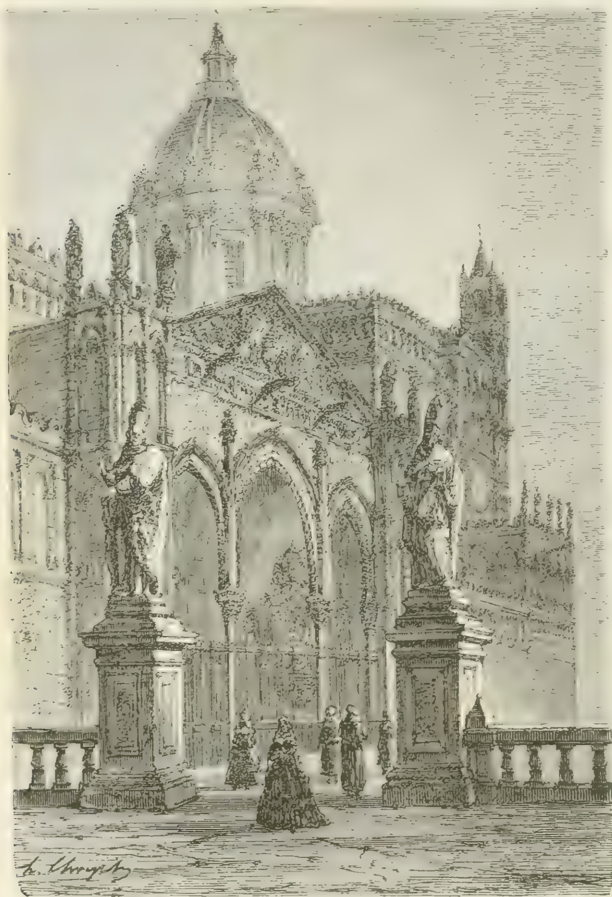

Fig. 107. Parti af St. Rosalia i Palermo.

Universitet, og i det nærliggende Monreale maa fremhæves den prægtige, halv romanske, halv arabiske Klosterkirke. Af Byerne paa Ostkysten har **Messina** *(Zancle, Messana)* en god

Havn, omfattende Handel og ikke ringe Industri, medens det smukke **Catania** *(Catana)*, der oftere har lidt betydelig ved Ætnas Udbrud, frembyder Interesse ved sit Universitet, sit Antikmuseum og sine Silkemanufacturer, ligesom det ogsaa indeholder adskillige Pragtbygninger, navnlig Klostret St. Nicolo. **Siragosa** *(Syracusæ)*, som i Oldtiden spillede en saa overordentlig fremragende Rolle, har kun bevaret faa Levninger af sin gamle Herlighed; derimod er Egnen ved **Girgenti** *(Agrigentum)* rig paa storartede Ruiner, som henhøre til de bedste Mindesmærker af den helleniske Kunst.

Som bekjendt, henregnes Italienerne til de romanske Folk og have alt længe i national Henseende udgjort en ret vel afsluttet Heelhed med Hensyn til Sprog, Cultur, Aandsretning og Religion. Skjøndt det gamle Italien med sine Etrusker, Sabiner og Latiner, sine galliske Stammer i Posletten *(Gallia cisalpina)* og sine græske Nybyggere i Neapel *(Magna Græcia)* og paa Sicilien frembød stærke ethnographiske Modsætninger, udjævnedes dog disse i det Væsentlige under den langvarige Indflydelse af det romerske Herredømme, og de germanske Stammer (Østgother, Longobarder), der under Folkevandringen nedsatte sig i Landet, formaaede i Tidernes Løb ligesaalidt at fastholde deres nationale Eiendommeligheder overfor den allerede tilstedeværende Befolkning, som dette viste sig muligt for Araberne paa Sicilien. I Middelalderen spillede Italien en fremragende Rolle ikke alene som Pavemagtens Hjem, men ogsaa ved sine rige Handelsstæder og sin glimrende Industri; under Renaissanceperioden var det Italien, der gik i Spidsen for Europa ved at gjenføde Oldtidens Videnskab og Kunst med et saadant Mesterskab, at det blev af afgjørende Betydning for den hele følgende Cultur-

udvikling i vor Verdensdeel, men samtidig dermed bragte de store Forandringer i Verdenshandelens Gang dets mercantile Anseelse til at synke, Reformationen tilintetgjorde dets religiøse Overvægt, og under den vedblivende Adsplittelse i talrige Smaastater svækkedes den nationale Kraft meer og meer ved mægtigere Naboers Overgreb. Efter haarde Lidelser og en lang Forfaldsperiode var det først i 1859, at Italien ved Frankrigs Hjælp begyndte sin politiske Gjenfødelse, der ved en heldig Udvikling af Begivenhederne blev fuldført med uventet Hurtighed; allerede 1861 saae man sig i Stand til at proclamere »Kongeriget Italien«. 1866 indlemmedes Venezien, og, da Kirkestaten incorporeredes under Tydsklands Kamp med Frankrig 1870, var den store politiske Omdannelse gjennemført, der for Fremtiden synes at maatte sikkre Italiens livfulde, høit begavede Befolkning en fremragende Indflydelse blandt Europas Nationer.

Kongeriget Italien er et constitutionelt Monarchi, og Kongen deler Magten med Parlamentet, som er sammensat af to Kamre: Senatet og de Deputerede. Den herskende Religion er Katholicismen, og for Videnskabeligheden sørges ved 21 Universiteter, af hvilke 6 (i Torino, Pavia, Bologna, Firenze, Napoli og Palermo) betegnes som henhørende til 1ste Classe; derimod er Folkeoplysningen saa forbausende slet, at af 100 Mennesker kunne i Lombardiet 65 og paa Sicilien 95 hverken læse eller skrive. Ogsaa den materielle Cultur er gjennemgaaende temmelig svag, skjøndt det ikke lader sig nægte, at de nordlige Provindser staae betydelig høiere end de sydlige. Den vigtigste Næringsvei er Agerbruget, der især beskjæftiger sig med Hvede og Mais, hvortil i Lombardiet kommer nogen Riis; men, uagtet man tillige dyrker Kartofler og Kastanier efter en ikke ringe Maalestok, kan Landet dog ikke brødføde sig selv; derimod er Viinavlen adskilligt større end baade Spaniens og Østerrigs, og Productionen af Raasilke, hvoraf det meste udføres, uden Sammenligning den største i

Europa. Skjøndt Bjergværksdriften leverer en Deel Jern (Elba), Bly (Sardinien) og Svovl (Sicilien), er den forholdsviis ubetydelig, og det Samme gjælder Industrien, som dog i Norditalien beskjæftiger sig adskilligt med Tilvirkning af Silkevarer og Straaarbeider; en særegen Specialitet er Forarbeidelsen af Koralsmykker, der navnlig finder Sted i Genova. Handelen er meer end dobbelt saa stor som den spanske og støttes af en Handelsflaade, der med Hensyn til Skibenes Antal (18,800) er den næststørste og i Drægtighed den 4de største i Europa. De vigtigste Havne ere Genova, Messina, Livorno, Napoli og Palermo; Jernbanesystemet har en Længde af omtr. 800 g. Mile.

Den græske Halvø.

For at afslutte Betragtningen af Europa staaer nu kun tilbage at kaste et Blik paa den græske Halvø, som baade med Hensyn til Natur og Befolkning frembyder væsentlige Forskjelligheder fra Spanien og Italien. Allerede Kystlinien falder i Ojnene ved sin særegne, uregelmæssige Form, og, om end Øerne næsten alle ere smaa, er dog deres Antal i Archipelagus langt betydeligere end i nogen anden Deel af Middelhavet. Foruden talrige Indskæringer paa den dalmatiske Kyst maa paa Vestsiden især fremhæves Bugten ved Lepanto, mod Syd Koron- og Kolokythia-Bugten og fra Archipelagus Nauplia-, Ægina-, Saloniki- og Kontessa-Bugten saavelsom Saros-Bugten paa Nordsiden af det thraciske Chersonnes. Skjøndt Halvøen har et stort Lavland mod Nord, nemlig Valachiet og mindre Lavlandspartier ved Maritza og i Thessalien, bestaaer den dog for allerstørste Delen af bjergrigt Terrain, men frembyder hverken de vidtstrakte Høisletter som Spanien eller nogen eneherskende Kjædehævning som Italien. Fra Midten af Landet, hvor Schartagh *(Scardus)* og Vitos *(Scomius)* hæve deres maleriske Grupper, kan man i

tre forskjellige Retninger forfølge længere sammenhængende Høidedrag, nemlig de dinariske Alper mod NV., Balkan *(Hæmus)* mod NO. og de helleniske Bjerge *(Pindus)* mod S., hvis Forgreninger næsten ganske bedække Terrainet saavel henimod Donau som mod Adriaterhavet og Archipelagus. Ved den sydlige Ende af de dinariske Alper ligger det vilde Bjergland Montenegro, og mellem Maritza og Archipelagus Rhodope, der i Rilo Dagh hæver sig til 8300′; af Sidegrene fra den helleniske Kjæde maa især anføres Volutza- og Othrys-Bjergene, som danne Nord- og Sydgrændsen for Thessalien, og af hvilke de første længst mod Øst krones af det vældige Olympus (9300′). Grækenland bestaaer som bekjendt af tvende vel adskilte Dele, nemlig Livadien *(Hellas)* og Morea *(Peloponnes)*, der kun sammenknyttes ved den smalle korinthiske Tange. I Livadien optræde Bjergene for største Delen under Form af isolerede Grupper, som Parnas og Helikon, medens derimod det Indre af Morea danner en Høislette (Arkadien), hvis gode Græsgange ere ikke mindre bekjendte end dets prægtige Egeskove og klare Himmel. Paa Sydsiden af Arkadien kneiser den anseelige Bjergmasse Taigetus, der adskiller Messenien fra Lakonien.

Blandt de græske Øer er Kreta den største og stiger til en Høide af over 7500′. I Archipelagus ligger Negropont *(Euboea)* foruden en talrig Mængde af mindre Øer (Kyklader og Sporader), mellem hvilke især Santorin-Gruppen fortjener at fremhæves som virksom Vulcan, der fra Tid til anden voxer ved Udbrud og Hævninger. Mellem de joniske Øer, som i det Hele udmærke sig ved en rig Natur, ere maaskee Zante *(Zacynthus)* og Korfù *(Corcyra)* de vigtigste.

Af Vandløbene paa den græske Halvø er Donau af størst Betydning og modtager sydfra en Mængde Tilløb, blandt hvilke navnlig maa udhæves Morava; til Archipelagus strømmer Maritza foruden flere mindre Floder. Klimaet er i det Hele strengere end i Italien og Spanien og har Nord for de dina-

riske Alper og Balkan i høi Grad Præget af et Fastlandsklima. Om Vinteren er Donau Maaneder lang tillagt, og Valachiet indhyllet i Snee, ja endog i Constantinopel under samme Brede som Napoli er Sneefald ingenlunde sjeldent, og selv Bosporus har man gjentagne Gange seet dække sig med Iis. Først i Kystlandene ved Archipelagus og Middelhavet faaer Klimaet det egentlig sydeuropæiske Præg, og først her kan man gjøre Regning paa at finde de stedsegrønne Løvtræer, men selv i Tempedalen i Thessalien under Calabriens Brede lykkes endnu ikke Orangen, og egentlig er det vel kun de lavere Egne af Messenien og Lakonien, hvor Middelhavsfloraen naaer sin fulde Udvikling. Skjøndt Halvøen i det Hele er godt forsynet med Skov, gjælder dette dog hverken Grækenland eller Valachiet, af hvilke navnlig sidstnævnte er et træløst Steppe- og Agerland; blandt de dyrkede Væxter naaer Bomuldsplanten allerede sin Nordgrændse ved Dardanellerne, og Olivenbusken lykkes ikke meer ved Constantinopel.

Den græske Halvø bestaaer af tvende selvstændige Stater: Tyrkiet og Grækenland.

Tyrkiet

incl. Vasalstaterne Romanien, Serbien og Montenegro har et Areal af 9800 geogr. □ Mile med henimod 16 Mill. Indbg. De umiddelbare Lande (6720 □ Mile, c. 10 Mill. Indbg.) deles i 9 Vilayets eller Gouvernementer og have 4 Byer, hvis Indvaanerantal overstiger 50,000. Vi benytte imidlertid hellere den ældre, historiske Inddeling.

Rumelien: Constantinopel (600,000 Indbg.), Adrianopel (150,000), Philippopel, Gallipoli. **Makedonien**: Saloniki (80,000), Seres. **Thessalien**: Larissa. **Albanien**: Skutari, Jánina. **Bosnien**: Serajevo (50,000). **Bulgarien**: Sofia, Viddin, Silistria, Rustschuk, Varna, Schumna. **Kreta**: Kanea.

Hoved- og Residentsstaden **Constantinopel** (*Byzantium*; tyrkisk Stambul) paa Vestsiden af Bosporus hører til de deiligst beliggende Byer i Europa. Oprindelig en græsk Coloni blev

den af Constantin den Store gjort til Romerrigets Hovedstad og beholdt denne Værdighed indtil 1453, da den erobredes af de osmanniske Tyrker. Constantinopel har næsten ganske Præget af en orientalsk By, og snevre, smudsige Gader snoe sig hen mellem mørke, forfaldne Bygninger, men fra Søen tager den sig prægtig ud og bidrager med sine Kupler, Minareter og Haver ikke lidet til at forskjønne Bosporus, skjøndt dette smalle. flodagtige Farvand i og for sig frembyder en sjelden

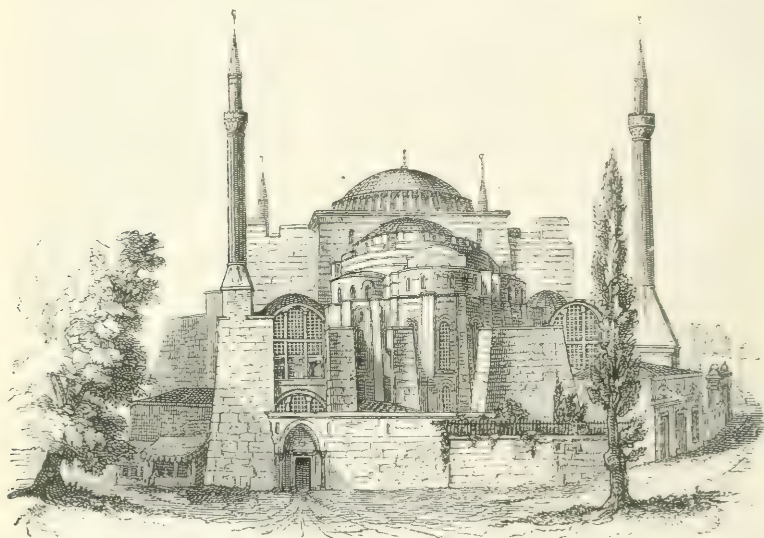

Fig. 108. Sophia-Moskeen i Constantinopel.

Samling af yndige Landskabsbilleder. Til de betydeligste Bygningsanlæg høre, foruden Serailet, som udgjør et eget Qvarteer for sig, tillige den berømte Aja Sofia, der oprindelig skriver sig fra Justinians Dage og navnlig er interessant ved sin mægtige Kuppel; ogsaa Soliman d. 2dens og Achmets Moskee saavelsom Solimans prægtige Gravmæle gjøre Fordring paa særlig Opmærksomhed. Som østerlandsk By er Constantinopel rig paa Bade, Brønde, Bazarer og Kaffehuse, og Flokke af forsultne, herreløse Hunde drive overalt deres Spil i Gaderne.

Blandt de offentlige Pladse maa især fremhæves den store Atmeïdan samt af Forstæderne Gálata og Pera, hvilken sidste saa temmelig er omdannet i europæisk Smag; ogsaa Skutari, hvor de mere Velhavende begrave deres Afdøde, kan paa en vis Maade henregnes til Forstæderne. Ved sin Industri har Constantinopel kun ringe Betydning, men Handelen, der mest drives af græske Kjøbmænd, er af overordentlig Vigtighed, og alle Nationers Flag vaie stadig paa Bosporus.

Fig. 109. Soliman d. 2dens Gravmæle (Constantinopel).

De tyrkiske Provindsbyer have i det Hele et forfaldent Udseende og frembyde kun liden Interesse. Den næststørste. **Adrianopel** (Edirné), som ligger ved Maritza og en Tidlang var Osmannernes Hovedstad, indeholder Selim d. 2dens prægtige Moskee, men staaer i mercantil Henseende tilbage for den malerisk beliggende Søstad **Saloniki** *(Thessalonica)* ved Archipelagus, hvis Handel er den betydeligste næst Constantinopels, og som tillige har bevaret ikke faa Levninger fra den clas-

siske Tid. **Larissa** skal med Hensyn til Industri være den vigtigste By i Landet, skjøndt den vistnok har en Concurrent i **Serajevo** (Bosna Seraï), der foruden at drive en ret anseelig Handel beskjæftiger sig meget med Tilvirkning af Vaaben; derimod er **Jánina** gaaet stærkt tilbage siden Ali Paschas Dage. **Rustschuk** og **Silistria** ved Donau saavelsom **Schumna** paa Nordsiden af Balkan ere vigtige Fæstninger; **Varna** er en befæstet Handelsplads ved det sorte Hav.

Dardanelslottene ved det smalleste Sted af Hellespont ere nu uden strategisk Betydning. Som mærkelige Localiteter maa endnu fremhæves Forbjerget Athos ved Archipelagus med talrige befæstede Klostre, samt Kyststrækningen Actium N. for Indløbet til Arta-Bugten med storartede Ruiner af det under August anlagte *Nicopolis*.

Efter Constantinopels Erobring af Osmannerne har Tyrkiet ganske faaet Præget af en asiatisk Stat. At det i nyere Tider, særlig med Hensyn til Forsvarsvæsenet, tildeels har søgt at udvikle sig i Overeensstemmelse med det øvrige Europa, lader sig vistnok ikke nægte, men de store nationale og religiøse Modsætninger, Regjeringens vilkaarlige og samtidig dermed lidet energiske Optræden og endelig Befolkningens gjennemgaaende ringe Cultur har allerede længe bevirket, at dets Tilværelse i det europæiske Samfund staaer paa temmelig svage Fødder. Det oprindelig herskende Folk, nemlig Osmannerne, hvis Dynasti fremdeles beklæder Thronen, er en turansk Tyrkestamme, der i Middelalderen kastede sig ind i Lilleasien, senere bemægtigede sig den græske Halvø, og i det 15de og 16de Aarhundrede udvidede sine Besiddelser ved store Erobringer i Asien og Afrika, men dets Antal er næppe meer end 1½ Mill. og dets politiske paa Sværdet byggede Indflydelse forlængst gaaet tilgrunde. Som Følge af den stærke Krydsning med kaukasiske Kvinder have Osmannerne ganske mistet det mongolske Racepræg, og deres værdige

Holdning passer godt til den maleriske østerlandske Dragt (Turban, Kaftan, vide Beenklæder); ikke med Urette roses de for Kjækhed og Ærlighed, men senere Aarhundreders daadløse Regjeringer have svækket deres Energi og næret deres medfødte Hang til Lediggang og Magelighed. Halvdelen af Landets Befolkning bestaaer forresten af slaviske Stammer, blandt hvilke Bulgarerne ere de vigtigste; mod SV. boe de krigerske Albanesere (c. 1½ Mill.) og i Kystlandene ved Archipelagus en Deel Grækere (1 Mill.); desuden finder man ogsaa henved ½ Mill. Armeniere, der som Handlende og Pengemænd ere spredte overalt i Provindserne. — Forfatningen er despotisk, og Sultanen (Padischah), der tillige er Kalif for alle Sunniter, erkjender ingen Lov over sig undtagen Koranen. Hans Raad benævnes Divan; hans øverste verdslige og geistlige Underordnede ere Stor-Veziren og Muftien. Hvad Religionen angaaer, bekjender største Delen af Befolkningen sig til den græske Katholicisme, og kun 4 Mill. ere Mahomedanere; forresten ere nuomstunder Alle stillede lige for Loven og sikkre paa Ære, Liv og Gods. Om Videnskabelighed eller høiere Underviisning er der saagodtsom slet ikke Tale, og trods Elementarskolernes ikke saa ganske ringe Antal er dog Folkeoplysningen i den Grad tilbage, at af 1000 Bulgarer næppe een er i Stand til at læse. Blandt Næringsveiene spille Agerbrug og Kvægavl Hovedrollen, og paa Grund af Landets Frugtbarhed er Productionen af Korn adskilligt større end der udfordres til eget Forbrug; ogsaa Tobak, Bomuld, Oliven og Viin ere Gjenstand for en ret anseelig Dyrkning, hvortil i Makedonien endnu kommer nogen Silkeavl. Bjergværksdriften er aldeles forsømt, og, skjøndt visse Fabricata, som Tæpper, Vaaben og Læderarbeider, nyde en velfortjent Anseelse, er dog Industrien efter europæiske Begreber høist ubetydelig; derimod er Handelen, som især beskjæftiger sig med Export af Raaproducter og Indførsel af Manufacturvarer, noget større

end Sverigs, men hemmes i høi Grad ved den næsten fuldstændige Mangel paa Landeveie og Jernbaner.

De tyrkiske Vasalstater i Europa ere, som allerede ovenfor nævnt, Romanien, Serbien og Montenegro. **Romanien** (ɔ: Valachiet og Moldau) har en Størrelse af 2200 g. □ Mile med 4½ Mill. Indbg., der næsten alle ere Valacher og bekjende sig til den græske Kirke. Landet er et constitutionelt Valgmonarchi, hvis Fyrste (Hospodar) vælges paa Livstid og betaler Skat til Porten; den vigtigste Næringsvei er Agerbruget, og Udførselen af Korn hører til de betydeligste i Europa. I Valachiet ligge **Bucharest** (142,000 Indbg.) og **Braila**, af hvilke den første, som er Hovedstaden, ganske har Præget af en orientalsk By; i Moldau Hovedstaden **Jassy** (90,000 I.) samt **Galacz**, der ligesom det nærliggende Braila har stærk Handel paa Donau og udfører Korn over Sulinamundingen.

Serbien (800 □ Mile, 1,325,000 I.) er et arveligt, constitutionelt Fyrstendømme, hvis Regent ligeledes svarer aarlig Skat til Tyrkiet. Befolkningen er slavisk og Religionen græskkatholsk. Hovedstaden **Belgrad** ved Sammenløbet af Donau og Sau er en stærk Fæstning med tyrkisk Besætning.

Montenegro (80 □ M., 120,000 I.) er ligesom de foregaaende græsk-katholsk, og den krigerske, halvvilde Befolkning i Hovedsagen slavisk (serbisk). Fyrsten, der modtager en aarlig Pengeunderstøttelse af Rusland og Frankrig, er nu rimeligviis ganske uafhængig. Den eneste vigtige Næringsvei er Kvægavlen.

Af de store tyrkiske Besiddelser udenfor Europa have vi tidligere omtalt de asiatiske Lande; de afrikanske ville blive behandlede i det Følgende.

Grækenland

har en Størrelse af 900 geogr. □ Mile med henved 1½ Mill. Indbg. Landet deles i 10 (incl. de joniske Øer i 13) Nomarchier og besidder ingen By, hvis Folketal naaer op til 50.000.

Livadien: Athen (41,300 Indbg.), Theben, Livadia, Lepanto, Missolonghi. Paa Euböa: Egripo. **Morea**: Nauplia, Hydra (Øen Hydra), Argos, Korinth, Patras (18,300), Navarino, Tripolitza. **Kykladerne**: Syra: Hermupolis (18,500), Delos, Parós, Naxos, Santorin etc. **Joniske Øer**: Korfu: Korfu (16,000), Ithaka, Kephalonia, Zante: Zante (18,000) etc.

Af Byerne i Livadien *(Hellas)* maa først og fremmest udhæves Hoved- og Residentsstaden **Athen** *(Athenæ)*, der trods sin beskedne Størrelse og underordnede Betydning i Nutiden besidder en overordentlig Interesse i historisk og monumental Henseende. Som det i Oldtiden rige og glimrende Midtpunct for den skjønne helleniske Cultur har den udøvet en mægtig Indflydelse paa Verdensculturens Udvikling i senere Tider, og, er det end forholdsviis Lidet af dens Pragtbygninger, der har undgaaet Ødelæggelsen, vil dog altid det, som er levnet, værdigt bekræfte Historiens Vidnesbyrd om denne underfulde Stad, hvor Oldtidens Kunst skabte saa mange af sine ypperste Mesterværker. Endnu bærer Akropolis prægtige Ruiner af Propylæerne, Erechteion og det navnkundige Parthenon, der som bekjendt alle hidrøre fra den perikleiske Tidsalder; endnu er Theseustemplet saa godt bevaret, at det kan bruges til Antikmuseum, og vældige Søiler minde endnu om det Sted, hvor den olympiske Zeus havde sin storartede Helligdom! Det nuværende Athen, som i Hovedsagen er skabt efter Frihedskampens Dage, frembyder derimod liden Interesse og kan af betydelige Bygninger kun opvise Universitetet og det kongelige Slot; iøvrigt er Handelen ikke ringe, og Piræer-Havnen, der har udviklet sig til en egen By, er fremdeles af Vigtighed. I Æginabugten ligge de bekjendte Smaaøer Ægina og Salamis, og i den sydlige Deel af Attika Laurion-Bjerget*), hvis fordum

*) Ussing: Archæolog. Skildr. fra en Reise. 1873. p. 28.

saa vigtige Miner (sølvførende Bly) atter bearbeides med rigt Udbytte. **Theben** *(Thebæ)* og **Missolonghi** ere vistnok begge ubetydelige, men den første har et stort Navn fra Fortiden, og den anden har indlagt sig velfortjent Berømmelse ved sit heroiske Forsvar mod Tyrkerne under Frihedskrigen. Til de

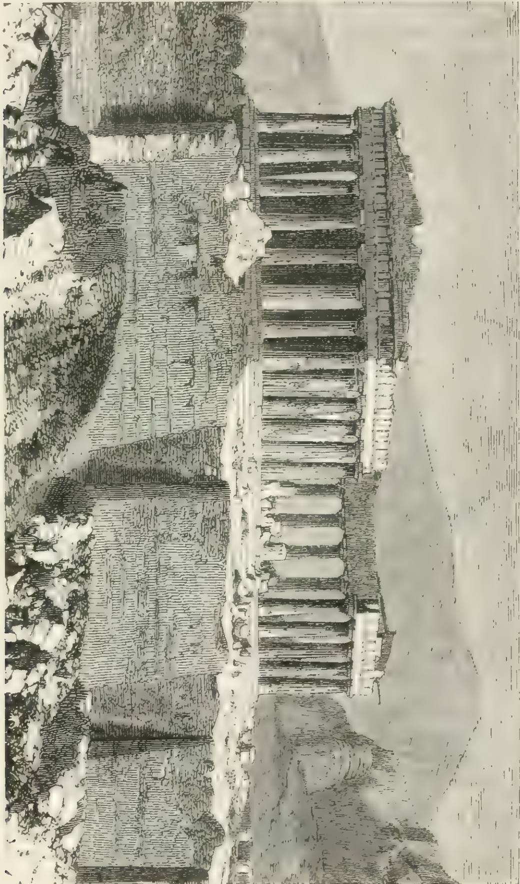

Fig 110 Parthenon i Athen.

mærkeligste Localiteter i denne Deel af Grækenland høre forresten Passet *Thermopylæ* ved Zeitun-Bugten, Valpladsene ved *Marathon* og *Chæronea*, paa hvilken sidste man endnu finder Brudstykker af den kolossale Løve, som Grækerne opreiste

efter Nederlaget mod Philip af Makedonien, og endelig »Jordens Midtpunct« det hellige *Delphi*, hvor Apollos Præstinde udtalte sine dunkle Orakelsvar, og Templets dybsindige Indskrift mindede Besøgeren om Selvprøvelse og Selverkjendelse.

Fig. 111. Erechteion.

Mellem Byerne paa Morea *(Peloponnes)* har **Patras**, ikke langt fra Indløbet til Lepanto-Bugten, det største Indbyggerantal og den vigtigste Handel, medens **Korinth** og **Argos**, der fordum vare rige og mægtige, nu ere ubetydelige. **Hydra** paa den lille Ø af samme Navn Syd for Argolis er en livlig Handelsplads, og **Navarino** *(Pylos)* paa Vestkysten med en ypperlig, stærkt befæstet Havn er især bekjendt ved de allierede Flaaders Seier over Tyrkerne 1827. I en herlig Egn ved Eurotas-Floden i Lakonien findes Levninger af det gamle *Sparta*, og ved *Olympia* i Elis samledes fordum Hellenerne til festlige Lege; ikke langt fra Argos laa det ældgamle pelasgiske *Mycenæ*, hvoraf forholdsviis betydelige Ruiner ere bevarede.

Hermupulis paa Syra, som har store Skibsbyggerier og en anseelig Handelsflaade, skal være Grækenlands vigtigste Han-

delsplads; af de andre Kyklader maa især Paros fremhæves for sit udmærkede Marmor. — Paa de joniske Øer, der

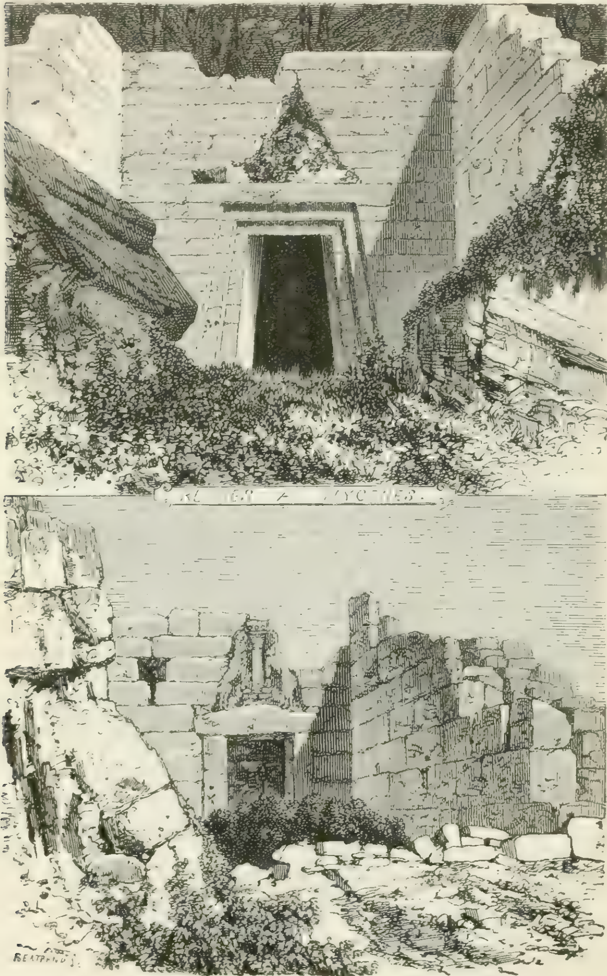

Fig. 112. Ruiner af Mycenæ.

navnlig udføre Olivenolie, Korinther og Viin, have **Korfù** og **Zante** en ikke ringe Betydning som Handelsstæder.

Befolkningen i Grækenland bestaaer i Hovedsagen af Grækere og Albanesere. Af disse ere Grækerne de langt overveiende, og, kan det end ikke nægtes, at de i Tidernes Løb ere noget paavirkede saavel af Romerne som af slaviske, italienske og tyrkiske Indvandringer, maae de dog i det Væsentlige betragtes som Efterkommere af de gamle Hellenere*), hvis Sprog de ogsaa have bevaret i en forholdsviis lidet forandret Skikkelse. Det er smukke, velbegavede Folk, hvis maleriske Dragt — broderet Trøie, hvidt, folderigt Skjørt, tyrkisk Fez og Gamascher — forøvrigt er meget forskjellig fra de sædvanlige europæiske Moder, men Culturen er gjennemgaaende svag, og det langvarige tyrkiske Herredømme har i mange Retninger virket skadelig baade paa den aandelige og materielle Udvikling. Forfatningen er constitutionel, og den herskende Religion græsk-katholsk; Videnskabeligheden er efter Omstændighederne ikke saa ringe, men, hvad Folkeoplysningen angaaer, er der Meget at indhente. Skjøndt Landet i det Hele har lykkelige Naturforhold, er Agerbruget dog ikke i Stand til at yde det Fornødne, og Kvægavlen lader ogsaa Meget tilbage at ønske; derimod produceres store Mængder af Korinther samt en Deel Viin, Tobak, Oliven og Bomuld. Industrien er høist ubetydelig, medens derimod Handelen er ret livlig og Handelsflaaden med Hensyn til Skibenes Antal (5500) den 5te i Europa. Hvad der i høi Grad hemmer Samfærdslen i det Indre er den næsten fuldstændige Mangel paa Jernbaner og brugelige Landeveie.

Efter i Aarhundreder at have adlydt romerske og byzantinske, venezianske og tyrkiske Regjeringer opnaaede endelig Grækenland gjennem en blodig Kamp med Tyrkiet at faae sin Frihed anerkjendt 1830 og blev 2 Aar senere et arveligt Monarchi. Siden Freden vendte tilbage, har Landet hævet sig i flere Retninger, Handelen har taget et stort Opsving, og de

---

*) Schiern: Europas Folkestammer. 1851. p. 395.

indre Forhold vundet i Fasthed og Ro; men Aarhundreders Undertrykkelser og lovløse Tilstande have efterladt altfor dybe Spor, til at de hurtig kunne udslettes, og Grækenland har maaskee Meget at gjennemgaae, inden det naaer det almindelige europæiske Culturstandpunct. Til Gjengjæld kan det glæde sig ved store Fortidsminder, og, have end de fleste af Europas Stater hævet sig høit over det nuværende Grækenland, maae de dog alle med Tak og Beundring see hen til dette lille Land, der i Oldtiden har ydet saa uforgængelige Bidrag til Verdensculturens Udvikling og paa Literaturens og Kunstens Omraade efterladt en Skat af Mesterværker, som altid ville udøve en befrugtende Indflydelse paa den mod Idealet higende Menneskeaand.

Til Slutning nu kun nogle faa supplerende Bemærkninger om europæiske Forhold og Tilstande i Almindelighed. Vi have i det Foregaaende havt Leilighed til at komme i nærmere Berøring med den europæiske Cultur, at beundre dens i mange Retninger forbausende Høide og at overtyde os om, at den, paa enkelte Undtagelser nær, i Hovedtrækkene viser det samme Præg overalt. Men uagtet sin rige Udvikling lider den dog af store Mangler baade paa det politiske og sociale Omraade, og Fremtiden lover ikke godt, selv om heftigere Omvæltninger muligviis kunne undgaaes. Siden Kampen mellem Preussen og Østerrig, og navnlig siden Krigen mellem Tydskland og Frankrig 1870—71, har der i Europa hersket en bevæbnet Fred, der medfører en aarlig Udgift af omtrent 1100 Mill. Rbd. Overalt ruster man sig og stræber at forøge de staaende Hære, hvis samlede Troppestyrke for Tiden naaer op til 3 Millioner; paa Krigsfod ere Stridskræfterne naturligviis langt større, og navnlig søge Rus-

land, Tydskland og Frankrig under Anvendelse af uhyre Pengesummer at overbyde hinanden. Som der mellem Staterne indbyrdes hersker Gjæring og Mistillid, saaledes gjælder det Samme indenfor de enkelte Staters Omraade, hvor Statsgjælden for de flestes Vedkommende har naaet en betænkelig Høide, og Spændingen mellem Kronen og Folkets Repræsentanter hemmer Udviklingen af Nationernes aandelige og materielle Vel. Kunde man ved den franske Revolutions Udbrud med Sandhed sige, at det absolute Monarchi gav Anledning til store Misligheder, vil nuomstunder den Paastand ikke være mindre berettiget, at de constitutionelle Forfatninger lidet have svaret til de Forventninger, hvormed de oprindelig bleve stiftede. Idet man skabte de folkelige Repræsentationer og gjorde Rigernes Vee og Vel for en stor Deel afhængig af disses Beslutninger, begik man gjennemgaaende den Feil at overvurdere Massernes Oplysning og moralske Standpunct; men Feilens Omfang vil være indlysende, naar der exempelviis tilføies, at $^1/_3$ af Frankrigs Befolkning hverken kan læse eller skrive, og at selv i Italiens heldigst stillede Provindser 65 % af Indvaanerne leve i samme fuldstændige Uvidenhed. Det har efterhaanden viist sig, at Stemmernes Antal, ikke deres Værd, er blevet det Afgjørende, og under Indflydelsen af politiske Agitatorer har Partikampen overalt trængt sig frem i Forgrunden til Skade for alle ædlere og høiere Interesser.

Men Staternes indre Liv lider ikke alene under Brydningen mellem Kongemagtens Autoritet og de folkelige Institutioner, det svækkes ogsaa ved Spændingen mellem de besiddende Samfundsclasser og Proletariatet. Det berettigede Krav paa alle Borgeres Lighed for Loven er ved socialistiske og communistiske Forfatteres Virksomhed blevet udvidet til Fordringen om Alles Lighed i materiel Henseende uden Hensyn til, at de store Forskjelligheder i Menneskets Begavelse og moralske Værd ubetinget ville hindre en saadan Tilstands Gjennemførelse.

Idet man opfatter Arbeide som eensbetydende med »Haandgjerning«, bliver Enhver, der sysselsætter sig med aandelig Virksomhed, betragtet som et unyttigt eller rettere skadeligt Medlem af Samfundet, og ved storartede Arbeidsnedlæggelser søge de lavere Samfundsclasser at tiltvinge sig gunstigere Vilkaar, men glemme, at deres Fremgangsmaade kun vanskeliggjør Tilværelsen for dem selv saavelsom for Andre og fremkalder Uvillie hos de Besiddende til at imødekomme stundom berettigede Fordringer. Overhovedet vil det vise sig, at Europas nuværende Tilstand lider af farlige Brøst, og, naar man med Rette beundrer mangen politisk og krigerisk Stordaad, naar man studser over Videnskabens forbausende Resultater ogsaa paa det praktiske Livs Omraade og seer Handel, Industri og Agerbrug paa et Høidepunct, som Verden ikke tidligere har anet, maa man derfor ikke oversee de tilstedeværende Mangler. Man maa ikke glemme, at den retsløse Tilstand, der meer og meer synes at gjøre sig gjældende i det europæiske Statssystem, medfører enorme Udgifter til Krig eller bevæbnet Fred, ødelægger Financerne og unddrager humane Formaal mangen berettiget Understøttelse; man maa erindre de samfundsopløsende politiske og sociale Brydninger indenfor de enkelte Staters Omraade, og ikke vurdere den europæiske »Dannelse« altfor høit, fordi Videnskaben, ofte under Savn og Tilsidesættelse, vedbliver at virke i høiere Ideers Tjeneste. — Paa Grund af Nutidsculturens uoverskuelige Mangfoldighed og en uheldig Tilbøielighed til i alle Retninger at ville følge dens Spor, fortaber Nutidens Dannelse sig som oftest i Overfladiskhed, og Millioner tilbringe Livet i den tykkeste Uvidenhed, fordi Staterne mangle Raad eller Lyst til at offre det Fornødne paa en tidssvarende Folkeoplysning.

AFRIKA.

Almindelig Indledning.

Paa Sydsiden af Middelhavet, mellem Atlanterhavet i Vest, det indiske og røde Hav imod Øst, udbreder sig det afrikanske Fastland. Størrelsen kan omtrent anslaaes til 544,000 g. □ Mile med 200 Mill. Indbg.; det vestligste Forbjerg er Cap Verde, det sydligste Agulhas (c. 35° S. B.) og det østligste Cap Gardafui. Ved sin *tæt sammensluttede, lidet indskaarne Kystlinie* danner Afrika en paafaldende Modsætning til Europa, og det vil her være tilstrækkeligt at nævne den store og lille Syrte paa Nordkysten saavelsom den saakaldte Guineabugt mod Vest, hvis Omfang dog forresten er altfor betydeligt, til at den egentlig med Rette kan opføres under denne Benævnelse. *Afrikas Terrainforhold ere meget eensformige*, og, om end Lavland ligesaalidt mangler som sneeklædte Høifjelde, bestaaer Continentet dog for største Delen af Høisletter, hvis stærkeste Udvikling synes at maatte søges i Omegnen af Æqvator. Som de naturlige Hovedpartier fremtræde mod Nord Atlasbjergene og Sahara, i Midten Sudan, hvortil i Vest og Øst slutte sig Kongbjergene og Abessinien, og mod Syd et vidtstrakt Plateau, hvis brede Ryg længst mod Nord-Ost bærer Afrikas anseeligste Indsøer og høieste Sneebjerge. Af de store *Floder* strømme de fleste til Atlanterhavet, saaledes Djuliba, Congo og Oranjefloden, medens Zambese gaaer til det indiske Hav og Nilen til Middelhavet. Med Undtagelse af Madagascar ere de *afrikanske Øer* alle smaa, men de i Atlanterhavet liggende Grupper, nemlig Azorerne, de canariske og capverdiske Øer, have særlig Interesse ved deres vulcanske Natur.

Som Afrikas Naturforhold overhovedet have en meget eensformig Beskaffenhed, saaledes gjælder ogsaa det Samme om

Klimaet, der for allerstørste Delens Vedkommende er et tropisk Fastlandsklima. Kun længst mod Nord og Syd er det varmt tempereret med sparsomt Nedslag i Vintertiden; men, da den tropiske Sommerregn først begynder ved Sydgrændsen af Sahara, er det ogsaa først her, at Naturen opnaaer det tropiske Præg, og at de for Afrika eiendommelige Plante- og Dyreformer komme til Udvikling, thi det regnløse Sahara maa i Hovedsagen opfattes som et øde Bælte, og paa Nordkysten gjenfinde vi de samme Organismer, der overhovedet ere betegnende for alle Landene ved Middelhavet. Hvad de ethnographiske Forhold angaaer, findes paa Fastlandet tvende Racer repræsenterede, nemlig den eraniske og Negerracen. Den **eraniske Race,** som især er udbredt mod Nord og Nordost, kan efter Sprogene søndres i tvende Grupper, af hvilke den semitiske indbefatter Araberne og Beboerne af Abessinien, medens man til den hamitiske navnlig henregner Berberstammerne i Atlas og Vest-Sahara samt Galla-Folkene; Fellataerne i Mellemafrika saavelsom Nubierne have rigtignok det samme Racepræg som de foregaaende, men lade sig, saavidt vides, ikke indordne under nogen af de nævnte Grupper. **Negerracen** optræder foruden i det østlige Sahara (Tebuerne) tillige i største Delen af Mellem- og Sydafrika, men har fordum havt en videre Udbredelse end nuomstunder. Skjøndt Kundskaben til de herhenhørende Folk endnu i mange Retninger er høist mangelfuld, har man dog ogsaa, hvad disse angaaer, opstillet flere Underafdelinger: de egentlige Negere, Kafferne (incl. Congofolkene) og Hottentotterne, af hvilke de førstnævnte især tilhøre Mellemafrika og Øvreguinea, hvor de repræsenteres af Bornuanerne, Mandingoerne samt endnu mange andre. Culturen er gjennemgaaende meget svag, og, da kun faa af de afrikanske Folk hæve sig over det barbariske Standpunct, have fremmede Nationer, som Englænderne, Franskmændene og Portugiserne, uden Vanskelighed bemægtiget sig store Strækninger navnlig af Kystegnene; selv de osmanniske Tyrker ud-

strække deres Herredømme over vidtstrakte Lande mellem Middelhavet og det røde Hav.

Afrikas Naturforhold.

Nordafrika.

I den vestlige Deel af Nordafrika fra Atlanterhavet indtil Cabes-Bugten (lille Syrte) udbreder sig et stort, af Kjæder og Høisletter dannet Bjergland, som med et fra Oldtiden laant Navn kaldes **Atlasbjergene** og dække anseelige Strækninger af Marokko, Algier og Tunis. Langt mod Vest, hvor Miltsin hæver sig til 10,700 p', naaer det sin største Høide, og enkelte Sneetoppe rage her i Veiret over mægtige Skove; længere østerpaa, hvor det bliver lavere og er rigt paa Saltsøer, har det tillige et mere goldt Præg, og, om end Kjæderne i Nærheden af Middelhavet stedviis ere skovklædte, gjøre dog de indre, plateauformede Landskaber ofte et saa øde Indtryk, at Vandreren levende mindes om Nærheden af den vilde, livløse Ørken. Overalt i Nordafrika finder man Ruiner fra den classiske Tid som Vidnesbyrd om, at disse Egne i Oldtiden tilhørte en heel anden Cultursphære end nuomstunder; de træffes i Atlasbjergene, paa Syrternes Kyst og langt ned i Sahara, men ganske i Særdeleshed paa Østsiden af Sidrabugten (store Syrte), hvor Barkas Plateau *(Cyrenaica)* er rigere paa saadanne Minder end nogen anden Deel af Nordafrika, Nildalen undtagen. Ogsaa her træffes paa Kystskraaningen en yppig Vegetation med det bekjendte sydeuropæiske Præg, men ogsaa her mælder Ørkenen sig snart, naar man gaaer mod Syd, og det er paa denne, vi nu ville rette vor Opmærksomhed. Skjøndt Sahara som Nordafrika overhovedet hverken med Hensyn til Vegetation, Dyreliv eller Befolkning har den typisk afrikanske Natur, der først kommer til Udvikling i Sudans Sletteegne, er det dog

baade som Jordens største Ørkenland (115,000 geogr. □ Mile)

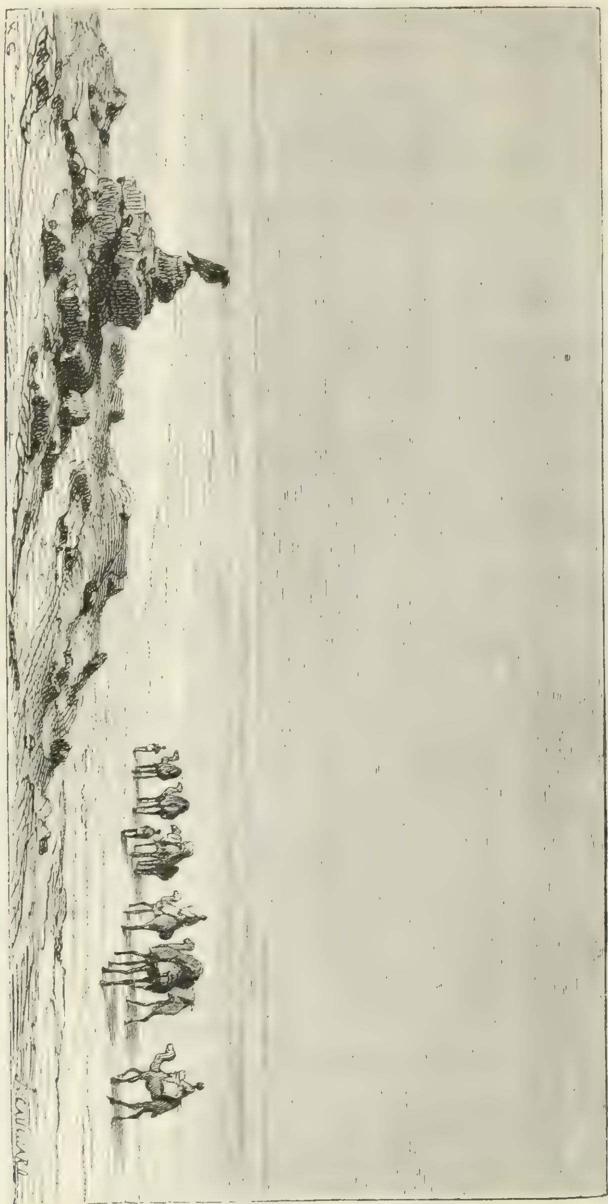

Fig. 113. Parti af Sahara.

og ved sine i flere Retninger høist mærkelige Naturforhold af

en saa betydelig Interesse, at det altid maa indtage en meget fremragende Plads ved enhver physisk Skildring af Afrika.

Uagtet allerede Corn. Balbus under Keiser August havde erobret Fezzan *(Phazania)*, og Svetonius Paulinus noget senere førte de romerske Ørne over Atlasbjergene*), hører dog **Sahara** til de Egne af Jorden, om hvilke man i den nyeste Tid har faaet heel andre Forestillinger, end man almindelig nærede ligetil Midten af indeværende Aarhundrede. Endnu for nogle faa Decennier siden opfattedes Sahara som et vidtstrakt Lavland med faa Oaser og næsten overalt dækket af Flyvesand, medens man nuomstunder ved talrige Undersøgelser paa Stedet er kommen til den Erkjendelse, at Sahara bestaaer af Høisletter adskilte fra hinanden ved dybe Erosionsdale, at det foruden Mængder af mindre Bjergpartier tillige indeholder flere større Bjerglande nemlig Borgu, Tibesti og navnlig Aïr (6000′), at Sandflugten ingenlunde er saa almindelig udbredt, som man før antog, og at Oasernes Antal er meget større, end man tidligere troede. At det fine, rødlige Flyvesand dækker vide Strækninger af Ørkenens Fjeldgrund med sine Klitter, er ganske vist ubestrideligt, og mange Dage i Træk have Karavanerne intet Andet for Øie end Himmel og Sand, men man finder ogsaa nøgne eller steenbedækkede Steder, og det har viist sig fuldstændig ubegrundet, at Passatens Indflydelse skulde foranledige den stærkeste Sandflugt henimod Atlanterhavet; netop mod Vest finder man jo de anseelige Oasegrupper Tuat, Tafilet og Aderér, der fuldkomment kunne maale sig med Fezzan Syd for Tripolis, og i Sammenligning med hvilke de østlige Oaser, f. Ex. Sivah, svinde ind til forholdsviis ubetydelige. Sahara er hverken saa øde eller eensformigt, som ældre Beretninger fortælle, Terrainets Former frembyde ikke ringe Afvexling, ligesom ogsaa Livet, om end indskrænket til visse mindre Omraader, ingenlunde kan siges at være uddød; og

*) Schiern: Nilens Kildesøer. 1866. p. 18.

dog gjør Ørkenen med sin uhyre Udstrækning et saa vildt, menneskefjendsk, livløst Indtryk, at dens øde Natur uvilkaarlig fremkalder alvorlige Tanker. Naar Solen hæver sig, sætter Karavanen sig i Bevægelse*). Varmen stiger hurtig og opnaaer ved Middagstid en kvælende Høide, som i Forbindelse med optiske Gjøglebilleder forvirrer den Reisendes Sind; nu og da møder Toget en flygtende Antilope, der lig en Skygge piilsnar taber sig i det Fjerne, men ingen forfriskende Luftning køler det feberhede Blod. Endelig aftager Varmen, og de lange Skygger minde om, at Aftenen nærmer sig. Glødende dukker Solen ned bag Sandhavets Bølger, medens Karavanen leirer sig for at søge Hvile, Baalene knittre muntert i den kølige Nat, og efter et tarveligt Maaltid strækker man sig magelig i Sandet uden at ændse den omstreifende Hyænes Hyl, der snart nærmere, snart fjernere lyder gjennem Ørkenens Stilhed.

I geognostisk Henseende frembyder Sahara ikke ringe Interesse. Saavidt man kan skjønne efter de foreliggende Undersøgelser, bestaae Høisletterne for største Delen af Sandsteen, hvortil stedviis knytter sig Leer og Gips samt forskjellige Eruptiver. I det franske Sahara sondrer Desor**) mellem Ørkenplateauerne, Erosionsørkenen og Sandørkenen, af hvilke de første bestaae af Leer med Overlag af sprukken Gips, den anden af et Net af gamle Floddale og den tredie af Klitter, som stadig holdes paa deres Plads af de vexlende Norden- og Søndenvinde. Ogsaa Oaserne optræde under tre forskjellige Former, idet de nemlig paa Høisletterne vandes af Floder, i Erosionsørkenen af artesiske Brønde og i Sandørkenen slet ikke modtage nogen Vanding, fordi Daddelpalmen, som her plantes i gravede Fordybninger (Ritan'er), sender sine Rødder saa langt ned, at de kunne naae Dybets vandførende Lag. Det er nemlig en velbegrundet Kjendsgjerning, at, om end Ørkenen mangler

---

*) Brehm: Reiseskizzen aus Nordost-Afrika. I. 1855. 103—6.
**) Martins: R. d. d. M. 1864. p. 295.

Regn, er den dog ingenlunde blottet for Grundvand. Et Net af Vandaarer risler hen under Overfladen paa saadanne Steder, hvor Undergrunden bestaaer af Leer; det søger hen til Lavningerne, danner her maaskee større Beholdninger, og, da det befinder sig under Tryk, fordi det kommer fra et høiere Niveau, vil det bryde igjennem, hvor Omstændighederne tillade det, og frembringe naturlige Springbrønde (Schreia). Fra gammel Tid have Ørkenboerne ogsaa gravet kunstige Brønde af denne Art; men, da de ere daarlig anlagte, ødelægges de ofte i Løbet af kort Tid til stor Skade for Culturlandet. 1856 begyndte Franskmændene artesiske Brøndboringer i Nærheden af Tuggurt, der lykkedes fortræffeligt og til de Indfødtes Glæde snart efterfulgtes af mange andre, thi, hvor Grundvandet kan skaffes op til Overfladen, fremkommer snart en smilende Oase; Forsyningen er i det Hele rigelig og Beskaffenheden efter Ønske, skjøndt Smagen er noget saltagtig. Dette sidste Forhold fortjener saameget mere at fremhæves, som det godtgjør, at ikke blot Ørkensandet — hvad man umiddelbart kan iagttage — men ogsaa den dybere, faste Undergrund er stærkt saltholdig. I Kauar mellem Bilma og Kalala finder man endog Saltminer, som bestaae af store Gruber, der gaae ned til Vandlaget; under den stærke Fordampning danner sig stadig en tyk Saltskorpe paa dettes Overflade, og Rholfs oplyser os om, at Tuareggerne med store Karavaner herfra hente det Salt, hvormed de forsyne en betydelig Deel af Sudan. Erindrer man nu tillige, hvad ovenfor er bemærket om Flyvesandets stærke Udbredelse i Sahara, og sammenholder man hermed den mærkelige Kjendsgjerning, at der er opdaget Skaller af den almindelige Hjertemusling *(Cardium edule)* inde i Ørkenen*) paa en Høide af 1200', saa bliver der vel næppe nogen Tvivl tilbage om Saharas Fortid; i forrige Jordperiode maa dette Jordens største Ørkenland i alt

*) Desor: Aus Sahara und Atlas. 1865. p. 47

Fald tildeels have været dækket af Havet, og det er paa en gammel Havbund, at »Ørkenens Skib« nu søger sig sin Vei.

Da vi her dvæle ved en Betragtning af Saharas Beskaffenhed, kunne vi ikke undlade samtidig at kaste et Blik paa den lange, mærkelige Oase, der østerpaa strækker sig gjennem Ørkenen i dennes hele Brede — nemlig **Nildalen.** I det sydafrikanske Høiland umiddelbart under Æqvator ligge de tvende store Indsøer Nyanza og Mvutan eller, som de benævnes af deres britiske Opdagere: Victoria og Albert. Fra den første af disse strømmer Nilen mod NV., kaster sig gjennem Murchison-Faldene ned i Albertsøen, som den snart igjen forlader med nordlig Hovedretning, og efterat have passeret de uhyre Mosestrækninger SV. for Abessinien løber den derpaa under Navn af Bahr el Abjad (hvide Nil) lige mod Nord. Ved Chartum (Høide 1260 p') modtager den en stærk Forøgelse ved den fra Abessinien kommende Bahr el Azrek (blaa Nil), forener sig senere med Tacazze, der ligeledes udspringer i Habesch, og bugter sig derpaa i anseelige Krumninger gjennem Nubien. Ved sin Overgang til Ægypten danner Floden en Række lave Vandfald, som fra Oldtiden ere kjendte under Navn af »Katarakterne«, men fra nu af er Nilen en rolig Strøm og lægger ikke Seiladsen nogen Hindring i Veien. Den ægyptiske Nildal har en Gjennemsnitsbrede af 2 Miil og hører saavel ved sin rige Natur som ved sine store Fortidsminder til de mærkeligste Egne paa Jorden; Grupper af Daddelpalmer hæve sig høit over vidtstrakte Korn- og Bomuldsmarker, og vældige Ruinmasser, der endnu synes at kunne trodse Aartusinder, henflytte uvilkaarligt Betragteren til Pharaonernes Dage. Ved Cahirah bøie Skrænterne af det omgivende Ørkenplateau mod Vest og Øst, og Floden danner nu sit mærkelige Delta, gjennem hvis talrige Arme den fører sine Vande til Middelhavet. »I 7 Timer kjører man paa Jernbanen fra Alexandria til Cahirah over et Land saa fladt som Holland. I Forgrunden ligge

Nilbredderne med antike Ruiner og Straahytter, i Baggrunden den rødlige, tørre, nøgne Ørken, og over det Hele den reneste saphirblaa Himmel.« En lang Kystvold af sandet Kalksteen, der tildeels er dækket af Klitter, afgrændser Deltaet mod Nord; paa Sydsiden af samme ligger en Række store, fiskerige Strandlaguner: Mareotis, Burlos og Menzaleh.

Som bekjendt beroer Ægyptens Verdensbetydning paa Nilens aarlige Oversvømmelse; uden den vilde det regnløse Land være en Ørken ligesom det omgivende Sahara. Naar den stærke Sommerregn sætter store Strækninger af Mellemafrika under Vand, begynder Floden (Slutn. af Juni) at stige, og fra den 3die Juli forkynder en Udraaber overalt i Cahirahs Gader Flodspeilets Stand efter Nilmaaleren. Ved Udgangen af September har Oversvømmelsen naaet sin største Høide, og, idet den atter aftager, bliver et tyndt Lag Dynd liggende paa Markerne, der ved sine frugtbare Egenskaber gjør Anvendelse af Gjødning unødvendig. Stigningen*) er betydeligst mod Syd og beløber sig ved Assuan til 40′; ved Cahirah er den 20—24′ og ved Rosette $3^1/_2$′. Da de omtalte Afleiringer gjennem Aartusinder ere foregaaede paa samme Maade, bestaaer Jordbunden baade i Dalen og Deltaet indtil en ikke ringe Dybde udelukkende af Nildynd og forhøies Aar for Aar. Dog foregaaer denne Tilvæxt overordentlig langsomt og turde i 1700 Aar ved Assuan kun beløbe sig til 9′; ved Cahirah kan den i samme Tidsrum vel omtrent udgjøre $4^1/_2$′.

Men, idet vi her i Sammenhæng betragte denne mærkelige Flod, hvis eiendommelige Forhold ligefra den tidligste Oldtid har tildraget sig en velfortjent Opmærksomhed, vil et Blik paa dens Opdagelseshistorie**) næppe være paa urette Sted. Allerede Psammetich, saa fortælles der, lod Drenge fodre med Fisk for at vænne dem til at leve af dette Næringsmiddel, som

*) Fogh: Nildeltaet: Tidsskr. for Naturvid. 1865. p. 197.
**) Schiern: Oldtidens Kjendskab til Nilens Kildesøer. 1866.

skulde udgjøre deres Føde, naar de engang paa hans Bud fulgte dens Løb mod Syd, indtil de havde naaet dens Kilder. Baade Alexander og Cæsar interesserede sig for Spørgsmaalet om Nilens Udspring, uden at der dog tales om noget indvundet Resultat; derimod er det bekjendt, at Nero udsendte tvende Centurioner med Befaling til at finde Nilkilderne, og af Senecas Beretning vide vi, at det virkelig lykkedes disse Mænd at trænge frem til den store Sumpregion SV. for Abessinien, som de ikke uden Grund maatte ansee for Nilens hidtil ukjendte Kildeland. Gjennem hele Middelalderen og den nyere Tid foretoges Intet for at udvide vort Kjendskab til Afrikas mærkeligste Flod, og først i Slutningen af forrige Aarhundrede see vi Bruce under et fleeraarigt Ophold i Abessinien og Nubien atter beskjæftiget med Nilspørgsmaalet, som han troede at have løst ved Opdagelsen af Bahr el Azreks Kilder. Snart skulde imidlertid Napoleons Tog til Ægypten gjøre dette Land og saaledes ogsaa Nilen til Gjenstand for hele den dannede Verdens Opmærksomhed. Fra Chartum udsendte Ægyptens Vicekonge Mehemeth Ali mellem 1839 og 42 ikke mindre end tre Expeditioner, af hvilke den ene naaede 3° 35′ N. B. uden dog at vinde noget afgjørende Resultat, og, da det stadigt syntes at bekræfte sig, at man ikke nordfra kunde vente Held til Spørgsmaalets Løsning, begyndte man endelig, belært af Kjendsgjerningerne, at søge Nilens Udspring fra et andet Udgangspunct. Hertil maatte Opfordringen nu ogsaa blive saameget større, da Rebmann og Krapf i 1848—49 havde opdaget de høie Sneebjerge Kilimandjaro og Kenia i en forholdsviis ringe Afstand fra Østkysten samt tillige erholdt Efterretninger om Tilværelsen af et stort Indhav længere vesterpaa, der forøvrigt i 3 Aarhundreder under forskjellige Skikkelser har spøget i den geographiske Literatur. Udgaaende fra Østkysten naaede Speke 1858 Victoria-Søen*), og i Foraaret 1864 opdagede Baker den

---

*) Journ. of the royal geogr. Soc. 1859.

prægtige Albert-Nyanza*), over hvis høie Fjeldbredder flere Vandfald bruse ned i Søen — men mærkeligt nok har allerede Oldtiden havt samme Kundskab, og endnu 1863 havde ingen europæisk Forsker et saadant Totalkjendskab til Nilens Løb som Claudius Ptolemæus. Ligesom phøniciske Sømænd 6 Aarh. f. Chr. ere de første Omseilere af Afrika, og Suescanalen allerede blev gjort fuldfærdig af Darius d. 1ste, saaledes kjendte Ptolemæus i det 2det Aarh. efter Chr. begge de store Nilsøer, som han benævner »den østlige« og »den vestlige« — ja en senere græsk Geograph kalder dem endog »Krokodillernes og Vandfaldenes Sø«, hvorved Oldtidens Prioritet med Hensyn til Nilsøernes Opdagelse turde være hævet over enhver Tvivl.

Idet vi senere forbeholde os en nærmere Betragtning af Søerne og navnlig af de høie Sneebjerge mod Øst, vende vi os nu til en Undersøgelse af Nordafrikas Klimatforhold. Allerede ved Sydeuropa er det blevet antydet, at Middelhavsklimaet ogsaa udstrækker sig til Nordafrikas Kystlande, og, om end Varmen her er noget høiere og Regnfaldet ringere end i Sydeuropa, ville dog Iagttagelserne godtgjøre den væsentligste Overeensstemmelse mellem begge. I Algier har Januar en Middeltemperatur af $9{,}3^0$ R., August af $19{,}7$; i Cahirah er Middelvarmen for Februar, som her er den koldeste Maaned, $10{,}7$, medens den for August omtrent beløber sig til 24^0. Skjøndt Atlasbjergenes høiere Egne have et nogenlunde betydeligt Nedslag, er dog Regnen, der udelukkende tilhører Vintermaanederne, gjennemgaaende meget svag, og allerede i en saa ringe Afstand fra Havet som Cahirah's er den sunken til lidt over 1". Saalænge man befinder sig i Kystbæltet og saaledes endnu er indenfor Søbrisens Omraade, er dog Klimaets almindelige Præg det samme som paa Nordsiden af Middelhavet; men, kommer man ind i Sahara, antage Veirforholdene en heel anden Beskaffenhed. Saharas Klima er

*) Baker: Albert Nyanza. II. 1866. p. 94.

i høieste Grad et tropisk Fastlandsklima, udmærket ved enorme Temperaturforskjelligheder og overordentlig tør Luft. Om Sommeren stiger Dagsvarmen i Skyggen til over 40° R., Sandet ophedes i Solen til meer end 60°, og, efter hvad Rohlfs beretter, smelter et Stearinlys bort lige til Vægen, naar det directe udsættes for Solens glødende Brand; men selv paa denne Aarstid udmærke Nætterne sig ved en forfriskende Kølighed, og om Vinteren synker Nattetemperaturen leilighedsviis 3 à 4° under Frysepunctet. Luften er saa uhyre tør, at man i Kalala i alt Fald tildeels bruger Salt til Bygningsmateriale, og, naar der en sjelden Gang — trods den herskende Regnløshed — indtræffer en Byge, ere de Indfødtes af saltholdigt Leer opførte Huse i den Grad udsatte for at opløses, at man i Fezzan, Tuat og Tafilet beder Allah forskaane Landet for Regn; i den Grad er man uvant med Fugtighed undtagen som Grundvand.

At Saharas Klima saaledes er faretruende nok for Karavanerne, vil af det Foregaaende sikkert være tilstrækkeligt indlysende, og dog have vi endnu ikke omtalt det, der er Ørkenreisens egentlige Skræk, nemlig den glødende Ørkenstorm Samuhm*). Allerede et Par Dage før Uveiret er Varmen usædvanlig trykkende, kraftige Vindstød hvirvle Sandet i Veiret til Støtter, der i Solen skinne som Ild, og Horizonten antager en rødlig eller blaalig Tone. Natten før Stormen er kvælende hed og Himlen overtrukken; først op ad Formiddagen kommer Solen frem paa den tilslørede Himmel og spreder et mat, uhyggeligt Lys over Ørkenen. Ved Middagstid bryder endelig Orkanen løs, og, medens Karavanen leirer sig, indhylles alle Omgivelser i en Taage af Sandskyer. Den tørre Hede medfører Mathed og brændende Tørst, Sandet trænger overalt gjennem den lette Klædning og frembringer en piinlig Fornemmelse i Huden, Læberne briste og heftige Feberphantasier omspænde

---

*) Brehm: Reiseskizzen aus Nordost-Afrika. 1855. I. p. 108—14.

det ængstede Sind. Saalænge Vandbeholdningen ikke svigter, er der endnu Mulighed for Redning, men, revne Læderflaskerne, og de kostbare Draaber gaae tilspilde, er alt Haab forbi; snart slukkes Livet i det glødende Sand, som dækker Karavanen med sine Bølger, og, naar de senere leilighedsviis fyge bort, blottes kun fjerlette Mumier som Vidne om Sandhavets Magt under Stormens rasende Favnetag.

Vegetationen paa Nordsiden af Sahara er den alt fra Sydeuropa og Forasien bekjendte Middelhavsflora. »Naar man i April Maaned fra Høiderne ved Keiserfortet i Algier*) seer ud over det omgivende Landskab, betragter man et af de herligste Panoramaer i Verden. Øiet behersker en Kreds af over 30 Miil, Høi, Slette og Dal i det afrikanske Foraars Pragt og det rolige, blaa Hav med dets talrige Fiskerbaade og Koffardiskibe. Ved Siden af den kronede Daddelpalmes aldrig falmende Grønne og de snart enkeltviis, snart i Grupper staaende Citron- og Johannesbrødtræer, vise Sølvpoplen og Viinstokken deres friske, lysegrønne Skud. I det flade Kystland voxe Cactus'er og Agaver i rigeste Pragt sammen med Bananer, Oliven, Granat- og Mandeltræer; Bakkelandet (Sahel) er overgroet med Dvergpalmer; i den sydligere liggende Metidscha-Slette pranger om Foraaret den høie, hvidblomstrede *Scilla maritima,* og ved Bækkene udfolder den duftende Nerium sine prægtige, røde Blomster.« Blandt Kornarterne dyrker man navnlig Hvede og Byg; oppe i Bjergene især vesterpaa i Marokko voxe smukke Høiskove af stedsegrønne Ege, Thuja, Ceder *(C. atlantica)* og Lærketræer. Skjøndt vi med Hensyn til Barka væsentlig maa henholde os til de ovenfor gjorte Antydninger, kunne vi dog ikke her med Taushed forbigaae den mærkelige Silphion-Plante**), der i Oldtiden voxede vild i Høilandets Indre og havde saa stor Værd som

*) Wagner: Reisen in Algier. 1841. I. p. 121—26.

**) Ørsted: Bidrag til Tydning af Silphion-Planten. 1869. V. S. Skr.

Lægemiddel og Krydderi, at Cyrene nærmest skyldte sin Rigdom til denne Plante, hvis eiendommelige Skikkelse saa ofte findes gjengivet paa cyrenaiske Mønter. Siden det 5te christne Aarh. er den imidlertid sporløst forsvunden, og det er nærmest ved Hjælp af de paa Mønterne forekommende Afbildninger, at Ørsted var i Stand til at paavise dens Slægtskab med den i Kaschmir voxende Dyvelsdrækplante *Narthex Asa føtida*. Nildalen og Deltaet ere som bekjendt skovløst Culturland, hist og her overskygget af Daddelpalmer, Dumpalmer og mørke Sykomorer. Om Vinteren dyrker man Hvede og Byg samt forskjellige Bælgplanter, om Sommeren Riis (i Deltaet) og Mais saavelsom Bomuld, Sukkerrør og Indigo. Endnu i Saharas Oaser frembyder Vegetationen, om end langt fattigere, det samme Præg som ovenfor skildret, dog saaledes, at Daddelpalmen*) er den egentlige Charakteerform og vigtigste Betingelse for Ørkenboernes Liv. I de udstrakte Plantager træffer man næsten alene Hunplanter, og af Hanplanter kun saamange, som ere nødvendige for Bestøvningen; forresten dyrker man Hvede, Byg og Sydfrugter, ja om Vinteren endog forskjellige mellemeuropæiske Grønsager. Selv ude i den vilde Ørk, hvis tørre

Fig. 114. Daddelpalme.

*) Martins: Rev. d. d. M. 1864. p. 295.

Hede ganske synes at maatte kvæle Plantelivet, turde dog de færreste Steder fuldstændigt være blottede for Vegetation, og lave, tornede eller laadne Planter med smaa Blade og vældige Rødder friste endnu deres Liv i Sandet, saaledes flere Acaciebuske, Gyvel *(Spartium duriæi)*, Saltplanter og den stærkt duftende *Artemisia odoratissima,* som afgiver en yndet Føde for Kameler og Gazeller.

Fig. 115. Dromedar (efter Vernet).

Skjøndt vi tidligere under Betragtningen af Sydeuropa have meddeelt nogle Oplysninger om Middelhavslandenes Dyreverden, der altsaa ogsaa gjælde for Nordafrika, turde dog her være Anledning til at gjøre nogle særligere Tilføielser. At Elephanten*) under største Delen af Oldtiden levede i Atlasbjergene og kun forsvandt fra disse Egne paa Grund af Carthagernes og Romernes skaanselløse Jagt, er aldeles utvivlsomt, og det kan vel omtrent betragtes som ligesaa sikkert, at Dro-

*) Ritter: Erdkunde. V. 1835. p. 904.

medaren*) oprindeligt ikke har havt hjemme her, men først begyndte at blive nogenlunde almindelig i Slutningen af Keisertiden; endnu i det første Aarhundrede efter Chr. beretter jo Plinius, at Nomaderne i disse Egne transporterede deres Telte paa Karrer. Ægyptens Fugleliv er meget rigt, og navnlig ere Deltaets Laguner og Sumpe et yndet Tilflugtssted for mange nordiske Vandfugle**), som søge hertil om Vinteren i et saadant Antal, at deres daglige Fortæring mindst beløber sig til 60,000 ℔ Fisk. Skjøndt Menzaleh-Søen ogsaa om Sommeren har talrige Beboere, er den dog først om Vinteren ret kraftigt befolket. Vagtler, Skarver og Ænder indfinde sig i umaadelige Skarer og som Følge deraf ogsaa mange Rovfugle; i store Flokke træffes Skeestorke og Flamingoer, hvilke sidste Araberne fange i Net for deres velsmagende Kjøds Skyld, og Sværme af selskabeligt fiskende Pelecaner udbrede sig undertiden over Strækninger af halve Miil, som da paa Afstand synes bevoxede med hvide Aakander. Der er Vildgæs og Maager i Tusindviis, og i de til Søen grændsende Sumpe færdes Snepper, Ibis'er, Iisfugle og forskjellige Heirer. Ved Solnedgang er Larmen stærkest, naar Dyrene under Skrig og Støi samle sig paa deres forskjellige Hvilepladse for den kommende Nat; senere, naar det bliver stille, hører man kun nu og da Vildsvinets Grynten og Schakalens klagende Hyl. Til Ægyptens Fauna hører forresten ogsaa Pharaorotten *(Herpestes Pharaonis)*, der lever paa ganske lignende Maade som vore Maarer, samt Brilleslangen *(Naja Haje)* og den elektriske Malle, medens Krokodilen er sjelden, og den hellige Ibis, hvem man ikke mere offrer den Opmærksomhed som i Oldtiden, har trukket sig tilbage til sydligere Egne. Ørkenfaunaen er selvfølgelig meget fattig, især paa Pattedyr, af hvilke vi her ville indskrænke os til at nævne Gazellen *(Antilope Dorcas)* og den

*) Barth: Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres. I. 1849. p. 3—6.

**) Brehm: Reiseskizzen aus Nordost-Afrika. II. 1855. p. 196—209

stribede Hyæne, hvilken sidste især lever af Karavanernes styrtede Kameler; blandt Fuglene forekommer den over hele Afrika udbredte Struds ogsaa i tæmmet Tilstand, og mellem de lavere Dyr maae foruden Skorpioner tillige udhæves talløse Græs-

Fig. 116. Struds.

hopper, der her ligesom i Orienten undertiden anrette ubodelig Skade paa Culturlandet. Iøvrigt søger man da ogsaa at drage Nytte af disse Plageaander, og, efter hvad en nyere Reisende fortæller, indsamles de i Sække for at sælges som Fødemiddel.

•

Inden vi slutte Betragtningen af Nordafrikas Naturforhold, vil det endnu være nødvendigt at kaste et Blik paa de **atlantiske Øer***), nemlig Azorerne, Canarerne og Capverderne. Det er fordetmeste høie, bjergfulde Øer, der for allerstørste Delen bestaae af vulcanske Dannelser, og, befinde

*) Tildeels efter v. Buch: Phys. Beschreib. d. canarischen Inseln. 1825.

end de fleste af dem sig i en Hviletilstand, kjender man dog i samtlige tre Archipeler virksomme Vulcaner. Mellem Azorerne maa især fremhæves St. Miguel, som blandt andet er mærkelig ved, at man gjentagne Gange har seet midlertidige Øer fremkomme ved dens Kyster — sidst i 1811; af Canarerne fortjener Teneriffa at nævnes for sin prægtige, høie Vulcan Pic de Tyde (11,400′) og Lançerota for de heftige Udbrud 1730—36, der endog tvang en Deel af Indbyggerne til at udvandre; Palma og Gran Canaria frembyde Exempler paa storartede Hævningskratere, især den første, hvis »Caldera« har et Gjennemsnit af 2 geogr. Miil og omsluttes af indtil 5000′ høie, lodrette Lavavægge. Klimaet er fordetmeste varmt tempereret med Regn i Vintertiden, men Høide og Beliggenhed udøve naturligviis en ikke ringe Indflydelse, og ikke overalt er det saa behageligt som paa Madeira, hvor Middeltemperaturen i Funchal for den koldeste og varmeste Maaned beløber sig til 14 og $18^{1}/_{2}{}^{0}$ R. Vegetationen svarer for de lavere Egnes Vedkommende nærmest til, hvad der tidligere er omtalt ved Middelhavslandene; paa Høiderne optræde endnu stedviis prægtige Fyrreskove *(Pinus canariensis)* især paa Palma og Gran Canaria, medens paa den anden Side Capverderne, hvis ringe Nedslag tilhører Sommertiden, ere aldeles skovløse. St. Miguel er interessant ved sin Apelsincultur*), idet hele Øen er en sammenhængende Apelsinhave og væsentlig bidrager til at forsyne det europæiske Marked; paa de canariske Øer er Viinavlen i den nyere Tid gaaet stærkt tilbage og har tildeels maattet vige Pladsen for Cochenilleavl samt Dyrkningen af Tobak og Kartofler.

*) Tidsskr. f. Naturvid. 1866. p. 171.

Mellemafrika.

Af de tidligere Skildringer turde det med Bestemthed fremgaae, at Nordafrika eller rettere sagt Landskaberne ved Middelhavet udmærke sig ved et Klima, en Plante- og Dyreverden, som i alt Væsentligt svarer til, hvad der findes i Sydeuropa og Forasien. Det turde ligeledes være bekjendt, at talløse Oldtidsminder støtte Historiens Vidnesbyrd om en gammel Cultur, vidt forskjellig fra senere Tiders halv barbariske Tilstande — men, vandre vi gjennem Saharas regnløse Ørkenland til Mellemafrika, vil baade Natur og Menneskeliv antage et saa fremmed Præg, at vi næsten faae Indtryk af en heel ny Verdensdeel. Her hersker den tropiske Sommerregn i sin fulde storartede Udvikling, Plante- og Dyreverden, navnlig den sidste, optræder med en Rigdom paa nye og tildeels kolossale Former, som gjenkalde forsvundne Jordperioders uformelige Skikkelser, og sorte, uldhaarede Negerstammer uden Historie og Fortidsminder danne her Hovedmassen af en Befolkning, hvis raa Sandselighed paa en vis Maade er en Gjentagelse af det tropiske Afrikas overmægtige Naturliv. Allerede i Oldtiden see vi den civiliserede Verden bane sig Veien til disse Egne uden dog at opnaae noget egentligt Kjendskab til deres Beskaffenhed. Omtrent 5 Aarhundreder før Chr. seilede Hanno*) i Spidsen for en carthagisk Udvandrerflaade langs Vestkysten ind i Guineabugten, indtil han endelig, skrækket af natlige Flammer, vender om efter at have naaet *Θεῶν ὄχημα* (ɔ: Gudernes Vogn; formodentlig Sagresbjerget eller Camerungruppen); under Domitian see vi tvende romerske Officerer: Septimius Flaccus og Julius Maternus**) efter flere Maaneders Reise sydpaa gjennem Ørkenen betræde Landet *Agisymba*, hvor

*) Geogr. græci minores edd. Müller. 1855. Vol. I. p. 1—14.
**) Ptolemæi Geographia edd. Wilberg. 1838—45. I. cap. 8.

Fig. 117. Savannelandskab med Elephanter.

de forefandt Næsehorn*); men, er det end saaledes ligesaa utvivlsomt, at de naaede Sudan, som at Araberne kom dertil i Middelalderen, er det dog egentlig først nærværende Aarhundrede, der har bragt os Kjendskab til de vidtstrakte Lande ved Orkenens Sydgrændse. Mungo Park, Clapperton, Rüppel, Barth, Rohlfs og mange Andre have her indlagt sig udødelig Fortjeneste af Videnskaben, og, naar vi for Oieblikket formaae at give en i visse Retninger endog temmelig udførlig Fremstilling af Mellemafrikas Natur, er det især de nævnte Forskeres Virksomhed, som dette Resultat skyldes.

Naar man efter den lange besværlige Ørkenreise fra Tripolis over Fezzan endelig ved den 16de Grad N. B. betræder Sudan, befinder man sig i et Land under ganske andre Naturvilkaar end Sahara. **Sudan** er fordetmeste jævnt, aabent Terrain, hvis bølgende Sletter frembyde en tiltalende Afvexling af Savanner, Skove og Agerland, hist og her afbrudt af smaa, øformige Bjergpartier, og det maa betragtes som Undtagelser, at vi i Adamaua**) finde Høider som Mindif (6000 p′) og Alantica (9000 p′), samt at Gora-Bjergene vestlig for Jakoba hæve sig til 6 à 7000 p′. Omtrent midt i Sudan paa en Høide af henved 800 p′ ligger den store Indsø Tsad, der optager de tvende Floder Schari og Komadagu. Under Tørtiden maa den nærmest sammenlignes med en uhyre Mose, fra hvis rørbevoxede Bredder man næppe i Horizonten øiner aabent Vand; i Regntiden træder den derimod langt ud over sine Vintergrændser og skjuler Omegnens Lavninger vidt og bredt under sit rolige Speil. Længere vesterpaa bliver Terrainet mere bjergrigt. Langs Kysten af Øvre-Guinea strække sig de lave, endnu lidet undersøgte **Kongbjerge**, som mod Nord-Vest

*) I Forekomsten af Næsehorn ligger et bestemt Beviis for, at Romerne naaede Mellemafrika, og det er saaledes urigtigt, naar St. Martin og Andre antage Agisymba for det nuværende Air. I gamle Kosmographier (f. Ex. Honter: 1552) henlægges Agisymba rigtigt til Æqvatorialzonen.

**) Barth: Reisen und Entdeck. II. 1860. Kortet.

forene sig med det ligesaa ufuldstændigt kjendte senegambiske Høiland; men det maa dog bemærkes, at ingen af disse naae ud til Havet, idet nemlig et fladt, ofte sandet og sumpigt Kystbælte trækker sig hen langs Sydsiden af Kongbjergene og længere vesterpaa staaer i Forbindelse med det mere udstrakte Lavland ved nedre Senegal og Gambia. — Den store Flod Djuliba (Qvorra), hvis Kilder maae søges paa Nordsiden af Kongbjergene, løber først mod NO., idet den nærmer sig den vigtige Ørkenstad Timbuctu, derpaa mod SO. og S. for endelig gjennem et anseeligt Delta at udtømme sig i Guineabugten. Den optager østerfra Binue og har en meget betydelig Vandmængde, men dens Leie indeholder flere Steder farlige Klipper og Skjær, hvorfor den er uden synderlig Betydning for Samfærdslen.

Ikke overalt i Mellemafrika er det dog Sletter eller lavere Bjergpartier, der meddele Landskabet dets fremherskende Præg. Paa Sudans Østgrændse henimod det røde Hav stiger **Abessinien***) i Veiret som en mægtig Fjeldborg og frembyder med sin storartede Alpenatur, sine Sneetoppe og dybt indskaarne Dale en saadan Samling af eiendommelige Landskabsbilleder, at man ingensteds i Afrika vil være i Stand til at paapege noget Lignende. Østerpaa sænker Landet sig rask mod den flade, sandede Kystslette, hvis nordlige Deel dannes af en mærkelig Saltlagune, som ligger henved 200 p′ under Havspeilet og forsyner hele Abessinien med Salt; derimod er Faldet jævnere mod Nord-Vest, og Udseendet fra denne Side derfor mindre imponerende. Trods Østrandens anseelige Høide er Adgangen til det Indre dog forholdsviis let, og Kumaylo-Passet Syd for Massua, som paa en Længde af 10 geogr. Miil hæver sig til et Niveau af 7000 p′, henhører ustridigt til de mærkeligste Passager, man overhovedet kjender. Den vildeste Deel af Abessinien er Landskabet Samen, hvor Ras-Detschen hæver

*) Tildeels efter Rüppel: Reisen in Abessinien. 1838, 40.

sig til 14200 p'; længere sydpaa ligger den skjønne, ørige Tzana-Sø, der gjennemstrømmes af Nilens store østlige Kildeflod Bahr el Azrek. Abessiniens Bjerge bestaae af Skifer, som overleires af Sandsteen, hvilken sidste gjerne danner horizontale Flader og ikke sjeldent optræder i Form af et Slags naturlige Fæstninger — de saakaldte Ambas —; men det fortjener særligt at fremhæves, at Landet i sin Tid har været Skueplads for storartede vulcanske Udbrud, som næsten overalt have kronet Høiderne med mægtige Dække af Trachyt og Basalt. Plateaubjerge, der ligne forfaldne Mure, spidse taarnagtige Fjeldkegler, kuppelformige Masser og Basalter i Form af uhyre Orgler ophobe sig mellem hinanden og frembringe selsomme Indtryk af titaniske Værker, der fra en mythisk Fortid have bevaret sig indtil Nutiden.

Kaste vi et Blik paa Mellemafrikas Klima og Planteverden, vil først og fremmest Sudan gjøre Krav paa vor Opmærksomhed. Uagtet Skove ingenlunde mangle, er det dog fornemmelig Græsvegetationen, som bestemmer disse Egnes Physiognomi, og Sudan maa derfor nærmest opfattes som en vidtstrakt Savanne, hvis kæmpemæssige Græsser undertiden hæve sig til en saadan Høide, at de skjule en Giraf ligetil Halsen. Især under Blomstringen og ved Frugtmodningen prange de med en Rigdom af gule, brune og violette Farver, der danne fine Afskygninger i Landskabets ellers noget eensformige Grundtone, thi, er end Arternes Antal meget anseeligt, ere dog Forskjellighederne i Form og Voxemaade for lidet iøinefaldende til at frembringe væsentligere Modsætninger i Landskabets Præg. Enkeltstaaende Trægrupper træffer man næsten overalt, ja Skove af en betydeligere Størrelse ere ingenlunde sjeldne, men i Overeensstemmelse med Klimaet, der har en lang Tørtid og om Vinteren meget kølige Nætter, synes de i det Hele at savne det storslaaede Præg, som er eiendommeligt for den ægte tropiske Høiskov. Naar undtages enkelte Arter som da navnlig den vældige Boabab (*Adansonia*), hvis

Stamme i Mandshøide kan opnaae et Omfang af 17 Favne. og hvis Grene have en Tykkelse som vore sværeste Ege, have Skovtræerne en temmelig beskeden Størrelse og tabe fordetmeste Bladene i den tørre Aarstid; slyngende og snyltende

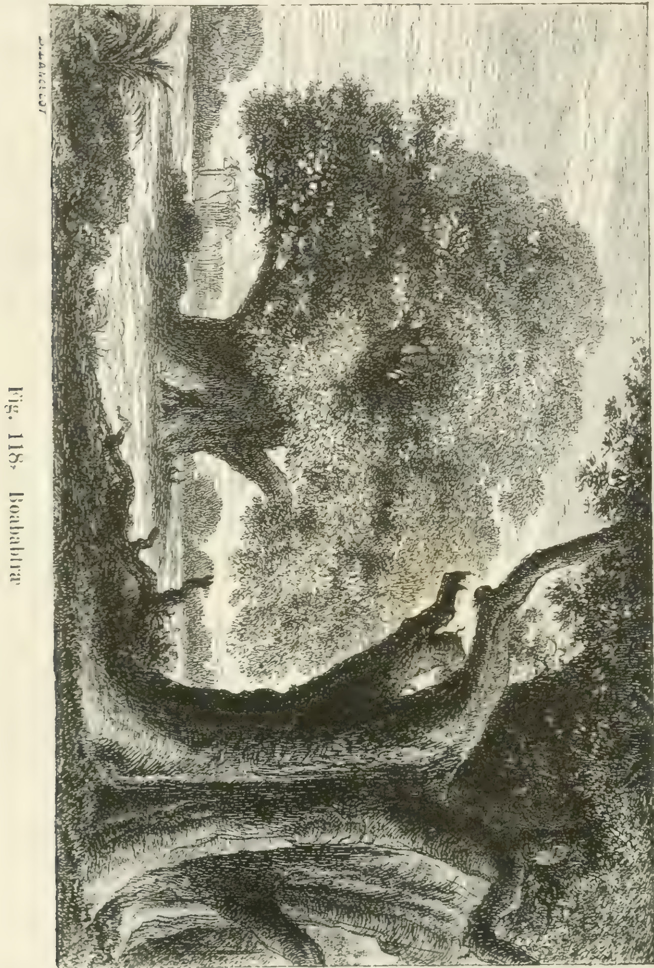

Fig. 118. Baobabtræ

Planter ere forholdsviis svagt repræsenterede, og af Palmer, Bambusgræsser og træagtige Bregner er Artsantallet ligeledes paafaldende ringe. Foruden de fremherskende Mimoser og den

allerede nævnte *Adansonia* maae særlig fremhæves flere Figenarter (f. Ex. Sykomoren) og mellem Palmerne Deleb- og Dumpalmen, der begge optræde i store Bevoxninger, og af hvilke den første *(Borassus Æthiopum)* næsten har en lignende Betydning for Negeren som Daddelpalmen for Araberne*). Culturplanternes Antal er ret anseeligt, og, da Landet i det Hele er godt befolket, træffer man hyppigt paa opdyrkede Strækninger. Blandt Kornarterne spiller Durra Hovedrollen; forresten dyrkes Bananer, Bomuld og Indigo samt Jordnød *(Arachis hypogæa)* og forskjellige Bælgplanter.

Naar man i Slutningen af Tørtiden — fortæller Brehm**) — besøger Sudan, ere de vidtstrakte Savanner en gruopvækkende Udørk. Bækkene ere udtørrede, Træerne bladløse og Græsserne visne — overalt en straaguul, solforbrændt Flade, som Søndenvinden indhyller i en Taage af Støv. Slanger og Skorpioner, Tarantler og andet Utøi optræde masseviis. Endelig dukke Regnskyerne op paa den sydlige Horizont, ledsagede af Lynglimt og Torden. De Indfødte stikke Ild paa det tørre Græs; milevidt oplyse Luerne den natlige Himmel, og om Dagen leirer sig en tyk Røg over den brændende Flade. Forfærdede flygte Dyrene for den sig nærmende Ild. Utallige Slanger og andet Kryb døe i Flammerne, de flyvende Insecter søge tilveirs, men gribes af talrige Bislugere, der lure paa dem, medens »Secretairen« og andre slangeædende Fugle passe deres Bytte op foran Ilden. Endelig standser Branden, og Stepperne vædes af den nedstyrtende Regn. Med utrolig Hurtighed er Landet forvandlet til et bølgende Græshav, Mimoserne grønnes og udfolde deres vellugtende Blomster, men vidt og bredt staaer Vandet over Lavningerne, Myg og Fluer mylre frem i Tusindviis, og den hede, dampsvangre' Luft begunstiger Udviklingen af farlige Sygdomme. Navnlig af Europæerne er denne

---

*) Seemann: Palmen. 1857. p. 69.

**) Reiseskizz: I. 1855. p. 269 o. f.

Aarstid med Rette frygtet, men selv for de Indfødte og deres Huusdyr er den alt andet end sund, og Regntiden medfører altid en langt større Dødelighed, end man kjender i den tørre Deel af Aaret.

Saavidt det synes, er Sydsiden af Kongbjergene gjennemgaaende dækket af smukke Skove, hvis vigtigste Plante er Oliepalmen *(Elæis guineensis)*, som nu, da Slavehandelen er forbudt, bidrager til at erstatte Negerfyrsterne, hvad de tidligere erhvervede ved at sælge deres Undersaatter. Saavel Guineakysten som det senegambiske Lavland ere overordentlig hede og med Rette berygtede for deres usunde Klima; Regntiden indtræffer ligesom i Sudan om Sommeren, men beroer her paa den friske Søbrise (SV. Monsunen), der afløser Passaten i den varme Aarstid. Hvad Abessinien angaaer, er naturligviis baade Klima og Vegetation væsentlig forskjellige efter den forskjellige Høide. I Dalene og de lavere Bjergegne indtil omtr. 5000′ optræde Skove med det sædvanlige tropisk-afrikanske Præg, bestaaende af Mimoser, Figenarter (t. Ex. Sykomoren) og cactuslignende Euphorbier, medens derimod Høilandet (»Dega«) i det Hele udmærker sig ved Mangel paa Skov og desuden besidder Lidet, der kan fortjene Navn af Græsgange. Regn indtræffer især om Sommeren, skjøndt den øvrige Deel af Aaret ikke ubetinget er regnløs, og i den lavere »Dega«, hvis milde Luft minder om Middelhavslandene, dyrker man Sydfrugterne ved Siden af Kaffen, hvilken sidste netop har sit

Fig. 119. Kaffetræ.

egentlige Hjem i Sudan og Abessinien. Blandt de øvrige Culturplanter gaaer Hveden til en Høide af 11500′, Byggen til over 12000; henimod Sneegrændsen voxer den underlige Gibarra-Plante *(Rhyncopetalum montanum)*, der i Udseende har megen Lighed med Palmerne.

Dyreverdenen, som i hele Afrika Syd for Sahara omtr. har samme Præg, skal ikke her gjøres til Gjenstand for nogen særlig Betragtning. Først, naar vi have fuldendt Skildringen af de store sydlige Høilande, vil Afrikas Tropefauna under Eet blive omtalt.

Sydafrika.

Mellem de Egne af Jorden, hvor geographiske Forskninger i de sidste Decennier have opnaaet store Resultater, indtager utvivlsomt Sydafrika en fremragende Plads. Endnu i Midten af nærværende Aarhundrede kjendte man med Undtagelse af Kysterne og Caplandet saagodtsom Intet til disse vidtstrakte Egne, og Kortene frembød enten en eensformig, hvid Flade, regelmæssigt gjennemskaaret af Meridianer og Bredekredse, eller smykkedes med hypothetiske Fremstillinger af Terrainforhold, Indsøer og Vandløb, hvis Tilværelse var ligesaa usikker, som Tegningerne afvexlende i Indhold og Form. Denne paafaldende Mangel paa Kundskab, der kun deelviis kan undskyldes ved de paagjældende Landes særegne Utilgængelighed, bliver imidlertid dobbelt mærkelig, naar det erindres, at allerede den classiske Oldtid havde bidraget betydeligt til en rigtig Opfattelse af deres Udstrækning, ja at meer end to Aartusinder før Vasco da Gamas Dage phøniciske Sømænd havde havt Dygtighed nok til at udføre den langvarige og farlige Capspassage. Hos Herodot*) berettes nemlig, at Ægyptens Fyrste Necho, efter at have standset med Gjennem-

---

*) Lib. IV. cap. 42.

gravningen af Suestangen, udsendte en af Phøniciere bestaaende Expedition med Befaling til at omseile Libyen og at vende tilbage gjennem Strædet ved Herkules's Støtter. Expeditionen styrede ud fra det røde Hav og vedblev fremdeles at følge Kysten; to Gange gik Folkene i Land for at saae Korn, som de derpaa indhøstede, inden de droge videre, og vendte endelig efter tvende Aars Forløb rigtig tilbage gjennem Gibraltarstrædet. Allerede denne Deel af Beretningen viser tydeligt nok, at Afrika virkelig er blevet omseilet; men, skulde der endnu herske nogen Tvivl med Hensyn til denne mærkelige Kjendsgjerning, da maa en saadan visselig forsvinde, naar Herodot tilføier: »De fortalte — hvad rigtignok ikke jeg, men maaskee Andre fæste Lid til — at de ved at omseile Libyen havde faaet Solen paa høire Haand« ɔ: i Nord. Det er forsaavidt mindre forbausende, at man i »*Periplus maris Erythræi*«, der i vore Dage har et Sidestykke i Maury's »Sailing Directions«, finder Oplysninger om Beseilingen af det røde Hav, og at græske Sømænd fulgte den afrikanske Østkyst mod Syd indtil *Raptum* (Kilva?) og *Prasum* (Cap Delgado?), ja man vil da maaskee hellerikke saameget forundre sig over, at Mauch ved Zimbaoe 40 Mile vestlig for Sofala fornylig har opdaget betydelige Ruiner, hvis Granitmure ligesaalidt kan tilskrives Portugiserne som nogen indfødt Folkestamme; Ruinernes Tilværelse omtales allerede af gamle portugisiske Forfattere. I Middelalderen besøgtes Østkysten meget af Araberne, som grundede Melinda og Mombas foruden andre Colonier og naaede sydpaa til Cap Corrientes (24° S. B.); Madagascar omtale de under Navn af »Maaneøen« (Qomr), en Benævnelse, der endnu har holdt sig i »Comorerne« ɔ: de smaa Maaneøer. I det 15de Aarh. gik Portugiserne fra Opdagelse til Opdagelse paa Vestkysten, fra hvilken de søgte at finde Vei til Præst Johans Rige, der, efter at være forsvundet fra Asien, pludseligt dukkede op i Afrika og tilsidst viste sig at være eensbetydende med Abessinien, og, naar det endelig tilføies, at Vasco da Gama allerede 1497 paa en smuk, solklar

Novemberdag under Mandskabets Jubel passerede »Cap det gode Haab« paa sin minderige Fart til Ostindien — da er det i Sandhed paafaldende nok, at Kjendskabet til det Indre saa længe har ladet vente paa sig. Rigtignok besøgte Lichtenstein i Begyndelsen af dette Aarhundrede (1803—6) Caplandet og Oranjefloden, men det varede længe, inden han fandt Efterlignere, og det er først de sidstforløbne Decennier, der have Fortjenesten af at have skaffet nogen Klarhed med Hensyn til det Indre. Først og fremmest maa her erindres Livingstone samt Nilsøernes Opdagere Speke og Baker, men ogsaa v. Decken, Anderson, Mauch og mange andre Forskere have indlagt sig store Fortjenester, og det uhyre *terra incognita* mellem Æqvator og Caplandet er nu paa vide Strækninger saa godt undersøgt, at man for Øieblikket vel er i Stand til at give et i Hovedtrækkene correct Billede af det sydafrikanske Høiland.

Idet vi efter disse historiske Betragtninger gaae over til en Skildring af Sydafrikas Naturforhold, turde det være rigtigst først at kaste et Blik paa Høilandets Rande. Af Mangel paa Kjendskab til Terrainforholdene mod Nord bliver det alene den vestlige, sydlige og østlige Rand, som her kunne gjøres til Gjenstand for Omtale, og det maa da først og fremmest bemærkes, at den regelmæssige og eensformige Terrassedannelse, som man tidligere har meent at kunne forudsætte overalt, i Virkeligheden kun har et temmelig indskrænket Omraade. Da man i lang Tid saagodtsom udelukkende maatte øse sin Viden fra Caplandet, bliver Feiltagelsen imidlertid forklarlig nok, thi her er Terrasseformen unægtelig udviklet med en høi Grad af Skarphed. Naar man fra den lave Sydkyst vandrer mod Nord, træffer man snart paa de fra V.—Ø. løbende Zwarteveld-Bjerge, hiinsides hvilke man betræder et mindre Plateau, den saakaldte »Karroo«; paa dennes Nordside rage Nieuweveld-Bjergene i Veiret, der danne Sydgrændsen for de store Høisletter ved Oranjefloden; men, viser end Kysten af nedre

Guinea nogenlunde tilsvarende Terrainformer, synes dog disse ganske at forsvinde længere sydpaa, og hvad Østranden angaaer, er det vel kun enkelte Steder, der frembyde nogen Tilnærmelse til Caplandets eiendommelige Trindannelse. I Reglen finder man en lav og flad Kyst, fra hvilken Landet paa forskjellig Maade høiner sig indefter, og Dragebjergene, som staae i Forbindelse med Nieuweveld og paa Grændsen af Natal hæve sig til henimod 10,000 p', synes allerede at standse ved Limpopofloden, i alt Fald som sluttet Kjæde. Ikke langt fra det indiske Hav mellem Victoriasøen og Østkysten ligger en Gruppe af vældige Sneefjelde, der i Kilimandjaro stige til en Høide af 18,800 p' og rimeligviis maae jævnføres med de Ptolemæiske »Maanebjerge«; men, da den antydede Sammenstilling unægtelig frembyder nogen Vanskelighed, og det omtalte Terrain i og for sig har en ikke ringe Interesse, turde der være Grund til at begaae noget nærmere ind paa Sagen og lidt udførligere at belyse et Problem, som i den nyeste Tid oftere har været Gjenstand for Drøftelse.

I 4de Bog af sin Geographi gjør den store Forsker fra Alexandria, efterat have omtalt Nilsøerne, som han henlægger til 6 og 7° S. B., en Bemærkning om »Maanebjergene« (*Σελήνης ὄρος*), i hvilken han oplyser os om, at de med vestlig Retning stryge under $12^1/_2$° S. B. og tilføre Nilsøerne Sneevand*). Forsaavidt der skulde være Tale om en bogstavelig Fastholden af de her anførte Positioner, der gjennemgaaende ere rykkede for langt mod Syd, maatte man ganske vist forkaste den Ptolemæiske Beretning som falsk, thi paa de Steder, han angiver, findes hverken Nilens Kildesøer eller høie Sneebjerge; men, naar man erindrer, at han ikke selv har bereist de paagjældende Egne og vistnok kun har kunnet støtte sig til Beretninger af Handelsmænd og Jægere, vil man ligesaalidt som nuomstunder under tilsvarende Forhold være berettiget til at

*) Ptolemæi Geogr. edd. Wilberg. 1838—45. Lib IV. cap. 7 og 8.

fordre en absolut Nøiagtighed i Stedsbestemmelsen. At den hos Ptolemæus meddeelte Fortælling om Nilens Udspring fra to store Søer i det æqvatoriale Afrika i Hovedtrækkene er fuldkommen sand, kan ifølge det tidligere Anførte ikke mere betvivles, og at hans Maanebjerge ere langt mere end en blot Fiction, turde vel med temmelig Sikkerhed fremgaae af det Følgende. I Aarene 1848, 49 fik man af Missionærerne Rebmann og Krapf Efterretning om høie Sneebjerge ikke langt fra Ostkysten nogle faa Grader Syd for Æqvator. Efterretningen blev i England modtagen med stor Mistro, og man søgte paa alle Maader at vække Tvivl om dens Rigtighed, men Sandheden maatte frem, og v. Deckens Undersøgelser, der i 1865 desværre kostede ham Livet, have baade hævdet Paalideligheden af Missionærernes Udsagn og tillige bragt os Vished om, at det kolossale Kilimandjaro er en Vulcan. Hvorvidt det storartede Vulcanterrain, hvortil foruden Kilimandjaro endnu henhøre andre Sneebjerge som Kenia og Doengo, virkelig har Afløb til Nilen, er endnu usikkert; men, da der i den hele paagjældende Deel af Afrika ikke findes andre Sneefjelde end de her omtalte, maa den Formodning vistnok ansees for velbegrundet, at det netop er Fortælligen om disse, som har foranlediget Ptolemæus til at optage »Maanebjergene« i sit vigtige Værk.

Uagtet det jo ganske vist ikke mangler paa Undtagelser, og isolerede Bjergpartier ingenlunde ere saa ganske sjeldne, bestaaer dog Sydafrika gjennemgaaende af Høisletter, hvis Niveau fordetmeste turde ligge ved 3—4000'. Med Undtagelse af Caplandet ere Jordbundsforholdene endnu meget ufuldstændigt kjendte, skjøndt man dog paa den anden Side ikke savner Iagttagelser, der kaste noget Lys over Bygningen i det Hele og Store og tillade os at gjøre en Antydning om dennes Beskaffenhed. I sin Aarsberetning til det geogr. Selskab i London 1852 bemærkede Murchison i Anledning af et af Hall udkastet Kort over Capcolonien, at Sydafrikas fremherskende Bygning maatte antages at svare til dettes syd-

lige Deel. Mod Vest, Syd og Øst bestaaer Caplandets Kystregion af Leerskifer og Gneis med granitiske Gjennembrud, derpaa følger silurisk Sandsteen, der ligesom Underlaget har Fald indefter, og endelig kulførende Dannelser. Over disse gamle Formationer, der gjennemgaaende indtage de høitliggende Rande, hviler i et Slags Centralbækken en Suite af Lag, som alene indeholde Land- og Ferskvandsforsteninger, og dette sætter os i Stand til at udtale den Formodning, at Sydafrika i længst forsvundne Tider omsluttede en stor Sø eller Sump, af hvilken de nuværende Vande fra Tsad indtil Ngami ere Levninger. Siden den Tid er Afrika imidlertid hævet betydeligt, Randenes Sammenhæng deelviis sprængt, og Vandene have fundet Afløb. Ogsaa Livingstones Undersøgelser tale til Gunst for en Bassinform af det indre Sydafrika. Henimod Zuga optræder en Kalktuf, som breder sig Hundreder af engelske Mile videre nordpaa og indeholder Forsteninger, der svare til de i Ngami levende Arter; i Barotse-Dalen og ved Liba bestaaer Grunden af dyb Alluvialleer, men Nord for Coanza findes en af Trap hævet Glimmerskifer, hvis Lag hælde mod det Indre af Landet, ved Congo Granit, og denne sidstnævnte Bjergart er ogsaa fremherskende i Damara-Landet mellem Walfisch-Bai og Barmen. Saavidt det synes, frembyder Østkysten lignende Forhold; i Natal f. Ex. dannes Underlaget af Gneis-Granit, som overleires af silurisk Sandsteen. Det vil saaledes vise sig, at de senere Aars Reiser og Undersøgelser kun tjene til at bekræfte den ovenfor berørte Hypothese, og, skjøndt vort Kjendskab til disse Egnes geognostiske Forhold endnu er høist mangelfuldt baade med Hensyn til Omraade og videnskabelig Nøiagtighed, synes det for Øieblikket temmelig rimeligt, at Murchison rigtig har gjennemskuet Grundplanen for Sydafrikas Bygning. — Foruden i »Maanebjergene« optræde vulcanske Phænomener ogsaa i Camerun-Gruppen (12800 p'), der ligger ved den inderste Deel af Guineabugten og ved Siden af talrige Kratere og Lavastrømme tillige har et dampende

Solfatara at opvise; ved nedre Zambese har man opdaget Guld og ved Vaalfloden ikke ubetydelige Diamantleier.

Paa Floder og Indsøer er Sydafrika rigt. Hvad Floderne angaaer, er deres Længde og Vandrigdom ofte betydelig, men paa Grund af Høisletternes i det Hele hurtige, tildeels terrasseformige Nedskraanen mod de begrændsende Have ere Strømsnævringer og Vandfald hyppige i deres nedre Løb, og de spille derfor langtfra den Rolle med Hensyn til Samfærdslen, som der under andre Forhold kunde være Tale om. Til Atlanterhavet flyde navnlig Congo, Coanza, Cunene og Oranjefloden, til det indiske Hav Limpopo og den lange Zambese. Blandt de mod Vest gaaende Vanddrag er Congo ustridigt den mærkeligste, og man tager næppe feil ved at henregne den til de største Floder paa Jorden; selv ved lav Stand har den en Vandføring af henved 2 Mill. Kub.' i Secundet, og 300 Sømiil fra Kysten sporer man endnu dens Strømning og Vand. Som dens vigtigste Tilløb har man tidligere nævnt Kassabi og Quango, men efter de nyeste Undersøgelser af Livingstone synes den at udspringe i de kilderige Egne Syd for Tanganyika ikke langt fra øvre Zambese (Liambey). Rigtignok er Livingstone selv af den Mening, at den store Flod, han her har opdaget, — nemlig Lualaba — skulde være den øvre Nil, men uden at tale om, at Lualabas Vandmængde mindst er 3 Gange saa stor som Bahr el Abjads, har den ligesom Congo ifølge Regntidens Indtræden paa den sydlige Halvkugle sin høieste Stand i December og Januar, medens Nilen ved Gondokoro staaer høiest i August og September. Da der saaledes af gode Grunde ikke kan være Tale om at bringe Lualaba i Forbindelse med Nilen, og Congo er den eneste, hvis Vandmængde er anseelig nok til at forudsætte Lualaba som Kildeflod, maae vi altsaa henføre denne sidste til Congosystemet, og, har end Livingstone ikke erhvervet sig Fortjenesten af at have opdaget Nilens Kilder, har han dog efter al Sandsynlighed løst en anden Opgave, der selv for sig alene vilde være betydelig nok til at sikkre ham et evigt Navn

i Geographiens Historie. Ogsaa til Zambese er Livingstones Navn uadskilleligt knyttet*). I sit øvre Løb gjennemstrømmer den med sydlig Retning det frugtbare Dallandskab Barotse og bøier derpaa mod Øst, idet den danner flere Vandfald, af hvilke Masivatunja (Victoria Fall) vistnok er et af de prægtigste, som overhovedet existerer; høie Dampsøiler stige op over Faldet, og milevidt kan man høre dets Buldren. Længere

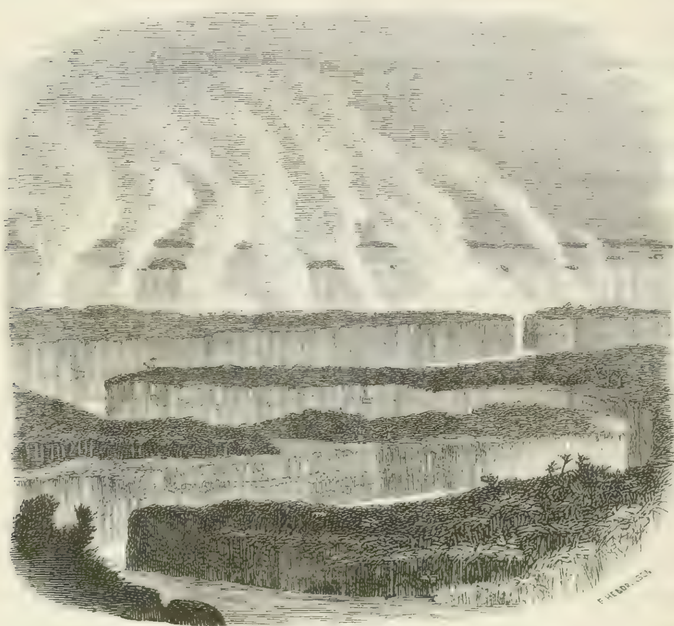

Fig. 120. Masivatunja Fald (efter Livingstone).

østerpaa gjennembryder Floden i et snevert Pas Lupata-Bjergene og udtømmer gjennem et stort Delta sine Vande i det indiske Hav, men ogsaa i sit nedre Løb er den paa Grund af Sandbanker og Lavvande vanskelig at beseile og som Sydafrikas Floder i det Hele taget uden synderlig Vigtighed for Samfærdslen. — Af de sydafrikanske Indsøer ere Victoria-

*) Livingstone: Expedit. to the Zambese. 1865.

og Albert-Nyanza allerede tidligere omtalte, og det skal her kun tilføies, at den første, som naaer en Høide af 3100 p′, har mere jævne, aabne Omgivelser, medens den anden, hvis Niveau er betydelig lavere (1940 p′), er en virkelig Alpesø; den sydligere liggende Tanganyika staaer ikke i Forbindelse med Nilen. Vestlig for Mozambik-Kysten findes de af Livingstone opdagede Søer Nyassa og Schirva, af hvilke den første gjennem Schire har Afløb til Zambese; længere sydpaa mellem den 20de og 21de Bredegrad ligger Ngami-Søen paa en Høide af henved 3500 p′.

Med Hensyn til *Klima* og *Planteverden* er det sydafrikanske Høiland som Heelhed betragtet endnu kun ufuldstændigt undersøgt. Bedst kjender man i saa Henseende den sydligste Deel. I Capstaden, hvor Havet udøver sin mildnende Indflydelse, er Middeltemperaturen for Vinter og Sommer + 10 og + 16° R., men paa Høisletterne i det Indre hersker et udpræget Fastlandsklima, og om Vinteren strækker Nattefrosten sig nordpaa ligetil Zambese. Paa Cap er den aarlige Regnmængde 23″ og falder især om Vinteren; længere nordpaa begynder Passaten og den tropiske Sommerregn (Octbr.—April), men, da Dragebjergenes Østside allerede har berøvet Vinden en stor Deel af dens Fugtighed, *faaer det Indre kun ringe Nedslag og en tør Steppenatur*, navnlig mod Vest. Med Undtagelse af de østlige Kystlandskaber er Mangel paa Skove et for disse Egne charakteristisk Træk, og dog er Planteverdenen, idetmindste paa Cap, baade artsrig og eiendommelig. Talrige Proteaceer, Geranier og Irisplanter udfolde her deres anseelige, smukt farvede Blomster, Lyngfamilien opnaaer i disse Egne sin største Artsrigdom (af Erica-Gruppen findes c. 500 Sp.), og de kjødfulde, ildelugtende Stapelier minde i deres hele Udseende om de for Amerika saa betegnende Cactusplanter. Skjøndt Steppen ofte er overordentlig tør, er den dog selv i dette Tilfælde ingenlunde blottet for Planteliv, og i den vandløse »Kalahari-Ørken«, der i Continentets Indre strækker sig

fra Oranjefloden til Ngamisøen, findes en forholdsviis rig Vegetation af Græsser og tornede Acaciebuske, som i gunstige Aaringer endnu forøges ved den over store Strækninger selskabeligt udbredte Vandmelon (*Cucumis Caffer*); i de sandede Egne paa Vestsiden mellem 14 og 23° S. B. voxer det mærkelige »Naaletræ« *Welwitschia mirabilis**), hvis knoldeformige, oventil flade Stamme har et Omfang af indtil 14′ og ikke bærer andet Løv end tvende 6′ lange, vedblivende Frøblade. Paa Østkysten er derimod Plantevæxten langt rigere og frembyder i Natal endogsaa enkelte Palmer; længere nordefter indtræder Monsunskifte, hvilket bl. a. er bekjendt fra Øen Zancibar, hvor Kryddernelliken dyrkes stærkt, men i det

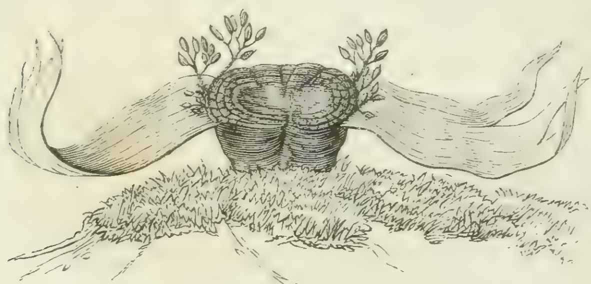

Fig. 121. Welwitschia.

Indre er det først ved Zambese, at den tropiske Regn og den tropiske Vegetation udfolde deres fulde Kraft. Mægtige Skove og udstrakte Savanner optræde her i broget Vexel, og det fortjener særligt at fremhæves, at vi i Congoflodens Omraade fra Lualaba til Atlanterhavet træffe egentlige Urskove, som ellers ere en sjelden Fremtoning i Afrika; længst mod Vest, hvor Skoven skal frembyde megen Lighed med den brasilianske, dækker den store Strækninger af Angola, og paa Kysten er Oliepalmen, der allerede findes ved Tanganyika, maaskee lige saa hyppig som i Øvreguinea.

*) Tidsskr. f. Naturvid. 1864. p. 324.

Af Culturplanterne ere Rug og Byg indskrænkede til Caplandet, medens Hveden gaaer længere nordpaa, men i den tropiske Zone dyrker man dog navnlig Durra i Forbindelse med Bananer, Jordnød og Yams, og i Kystlandene mod Vest og Øst træder Risen til. Viinranken lykkes fortræffeligt paa Cap; mange Steder dyrkes ogsaa Bomuld og Sukkerrør.

Ligesom vi i allerstørste Delen af Mellem- og Sydafrika finde det samme Præg hos Klima og Planteverden, saaledes frembyder ogsaa det dyriske Liv omtrent samme Udseende over hele den Deel af Continentet, som ligger Syd for Sahara. Arternes Antal er særdeles betydeligt, men, hvad der strax ved første Øiekast udmærker disse Egne, er den forbausende Rigdom paa store fiirføddede Dyr (Elephant, 5 Næsehorn, 2 Flodheste etc.), der virkelig er i den Grad betegnende for Landskabets Udtryk, at den fordetmeste lave, steppeagtige Vegetation paa mange Steder kommer til at spille en underordnet Rolle i physiognomisk Henseende. I Modsætning til det tropiske Amerika ere her ligesom i Ostindien Rovdyr, Drøvtyggere og Tykhudede stærkt udviklede, men paa den anden Side besidder dog Faunaen et tilstrækkelig selvstændigt Præg i Sammenligning med det sydlige Asiens ved saa absolut eiendommelige Former som t. Ex. Giraffen og Flodhesten. Flokke af Elephanter og Næsehorn opsøge navnlig de fugtige Lavninger, medens Flodhestene tumle sig i Floder og Indsøer, og stribede Heste (Zebraer etc.) med Vindens Hurtighed streife omkring i Stepperne; de store tykhudede Dyr jages stærkt, deels for deres Tænder og Horn, deels for deres Kjød, der især af Flodhesten er meget velsmagende, og Elphenbeen hører som bekjendt til de vigtigste Handelsartikler i hele det tropiske Afrika. Af Drøvtyggerne (70—80 Arter) udgjøre Antiloperne Hovedmassen og erstatte de Syd for Sahara manglende Hjorte. Med talrige Arter befolke de i uoverskuelig Mængde de græsrige Steppelande og ere paa mange Steder saa lidet sky, at den Reisende næppe formaaer at bane sig Vei imellem dem, men af andre

Drøvtyggere findes kun faa, blandt hvilke navnlig maa udhæves Giraffen og et Par Oxearter. Mellem Rovdyrene er Løven den største og farligste og hersker her med samme uindskrænkede Myndighed som Kongetigeren i Ostindien. Foruden den optræder ogsaa Leoparden, Gueparden, den stribede og plettede Hyæne samt en Mængde slanke, ofte smukt tegnede Viverrer; derimod findes ingen Maarer og, med Undtagelse af Abessinien, heller ingen Bjørne. Gnaverne repræsenteres bl. a.

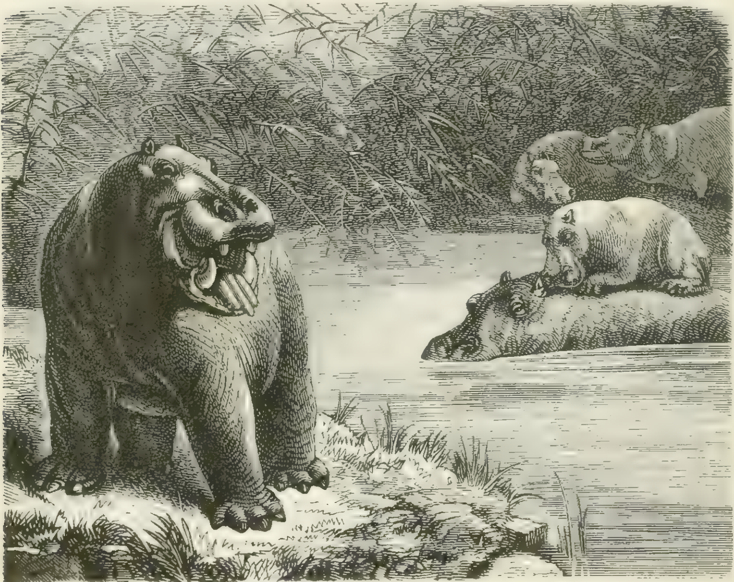

Fig. 122. Gruppe af Flodheste.

af mange gravende Blindmuus (*Bathyergus, Georhychus* etc.), Harer og Egern samt den langhalede capske Springhare (*Pedetes Caffer*), Gumlerne af flere Jordsviin (*Orycteropus*) og Skældyrarter. Paa Aber er Afrika overordentlig rigt, ja overtræffer maaskee endog Brasilien. Siirlige Marekatte og plumpe, langhovedede Bavianer ere her de egentlige Charakteerformer, men paa Guineakysten samt i visse Dele af det Indre færdes to store, haleløse Aber: Chimpanzen og Gorillaen, af hvilke

den sidste*), der opdagedes i Midten af nærværende Aarhundrede af Savage, opnaaer en Høide af 5' og er lige saa frygtet for sin Vildhed som for sine gigantiske Kræfter.

Fig. 123. Gorilla.

Er Pattedyrverdenen meget rig, saa er Fuglefaunaen det ikke mindre. Gribbene ere talrige mod NO. og S., og den langbenede Slangefalk *(Gypogeranus)* er en enestaaende Charakteerform; ogsaa Pisangæderne *(Musophaga* etc.*)*, Perlehønsene og den mærkelige heireagtige *Balæniceps* ere eiendommelige for Afrika, som ligeledes besidder mange Lærker, Trapper, Gjøge og stæragtige Fugle *(Lamprotornis)*. Over hele Afrika finder man meer eller mindre hyppig den totaaede Struds, der lever selskabeligt og ikke sjeldent holdes som Huusdyr især for Fjedrenes og Æggenes Skyld; Hannen opnaaer en Høide af 8', og dens Hurtighed er saa overordentlig, at den kan tilbagelægge mellem 5 og 6 geogr. Miil i Timen. Af Papegøier har Afrika kun faa, men en stor Velstand paa Traner, Storke, Marabustorke, Heirer og Ibis'er. Blandt Krybdyrene maa fremhæves mange Landskildpadder og Kamæleoner, hvilke sidste næsten ere udelukkende eiendommelige, flere Krokodiller og talrige Hugormearter, hvorimod Piilhovederne mangle. Fiskefaunaen er ufuldstændigt kjendt, men synes især at udmærke sig ved Maller, Karper, Mormyrer og Flodlæbefisk; Insectverdenen har forholdsviis faa Sommerfugle, derimod en Mængde Løbebiller, Termiter,

---

*) Huxley: Stellung des Menschen. 1863. (deutsch von Carus). p. 52.

Græshopper og Fluer, blandt hvilke sidste Tsetsefluen paa Grund af sit farlige Stik endog har erhvervet sig europæisk Berømmelse. — Af Huusdyr holdes især Oxer, Geder og Faar; Elephanten tæmmes som bekjendt ikke.

Inden vi slutte Betragtningen af Afrikas Naturforhold, maae vi endnu kaste et Blik paa de i det indiske Hav liggende Øer og Øgrupper, nemlig Madagascar, Mascarenerne og Comorerne, Amiranterne og Seychellerne. Af disse er **Madagascar**, der ved Mozambikcanalen adskilles fra Fastlandet, ikke alene den betydeligste, men ogsaa, naar man tager Hensyn til Dyreverdenens eiendommelige Beskaffenhed, næsten at betragte som et særegent Continent. Ifølge de nyeste, af Grandidier anstillede Undersøgelser, er det fuldstændig urigtigt, naar man tidligere har tænkt sig Øen gjennemskaaren fra N.—S. af en mægtig Bjergkjæde, hvis Forgreninger paa Kysterne nær ganske dækkede Landet; den franske Reisende oplyser os tværtimod om, at Madagascar kun er bjergrig mod Nord og Øst, medens Øen derimod mod Syd og Vest er Lavland og Slette. Bjergene stige ingensteds over Middelhøide, og, om end Granit og krystallinske Skifere ikke mangle, synes dog navnlig mesozoïske Dannelser at have en vid Udbredelse. Mod Øst er Klimaet fugtigt, mod Vest derimod tørt, og i Overeensstemmelse dermed have de østlige Egne en yppig Plantevæxt, medens Vestsiden er temmelig gold og øde; blandt Culturplanterne er navnlig Risen af Vigtighed. Dyreverdenen udmærker sig især ved sine talrige Halvaber og Viverrer, særegne Pindsviin (Tenrec) samt mange Duer og Vandhøns, men mangler egentlige Aber, Gnavere (med Undtagelse af et Egern), Drøvtyggere og store Tykhudede saavelsom Gribbe, Trapper og endnu andre paa Fastlandet tilstedeværende Former. De særegne strudseagtige Fugle, som tidligere have levet paa Øen,

maae vel nu betragtes som uddøde; i det mindste gjælder dette sikkert om *Æpyornis*, der maa have været dobbelt saa stor som den afrikanske Struds, og hvis Æg i Indhold have svaret til 150 Hønseæg.

Ogsaa Mascarenerne (Ile de France, Bourbon, Rodriguez) udmærkede sig oprindelig ved en høist forunderlig, nu uddød Fauna af Duer og Vandhøns, der besad den fælles Eiendommelighed at mangle Flyveevne. Øerne, som navnlig bestaae af vulcanske Dannelser, ere i det Hele høie og bjergrige, og paa Bourbon forekommer endog en virksom Vulcan. Blandt deres nu forsvundne Fugle er især Dronten*) berømt: en stor, tyk, duunbeklædt Due, der endnu i Begyndelsen af det 17de Aarh. var hyppig paa Ile de France, men senere er saa fuldstændigt udryddet, at vi nuomstunder, fraseet enkelte Levninger af Skelettet, væsentlig maae hente vort Kjendskab til dens underlige Personlighed fra gamle, nederlandske Malerier.

Fig. 124. Dronte.

Stater og Folkestammer.

Eraniske Folk.

Idet vi efter Betragtningen af Afrikas Naturforhold gaae over til en Behandling af Folkestammerne i denne Verdensdeel, ville vi først henvende vor Opmærksomhed paa den eraniske Race, der rigtignok har sin stærkeste Udbredelse mod Nord,

*) Lütken i Tidsskr. for Naturvid. 1859. pag. 291.

men dog heller ikke mangler i Mellem- og Sydafrika. Som det fra Indledningen vil erindres, sondres den eraniske Race ganske i Almindelighed i tre store Sprogstammer, nemlig den indoeuropæiske, semitiske og hamitiske. Af disse forekommer den førstnævnte alene i Afrika som europæiske Colonister, og den **semitiske** repræsenteres kun af tvende Folk: Araberne og Abessinierne, af hvilke sidstnævnte dog ingenlunde ere af ublandet Herkomst. Da Araberne tidligere have været Gjenstand for en udførligere Behandling med Hensyn til Historie, Cultur og nuværende Tilstande, maae vi her væsentlig indskrænke os til at henvise til det under Asien Meddeelte, og det skal endnu kun tilføies, at, ligesom de i deres Velmagtstid have spillet en stor politisk Rolle i Nordafrika og i alt Fald ved deres Tro skaffet sig betydelig Indflydelse i Sudan og ved det indiske Hav, saaledes udgjøre de paa de omtalte Steder endnu den Dag i Dag en ikke uvæsentlig Deel af Afrikas Befolkning. Abessinierne ere rigtignok mørke, undertiden næsten sorte, men Udseendet nærmer sig stærkt til det arabiske, og deres gamle Sprog — det saakaldte Ghyz — var nær beslægtet med den himyaritiske Dialekt i Jemen. Naar det fremdeles tilføies, at deres Traditioner pege hen til Indvandringer fra Arabien, og at saadanne beviisligt have fundet Sted endnu i den seneste Tid om end i ringe Udstrækning, bliver det vel rimeligst at opfatte Abessinierne som en Blanding af Arabere og Negere, dog saaledes, at det semitiske Element er det overveiende. Abessinien har i sin Tid været en mægtig og blomstrende Stat, og de vidtløftige Ruiner af **Axum** (Obelisker, Altare, Kongegrave etc.), mellem hvilke man har opdaget saavel græske som arabiske Indskrifter, tyde paa en under forskjellige Indvirkninger vidt fremskreden Cultur, der vel ogsaa for en Deel maa tilskrives Christendommens Indførelse i Constantin d. Stores Dage. I Løbet af Middelalderen gik imidlertid Riget stærkt tilbage, og siden Mahomedanernes, navnlig Gallaernes, Indfald i det

15de og 16de Aarhundrede har det næsten befundet sig i en Opløsningstilstand. Rigtignok ventede man i den seneste Tid, at der vilde oprinde bedre Dage med den begavede og energiske Theodors Thronbestigelse, men hans Lunefuldhed og Grusomhed bidroge snart til at forøge den herskende Forvirring, og, da han endelig indviklede sig i en Kamp med Englænderne, mistede han Krone og Liv 1868. Befolkningens Cultur og Sædelighed lader meget tilbage at ønske, og, skjøndt Christendommen af Navn er den herskende Religion, sporer man kun lidet dens Indflydelse, undtagen forsaavidt det er Skik at smykke sig med Kors og Rosenkrandse samt at lade sig døbe een Gang om Aaret; Polygami er almindeligt, skjøndt det kun er Fyrsten tilladt (!) at holde Harem, og Slaveri synes tillige at finde Sted i temmelig stor Udstrækning. Retspleien staaer særdeles lavt, og, bliver en Morder greben, overlades han gjerne den Myrdedes Familie til Afstraffelse. Straffene bestaae som oftest i forskjellige Lemlæstelser, der ogsaa undertiden anvendes paa Krigsfanger. Om Aandscultur er saagodtsom ikke Tale, og af Næringsveiene er Agerbruget den eneste, der har nogen Betydning. Den nuværende, meget forfaldne Hovedstad er **Gondar. Magdala** er bekjendt fra Theodors Kamp mod Briterne, og i **Lalibala** findes flere, tildeels fra meget gammel Tid hidrørende, monolithiske Kirker, som ere udhugne i faste Fjeldmasser og ikke alene i deres Art ere fuldstændig enestaaende, men af hvilke flere tillige røbe en høi Grad af kunstnerisk Dygtighed. — Abessinien har en Størrelse af omtr. 7500 geogr. □ Mile med et Indbyggerantal af 3 Millioner.

Blandt de **hamitiske Folk**, hvis Udbredelse udelukkende er indskrænket til Afrika, ville vi først og fremmest betragte Ægypterne, der, som Efterkommere af et af Jordens ældste og mærkeligste Culturfolk, naturligviis gjøre Krav paa en ganske særlig Opmærksomhed. Naar det erindres, at Arabisk længe har været det herskende Sprog i Ægypten, turde det forsaavidt

vistnok synes uberettiget at henføre Nutidens Ægyptere til de hamitiske Folk; men, da det koptiske Sprog i alt Væsentligt er eensartet med det gammel-ægyptiske og endnu ikke var ganske uddød i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, vil den ethnographiske Plads, der her tildeles Ægypterne, saaledes ingenlunde være uden Grund, og det saameget mindre, som Ny-Ægypterne i en ganske paafaldende Grad have bevaret den gamle ægyptiske fra Sculpturer og Vægmalerier bekjendte Type. Rigtignok har Ægypten i Tidernes Løb været udsat for Indvandringer af Hyksos, Persere og Grækere, Romere, Arabere og Tyrker, men saavel Landbefolkningen i Øvre-Ægypten som navnlig Kopterne have endnu de samme lange Øine, den samme korte Næse, store Mund og de samme flade Fødder, der i fordums Tid udmærkede Pharaonernes Undersaatter; de have bibeholdt den samme mørke, bronceagtige Hudfarve og have arvet den samme Tarvelighed og udholdende Taalmodighed, der var et saa charakteristisk Træk hos de gamle Pyramidebyggere. I Oldtiden spillede Ægypterne som bekjendt en fremragende culturhistorisk Rolle ved deres mærkelige Religionssystem, deres Kastevæsen, Literatur (Hieroglyphik) og storslaaede Bygningskunst og forstode tildeels at bevare deres særegne Civilisation under Persernes, Grækernes og Romernes Herredømme; men ved Arabernes Indfald i det 7de Aarhundrede begynder en ny Æra, der senere har ladet Ægypterne dele Skjæbne med alle andre mahomedanske Folk. Under den fra Korstogenes Historie noksom berømte Saladin lagdes Grunden til Mammelukkernes Magt, og, skjøndt den osmanniske Sultan Selim d. 1ste erobrede Landet 1517, vedblev dog dette krigerske Aristokrati at hævde sin Betydning ligetil den franske Invasion 1798. Efterat Mehemet Ali ved et græsseligt Blodbad i Cahirah 1811 havde tilintetgjort de sidste Rester af Mammelukkerne, søgte denne kraftige Despot ikke alene at skaffe sig større Uafhængighed overfor Porten, men ogsaa i forskjellige Retninger at hæve Landets Productionskraft, og, da

de senere Herskere have fulgt hans Politik, synes Ægypten efter en lang Forfaldsperiode nu at gaae en lykkeligere Fremtid imøde.

Medens Nutidens Ægyptere, trods deres Lighed med Oldtidens, efter det ovenfor Meddeelte dog ikke kunne betragtes som noget typisk Exempel paa de hamitiske Folk, gjælder derimod dette i høi Grad om de i Atlas og Vest-Sahara boende Berber-Stammer, der ligesom deres Frænder Ægypterne og Gallaerne i en forhistorisk Tid maae antages at være indvandrede fra Asien. De ere alle Mahomedanere og leve mest af Kvægavl, skjøndt ogsaa Agerbrug og Handel beskjæftiger dem endeel. I Tunis benævnes de »Zuaver«, i Algier »Kabaïler«, i Marokko »Schilluk« og i Sahara »Tuaregg« (bedre Imoscharh); selv kalde de sig »Masigh« eller »Amasigh« ɔ: frie Mænd. Hudfarven er meget forskjellig, thi, medens den visse Steder i Atlasbjergene endog er paafaldende hvid, ere Kabaïlerne mørke, undertiden næsten sorte, og Tuareggerne lysebrune, hvor de ikke have blandet sig med Negerblod. Siden Franskmændene satte sig fast i Algier, har man faaet bedre Kjendskab til Kabaïlerne, der skildres som godt begavede, krigerske og frihedselskende Folk, der leve i Landsbyer under en særegen demokratisk-republikansk Forfatning og især sysselsætte sig med Agerbrug. Tuareggerne beskjæftige sig derimod fornemmelig med Kvægavl og holde store Hjorde af Kameler og Faar. Det er høie, kraftige, stridbare Folk, især de, der høre til Stammerne Hogar og Asgar; fra gammel Tid bruge de at tilhylle Ansigtet med et særegent Klæde, det saakaldte Litham, hvorved de ikke alene have til Hensigt at sikkre sig mod Ørkenvindens Indflydelse, men tillige at skjule Munden, som det ansees for meget upassende at vise blottet. Navnet Tuaregger (ɔ: Frafaldne) er givet dem af Araberne, som herved lade dem høre, at de have forladt deres oprindelige Christendom, om hvilken deres Sprog imidlertid har bevaret et interessant Minde i Ordet »Mesiah«, hvilket de anvende istedenfor Allah. Omtrent ved Aar 1740

trængte Kelovi-Stammen ind i Landskabet Aïr og underkastede sig dettes Negerbefolkning, med hvilken der senere er indtraadt stærke Blandinger; Sultanen residerer i **Agadés**, der nuomstunder er en ubetydelig, af Leerhytter bestaaende By, men i fordums Dage har været rig og blomstrende ved sin Handel med Guldstøv. En vigtig Indtægtskilde for Kelovierne er at forsyne en Deel af Sudan med Salt, som de hente fra Gruberne mellem Bilma og Kalala med Karavaner paa indtil 3000 Kameler.

Beslægtede med Berberne, saavidt man kan dømme efter enkelte Levninger af deres Sprog, var ogsaa den mærkelige, forlængst uddøde Befolkning paa de canariske Øer nemlig Guancherne*). Efter længe at have værget sig mod Spanierne, som i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede under Bethencourts Anførsel begyndte Øernes Erobring, maatte de endelig bukke under for deres Fjenders Politik og overlegne Hjælpemidler, og paa Teneriffa, der længst formaaede at hævde sin Uafhængighed, skulle de sidste Rester af dette heroiske Urfolk være omkomne ved en frygtelig Pest (Madorra), som hidrørte fra, at Spanierne efter Slaget ved Laguna 1494 havde ladet deres faldne Fjender henligge ubegravede. Hvorvidt nu denne og andre lignende Beretninger ere fuldstændigt paalidelige, faaer man vel for Øieblikket lade uafgjort, men saameget er sikkert, at de tappre og frihedselskende Guancher af de spanske Erobrere bleve behandlede med hensynsløs Grusomhed, og at ingen Guancher af ublandet Race i Aarhundreder har existeret paa de canariske Øer. Efter gamle Forfatteres Meddelelser vare Øerne deelte i mange smaa Kongeriger, dog saaledes, at, i alt Fald paa Teneriffa, en af disse Fyrster blev betragtet som Overkonge. Naar en Konge var død, blev den nye »Mencey« udvalgt i Folkets Forsamling under særegne Høitideligheder; man rakte ham Overarmsbenet af en fordums

---

*) Humboldt: Reisen in den Æqvinoctialgeg. I. 1859. p. 157—61. Webb et Berthelot: Hist. nat. des iles Canaries. Tome I. Part I. 1842. p. 119—145.

Monarch, hvilket tjente som Scepter, og, idet han kyssede det og hævede det over sit Hoved, svor han »at varetage sine Undersaatters Vel«, hvorpaa de tilstedeværende Høvdinger aflagde ham Hyldingseden. Befolkningen var deelt i Adelige, Præster og Menigmænd, og, hvor aristokratisk Forfatningen var, seer man blandt Andet deraf, at Præsterne lærte Folket, »at den store Aand (Achaman) havde først skabt de Adelige og givet dem alle Landets Geder; derpaa havde han skabt de Menige, som ogsaa forlangte Geder, men det høieste Væsen svarede, at Folket var til for at tjene Adelen og havde ingen Eiendom behov«. Aristokratiet var ogsaa forpligtet til at holde strengt paa sin Værdighed, thi en Adelsmand, der nedlod sig til med egne Hænder at malke en Ged, blev udstødt af sin Stand. Guancherne troede paa et høieste Væsen og et andet Liv, ligesom de ogsaa brugte at balsamere deres Afdøde og hensætte dem i Fjeldgrave; Høvdingernes Lig fik en Stav i Haanden og en Krukke Mælk ved Siden. Deres vigtigste Rigdom var de store Gedehjorde, hvis Skind de garvede og anvendte til Klæder, men de kjendte Intet til Metallernes Brug og boede i Huler, som de anlagde i den bløde vulcanske Tuf. De roses meget for deres rene Sæder, og, have de end ikke været i Stand til at fortsætte deres Tilværelse til Nutiden, vil dog altid deres særegne primitive Cultur og tragiske Skjæbne gjøre dem til Gjenstand for Historikerens og Ethnographens Opmærksomhed.

Til de hamitiske Folk, hvis stærkeste Udbredelse falder i den nordlige og nordvestlige Deel af Afrika, henhøre endnu visse Stammer Syd for Abessinien mellem Maanebjergene og det indiske Hav, navnlig Gallaerne og Somalierne. Det er velskabte, brune Folk, der gjennemgaaende leve som Nomader, og hvis Traditioner pege hen paa en tidlig Indvandring fra Arabien; Somalierne berette endog, at deres Stammefader Isaakh skal være kommen fra Hadramaut. De nordlige Gallaer ere et mahomedansk Rytterfolk, der længe have været farlige Naboer for Abessinien; de sydlige Gallaer ere derimod Hedninger

og tilbede et høieste Væsen, som de kalde Vak og tænke sig under Skikkelse af Maanen. Efter Brenner ere disse sydlige Gallaer et vildt Krigerfolk, og, hvor deres Navn nævnes, veed man, at det gjælder Kamp og Blod. I Aarhundreder have de ligget i Feide med deres uforsonlige Fjender, de mahomedanske Somalier; men, kan man end ikke frikjende dem for Grusomhed, synes de paa den anden Side heller ikke at mangle en vis Ærlighed og Ridderlighed i Optræden. Naar den aftagende Maane forsvinder fra Himlen, bliver der stille i Leiren, og de foretage sig Intet af Vigtighed, ja samles end ikke til Dands, før Nyet atter tændes. Deres mest eiendommelige Vaaben er den saakaldte Kampring, der er forsynet med en kort Jernpig og bæres paa Tommelen og den lille Finger af høire Haand; Kvindens Vilkaar ere forholdsviis gode, og, naar Manden frier ved at tilkaste hende sin Halskjæde, kan hun efter eget Tykke modtage den eller kaste den tilbage. Fødemidlerne ere meget kraftige og bestaae væsentlig af Kjød og Mælk; naar man i de maaneklare Nætter forlyster sig med Dands, er det ogsaa Skik at drikke varmt Blod, som skaffes tilveie ved at aarelade en Ko paa Halsen. Hjordene bestaae mest af Hornkvæg, Geder og Faar; Heste og Kameler holdes kun i ringe Antal.

Til Afrikas eraniske Stammer maae endnu henregnes Fellataerne og Nubierne, skjøndt de begge i sproglig Henseende staae meget isolerede og ikke lade sig indordne under nogen af de ovenanførte Grupper. Fellataerne*) (Fulbe, Singul. Pullo) ere lysebrune, velskabte Folk med regelmæssige Ansigtstræk, der kun undtagelsesviis, hvor stærkere Blandinger have fundet Sted, vise nogen Tilnærmelse til Negertypen. Deres oprindelige Hjemstavn tør vel med nogen Rimelighed søges i

*) Barth: Reisen und Entdeck. II. 1860. p. 160 o. f.

Asien, skjøndt Historien ganske tier om en Indvandring østerfra; derimod er det bekjendt, at de i nyere Tider fra Egnene ved Senegal stadigt have udbredt sig længere mod Øst gjennem Sudan, og at de for Øieblikket endog ere stærkt i Færd med at nærme sig Nilen. Fellataerne ere tildeels ivrige Mahomedanere og afskye som saadanne saavel stærke Drikke som Dands og Musik. De beskjæftige sig især med Kvægavl, hvorhos de dog tillige drive noget Agerbrug samt ikke ringe Industri og have i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede under den talentfulde Mahomed Bellos Regjering spillet en stor politisk Rolle i Mellemafrika; for Tiden er deres politiske Magt brudt, og de forskjellige Riger (Sokoto, Gando, Massina) befinde sig i en meer eller mindre anarchisk Tilstand. Af Byerne i **Sókoto**, hvortil ogsaa henregnes Landskabet Adamaua, maa foruden Hovedstaden **Sókoto** og det herligt beliggende **Jakoba** (50.000 I.) endnu erindres **Kanó**, som er interessant ved sin omfattende Handel og betydelige Bomuldsindustri; i **Massina** ikke langt fra Djuliba ligger den for Orkenhandelen vigtige Stad **Timbuktu**, der i 1826 rigtignok blev erobret af Fellataerne, men som stadigt gjøres dem stridig af Tuaregger og Arabere.

Hvad endelig Nubierne angaaer, de saakaldte Barabra (Singul. Berberi), da er det bekjendt, at deres Land i det 5te Aarhundrede efter Chr. blev erobret af Abessinierne, hvorpaa de senere ved den østromerske Keiserinde Theodoras Bestræbelser bleve omvendte til Christendommen. I det 7de Aarhundrede begyndte Arabernes Angreb, men først fra Saladins Dage fandt Indvandringer Sted efter en større Maalestok, der snart ledede til, at Befolkningen forlod Christendommen og gik over til Islam. Saavidt man kan skjønne, ere Nubierne oprindelig en sydfra indvandret, negeragtig Stamme, der i Tidernes Løb har blandet sig stærkt med Araberne. Det er velskabte, brune eller sorte Folk, som have temmelig regelmæssige Træk og for største Delen beskjæftige sig med Agerbrug.

Som bekjendt, gjør det **osmanniske Tyrki** Fordring paa Høihedsretten over store Strækninger af det nordostlige Afrika, nemlig: Ægypten, Barka, Tripolis og Tunis, der tilsammen have et Areal af henved 50,000 geogr. □ Mile med 11½ Mill. Indbg.

Ægypten med sine Vasalstater Nubien, Sennaar og Kordofan har et Omraade af 31,000 □ Mile med et Indbyggerantal af 8½ Mill.; men heraf udgjør det egentlige Ægypten kun 10,000 □ Mile med lidt over 5 Mill. Indvaanere. Landet bestaaer deels af Nildalen og Deltaet, deels af den til begge Sider omgivende Ørken, og, da det ifølge det Foregaaende vil være bekjendt saavel med Hensyn til sine Naturforhold som med Hensyn til Hovedmassen af sin Befolkning, bliver det her altsaa nærmest Byerne og den nuværende Culturtilstand, paa hvilke vi maae fæste vor Opmærksomhed. Hovedstaden **Cahirah** *) (354,000 Indbg.), som ligger ved Nilen, netop dér, hvor Deltaet begynder, er næstefter Constantinopel den største og pragtfuldeste By i den hele mahomedanske Verden. Dens Oprindelse skriver sig fra det 7de christne Aarhundrede, da Amru grundede det gamle Fostat paa et Sted, hvor nogle Duer havde bygget Rede i hans Telt, og det var først 3 Aarhundreder senere, at Fatimiden Moïzz anlagde det til Fæstning og Residents bestemte Cahirah, der fra Saladins Tid kom til at spille Hovedrollen. Denne Fyrste gav nemlig Fostats Indbyggere Tilladelse til at flytte derhen, ligesom han ogsaa opførte Borgen og i flere Retninger sørgede for Byens Forskjønnelse, og det engang mægtige Fostat aftog efterhaanden i den Grad, at det længe kun har existeret som en lidet anseelig Forstad til det rige Cahirah. Ægyptens Hovedstad har endnu ganske bevaret sit østerlandske Præg, og, skjøndt den efter europæiske Begreber vistnok har et temmelig forfaldent Udseende, gjælder dog endnu tildeels Ibn Khalduns Ord: »Den, som ikke har seet Cahirah, har ikke kjendt Islams Storhed«. Fra det høitlig-

---

*) Mehren: Cahirah og Kerafat. 1870.

gende Citadel har man en prægtig Udsigt over Byen med dens uregelmæssige Bygningsmasser, Minareter og Kupler, dens Haver, Pladse (Esbekieh) og brogede Menneskevrimmel; paa Ost-

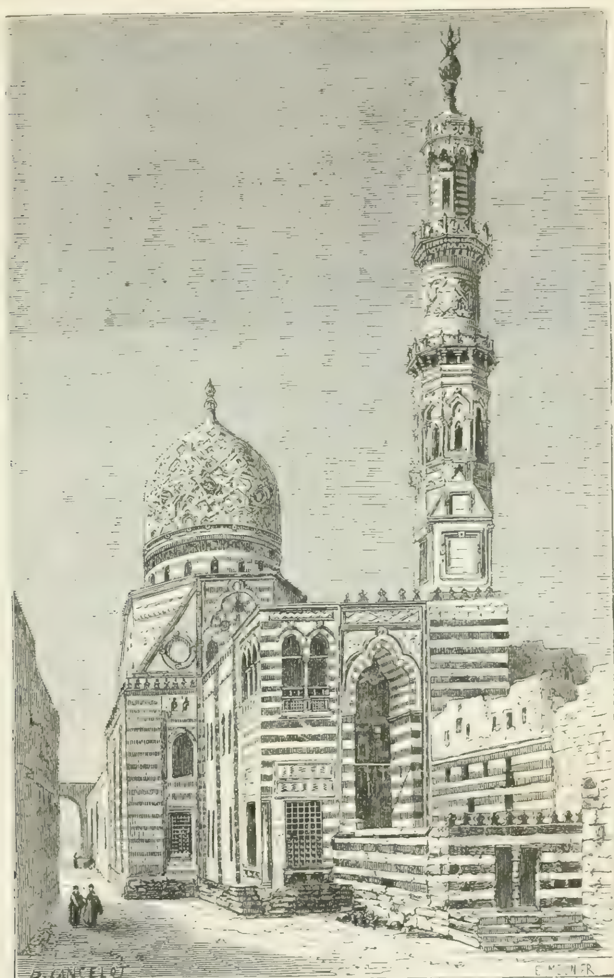

Fig 125. Kaït Bay (Cahirah).

siden ligger den store Kirkegaard Kerafat, blandt hvis talrige, hensmuldrende Mindesmærker vi især udhæve den prægtige Moskee Kaït Bay. Ogsaa Omegnen frembyder overordentlig

Interesse, og det vil være tilstrækkeligt at nævne Pyramiderne, Ruinerne af *Memphis* og den store Sphinx for at fremkalde Erindringen om det storartede Culturliv, som her saa tidligt har formaaet at sætte sig Minder, der endnu synes stærke nok til at trodse Aartusinder.

Fig. 126. Den store Sphinx.

Ved Kysten af Middelhavet nær den vestlige Grændse af Deltaet ligger den gamle berømte Handelsstad **Alexandria** (Iskenderieh; 220,000 Indbg.), som blev grundlagt af Alexander d. Store og i Oldtiden var ikke mindre navnkundig ved sin

glimrende Videnskabelighed end ved sin omfattende Handel. Byen har nuomstunder et stærkt europæisk Præg og indeholder kun lidt af Fortidsminder, men er, hvad Udførslen angaaer, den vigtigste Plads i Ægypten. Ved Mundingen af Deltaets vestlige Hovedarm ligger **Raschid** (Rosette), og nær Mundingen af den østlige **Damiat** (Damiette), hvilken sidste har betydelig Export af Riis; **Sues** ved det røde Hav og **Port Said** ved Middelhavet betegne begge Endepuncterne af Suescanalen og ere i rask Opkomst. Af Byer Syd for Cahirah turde der kun være

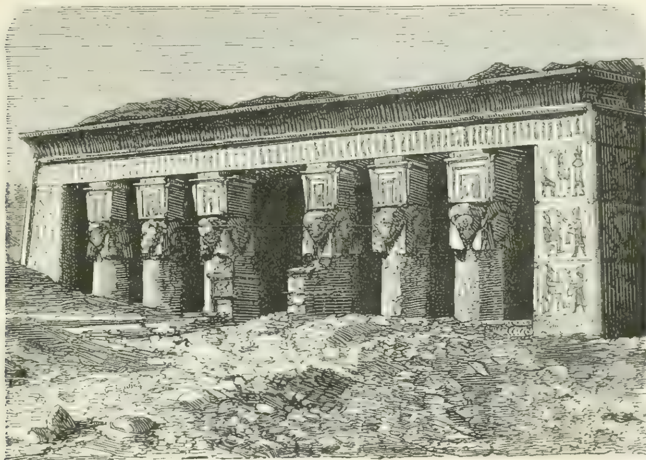

Fig. 127. Templet ved Denderah.

Grund til at berøre det yndigt beliggende **Siut** samt Ægyptens sydlige Grændsestad **Assuan** *(Syene)*, men derimod maa det erindres, at navnlig den øvre Deel af Nildalen er forbausende rig paa storartede Oldtidslevninger*), saasom Gravene ved Beni Hassan, Templet ved Denderah, Ruinerne af den gamle Verdensstad *Thebæ* (Templer, Kolosser, Kongegrave etc.) samt Templerne ved Edfu og paa Øen Philæ — en Samling af Mindesmærker, der er enestaaende paa Jorden og fører Oldtiden

*) Adams: Valley of the Nile. 1867.

ind i Nutiden med en saa overvældende Kraft, at Betragteren næsten troer sig hensat i Pharaonernes Dage.

Ægyptens Befolkning er temmelig blandet og bestaaer foruden af Ny-Ægyptere (Fellaher, Kopter), som udgjøre Hovedmassen, tillige af en Deel osmanniske Tyrker og Europæere i Forbindelse med adskillige andre Folk. Landet er et arveligt Statholderskab, og Fyrsten bærer Navn af »Vicekonge« (Khedive). Med Undtagelse af de christne Kopter, hvis Antal beløber sig til 150,000, ere Ægyptens øvrige Beboere næsten alle Mahome-

Fig. 128. Fra Thebæs Ruiner.

danere (Sunniter), og Oplysningen er i det Hele meget tilbage, uagtet Skolernes Antal er betydeligt. Den vigtigste Næringsvei er Agerbruget, der især sysselsætter sig med Korn- og Bomuldsavl. Industrien er kun ringe, men Handelen, som rigtignok for største Delen er i Fremmedes Hænder, ret anseelig; den drives navnlig fra Cahirah, Alexandria og Sues og beskjæftiger sig, hvad Udførslen angaaer, fornemmelig med Bomuld. Saavidt det synes, vil den i 1869 aabnede Suescanal ikke undlade

at faae en væsentlig Indflydelse paa Udviklingen af den ægyptiske Handel, men om dette storartede Arbeide maa det dog bemærkes, at det i Oldtiden baade har været paabegyndt af de gammelægyptiske Pharaoner og fuldstændigt gjennemført af Ægyptens persiske Behersker Darius d. 1ste.

For Nubiens Vedkommende maa erindres Hovedstaden **Chartum** (50,000 I.), som ligger ved Sammenløbet af den blaa og hvide Nil og har betydelig Handel med Elphenbeen og Gummi. Bander af omstreifende Jægere og »Handelsmænd« anstille jævnlig Slavejagter i de tilgrændsende Negerlande, hvilket dog i den senere Tid tildeels er bleven undertrykt af den ægyptiske Regjering, der tillige søger at udvide sit Herredømme sydpaa til de store Søer.

Som tyrkiske Vasalstater foruden Ægypten ere tidligere anførte Tunis, Tripolis og Barka*). Af disse har **Tunis** en Størrelse af 2150 g. □ Mile med 2 Mill. Indbyggere. Hovedstaden **Tunis** (125,000 I.) ved en Bugt af Middelhavet er en anseelig By med talrige Moskeer, smukt Slot og et af Carl d. 5te grundlagt Citadel, medens **Kairvan**, som fordum var rig og glimrende, nu er ubetydelig. Landet er tildeels meget frugtbart, og Udførslen ingenlunde ringe; et Par Miil fra Tunis ligge de anseelige Ruiner af *Carthago*, der dog for største Delen hidrøre fra den senere romerske og byzantinske By. I **Tripolis** (13,300 □ Mile med 850,000 Indbg.), hvortil ogsaa henregnes den store Oasegruppe Fezzan, maae fremhæves Hovedstaden **Tripolis** (ved Middelhavet), som har livlig Karavanhandel med Mellemafrika, samt længere østerpaa ved Lebda prægtige Levninger af det gamle *Leptis*; **Murzuk** i Fezzan er en vigtig Karavanstation, hvor der tillige opkræves Told af de Slaver, som fra Sudan føres nordpaa. For **Barkas** Vedkommende maa det være tilstrækkeligt at berøre Handelspladsen **Bengasi** paa Vestkysten samt nordpaa i Nærheden af Middel-

*) Til Ruinerne conf. Barth: Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres. I. 1849.

havet de mærkelige Ruiner af *Cyrene* med et udstrakt og velbevaret Nekropolis.

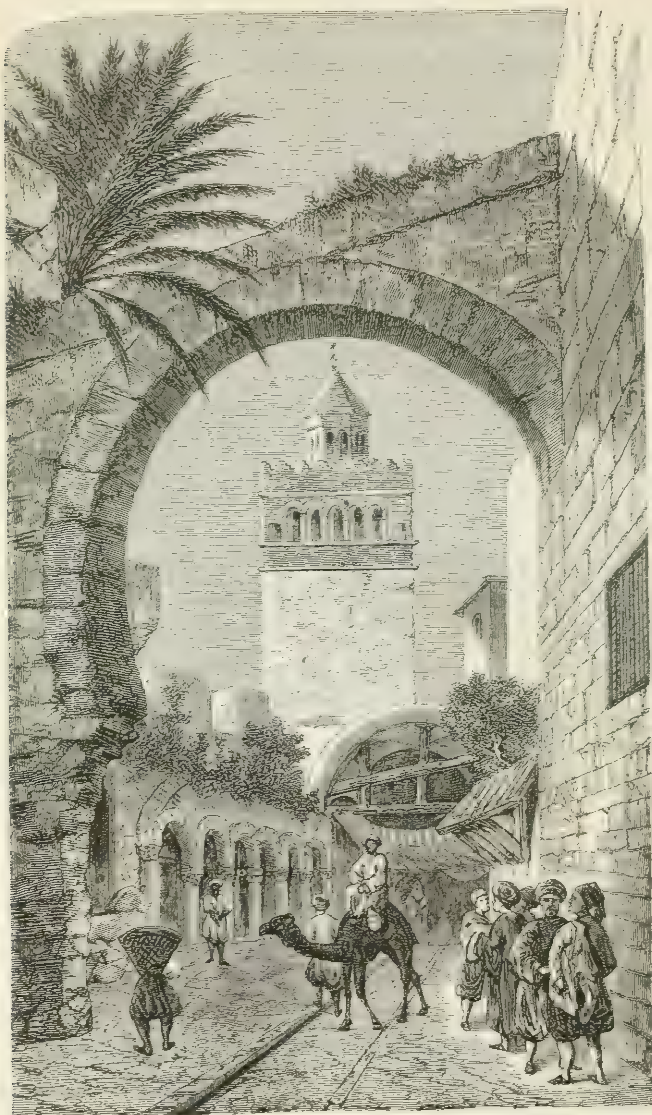

Fig. 129. Gadeparti fra Tunis.

Den franske Coloni **Algier**, hvis Erobring begyndte i Aaret 1830, har et Areal af 12150 geogr. □ Mile med henimod 2½ Mill. Indbg. Dens Besiddelse har kostet Franskmændene betydeligt baade af Penge og Menneskeliv, men Colonisationen skrider kun langsomt frem, og Udbyttet er endnu langtfra tilfredsstillende. Algier henhører deels til Atlasbjergene, deels til Sahara og har nordpaa i Nærheden af Middelhavet anseelige Strækninger af ypperligt Culturland (Tell). Den indfødte Befolkning bestaaer foruden af Arabere og Berberstammer (Kabaïler) tillige af de saakaldte Maurere, der vel nærmest ere fremkomne ved en Blanding af de tvende foregaaende og især ere bosatte i Stæderne; Agerbrug og Kvægavl saavelsom Handel have et ikke ringe Omfang, men Industrien er endnu ubetydelig. Hovedstaden **Algier** (65,000 I.), som tillige er Generalgouvernørens Sæde, ligger amphitheatralsk ved Middelhavet kronet af Deyens gamle Borg (Kasbah) og har, siden den kom i Franskmændenes Hænder, for største Delen faaet et europæisk Tilsnit; den er tillige godt befæstet og har livlig Handel. **Oran** mod Vest og **Bona** mod Øst ere ligeledes Kystbyer; i det Indre ligger **Constantine** *(Cirta)*, Numiderkongernes gamle Residents, i en vild, næsten utilgængelig Fjeldegn, hvor den lige til 1837 heldigt forsvarede sig mod Franskmændene, der forøvrigt endnu ikke ganske have tilendebragt Kampen med Stammerne i det Indre.

Sultanatet **Marokko** Vest for Algier har et Omraade af 12,200 geogr. □ Mile med 6 Mill. Indbg., der ligesom i Algier bestaae af Araber- og Berberstammer samt Maurere, hvilke sidste have den meste Indflydelse og navnlig ere bosatte i Stæderne. Landet er i det Hele stærkt i Forfald, Agerbruget middelmaadigt og Regjeringen uden Myndighed. **Fez** med 150,000 Indbg. er Maghrebs hellige Stad og den vigtigste By

i det fjerne Vesten; skjøndt den er gaaet meget tilbage, har den dog endnu nogen Industri og staaer i ethvert Tilfælde langt over Landets anden Hovedstad **Marokko** (50,000 I.). Den sædvanlige Sommerresidents er **Mekines**, som er forholdsviis godt bygget og omkrandset af smukke Haver. **Mogador** ved Atlanterhavet er den vigtigste Havn og besøges ligesom **Tanger** (ved Gibraltarstrædet) endeel af europæiske Skibe; paa Kysten af Middelhavet eie Spanierne adskillige Smaabyer, af hvilke vi især fremhæve **Cëuta**.

Syd for Atlasbjergene ligge de store Oasegrupper Tafilet og Tuat, der dog nærmest maae betragtes som uafhængige. Tafilet er af overordentlig Betydning for Karavanhandelen og det commercielle Hovedpunct for Omsætningen mellem Berberiet og Sudan.

De atlantiske Archipeler beherskes for største Delen af Portugiserne, som eie Azorerne, Madeira-Gruppen og de capverdiske Øer, medens Spanierne besidde Canarerne. Med Undtagelse af Capverderne ere disse Øer allerede opdagede i det 14de Aarh. af italienske Søfarere, men bleve først i det 15de Aarh. coloniserede af Nybyggere fra den pyrenæiske Halvø. Naturforhold og Producter saavelsom den mærkelige Urbefolkning paa de canariske Øer (Guancherne) ere tidligere omtalte; af Byer ville vi kun fremhæve **Funchal** paa Madeira samt paa Teneriffa **St. Cruz** og **Orotava**. Det samlede portugisiske Areal er 140 geogr. □ Mile med 444,000 Indbg., det spanske 132 □ Mile med 284,000 Indvaanere.

Æthiopiske Folk.

Skjøndt vi ganske vist allerede i den østlige Deel af Sahara komme i Berøring med negeragtige Stammer, er det dog

først hiinsides det store Ørkenbælte i Mellem- og Sydafrika, at den æthiopiske Race ret kommer til Udvikling. Ligesom Naturforholdene i disse Egne baade med Hensyn til Klima, Plante- og Dyreverden ere af en heel anden Beskaffenhed end Saharas og Nordkystens, saaledes har ogsaa Menneskelivet et andet, mindre humant Præg, og den paafaldende Mangel paa historisk Baggrund vil i Forbindelse med den nuværende i det Hele ringe Cultur tilstrækkeligt afgive Vidnesbyrd om, at det tropiske Afrika længe har afgivet et Opholdssted for en lavere staaende Race. Til denne henhøre foruden de egentlige Negere ogsaa Kaffer- og Congofolkene saavelsom Hottentotterne, men baade i physisk og sproglig Henseende frembyde disse væsentlige Forskjelligheder indbyrdes, og, skjøndt historiske Efterretninger om en Indvandring mangle, er det dog vel kun de førstnævnte, der oprindelig have hjemme paa Afrikas Jord. Hvad de egentlige **Negere** angaaer, da henregnes til disse foruden Mandingoerne og Jolofferne i Vest-Sudan tillige Befolkningen i Bornu, Vadai og Darfur samt Stammerne i Øvre-Guinea og den østlige Deel af Sahara (Tebuerne). Baade i legemlig og aandelig Henseende er Negertypen høist eiendommelig og kan uden Tvivl gjøre Fordring paa en udførligere Behandling. Skelettet er smalt, ligesom sammentrykt, hvilket især viser sig ved Hjernekassens, Brystkassens og Bækkenets Form, de enkelte Knokler ere forholdsviis plumpe, Armene saavelsom Benene lange og Fødderne flade. Hvad særlig Hovedet angaaer, er Hjernekassens Rumfang omtrent 10 Kub.″ mindre end hos Europæerne, Næseroden stærkt indtrykt, Ansigtsvinklen næppe over 70 Grader og Kjæberne store og fremstaaende med skraat udliggende Fortænder. Paa Grund af den stærke Afleiring af Pigment er Hudfarven i Reglen sort, Huden glat, svagt behaaret og ildelugtende, og det korte, tætvoxende Hovedhaar uld- eller filtagtigt. Musculaturens Udvikling er gjennemgaaende svagere end Skelettets, især for Benenes Vedkom-

mende, og det fortjener ligeledes at udhæves, at Underlivet er fremstaaende og Venerne saavelsom alle Kirtelorganer stærkt udviklede. Ikke mindre eiendommelig er Negeren i aandelig Henseende. Selv i en fremrykket Alder vedbliver han at være Barn, han har stærk Hukommelse og levende Phantasi, men mangler Tænksomhed og Handlekraft, han er godmodig, forfængelig og snakkesalig og ifølge sit sangvinske Sind ligesaa hengiven til sandselig Nydelse som udsat for heftige Overgange fra Jubel til den sorteste Fortvivlelse. Polygami er almindeligt, og Kvinden, der erhverves ved Kjøb, betragtes ganske som Mandens Eiendom, der efter Omstændighederne byttes eller udleies; iøvrigt bliver hun dog i Reglen ikke haardt behandlet, og det bør ligeledes fremhæves, at Slavernes Vilkaar ingenlunde ere ugunstige, ja at de hos visse Stammer endog næsten betragtes som Medlemmer af Familien.

Skjøndt Mahomedanismen ved sydpaa vandrende Araber- og Berberstammer tidligt skaffede sig Indgang i Mellemafrika, har dog den oprindelige Fetischtilbedelse vedligeholdt sig hos mange herboende Folk indtil vore Dage. Rigtignok vil man som oftest finde, at den hedenske Neger har Forestillingen om et høieste Væsen, der har frembragt Verden og Mennesket, men i det Hele spiller dette kun en underordnet Rolle i hans religiøse Bevidsthed, hvorimod han seer Guder overalt i sin Omverden: i Himmellegemerne, Floderne, Havet, Træer og Bjerge, og i Vindens Susen eller Dyrenes Skrig hører Dæmonernes Røst. Selv i Fuglefjer, Stene eller Kunstproducter skjuler sig muligviis en Aand, med hvem det kan være ham af Vigtighed at leve i god Forstaaelse, og, falde hans Tanker paa en saadan Gjenstand, bliver den hans Fetisch; har han for Fremtiden Lykken med sig, kommer den i Ry og udleies eller udlaanes; i modsat Fald bliver den efter Omstændighederne indespærret eller brændt, og han søger sig da en anden, der maaskee vil vise sig mere føielig. Til Tryllemidler har han megen Tiltro, og ved høitidelige Leiligheder offres gjerne Men-

nesker, hvilket navnlig efter stor Maalestok finder Sted i Dahomey. Under saadanne Forhold betegner Mahomedanismen et ubetinget Fremskridt, og det er Islams Fortjeneste forlængst at have tændt Historiens og Civilisationens Lys hos flere mellemafrikanske Negerfolk; allerede ved Enden af det 11te Aarhundrede banede den sig Veien til Bornu*), og i Begyndelsen af det 13de blev den antaget af Mandingoerne**), som grundede Riget Melli, der først i Slutningen af det 15de Aarh. maatte bukke under for Sonrhay. Forsaavidt der er Tale om Stater, er Forfatningen despotisk, og, hvor Koranen er herskende, mangler i Reglen ikke en vis Civilisation; som de vigtigste Næringsveie vil man gjennemgaaende finde Agerbrug i Forbindelse med Kvægavl, men Negerne ere tillige ret flinke Handelsmænd, især Mandingoerne, og Industrien er ligeledes paa sine Steder ikke ubetydelig.

Blandt Negerstaterne i Mellemafrika er det uden Tvivl **Bornu** (2400 g. □ Mile, 5 Mill. Indv.), der mest gjør Fordring paa Opmærksomhed. Som det synes, opnaaede Landet sin største Blomstring i Slutningen af det 16de Aarh. under Edriss Alaoma; senere har det lidt meget ved Fellataernes Angreb, men er ved disses politiske Adsplittelse atter kommet saaledes til Kræfter, at det efter Rohlfs Mening for Øieblikket er den mægtigste Stat i Sudan. Beskatningen er kun ringe, og der hersker fuldkommen Næringsfrihed; Agerbrug, Handel og Industri ere i en forholdsviis blomstrende Tilstand, og Staten underholder en ret vel udrustet Armee, men Sultanen beriger sig stadigt, ligesom Mellemafrikas andre mahomedanske Herskere, ved at gjøre Slavejagter til de sydlige hedenske Negerlande, og Rohlfs har seet Karavaner med indtil 5000 Slaver afgaae nordpaa. Hovedstaden **Kuka** (60,000 Indbg.) i Nærheden af Tsadsøen bestaaer for største Delen af kegleformige,

---

*) Barth: Reisen und Entdeck. I. 1859. pag. 346.

**) ibid. II. 1860. pag. 268.

med Strudsæg prydede Straahytter, der overalt beskygges af prægtige Træer. Den dannes af tvende, adskilte Dele, af hvilke den østlige, som er solidere bygget, tjener Hoffet til Opholdssted; Markedet er af stor Betydning for Omsætningen med det Indre, og den staaer tillige i livlig Handelsforbindelse med Middelhavskysten, især Tripolis. Det længere østerpaa liggende **Vadai** (Hovedstad **Abeschr**), der efter langvarige indre Stridigheder i den seneste Tid synes at vinde i Fasthed og Ro, er ligesom Bornu et mahomedansk Land, hvorimod Staterne paa Guineakysten, af hvilke vi særlig ville udhæve **Dahomey** (Hovedstad **Abomeh**) og **Aschanti** (Hovedstad **Kumassi**) ere typiske Arnesteder for den afrikanske Fetischdyrkelse. De ere begge despotisk regjerede, og alle vigtigere Begivenheder høitideligholdes ved Menneskeoffringer; Dahomey er desuden interessant ved sin Armee, som for en stor Deel bestaaer af Kvinder. I nyere Tider er Slavehandelen fra Guineakysten næsten ophørt, og Exporten bestaaer nu især af Palmeolie; i Landskabet Jóruba NV. for Benin ligger den vigtige Handelsplads **Ibádan**.

Medens vi i Mellemafrika, om end ikke udelukkende, træffe en Befolkning af egentlige uldhaarede Negere, finde vi i det sydafrikanske Høiland Syd for Æqvator forskjellige Stammer, der vel maae henregnes til den æthiopiske Race, men dog baade i physisk og sproglig Henseende frembyde saa iøinefaldende Eiendommeligheder, at de bestemt maae sondres fra de sorte Beboere af Sudan. Om en Deel af disse Folk og da navnlig Kafferne er der Grund til at troe, at de ikke oprindelig tilhøre Afrika, og, ligesom det er hævet over enhver Tvivl, at Negerne tidligere have havt en større Udbredelse nordpaa end nuomstunder, saaledes turde ogsaa deres Omraade mod Syd være blevet stærkt indskrænket ved Indvandring af fremmedartede Stammer, som imidlertid ikke have undgaaet Paavirkning af de oprindelige Beboere. Skjøndt historiske Efterretninger om en saadan Indvandring ganske mangle, og vi i det Høieste formaae

at støtte den ved usikkre Sagn, savne vi paa den anden Side ingenlunde Kjendskab til nyere Folkebevægelser indenfor selve Sydafrikas Omraade, og, ligesom endnu i forrige Aarhundrede Damaraerne vandrede fra det centrale Høiland mod SV. til deres nuværende Bopæle, saaledes er ogsaa den bekjendte Betschuanerstamme Makololo fra Oranjefloden draget nordpaa til Liambey og har underkastet sig den derboende Negerbefolkning. Den vigtigste Plads i Sydafrikas Ethnographi tilhører ustridigt **Kafferne**, til hvilke man foruden de egentlige Kaffere (Zuluer etc.) ogsaa henregner Betschuanerne, Damaraerne og Congofolkene saavelsom Suahilierne mellem Cap Delgado og Brava, der dog ere stærkt paavirkede af Araberne; det er i det Hele brune, ret velskabte Folk, og deres nærbeslægtede Sprog frembyde store Forskjelligheder fra Negernes Tungemaal. Da de egentlige Kaffere, som ere udbredte fra Capcoloniens Østgrændse til Zambese, ere grundigst kjendte, ville de følgende Bemærkninger nærmest gjælde dem, hvor ikke det Modsatte udtrykkeligt er fremhævet. Skjøndt Agerbruget i alt Fald hos Betschuanerne spiller en ikke saa ringe Rolle, maa dog Kvægavl ansees for den vigtigste Næringsvei, og Industri saavelsom Handel existere næsten kun af Navn: Kreaturerne samles om Natten i de ringformige Landsbyer (Kraaler), og, forsaavidt Manden ikke er beskjæftiget med Krig eller Jagt, er Kvægets Røgt og Pleie samt Tilvirkningen af Suurmælk hans eneste Beskjæftigelser. De religiøse Forestillinger ere lidet udviklede, og egentlig er det vel kun de afdøde Høvdingers Aander, der ere Gjenstand for almindelig Tilbedelse; Forfatningen er oprindelig reent patriarchalsk, men leilighedsviis kan en fremragende Høvding optræde med fuldstændig despotisk Myndighed, saaledes som det i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede var Tilfælde med Chaka, der i Spidsen for en Armee paa 30—50,000 vilde Karle længe var en Skræk for alle omboende Folk. Kvinden bliver i det Hele haardt behandlet og nærmest betragtet som Trældyr. Pigen

erhverves ved Kjøb og betales med 10—70 Høveder efter hendes Rang; forresten hersker ligesom hos Negerne Polygami om Omskærelse. Med Hensyn til Begavelse og Handlekraft staae Kafferne utvivlsomt høiere end Negerne og ere navnlig bekjendte som ivrige og fiffige Politikere.

Vest for Betschuanerne i de tørre Steppeegne henimod Atlanterhavet færdes **Hottentotterne**, der baade i legemlig og aandelig Henseende henhøre til de lavest staaende af alle afrikanske Stammer. Det er smaa, magre, brungule Folk, Mændene i Reglen 5, Kvinderne 4′ høie, med næsten abeagtige Ansigtstræk og et eiendommeligt, i Duske voxende Haar. Da man i visse Dele af Kafferlandet hyppigt træffer hottentottiske Stednavne og tillige finder de særegne Steenhøie, som Hottentotterne opføre til Ære for Maanen, og paa hvilke de henlægge Offre af Grene og Pilespidser, saavel i Damaralandet som Øst for Ngami-Søen, er man berettiget til at forudsætte, at de tidligere have havt en langt videre Udbredelse end nuomstunder, og dette bekræftes ogsaa af Kafferne, hvis nuværende Omraade ifølge gamle Sagn fordum skal have været beboet af Hottentotter. Da Hollænderne under van Riebecks Ledelse i Midten af det 17de Aarh. grundede Capcolonien, vare Hottentotternes Vilkaar utvivlsomt langt bedre end nuomstunder, og endnu i 1668 var man enig om, at deres Begavelse ikke stod tilbage for en almindelig Hollænders. De boede i Landsbyer og levede af Kvægavl og Agerbrug; men, da Colonisterne, der for en stor Deel vare deporterede Forbrydere, trængte til Arbeidere, fandt man snart sin Regning ved at tvinge Hottentotterne til Slavetjeneste og bemægtige sig deres Kreaturer. I Aaret 1774 indførte man endog det berygtede »Comandosystem«, som bestod i en systematisk dreven Menneskejagt; Hottentotterne bleve indfangede eller dræbte, deres Kvæg gjort til Bytte, deres Landsbyer nedbrændte, og, da Englænderne, som i 1796 bemægtigede sig Capcolonien, i længere Tid fortsatte den samme smukke Fremgangsmaade, kunde dens sørgelige Følger paa de Indfødtes

aandelige og materielle Tilstand naturligviis ikke udeblive. Af de fordum temmelig talrige Stammer ere nu kun Korana, Namaqva og Griqva tilbage, men, da den sidste er meget blandet og taler Hollandsk, er den egentlige Hottentot-Type indskrænket til de tvende førstnævnte. Culturen er i det Hele yderst ringe, og det er kun undtagelsesviis, at der foruden Kvægavl og Jagt tillige drives lidt Agerbrug; deres religiøse Anskuelser ere kun lidet kjendte, hvorhos det dog fortjener at udhæves, at de aldrig synes at have benyttet Gudebilleder. De saakaldte »Buskmænd« staae endnu lavere end Hottentotterne, sove i Jordhuller, men have dog hist og her slette Hytter og holde lidt Kvæg. Det er meget smaa, magre Folk, der friste Livet som Jægere i det sydvestlige Afrikas øde Steppeegne og nærmest maae opfattes som Levninger af forarmede Hottentotstammer.

Det i physisk Henseende saa eiendommelig prægede **Madagascar** frembyder ogsaa en særlig Interesse med Hensyn til sin Befolkning. Foruden mørke, negeragtige Stammer finder man nemlig ogsaa lyse Folk, som i Udseende og Sprog slutte sig til Malayerne, samt endelig de smaa saakaldte Vazimbas, der gjerne betragtes som Efterkommere af Øens Urbeboere. Blandt Malayerne maae særlig udhæves Hovaerne, der i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede under Radamas Ledelse gjorde sig til herskende Folk; Radama bemægtigede sig hele Øen og skabte en forholdsviis velordnet Stat, der indtog en venskabelig Stilling overfor Europæerne. Den herskende Religion er et Slags Fetischdyrkelse blandet med visse polynesiske Skikke (Tabu) og de vigtigste Næringsveie Agerbrug og Kvægavl. I Landskabet Ankova ligger Hovedstaden **Tananarivu**.

Betydelige Strækninger af Mellem- og Sydafrikas Kystlande ere i Tidernes Løb blevne coloniserede af forskjellige europæiske Folk. Blandt disse maae først og fremmest nævnes

Briterne, som i Slutningen af forrige Aarhundrede bemægtigede sig den af Hollænderne grundede Capcoloni, der for Tiden har en Størrelse af 9000 g. □ Mile med c. 1/2 Mill. Indbg. Landet frembringer en Deel Korn og Viin, men beskjæftiger sig især med Faareavl, og Uld er den betydeligste Exportartikel. Foruden den malerisk beliggende Hovedstad **Captown**, som længe har været et stærkt besøgt Anløbssted for Ostindiefarere, maa tillige erindres den vigtige Handelsplads **Port Elisabeth**; i det ligeledes britiske Natal ligge **Pietermaritzburg** (Hovedstad) og **d'Urban**. Af Øerne i det indiske Hav: Mauritius (21 □ Mile), Amiranterne og Seychellerne, har den førstnævnte endog en større Handel end Caplandet og indbringende Sukkeravl; forresten besidder England Colonier i Senegambien (**Bathurst**) og Øvre-Guinea (**Freetown**, **Cap Coast** etc.) og udstrækker som bekjendt ogsaa sin Høihedsret til den eensomme vulcanske Fjeldø St. Helena, hvor det berømte Longwood endnu existerer til Minde om Napoleon den Stores Ophold.

Blandt **Portugisernes** Besiddelser maae navnlig fremhæves vide Landstrækninger i Nedre Guinea (Congo, Angola, Benguela) med den anseelige Handelsplads **Loanda** saavelsom Bissagos Øerne ved Senegambien og den lange Mozambik-Kyst, medens **Franskmændene** eie store Strækninger af Senegambien med Byen **St. Louis** samt i det indiske Hav Ile de Bourbon og en af Comorerne. Endnu maa erindres, at en stor Deel af Kysten ved det indiske Hav med den i mercantil Henseende vigtige Ø Zancibar, nu danner et uafhængigt Sultanat, og at de nordamerikanske Fristater i Øvre-Guinea have grundet Negerrepubliken **Liberia** med Hovedstaden **Monrovia**. — NO. for Capandet ligge de tvende Republiker **Oranjeflodfristaten** (2000 □ Mile) og den **Transvaalske Republik** (5400 □ Mile), hvis Hovedstæder henholdsviis ere **Bloemfontein** og **Pretoria**; de beherskes af hollandske Udvandrere fra Capcolonien og beskjæftige sig væsentlig med Kvægavl og Agerbrug.

Ved de foregaaende Skildringer turde det forhaabentlig være klart, at det afrikanske Fastland, trods sin compacte, sammensluttede Form, dog paa en vis Maade indbefatter to Verdensdele, og at det i Hovedsagen er Saharas Sydgrændse, som angiver Berøringslinien mellem begge. Baade i physisk, ethnographisk og culturhistorisk Henseende frembyde de tvende Halvdele iøinefaldende Modsætninger, men det lader sig paa den anden Side ikke nægte, at Afrika som Heelhed, med Undtagelse af Middelhavslandene, udmærker sig ved Særegenheder, der paatrykke dets Naturforhold og Culturliv et vist almindeligt Præg. Afrikas Naturforhold have gjennemgaaende en culturfjendsk Charakteer, og det kan derfor ingenlunde betragtes som en Tilfældighed, at det staaer saa langt tilbage i Civilisation og Samfundsorden. Dets Mangel paa betydeligere Bugter og Indskæringer i Forbindelse med Flodernes hyppige Useilbarhed i deres nedre Løb gjør det vanskelig tilgængeligt fra Havet, og den næsten overalt meget høie Temperatur virker slappende paa de Indfødtes Handlekraft baade med Hensyn til Aandens og det praktiske Livs Gjerning. De uhyre Steppe- og Ørkenlande forbyde Udviklingen af et roligt bosiddende Liv, og, hvor den tropiske Regn Maaneder lang sætter Tusinder af Qvadratmile under Vand, hemmes af andre Grunde Civilisationens Omraade i mangfoldige Retninger. Lader det sig end ikke nægte, at den sorte Race staaer forholdsviis lavt i aandelig Henseende, saa kan det paa den anden Side hellerikke oversees, at den lever under physiske Forhold, der ere alt andet end gunstige for Udviklingen af humane Samfundstilstande, og, skjøndt Afrikas eraniske Stammer utvivlsomt staae høiere med Hensyn til aandelige Anlæg, have dog ogsaa disse kun formaaet at hæve sig lidet over det barbariske Standpunct. Kun Middelhavets Kyster og den ægyptiske Nildal bære Minder om en herlig Cultur indenfor Oldtidens Omraade, der med Undtagelse af den ægyptiske dog skyldes fremmede Indvandringer; i Arabernes Velmagts Dage ombyttedes denne med Islams særegne

Civilisation, som i Løbet af Middelalderen tillige blev af nogen Betydning for Sudan; men i nyere Tider er ogsaa denne i Hovedsagen forsvunden, og Barbari eller Halvcultur har længe været herskende i Nord- og Mellemafrikas mahomedanske Lande.

AMERIKA.

Almindelig Indledning.

Det amerikanske Continent, der adskiller Atlanterhavet fra det stille Hav og har et Areal af 750,000 g. □ Mile, er den af Jordens store Landmasser, som har den største Udstrækning fra N—S, idet det fra de nordligste Egne af den arktiske Verden fortsætter sig mod S. indtil 56° S. B. (Cap Horn). Længst mod NV. adskilles det fra Asien ved det smalle Beringstræde, og N. for Fastlandets Kyst ligge talrige, tildeels betydelige Øer samt en større, sammenhængende Landmasse nemlig Grønland. Amerika har en paafaldende langstrakt Form og deler sig naturlig i en nordlig og sydlig Halvdeel, der forenes ved Guatemala og den smalle Landtange ved Panama, medens tillige en svagere Forbindelse er antydet af den lange Antilkjæde, som danner Ost- og Nordgrændsen for det caraïbiske Hav. Kystlinien udmærker sig i det Hele ved en temmelig høi Grad af Simpelhed især for Sydamerikas Vedkommende, hvor kun Patagoniens Vestside opløser sig i et Virvar af Bugter og Øer; fra Centroamerika udgaaer Halvøen Yucatan, og fra Nordamerika navnlig Florida, Californien, Labrador og Alaska. Af det Sidstnævnte fremgaaer allerede, at Nordamerikas Kystlinie er mere uregelmæssig end

Sydamerikas, men dette vil blive endnu tydeligere, naar man erindrer, at Nordamerika har flere betydelige Bugter, saasom Hudson B., Lawrence B. og den lange California B., samt at den nordlige Deel af Vestkysten udmærker sig ved en lignende eiendommelig Bugt- og Ødannelse som den, der charakteriserer Patagoniens bjergfulde Vestside.

Ligesom Amerika i det Hele frembyder et temmelig simpelt Kystomrids, saaledes udmærker det sig ogsaa ved paafaldende simple og regelmæssige Terrainforhold. Forsaavidt det kun gjælder at opfatte de store, almindelige Træk, maa den nye Verden nærmest skildres som en uhyre Dal, thi den har gjennemgaaende høie Rande og et lavtliggende Indre. Langs Continentets Vestside fra Iishavet til Cap Horn strækker sig et uhyre, fordetmeste vulcansk Høiland, der har en Længde af omtr. 2000 geogr. Miil, og som maaskee bedst betegnes med det almindelige Navn »Cordillererne«. I Nordamerika, hvor det har en anseelig Brede, omslutter det betydelige Høisletter, hvis Rande mod Vest og Øst ere betegnede af lange, sneeklædte Bjergkamme; i Centroamerika indsnevres det stærkt, og i Sydamerika, hvor Breden ligeledes er forholdsviis ringe, bestaaer det for største Delen af parallele, tæt til hinanden sluttede Kjæder, der kun paa enkelte Steder give Plads til Dannelsen af anseeligere Høisletter. Den meget lavere Østrand — Alleghany-Bj., Antilkjæden, Guianas- og Brasiliens Bjerge — har store Afbrydelser og udbreder sig for de sidstnævntes Vedkommende til et udstrakt Plateau, som nærmer sig stærkt til Cordillererne, men i det Indre træffer man overalt Lavlande, der mellem Centroamerika og Antillerne endog ligge dybt nok til at dækkes af Havet. Af store, for Samfærdslen vigtige Floder maae i Nordamerika navnlig udhæves Missisippi og St. Lawrence, i Sydamerika Orinoco, Amazonas og la Plata, som alle tage Veien til Atlanterhavet, og det fortjener særlig at erindres, at der fra hele Amerikas Fastland kun strømmer et eneste betydeligt Vanddrag til det

stille Hav, nemlig Oregon; Indsøerne ere meget talrige mod NO. i Hudsonbaylandene og Canada, men have forresten en yderst sparsom Forekomst. Paa Grund af den store Udstrækning i Meridianretningen viser Klimaet alle Afskygninger fra det typiske Polar- til det typiske Tropeklima og tør vel i Almindelighed siges ikke at frembyde saa stærke Modsætninger med Hensyn til Temperatur og Fugtighedsforhold, som den gamle Verdens; som Følge deraf er den organiske Natur meget rig, Skovene have stedviis en mægtig Udvikling, og ørkenagtige Strækninger have en meget ringere Udbredelse end hiinsides Atlanterhavet.

Amerikas Befolkning kan omtrent anslaaes til 85 Mill. og falder naturligt i to væsentlig forskjellige Grupper: Indfødte og Indvandrede. De **Indfødte** bestaae af Indianere og Eskimoer, af hvilke de Sidstnævnte dog kun findes i de allernordligste Egne og hovedsagelig leve af Jagt paa Søpattedyr. Indianerne, hvis hele Antal beløber sig til 9 à 10 Mill., adskilles i talrige Stammer og Grupper, som alle tale agglutinerende Sprog, der forresten i lexicalsk Henseende frembyde store Uovereensstemmelser. Culturen er i det Hele meget svag, og de fleste Indianerfolk søge deres Ophold som omflakkende Jægere; men herved maa dog erindres, at de gamle Beboere af Mexiko og Peru besade en selvstændig og vidt fremskreden Civilisation, der har efterladt mangfoldige Minder over vide Strækninger af Cordillerernes Høilande. Imidlertid have de Indfødte nuomstunder liden eller ingen Betydning, og, forsaavidt Landet er under Cultur, er Magten overalt i **Europæernes** Hænder. De store Colonier, som efter Amerikas Opdagelse bleve grundede af Spanierne, Portugiserne, Briterne og Franskmændene, have senere paa enkelte Undtagelser nær tilkæmpet sig Selvstændighed, og de nordamerikanske Fristater have forlængst opnaaet en politisk Vigtighed, der i visse Retninger gjør dem til en farlig Medbeiler for Europas gamle Culturlande. Iøvrigt maa det dog endnu bemærkes, at de Ikke-Indfødte kun tildeels

bestaae af Europæere, og at, foruden de indførte Negere, navnlig i Sydamerika de forskjellige Blandingsracer spille en i numerisk Henseende fremragende Rolle.

Polarlandene.

Idet vi efter ovenstaaende almindelige Indledning gaae over til en speciellere Betragtning af den nye Verden, turde det være rigtigst først at henvende Opmærksomheden paa de vidtstrakte og i saamange Henseender mærkelige Polarlande*). Til disse henregnes, foruden de nordligste Dele af Fastlandet og de Nord for samme leirede Øer, ogsaa den store grønlandske Landmasse, og vi ville i Forbindelse med disse tillige betragte det fjernere liggende Spitzbergen, der frembyder ganske lignende Naturforhold og overhovedet vanskeligt kan finde en bedre Plads end netop her. Da Grønland er den Deel af den arktiske Verden, som er grundigst undersøgt og bedst kjendt, ville vi særligt vælge dette til Udgangspunct for efterfølgende Skildring og derigjennem søge at opnaae en fyldigere Indsigt i Polarlandenes Naturvilkaar i Almindelighed.

Grønland danner en stor, spidst tilløbende Landmasse, hvis Sydpynt Cap Farvel overskrider Polarkredsen og er beliggende under samme geographiske Brede som Christiania (c. 60° N. B.). Mod Øst begrændses det af Iishavet og det nordatlantiske Hav, mod Vest af Davisstrædet og Baffinbugten samt disses Fortsættelse (Smith-Sound, Kennedy-S. etc.), der skære sig ind mellem Grønland og det arktiske Archipel. Ostkysten er kun ufuldstændigt kjendt, skjøndt tydske Forskere i den nyeste Tid her have opdaget den lange, pragtfulde Franz-Joseph-Fjord med Bjerghøider paa indtil 10,700 p' og udstrakt deres Undersøgelser nordefter til den 77de Bredegrad; derimod har en

*) Hertil maa, foruden mange Artikler hos Petermann, særlig anføres: Rink: Grønland. 1857 og Heer: Die schwedischen Expeditionen etc. 1874.

stor Deel af Vestkysten længe været coloniseret af de Danske og er derfor, navnlig i de senere Aar, bleven omhyggeligt undersøgt. Imidlertid er denne Vestkyst eller, som den sædvanlig benævnes, »Yderlandet« ogsaa den eneste beboelige Deel af Grønland, thi hele Indlandet synes at være dækket af en uhyre, sammenhængende Iisformation, den saakaldte Indlandsiis, der næsten hindrer enhver Livsudvikling, saalangt den strækker sit Omraade. Yderlandet frembyder baade med Hensyn til Form og geognostisk Bygning væsentlig Lighed med den norske Vestkyst; smalle, ofte stærkt forgrenede Fjorde gjennemspalte her den høie Kyst og strække sig undertiden 10 ja 20 Mile ind i Landet, medens en Hær af større og mindre Øer, af hvilke den i Disco-Bugten liggende Disco-Ø er den betydeligste, ligeledes minde om den skandinaviske Halvøes Atlanterhavsside. Breden er temmelig forskjellig, og Østgrændsen er skarpt betegnet af Indlandsisens Rand; Terrainet er fordetmeste høit og bjergrigt, udstrakte Plateaudannelser med bratte Skrænter ud imod Havet ere hyppige, og de enkelte Bjergtoppe hæve sig undertiden til en Høide af 5—6000'. Formationen er gjerne Gneis-Granit, som nordpaa er dækket af vældige Trapmasser, men paa Halvøen Noursoak har man opdaget Lag fra Kridt- og Tertiærtiden med talrige Levninger af yppige Skove, hvis sydlige Planteformer (Cycadeer, Magnolier, Kastanier og Plataner) vidne om et Klima, der var høist forskjelligt fra Nutidens og gjorde Grønland til et Drivhuus for tropiske og subtropiske Væxter. Ved Ivigtut findes det eneste bekjendte Lag af Kryolith, der benyttes til Sodafabrication, og paa Sydsiden af Disco-Øen (ved Ovifak) opdagede Nordenskjøld store, deels fritliggende, deels i Fjeldet indsprængte Blokke af Jern, som — maaskee dog uden tilbørlig Grund — er blevet anseet for Meteorjern.

Ganske forskjelligt fra det her omtalte Kystbælte er det iisbedækkede Indland. Den aarlig faldende Snee har her gjennem Aartusinder opdynget uhyre Afleiringer, som i Tidernes Løb ved Sammentrykning og deelviis Optøning i Overfladen

Fig. 130. Humboldt-Gletscherens Fod; Kennedy Sound. (T. d. M.)

ere blevne forvandlede til en hvidlig blæret Iis, der med en Mægtighed af 1000—2000′ udbreder sig over hele Grønland med Undtagelse af det smalle Kystbælte. Med steile Skrænter følger denne mærkelige Iisformation saa temmelig Kystliniens Forløb, idet den fordetmeste berører Fjordenes Indre; østerpaa synes den at stige ganske jævnt og naaer vel indefter en Høide af 3—4000′. Nærmest ved Stranden rage mørke Fjeldpartier øformigt frem over dens ujævne Flade, men forresten frembyder den Billedet af et uhyre frossent Hav, som uden Afbrydelse skjuler det underliggende Lands Bjerge og Dale. Da Indlandsisen ligner den Iis, der sammensætter Gletschernes høiere Dele (der Firn), da den tillige hviler paa en mod Vest nedskraanende Grund og aarlig forøges ved det stærke Sneefald, har den en stadig Tilbøielighed til at afgive en Deel af sin Masse; følgende Terrainets naturlige Fordybninger søger den henimod Kysten og Bugternes Indre og danner her, navnlig i Nord-Grønland, talrige Iisstrømme, af hvilke de 5 store mellem Jacobshavn og Upernivik ere mere productive end alle de øvrige. I Form af mægtige Plader, som have en Tykkelse af 1000′ og mere, skyder den sig langsomt ud i de saakaldte Iisfjorde, brister endelig med Brag og Larm (Isens Kalvning) og danner saaledes de kolossale svømmende Iisbjerge, der gjøre Seiladsen saa farlig i de polare Have. Den Masse Iis, som frembringes af disse Iisstrømme, er ganske overordentlig betydelig, og Rink har beregnet, at alene de 5 store aarlig udskibe idetmindste 5000 Mill. Kubikalen tilsammen! Belæssede med Grus og Steenblokke, som paa Grund af Kystfjeldenes Forvittring ere nedstyrtede paa dem, søge Iismasserne gjennem Fjordene ud i aaben Sø og føres derpaa af Strømmen gjennem Davisstrædet ud i Atlanterhavet; Syd for Newfoundland komme de i Berøring med Golfstrømmens varme Vande og smelte, deres Steenmasser synke tilbunds, og ved dette Bundfald, der naturligviis har fortsat sig gjennem Aartusinder, er formodentlig den store Newfoundlandsbanke bleven dannet.

Ogsaa Spitzbergen bestaaer af høit Terrain, som dækkes af Snee og vældige Iisbræer. I geologisk Henseende har denne Ogruppe ikke mindre Interesse end Grønland, og svenske Polarfarere have paaviist Afleiringer fra Steenkuls-, Jura- og Kridtperioden saavelsom fra den tertiære Tid, hvis talrige Plantelevninger kaste et mærkeligt Lys over den rige Vegetation, der fordum smykkede disse vinterlige Egne.

Hvad der giver Polarlandenes Naturforhold et ganske særegent Præg, er den eiendommelige Sammensmeltning af Dags- og Aarstiden. Om Sommeren er Solen som bekjendt en kortere eller længere Tid uafbrudt paa Himlen, men den staaer altid meget lavt, og dens Høide over Horizonten ved Middag og Midnat er omtrent den samme. Skyggerne ere altid lange som ved Solnedgang i sydligere Egne, og Lyset tilbagekastes med en blændende Glands fra Sneen og de funklende Iisbjerge. Paa den anden Side er Vinteren en sammenhængende Nat med Nordlys og pragtfuldt tindrende Stjerner, medens Foraar og Efteraar falde sammen med Morgen- og Aftendæmring. Klimaet er ganske vist meget barsk, og Aarets Middeltemperatur ligger under Frysepunctet, men det maa dog erindres, at dette ikke saameget beroer paa en ringe Sommervarme som paa Vinterens strenge vedholdende Frost. Om Sommeren kan Temperaturen under gunstige Forhold naae en forbausende Høide, og paa Nordsiden af Spitzbergen under 79° N. B. har man seet Thermometret stige til 13° R. i Skyggen; i den lange Vinternat, der ganske maa savne Solens opvarmende Indflydelse, kan Qviksølvet derimod være frossent Uger igjennem, Aanden viser sig tæt og hvid som Krudtdamp, og farlige Forfrysninger true den dristige Fremmede, der vover at trænge ind i dette Vinterens Hjem. I klimatisk Henseende svarer Grønlands Vestside forresten kun tildeels til de øvrige Polarlande; Klimaet er nærmest Kystklima, raat og barsk og derhos temmelig ustadigt, navnlig mod Syd. I Julianehaab, der omtrent ligger under samme Brede

som Christiania, er Vinterens Middeltemperatur ÷ 5°, Sommerens + 7, men efterhaanden, som man kommer nordpaa, tiltager Klimaet i Strenghed, og i Upernivik (72° 48′) er Vinterens Middelvarme sunken til ÷ 17°, Sommerens til + 2½. I Sammenligning med de tilsvarende Egne paa den norske Vestkyst har saaledes Grønlands Vestkyst et meget ugunstigt Klima, men paa Melville-Øen i det arktiske Archipel, der kun ligger et Par Grader nordligere end Upernivik, er Vinteren omtrent 10° koldere, og i Jakutsk i Siberien, hvis Brede svarer til det sydlige Grønlands, er den 13° koldere end i Upernivik, skjøndt Sommeren er varm nok, til at Kornavl kan finde Sted! Paafaldende gunstigt stille Temperaturforholdene sig paa Spitzbergen. Paa Nordkysten ved Mosselbai under omtr. 80° N. B. har Vinteren en Middelvarme af ÷ 12½° R., Sommeren af + 1°, og den laveste iagttagne Temperatur, nemlig ÷ 30° R., har man allerede observeret i de nordamerikanske Fristater under 42° N. B. Forresten udmærker Vinteren i disse Egne sig ved paafaldende stærke Forandringer i Thermometerstanden, og voldsomme Storme ere hyppige, især fra Syd. Kolde Nordenvinde og varme Søndenvinde ere herskende i Baffinbugten og Davisstrædet, men især er Østenvinden mærkelig, som medfører høi Temperatur og tør Luft og ikke sjeldent udvikler sig til heftige Storme. I Sydgrønland er Klimaet temmelig fugtigt, længere nordpaa snarere tørt og forsaavidt meget gunstigt baade for de Indfødtes Jordhytter og Colonisternes Træhuse. Da Iisbjergenes Tilblivelse ovenfor er omtalt, vil det her være tilstrækkeligt at tilføie, at Havisen danner store Flager med en Tykkelse af indtil 20 Alen, der deels følge den østgrønlandske Strømning mod Syd, deels vesterfra føres mellem Øerne i det arktiske Archipel ud i Baffinbugten. Den østgrønlandske Strømning, hvis Gjennemsnitsbrede tør anslaaes til 40 geogr. Miil, og som danner den egentlige Afløbscanal for det arktiske Bækken, fører aarlig — med Fradrag af Canaler og aabne

Steder — efter Weyprechts Angivelse en sluttet Iismasse paa 200,000 geogr. □ Mile til Smeltning i sydligere Egne.

Under saadanne Naturforhold som de, vi her have lært kjende i Grønland, kan man naturligviis ikke vente nogen rig Udvikling af det organiske Liv. Arternes Antal er i det Hele ringe, men Formerne udmærke sig i Reglen ved Rigdom paa Individer. Skjøndt Indlandsisen jævnlig farves rød og grøn af mikroskopiske Alger, er dog Plantevæxten i Hovedsagen indskrænket til Kysterne, og, om end lavt Birke- og Pilekrat ikke mangler navnlig mod Syd, er dog Grønland ganske blottet for Skov, som under Skandinaviens mildere Klima strækker sig næsten lige til Nordcap. Paa de yderste Kystfjelde og Øer træffer man fordetmeste kun Mosser og Lavarter i Forbindelse med enkelte Stargræsser, men længere inde i Dalene og ved Fjordenes Grund optræde forskjellige lyngagtige Planter (*Rhod. lapponicum, Ledum palustre,* Bøller etc.), Krækkebær, Ranuncler, Nelliker, Steenbrækarter o. a., der alle udmærke sig ved deres lave, tueformige Væxt og talrige store smuktfarvede Blomster. Den i en ringe Dybde stadigt frosne Grund, som indvirker saa hemmende paa Plantelivet i Almindelighed, gjør sig naturligviis ogsaa gjældende overfor Culturplanterne. Om Kornavl, der paa europæisk Grund naaer til Skandinaviens nordligste Egne, kan der ikke være Tale, og selv i Sydgrønland vil Kartoflen vanskelig lykkes; derimod dyrker man Kaal, Ræddiker og Salat, og for den indfødte Befolkning ere de almindeligt udbredte Krækkebær et vigtigt Næringsmiddel. Ogsaa Dyreverdenen har ganske det polare Præg. Til dens vigtigste Repræsentanter høre Iisbjørnen og den hvide Ræv, Moskusoxen, Rensdyret og Lemmingen, af hvilke navnlig Rensdyret, som kun forekommer vildt, i Sommertiden er Gjenstand for en indbringende Jagt og i Forbindelse med Havpattedyrene danner Hovedbetingelsen for de Indfødtes Tilværelse. Landfuglenes Antal er kun ringe, men ved Kysterne færdes Tusinder af Ænder (f. Ex. Edderfuglen) og Maager, Lommer, Teister og

Fig. 131. Eskimoer.

Alker, hvis Æg og Duun have en ikke ringe økonomisk Betydning. For Krybdyrene er Klimaet aldeles ugunstigt, men derimod fremkalder Sommeren enkelte Insecter i overordentlig Mængde, og de polare Myggesværme staae i ingen Henseende tilbage for Tropernes. Ogsaa det lavere Dyreliv er meget interessant, og, naar man, fortæller Nordenskjöld. om Vinteren gaaer langs med Spitzbergens Kyst, saa udbreder sig ved hvert Skridt i den under Flodtiden gjennemblødte, under Ebben tørre Snee et kraftigt, blaahvidt Lys, der hidrører fra Millioner næsten mikroskopiske Krebsdyr, som her have deres Ophold og endnu lyse stærkt ved en Lufttemperatur af ÷ 26° R. — Hos Eskimoerne er Hunden det eneste Huusdyr og benyttes navnlig til Slædekjørsel; Colonisterne i Sydgrønland holde foruden lidt Fjerkræ ogsaa nogle Køer, Geder og Faar.

Grønlands indfødte Beboere, hvis hele Antal beløber sig til henimod 10,000, henhøre til Eskimoerne, der ogsaa optræde i de nordligste Egne af Amerikas Fastland samt paa de Nord for samme liggende Øer. Det er smaa, mørkladne Folk med flade Ansigter og glatte, sorte Haar. De klæde sig i Skind, som de forarbeide med ikke ringe Dygtighed, tilbringe Vinteren i lave Jordhytter, som oplyses og varmes af den under Loftet hængende Tranlampe, og boe om Sommeren i Telte, forsaavidt de ikke paa denne Aarstid streife omkring paa Jagt og Fiskefangst. Deres smalle, lette Baade, de saakaldte Kajaker. bestaae af et Skelet af Træ, der er overtrukket med Sælhundeskind, men foruden disse, der kun ere beregnede paa Enkeltmand og roes med een Aare, bruges ogsaa de langt større »Konebaade«, som kunne bære en ret anseelig Last og især benyttes til Transporter. Det vigtigste Erhverv er Jagten paa Søpattedyr, navnlig Sæler, hvis Kjød og Spæk høre til Grønlændernes daglige Kost; iøvrigt beskjæftige de sig tillige noget med Fiskeri, Bjergning af Drivtømmer og om Sommeren med Rensdyrjagt, ligesom det endnu maa tilføies, at ogsaa Indsamlingen af Krækkebær, der foregaaer om Efteraaret.

bidrager endeel til deres Underhold. Under den danske Colonisations Indflydelse har Culturtilstanden vistnok i enkelte Retninger hævet sig adskilligt; de Indfødte paa Vestlandet have antaget Christendommen og nyde nogen Skoleunderviisning, de have stedviis faaet Smag for bedre Boliger, ikke at tale om Nydelsen af Kaffe og Tobak, men den barske Natur, til hvilken de ere knyttede, og som nøder dem til at anvende største Delen af deres aandelige og legemlige Kraft paa Jægerlivets Møisommelighed og Farer, vilde, selv under Forudsætning af en større Begavelse end den virkelig tilstedeværende, vanskeligt tillade et egentligt Culturliv at opblomstre mellem Grønlands Iis og Sneefjelde.

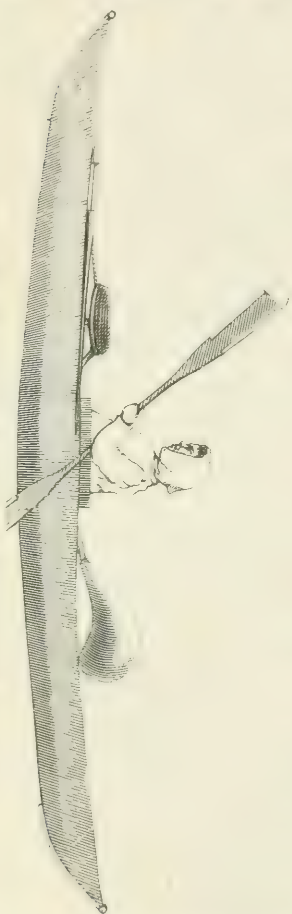

Fig. 132. Kajak. (Orig. i ethnogr. Museum.) E. L.

Trods Grønlands afsides Beliggenhed og lidet indbydende Natur er det dog tidlig blevet besøgt og deelviis coloniseret af Europæerne. Efter en omhyggelig Undersøgelse af de sydvestlige Kystegne drog den fra Sagaerne berømte Erik den Røde i Aaret 986 med talrigt Følge fra Island til det sydlige Grønland, hvor han i Egnen ved det nuværende Julianehaab grundede Østerbygden og opslog sin Bopæl paa Brattalid, medens endeel af Islænderne seilede videre nordpaa og omtrent ved det nuværende Godthaab anlagde den saakaldte Vesterbygd. Endnu den Dag i Dag finder man i disse Egne talrige Levninger af de gamle Skandinavers Steen-

huse, og en lille Runesteen, som man har opdaget ikke langt fra Upernivik, er tillige et sikkert Vidnesbyrd om, at de efterhaanden have udstrakt deres Tog til den nordligste Grændse for den nuværende danske Colonisation. Da i al Fald Vestlandet dengang ikke var beboet af Eskimoer, kunde Nybyggerne uforstyrret beskjæftige sig med Kvægavl, Jagt og Fiskeri, ligesom de ogsaa underholdt en stadig Handelsforbindelse med Island og Norge og saaledes forskaffede sig mange Nødvendighedsartikler; i Aaret 1126 kom den første Biskop til Grønland og tog Sæde paa Gardar, hvoraf der endnu findes Ruiner ikke langt fra Colonien Julianehaab, og fra nu af nævnes en lang Række af Bisper, hvoraf dog rigtignok flere ikke personlig naaede hertil. I det 13de Aarh. kom Grønland tilligemed Island under Norge, og dets Historie bliver fra nu af mere og mere dunkel; da Pesten i Midten af det 14de Aarh. havde hærget dette sidstnævnte Land, afbrødes i længere Tid Samkvemet med den fjerne Coloni; 1379 blev Vesterbygden ødelagt af de nu fremtrængende Eskimoer (Skrællinger), og i Løbet af det 15de Aarh. ophører al Forbindelse med denne Europæernes yderste Forpost mod Nord, hvis lidet talrige Befolkning lidt efter lidt maa være omkommen, deels af Mangel og deels under Kamp med de til Livet i disse Egne bedre skikkede Eskimostammer. Rigtignok sendte Christian d. 4de flere Expeditioner til Grønland, af hvilke den under Jens Munk er den bekjendteste; men det var dog først 1721, da Egede som Missionær gik hertil, at den danske Colonisation af Vestkysten tog sin Begyndelse. Efterhaanden har man anlagt flere Colonier, af hvilke **Julianehaab** er den sydligste, **Upernivik** den nordligste, og Handelen, der drives for Regjeringens Regning, giver et godt aarligt Udbytte. Man udfører navnlig Tran, Duun, Skind og Kryolith, medens der indføres endeel Colonial-, Manufactur- og Jernvarer.

Kaste vi til Slutning et Blik paa Europæernes Undersøgelser i de øvrige Dele af den arktiske Ver-

den, da finde vi allerede forlængst dristige Expeditioner til disse lidet tillokkende Egne. I Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarh. see vi Davis, Hudson og Baffin beseile de efter dem benævnte Farvande i Haab om at finde en nordvestlig Gjennemgang til det stille Hav (»Nordvestpassage«), og i 1616 naaede Baffin endog Whale-Sound paa Vestsiden af Grønland under $77^1/_2{}^0$ N. B.; noget tidligere (1596) havde Hollænderne under Barent opdaget Spitzbergen, og den store Mængde Hvaler, man her forefandt, gjorde snart Factoriet Smeerenberg til en sand Guldgrube. Efter en lang Hviletid ligetil Begyndelsen af nærværende Aarhundrede er det Briternes Fortjeneste atter at have optaget de farefulde Polarreiser. Fra 1819—25 foretog Parry trende Reiser, der blandt andet førte til Opdagelsen af Melville-Øen og Banks-Land, og paa sit besværlige Togt 1829—33 fandt John Ross Boothia Felix og den magnetiske Nordpol. Ogsaa til østligere Egne udstrakte Englænderne deres Forskninger, og 1827 søgte Parry ved Hjælp af Slæder at tilbagelægge Veien fra Spitzbergen til Nordpolen, men, da de store Iismarker, paa hvilke han bevægede sig, kom i Drift mod Syd, maatte han desværre beslutte sig til at vende om efter at have passeret 82^0 43′ N. B. — den nordligste, som i al Fald indtil 1874 nogen Polarfarer har naaet. Imidlertid var Spørgsmaalet om Tilstedeværelsen af en NV. Passage endnu ikke bragt til Afslutning, og 1845 udsendtes Frånklin for endelig at løse det saalænge henstaaende Problem. Hans ulykkelige Skjæbne vil være almindelig bekjendt, men af de mange Redningsexpeditioner, der udsendtes til hans Hjælp, lykkedes det den af Mc. Clure commanderede (1850—54) ved at trænge frem fra Bering-Strædet i østlig Retning at godtgjøre Existentsen af den saalænge søgte Gjennemgang, hvis Naturforhold imidlertid ere af en saadan Beskaffenhed, at den aldrig vil kunne faae nogen praktisk Anvendelse. I den nyeste Tid ere Polarreiserne tiltagne i en overordentlig Grad, og Opgaven er nu ved Siden af de reent videnskabelige

Undersøgelser med Hensyn til Klima, Jordbundsforhold etc. væsentlig bleven den, at trænge frem til selve Nordpolen. Især have svenske, tydske, østerrigske og amerikanske Forskere virket med en sjelden Udholdenhed og deels gjennem Baffinbugten, deels via Spitzbergen stræbt at nærme sig deres fjerne Maal, om hvis endelige Afsløring det vistnok med Rette kan siges, at det er den største geographiske Opgave, paa hvis Løsning det er Nutiden forbeholdt at arbeide.

Nordamerikas Naturforhold.

Vestlige Høiland.

Idet vi fra Polarregionen vende os til en Betragtning af selve Nordamerikas Fastland, hvis Terrainforhold i Almindelighed vi allerede tidligere have gjort Bekjendtskab med, turde det først være det store Høiland, som følger Sydhavets Kyst, der kommer til at fængsle vor Opmærksomhed. Skjøndt Cordillersystemet i sin hele 2000 Miil lange Udstrækning frembyder væsentlige Overeensstemmelser, særlig i geognostisk Henseende, vil en nærmere Undersøgelse dog snart gjøre os bekjendt med ret paafaldende Uligheder mellem dets nordlige og sydlige Halvdeel. I Nordamerika er nemlig Breden forholdsviis meget betydelig, Høisletterne have en overveiende stærk Udvikling, og de culminerende Puncter naae vel ingensteds til 17,000'; den sydamerikanske Cordillere er derimod relativ smal, Kjæderne ligge i Reglen tæt til hinanden, saa at Høisletterne indtage et temmelig underordnet Omraade, og Tophøiden nærmer sig stærkt til en geogr. Miil (Sorata 23,300'). Da Centroamerika helst maa betragtes for sig i Forbindelse med Antillerne, ville vi som Sydgrændse for det nordamerikanske Cordillersystem benytte den brede Indsænkning, der forener den mexikanske Bugt med Bugten ved Tehuantepec.

Naar man fra Kystsletten ved Vera Cruz drager mod Vest og har passeret Høilandets fjeldrige Østside, hvis prægtige Egeskove indbyde til Hvile og aabne herlige Udsigter til Atlanterhavet, betræder man **Anahuac**'s udstrakte Plateau, der paa Kystegnene nær fylder hele den sydlige Deel af Mexiko og fortsætter sig nordpaa indtil St. Fé og Rio del Nortes Kilder. Det er i det Hele et aabent, bølgeformigt Steppeland, som ligger paa en Høide af 5—7000′ og i geologisk Henseende frembyder særlig Interesse med sine store Vulcaner, der omtrent under Breden af Byen Mexiko danne en lang Række tværs over Høisletten og synes at forudsætte underjordiske Spaltedannelser mellem Atlanterhavet og det stille Hav. Paa Østranden staaer den prægtige, med evig Snee dækkede Orizaba (16,600 p′), hvis hvide Top allerede fortoner sig over Horizonten, inden man fra den mexikanske Bugt har sat Fod paa Land ved Vera Cruz; SO. for Mexiko hæver »Ildbjerget« Popocatepetl sin spidse Pyramide, og længere vesterpaa henimod det stille Hav ligger den mærkelige Jorullo, som under heftige Jordskjælv pludselig fremsteg af Jordens Skjød i Efteraaret 1759. Anahuac har tillige betydelig Rigdom paa ædle Metaller, og Veta-Madre-Gruben ved Guanaxuato skal i Begyndelsen af nærværende Aarhundrede have leveret omtrent 4 Mill. Pund Sølv aarlig. Nord for Rio del Nortes Kilder slutte Høislettens bjergrige Rande sig tættere sammen og gaae over i et smalt Bjergland, der med Toppe som James Pic, Long Pic og Laramie-Pic fortsætter sig til det i de senere Aar saa bekjendte South-Pass, som ikke blot danner Vandskjellet mellem Atlanterhavet og Sydhavet, men tillige betegner den store Udvandrervei for de mange Nybyggere, der østerfra drage til Mormoncolonien og Californien. Passet stiger meget langsomt til en Høide af 7000′ og har i al Fald indtil den nyeste Tid paa en eiendommelig Maade været mærket af Udvandrernes Efterladenskaber (Agerdyrkningsredskaber, Bohave, Klædningsstykker etc.), som det til Nød kunde lykkes at transportere over

Fig. 133. Long Pic. (T. d. M.)

Prairierne, men som naturligviis ere altfor besværlige, naar Veien begynder at føre opad. Paa Nordsiden rager Wind-River-Gruppen i Veiret, hvor Fremont Pic hæver sig til 12,700 p', og derfra fortsætte de skovrige **Rocky Mountains** sig mod NV. for senere at bøie om i sydlig Retning henimod Alaska. Paa Østsiden af Wind-River-Bjergene i en prægtig Alpedal ved øvre Jellowstone og Madison-Floden har man fornylig opdaget et storartet System af hede Springkilder, og det fortjener vistnok særlig Paaskjønnelse, at Generalcongressen har fredlyst hele dette mærkelige Geiserterrain, der i Størrelse kan maale sig med Slesvig, under Navn af »National-Park« og truffet særlige Foranstaltninger for at bevare det i oprindelig Naturtilstand. — Med Hensyn til Rocky Mountains maa det endnu bemærkes, at de i Mt. Murchison hæve sig til en Høide af 14,800 p', samt at de, saavidt man foreløbig kan skjønne, sænke sig betydelig henimod Polarhavet.

Parallelt med det her skildrede østlige Bjergsystem strækker sig langs Kysten af det stille Hav et andet af ikke mindre Betydning, som maaskee bedst kan sammenfattes under Navn af **Søalperne**. De begynde sydpaa med den smalle californiske Halvø, stige nordefter i Nevada- og Oregonkjæden til alpine Høider (Mt. Whitney 14,100 p') og fortsætte sig derpaa langs den af Bugter og Fjorde gjennemspaltede Kyst, saaledes at de endnu under den 60de Bredegrad have en anseelig Høide at opvise i Eliasbjerget. I den sydlige Deel af Californien optræder Granit, derpaa en tertiær Sandsteen, som danner et mod Vest jævnt skraanende Plateau, og endelig i den nordlige Deel af Halvøen atter Granit, der ligeledes spiller Hovedrollen i det egentlig centrale Parti af Sierra Nevada. Allerede paa Halvøen have vulcanske Dannelser en ikke ringe Hyppighed, men nordpaa tiltage de stærkt i Udbredelse, og ved Oregon findes virksomme Vulcaner. Paa begge Sider af den mærkelige Dalspalte, gjennem hvilken Floden gjennembryder Søalperne, hæve sig saaledes Mt. Hood og St. Helens, og det

fortjener ligeledes at fremhæves, at vi længst mod NV. i Alaska og Alëuterne have en sammenhængende Vulcanrække for os, som danner den sydlige Begrændsning for det kamtschadalske Hav. Ved sin vildere, mere storslaaede Natur, og sine virksomme Vulcaner er Nevadakjæden ikke lidet forskjellig fra de østligere Rocky Mountains, men udmærker sig dog i Særdeleshed ved sin overordentlige Rigdom paa Metaller, der gjør »det fjerne Vesten« til et af de vigtigste Minelande paa Jorden. Som bekjendt er det især Forekomsten af Guld, der i de senere Decennier har givet Øvre-Californien dets Verdensbetydning og ved at hidlokke Tusinder af Nybyggere foranlediget en forbausende hurtig Colonisation af det tidligere næsten ukjendte Land. I Sacramento-Flodens Dal, som stryger parallelt med Nevadakjæden mellem denne og et meget lavere System af Kystbjerge, bemærkede man tilfældigviis i 1848 ved Anlæggelsen af en Saugmølle vægtige Guldkorn i Dalbundens Gruus; Opdagelsen udbredte sig med Lynets Hurtighed, Guldgravere strømmede sammen fra alle Verdens Kanter for at udvaske det kostbare Metal, og i 1853 var Udførslen stegen til 65 Mill. Dollar! Skjøndt Productionen efterhaanden er aftaget stærkt, har Californien dog ikke derfor mistet sin Betydning som Mineland, thi man har senere opdaget saa forbausende Mængder af Sølv, Kobber og Qviksølv, at man foruden Guldvaskeriet har været i Stand til at aabne en Grubedrift, der faa Steder paa Jorden finder sin Lige. Sølvet forekommer paa Østsiden af Nevadakjæden samt i den tilstødende Deel af Great Bassin, og Comstock-Gangen i Washoe er maaskee den rigeste Sølvaare, som nogensteds existerer; Qviksølv har man opdaget i Kystbjergene Nord og Syd for St. Francisco, men dette vigtige Metal indvindes tillige paa den californiske Halvø ved Marques, ligesom man ogsaa har fundet Guldleier ved Fraser Floden i det britiske Nordamerika foruden paa andre Steder. — St. Francisco, der umiddelbart før Midten af nærværende Aarhundrede bestod af nogle usle, leerklinede Hytter,

er nu en By paa 150,000 Indbg., Hvede og Viin lykkes fortræffelig, og de tørre Græsgange egne sig i den Grad til Faareavl, at Californien allerede nu har Rang som et af Jordens vigtigste uldproducerende Lande.

Af det Foregaaende turde det nu forhaabentlig være tilstrækkelig klart, at det store Høiland, ved hvilket vi her dvæle, langs begge sine Rande er kronet af vældige, tildeels sneebærende Bjergkamme. **Det Indre** er endnu kun deelviis og utilstrækkelig kjendt, men visse Afsnit deraf have dog været Gjenstand for en forholdsviis grundig Undersøgelse, og man tager under ingen Omstændigheder feil ved i Hovedsagen at opfatte disse Egne som meer eller mindre ørkenagtige Høisletter. Ved Colorado og dens Biflod Gila have disse en vid Udbredelse og fortsætte sig nordpaa til den førstnævntes Kilderegion, hvor navnlig Green-River Dalen gjør et paafaldende venligt Indtryk med sin friske Græsvæxt og Naaleskoven paa sine Skraaninger. Vest for Green-River stige Wahsatch-Bjergene i Veiret til en Høide af 10,000 p', og, har man passeret disse, befinder man sig i det saakaldte »Great-Salt-Bassin«, der med forholdsviis ringere Høide strækker sig ligetil den østl. Fod af de californiske Nevadas. Salt-Bassinet har en tør, ørkenagtig Natur, og kun hist og her afbrydes dets øde Flade af korte, skovbevoxede Bjergdrag eller af et med Græs og Piletræer omkrandset Kildevæld. Sletten har sit eget fuldstændig afsluttede Flodsystem — saasom Humboldt-River, Carson og Bear-River — af hvis Vanddrag intet formaaer at bane sig Vei til Havet; den er rig paa hede Kilder og Saltsøer, og blandt disse sidste maa især fremhæves den berømte »Great-Salt-Lake«, som allerede 1776 opdagedes af Pater Escalante og af ham benævnedes Timpanogos*). Søen ligger paa en Høide af c. 4000 p', er 12 Mile lang og 6 Mile bred, men Dybden er forholdsviis ringe og synes ikke at overstige 33'.

*) Humboldt: Ansichten d. Natur. I. 60.

Navnlig den vestlige Bred er overordentlig sid, og de klare, skinnende blaae Vande indeholde ikke mindre end 20 % Kogsalt; sydfra modtager den gjennem Jordan Afløbet af den høiere liggende Utah, der er en prægtig, dyb, fuldkommen fersk Alpesø. Som bekjendt er det netop ved Jordan, at de sidste Dages Hellige, Mormonerne, have anlagt deres Colonier, og, saa uheldig som denne Sects Optræden i det Hele er, kan det dog ikke nægtes, at den her virkelig har erhvervet sig Fortjeneste ved at opdyrke Egne, hvis øde, ufrugtbare Natur ellers er lidet skikket til at hidlokke Nybyggere. De Nord for Saltbassinet liggende Egne ere endnu altfor utilstrækkelig kjendte til at kunne gjøres til Gjenstand for nogen egentlig Beskrivelse, og vi ville derfor indskrænke os til den Bemærkning, at Høisletten i al Fald maa have en ringere Udbredelse, da de begrændsende Kamlinier i Vest og Øst her rykke nærmere til hinanden. — De vigtigere Floder, nemlig Rio del Norte, Colorado og den fra Rocky Mountains kommende Oregon, ere allerede nævnte i det Foregaaende; deres Dale have ofte paa lange Strækninger Præget af dybe Fjeldspalter, som man pleier et betegne med Navnet »Cañons«.

I et Omraade, der har en saa betydelig Udstrækning som Nordamerikas vestlige Høiland, og hvis Bjerge hyppig hæve sig op i den evige Snees Regioner, følger det naturligviis af sig selv, at baade Klima og Planteverden*) maae frembyde store Forskjelligheder. I Almindelighed tør man vistnok sige, at tørt Klima og Steppevegetation ere fremherskende — hvad der ogsaa stemmer godt med den hyppige Forekomst af store Høisletter — men Undtagelserne fra denne almindelige Regel ere imidlertid altfor betydelige, til at man kan undlade at tage Hensyn til dem. Naar man kommer iland paa den mexikanske Kyst ved Vera Cruz og har passeret det tørre, sandede Kystbælte, som nærmest begrændser Bugtens solklare

*) Tildeels efter Ørsted: Egefamilien. (Vid. Selsk. Skr. 1871.)

Vande, betræder man et bølgende, mod Vest jævnt stigende Terrain (Tierra caliente), hvor Savanner og Skove give Landskabet en tiltalende Afvexling, og anseelige Palmelunde *(Sabal mexicanum)* i Forbindelse med den regelmæssig indtrædende Sommerregn med Sikkerhed lade os erkjende den tropiske Zones Naturforhold. Snart have vi imidlertid naaet Østranden af det store mexikanske Høiland, der gjennemspaltet af dybe Dale sænker sig rask ned mod Kystsletten; efterhaanden, som man stiger i Veiret, forsvinde de tropiske Former, Klimaet bliver køligere og under Øst-Passatens Indflydelse overordentlig fugtigt, saa at Regnen udstrækker sig til største Delen af Aaret, og herlige Egeskove med paafaldende storfrugtede Arter smykke Fjeldene til en Høide af omtrent 8000′. Som bekjendt er det fornemmelig Liebmanns Undersøgelser, vi skylde vort Kjendskab til Egenes Udbredelse i disse Egne, og denne smukke Planteslægt er her saa stærkt repræsenteret, at der for Øieblikket næppe kjendes mindre end 80 Arter. Paa Høilandets Sydhavsside er Vegetationen langtfra saa kraftig; Regnfaldet, som beroer paa den om Sommeren indtrædende Vest-Monsun, er ikke betydeligt, og, forsaavidt Savannerne her afbrydes af Skove, henhøre disse til de saakaldte »Catingaskove«, der tabe Løvet i den tørre Aarstid. Inde paa Høisletten (Tierra fria) er Klimaet derimod køligt og overordentlig tørt, fordi Søvinden ikke mere formaaer at gjøre sin Indflydelse gjældende, og, om end Sommeren bringer lidt Regn, er dog Nedslaget altfor ringe til at betinge Udviklingen af Skove undtagen paa særlig gunstige Steder. De store Vulcaner bære rigtignok prægtige Naaleskove indtil en Høide af 12,000′, og paa de lavere Fjeldkamme voxe purlede, med Tillandsier bedækkede Ege, men selve Høisletten er et solaabent Steppeland, som med Hensyn til Vegetationens Præg maaskee henhører til de mærkeligste Egne paa Jorden. Talrige, forskjelligt formede Cactus-Arter, der snart hæve sig i 30—40 Alen høie Søiler, snart danne lave, uigjennem-

trængelige Krat, afvexle med Bevoxninger af blaagrønne Agaver og Juccaer, og denne eiendommelige Vegetation udbreder sig ogsaa til den nordlige Deel af Høisletten ved St. Fé, hvor smaa,

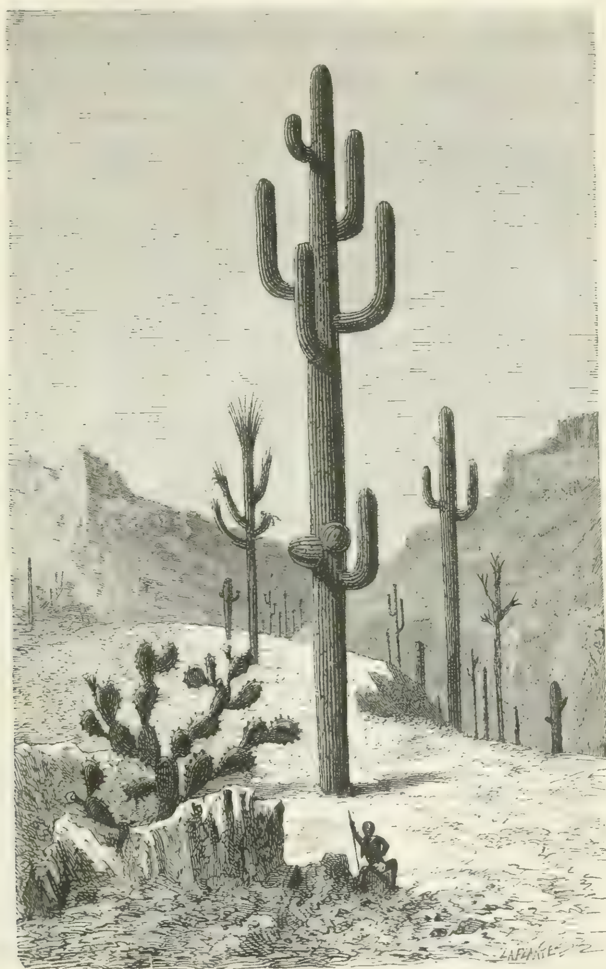

Fig. 134. Mexikansk Høilandsparti. Cactusformer.

tornede Mimosebuske *(Algarobia)* selskabelig udbrede sig over store Strækninger, og Himlen er klar næsten hele Aaret rundt, saa at Agerbruget (Mais) fordetmeste fordrer kunstig Vanding.

- I Great Bassin, hvis regnløse Fastlandsklima allerede bringer Nattefrost i August, bestaaer den sparsomme Steppeflora væsentlig af Bynkearter, Salturter og forkrøblede Cactuser, men, som tidligere anført, mangle Høiderne ikke Skov, og Landet er ogsaa stedviis i Besiddelse af gode Græsgange.

Meget forskjellige fra Høislettens Fastlandsklima og i det Hele magre Steppevegetation ere de Naturforhold, vi møde paa Continentets Vestside langs Kysten af det stille Hav. Under Søvindens Indflydelse bliver Veirliget her mildt og fugtigt, især mod Nord, og paa Sitka-Øen, hvor Sommeren har en Middelvarme af + 11, Vinteren af + 1° R., beløber den aarlige Regnmængde sig til 83". Længere sydpaa aftager Regnfaldet betydelig, og i St. Francisco, der kun kan opvise en Forskjel af 4° mellem Temperaturen i den koldeste og varmeste Maaned (Jan. + 8°, Septbr. + 12°), udgjør det ikke meer end 24". Længst mod Nord falder der Regn til alle Aarstider, men i Californien er Nedslaget væsentlig indskrænket til den koldere Deel af Aaret, og Sacramento-Dalen har næsten hele Sommeren over klar Luft. Da imidlertid de anseeligere Bjerghøider i det Hele kunne glæde sig ved større Fugtighed, ere Søalperne (ligesom de østligere Rocky Mountains) gjennemgaaende smykkede med prægtige Skove, hvor Douglas Fyrren *(Pinus Douglasii)* og længere sydpaa Wellingtonsfyrren *(Sequoia)* hæve sig til virkelig gigantiske Høider, som for sidstnævntes Vedkommende endog kan stige til 450'; ogsaa den lave Kystkjæde er indhyllet i Naaleskove, medens derimod Sacramento-Dalen paa vide Strækninger er overgroet med vild Havre *(Avena fatua)*, og smukke Egearter danne Bevoxninger i det bakkede Land ved Bjergenes Fod. — I Almindelighed maa fremhæves, at den californiske Flora frembyder paafaldende Forskjelligheder fra det østlige Nordamerikas samt Overeensstemmelse med de japanske Øers, og som en mærkelig Enkelthed ville vi her ikke undlade at tilføie, at den europæiske Viinranke, hvis Cultur fuldstændig mislykkes i de østlige Stater,

trives fortræffelig i Californien og meer og mere synes at blive Gjenstand for Dyrkning i Forbindelse med Hvede og Mais.

Dyreverdenen vil senere blive behandlet under Et for hele Nordamerikas Vedkommende og skal ikke paa dette Sted gjøres til Gjenstand for nogen særlig Betragtning.

Alleghany Bjergene og Østkysten*).

Næstefter det store Cordillersystem ere Alleghanybjergene Nordamerikas betydeligste eller rettere eneste betydelige Bjergland. De tilhøre Continentets Østside og løbe nogenlunde parallelt med Atlanterhavets Kyst, dog saaledes, at de længst mod Syd adskilles fra denne ved et temmelig bredt Lavlandsbælte, den saakaldte atlantiske Kystslette, der nordpaa efterhaanden bliver smallere og tilsidst næsten ganske forsvinder paa den af lange, fjordagtige Bugter (Chesapeake Bay, Delaware B. o. a.) indskaarne Kyst. Sletten, som vandes af talrige, fra Alleghanybjergene kommende Floder (Roanoke, Potomak, Delaware, Hudson o. fl.), frembyder nærmest ved Havet en Række af store, tildeels med Naaleskov bevoxede Mosedrag (Great Dismal Swamp, Alligator Sw., Cypres Sw.) og tørre, sandede Hedestrækninger (Pine Barrens), men længere inde i Landet, hvor Terrainet trinformigt hæver sig henimod Bjergene, optræder ypperligt Culturland mellem Levningerne af Fortidens Skove. **Alleghany-Bjergene** selv, der forresten paa Stedet føre forskjellige Navne, dannes af parallele fra NO.—SV. strygende Kjæder, som sondres fra hinanden ved udstrakte Længdedale og hyppig gjennembrydes med steile Tværspalter af de til Atlanterhavet gaaende Floder. Høiden er ikke betydelig, og kun længst mod Syd stige de i de saakaldte Black Mountains til

*) Flere Bemærkninger skyldes Fogh: Nordamerik. Fristater (Tidsskr. for Naturvid. 1855 p. 318).

6300 p', men Niveauforholdene synes temmelig eensformige, og nordpaa i Omegnen af Horicansøen (Champlain) staaer Hævningen ikke meget tilbage for den allerede anførte. — New Skotland og New Brunswick mellem Lawrence- og Fundybugten maae i geognostisk Henseende naturlig henregnes til Alleghanysystemet, og det Samme gjælder vistnok ogsaa den nordostlige Deel af Labrador, hvis steile Nordside stedviis hæver sig til

Fig. 135. Jordbundskort over det østl. Nordamerika.

1. Gneis og kryst. Skifer. 2. Silurisk og Devonisk. 3. Kulkalk. 4. Kulforende Sandsteen. 5. Trias, Jura, Kridt. 6. Tertiært og Nyere.

henimod 6000'. — New Foundland er en bakket, fjeldrig Ø med talrige Indsøer, Moser og forkrøblede Naaleskove.

I geognostisk Henseende frembyde Alleghanybjergene, og overhovedet den østlige Deel af Nordamerika, en ganske ualmindelig Interesse ved deres overordentlige Rigdom paa mineralske Skatte. Den brede Kystslette bestaaer rigtignok af tertiære og nyere Dannelser, men i Alleghanysystemets regelmæssige Bølgebjerge, hvis ydre Former i alt Væsentligt ere

betingede af deres Leiringsforhold og indre Bygning, optræde de gamle metal- og kulførende Lag, der gjøre disse Egne til et af de rigeste Minedistricter paa Jorden. Mod Øst fremhersker Gneis og krystallinske Skifere i Forbindelse med siluriske og devoniske Dannelser; mod Vest begynder Jordens største Steenkulsformation, som med et productivt Areal af 5800 geogr. □ Mile udbreder sig paa begge Sider af Missisippi og fylder den hele centrale Deel af Nordamerika.* Overhovedet forekomme Steenkullene i de Forenede Stater paa fem forskjellige Omraader, nemlig 1) i den vestlige Deel af Alleghanybjergene, 2) i Missouri, Illinois etc. 3) Michigan, 4) nordl. Texas og 5) Rhode Island, og hertil knytter sig endnu for de britiske Besiddelsers Vedkommende 6) det store Kuldistrict i New-Brunswick. Ved Slutningen af Steenkulsperioden indtraadte

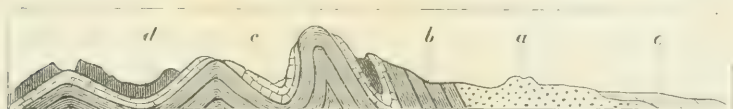

Fig. 136. Profil af Alleghany Bjergene fra V.—Ø.

a) Gneis etc. b) Silurisk. c) Devonisk. d) Steenkul. e) Tertiært og nyere.

omfattende Hævninger i Forbindelse med Forstyrrelser af de oprindelige Leiringsforhold, der ikke blot paavirkede Steenkulsformationen, men ogsaa de ældre Dannelser gjennem Alleghanybjergenes hele Udstrækning; Lagene bleve under Indflydelse af et heftigt, østerfra kommende Sidetryk pressede i Veiret som vældige, parallelt løbende Folder, store Bristninger og Forskydninger indtraadte, og Kullagene bleve stedviis forvandlede til Anthracit, tildeels under Paavirkning af frembrydende Granitmasser. Ikke mindre forbausende er Rigdommen paa Metaller. I Alleghanybjergene findes saaledes meget betydelige Jernleier foruden Kobber, Zink og Bly samt ikke ringe Qvantiteter af Guld. Et andet vigtigt Malmbælte (Jern og Bly) gaaer fra Missouri gjennem Illinois til Wisconsin, og paa begge Sider af Øvre-Søen forekommer i en særegen

vulcansk Bjergart gedigent Kobber og Sølv; mærkeligt nok fandtes Kobberet tidligere fritliggende paa Overfladen i store Klumper, af hvilke en med en Vægt af 10,000 ℔ længe laa ved Ontonagon-Floden, inden det var muligt at skaffe den bort fra den ufremkommelige Egn. — Ogsaa Petroleum, der er dannet af forraadnede vegetabilske Stoffer uden Luftens Tilgang, men ikke er bunden til nogen bestemt Formation, optræder i rigelig Mængde; de vigtigste Kilder findes i Pennsylvanien.

Klimaet i Alleghanybjergene og paa Nordamerikas Østkyst er et vel udviklet Fastlandsklima med stor Forskjel mellem Aarstidernes Temperaturforhold og meget tør Luft. Den fremherskende Vestenvind, som fra Sydhavet har medført eensformig Temperatur og betydelig Fugtighed til Continentets høie Vestside, har ved at blæse over det Indre faaet Præget af en tør Landvind, og Nordamerikas Atlanterhavskyst udmærker sig derfor ved klimatiske Forhold, der ere meget forskjellige fra dem, vi træffe ved Bredderne af det stille Hav. Paa Sitka-Øen er ifølge det tidligere Meddeelte Middelvarmen for Vinter og Sommer + 1 og + 11° R., men i Nain paa Kysten af Labrador, som omtrent ligger under samme geographiske Brede, beløbe de tilsvarende Temperaturer sig til ÷ 14 og + 7, og, medens Humboldt City i Californien (41° N. B.) har en Vinter- og Sommervarme af henholdsviis + 6 og + 11, er i New-York (paa samme Brede) Thermometrets Middelstand om Vinteren 0, hvorimod den for Sommerens Vedkommende udgjør 17°. I Sammenligning med Vest-Europa have Nordamerikas Atlanterhavsstater baade et continentalt og tillige et strengere Klima, thi New-Yorks aarlige Middelvarme (+ 8°) finde vi allerede i Wien under den 48de Parallel, og paa Breden af New-York har Napoli en Middelvarme, som er over 5° høiere (13½°). 1835 var Vinteren i Sydcarolina saa streng, at Vinen stivnede i Flaskerne, Orangetræerne gik tilgrunde, og de høitliggende Østersbanker paa Kysten frøs ihjel;

Hudson og Delaware under Romas og Napolis Brede dække sig 2—3 Maaneder med Iis, og Aarstidernes Charakteer har ganske Præget af et ægte Fastlandsklima. I New-York varer Vinteren 4—5 Maaneder med klar, tør Luft og nordvestlige Vinde, derpaa følger 14 Dage med Kamp mellem Kulde og Varme, og saa bryder Sommeren ind med sydvestl. Vind og høi Temperatur; Varmen stiger ikke sjeldent til 30° R. i Skyggen, og heftige Tordenveir, der ledsages af skybrudagtige Regnskyl, ere hyppige. New-Skotland og New-Brunswick have naturligviis et strengt Veirlig, men paa Grund af Havets Indflydelse er Modsætningen mellem Aarstiderne her mindre betydelig, og i Georgien saavelsom Florida mærker man i en kjendelig Grad Tilnærmelsen til den tropiske Zone, især paa sidstnævnte Sted, hvis halv insulare Beliggenhed ikke forfeiler at gjøre sin Virkning. Er Øststaternes Klima som Heelhed betragtet imidlertid et typisk Fastlandsklima ifølge sine Varmeforhold, saa har det et ikke mindre continentalt Præg paa Grund af sin tørre Luft. Rigtignok bringer Søndenvinden, som fra den mexikanske Bugt uhindret blæser nordpaa gjennem Alleghanybjergenes Dale og op langs Østkysten, en aarlig Regnmængde, der er dobbelt saa stor som Mellemeuropas (40—50"), men, saasnart Vinden gaaer om til Vest, fordele Skyerne sig, og en halv Time efter, at det har skyllet ned, er Overfladen atter tør. T r o d s d e n a n s e e l i g e R e g n m æ n g d e e r L u f t e n s T ø r h e d g a n s k e f o r b a u s e n d e og gjør sig, som Desor først har fremhævet, paa mange Maader gjældende i det daglige Liv. I et nyt Huus behøver man aldrig at frygte for Fugtighed, en udhængt Vask tørres med en Fart, som er ukjendt her i Europa, og de i Kjældere eller Forraadskamre hensatte Gjenstande ere ikke i Fare for at mugne; men paa den anden Side er det meget vanskeligt at holde Brød frisk, alt Træværk kaster sig, og Snedkerne maae bruge meget stærkere Liim end hos os. Ogsaa Befolkningen paavirkes paa en særegen Maade, og ikke med Urette har man sat den saakaldte »Yankee Type« i Forbindelse med Klimaets

udpinende Tørhed. Den indfødte Anglo-Amerikaner er skarp og mager, har indfaldne Kinder, dybtliggende Øine og en forunderlig tør, rynket Hud; Halsen er tynd, Strubehovedet stærkt fremtrædende og Hænderne saa eiendommelig langstrakte, at man i Frankrig og England tilvirker særegne Handsker for det amerikanske Marked*). Hvorvidt Anglo-Amerikanernes bekjendte Pirrelighed og rastløse Iver ogsaa skulde staae i Forbindelse med Klimaets Indflydelse, er det vistnok meget vanskeligere at afgjøre, men, da dette utvivlsomt gjør sig gjældende i hans legemlige Udvikling, og denne ikke kan blive uden Indvirkning paa Sindstilstanden, synes han ogsaa i aandelig Henseende i al Fald til en vis Grad at være præget af de særegne Veirforhold, under hvilke han færdes.

Paa Grund af den store Udstrækning i Meridianretningen, som udmærker de Egne, ved hvilke vi her dvæle, er Vegetationen**) naturligviis meget forskjellig mod Nord og Syd. Under Labradors barske Klima formaae lave, forkrøblede Naaleskove kun at trænge frem til den 60de Bredegrad, medens de vesterpaa næsten naae Mundingen af Mackenziefloden, og paa New-Foundland, hvor den europæiske Hedelyng (*Calluna vulgaris*) har faaet en vid Udbredelse, opnaaer hellerikke Trævæxten nogen kraftig Udvikling. Derimod ere Alleghanybjergene gjennemgaaende dækkede af prægtige Skove, der ikke alene udmærke sig ved større Artsantal og en betydeligere Rigdom paa træagtige Planter, end man finder i de tilsvarende Egne af Europa, men som tillige for de sommergrønne Løvtræers Vedkommende om Efteraaret prange med et Farvespil af Rødt og Orange, som man aldrig finder paa denne Side af Atlanterhavet. Nordpaa i New-Brunswick hersker rigtignok den eensformige Naaleskov ligesom i Landene ved Hudsonbugten; længere sydpaa blive imidlertid Løvtræerne stedse hyppigere,

---

*) Quatrefages 226.

**) Ørsted: Egefam. 466.

og i Pennsylvanien og Ohio udfolder Vegetationen en virkelig storartet Pragt. Talrige Egearter i Forbindelse med Valnød *(Carya)*, Ahorn (f. Ex. Sukkerahorn) og Plataner ere her fremherskende, og til Skovenes Prydelse hører ogsaa Tulipantræet *(Liriodendron)* med rank, mastelignende Stamme og store blaalige Blomster. I den sydlige Deel af Alleghanybjergene er Vegetationen allerede halv tropisk med sine Robinier og Magnolier, og hertil knytter sig endnu træagtige Lilieplanter *(Jucca)* samt enkelte Palmer af Slægten *Sabal*. Kystsletten har henimod Bjergene endnu smukke Valnødskove (Hickory Land), men henimod Havet afvexle sandede, med Egepurrer og Fyrrekrat bevoxede »Pine Barrens« med vidtstrakte, krat- og bregnesmykkede Moser; i Virginien har vor europæiske Slangehoved *(Echium vulgare)* fundet et nyt Fædreland og pryder tørre solaabne Strækninger med sine livlige blaa Blomster. — Blandt Kornarterne spiller Maisen Hovedrollen; dog dyrkes ogsaa de europæiske Kornsorter, og i Carolina tillige Riis. Tobak og Bomuld, den første navnlig Syd for Ohio, den anden mellem Carolina og Missisippi, ere ligeledes Gjenstand for en udbredt Cultur, som for sidstnævntes Vedkommende er den betydeligste paa Jorden, og, efterat talrige Forsøg med europæiske Viinranker vare mislykkede, har Longworth i Midten af nærværende Aarhundrede med meget Held paabegyndt Dyrkningen af indfødte vilde Druesorter, blandt hvilke Catawbadruen *(Vitis labrusca)* allerede har erhvervet sig et godt Navn ogsaa udenfor sit Fødeland.

Hudsonbaylandene og Missisippisletten.

Hvad der endnu staaer tilbage af Nordamerikas Fastland, altsaa den hele uhyre Strækning mellem Alleghanybjergene og Cordillererne, mellem Polarhavet og den mexikanske Bugt, maa i det Væsentlige betragtes som Lavland og Slette. Skjøndt denne Charakteristik i Almindelighed har sin fulde Gyldighed.

er den dog ikke uden Undtagelser, og navnlig optræder mellem den 47de og 48de Bredegrad paa Nordsiden af Øvresøen og længere vesterpaa et vidtløftigt System af Høie og Bakker*), der undertiden forenes under Navn af »the Lands High«, men forresten under særskilte Benævnelser, som Missabay Hills, Hauteurs des Terres, Coteaux des Prairies o. a. fortsætter sig henimod Cordillererne. Hævningen er ikke betydelig og overstiger vel næppe 14—1500', men ikke destomindre har dog denne uanseelige og lidet sammenhængende Landryg en stor Betydning med Hensyn til Flodløbenes Retning, idet den danner Vandskjellet mellem Hudsonbugten og den mexikanske Golf. Den Deel af Sletten, der ligger Nord for Landryggen, og som man pleier at sammenfatte under Navn af **Hudsonbaylandene**, hører ustridigt til de vandrigeste Egne paa Jorden; det er et sandt Virvar af Floder og Søer, som her afbryder de endeløse Naaleskove, og Terrainets ringe Fald giver naturligviis Anledning til mange Uregelmæssigheder i Vandløbenes Udvikling. Blandt de vigtigere Floder maae foruden Mackenzie og Saskatschavan, der begge have deres Udspring i det vestlige Høiland, og af hvilke den første udgyder sine Vande i Polarhavet, tillige fremhæves Churchill og Nelson-River til Hudsonbugten; af Søerne er det især Store Bjørnesø og Store Slavesø, Athabaska- og Winipeg-Søen, som ere paafaldende ved deres Størrelse, og deres sønderrevne Skikkelser minde tillige ret tydeligt om de mærkelige Indsøer i Finland. Mod SO. dækkes Landet af de canadiske Søer, hvis Areal udgjør ikke mindre end 4600 geogr. □ Mile. De tre største, nemlig Øvre-, Huron- og Michigansøen, ligge omtrent i en Høide af 560'; Eriesøen ligger allerede noget lavere, og, idet Vandene herfra bane sig Vei til Ontariosøen, dannes det berømte Vandfald Niagara, der rigtignok kun har en Faldhøide af 150', men som af alle bekjendte ubetinget har den største Vandmængde og ved sin ud-

*) Humboldt: Ansichten der Natur. I. 68.

hulende Kratt efterhaanden har gravet sig 7 engl. Miil tilbage i Fjeldene. Gjennem den brede og dybe St. Lawrence Flod

Fig. 137. Niagara.

udgyde Søerne deres forenede Vande i den med samme Navn betegnede Bugt, som indeholder flere ret anseelige Øer (Cap

Breton, Prinds Edvards Ø, Anticosti), og interessant er det at lægge Mærke til, hvorledes Forholdene her, om end i langt større Maalestok, ere en Gjentagelse af dem, der udmærke Ladoga-systemet i Rusland.

Naar man nordfra har overskredet Landryggens Omraade, befinder man sig i de uhyre **Sletter ved Missisippi**. Efter det tidligere Meddeelte har ogsaa Steenkulsformationen her en vid Udbredelse, men forresten spille tertiære og nyere Dannelser en stor Rolle navnlig mod Syd, og vesterpaa bestaaer Jordbunden fordetmeste af rød Sandsteen og Mergel med Indleiringer af Gips, som henhøre til Triasformationen. Missisippi udspringer oppe paa Landryggen i en Høide af noget over 1400′, hvor Scoolkraft og Allen 1832 opdagede dens Kilder i den lille hesteskoformede Sø Istaca*). Usikker og vaklende med Hensyn til sin Retning løber den først mod N., Ø. og SO., idet den passerer forskjellige Smaasøer, vender sig derpaa mod Syd, danner flere maleriske Fald, af hvilke det betydeligste findes ved St. Anthony, og flyder nu rolig med et stærkt bugtet Løb sydefter til den mexikanske Golf. Vesterfra modtager den navnlig Missouri, Arkansas og Red River, østerfra den dybe, skovomkrandsede Ohio. Ved Mødet med den brede, lave Missouri, hvis smudsig gule Vand farver den før saa klare Flod, svulmer den op til en mægtig Strøm, udskærer sin høire Bred i takkede Pynter (Bluffs) og river Urskoven ud af dens ældgamle Leie for deraf at danne de talrige Tømmerflaader (snags), der som svømmende Øer, bedækkede med Græs og Pilebuske, gjøre Seiladsen saa farlig især for opadgaaende Skibe. Først efter Foreningen med Ohio faaer den sin egentlige Verdensbetydning, spalter sig Syd for Mundingen af Red River i mange Arme, og udtømmer endelig gjennem et anseeligt Delta sine Vande i den mexikanske Bugt. Deltaets Fremvæxt er over-

*) Humboldt: Ansichten der Natur. I. 69

ordentlig rask og beløber sig til $1\frac{2}{5}$ Miil i 100 Aar*); hele Partier deraf bestaae af de omtalte Tømmerflaader, der svømme paa den mexikanske Bugt, saa at man kan fange Havfisk i Brøndhullerne, og Flodens Afleiringer ere saa betydelige, at de aarlig vilde kunne dække 1 engl. □ Miil til en Høide af 241'. Den største Deel af Deltaet ligger under Flodens Vandhøide, thi ved Oversvømmelsen afsættes det meste Bundfald langs Bredderne og danner saaledes naturlige Dæmninger, som det med hvert Aar bliver den vanskeligere at overskride. Ved de periodiske Oversvømmelser stiger Vandet indtil 30', og de opdyrkede Strækninger maae derfor beskyttes ved Diger, ligesom Tilfældet er med Byen New Orleans, hvis Gader tildeels ligge under Flodens daglige Vandstand. Fra Tid til anden foregaae mindre Forandringer i Flodleiets Beliggenhed, naar nemlig Missisippi under Høivande og stærk Strømning gjennemskærer en af de smalle Halvøer, der omsluttes af dens Krumninger, og derved fremkomme da tillige de særegne halvkredsformige Søer, som ikke ere sjeldne ved dens nedre Løb. Længden angives til 660 geogr. Miil, men fra Missouris Kilde indtil New Orleans beløber den sig til ikke mindre end 980, og af hvor stor Betydning dette mægtige Flodsystem er for Samfærdslen i den hele centrale Deel af Nordamerika, sees ret slaaende deraf, at det for Tiden beseiles af idetmindste 1000 tildeels kæmpemæssige Dampere.

Klimaet i det store, nordamerikanske Sletteland er naturligviis meget forskjelligt efter Beliggenheden mod Nord eller Syd, men har dog i det Hele et continentalt Præg med strenge Vintere og tør Luft. Nærmest ved Iishavet træffer man overalt vidtstrakte øde Tundraer; i Fort York paa Vestsiden af Hudson-Bugten under Breden af Aalborg (57° N.) har den underjordiske Iis endnu en Tykkelse af over 17 Fod, og i Fort Snelling ved øvre Missisippi er Vinterens Middeltemperatur

*) Fogh: Geol. Hovedsæt. 1874 p. 18.

÷ $7^1/_2{}^0$ R., men omkring de canadiske Søer bliver Veirliget kjendeligt mildere, og ved Niagara er Vinterens Middeltemperatur omtrent den samme som i Kjøbenhavn (÷ $^1/_2{}^0$). Sydpaa henimod den mexikanske Bugt aftager selvfølgelig Klimaets continentale Beskaffenhed, og i New Orleans er Vinterens Middelvarme $10^1/_2{}^0$ R., medens Sommerens beløber sig til lidt over 22. Luftens ringe Fugtighed beroer ligesom i Atlanterhavsstaterne paa den fremherskende tørre Vestenvind, og ikke paa nogen lille Regnmængde, thi selv i Prairien Vest for Missisippi overskrider det aarlige Regnfald 20″, ved de store Søer synes det med en Middelværdi at kunne anslaaes til 30, og i selve Missisippidalen stiger det mod Syd til ikke mindre end 60. Som Klimaet i det udstrakte Omraade, vi her have for os, frembyder betydelige Forskjelligheder, saaledes gjælder ogsaa det Samme om Planteverdenen. I det yderste Norden dækkes Tundragebetets evig frosne Grund af en eensformig Vegetation af Mosser og Lavarter, og først længere sydpaa optræde de mørke Naaleskove, der i et uhyre Bælte strække sig tværs over Nordamerika fra Atlanterhavet til det stille Hav. I Labrador falder Skovgrændsen allerede ved den 58de (eller 60de) Bredegrad; længere vesterpaa, hvor Klimaet bliver mildere, hæver den sig betydeligt mod Nord, og ved Mackenziefloden naaer den endog Polarkredsen. Som fremherskende Skovtræ i disse Egne maa først og fremmest nævnes Hvidgranen *(Abies alba)*, men desuden optræder baade El, Poppel og Piil, og den smukke Birkeart *(Betula papyracea)*, hvis Bark tjener Indianerne til Beklædning af deres Canoer, er ligeledes ingen sjelden Fremtoning i Landene ved Hudsonbugten. Østerpaa i Canada blive Løvtræerne hyppigere, og de prægtige Egeskove klæde sig om Efteraaret i Rødt ligesom Skoven i den mellemste Deel af Alleghanybjergene, — men, har man passeret Landryggen og Saskatschavan, idet man vender sig mod Syd til de store Sletter mellem Missisippi og Cordillererne, da er Trævæxten paa faa Undtagelser nær ganske forsvunden, og de endeløse, græsklædte

HAVSTRÖMMENE.

Prairier med deres vide Udsigter aabne sig som en fremmed Verden for Betragterens Blik. Buffalo-Græs og Kløver, Malvaceer, Aster- og Helianthus-Arter ere her fremherskende, navnlig mod Øst, og lange Bælter af Træer ledsage Floddalene henimod Cordillererne; jo mere Terrainet hæver sig mod Vest, desto fattigere bliver Vegetationen, til den tilsidst indskrænkes til enkelte forkrøblede Artemisier og Cactus-Arter, og i Texas er det Cactus-Planterne, som i Forbindelse med lave, tornede Mimosebuske (Mesquite-Krat) fornemmelig ere bestemmende for Landskabets Physiognomi, der minder stærkt om det mexikanske Høilands. De fugtige Lavninger ved nedre Missisippi have naturligviis et ganske andet Præg, og i Deltaet afvexle vidtstrakte Rørtykninger med vældige Cypresskove *(Taxodium distichum)*. — Hvad Culturplanterne angaaer, maa det bemærkes, at Riis, Bomuld og Sukkerrør lykkes til Fuldkommenhed i Landskaberne ved den mexikanske Bugt; Mais dyrkes endnu ved Saskatschavan paa 53° N. B., og Byggen strækker sig langt ind i det nordlige Skovbælte, hvor den endog ved Fort Norman (65° N.) er i Stand til at modne sine Ax.

Inden vi afslutte Behandlingen af det nordamerikanske Sletteland og dermed Skildringen af Nordamerikas Natur overhovedet, staaer det endnu tilbage at kaste et Blik paa disse Egnes dyriske Liv. Idet vi her see bort fra Polarlandene, hvis Fauna tidligere har været omtalt, saavelsom fra Anahuac, der i faunistisk Henseende slutter sig til Sydamerika, maae vi strax fremhæve, at Nordamerikas Dyreverden, trods en vis almindelig Lighed med Europas, dog med Hensyn til Arterne er meget forskjellig fra denne, og tillige, at den ikke alene viser Modsætninger mellem Nord og Syd, men ogsaa og navnlig mellem Continentets østlige og vestlige Deel. I Landene ved Hudsonbugten og de Forenede Stater er Faunaen meget rig og udmærker sig, hvad Pattedyrene angaaer, ved en forbausende Velstand paa Gnavere, navnlig Harer og Egernarter, Murmeldyr og Studsmuus; Bæveren *(Castor americanus)* optræder coloni-

viis i det store nordlige Skovbælte, hvor den ved at opdæmme Floderne bidrager overordentligt til at sætte Landet under Vand, og i de vestlige Stepper graver »Prairihunden« *(Arctomys Ludovicianus)* sine underjordiske Boliger, der saa gjerne besøges af Huleugler og Klapperslanger. Blandt Rovdyrene maae især fremhæves Jaguaren (sydpaa), den graa Bjørn og Steppeulven *(Canis latrans)* samt i Hudsonbaylandene talrige Maarer. Af Tykhudede findes kun et Sviin *(Dicotyles)*, af Gumlere et Bæltedyr og af Pungdyr tvende Pungrotter, der-

Fig. 138. Bæver Sø og Dæmning.

imod kjender man af Drøvtyggere foruden Bisonten og flere Hjortearter endnu et Par Antiloper og Faar. Bisonten, som fordum har græsset ved Delaware og Ohio, er nu fortrængt til Egnene vest for Missisippi, men, skjøndt den endnu i Flokke paa mange Tusinder befolker de aabne Prairier, vil den dog efterhaanden, trods sin Snuhed, sit Mod og sine uhyre Kræfter, bukke under for Indianernes og de Hvides skaanselløse Jagt, der synes at spaae disse Egnes eneste indfødte Oxeart en hurtig Udryddelse.

Mellem Fuglene er Kalkunen en vigtig Charakteerform, medens Agerhøns, Trapper og Fasaner mangle; derimod ere Spurvefuglene meget stærkt repræsenterede, ligesom der ogsaa findes mange Spetter, flere Duer (f. Ex. Vandreduen, der forhen ved sin Hyppighed var en reen Landeplage) og endelig mod Vest enkelte Kolibrier, af hvilke en forekommer nordpaa ligetil Alaska. Af Krybdyr (incl. Padder) optræde mod Øst talrige Sump- og Flodskildpadder *(Emys* og *Trionyx)* foruden salamanderagtige Former, i nedre Missisippi en Krokodilart *(Alli-*

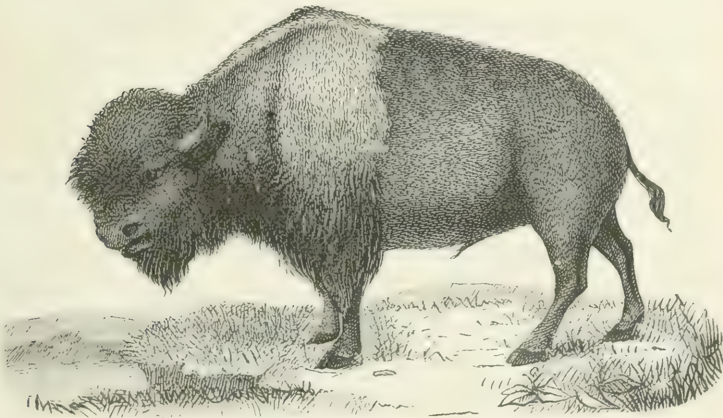

Fig. 139. Bison Oxe. (E. L.)

gator missisip.), og i de tørre Steppeegne mod Vest en Rigdom paa Klapperslanger og brede, tornede Jordleguaner; Fiskefaunaen synes at udmærke sig ved mange Karper og Aborrer, ligesom dèn ogsaa indeholder enkelte Repræsentanter for tidligere Jordperioders Ganoïder. — Baade Heste, Kvæg og Sviin har man indført fra Europa, og det fortjener særlig at fremhæves, at Nordamerika, som den nye Verden overhovedet, i nærværende Jordperiode oprindelig ikke har besiddet et eneste hesteagtigt Dyr.

Stater og Folk.

Nordamerikas Indianerstammer.

Som bekjendt, bestaaer Nordamerikas indfødte Befolkning af Indianere og Eskimoer. Af disse ere de sidstnævnte, der kun findes tyndt adspredte længst mod Nord, allerede omtalte ved Grønland, og det er derfor udelukkende de første, vi her skulle hellige vor Opmærksomhed. Skjøndt Ulloa's Bemærkning, at, naar man har seet een Indianer, har man seet dem alle, vistnok maa opfattes med Forbehold, turde den dog ingenlunde ganske savne Berettigelse, og et vist Præg af Eensformighed er aabenbart tilstede, selv om det maa indrømmes, at dette mere maa søges i Udtrykket end i Legemets og navnlig Ansigtets Dannelse. Nordamerikas Indianere ere i Reglen kraftige, velskabte Folk, med rødbrun Hud, skarpe Ansigtstræk, lidet eller intet Skjæg og glatte sorte Haar; Sprogene ere, saavidt vides, alle agglutinerende, og Bogstavskrift er fuldstændig ukjendt. Culturen er gjennemgaaende svag, og de fleste af Stammerne, der friste Livet som omstreifende Jægere, hæve sig ikke over det barbariske Standpunct, men paa Grund af Europæernes Indflydelse ere de oprindelige Tilstande i den Grad forvanskede, at en retfærdig Bedømmelse af den nye Verdens eiendommelige Culturforhold kun bliver mulig ved at sammenholde Historiens Vidnesbyrd med Nutidens Iagttagelser. Ad denne Vei vil man snart komme til det Résultat, at der tidlig har bestaaet en væsentlig Modsætning mellem Vest- og Østfolkene, at det gamle Mexiko Aarhundreder før Europæernes Ankomst var i Besiddelse af en vidt fremskreden Civilisation, hvis Levninger den Dag i Dag vække Beundring og Deeltagelse, og at de mindre civiliserede Stammer østerpaa i al Fald have kjendt bedre Vilkaar end nuomstunder, da de som vilde Dyr jages fra Sted til Sted og som

Fredløse i deres Fædres Land uden Skaansel fortrænges til Ære for Europæernes »civilisatoriske Bestræbelser«.

Oprindelsen til Mexikos gamle Cultur*) taber sig, som man maatte vente, i en mythisk Fortids længst forsvundne Aarhundreder. At Mexiko ved Spaniernes Ankomst 1519 var et høit civiliseret Land, er ganske vist ligesaa bekjendt som dets Culturs Beskaffenhed endog i mange Enkeltheder; den spanske Franciscanermunk Sahagun studerede kort efter Erobringen under indfødte Læreres Veiledning Landets gamle Historie i Tezcuco, og indfødte Mexikanere af fyrstelig Æt søgte samtidig at bevare Fortidens Traditioner fra Forglemmelse; men af den oprindelige hieroglyphiske Literatur er desværre kun Lidet kommet til Nutiden, og Tydningen deraf er desuden usikker og i flere Henseender forbunden med store Vanskeligheder. Imidlertid er saameget klart, at forskjellige nordfra kommende Folkesværme til forskjellige Tider ere trængte ind i Anahuac, og at Landet har været i Besiddelse af en endog betydelig Civilisation Aarhundreder, før Cortez satte Foden paa Land ved Vera Cruz. Uden at tage Hensyn til lidet kjendte Nahoa-Stammer see vi i det 7de Aarh. eft. Chr. Toltekerne trænge ind i Mexiko og grunde en Stat, der stod i henved 400 Aar; de vare kyndige i Agerbrug og Bygningskunst, Metalarbeide og Tidsregning, og det er netop til denne Periode, man henlægger Anahuac's egentlige Guldalder, som er knyttet til den gaadefulde Qvetzalcoatl og hans menneskevenlige Bestræbelser. Efterat den toltekiske Stat ved Borgerkrig og forskjellige Naturulykker var gaaet tilgrunde, optræde Chichimekerne en Tidlang som Anahuac's Herskere, og derpaa fulgte endelig omtrent ved Aar 1200 de krigerske Azteker, hvis oprindelige Hjemstavn man søger i det mythiske, nordpaa liggende Aztlan. Først efter en lang Trældomstid og heftige Kampe lykkedes det Aztekerne

---

*) Conf. foruden Prichard og Waitz tillige Hellwald: Die amerikan. Völkerwanderung. 1866; Bastian: Geogr. und ethnolog. Bilder. 1873. p. 23 og Prescott: Conquest of Mexiko. 1844.

at hæve sig til Høilandets herskende Folk; deres Hovedstad Tenochtitlan grundlagdes 1325 paa samme Sted, hvor det senere Mexiko blev bygget, og ved Spaniernes Ankomst var deres Magt saa anerkjendt fjernt og nær, at de aztekiske Adelsmænd, som Cortez i Vera Cruz spurgte om deres Herskers Navn, studsende gave ham til Svar: »hvem anden end Montezuma?«

Den aztekiske Stat, der efterhaanden havde underkastet sig Levningerne af de tidligere indvandrede Folk og af Anahuac's maaskee oprindelige Beboere (Otomier, Totonaker o. a.), strakte sig ved Spaniernes Ankomst fra Atlanterhavet til det stille Hav og mod Syd maaskee lige til Guatemala eller Nicaragua; kun Republiken Tlascala vedblev med heltemodig Opofrelse at forsvare sin Uafhængighed. Hovedstaden Tenochtitlan i en herlig Dal ved Tezcuco-Søens blaa Vande, omgiven af Skove, Haver og Agerland, over hvis grønne Ramme Popocatepetl hævede sin skinnende Sneepyramide, omtales med Begeistring af de spanske Conquistadorer, der sammenligne den med intet Mindre end Andalusiens gamle, blomstrende Hovedstad Sevilla; den havde 300,000 Indbg., Canaler og cementerede Gader, og indeholdt foruden Montezumas pragtfulde Residents tillige en storslaaet Helligdom for den barske Krigsgud. Regjeringsformen var despotisk, og Kongen besad den lovgivende, men ikke den dømmende Magt; af alle Naturproducter og industrielle Frembringelser betaltes Tiender til Kronen, som desuden besad anseelige Landeiendomme til at bestride sine Udgifter. En talrig og mægtig Adel var i Besiddelse af store Godser med eller uden Forpligtelse mod Staten; Præsterne havde særlig Indflydelse, da det tillige var dem paalagt at sørge for Ungdommens Opdragelse, og den anseete Handelsstand nød ligeledes vigtige Forrettigheder. Armeen var godt rustet og disciplineret med ægte romersk Strenghed. De fornemme Krigere bare stukne Bomuldstøis Køllerter, Kapper af Fuglefjer og prægtige Sølvhjelme med vaiende Plumager; men Jernets Anvendelse var dem ligesaa ukjendt som Brugen af Ildvaaben,

og det var kun Bronce og Steen (Obsidian), de formaaede at føre i Marken. Skjøndt Aztekerne som alle Indianerfolk troede paa et høieste Væsen (Taotl — den store Aand), var det dog især Luftens Gud den blonde Qvetzalcoatl og den vilde Krigsgud Huitzilopotchli, som vare Gjenstand for deres Tilbedelse. Den første dyrkedes navnlig i Cholula, hvor man offrede ham Blomster og Frugter, den anden havde sin vigtigste Helligdom i Tenochtitlan, hvor Krigsfanger under festlig Pomp i Tusindviis bleve slagtede til hans Ære og senere fortærede ved pragtfulde Offergilder. Forresten troede Aztekerne paa et

Fig. 140. Teocalli ved Guatusco (Vera Cruz).

andet Liv med Belønning og Straf for dette Livs Gjerninger og havde ligesom saamange af den gamle Verdens Folk bevaret Traditioner om en stor Vandflod; Ægteskabet holdtes høit i Ære, og Kvinden behandledes med Ærbødighed. Skjøndt de manglede Bogstavskrift, var Literaturen ikke ringe. Ved Hjælp af Hieroglypher optegnede de deres Love, Myther, Historie og Ritual; de havde grundige astronomiske Kundskaber og brugte en særegen Tidsregning, ifølge hvilken de inddeelte Aaret i 18 Maaneder, hver paa 20 Dage. Kunsten stod forholdsviis høit, og fra Rio Gila til Nicaragua-Søen finder man talrige

Levninger af Bygningsværker, som dog rigtignok kun tildeels turde hidrøre fra Aztekerne. Især maae fremhæves de saakaldte Teocallier: firsidede Pyramider, der foroven endte med en Platform og bare et eller flere Templer (Ex. fra Teotihuacan, Cholula og Papantla); men man finder ogsaa betydelige Ruiner af Paladser og Grave, f. Ex. ved Mitla, og lignende Anlæg gjentage sig under storartede, rigt decorerede Former i Centroamerika ved Palenque og Uxmal. Agerbruget, der tildeels fordrede kunstig Vanding, var ligeledes fortrinligt. Foruden Mais og Bananer dyrkedes Agaven, af hvis Saft man

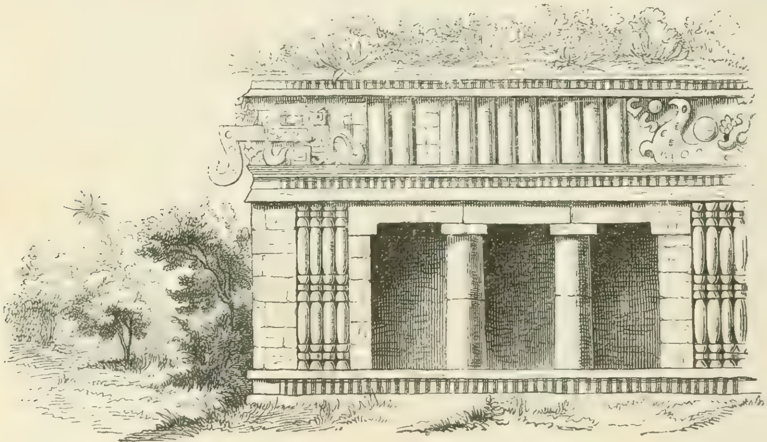

Fig. 141. Ruin ved Zayi (Yucatan).

tilvirkede et Slags Øl (Pulque), som endnu den Dag idag er Folkedrikken i Mexiko, og af Cacaoplantens Frø tilberedte man en Drik (Chocolatl), der under sit indfødte Navn er bleven velbekjendt paa denne Side Atlanterhavet. Endnu maa tilføies, at Landets Rigdom særlig paa ædle Metaller gav Anledning til en ikke ubetydelig Bjergværksdrift, at Industrien i visse Retninger stod meget høit (Cochenille Farveri, Guldsmed- og Fjerarbeide etc.), og at den omfangsrige Handel bl. andet begunstigedes ved et velindrettet Postvæsen, hvis Løbere, naturligviis med hyppig Afløsning, tilbagelagde indtil 50 Miil i Døgnet.

Men hele denne mærkelige Cultur, hvis Beskaffenhed vi ovenfor have skildret, er nu længst forsvunden*), Tenochtitlan, Cholula og Tezcuco ere sunkne i Gruus, og christne Kirker have reist sig i Stedet for de gamle Gudehuse. En europæisk Halvcultur har i Aarhundreder været herskende i Mexiko, og Aztekerne, der tidligt indsaae Nødvendigheden af at underordne sig de overmægtige Spaniere og endnu den Dag idag udgjøre den egentlige Landbefolkning, ere sunkne ned til at leve som Arbeidere eller mindre Jordbrugere. Folkedragten har ganske forandret sig og faaer i nyere Tider væsentlig sit Præg ved den bredskyggede Filthat og folderige Kappe (Frazada), Katholicismen har afløst det blodige Hedenskab med en Vrimmel af Helgenbilleder og carnevalsagtige Processioner; men mange Træk af Folkelivet minde dog endnu om fordums Dage og ere her som andensteds Vidnesbyrd om den Seighed, hvormed Nationernes Grundpræg er i Stand til at holde sig oppe gjennem Tidernes Omskiftelse. Nu som forhen lever Aztekeren væsentlig af Plantekost og har bevaret Forfædrenes Kjærlighed til Blomsterhaver og Dampbade, nu som forhen bøier han sig med tilvant Ærbødighed for Efterkommerne af de gamle Adelsslægter, skjøndt Loven ikke hjemler disse noget Fortrin, og, naar Gildets Munterhed løser hans Tunge og faaer ham til at aflægge den sædvanlige tilbageholdne Ro, da dvæler han gjerne ved Fortællinger om Fortidens lykkeligere Vilkaar eller drøfter endog Muligheden af at forjage Creolerne og gjenoprette Montezumas Rige.

Om Nordamerikas gamle Culturfolk ere indvandrede fra Asien, eller, hvis de ere Urbeboere, om da en asiatisk Culturindvirkning maa antages at have fundet Sted — det er Spørgsmaal, der længe have beskjæftiget Videnskaben baade paa denne og den modsatte Side af Atlanterhavet, uden at dog Undersøgelserne endnu haveført til noget

*) Muhlenpfordt: Mejico. I 1844 p. 207—60.

afgjørende Resultat. At der hersker Lighed mellem Stammerne paa begge Sider af Beringstrædet, ikke alene i physisk Henseende, men ogsaa tildeels med Hensyn til Skikke og Sagn, lader sig vistnok ikke nægte, og Tunguserne bruge saavelsom Indianerne at skalpere den dræbte Fjende, at tilberede Svedebade ved at overøse ophedede Stene med Vand og ligesom visse Indianerfolk at anbringe deres Afdøde paa Træer eller særegne Stilladser; men saadanne Overeensstemmelser bevise ikke stort, hvor det gjælder at godtgjøre en Indvandring fra den gamle Verden, thi selv en saa charakteristisk Skik som at afskære et Fingerled i Tilfælde af Sorg findes hos indbyrdes i den Grad fjerntstaaende Folk som Mandanerne, Beboerne af Tongaøerne og Hottentotterne. At japanesiske Skibe under Indflydelse af Storm og Strømninger leilighedsviis ere førte til Nordamerikas Vestkyst ved Mundingen af Oregon, kan hellerikke tjene til Støtte for nogen asiatisk Indvandringstheori, og den Omstændighed, at man kan eftervise Folkebevægelser indenfor selve Nordamerikas Omraade og navnlig, at Sagnene lade forskjellige Stammer nordfra trænge ind i Anahuac, har strengt taget Intet at gjøre med den Forestilling, at Nordamerikas føreuropæiske Befolkning skulde være indvandret fra det nordostlige Asien. Ligesaa usikker er den Forudsætning, at en fra Asien udgaaende Indvirkning skulde have frembragt den gamle og i sit Præg saa eiendommelige mexikanske Cultur. Rigtignok søgte De Guignes af en chinesisk Historie at godtgjøre, at Chineserne i det 5te chr. Aarh. havde kjendt Mexiko, og Neumann har senere udtalt den samme Anskuelse*); men, lader det sig end ikke nægte, at forskjellige Angivelser, saasom Beretningen om Fusang-Planten (Agaven?), af hvis Bast man tilberedte Papir, uden Tvang kunne henføres til Mexiko, saa vil dog paa den anden Side Fortællingen om Indvaanernes ukrigerske Charakteer og navnlig om Forekomsten af Heste, der i

*) Zeitschr. für all. Erdkunde. 1864. p. 305

nærværende Jordperiode som bekjendt aldeles mangle i Amerika, udelukke enhver Mulighed af at henlægge Landet Fusang til den nye Verden. Naar den gamle Culturbringer Qvetzalcoatl i Sagnene skildres som blond og langskjægget, kan ikke deri søges et Beviis for, at han skulde være udsprungen af en i Amerika fremmed Stamme, da Meningen muligviis kun er, at han var lysere og havde stærkere Skjæg end de andre Mexikanere, og, naar man har paaviist en deelviis Overeensstemmelse mellem de mexikanske Navne paa Maanedsdagene og Navnene paa Dyrekredsens Billeder hos Mandschuerne og Japaneserne, da ligger deri rigtignok mere end i at søge Forbilledet for de mexikanske Teocallier i de gammelægyptiske Pyramider (!), men dog endnu altfor Lidt til med nogen Berettigelse at hidlede Amerikas føreuropæiske Cultur fra den gamle Verden. Saalænge der ikke foreligger mere bevisende Kjendsgjerninger end de ovenfor anførte, er man aabenbart ligesaa berettiget til at hævde Oprindeligheden af Amerikas Befolkning og Cultur som af Asiens, og det maa da være kommende Tider forbeholdt at afgjøre, om og i hvilken Udstrækning en ydre Indflydelse har fundet Sted.

Idet vi fra Betragtningen af Nordamerikas gamle Culturfolk vende os til en Undersøgelse af de **barbariske Stammer** i Continentets østlige Deel, kunne vi ikke tilbageholde den Bemærkning, at disse tidligere have viist stærkere Spor til Civilisation end nuomstunder uden dog derfor at have kjendt noget til et egentligt Culturliv. Vest for Alleghanybjergene og Syd for de store Søer, i Ohio, Indiana, Illinois og Wisconsin samt ved nedre Missisippi har man fundet talrige, raat udførte Basreliefer af Dyr saavelsom Høie og Voldsteder, der ikke alene røbe mere udviklede Samfundsvilkaar, end hvad Nutiden gjør os bekjendt med, men endog have bragt Squier

paa den Tanke, at de omtalte Egne fordum skulde have tjent til Opholdssted for en Befolkning, som var væsentlig afvigende fra den nulevende. Da man baade i Basrelieferne og Høiene har opdaget Skeletter og forskjellige Redskaber, kan deres Bestemmelse som Begravelsespladse ikke være tvivlsom, og Voldstederne, der endog undertiden ere forsynede med foranliggende Grave, trænge saameget mindre til nogen nærmere Forklaring, som det er bekjendt, at slige Fæstningsværker endnu ere blevne opførte i Begyndelsen af forrige Aarhundrede; da ogsaa de omtalte Begravelsespladse tildeels vides at være fremkomne i nyere Tider, vil hellerikke denne Kjendsgjerning tale til Gunst for Squiers Anskuelse, der ligesaalidt finder en Støtte i de opgravede »Oldsager« og Kranier. Maa man ogsaa indrømme, at de efterhaanden fremdragne Redskaber af Kobber, Steen og Been, Leerkar, Pibehoveder, Dyrebilleder og andet Lignende i det Hele ere udførte med større Dygtighed, end hvad der tilvirkes nuomstunder af samme Art, og at visse Gjenstande, som Havmuslinger, Haitænder og Obsidianknive, antyde gamle Handelsforbindelser, saa er der dog Intet af dette, som peger hen paa andre ethnographiske Forhold end de historisk kjendte, og, naar Morton ydermere erklærer, at de i Høiene fundne Kranier tilhøre ægte Rødhuder, bliver Squiers Hypothese vanskelig at opretholde. At der i fordums Dage, da Indianer-Befolkningen baade var tættere og levede under lykkeligere Vilkaar end efter Europæernes Ankomst, har hersket mindre barbariske Tilstande end i senere Tider, er vistnok hævet over al Tvivl, men deraf følger naturligviis paa ingen Maade, at en fra den nuværende væsentlig forskjellig Befolkning fordum skulde have færdedes i Nordamerikas Skove og Prairier.

Nordamerikas barbariske Indianerfolk*) gaae

*) Waitz: Die Indianer Nordamerikas. 1865. Lubbock: Prehistoric times and modern savages 1865 p 412—25

med raske Skridt deres Undergang imøde. Som de vigtigste maae anføres: Koloscherne og Oregon-Folkene længst mod NV., Athabaskerne længere østerpaa henimod Hudson-Bugten, Lenaperne paa Sydsiden af Hudson-Bugten og henad Atlanterhavet indtil Carolina, Irokeserne Øst for Huron-Søen, Florida-Stammerne, hvortil ogsaa henregnes Cherokeserne, Dakotaherne ved Missouri samt paa Vestsiden af Missisippi, Komancherne i Texas og Utah og endelig Stammerne i Californien. Allerede ved Europæernes Ankomst vare disse Jægerfolk lidet talrige, og blodige Kampe navnlig om passende Jagtgrunde have naturligviis oftere givet Anledning til svagere Stammers Udryddelse eller Sammensmeltning med andre; men Europæerne have dog den væsentligste Skyld i det store Ødelæggelsesværk, der i al Fald paa Fristaternes Omraade snart vil have tilintetgjort ethvert Spor af oprindeligt Indianerliv. Ved en udstrakt Anvendelse af den Stærkeres Ret, ved at udsaae Tvedragt og drage Indianerne ind i deres indbyrdes Stridigheder have de Hvide i Aarhundreder arbeidet hen til den oprindelige Befolknings fuldstændige Udryddelse: Koppesygdommen, som Europæerne førte med sig, har krævet Offre i Tusindviis, og Brændeviinsdrikken har ødelagt, hvad Sværd eller Farsot sparede. Hvad hjalp det Cherokeserne, at de oprettede Skoler, skabte en Forfatning med skrevne Love og toge fat paa forskjellige borgerlige Næringsveie? — de bleve til Fordeel for Staten Georgia af Jackson tvungne til Udvandring 1838. Hvad hjalp det de nordlige Stammer, at de i 1843 til fælles Sikkerhed sluttede sig nærmere sammen, vedtoge at afskaffe Brændeviin og intet Land at afstaae uden Forbundets Indvilligelse? — af de henved 16 Millioner Indianere, der efter en rigtignok meget høi Beregning ved Europæernes Ankomst skulle have levet i de Forenede Stater, var ifølge en Angivelse fra 1864 ikke mere end 268,000 tilbage!

Men dette ringe Antal er ikke eensartet fordeelt. Paa Østsiden af Missisippi, hvor de vidtstrakte Skove endnu i for-

rige Aarhundrede gjenlød af Indianernes Kampraab, er den europæiske Cultur nu næsten eneherskende, og først i de store Prairier hiinsides Floden, hvor den tykmankede Bisonoxe færdes i Tusindviis og værger sig mandigt mod Jægeren og den graa Bjørn, vil man finde Levninger af den forhen meget talrigere Indianerbefolkning. I disse Egne og langt mod NV. ud over Missouri leve endnu de krigerske Dakotaher saa temmelig uberørte af Samlivet med Europæerne, og det er derfor netop disse Stammer, der særligt egne sig for Skildringer af de vilde Rødhuders oprindelige Liv. Nu som fordum finde vi her den uforfalskede Indianers utæmmelige Frihedsfølelse, hans kolde, stoiske Alvor og stille, listende Gang, nu som fordum er han en underlig Blanding af Helt og Bandit og martrer sin Fjende med samme følesløse Rolighed, hvormed han selv udsætter sig for de frygteligste Pinsler. Hævn er ham en ligesaa hellig Forpligtelse som Gjæstfrihed og Taknemmelighed, og, naar det gjælder at tilfredsstille sit Had, er han ikke nøieregnende med Midlerne; men samtidig dermed er han, som allerede antydet, ikke utilgængelig for ædlere Følelser og under alle Omstændigheder begavet med et blidere Sind end det, der udmærkede de tidligere Beboere af Østlandets Skove.

Ved en Skildring af Indianernes Culturtilstand, der i en ualmindelig Grad er skikket til at gjøre os bekjendt med barbariske Samfundsforhold overhovedet, maae først og fremmest deres religiøse Anskuelser blive Gjenstand for Omtale. Som Skaber og Styrer af Verden og Menneskelivet æres »den store Aand«, der navnlig fremtræder i en Række Sagn, som knytter sig til det bekjendte Pibesteensbrud paa Coteau des Prairies ved St. Petersfloden. Fra dette Sted synes i det Hele Indianernes røde Piber og Steentøi at hidrøre, og det betragtes som en Slags Nationalhelligdom, der ikke maa berøres af de Hvide, »thi den røde Steen er en Deel af Indianernes Kjød, og, naar de Hvide grave Hul deri, kan det udstrømmende Blod

aldrig standses.« Herved sigtes til forskjellige Sagn, som snart fortælle, at den store Aand har skabt Mennesket af den røde Steen, snart at den røde Steen er opstaaet af Kjødet af de mange Mennesker, som druknede her, da en Vandflod i fordums Dage hærjede Jorden. Under alle Omstændigheder har dette Sted fra gammel Tid været holdt i Ære af en Mængde Folk, og der berettes tillige, at den store Aand netop her indstiftede Brugen af »Fredspiben«, der røges til høitidelig Bekræftelse paa enhver venskabelig Overeenskomst. Foruden Troen paa et høieste Væsen have Indianerne tillige en meget phantastisk Mythologi med en sand Hærskare af Kæmper, Trolde og Dverge; ogsaa de Afdødes Aander spille en vigtig Rolle og true undertiden de Efterlevende i Skikkelse af farlige Dyr som Bjørne, Klapperslanger o. a., hvilke det dog ved Anvendelse af passende »Medicin« (ɔ: Besværgelser) lykkes at holde i Ave. Gudstjenesten bestaaer i underlige Dandse og Optog, der ikke sjeldent staae i Forbindelse med de udsøgteste Selvpinsler til Ære for Verdens Skaber; ved Seirsfester flokker man sig dandsende om Fjendens blodige, paa Stænger anbragte Hovedhuder, og, naar Dakotaherne føle sig særlig opfordrede til at vise den store Aand, at de selv ikke frygte for at opæde deres Fjenders Hjerter, opføre de den saakaldte Hundedands, under hvilken de gjøende og hylende fortære Hjerte og Lever af en eller flere Hunde. — Trods al deres Raahed besidde Indianerne dog nogen Forestilling om en høiere Tilværelse, og i Aandernes Land vil den Afdøde betræde tillokkende Egne, som vrimle af det herligste Vildt; det er paa Grund af denne Tro man lægger hans Vaaben hos ham i Graven og ikke glemmer at medgive ham Spise — thi Veien til de store Skove er lang.

Indianerens Begavelse er ingenlunde ringe. Kan det end stundom falde Missionæren noget vanskeligt at meddele ham en nogenlunde fyldestgjørende Indsigt i Betydningen af Christi Forsoningsdød og den hellige Treenighed, og seer han

end med stupid Forbauselse paa mangfoldige Yttringer af det europæiske Culturliv, røber han dog paa ingen Maade aandelig Armod, saasnart han kun befinder sig indenfor sin vante Forestillingskreds. I Snuhed og Forstillelseskunst skal han vanske-

Fig. 142. Dakotaher (Mandaner).

lig finde sin Lige, og de mere fremragende Høvdinger have næsten altid udmærket sig ved en høi Grad af Veltalenhed; dertil kommer endnu en ikke ringe poetisk Begavelse, som deels giver sig tilkjende i forskjellige Krigssange, deels aabenbarer

sig i mange af de Sagn og Eventyr, hvormed han søger at forkorte de lange, mørke Vinteraftener. Hans Kundskaber strække sig derimod kun sjeldent ud over hans egne praktiske Erfaringer, og, fraseet de sære hieroglyphiske Figurer, hvormed navnkundige Krigere stundom smykke deres Festklædning, kjender han forresten Intet til skriftlige Optegnelser. De politiske og sociale Forhold ere i det Hele af en temmelig løs Natur, og Høvdingens Indflydelse er meget tvivlsom, naar den ikke støttes af fremragende personlig Dygtighed. Ogsaa i Henseende til Klædedragt, Familieliv, Skikke og Levemaade viser Indianeren sig som et ægte Naturbarn. Med Bisonoxens Skind beklæder Dakotahen sine kegleformede Telte, og deraf tilvirker han ligeledes sine vigtigste Klædningsstykker; som andre Rødhuder smykker han sig gjerne med Skalper, Fuglefjer og Dyrehorn, elsker Bemaling med brogede Farver, men anvender ingen Tatuering, hvilken Skik kun synes at være i Brug hos Stammerne længst mod Nord-Vest, der overhovedet i flere Retninger ere temmelig afvigende. Derimod er det almindeligt at sammenpresse Drengebørnenes Hoveder i deres første Leveaar, medens Fontanellerne endnu ere aabne, og det er netop paa denne Maade, at de mange besynderlige Kranieformer ere fremkomne, som man saa jævnlig træffer hos Nordamerikas Indianerfolk. Familielivet er naturligviis meget raat, og Manden behandler sine Kvinder nærmest som Trælle; selv beskjæftiger han sig kun med Krig og Jagt, fraaser som et Dyr i lad Magelighed, naar der er fuldt op af Levemaade, men taaler paa den anden Side med utrolig Haardførhed alle Jægerlivets Besværligheder, saa ofte Manglen driver ham ud for at søge Føde. Naar undtages, at Komancherne i senere Tider have erhvervet sig endeel Heste og Faar, er Nomadelivet forresten ganske ukjendt, Industri og Handel befinde sig paa et fuldstændig primitivt Standpunct, og Kjendskab til Metallernes Forarbeidelse mangler næsten ganske; derimod drives

leilighedsviis lidt Fiskeri og Agerbrug, forsaavidt dette sidste lader sig forene med et omvandrende Liv.

Af Nordamerikas Indianerstammer er saaledes det store Fleertal ubetinget Barbarer, der hverken selv have formaaet at frembringe Cultur eller at modtage den, som bragtes dem af Europæerne. Men levede de under Forhold, der vare gunstige for Udviklingen af humane Samfundstilstande, og have Europæerne paa en passende Maade søgt at gjøre dem deelagtige i Civilisationens Goder? — det er naturligviis Spørgmaal, hvis Besvarelse vil være af afgjørende Betydning for en rigtig Vurdering af disse Folks aandelige Standpunct. Naar man erindrer, at den nye Verden oprindelig var ganske ukjendt med Nomadelivet og paa Andesbjergene nær savnede ethvert Dyr, som i tæmmet Tilstand kunde afgive Grundlaget for en Kvægavl, vil man let skjønne, at en frembrydende Cultur maatte have store Vanskeligheder at kæmpe med, thi paa den ene Side kom det naturlige Gjennemgangsled mellem Jægerlivet og det agerdyrkende Liv til at mangle, og paa den anden Side blev det næsten en Nødvendighed, selv under et mere udviklet Agerbrug, at drive Jagten i betydelig Udstrækning for at skaffe sig de nødvendige Kjødspiser. Amerikas oprindelige Mangel paa Kvæg er ubetinget disponerende for Jægerlivet, og, om det end lykkedes de gamle Mexikanere at frembringe Cultur, saa maa det deels erindres, at de levede under gunstigere Naturforhold end de nordligere Stammer, og deels, at de skaffede sig Kjødspiser ved et saa vidt drevet Menneskeæderi, at Ethnographien ingensteds formaaer at paavise noget lignende. At Indianerne have tilegnet sig saa lidt fra Europæerne, vil efter det Foregaaende være let forstaaeligt, da de hos de Hvide som oftest kun have mødt Vold og Bedrag, ja endog, som Tilfældet var med Cherokeserne, bleve hindrede i Udviklingen af bedre

Samfundstilstande — men, naar vi i den nye Verden kun paa saa faa Steder møde Cultur og see det overveiende Antal af indfødte Stammer friste Livet som Barbarer, ere vi altsaa ingenlunde berettigede til af den Grund at betragte Indianerne som en lavere staaende Race. I Europas og Asiens gamle Culturlande har en menneskevenlig Natur tidlig fremmet Udviklingen af Civilisation og Samfundsorden; i Amerika have de ydre Vilkaar oprindelig været langt mindre gunstige, og de i Kundskaber og materielle Hjælpemidler overlegne Indvandrere have fra første Færd søgt en Tilfredsstillelse i at fortrænge de Indfødte eller i al Fald at underkue deres eiendommelige Cultur.

Europæerne i Nordamerika.

Med al Anerkjendelse af Columbus og hans store Opdagerværk maa det altid for Skandinaven være en særlig Tilfredsstillelse, at det er hans Forfædre, som først have betraadt den nye Verden. Paa Jæderen i Norge, fortæller Sagaen*), boede Thorvald og hans Søn Erik den Røde. Formedelst Manddrab maatte de udvandre til Island, og det var derfra, Erik opdagede Grønland, hvor han tog sin Bolig paa Brattalid (see pag 434). Da Bjarne senere drog herop for at gjæste sin Fader, der havde sluttet sig til Erik, blev han dreven ud af sin Cours og saae Land i Vest, som han dog ikke fandt Leilighed til at besøge. Leif Eriksøn lyttede med Deeltagelse til denne Fortælling, kjøbte Bjarnes Skib og stak i Søen for nærmere at undersøge den fjerne ukjendte Kyst. Først naaede han »Helluland«, der lignede en nøgen Steenplade og havde skinnende Jøkler, saa kom han til »Markland« med tætte Skove og en lav Sandkyst, og endelig naaede han under en fortsat Fart med nordostl. Bør »Viinland«, som forekom ham indbydende nok til en nærmere Undersøgelse, hvorfor han ogsaa slog sig til

*) Erik d. Rødes Saga, see: Grønlands hist. Mindesmærker. I. 1838.

Ro for Vinteren og byggede store Huse. Paa Kysten var der stærk Ebbe og Flod, men forresten havde Landet herlige Skove, udmærkede Lax i en nærliggende Elv, og Veiret var saa mildt, at det medbragte Kvæg ikke behøvede Staldfodring. Paa den korteste Dag var Solen over Horizonten fra 7½ Morgen til 4½ Eftermiddag. Leif deelte Mandskabet i to Dele, som skifteviis vogtede Husene og drog ud paa Undersøgelser. En Aften savnedes Tyrker, der var af tydsk Herkomst og Leif meget hengiven. Leif gik da ud med nogle af Folkene for at lede ham op. De fandt ham snart, og Leif mærkede strax, at han ikke var rigtig ved Samling, thi han dreiede Øinene og vrængede med Munden. »Jeg har fundet Viinranker og Druer,« sagde Tyrker. »Mon det er sandt?« svarede Leif. »Tilvisse er det sandt,« sagde den anden, »jeg er født i en Egn, hvor der hverken fattes Ranker eller Druer.« Da det blev Vaar, seilede de bort med god Ladning, og Leif kaldte Landet for »Viinland«. Senere kom flere i Besøg dertil paa kortere eller længere Tid, saasom den rige Normand Thorfinn Karlsefne. De traf sammen med smaa Folk (»Skrællinger«), hvis Boliger lignede Jordhøie, og som dannede sig Baade af Skind. Undertiden havde de fredeligt Samkvem med dem og tilbyttede sig Pelsværk, men undertiden maatte de værge for sig med Sværdet. Naar de seilede hjem til Grønland, medtoge de stedse en rig Ladning af Tømmer, Druer og Skindvarer.

Efter disse Beretninger kan der ikke være nogen Tvivl om, at de gamle Skandinaver ere de første Opdagere af Amerika. Skildringen af Helluland og Markland passer godt paa Labrador og New Skotland, og, da Længden af den korteste Dag i Viinland, dersom den er nogenlunde rigtigt angivet, svarer til en geographisk Brede af 41—42° (Rhode Island eller Massachusetts), kan Beliggenheden af Viinland saameget mindre være Tvivl underkastet, som det, der fortælles om Landets Natur, i det Hele peger hen paa den middelvarme Deel af Nordamerikas Atlanterhavskyst, skjøndt rigtignok paa

noget sydligere Egne, end de ovenfor anførte. Derimod var Befolkningen meget forskjellig fra, hvad man senere fandt paa disse Steder, thi Sagaens Skrællinger ere aabenbart Eskimoer. Hvor populære disse transatlantiske Farter i Middelalderen have været her i Norden, skjønner man bl. a. af en Bemærkning hos Adam af Bremen, som har hørt Dannerkongen tale om dem*), og endnu 1347 kom et Skib fra Grønland til Norge. efter først at have aflagt et Besøg i det fjerne Markland.

Imidlertid fik de gamle, fra Grønland udgaaende Viinlandsreiser ingen verdenshistorisk Betydning. I Løbet af Middelalderen bleve de sjeldnere og sjeldnere, indtil de i det 14de Aarh. ganske ophørte, og udenfor Skandinavien og Island har man aabenbart slet ikke havt nogen Kundskab om dem — allermindst i Sydeuropa, hvor Spanierne og Portugiserne i Begyndelsen af det 15de Seculum aabnede Rækken af deres glimrende oceaniske Expeditioner. At Columbus, der ifølge Studier af Classikerne og Marco Polo vilde naae China ved at reise mod Vest over Atlanterhavet, skulde have erfaret noget om Viinland, er lidet rimeligt, thi rigtignok besøgte han Island (Tile) 1477, men, uanseet at Sproget her maatte lægge hans Samkvem med Befolkningen store Vanskeligheder i Veien, vilde han sikkert ikke have undladt at omtale Leif Eriksøns Bedrifter, da han paa den geographiske Congres i Salamanca 1486 ellers fremdrog Alt, hvad der muligviis kunde tale til Fordeel for hans Anskuelser. Snarere er det rimeligt, at Briterne, som i det 15de Aarh. underholdt en livlig Handelsforbindelse med Island**), og hvis Overgreb gav Christian d. 1ste Anledning til at beslaglægge engelske Skibe i Øresund, kunde have erfaret Et og Andet om Land i det fjerne Vesten; idetmindste begyndte

*) Lib. IV. cap. 247: *Præterea unam adhuc insulam recitavit a multis in eo repertam oceano, qvæ dicitur Vinland, eo qvod ibi vites sponte nascantur, vinum optimum ferentes.* (Pertz Monumenta German historica. Tome VII. p. 386.

**) Finn Magnusen: Englænd. Handel paa Island i det 15de Aarh. Tidsskr. f. nord. Oldkyndigh. Bd. II. 1833

man allerede 1480 at sende Expeditioner fra Bristol vesterpaa, og det var paa en af disse, at Giovanni og Sebastiano Caboto*), som havde nedsat sig i England, naaede »Terra de prima vista« (Labrador eller New Foundland) d. 24de Juni 1494**) og saaledes for nyere Tiders Vedkommende have Æren af at være de første Opdagere af Nordamerika, ligesom de ogsaa, i al Fald paa en senere Reise 1497, have betraadt Amerikas Fastland, endnu inden dette lykkedes Columbus. Paa et Tog for at oplede »Ungdommens Kilde« fandt Ponce de Leon i Foraaret 1513 Halvøen Florida, og 1519 landede Cortez i Egnen ved det senere Vera Cruz for derfra at begynde Opdagelsen og Erobringen af Mexiko, der snart blev omskabt til en spansk Coloni. Californien naaede man 1535, og samme Aar seilede Jacques Cartier opad Lawrence Floden til Montreal. Derimod varede det længe, inden man fik Kjendskab til Continentets nordvestlige Deel, og med al Anerkjendelse af den danske Capitain Bering, som i russisk Tjeneste 1728 passerede det efter ham opkaldte Stræde — rigtignok uden at ane Amerikas Nærhed — er det først en af de største Sømænd, der nogensinde har levet, nemlig James Cook, som i 1778 skaffede os en rigtig Indsigt i Nordvestkystens Form og klart erkjendte Landmassernes Configuration paa begge Sider af den smalle Gjennemgang mellem det stille Hav og Polarhavet.

Britiske Besiddelser.

Disse vidtstrakte Lande, som indbefatte hele den Deel af Nordamerika, der ligger Nord for de Forenede Stater og de canadiske Søer med Undtagelse af de forhenværende russiske Besiddelser, have et Areal af 167,000 geogr. □ Mile med hen-

*) Nicholl: Life of Sebast. Cabot. 1869. Hellwald: Sebast Cabot. 1871.

**) Ifølge et, medens Sebastian endnu levede, udgivet Kort. som findes i Paris og bærer følgende Paaskrift: *Terram hanc olim nobis clausam aperuit Johannes Cabotus Venetus nec non Sebast. Cabotus ejus filius anno ab orbe redempto 1494 die vero 24 Junii etc.*

imod 4 Mill. Indbg. De deles naturligt i Landene Øst og Vest for Rocky Mountains, om hvis vigtigste Provindser og Byer hosstaaende Oversigt vil meddele fornøden Oplysning.

Dominion of Canada. Øvre og Nedre Canada: Quebéc (60,000 I.), Montréal (107,000), Ottawa, Toronto. New Brunswick: St. John. New Skotland: Halifax. New Foundland: St. Johns. Hudsonbaylandene: Fort Garry. — **British Columbia** (med Vancouver Island): New Westminster.

Den værdifuldeste af ovennævnte Provindser er uden Sammenligning Canada. I Egnen ved det nuværende Montréal, som Cartier havde naaet 1535, opblomstrede snart en fransk Coloni, og Canada blev efterhaanden en mægtig Besiddelse, der truede de britiske Nybygder ved Atlanterhavet og søgte at bemægtige sig Handelen paa Missisippi. Under de coloniale Kampe, som førtes samtidig med den preussiske Syvaarskrig, lykkedes det imidlertid Englænderne at erobre Canada; men, skjøndt Landet ligefra 1763 har været i Briternes Hænder, er fransk Sprog, franske Sæder og den katholske Religion endnu herskende i Nedre Canada, der overhovedet indtil den Dag idag har bevaret stærke Sympathier for Moderlandet. Forfatningen er meget frisindet, og det hele Dominion har sin egen lovgivende Forsamling. Hovedstaden **Ottawa** er endnu en By af temmelig underordnet Betydning, medens derimod **Montréal** og **Quebéc,** der begge ligge ved Lawrence-Floden, ere anseelige Handelspladse; især Montréal gjør meget store Omsætninger, og Quebéc, som, hvad Beliggenheden angaaer, hører til de skjønneste Byer i den nye Verden, har ved sit stærke, høitliggende Fort erhvervet sig Navn af Amerikas Gibraltar. For den høiere Underviisning sørges ved flere Universiteter, f. Ex. i **Toronto**, og blandt Næringsveiene spiller Skovbrug i Forbindelse med Agerdyrkning Hovedrollen; den udenrigske Handel har en aarlig Værdi af over 21 Mill. £, og blandt Exportartiklerne indtager Tømmer ubetinget den første Plads. **Halifax** i New Skotland har en ypperlig, stærkt besøgt Havn. **St. Johns** paa New Foundland skylder fornemmelig de store Fiskerier, i hvilke foruden Briterne som bekjendt ogsaa

Franskmændene og de Forenede Stater deeltage, sin Opkomst, men desuden er tillige Robbefangsten saa betydelig, at man i Foraaret 1871 nedlagde ikke mindre end 600,000 Stykker. Det rige Jagtdistrict Hudsonbaylandene, som Carl d. 2den 1670 overdrog det saakaldte Hudsonbaycompagni med vigtige Friheder og Rettigheder, er fra 1859, da Compagniet mistede sine Privilegier, lagt umiddelbart under Kronen; British Columbia har især Betydning ved sine Guldleier og mægtige Skove.

Forenede Stater*).

Syd for de britiske Besiddelser, fra Atlanterhavet i Øst til det stille Hav i Vest, udbrede sig de Forenede Stater. Deres samlede Areal er omtrent 170,000 geogr. □ Mile, og deres Indbyggerantal 39 Millioner. Fra en ringe Begyndelse have de i forbausende kort Tid kæmpet sig frem til en Stormagts Indflydelse, og deres overordentlige Productionskraft i Forbindelse med Befolkningens driftige Charakteer gjør det fuldkommen utvivlsomt, at de i Fremtiden ville være i Stand til at opnaae langt større Resultater end dem, vi beundre for Øieblikket. I Slutningen af det 16de Aarh. anlagde W. Raleigh en Coloni i Virginien, og under de politiske og religiøse Kampe, der rystede Storbritannien i det 17de Aarh., søgte en talrig Udvandrerskare et nyt Hjem i de rige Landskaber ved Atlanterhavet. Efter en heftig Strid med Moderlandet opnaaede de »13 gamle Stater« Frihed og Selvstændighed 1783, og, vare end de Napoleonske Krige en haard Prøvetid for Unionen, som tillige svækkedes endeel ved Pengekrisen 1857 og tabte Masser af Penge og Menneskeliv ved Borgerkrigen 1861—65, — saa har den dog med en forbausende Hurtighed gjenvundet det Tabte og er stadig gaaet frem i Areal og Folketal. 1803 erhvervedes Louisiana, 1848 Californien og 1867 det tidligere russiske Amerika; Befolkningen, som ved Frihedskrigens Udbrud

*) Flere Bemærkninger skyldes Bevan: Modern Geography. 1872.

1775 ansloges til 2,400,000, var i 1850 voxet til 23 Mill., og, under de stadigt fortsatte Indvandringer er den for Øieblikket saa stor, at den kun staaer lidet tilbage for den tydske Keiserstats.

Unionen bestaaer for Tiden af 37 Stater, Forbundsdistrictet Columbia samt 9 (11) Territorier, og har c. 25 Byer med over 50,000 Indbyggere.

Ny Englands Stater. **Maine**. **New Hampshire**. **Vermont**. **Massachusetts**: Boston (251,000), Lowell, New Bedford. **Rhode Island**: Providence (69,000). **Connecticut**: Newhaven (51,000). Mellem Staterne. **New York**: Albany (76,000), New York (950,000), Brooklyn (400,000), Buffalo (118,000), Rochester (62,400). **New Jersey**: Newark (105,000), Jersey City (82,500). **Pennsylvania**: Philadelphia (674,000), Pittsburg (86,000). **Delaware**. **Maryland**: Baltimore (267,400). Nordvestlige Stater. **Ohio**: Cincinnati (216,000), Cleveland (92,800). **Indiana**. **Illinois**: Chicago (300,000). **Michigan**: Detroit (80,000). **Wisconsin**: Milwaukee (71,500). **Minnesota**. **Jowa**. **Nebrasca**: Omaha. Vestlige Stater. **West Virginia**. **Kentucky**: Louisville (101 000). **Tennessee**. **Missouri**: St. Louis (311,000). **Kansas**. **Arkansas**. Sydlige Stater. **Virginia**: Richmond (51,000). **North Carolina**. **South Carolina**: Charleston (50,000). **Georgia**. **Florida**. **Alabama**. **Missisippi**. **Louisiana**: New Orleans (192,000). **Texas**. Sydhavs-Stater. **California**: St. Francisco (150,000). **Nevada**. **Oregon**.

Forbundsdist. Columbia: Washington (109,000). Territorier. Colorado. Washington. Arizona. New Mexiko. Utah: Salt Lake City. Idaho. Montana. Dakotah. Wyoming. (Indianer District. Alaska).

Fristaternes Byer have et eiendommelig eensartet og fordetmeste et meget materielt Præg. Alt er nyt, for en stor Deel elegant. Anlægsmaaden regelmæssig, og lange brede Gader skære hinanden under rette Vinkler; prægtige Alleer sprede Skygge paa de hede Sommerdage, og der er nok af Pladse, smukke Parkanlæg, prægtige offentlige Bygninger og livligt Handelsrøre; men den Skat af Fortidsminder, som kaster saamegen Glands over mangfoldige af Europas Stæder, søger man forgjæves paa Unionens Omraade, og af betydelige Samlinger for Kunst og Videnskab er der kun Lidet at glæde sig over. Enkelte af de ældre Byer have dog et mere malerisk Udseende, og navnlig gjælder dette om Boston, som dækker Skrænterne af en tretoppet Halvø med sine krogede Gader. Den Hastighed, hvormed Stæderne tiltage, er næsten utrolig, og, uden

at tale om St. Francisco, skal her kun exempelviis anføres, at Chicago, som for Øieblikket er en af Unionens vigtigste Handelspladse, i 1833 var en uanseelig, af faa Huse bestaaende Landsby. Forbundets Hovedstad **Washington** er meget smuk og prydes blandt Andet af et storslaaet Forsamlingspalads (Capitoliet), hvor Nationalcongressen holder sine Møder. Blandt de store Havnestæder ved Atlanterhavet maae foruden **New York** (ved Hudsonmundingen), der i Henseende til Størrelse, Handel og Rigdom indtager den mest fremragende Plads, tillige anføres **Boston** og **Baltimore** (ved Chesapeake-Bay); **Pittsburg** er Amerikas

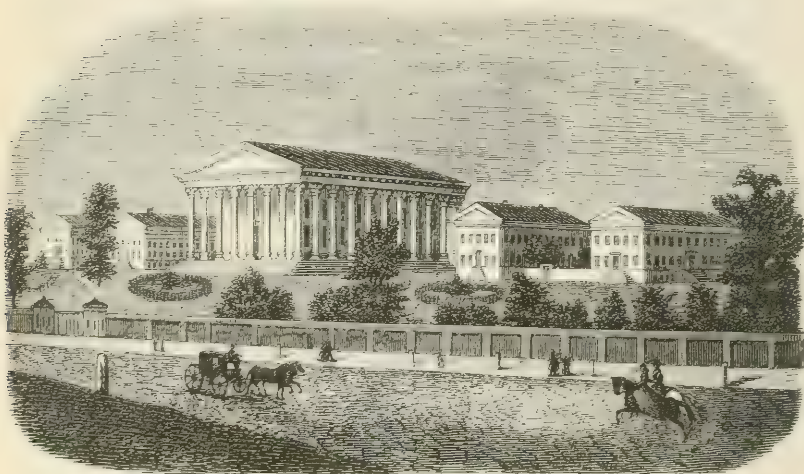

Fig. 143. Girard College.

Birmingham, ligesom **Lowell** dets Manchester, og **Philadelphia,** som indeholder en Mængde lærde og humane Stiftelser (Girard College etc.) udfolder ligeledes en mangesidig industriel Virksomhed. **Cincinnati** ved Ohio og **Chicago** ved Michigansøen beskjæftige sig meget med Svineslagteri, men den sidstnævnte driver tillige en uhyre Kornhandel og har maaskee den betydeligste Udførsel af Iis, som nogen By i Nordamerika kan rose sig af. Mellem Stæderne ved Missisippi maa foruden **St. Louis** ogsaa fremhæves **New Orleans,** der ligger i Deltaet og er Jordens vigtigste Bomulds-

marked; paa Kysten af det stille Hav har **St. Francisco** skudt sig i Veiret, og i det Indre tæt ved Saltsøen den navnkundige **Salt Lake City** med Mormonernes lidet indbydende Tabernakel. — Som en Mærkelighed ved Byerne i de Forenede Stater maae

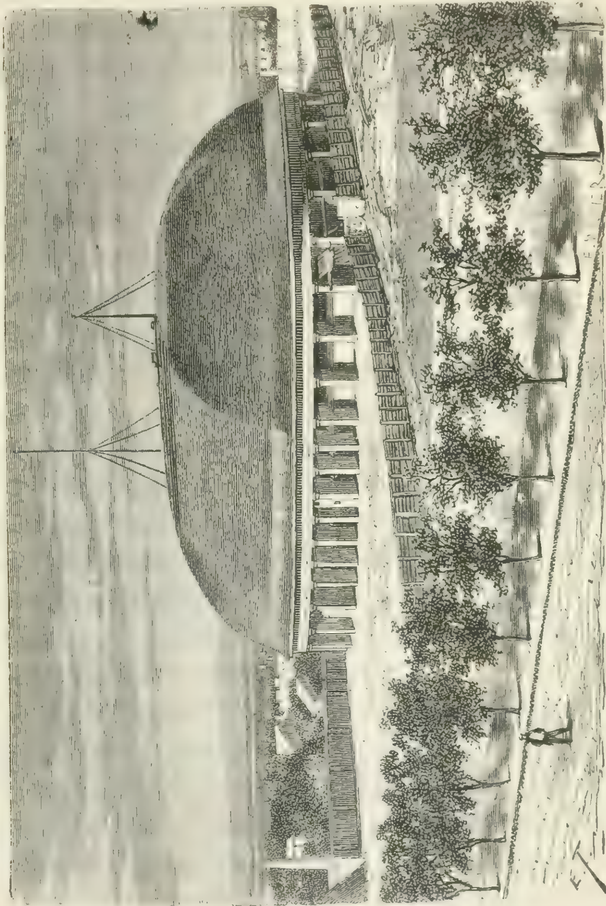

Fig. 144. Mormonernes Tabernakel.

endnu fremhæves deres Navne. Der er London, York og Manchester ved Siden af Utica, Syracus og Athen; Columbus har man ligesaa lidt glemt som Lafayette og Hannibal, og indfødte Notabiliteter har man saa ofte hædret, at f. Ex. Washington idetmindste forekommer 169 Gange som Bynavn.

Befolkningen i de Forenede Stater er af en temmelig blandet Beskaffenhed. Rigtignok bestode de oprindelige Nybyggere hovedsagelig af Udvandrere fra de britiske Øer, af hvilke Ireland senere har leveret det største Bidrag, men dertil har efterhaanden sluttet sig et betydeligt Antal Tydskere samt ikke faa Skandinaver og Franskmænd. Den indfødte, lidet talrige Indianerbefolkning er tidligere omtalt; derimod maae endnu for Sydstaternes Vedkommende erindres 4½ Mill. Negere, der ved Borgerkrigen ere blevne emanciperede, og i »det fjerne Vesten« c. 90.000 Chinesere, som paa visse Steder ere saa talrige, at de f. Ex. i St. Francisco have deres eget Qvarteer*) med fornødent Tilbehør af Opiumskneiper og Lignende. Skandinaverne have især nedsat sig ved øvre Missisippi i Wisconsin, Illinois, Jowa og Michigan, hvor de fornemmelig sysselsætte sig med Agerdyrkning og Skovbrug. Hvilken overordentlig Betydning den stærke Indvandring har for Unionen, skjønnes blandt Andet deraf, at der i Perioden fra 1820—1870 indfandt sig ikke mindre end 7½ Mill. europæiske Nybyggere, af hvilke største Delen udskibedes i New York, og, antager man, at disse Folk have medbragt c. 1100 Mill. Dollars i rede Penge, foruden den Værdi, som repræsenteres af deres Arbeide, erholder man unægtelig et interessant Bidrag til Bedømmelse af Staternes hurtige Fremvæxt i materielt Velvære. Trods det blandede Selskab ere britisk Nationalitet og Sprog ubetinget fremherskende; Selvstændighedsfølelse, Energi og Frihedssands ere almindelig fremtrædende Egenskaber, men forresten finder man mellem de forskjellige Dele af Unionen ret slaaende Modsætninger, og den rastløse pengegridske »Yankee« fra Ny-Englands Stater gjør et heelt andet Indtryk end den ridderlige Gentleman fra Virginien og Carolina. Paa den offentlige Sædelighed har den store Indvandrerskare, der just ikke indeholder Blomsten af Europas Beboere, naturligviis ikke udøvet nogen gunstig

*) Topsøe. Fra Amerika. 1872. p. 448.

Indflydelse, og, skjøndt New Yorks Indbyggerantal kun er $^{1}/_{3}$ af Londons, er Forbrydelsernes Antal dog ulige større; 1871 forefaldt 84,500 Arrestationer i New York, 72,000 i Englands Hovedstad.

Unionens Forfatningsforhold ere som bekjendt af en meget frisindet Natur, og man kjender heller Intet til Standsforskjel. Hver af de enkelte Republiker har sin egen Gouverneur, lovgivende Forsamling og Justits; men for samtlige Staters Fællesanliggender raader Forbundsregjeringen i Washington, der bestaaer af Præsidenten, Nationalcongressen og høieste Ret. Præsidenten vælges paa 4 Aar og har den udøvende Magt; Congressen ɔ: den lovgivende Forsamling dannes af to Kamre: Senatet og Repræsentanternes, af hvilke det første modtager tvende Deputerede fra hver Stat, det andet flere eller færre efter Staternes forskjellige Folkemængde; Territoriernes Afsendinge, som have Sæde i Repræsentantkamret, ere berettigede til at deeltage i Forhandlingerne, men have ikke Stemmeret. Iøvrigt er Territoriernes Stilling kun af en midlertidig Natur, thi, naar de have opnaaet det fornødne Folketal, indtræde de i Staternes Række. Er man liberal i politisk Henseende, saa er man det ikke mindre overfor Religionen. Rigtignok har den engelske Høikirke mange Tilhængere, og der findes et betydeligt, hurtig stigende Antal af Katholiker, men Secternes Mængde er meget stor, og navnlig have Methodister og Baptister en vid Udbredelse; selv Mormonerne, som have deres Hovedsæde i Utah, har man ikke meent at burde udelukke. Iøvrigt virke de større Secter meget i human Retning, og foruden at underholde talrige Missioner beskjæftige de sig ogsaa med Velgjørenhed og Børneopdragelse. Folkeoplysningen maa i det Hele kaldes god og omfattes med paaskjønnelsesværdig Interesse; derimod indtager den lærde Dannelse i Overeensstemmelse med Culturens gjennemgaaende materielle Præg ingenlunde noget fremragende Standpunct, og, om end enkelte videnskabelige Instituter f. Ex. Harvard College i Cambridge ved Boston have et vel-

fortjent Ry, har man dog paa Videnskabens Omraade langtfra holdt Skridt med de fleste europæiske Lande. Hellerikke Literaturen er af nogen synderlig Betydning; den repræsenteres især af politiske Brochurer og Tidsskrifter, Romaner og Børnebøger.

Har man saaledes i de Forenede Stater ikke særlig arbeidet med aandelige Formaal for Øie, saa kan det paa den anden Side ikke nægtes, at man har fremmet de materielle Interesser med en aldeles forbausende Kraft og til Gjengjæld opnaaet storartede Resultater. Agerbruget er ganske fortrinligt, og paa Grund af de Vanskeligheder, som ere forbundne med at forskaffe sig den fornødne Arbeidskraft, er Anvendelsen af Maskiner her vistnok hyppigere end noget andet Sted. De vigtigste Kornarter ere Mais og Hvede, der især dyrkes i de centrale Stater (Illinois, Indiana, Wisconsin etc.), medens Syd Carolina og Georgien producere anseelige Mængder af Riis, og Californien allerede har skaffet sig Navn som rigt Hvedeland. I 1869 frembragte de Forenede Stater alene af Mais til en Værdi af 450 Mill. Dollars, og, skjøndt Unionens Kornproduction endnu for Øieblikket ikke kan maale sig med Ruslands, saa er dog Udførslen langt betydeligere. I Sydcarolina og Golfstaterne beskjæftiger man sig særlig med Dyrkning af Bomuld, der ifølge de nyeste Oplysninger leveres til et Beløb af 4 Mill. Baller aarlig, ɔ: Halvdelen af, hvad hele Jorden aarlig frembringer; Sukkerrør dyrkes efter stor Maalestok i Louisiana, Tobak i Virginien og Kentucky, og Viinavlen gjør stærke Fremskridt i Californien saavelsom i Ohiodalen. Ikke mindre vigtig er Kvægavlen. Efter officielle Angivelser besad de Forenede Stater 1871 26 Mill. Stortkvæg, 32 Mill. Faar og 30 Mill. Sviin, hvilke sidste især holdes i Jowa og Illinois, og deraf kan man forstaae, at der i samme Aar slagtedes over 4½ Mill. Sviin i de vestlige Stater og udførtes til de østlige, som atter afgave store Masser til Udlandet. Uldproductionen beløb sig til 175 Mill. Pd., hvoraf Californien alene leverede

de 22; til Sammenligning bemærkes, at hele Europa aarlig frembringer 570 Mill. Pd. (deraf Storbrit. 145), Platastaterne 210 Mill. og Australien 165. Ogsaa Meierivæsenet er meget betydeligt, og Tilvirkningen af Smør og Ost drives navnlig efter stor Maalestok i New York, Pennsylvanien og Ohio. Med Hensyn til Metaller og Steenkul høre Unionstaterne som bekjendt til de rigeste Lande paa Jorden, og Bjergværksdriften, som imødeseer en langt mere storartet Udvikling end for Øieblikket, er allerede nu af overordentlig Vigtighed. Af Steenkul, der navnlig brydes i Pennsylvanien, leverede Unionen 1872 41 Mill. Tons, altsaa omtrent samme Beløb som Tydskland, og af Jern, der ogsaa fornemmelig indvindes i Pennsylvanien, i 1873 2½ Mill. Tons, hvoraf sees, at Fristaterne, hvad Jernproduction angaaer, af alle Jordens Lande komme Storbritannien nærmest. Er Østen af Betydning ved sit Steenkul og Jern, saa er det fjerne Vest (Californien, Nevada, Oregon etc.) især vigtigt ved sin Rigdom paa ædle Metaller, der er saa uhyre, at Leverancen af Guld og Sølv 1873 havde en Værdi af over 72 Mill. Doll., hvoraf Trediedelen for Guld; forresten frembringe de vestlige Minedistricter ogsaa anseelige Qvantiteter af Kobber og Qviksølv, og Pennsylvanien har i nyere Tider skaffet sig stor Indtægt af sine mange Petroleumskilder. Industrien er forholdsviis af mindre Omfang, men udvikler sig hurtig og spiller allerede nu en fremtrædende Rolle. Navnlig i Pennsylvanien, New York og Massachusetts staaer den meget høit og beskjæftiger sig særlig med Tilvirkning af Maskiner, som finde Anvendelse ved Agerbruget eller i det huuslige Liv (f. Ex. Symaskiner); forresten leverer den ogsaa Jernvarer, Skomagerarbeide, Uld- og Bomuldsvarer, Papir og meget Andet. Som man ifølge Yankeens dristige Speculationsaand var berettiget til at vente, er Handelen overordentlig livlig og fremmes naturligviis i høi Grad ved Landets heldige Beliggenhed, ypperlige Havne, lange seilbare Floder og forbausende Productionskraft. Den aarlige Omsætning med Udlandet er omtr. af Stør-

relse som den tydske Keiserstats; man udfører navnlig Bomuld (1870 for 220 Mill. Doll.), ædle Metaller, Korn, Petroleum (1870 for 33 Mill. Doll.) og Tobak, medens man indfører Colonialvarer og europæiske Industrifrembringelser. Især de mel-

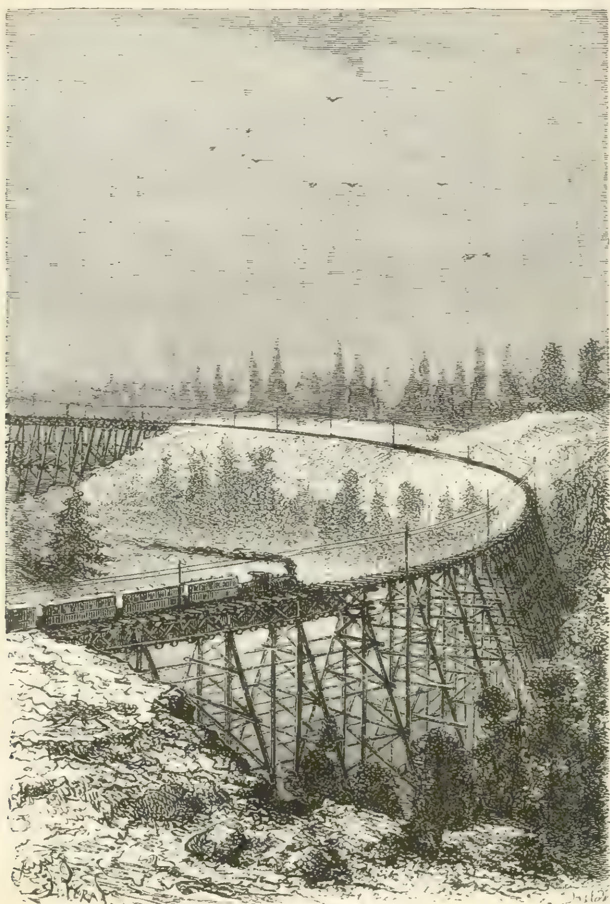

Fig. 145. Fra Pacificbanen

lemste Atlanterhavsstater drive en i Sandhed storartet Handelstrafik, der fornemmelig er rettet paa England, og om New York kan det med Føie siges, at den er en af de vigtigste Handelsstæder paa Jorden. Handelsmarinen, som har en

Drægtighed af over 3 Mill. Tons, kommer af alle Storbritanniens nærmest, og Jernbanesystemet, hvis samlede Længde i 1873 udgjorde 15,000 geogr. Miil, er nærved at være lige saa stort som hele det europæiske. Særlig maa fremhæves den interessante Pacificbane, der fra Omaha ved Missouri overskrider Rocky Mountains og Nevadakjæden og sætter New York i Forbindelse med St. Francisco; hele Veilængden mellem de nævnte Endepuncter beløber sig til 713 geogr. Miil og tilbagelægges i Løbet af en Uge. Som vigtige Erhvervskilder maae endnu anføres de indbringende Fiskerier paa Newfoundlands-Banken samt en meget betydelig Hvalfangst, der især drives fra New Bedford i Massachusetts.

Med Hensyn til Areal, Folkemængde, Rigdom og Indflydelse ere Staterne, som man maatte vente, meget forskjellige; den største er Texas (12,900 □ Mile), den mindste Rhode Island (61), men New York har det betydeligste Indbyggerantal (4,400,000). Gjennemgaaende vil man finde, at de ældre Stater ved Atlanterhavet ere videst fremme, og det er derfra, Culturen efterhaanden er vandret mod Vest; dog har Californien siden Guldleiernes Opdagelse gjort ganske overordentlige Fremskridt. Paa Grund af den stærke Indvandring af europæiske Vagabonder og Forbrydere er Sædelighedstilstanden ganske vist middelmaadig, og ved Siden af meget Godt finder man hyppigere end i Europa megen Raahed og moralsk Fordærvelse; under det daglige Livs praktiske Virksomhed er man altfor meget tilbøielig til at glemme Aandens Gjerning, og de ultrademokratiske Institutioner give jævnlig Anledning til forskjellige Udskeielser; men trods alt dette er dog Unionen stadig gaaet frem i Rigdom og Magt og kan i materiel Henseende med større Ret benævnes en »Fremtidsstat« end noget andet Land paa Jorden.

Mexiko.

Republiken Mexiko har en Størrelse af 35,800 geogr. □ Mile med noget over 9 Mill. Indbg. Den bestaaer af 27 forbundne Stater og har 4 Byer, hvis Folkemængde overstiger 50,000.

Vera Cruz, Tampico, Matamoros, Jalapa, Oaxaca, Puebla de los Angelos (75 500 Indbg.), Mexiko (200,000), Querétaro, Guanaxuato (63,000), San Luis Potosi, Guadalaxara (70,000), Acapulco

Hovedstaden **Mexiko,** der ligger oppe paa Høisletten i en yndig Dal ved Tezcuco-Søen omtrent paa samme Sted, hvor Tenochtitlan fordum prangede med sine stolte Gudehuse, er en af de anseeligste og smukkeste Byer i Amerika. Den har brede, lige Gader og mange Pragtbygninger, fremfor alle Domkirken, som er kostbart udsmykket og indeholder mærkelige aztekiske Oldsager; desuden maae ogsaa fremhæves Nationalpaladset og Universitetet. **Puebla** er Hierarchiets Hovedsæde og rig paa Kirker og geistlige Stiftelser, men udfolder tillige, ligesom **Guadalaxara,** en ikke ringe industriel Virksomhed; **Guanaxuato** i en malerisk Dal omgiven af steile Porphyrfjelde er Landets vigtigste Bjergværksstad og Hovedpunctet i et Minedistrict, hvis Sølvgange (navnlig den berømte Veta Madre) høre til de værdifuldeste, man overhovedet kjender. Ved Atlanterhavet ligge **Vera Cruz** og **Tampico,** af hvilke navnlig den første er en anseelig Handelsplads og besørger største Delen af Omsætningen med Udlandet; **Acapulco** ved det stille Hav har derimod næsten ganske tabt sin tidligere Betydning.

Efter at være erobret af Cortez 1521 blev Mexiko omdannet til en spansk Vasalstat og regjeret af en Vicekonge. 1810 begyndte Opstandene mod Moderlandet, der efter 11 Aars Kampe ledede til, at Mexiko opnaaede Uafhængighed, men de politiske Tilstande have senere været meget urolige, og Frankrigs Forsøg paa at skabe et Keiserdømme under den østerrigske Erkehertug Maximilian endte med dennes Henrettelse 1867. Halvdelen af Befolkningen bestaaer af Indianere, om hvis Cultur og nuværende Vilkaar vi tidligere have meddeelt de

fornødne Oplysninger; af Europæere (Spaniere) findes vel omtr. 1 Mill., de øvrige Beboere ere Blandingsfolk. Fraseet Indianerne, er det herskende Sprog spansk, og den katholske Religion har i Tidernes Løb fundet stærk Indgang blandt de Indfødte, som for største Delen have underkastet sig og modtaget Daaben (Indios fideles i Modsætning til de uafhængige Indios bravos); Geistligheden er meget rig, og, skjøndt man for at ophjælpe de slette Financer har inddraget en Deel af dens Godser, er den endnu i Besiddelse af enorme Grundeiendomme. Folkeoplysningen er særdeles ringe, og den lærde Dannelse trods de mange videnskabelige Anstalter ikke stor; Agerbruget, der især beskjæftiger sig med Hvede og Mais, er kun middelmaadigt, og Huusdyravlen er ligeledes af en temmelig primitiv Beskaffenhed. Den store Rigdom paa ædle Metaller navnlig Sølv er langtfra benyttet som den burde, Industrien er i det Hele ubetydelig og det Samme gjælder Handelen, der for Udlandets Vedkommende fornemmelig drives fra Vera Cruz; man udfører især Sølv, forskjellige Træsorter, Cochenille, Vanille og Cacao, medens der indføres europæiske Manufacturvarer.

Centroamerika og Antillerne.

Under Navn af **Centroamerika** forstaaer man den midterste, stærkt indknebne Deel af Amerikas Fastland eller rettere af det lange amerikanske Cordillersystem. Mod Nord rager Halvøen Yucatan i Veiret mellem Campeche-Bugten og Bugten ved Honduras; sydpaa indsnevres Landet meget stærkt, og det smalleste Sted af Panamatangen danner kun en 7 Mile bred Grændsevold mellem det atlantiske og stille Hav. Uregelmæssige, tildeels af Bjergkamme gjennemskaarne Plateaudannelser synes i det Hele taget fremherskende, men Landet har sin største Høide ud imod det stille Hav og bliver fordetmeste lavere, efterhaanden som man nærmer sig det atlantiske. I geognostisk Henseende udmærker Centroamerika sig navnlig

ved sine talrige Vulcaner. Fra Bugten ved Tehuantepec og indtil Panamatangen kjender man omtr. 50 for en stor Deel virksomme Arner, og dette Antal er saa betydeligt, naar man tager Hensyn til den forholdsviis korte Udstrækning, at Centroamerika i Forbindelse med Java maa betegnes som Jordens vulcanrigeste Egne. Vulcanerne, mellem hvilke vi især ville fremhæve Fuego (13,000′), Cosiguina (c. 500′), Masaya og Irazu, ere alle beliggende i Nærheden af Sydhavet, men deres Plads er dog forsaavidt forskjellig, som nogle af dem, og vistnok det større Fleertal, tilhøre Landets høie sydvestlige Rand, medens andre hæve sig umiddelbart op fra det smalle Lavland, der paa mange Steder følger Kysten af det stille Hav. Da Spanierne første Gang betraadte disse Egne, havde Masaya et saa afskrækkende Udseende og befandt sig i en saa frygtelig Virksomhed, at de gamle Erobrere gave det Navn af »Helvede« (el Infierno); i senere Tider er navnlig Cosiguina bleven meget berømt ved sit forfærdelige Askeudbrud 1835, der indhyllede tvende Døgn i fuldstændigt Mørke. Foruden ved sine talrige Vulcaner udmærker Centroamerika sig ogsaa ved sine dybe, tildeels sletteformige Tværdale, som danne naturlige Forbindelsesveie mellem det atlantiske og stille Hav og i vore Dage rimeligviis ville faae stor Betydning ved Anlæggelsen af Jernbaner og Slusecanaler mellem de to Verdenshave. Den interessanteste af disse Indsænkninger betegnes af Nicaraguasøen og St. Juanflodens Dal, en anden strækker sig fra Fonsecabugten nordpaa over Byen Comayagua, en tredie adskiller Anahuac's Høiland fra Centroamerika, og en fjerde gjennemskærer den smalle Tange ved Panama mellem denne gamle spanske Coloni og det langt senere anlagte Aspinwall. Paa dette sidstnævnte Sted, hvor Locomotivet i tvende Timer fører den Reisende fra det ene Verdenshav til det andet, afbrydes Cordillerens herskende Granit ved et 8—10 Mile bredt Bælte af unge, tildeels under Havet afleirede vulcanske Tufdannelser, og der kan næppe være Tvivl om, at der i forrige

Jordperiode existerede et Sund i disse Egne, som bragte Jordens største Vandmasser i Forbindelse med hinanden.

Med Hensyn til Klima og organisk Natur har Centroamerika ganske det tropiske Præg. Mod Øst dækkes Landet fordetmeste af tykke fugtige Urskove, der under NO. Passatens Indflydelse have Nedslag hele Aaret rundt; paa Vestsiden derimod, hvis høiere Egne smykkes af prægtige Ege- og Fyrrearter, varer Regntiden kun fra Juni til Octbr., og i de lavere Regioner finder man deels Savanner, deels Catingaskove, som tabe Løvet i den tørre Aarstid. Yucatan, der især bestaaer af Koralkalk, er en hed, tør, ufrugtbar Steppe, hvor Passaten paa Grund af Terrainets ringe Høide kun giver sparsom Væde, og det er alene Kystegnene, der bære de store Campecheskove *(Hæmatoxylon)*, som Halvøen skylder sin Betydning. Mais og Bananer ere de vigtigste Brødplanter, men forresten dyrkes de almindelige tropiske Culturvæxter (Kaffe, Indigo, Cacao, Bomuld etc.), og i Guatemala hører Cochenilleavlen til de mest indbringende Erhvervskilder. Dyreverdenen med sine Aber, Kolibrier og Papegøier skal ikke her gjøres til Gjenstand for nogen særligere Skildring, da den i det Væsentlige svarer til, hvad vi senere ville lære at kjende ved Behandlingen af det tropiske Sydamerika.

Centroamerika, som opdagedes af Columbus paa hans 4de Reise og kort efter Erobringen af Mexiko blev underlagt Spanien ved Alvarados Tog, var en kort Tid forenet med Mexiko og blev derpaa gjort til et selvstændigt Generalcapitainskab, der ligetil 1821 var en spansk Coloni; efter Opstanden dannedes først et Statsforbund, men dette har senere adskilt sig i 5 særegne Stater, som vi her lade følge tilligemed de vigtigste Byer. Staternes samlede Areal er 8200 geogr. □ Mile med noget over 2½ Mill. Indbg. Yucatan og Panama, der i physisk Henseende ere Dele af Centroamerika, ere politisk adskilte derfra, idet førstnævnte henhører til Mexiko, sidstnævnte til Ny-Granada. Ved Honduras-Bugten eie Briterne Colonien Belize.

Costa Rica: San José (Hovedst.). **Nicaragua:** Leon. **Honduras:** Comayagua (Hovedst.). **San Salvador:** San Salvador (Hovedst.). **Guatemala:** Ny Guatemala (Hovedst., 40,000 Indbg.), Gml. Guatemala.

Den herskende Befolkning er spansk, men Hovedmassen af Beboerne dannes af Indianere (Azteker, Majaer etc.) og Blandingsracer. Indianerne, som endnu tildeels ere uafhængige Hedninger, have tidligere været i Besiddelse af en langt høiere Cultur, og mange Steder har man opdaget prægtige Ruiner, der i det Hele frembyde megen Lighed med de mexikanske. De politiske Tilstande ere meget urolige, og saavel i aandelig som materiel Henseende ere Staterne langt tilbage trods deres heldige Beliggenhed og rige Natur. De vigtigste Næringsveie ere Agerbrug, Kvægavl og Handel; man udfører navnlig Kaffe, Indigo (San Salvador) og Cochenille (Guatemala) foruden Huder og forskjellige Træsorter.

Hvad **Antillerne** angaaer, hvis lange buede Kjæde danner som en Bro af Øer mellem Yucatan og Orinocomundingen, da stemme deres Naturforhold i flere Retninger overeens med det nærliggende Fastlands. De have fordetmeste høie, bjergfulde Former, et tropisk Søklima og en dertil svarende Vegetation. Paa de store vestlige Øer: Cuba, Jamaica, Haïti og Puerto-Rico, der hæve sig til 7 à 8000′, ere vulcanske Phænomener lidet fremtrædende, skjøndt rigtignok Haïti oftere har været hjemsøgt af farlige Jordskjælv; derimod ere de smaa Antiller: St. Vincent, Martinique, Guadeloupe etc. af en meget vulcansk Natur, og det bekjendte Morne Garou paa St. Vincent hæver sig til en Høide af 4740 p′; Trinidad er særlig mærkelig ved sin Asphalt-Sø, som ude i Midten er aldeles flydende. Paa de smaa Antiller varer Regntiden fra Mai til Novbr., men for de stores Vedkommende stiller Forholdet sig væsentlig anderledes. Paa Nordsiden af Jamaica frembringer saaledes Passaten et stadigt og betydeligt Nedslag hele Aaret rundt, paa Sydsiden af Øen er derimod Regnen indskrænket til Foraar og Efteraar. Regnmængden er derhos

meget forskjellig, thi i Havana udgjør den 85″, paa Nordsiden af Haïti (Cap Haïti) 120″, men paa St. Croix beløber den sig kun til 43 og paa Sydsiden af Jamaica til 46. Hvor Øerne endnu befinde sig i deres naturlige Tilstand, som det f. Ex. er Tilfældet med Nordsiden af Jamaica, dækkes Landet af tætte Urskove, i hvis fugtige Luft man træffer en Mangfoldighed af Bregnetræer og snyltende Orchideer; siden Europæernes Ankomst har imidl. Culturen gjort stærke Fremskridt, og i de fordum skovbevoxede Egne dyrker man nu Sukker, Kaffe, Bomuld og Tobak, ja næsten alle Ost- og Vestindiens forskjellige Culturplanter. Dyreverdenen minder vistnok endeel om Fastlandets, men mangler Aberne, de store Rovdyr (t. Ex. Jaguaren) og de for Amerika saa eiendommelige Klapperslanger, der dog have en farlig Stedfortræder i den berømte gule Slange (*Trigonocephalus lanceolatus*) paa Martinique, som lever i Sukkermarkerne og aarlig koster mange Negere Livet; af særlig Interesse ere de talrige planteædende Landkrabber (*Gecarcinus*), der opholde sig i Jordhuller og om Natten komme frem for at søge deres Føde. — De nærliggende Bahamaøer ere en stor Koraldannelse, hvis Flora i det Væsentlige svarer til Antillernes.

I de oceaniske Opdagelsesreisers Historie er der faa Egne, man dvæler ved med saamegen Interesse som de vestindiske Øer. Den 12te Octbr. 1492 betraadte Columbus under Mandskabets Jubel det navnkundige Guanahani (St. Salvador), som efter nyere Undersøgelser har viist sig at være identisk med Watlings-Island i den midterste Deel af Bahama-Gruppen; senere opdagede han som bekjendt Antillerne, Kysten af Centroamerika og Orinocomundingen og følte sig ved Synet af Orinocos Vandrigdom overtydet om, at han nu endelig havde naaet Kysterne af Asiens Fastland. Skjøndt det altid bliver en Gaade, hvorledes Marco Polos Skildringer af Ostasiens gamle Culturlande kunde faae Columbus til at troe, at han havde naaet China og Japan, er det ikke desto mindre en Kjendsgjerning, at han lige til sin Død nærede denne Anskuelse.

og, ligesom han i det guldrige Haïti meente at have fundet Zipangu (ɔ: Japan) og d. 10de Juni 1494 lod sit Mandskab aflægge Ed paa, at det ansaae Cuba for at være China, saaledes antog han senere under Kysten af Costa Rica at befinde sig ved *Chersonesus aurea* (Malakka), og at det Hav, han hørte om hiinsides Bjergene, kun skilte ham 10 Dagsreiser fra Gangesmundingen! Først efterat Vasco Nunez i Septbr. 1513 havde naaet Kysten af det stille Hav ved St. Miguel-Bugten, begyndte man at ane Feiltagelsen; men, hvorlidet denne dristige Opdager selv formaaede at klare sig Situationen, fremgaaer ret slaaende af, at han med Sværdet i den ene Haand og Castiliens Banner i den anden vadede ud i Bølgerne og for sin Konge hævdede Høihedsretten over det Hav, hvori han stod, og over alle de Lande, som omgave det. Svævede man længe i underlige Vildfarelser med Hensyn til de nyopdagede Egnes Forhold til den allerede bekjendte Deel af Jordkloden, saa gjorde man det unægtelig ikke mindre med Hensyn til deres Afstand fra Europa; ved Hjælp af en Maaneformørkelse, som indtraf den 14de Septbr. 1494, bestemte Columbus Længdeforskjellen mellem Øen Saona ved SO. Spidsen af Haïti og Cap St. Vicente i Portugal til 82½°, medens den i Virkeligheden beløber sig til 59° 40′, og den store Søfarer gjorde sig saaledes skyldig i en Feil af ikke mindre end omtr. 23 Længdegrader!

De vestindiske Øer have et samlet Areal af 4380 g. □ Mile med 4,200,000 Indbg. og ere alle, med Undtagelse af Haïti, Colonier af forskjellige europæiske Lande. Vi lade dem her følge tillige med deres vigtigste Byer.

Haïti (1318 □ M., 700000 Indbg.): Republik Haïti: Port au Prince; Republ. St. Domingo: St. Domingo. **Spanske Besidd.** (2330 □ M., 2 Mill.): Cuba (2100 □ M.): Havana (200,000 I.), Matanzas; Puerto-Rico (165 □ M.): St. Juan. **Britiske Besidd.** (650 □ M., 1 Mill.): Bahama-Øerne; Jamaica (200 □ M.): Kingston; Trinidad; Grenada; St. Vincent; Barbados: Bridgetown (35,000 I.); St. Lucia; Dominica etc. **Franske Besidd.** (51 □ M., 330,000 I.): Martinique: St. Pierre (30,000); Guadeloupe etc. **Hollandske Besidd.** (20 □ M., 36,000 I.): Curaçao etc.

Danske Besidd. (6½ □ M., 38,000 I.): St. Croix: Christianssted; St. Thomas: St. Thomas; etc. **Svenske Besidd.** (0,4 □ M., 2900 I.): St. Barthelemy.

Efter Opdagelsen af de vestindiske Øer bleve disse for en stor Deel coloniserede af Spanierne, og de oprindelige Beboere (Majaindianere, Caraïber) bleve lidt efter lidt udryddede. Forskjellige europæiske Folk, saasom Briterne, Franskmændene, Hollænderne og de Danske, skaffede sig efterhaanden mere eller mindre værdifulde Besiddelser, og Øernes nuværende Beboere bestaae foruden af Europæere og Mulatter tillige af et betydeligt Antal Negere, som man i sin Tid indførte for Plantagedriftens Skyld; de ere nu næsten overalt frigivne, og selv paa de spanske Øer, hvor man længst fastholdt Slaveriet, har man truffet Bestemmelser, der i Løbet af en kortere Aarrække vil sikkre de Sortes fuldstændige Emancipation. Sukker, Kaffe og Tobak ere de vigtigste Frembringelser, og Cuba leverede af Rørsukker 1873 ikke mindre end 13½ Mill. Cent. ɔ: over Trediedelen af hele Jordens samlede Høst; for Kaffe er Haïti (St. Domingo) den vigtigste Plads og udførte samtidig over 600,000 Cent. Med Undtagelse af **Haïti**, som bestaaer af tvende uafhængige Stater: Negerrepubliken Haïti og Mulatrepubliken St. Domingo, ere forresten, som ovenfor anført, samtlige Øer i Europæeres Hænder. Paa Cuba, der i flere Aar har befundet sig i Oprør mod Spanien, ligger Vestindiens betydeligste Handelsplads **Havana**, i hvis Kathedral Columbus er stedet til Hvile, og paa Barbados **Bridgetown**, der i mercantil Henseende vel kommer den nærmest. Blandt de engelske Besiddelser have Barbados, Jamaïca og Trinidad den største Handel, som for den førstnævntes Vedkommende i 1868 svarede til en Capital af 2,400,000 £; St. Thomas har en vigtig, stærkt besøgt Frihavn.

Sydamerikas Naturforhold.

Vestlige Høiland.

Naar man nordfra har passeret den smalle Landtange ved Panama, fra hvis Høider Vasco Nuñez første Gang øinede det stille Hav, saa betræder man Sydamerikas lange vestlige Alpeland, der bedst kan sammenfattes under Navn af **Andesbjergene**. I Sammenligning med Nordamerikas Cordillerer ere de sydamerikanske Andes høiere og smallere, Plateaudannelsen er stærkt tilbagetrængt, og vulcanske Fremtoninger ere langt kraftigere udviklede. Indtil den sydlige Vendekreds dannes Bjerglandet afvexlende af to eller tre Parallelkjæder, som ved mægtige Knudepuncter (f. Ex. los Pastos, Loxa, Cerro de Pasco o. a.) ere forenede med hinanden; længere mod Syd fremtræder det snarere som en enkelt, terrasseformig Vold, der paa Vestsiden af Patagonien er ligesom knust og opløst i et Virvar af Halvøer og Øer. I Ny-Granada og det nordlige Perú, hvor Bjerglandet bestaaer af tre parallele Kjæder, ere disse adskilte ved lange, dybe Floddale, men, hvor det kun bestaaer af tvende, som i Ecuador og det sydlige Perú (Bolivia), træde smalle Høisletter (Punas eller Paramos) i Dalenes Sted og danne med deres øde Natur en skarp Modsætning til den skovrige Yppighed ved Rio Magdalena og Amazonas. I øvre Perú synes disse Høisletter at være stærkest udviklede. Her ligger den prægtige Alpesø Titicaca, der har et Areal af 150 geogr. □ Mile, paa en Høide af henimod 12,000′, og længere sydpaa udbreder sig den mærkelige Laguna de Salinas (140 □ Mile), hvis Overflade dannes af en 12′ tyk Skorpe af udkrystalliseret Salt. Kun længst mod Syd synke Andesbjergene ned til Middelhøide; forresten ere de et Alpeland af første Rang, og deres Toppe som Sorata (23,300 p′), Lirima (23,000′) og Aconcagua (21,000′) ere ikke alene de høieste i Sydamerika, men paa hele

den vestlige Halvkugle. Mod Vest frembyde Anderne en steil Fjeldmuur, som kun paa enkelte Steder ved en smal, sandet Kyst adskilles fra Havet; mod Øst sænke de sig derimod jævnere til de store Sletter ved Orinoco, Amazonas og la Plata og danne navnlig mod de sidstnævnte ikke ubetydelige Forgreninger. — Caracaskjædens steile Granitvold, der med bratte, eiendommeligt sønderspaltede Fjelde hæver sig over det caraibiske Hav (Nirguata 8,900′), maa baade geographisk og geognostisk henregnes til Cordillererne; derimod ligger det lille Bjergland Santa Marta, som naaer den mærkelige Høide af 17,000′, fuldkomment isoleret ved Mundingen af Magdalenafloden.

I geognostisk Henseende udmærke Andesbjergene sig navnlig ved deres talrige og fordetmeste kolossale Vulcaner. Som det synes, er det lange Alpelands Granit og Porphyr gjennemkløftet af store indre Spaltedannelser, og gjennem disse have Vulcanerne hævet sig i Veiret til en saadan Høide, at man ingensteds paa Jorden er i Stand til at opvise noget Tilsvarende. Siciliens Ætna er vistnok en anseelig Vulcan, men Andesbjergenes Kæmper nærme sig undertiden den dobbelte Høide. Man kjender i Cordillererne omtrent 70 tildeels virksomme Arner, af hvilke Halvdelen tilhører Chile; de danne fordetmeste enkelte Rækker af kegleformige eller kuppelformige Toppe, men i Ecuador optræde de som en Dobbeltkjæde, idet de krone begge Kammene af den her tvespaltede Cordillere. Med Hensyn til deres Ydre frembyde de betydelige Forskjelligheder, thi, medens Cotopaxis pragtfulde Kegle i mathematisk Regelmæssighed næppe skal finde sin Lige, og det vældige Chimborazo har en normal Kuppelform, danner Pichincha en langstrakt, vildt udtakket Ryg, der Intet har tilfælles med den Skikkelse, som fordetmeste pleier at findes hos Vulcanerne. Foruden ved deres Størrelse udmærke Andesvulcanerne sig i Særdeleshed ved den sjeldne Forekomst af Askekegler og Lavastrømme, ved deres heftige Vandudbrud, som undertiden medføre store Masser af levende Fisk, samt endelig ved, at de

bestaae af en fast trachytagtig Bjergart, der i en tykflydende Tilstand maa antages at være brudt frem af Jordens Dyb og

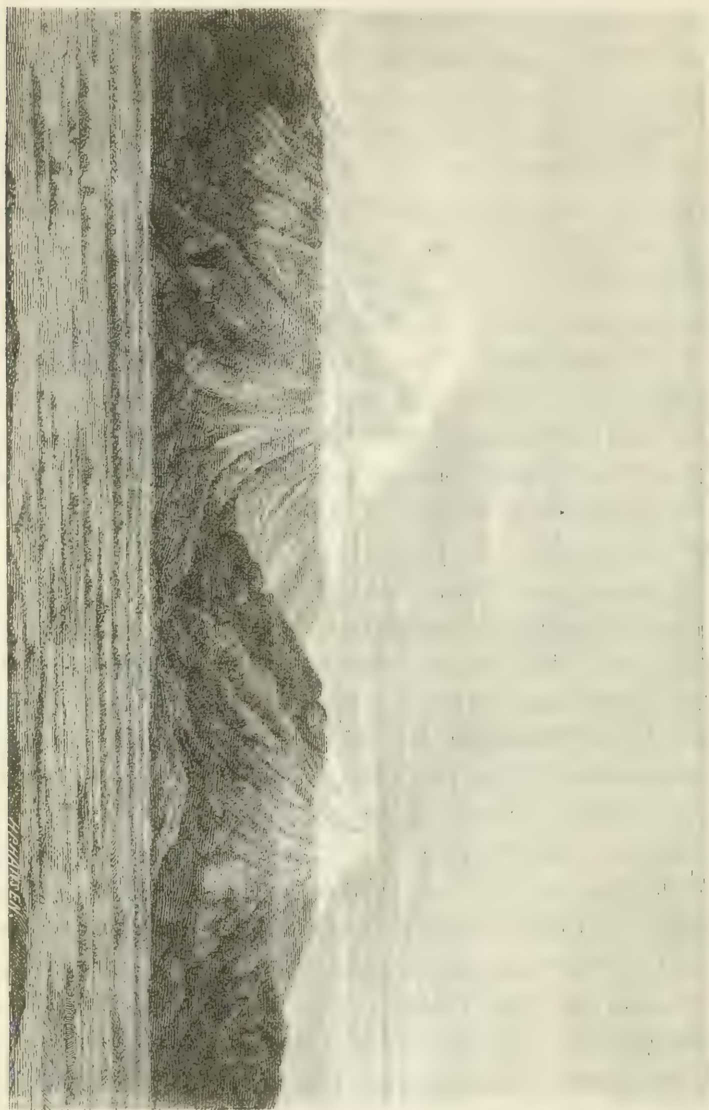

Fig. 146. Chimborazo (efter Humboldt).

stivnet over selve Udbrudsaabningen. Som man maatte vente, ere Jordskjælv hyppige især paa Vestsiden, og gjentagne Gange

i dette Aarhundrede har man under saadanne Katastropher seet Kysten hæve sig paa Hundreder af Mile. *Ædle Metaller* have en vid Udbredelse, og allerede fra den spanske Erobrings Dage ere Andesbjergene berømte for deres Rigdom paa Guld, der endog fandt stærk Anvendelse ved Incadynastiets Pragtbygninger og Haveanlæg (Huertas d'Oro), i hvilke sidste man anbragte gyldne Planter ved Siden af de naturlige*); for Tiden er Guldproductionen ikke saa betydelig, men derimod findes vigtige Sølvværker ved Potosi og Pasco og rige Kobbermalme i de chilesiske Andes.

Hvad Klima og Planteverden angaaer, da gjælder naturligviis her det Samme som ved de nordamerikanske Cordillerer, nemlig at begge paa dette udstrakte Terrain ere særdeles forskjellige baade efter Høiden og den geographiske Brede. Betragte vi først *Bjerglandets Vestside* ud imod det stille Hav, da møde vi længst nordpaa indtil Guayaquilbugten et overordentlig fugtigt Klima og en dertil svarende tropisk Skovrigdom; men ved den nævnte Grændse indtræder en pludselig Forandring, idet Klimaet bliver særdeles tørt, næsten regnløst, Skoven forsvinder, og en eensformig Cactusvegetation paa de fleste Steder næsten kommer til at erstatte alt andet Planteliv. Grunden til dette Forhold maa vistnok søges i den peruanske Koldtvandsstrøm, som udtørrer Søluften ved at fortætte dens Vanddampe til Taage, og det er i al Fald en Kjendsgjerning, at det regnløse Bælte netop falder sammen med den Deel af Kysten, der umiddelbart beskylles af den omtalte Strøm. I den saltholdige Ørken Atacama, som paa begge Sider af den sydlige Vendekreds danner en c. 4000' høi Terrasse paa Andernes Sydhavsside, kan der gaae flere Aar hen, uden at der falder en Draabe Regn, og Luften er saa klar og tør, at optiske Gjøglebilleder, blaae Indsøer og andre Syner idelig skuffe

*) Humboldt: Ansicht. d. Natur. 1849. II. 355 (efter Sarmiento og Garcilaso de la Vega).

den uerfarne Reisende; forresten mangle dog ingenlunde Oaser, og paa saadanne mere begunstigede Steder dyrkes Hvede, Mais, Luzerne og Viin. Først i det sydlige Chile indtræde forandrede Forhold*), Klimaet bliver atter fugtigt og eensformigt, og stedsegrønne Bøgeskove *(Fagus antarctica o. a)* blandede med pragtfulde Cypresser *(Fitzroya patagonica)* fortsætte sig langs Patagoniens Kyster henimod Cap Horn. Allerede i Conception regner det saa heftigt om Vinteren, at Folk flere Dage i Træk spærre sig inde i deres Huse, og al Samfærdsel ophører; længere sydpaa øser det ned til alle Aarstider, og Chiloten har ikke Uret, naar han siger, at det regner de 6 Dage om Ugen, og den syvende er skyfuld Luft. I det sydlige Chile (Valdivia) have Skovene desuagtet et halv tropisk Præg med deres Laurbær- og Myrtearter, Bambusgræsser, talrige Slyng- og Snylteplanter og den prægtige *Araucaria imbricata*; i Patagonien blive Bøgene mere eneherskende, og som paa Ildlandet have Tørvemoser en vidt udbredt Forekomst. Under samme Brede som i de europæiske Alper ligger Sneegrændsen kun halvt saa høit paa Grund af den kølige Sommer, og ligesom i Polarlandene hænge store Iisbræer ned lige til Havspeilet og fylde Bugter og Sunde med talrige svømmende Iisbjerge. I Port Famine ved Magelhanstrædet er Middeltemperaturen for Vinter og Sommer + 1 og + 8° R., og paa Ildlandet (Tierra del Fuego) hører Storm og Regn i den Grad til Dagens Orden, at klar Himmel maa ansees for en stor Sjeldenhed. Forresten dækkes ogsaa her de lavere Egne af høie, stedsegrønne Bøgeskove *(Fagus betuloïdes)*, i hvilke man leilighedsviis kan træffe en Papegøie eller Kolibri, og henimod Sneegrændsen optræder en lille, kun nogle Tommer høi Myrteart *(M. nummularia)*, der spiller en lignende Rolle som Polarpilene i Grønland og paa den skandinaviske Halvø.

---

*) Ørsted: Egefam. 1871. 483.

Meget forskjellige fra de sidst skildrede Naturforhold ere de, som træde os imøde paa de store indre Høisletter, der ikke sjeldent hæve sig 12, ja endog 14,000′ over Oceanets Speil. En Vintermorgen i Omegnen af Cerro de Pasco*) have Omgivelserne et saa eiendommeligt Præg, at man næsten har ondt ved at troe, at man kun befinder sig en halv Snees Grader Syd for Æqvator, thi den hvide Riimfrost, som bedække Landskabet, saalangt Øiet naaer, de lange Iistapper paa de lave Straatage, den kolde Luft og de lette hvide Skyer minde slaaende om en smuk nordisk Vinterdag. Ud paa Formiddagen hæver Temperaturen sig, og Solen skinner med en blændende Glands, men Himlens mørke, sorteblaae Dyb, Luftens overordentlige Klarhed, der næppe tillader at adskille Fjern og Nær, og Landskabets særegne farveløse Grundtone gjøre dog et saa forunderlig fremmedartet, man kunde næsten sige overjordisk Indtryk, at man næppe i længere Tid vilde føle sig opfordret til et Ophold i Punaregionen. Forresten er Klimaet meget ustadigt, og ved Middagstid indtræde ofte heftige Uveir. Mørke Skymasser rulle sig ud over Punaen, og under Storm og Tordenbrag hagler eller sneer det undertiden flere Timer i Træk; derpaa fordele Skyerne sig, og Solen gaaer vel undertiden klar ned, men Natten bringer hyppig nye Omvexlinger, og et let Sneelag udbreder sig atter over den øde Paramo. Hvad der i høi Grad er betegnende for Klimaet i disse Egne, er Luftens overordentlige Tørhed, der ikke alene virker ubehageligt paa Sliimhinderne i Næse og Mund og gjør Neglene skøre, saa at de briste som Glas, men tillige foranlediger, at den ved Gnidning frembragte Elektricitet ikke fordeler sig; Tschudi fortæller saaledes fra sin Reise i Bolivia, at en ubehagelig Knittren stadig lod sig høre, naar han red eller om Natten vendte sig paa sit Leie, og ved Muldyrenes Sadling viste sig blaalige Smaaflammer som lysende Puncter paa Spidsen af deres Haar.

---

*) Pöppig: Reise in Chile und Peru etc 1836. II. cap. 1.

Sneegrændsen ligger meget høit og er baade i Ecuador og Perú først at søge ved 15.000′ og derover, men Sneefaldet er i det Hele temmelig ringe, og Gletscherdannelsen svag paa Grund af den tørre Luft. Planteverdenen er meget forkuet og bærer ganske det alpine Præg. Lave Skjermplanter *(Bolax)* og Kurvblomster *(Baccharis)* danne Hovedbestanddelen af Vegetationen i Forbindelse med det gualbrune, børsteformige Ichu-Græs *(Stipa Ichu)*, og først, hvor Forholdene stille sig noget gunstigere, optræde de for Cordillerernes høie Egne saa charakteristiske Former af Steenbræk- og Fingerbølfamilien *(Escallonia* og *Calceolaria)*. I de lavere Regioner bliver Klimaet mildere og stadigere, Bjergpalmerne *(Ceroxylon andicola o. a.)* begynde at vise sig, og i Byen Quito, som ligger lige under Linien paa en Høide af 8900′, holder Maanedernes Middelvarme sig hele Aaret paa 12 eller 13° R. Længere nedefter fra 7500 til 4700′ optræde Chinatræerne *(Cinchona)**), der i Andernes østlige Egne mellem

Fig. 147. Green af Chinatræ.

11° nordl. og 19° sydl. Brede danne et bredt Bælte indtil henimod den sydlige Vendekreds; men Urskoven hersker i de dybe Floddale og strækker sig høit op paa Bjerglandets Østside under Begunstigelse af dennes fugtige Klima og milde Luft. Chinatræerne, hvis feberstillende Bark allerede blev bekjendt i det 17de Aarh., forekomme i talrige — maaskee 50 til 60 — Arter uden dog at danne rene Bevoxninger; de eftersøges stærkt paa Grund af deres medicinske Vigtighed, og efter Scherzer skal der fra 1838—1860 være udført ikke mindre end

*) Warming: Tidsskr. f. Naturvid. 1869 p. 198.

200,000 Centner Bark, hvorfor ogsaa Briterne og Hollænderne have fundet sig foranledigede til at overføre flere af Arterne til Ostindien. Blandt Culturplanterne ere Mais, Oca (*Oxalis tuberosa*), Quinoa og Kartofler fremherskende; forresten dyrkes ogsaa Viin og Frugttræer, og i de peruanske Cordillerer spiller Cocabusken (*Erythroxylon*) paa Grund af Bladenes berusende Egenskaber en lignende Rolle som Opiumsvalmuen mellem Orientalerne. Hvad Dyreverdenen angaaer, da charakteriseres den i de høiere Egne navnlig af 4 Lama-Arter, Chinchillaen og Condoren, medens den i Urskovene væsentlig har samme Præg, som vi senere skulle lære at kjende ved Betragtning af det lave Brasilien. Paa de vulcanske Galápagos-Øer*), hvor Darwin angiver ikke mindre end 2000 Kratere, lever en kolossal Landskildpadde (*T. indica*), der naaer en Høide af 2 Alen; Chincha-Øerne ved den peruanske Kyst have som bekjendt skaffet sig et Navn ved deres store væsentl. af Søfuglegjødning dannede Guanolag.

Brasiliens Høiland og Guiana.

Næstefter Anderne er **Brasiliens Høiland****) det af Sydamerikas bjergrige Landskaber, der har den betydeligste Udstrækning og frembyder den største Interesse. Det har i det Hele Charakteren af et vidtstrakt, bølgeformigt Plateau, som ligger paa en Høide af 1000—2000' og undertiden afbrydes af lave, takkede Fjeldkamme (Serras); vesterpaa kommer det Cordillerne saa nær, at det kun sondres fra disse ved det smalle Lavlandsbælte i Provindsen Chiquitos.***) Henimod Atlanterhavet forsvinder denne Eensformighed for at give Plads til mere udprægede Terrainformer; nærmest

*) Lutken: Tidsskr. for Naturvid. 1862. 313.
**) Warming: Tidsskr. for Naturvid. 1867. Reinhardt: Naturh. Forenings vid. Meddel. 1856. p. 63.
***) Humboldt: Ansich. d. Natur. I. 53.

Kysten løber den lave Serra do Mar, og længere inde den langt anseeligere Serra da Mantiqueira, som under Navn af Serra do Espinhaco fortsætter sig nordpaa og taber sig henimod Udløbet af St. Franciscofloden. Skjøndt Høiden er betydeligere end i Kystkjæden, er den dog i det Hele taget ikke stor, og kun Nord for Byen St. Paulo stiger den i Juruoca til 7900 p'. Hvad den geognostiske Bygning angaaer, fremherske gamle Dannelser, saaledes i Kystregionen Gneis-Granit, i Serra do Espinhaco metamorphiske Bjergarter (Itacolumit, Leer- og Chloritskifer etc.) og i de indre Høisletter (Campos) gamle palæozoiske Lag, saasom Sandsteen og en blaagraa, krystallinsk Kalk, hvilken sidstnævnte danner store Strækninger af Rio das Velhas og St. Franciscos Floddale og udmærker sig ved sine talrige, gjennem Lunds Undersøgelser berømte Knokkelhuler. Yngre Formationer forekomme ikke, og Landet maa derfor have hævet sig i en meget tidlig Tid, ligesom det da ogsaa endnu den Dag idag befinder sig i langsom Stigning; at Hævningen i al Fald for Camposegnenes Vedkommende er foregaaet særdeles roligt, skjønnes let af den her fremherskende horizontale Lagstilling. Metalrigdommen er overordentlig, og Serra do Espinhaco indeholder en uhyre mægtig Jernformation. Der gives hele Bjergtoppe, som ere dannede af Itabirit, i hvilket Jernmængden undertiden stiger til 90%, men denne Velstand er kun slet benyttet, og der er gjennemgaaende Mangel paa Kul. Ogsaa Guld forefindes i rigelig Mængde, og de fleste Guldværker i Provindsen Minas slutte sig til Serra do Espinhaco, hvor Metallet navnlig forekommer i Itacolumit og Itabirit; Guldstøv er et almindeligt Betalingsmiddel i Minas, og enhver Handlende er forsynet med sin Guldvægt. Endelig ere ogsaa disse Egne, især Districtet Diamantina, berømte for deres Diamanter, hvis Modersteen vistnok er Itacolumiten, men som nu næsten alene udvaskes af Floddalenes Grus. De opdagedes først i Begyndelsen af forrige Aarh., og man har siden den Tid omtr. samlet 44 Centner til en Værdi af c. 150 Mill. Rd.;

forresten har man 1850 fundet nye Diamantleier i Provindsen Bahia. — **Guianas Høiland** mellem Amazonas og Orinoco synes for største Delen at bestaae af granitagtige Bjergarter og sender talrige Kystfloder (Essequibo, Demerara, Berbice o. a.) til Atlanterhavet. I sit Indre udbreder det sig i vidtstrakte, lave Høisletter; vesterpaa stiger det i Maravaca til en Høide af 7700′.

Hvad Klima og Planteverden angaaer, da have de begge det tropiske Præg, skjøndt Nattefrost i Vintertiden ingenlunde er sjelden i Brasiliens indre Høisletter. I Rio Janeiro er den aarlige Middelvarme $18\frac{1}{2}^0$ R.; Regntiden varer her saavelsom i Camposegnene fra Octbr.—April, men Kystregionen har ogsaa noget Nedslag i den øvrige Deel af Aaret. Indtil Høiden af Serra do Espinhaco er Brasiliens Østside endnu for største Delen dækket af sammenhængende Urskove, som kun hist og her afbrydes af en med Maismarker eller Kaffeplantninger omgiven Facenda; men, saasnart man har passeret Bjergkammen, hører Skoven op, og Blikket flyver ud over de vidtstrakte, solaabne Campos med deres eiendommelige Steppeflora, deres friske, sunde Luft og særegne Dyreliv; vidt og bredt lyder Seriemaens Skrig, og Vandreren trues af den i Græsset lurende Klapperslange. Skjøndt Camposvegetationen ikke er eneherskende i Brasiliens indre Høiland, har den dog en meget vid Udbredelse. Den dannes i det Væsentlige af tueformigt voxende, som oftest stive og laadne Græsser, der ere blandede med talrige Smaabuske og urteagtige Planter, og over hele denne lavere Vegetation hæver sig fordetmeste et Slags aabent Krat af uanseelige, forkrøblede Træer med tyk, sprukken Bark og underligt vredne Stammer og Grene. I Provindsen St. Paulo bliver denne Trævæxt ofte høi og kraftig og vexler med Skove af disse Egnes smukke Naaletræ *Araucaria brasiliensis*; paa andre Steder forsvinder den ganske, og de tørre, sandede Høie smykkes med anseelige Lilieplanter (*Vellosia* og *Barbacenia*). Naar Regntiden har forfrisket disse vide,

solaabne Stepper, frembyde de et venligt Skue med deres livlige Grønne og brogede Blomsterpragt, men i de tørre Vinter-

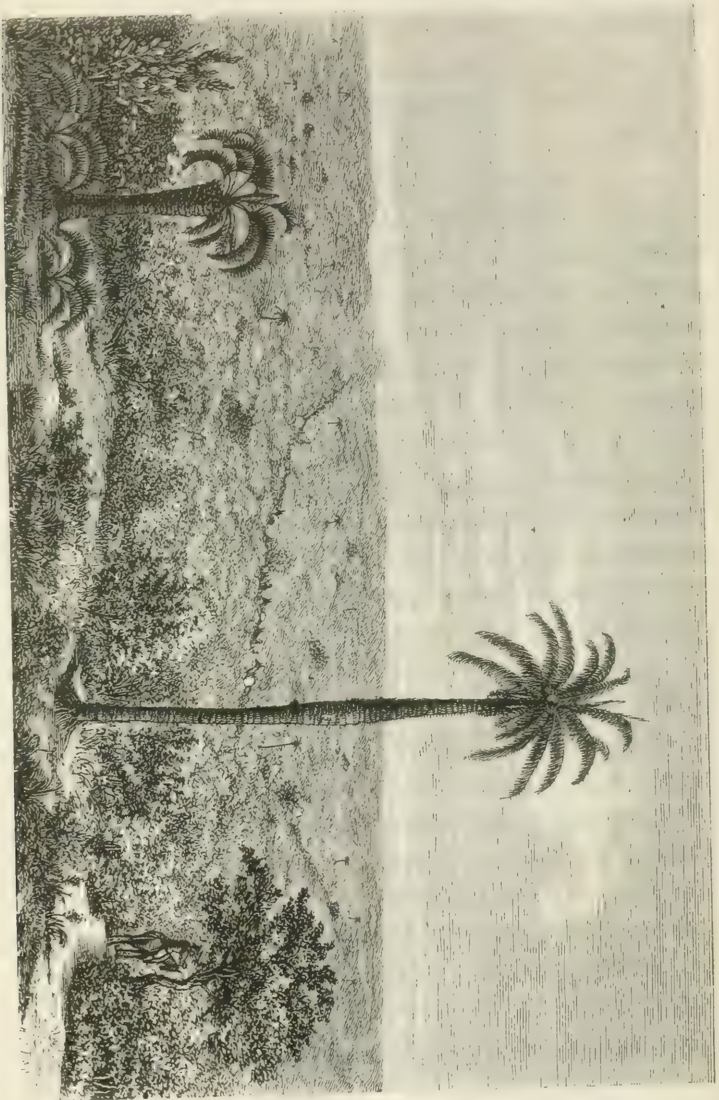

Fig. 148. Camposparti (efter Martius)

maaneder er den brasilianske Campo trist og øde, naar de hyppige Markbrande hylle Landskabet i Røg, Græsset er hen-

visnet, og Træerne tildeels staae bladløse som her i Norden. — Guianas Bjerge ere fordetmeste dækkede af høie Urskove, der kun ved Kysten erstattes af tætte, sammenfiltrede Mangrovekrat; de indre Høisletter ere en aaben Savanne, hvis Naturforhold saa temmelig stemme overeens med dem, vi have lært at kjende i de brasilianske Campos.

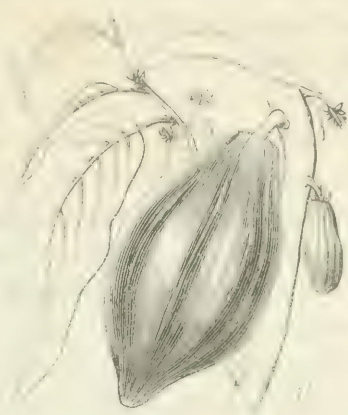

Fig. 149. Green af Cacaotræ.

Af Culturplanter findes en stor Mængde, der navnlig ere knyttede til de stærkere befolkede Kystlandskaber. Som Brødplanter dyrker man især Mais og Manioc, af hvilke sidstnævnte leverer det bekjendte Cassava-Meel, men desuden ogsaa Kaffe, Bomuld, Sukker, Tobak og Cacao foruden mange andre.

Sydamerikas Lavland.

Ved det nordamerikanske Continent have vi allerede tidligere seet, at dettes midterste Region bestaaer af store, sammenhængende Lavlande, der uden nogen væsentlig Afbrydelse strække sig fra Polarhavet til den mexikanske Bugt. For Sydamerikas Vedkommende iagttager man noget ganske Tilsvarende, idet man ogsaa her kan forfølge lave sammenhængende Slettegne ligefra Orinocomundingen til Magelhanstrædet, men Sletten afsætter tillige her en anseelig Arm mod Øst, som i Amazonflodens Strømgebeet danner et bredt Bælte tværs over Landet fra Cordillererne til det atlantiske Hav. I geognostisk Henseende bestaaer den af ganske unge Dannelser (tertiære og nyere), der i en forholdsviis sildig Tid have afleiret sig mellem Sydamerikas ældre, adskilte Bjerglandskaber, og,

ligesom det er utvivlsomt, at Iistiden har efterladt sine Mærker over hele den nordre Deel af Nordamerika indtil den 39de Bredegrad, saaledes er i al Fald Agassiz af den Mening*), at visse røde Leerlag ved Rio Janeiro og i Amazondalen ligeledes skulle hidrøre fra en gammel Gletschervirksomhed. Sydamerikas eftertertiære Lag ere af særlig Interesse ved deres talrige Levninger af forrige Jordperiodes Dyreverden, som ved Siden af paafaldende Overeensstemmelser med Nutidens tillige har frembudt høist mærkelige Afvigelser fra denne. Brasiliens Knokkelhuler og det røde Pampasleer fortælle om en Fauna, der foruden mange endnu levende Arter tillige indeholdt saadanne kæmpemæssige Repræsentanter for Gumlerne som *Megatherium* og *Glyptodon*, ja de belære os endog om, at Elephanter og Heste, der i nuværende Jordperiode fuldstændigt savnes i den nye Verden, fordum i anseelig Mængde have befolket dens Jord. Med Hensyn til sine Overfladeforhold er Sletten særdeles eensformig, og Vandskjellet mellem de trende store Flodsystemer (Orinoco, Amazonas og la Plata) er som Følge deraf i det Hele svagt udviklet. Mellem Orinoco og Amazonas, eller rettere Rio Negro, danner endogsaa den mærkelige Flodarm Cassiquiare en fuldkommen stadig Forbindelse, og længere sydpaa nærme Amazonflodens Tilløb sig i den Grad til Paraguay, at det kun vilde koste ringe Møie at forene dens Strømgebeet med la Platas. Sydamerika udmærker sig ved en ualmindelig Rigdom paa store, vandrige Floder, og, kan det end være tvivlsomt, om Amazonas er Jordens længste Flod, saa kan der næppe være Spørgsmaal om, at den i Forbindelse med sine talrige Tilløb udgjør det betydeligste Strømgebeet paa Jorden.

Den nordligste af Sydamerikas store Floder er Orinoco**). I Længde staaer den rigtignok tilbage for Amazonas og la Plata,

---

*) Tidsskr. f. Naturvid. 1867. 218.
**) Humboldt: Ansicht. d. Natur. I. 254.

men halvanden hundrede Mile fra sin Munding har den dog ved høi Stand allerede en Brede af over 16,000′. Dens forbausende Vandrigdom i Forbindelse med Landvindens Blomsterduft og Nætternes milde Kølighed bibragte allerede dens første Opdager, Columbus, særegne sværmerisk-religiøse Forestillinger, og i et Brev til Spaniens Monarcher udtalte den store Forsker, at han troede at have nærmet sig Edens Have, og at Orinoco var en af de fire Floder, der fra Paradiset spredte sit frugtbargjørende Vand over Jorden. Fra dens Kilder, som ere at søge i Guianas Indre, omkrandser den i en Bue Bjerglandets vestlige Deel, danner de prægtige Vandfald ved Maipures og Atures og vender sig derpaa mod Øst, indtil den endelig efter et længere Løb mellem Græsstepper i Nord og Skove i Syd gjennem et anseeligt Delta udtømmer sig i Atlanterhavet. De omtalte Vandfald, der beroe paa en Opdæmning af Flodens Vande ved talrige Fjeldøer og Klippeblokke, have rigtignok kun en ringe Høide, men frembyde desuagtet de herligste Billeder af en storartet og yppig tropisk Natur. En milelang skummende Flade, afbrudt af sorte, ruinagtige Fjeldmasser, udbreder sig for Betragterens Blik; hver Ø ja hver Steen er smykket med frodigt opadstræbende Skovtræer, og Palmernes Toppe hæve sig høit over den tætte Dampsky, i hvilken Aftensolens Straaler fremkalde prægtige, regnbuefarvede Ringe. Fra Cordillererne modtager Orinoco betydelige Tilløb i Guaviare, Meta og Apure; sydpaa staaer den ved Cassiquiare i Forbindelse med Amazonfloden. Denne sidste, der allerede 1541 beseiledes af Orellana, udspringer i den lille Alpesø Lauricocha paa Vestsiden af Cerro de Pasco, løber som en brusende Fjeldstrøm gjennem den vestlige Længdedal i de peruanske Cordillerer, vender sig derpaa mod NO., gjennembryder Bjerglandet i en Række smalle Fjeldpasse, af hvilke Pongo de Manseriche er det bekjendteste, og træder nu som en bred og vandrig Strøm ud i Brasiliens Sletteland, idet den under et vedvarende østligt Løb søger til Oceanet. Af dens nordlige

Bifloder maae især udhæves Japura og den brede, ørige Rio Negro, af de sydlige Tilløb Madeira, der udspringer i Cordillererne, samt Tapajos, Xingu og Tocantins, hvis Kilder ere at søge i Brasiliens indre Høiland. Amazonas har paa sine Steder en Brede af over en geograph. Miil og fører i hvert Sec. 4,650,000 Kub.' Vand til Oceanet*), som den gjør ferskt i en anseelig Strækning udenfor sin Munding; sin høieste Stand opnaaer den i Juni, medens den staaer lavest i Octbr., og Forskjellen mellem begge beløber sig til ikke mindre end 50'. Ebbe og Flod spores 80 Mile op i Strømmen, hvis hele Længde kan anslaaes til 720 geogr. Miil, og dens Afleiringer ere saa betydelige, at de ikke alene i vid Udstrækning have dannet dens Bredder saavelsom den store i Mundingen liggende Ø Marajo, men endogsaa under Paavirkning af Æquatorialstrømmen have frembragt det brede og stedse voxende Lavlandsbælte, som strækker sig hen langs Nordsiden af Guianas Høiland. Hvad endelig la Plata angaaer, saa dannes den hovedsagelig af Paraná, der udspringer paa Serra da Mantiqueira, og Paraguay, hvis Kilderegion ligger i Brasiliens Høiland NO. for Villa Bella. Fra Cordillererne modtager den anseelige Tilløb, blandt hvilke især maa udhæves Pilcomayo; Uruguay forener sig med la Platas stærkt udvidede Liman, der naaer en Brede af 23 geogr. Miil, men er vanskelig at beseile paa Grund af dens udstrakte Sandbanker. Ogsaa Uruguay og Paraná lægge paa flere Steder Seiladsen betydelige Hindringer i Veien.

Paa Grund af den uhyre Udstrækning fra Nord til Syd ere naturligviis Sydamerikas Lavlande meget forskjellige baade med Hensyn til Klima og Planteverden. Nord og Vest for Orinoco er Landet en aaben, med Græs og Mimosebuske bevoxet Steppe (Llanos), som i Deltaet bærer store Bevoxninger af den høie Mauritia-Palme *(M. flexuosa)*,

---

*) Tidsskr. f. Naturvid. 1865. pag 188.

paa hvilken Guaraunerne søge et Tilflugtssted, naar Regntiden forvandler Deltaet til en Sø. Som man maatte vente, har Aarstiden en overordentlig Indflydelse paa disse Steppers Physiognomi, og Humboldt*) har med sædvanligt Mesterskab skildret os deres forskjellige Præg i Aarets tørre og fugtige Maaneder. I Slutningen af Tørtiden er Landet en øde, solforbrændt Udørk, Græsset er henvisnet til Hø, Jorden slaaer dybe Revner, og Passaten hyller Landskabet vidt og bredt i en Taage af Støv. »Steppen indsnevres ligesom Vandrerens Sind.« Sumpene forsvinde, og omsluttede af det hærdede Dynd ligge Krokodillerne i Dvale, men stærke Luftspeilinger skuffe idelig Mennesker og Dyr ved at fremtrylle blaanende Indsøer over den ørkenagtige Flade. Plagede af Hunger og Tørst flakke Heste og Kvæg fortvivlede omkring, medens det betænksommere Muldyr forsigtigt læsker sig paa Cactus-Planternes kølige Saft, og, naar endelig Natten skulde bringe nogen Lindring efter Dagens brændende Hede, hjemsøges de udmattede Dyr af store, blodsugende Flaggermuus, der bide sig fast overalt og frembringe smertefulde Saar. Endelig nærmer Regntiden sig, og Himlen mister sit dybe Blaa; Stjernernes Lys bliver underlig zittrende, og det svage, phosphoragtige Skin af de »Magelhaniske Skyer« forsvinder. Som fjerne Bjerge dukke Skyerne op paa den sydlige Horizont ledsagede af Lynglimt og Torden; lidt efter lidt brede de sig ud over Zenith, enkelte Byger sprede deres Vand over den fortørrede Jord, og i Slutningen af April tager Regnen fat med sin fulde Styrke. I utrolig kort Tid er Steppen forvandlet til et bølgende Græshav, hvor Alt blomstrer og dufter, men Floderne stige, alle Lavninger sættes under Vand, og svømmende søge Dyrene hen til de høiere Strækninger, der lig Øer i et Hav endnu yde dem nogen Sikkerhed. Som det vil sees, have Aarstiderne her et ganske lignende Præg

*) Ansicht. der Natur. 1849. I. p. 26 o. f.

som det, vi tidligere have lært at kjende i de mellemafrikanske Steppelande.

Af en væsentlig anden Beskaffenhed er Naturens Physiognomi ved Amazonas. Længst mod Vest fra Cordillererne til Rio Negro hersker uregelmæssige Vinde og Regn til alle Aarstider, medens derimod en frisk Øst-Passat blæser opad Floden fra Mundingen til Rio Negro og ofte paa længere Tid medfører klart Veir. Trods disse klimatiske Modsætninger har dog Vegetationen overalt i det Væsentlige samme Præg, og, om end mindre Savanner ikke mangle mod Øst, ere dog Amazonas og dens Bifloder i det Hele hyllede i en Skovklædning, der indtager et Omraade af omtr. 70,000 geogr. □ Mile og vesterpaa voxer i Brede henimod Cordillererne. Det er Urskoven (Mato virgem) i dens mest storartede Pragt, som her udfolder sig for os*). Myrter og Laurbær, træagtige Bælgplanter og Figenarter, Bombaceer, Cedrelaer og Palmer danne maaskee Hovedbestanddelen af disse Skove, og, hvor overordentlig Artsrigdommen er, kan exempelviis skjønnes deraf, at der i det tropiske Sydamerika findes ikke mindre end 600 Arter af bærfrugtede Myrter. Som Lianer optræde navnlig Bignonier, Bauhinier, Asklepier og Banisterier, og Stammerne ere i den Grad bedækkede med snyltende Orchideer, Cactus-Arter, Bromelier og Aroïdeer, at et enkelt Træ næsten frembyder en heel botanisk Have. I Underskoven træffer man fornemlig træagtige Bregner og Bambusgræsser, til hvilke der paa selve Skovbunden slutter sig en meer eller mindre kraftig Vegetation af Heliconier, Cannaer, Amaryllis samt andre fugtighedselskende Planter, men Skovbundens Flora er dog forholdsviis svag, og man savner altid det friske Græstæppe, der saameget forskjønner vore nordiske Løvskove. Skjøndt de klimatiske Forskjelligheder, som ovenfor bemærket, ikke udøve nogen mærkelig Indflydelse, og Plantevæxten saavel i den vestlige som

*) Reinhardt: Dansk Maanedsskrift. 1857. VI. p. 185.

østlige Deel af Amazondalen i det Væsentlige bevarer samme Præg, maatte man dog formode, at de periodiske Oversvømmelser ikke kunde blive uden Betydning for Vegetationens Udseende, og i Virkeligheden har ogsaa Martius godtgjort, at de Skove, der voxe nærmest Floden, hvor Jordbunden flere Maaneder sættes under Vand, have et andet Physiognomi end de, som staae længere borte paa mere tør Grund. Saalangt Oversvømmelsen rækker, er Træernes Størrelse forholdsviis mindre betydelig, Lianer og Parasiter lidet hyppige, og Mængden af Palmer overordentlig stor; paa den fjernere liggende mere tørre Grund træffer man derimod Urskovens vældigste Skabninger, f. Ex. den majestætiske *Bertholletia excelsa*, slyngende og snyltende Planter ere særdeles talrige, og Palmerne spille i physiognomisk Henseende en mindre fremtrædende Rolle, da de gjennemgaaende henhøre til Underskoven. — De lave Flodøer ere gjerne overgroede med Pilekrat og lyse, storbladede Cecropier; inde paa Flodbredden træffer man hyppig tætte Bevoxninger af pisanglignende Heliconier, Scitamineer og slanke, høitopskydende Bambusgræsser.

Vi kunne imidlertid ikke forlade disse mærkelige Egne, hvor Naturen endnu gjælder Alt og Mennesket Intet, uden at skildre en Dags Ophold paa den prægtige Strøm*). Naar Solen hæver sig over Skovens Kroner og ved sit Lys vækker dens talrige Beboere, udfolder sig det rige dyriske Liv, der er saa betegnende for tropiske Egne, skjøndt vistnok ikke strax med sin hele Kraft og Livlighed. Nattens Kølighed er nemlig for Væsner, som ere vante til en tropisk Varme, temmelig følelig, og alle søge de, saavidt de ere i Stand dertil, de høie Trækroner, for at vederkvæge sig i Solen, inden de begynde deres sædvanlige Beskjæftigelser. Store Hjorde af Aber indtage de høieste Toppe, der nu og da ogsaa besøges af an-

*) Conf. især Pöppig: Reisen in Chile, Peru und auf den Amazonenfl. II. cap. 7.

seelige Skarer af sneehvide Heirer, medens man paa en mægtig Green, som hænger ud over Floden, kan opdage en Flok sorte Gribbe, der stive og ubevægelige med udbredte Vinger tørre deres Fjer, som ere vaade af den stærke Nattedug. Endnu hviler et let Taageslør over den blanke Amazonas, men den friske Morgenvind og Solens stedse kraftigere Straaler bortjage det snart og lade Omgivelserne fremtræde med klare, skarpe Omrids. En berusende Vellugt strømmer ud over Flodens blinkende Speil, der nu og da brydes ved et Spring af den plumpe Amazondelphin; store Skarer af Ænder drive paa de flade Bølger, og de begrændsende Skove gjenlyde nu af det i al sin Fylde udfoldede dyriske Liv. I Træernes luftige Kroner tumle de brogede Papegøier sig med Skrig og Støi, medens talrige Spetter under en stadig Banken med det stærke Næb løbe op ad Stammer og Grene og undertiden skræmmes fra deres Arbeide, naar en Flok Moskussviin med Larm og Bragen bane sig Vei gjennem den tætte Underskov. — Solen culminerer nu, og Varmen er umaadelig. De stærkt ophedede Luftlags dirrende Bevægelse bryder den slanke Palmestamme i flere Stykker og lader den grønne Top svæve frit i Luften. Skovens Beboere tye til dens mørkeste Steder for under det tætte Løvtag slumrende at tilbringe Middagstimerne, og den før saa livlige Dyreverden synes uddød. Dog skye ikke alle den kvælende Hede; paa Flodens lave Øer ligge de store Kaimaner henstrakte som livløse for ret i Mag at kvæge sig ved den varme Luft. Undertiden bryder et Uveir løs med Storm og Torden, Træerne brage, og Flodens fredelige Vande oprøres; men det pleier ikke at vare længe, Skyerne skilles atter, og Himlen smiler venlig til den grønne Jord. — Endelig synker Solen, og Livet begynder igjen at røre sig med Kraft og Munterhed som i den tidlige Morgenstund; snart daler den rødmende ned bag Trækronerne i Vest, og efter et kort Tusmørke, i hvilket Dyrene søge til Ro, hvælver den tropiske Nat sin prægtige Stjernehimmel over den hvilende Natur. Overalt er det saa køligt, saa

forfriskende og stille. De lysende Insecter svæve med sagte Susen hen over Floden eller glimre i Træerne ved dens Bredder, medens dens vuggende Speil skarpt og tydeligt gjentager Himmelhvælvingens Stjernebilleder. Fra de dybe Skove lyder af og til Brøleabernes melancholske Hylen og fortsætter sig med regelmæssige Mellemrum hele Natten igjennem, indtil det rødmende Østen og de svagere glimtende Stjerner bebude Dagens Frembrud, der atter skal bringe Liv i denne storartede Natur, som nu i Aartusinder uforandret har smykket de solvarme Sletter ved Amazonas.

Naar man fra Amazonflodens vidtstrakte Skovgebeet vender sig sydpaa til Sletterne ved la Plata, vil man efterhaanden see Vegetationen undergaae en mærkelig Forandring. Med Undtagelse af enkelte Steder i Nærheden af Floderne er Skoven forsvunden, selv Træer høre til de sjeldne Fremtoninger, og en meer eller mindre eensformig Steppeflora udbreder sig gjennem Plata-Staterne og Patagonien ligetil Magelhanstrædet. I Provindsen Chiquitos ere Skove endnu temmelig hyppige, og Caranda-Palmen *(Copernicia cerifera)* optræder i store Bevoxninger, men Gran Chaco er fordetmeste en solaaben, tildeels med Cactus bevoxet Flade, og de græsklædte Pampas i Buenos Aires og Uruguay henhøre til de største Græsstepper, der overhovedet existere. I Buenos Aires har Sommeren en Middelvarme af 19° R., Vinteren af 9½, og Nedslaget, som tilhører Vintertiden, beløber sig med en Middelangivelse til 34"; længere vesterpaa i Mendoza er Regnmængden sunken til 8", og Regnen indtræffer her kun i Sommermaanederne. Paa Grund af Klimaets Lighed med Middelhavslandenes har siden Amerikas Opdagelse en Mængde sydeuropæiske Planter fundet Vei til disse Egne; mandshøie Tidsler *(Cynara Cardunculus)*, hvis Frø i Aaret 1769 ankom hertil i Haarene paa et fra Europa indført Æsel, have udbredt sig over Hundreder af Qvadratmile, saa at de paa mange Steder næsten have fortrængt den oprindelige Plantevæxt, og i Pampas-

egnene dyrker man Ferskentræet i stor Udstrækning ikke for Frugternes, men for Veddets Skyld. De vigtigste Kornsorter ere Hvede og Mais, og, som der var Grund til at vente, lykkes alle Sydfrugterne til Fuldkommenhed. — Ved Rio Colorado ophører pludselig Pampasfloraen, og i Patagoniens kolde, tørre Luft bærer den stenede, med Porphyrblokke oversaaede Jordbund kun en fattig Vegetation af Urter og Smaabuske, som nærmest ligner den, der findes i Andesbjergenes høieste Egne. — Ogsaa de nærliggende Falklandsøer mangle al Trævæxt; deres vigtigste Charakteerplante er det 6 Fod høie, buskformige Tussakgræs, hvis Tykninger saa gjerne besøges af Pengvinerne.

Ligesom Sydamerikas Sletter og lavere Bjergegne i det Hele udmærke sig ved en Planteverden, der i Kraft og Formrigdom skal søge sin Lige paa Jorden, saaledes gjælder det Samme om disse Egnes dyriske Liv*), som dog aftager stærkt mod Syd, især i Patagonien. De tykke Skove befolkes med en Rigdom af brednæsede Aber: Brøleaber, Nataber, Egernaber o. a. (Brasilien skal i Alt besidde c. 80 Arter), og Sværme af blodsugende Flaggermuus (*Phyllostoma* o. a.) ere paa sine Steder saa farlige, at de ved at anfalde Kvæget nøde Colonisterne til at søge sig nye Opholdssteder. Istedenfor Insectæderne, som næsten ganske mangle, optræde talrige Pungrotter. Rovdyrene ere svagt udviklede og repræsenteres for Kattenes Vedkommende navnlig af Jaguaren og Cuguaren, for Hundenes især af den røde brasilianske Ulv (*Canis jubatus*), der mindre glubsk end de fleste af sine Slægtninge for en stor Deel lever af nedfaldne Frugter; af Maarer findes kun faa, og Viverrernes artsrige Familie mangler ganske. Dorske Gnaverpindsviin (*Cercolabes*) skjule sig stille mellem Træernes Løv, medens Capivaren lader sin gryntende Stemme høre fra Floderne, og de hurtige Agutier under Spring og Løb tumle sig paa de aabne Stepper, som i Pampasegnene undermineres af gravende Hare-

*) Reinhardt: Forelæsninger over Zoogeographi.

muus *(Lagostomus).* Høist betegnende for Sydamerika er dets talrige Gumlere, blandt hvilke Dovendyrene ere knyttede til det store tropiske Skovbælte, medens derimod Bæltedyrene ere gravende Steppedyr, og Myreslugerne *(Myrmecophaga)* snart paa Jorden, snart paa Træerne jage efter Myrer og Termiter. Baade Drøvtyggere og Tykhudede ere meget svagt repræsenterede, og vi ville her kun fremhæve en Lamaart (Guanacoen), som flokkeviis befolker Patagoniens Stepper, samt Slettetapiren *(Tapirus suillus)* og de smaa, men stridbare Moskussviin *(Dicotyles).* Fugleverdenen er artsrig og pragtfuld. Talrige Gribbe udgjøre disse Egnes Sundhedspoliti; pragtfuldt farvede Kolibrier og Tanagraer, Hoccohøns, Tucaner og Papegøier (Araer o. a.) oplive Skovene, og paa de aabne Sletter færdes den tretaaede amerikanske Struds *(Rhea americana)*, der i Patagonien afløses af den mindre *Rhea Darwini.* Papegøiernes Antal er ganske overordentlig stort, og Brasilien har ikke

Fig. 150. Dovendyr.

Fig. 151. Amerikansk Struds.

mindre end $^1/_3$ af alle bekjendte Arter. De sydamerikanske Tropeegnes fugtige Hede er ogsaa særdeles gunstig for Krybdyr og Padder, af hvilke de sidste navnlig repræsenteres af mange Løvfrøer. Korthovedede Alligatorarter, Ameivaer og Træleguaner have her deres rette Hjem, kolossale Kvælerslanger *(Boa)* skjule sig i Urskovens Træer, og paa Jorden færdes talrige Piilhoveder, f. Ex. den indtil 10′ lange *Lachesis rhombeata*, og prægtigt farvede Koralslanger. Fiskefaunaen er forbausende rig, og efter Agassiz skal der alene i Amazonas findes c. 2000 forskjellige Arter. I Sammenligning med Ostindien udmærker Sydamerika sig ved sine mange Rovfisk og den stærke Fremhersken af Maller (Halvdelen af alle bekjendte Arter) og Karpelax *(Characini)*; et vigtigt Charakteerdyr er den elektriske Aal *(Gymnotus)*, som kan blive 3 Alen lang og ivrig jages af de Indfødte. I Henseende til Pragt og Artsrigdom er Brasiliens Insectverden enestaaende paa Jorden, og med sine Biller og Sommerfugle, sine Sang- og Lyscicader, sine Sværme af Muskitos og Hære af Myrer og Termiter frembyder den en saadan Travlhed, at Luft og Jord synes levende under deres smaa Beboeres rastløse Virksomhed; især ere Sommerfuglene overordentlig talrige, og det tropiske Sydamerika har flere Arter end alle de andre Verdensdele tilsammen. - Huusdyrene ere indførte fra Europa, og de store Skarer af forvildede Heste og Oxer, der befolke Stepperne ved Orinoco og la Plata, ere uden Undtagelse Efterkommere af europæiske Racer, da Sydamerika i nuværende Jordperiode ikke besidder en eneste indfødt Heste- eller Oxeart.

Stater og Folk.

Sydamerikas Indianerstammer.

Ligesom Sydamerikas Indianerfolk med Hensyn til Udseende og sproglige Forhold i Almindelighed frembyde betydelig Lighed med Nordamerikas, saaledes finde vi ogsaa her den

samme mærkelige Forskjel mellem Vest- og Østfolkene i culturhistorisk Henseende. Ogsaa her vare Cordillerernes Høilande Aarhundreder før Spaniernes Ankomst Sædet for en i visse Retninger endog høit udviklet Civilisation, medens de lavere Egne mod Ost udelukkende befolkedes af barbariske Stammer; men det maa dog strax bemærkes, at Sydamerikas Indianerfolk i Reglen staae tilbage for Nordamerikas baade med Hensyn til materiel og aandelig Udvikling. Fra Arilds Tid boede i Omegnen af Titicaca-Søen de saakaldte Aïmaraer, der omtrent spillede samme Rolle for Culturudviklingen i det gamle Perú som Toltekerne for Mexikos Vedkommende. Fra disse udgik vistnok i det 12te Aarh. »Solens Søn«, den navnkundige Manco Capac, der i Spidsen for Quichua-Folket anlagde Cuzco, indstiftede Solens Dyrkelse og grundede Incadynastiets berømte Herskerslægt. Ved heldige Krige udvidede Incaerne efterhaanden deres Magt, undertvang de nærbeslægtede Aïmaraer og herskede ved Spaniernes Ankomst i Begyndelsen af det 16de Aarh. (1532) over en Stat, der foruden det nuværende Perú og Bolivia tillige indbefattede største Delen af Ecuador, det nordlige Chile samt visse Dele af Landene ved la Plata. — Nordpaa i Ny Granada boede Muïsca-Stammen, hvis Cultur udledes fra den mythiske Halvgud Botschica, som lærte sine Tilhængere Agerbrug og Bygningskunst og gjorde dem fortrolige med et civiliseret Livs Goder.

Den gamle Incastat*) eller, som den hyppig benævnes efter Hovedlandet, Perú, var et theokratisk Monarchi. I Egenskab af Solens Søn var Fyrsten i Besiddelse af guddommelig Magtfuldkommenhed, og hans Villie gjorde sig gjældende i alle Styrelsens Grene; selv i det huuslige Liv greb han enevældig ind og havde navnlig den afgjørende Stemme ved Afsluttelsen af Ægteskaber. Befolkningen var deelt i Adel, Geistlighed og

*) Conf. særlig Prescott: Conquest of Peru. 1847. Humboldt: Hochland von Caxamarca (Ansich. der Nat 1849. II. pag. 317). Bastian: Geogr. und ethnolog. Bilder. 1873. pag. 1.

Menige, men Præsterne havde forsaavidt mindre Myndighed som Incaen og hans Slægt vare de religiøse Overhoveder. Som ypperste Guddomsvæsen æredes Solen, der havde en pragtfuld Helligdom i Cuzco med rige Prydelser af Guld f. Ex. det store Solbilled, og lig Roms Vestalinder aflagde de unge Piger, der indviedes til Tempeltjenesten, Løftet om evig Kyskhed. Da Peruanerne ikke alene troede paa et andet Liv, men tillige paa Sjælens Gjenkomst til Legemet, brugte de at balsamere deres Afdøde; klædte i Kongedragt sade Incaernes Mumier opstillede i Templet i Cuzco paa gyldne Sæder med bøiet

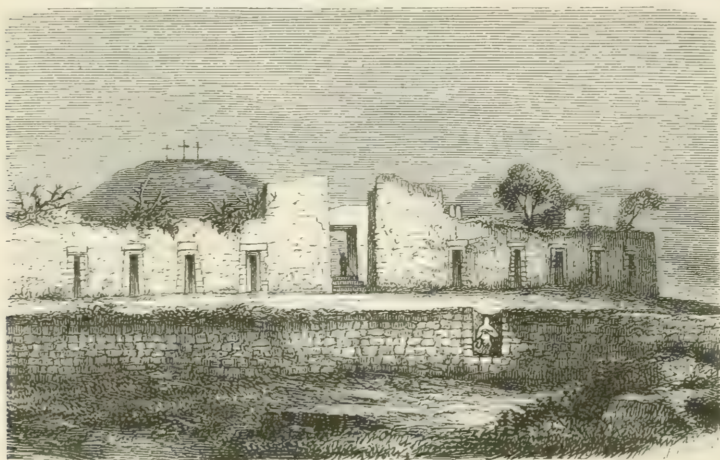

Fig. 152. Manco Capac's Borg (Cuzco).

Hoved og Hænderne korslagte over Brystet, og paa visse Helligdage bleve de henflyttede til Torvet, hvor de modtoge Folkets ærefrygtsfulde Hyldest. Administration og Retsvæsen vare godt ordnede, og Staten underholdt en talrig, strengt disciplineret Armee. Til Ungdommens Oplysning var der indrettet Skoler, som imidlertid ikke vare tilgængelige for Menigmand, thi det laa i Incaernes Politik at holde den store Masse i Uvidenhed, »forat den ikke skulde hovmode sig af sin Indsigt og skade Staten.« Iøvrigt var Aandsculturen ogsaa hos de

høiere Classer temmelig svag, og der fandtes ligesaalidt Literatur som Hieroglyphik eller Bogstavskrift. Blandt Kunsterne blev især Bygningskunsten dyrket med Iver. Muurværket opførtes i kyklopisk Maneer uden Brug af Kalk, og Tagene vare kun straaklædte, men de strenge, simple Former gjøre i det Hele et tiltalende Indtryk. Foruden Levninger af Manco Capac's Borg og Solens Tempel i Cuzco samt Ruinerne ved Tiaguanaco og paa Øerne i Titicacasøen maae især fremhæves de storartede, med glatte Stene brolagte Veianlag, som deels paa Kysten, deels i Høilandet satte Rigets Provindser i Forbindelse med hinanden, og om hvilke Humboldt bemærker, at de fuldkomment kunne maale sig med, hvad han i Spanien og Italien har seet af romerske Landeveie. Talrige Broer af forskjellig Construction, tildeels Hængebroer, førte over Dale og Afgrunde, og til de Reisendes Bekvemmelighed var der indrettet Herberger, ligesom Regjeringen ogsaa sørgede for et regelmæssigt Postvæsen ved Hjælp af Løbere. Agerbruget var fortrinligt, og selv de tørre Egne paa Andernes Sydhavsside vare mange Steder Gjenstand for en omhyggelig Cultur; hver Familie fik sin Lod anviist af Regjeringen, under hvis Opsigt man anvendte Guano som Gødningsmiddel, og ved et kunstigt Vandingssystem skaffede man sig den Fugtighed, der i det regnløse Klima var nødvendig. Som Huusdyr underholdt Staten talrige Lamaer, hvis Uld afgav Materiale til Væverierne, og Spanierne omtale de peruanske Tøier med megen Berømmelse baade for deres Fiinhed og ægte Farver. Ogsaa Metalindustrien var meget god, men, da man savnede Kjendskab til Jernets Brug, indskrænkede den sig til Behandling af Guld, Sølv og Bronce. Handelen har næppe været livlig, skjøndt Tumbez ved Kysten af det stille Hav turde have drevet en ikke ringe Kystfart.

Ligesom Anahuacs gamle Cultur maa ogsaa den peruanske ansees for ganske selvstændig og i sin Udvikling uafhængig saavel af den mexikanske som af enhver Culturform i den

gamle Verden. Efter Atahualpas Henrettelse og Landets Erobring af Spanierne bleve de Indfødte tvungne til at antage Christendommen, men forresten i det Hele ikke særlig haardt behandlede, og foruden deres Sprog have de endnu bevaret mange særegne Skikke og Sædvaner som Erindringer fra Incaernes Dage.

Kaste vi et Blik paa Sydamerikas **vilde Indianerfolk** *), som baade i physisk og aandelig Henseende frembyde væsentlig Lighed med Nordamerikas, der ligesom disse sidstnævnte hyppigt omforme Hovedet ved forskjellige Arter af Sammenpresning, ikke forsmaae Menneskekjød og til Guddommens Ære underkaste sig de udsøgteste Selvpiinsler, da finde vi aabenbart Culturtilstanden mindre eensformig, end Tilfældet er i Continentets nordlige Halvdeel. I Sydamerika er Jægerlivet mindre udbredt end i Nordamerika, og, medens vi paa den ene Side træffe Stammer (f. Ex. Botocuderne), der næsten mangle ethvert Spor af Cultur, finde vi paa den anden Side oftere Exempler paa et bosiddende Liv, hvis vigtigste Syssel er Agerbruget. De krigerske Araucaner i den sydlige Deel af Andesbjergene beskjæftigede sig forlængst med Agerdyrkning ligesom de gamle Peruanere; de gravede Canaler, anvendte Gjødning og holdt Hjorde af Lamaer, og, selv efterat Spanierne havde tilført dem europæiske Huusdyr, ere de dog, med Undtagelse af de til Pampasegnene udvandrede Stammer, vedblevne at betragte Jordbruget som deres Hovederhverv. De smaa Beboere af Ildlandet ere derimod Fiskere og Jægere, klæde sig i Skind, forsaavidt de overhovedet benytte Klæder, og bygge kuppelformige Hytter af Grene, som de dække med Græstørv, men i Mangel af noget Bedre sove de sammenrullede paa den bare Jord og flokkes om en indstrandet Hval som Gribbe om et Aadsel. Pampasfolkene, til hvilke ogsaa maae henregnes Beboerne af de patagoniske Stepper, ere høie og kraftige, leve næsten

*) Müller: Allgemeine Ethnographie. 1873. pag 255 o. f.

udelukkende af Kjød og ere, siden de kom i Besiddelse af Heste, blevne ligesaa ivrige Ryttere som Mellemasiens Nomader. Efter Muster opnaae Patagonierne (Tehuel) en Høide af 6′ eller mere og udmærke sig i høi Grad ved deres brede Bryst og muskuløse Arme. Deres Kapper tilberede de af Guanaco-Skind, bruge med samme Færdighed Landse eller Bolas, men, siden de i den nyere Tid have forskaffet sig Ildvaaben, gaae de eiendommelige med Metalbeslag forsynede Læderpandsere meer og meer af Brug. Væddeløb, Kort- og Boldspil ere yndede Adspredelser; Manden kjøber rigtignok sin Brud, men der spørges dog altid om hendes Samtykke. I Brasilien færdes forskjellige Horder, som henhøre til den store Guarani eller Tupi Stamme, foruden flere mindre, mere isoleret staaende Folk, f. Ex. Botocuderne Øst for St. Francisco, der ere bekjendte for den særegne Maade, paa hvilken de ved Hjælp af indskudte Træbrikker udvide deres Oren og Underlæbe. — Caraïberne i Guiana have tidligere ogsaa befolket de smaa Antiller, hvorfra de dog ere blevne fortrængte siden Europæernes Ankomst. De vare fordum meget berygtede som dristige Sørøvere og Cannibaler og kunne vel endnu for Oieblikket ikke frikjendes for Menneskeæderi; forresten maa det dog bemærkes, at de baade beskjæftige sig med Agerbrug, Industri og Handel, samt at de opføre ordentlige Hytter af Træ, der i Reglen ere forenede til Landsbyer. Som hos de vilde Indianerfolk i det Hele taget bliver Kvinden haardt behandlet og nærmest benyttet til Trællegjerning.

Europæerne i Sydamerika.

Som det vil erindres fra det Foregaaende, havde Columbus paa sin tredie Reise opdaget Mundingen af Orinocofloden, og af den store Mængde Ferskvand, denne mægtige Strøm fører til Oceanet, draget den Slutning, at han endelig havde naaet det saalænge søgte indiske Fastland. 1499 beseilede Ojeda

Nordkysten af Tierra firma, hvor en i Vandet bygget caraïbisk Landsby i det Smaa mindede ham om Venezia og fik Navnet Venezuela; det følgende Aar blev Cabral paa et Tog til Ostindien ført over mod den brasilianske Kyst, og allerede 1501 blev denne nærmere undersøgt fra Cap St. Roque indtil Cananea af en portugisisk Escadre, der ledsagedes af Florentineren Amerígo Vespucci*). Noget senere fortsatte en spansk Expedition under Pinzon og Solis Opdagelserne længere mod Syd indtil la Plata, og, aldrig saasnart blev det bekjendt, at Vasco Nunez ved sit Tog over Panama-Tangen var trængt frem til det stille Hav, før Solis fik Befaling til at søge en vestlig Gjennemgang til dette Syd om Brasilien. I Aaret 1516 løb Solis ind i la Plata, som lettest syntes ham at maatte føre til Maalet; men, da han under en Landgang blev fangen og opædt af de Indfødte, blev Foretagendet overdraget til Magelhan, som paatog sig intet Mindre end at føre en Escadre til Molukkerne. Efterat have overvintret i Bugten St. Julian paa Østsiden af Patagonien opdagede han ved Cap Virgines Indløbet til det Stræde, der senere kom til at bære hans Navn, og naaede efter 12 Dages Seilads d. 27de Novbr. 1520 Sydhavet. Vestkysten blev først senere bekjendt ved Pizarro's Opdagelse af Perú 1527, der snart førte til Erobringen af den mægtige Incastat (1532); den fangne Atahualpa blev henrettet af Spanierne, uagtet han tilbød som Løsepenge at ville fylde en af Salene i sin Borg i Caxamarca med Guld saa høit, som han staaende kunde naae med sin Haand**), og 1535 rykkede Almagro ind i Chile, der ogsaa for største Delen blev underlagt den spanske Krone. Af deres vidtstrakte Erobringer dannede Spanierne flere Vasalstater, nemlig Venezuela, Ny-Granada, Perú, Chile og Buenos Aïres, medens Portugiserne coloniserede Brasilien, og kun Guiana

*) Varnhagen lader ham dog naae til henimod la Plata, see: Amerígo Vespucci. Lima. 1865.

**) Humboldt: Ansicht. d. Natur. II. 349.

kom efterhaanden i Hænderne paa andre europæiske Folk nemlig Briterne, Franskmændene og Hollænderne. De Indfødte bleve i det Hele haardt behandlede, og anstrengende Arbeide i Bjergværkerne eller paa Plantagerne bidrog kraftigt til at fremme det store Ødelæggelsesværk, der var saa værdigt begyndt med Erobringens Rædsler og Blodsudgydelse; rigtignok søgte den menneskekjærlige las Casas at forbedre deres Kaar ved at foranledige Indførelsen af Negerslaver, men uden herved i nogen væsentlig Grad at lette Tilværelsens Byrder for Indianerne blev han meget mod sin Villie Ophavsmand til Slavehandelens Afskyeligheder. De store spanske Besiddelser bleve overhovedet slet bestyrede, og, idet Alt gik ud paa at berige Moderlandet, paalagde man Handelen utaalelige Baand og holdt deres Befolkning i Trældom og Uvidenhed. Under saadanne Forhold maatte den ved den franske Revolution fremkaldte Frihedsbevægelse finde en gunstig Jordbund i Coloniernes stadig voxende Misfornøielse, og, da man paa Cortesforsamlingen i Cadiz ikke vilde gaae ind paa deres Fordringer om Ligeberettigelse med Moderlandet, begyndte Emancipationskampen 1811, der omsider endte med, at Colonierne erhvervede politisk Uafhængighed som selvstændige Stater. De tidligere spanske Besiddelser gik over til at blive Republiker; Brasilien, der ved den portugisiske Kongefamilies Ophold 1808—21 havde faaet Smag paa en selvstændig Tilværelse, ordnede sig derimod 1822 som constitutionelt Keiserdømme.

Sydamerikanske Republiker.

Venezuela	19,000	geogr.	□ M.,	1,600,000	Indbg.
Columbia	15,000	—	—	2,900,000	—
Ecuador	11,700	—	—	1,300,000	—
Perú	23,700	—	—	3,200,000	—
Bolivia	25,200	—	—	2,000,000	—
Chile	5,900	—	—	2,000,000	—

Argentina 37,800 geogr. □ M.. 1.800.000 Indbg.
Uruguay 3,300 — — 330,000 —
Paraguay 2,670 — — 1.330,000 —

De forhenværende spanske Lande have, siden de erhvervede Friheden, i det Hele ikke udviklet sig paa nogen heldig Maade. Befolkningen, som kun for en mindre Deel bestaaer af Europæere (c. 3 Mill.), i Hovedsagen derimod af Blandingsfolk og Indianere (Negernes Antal er ringe), har lidet forstaaet at benytte den med saa store Offre tilkæmpede Uafhængighed. Idelige indre Stridigheder have svækket Staternes Kraft, ødelagt Financerne og hemmet saavel aandelige som materielle Fremskridt. Den herskende Religion er Katholicismen, og om almeen Oplysning er saagodtsom ikke Tale; selv den materielle Cultur er gjennemgaaende svag, og det er kun i visse Retninger og paa enkelte Steder, at man i den nyere Tid har begyndt at drage sig Naturens Rigdomme til Nytte. Forresten maa det dog bemærkes, at Chile og de argentinske Stater i det Hele staae høiere end de andre gammel-spanske Lande; vi lade dem her følge tillige med deres vigtigste Byer.

Venezuela. Hovedstaden **Caracas** (50,000 Indbg.) i en herlig, med Kaffe- og Frugttræer beplantet Dal, lider oftere af Jordskjælv. Havnen **la Guaira** er en livlig Handelsplads; længere østerpaa ligeledes ved Kysten ligger **Barcelona**. Der udføres navnlig Kaffe; forresten ogsaa Bomuld, Cacao og dyriske Producter.

Columbia. Føderativ Republik, hvis Forfatning svarer til de Forenede Staters. Forbundets Hovedstad **Bogota** (52,000 Indb.), der ligger høit tilfjelds oppe i Cordillererne, er en anseelig By med mange Kirker og Klostre; **Cartagena** ved det caraïbiske Hav havde fordum Betydning som Fæstning og Handelsplads, men er nu kun af ringe Vigtighed. I den senere Tid er Transit-Handelen over Panamatangen voxet overordentlig paa Grund af Jernbanen, uden at dog derved det gamle **Panama** i nogen kjendelig Grad har formaaet at hæve sig.

Ecuador. Hovedstaden **Quito** (80,000 I.) ved Foden af Pichincha er en smuk By med Universitet og anseelige offentlige Bygninger. Ved det stille Hav ligger **Guayaquil**, der har betydelig Udførsel af Cacao, Kautschuk og Straahatte.

Perú. I Kystlandet, dog ikke umiddelbart ved Havet, ligger Hovedstaden **Lima** (160,000 I.), som kort efter Perús Erobring blev grundet af Pizarro, hvis Grav findes i Domkirken. Byen har for en stor Deel mørke, gammeldags Huse med Balconer og flade Tage, ligesom den ogsaa indeholder et i sin Tid berømt Universitet. Havnen **Callao** er Landets vigtigste Handelsplads, og det deiligt beliggende **Arequipa** den næststørste By (?). Oppe i Høilandet maa erindres den gamle Hovedstad **Cuzco**, der saavelsom **Caxamarca** har bevaret mærkelige Levninger fra Incatiden; **Cerro de Pasco** i en barsk Egn meer end 13,000′ over Havet er endnu af Vigtighed ved sine Sølvminer. Forresten er Bjergværksdriften meget forsømt; man udfører især Guano, hvoraf 1869 exporteredes over 500,000 Tons til en Værdi af c. 20 Mill. Doll., samt tillige Salpeter, Bomuld og Uld (tildeels Alpaca).

Bolivia. Hovedstaden **la Paz** (76,400 I.) i en Høide af over 11,000′ er Midtpunctet for Handelen. Den næststørste By, **Cochabamba**, skal være i Opkomst; derimod er **Potosi**, som i Begyndelsen af det 17de Aarh. havde 160,000 Indbg., nu stærkt i Forfald. I de første 27 Aar efter Sølvets Opdagelse havde Grubernes Production en Værdi af c. 220 Mill. Rd., men er nu forholdsviis ubetydelig. Meget betegnende er Armeens Tilstand, som til en Styrke af 2500 Mand tæller 31 Generaler (!).

Chile er det af de gammelspanske Lande, der baade i aandelig og materiel Henseende indtager den første Rang. Hovedstaden **S. Jago** med Universitet og 115,000 Indbg. er den største By, men **Valparaiso** (70,400 I.) med en stærkt besøgt Havn har den betydeligste Handel. For almeen Oplysning er i den nyere Tid gjort meget; Agerbrug, Kvægavl og Bjergværksdrift gjøre store Fremskridt, og foruden anseelige Qvantiteter

af Korn (Meel) og tørret Oxekjød udføres tillige store Mængder af Kobber. Længst mod Syd navnlig paa Chiloe beskjæftiger man sig næsten udelukkende med Skovhugst; den aarlige Handelsomsætning er noget større end Sverigs.

De argentinske Stater ere et Forbund af 14 Republiker, af hvilke Buenos Aires er den vigtigste. Hovedstaden **Buenos Aires** (178,000 I.) ved la Plata er en smuk og anseelig By med Universitet, Nationalmuseum og betydelig Handel; **Rosario** ved Paraná kommer den nærmest i mercantil Henseende, og **Córdova** skal være den største By i det Indre. De politiske Tilstande synes i nyere Tider at vinde i Fasthed, Indvandringen stiger, og Udviklingen af de materielle Hjælpekilder er i visse Retninger endog storartet. Da de vidtstrakte Stepper saa fortrinligt egne sig til Kvægavl, har man forlængst henvendt Opmærksomheden paa denne Næringsvei, og i Platastaterne overhovedet er Productionen af Uld for Tiden saa betydelig, at den aarlig beløber sig til 210 Mill. Kr. Ogsaa de store Flokke af forvildede Oxer, som færdes i Pampasegnene, ere en vigtig Indtægtskilde. Iberegnet Uruguay og den brasilianske Provinds Rio Grande, antager man, at der i Platalandene lever 30 Mill. af disse Dyr, som røgtes og indfanges af beredne Hyrder, de saakaldte Gauchos; aarlig dræbes over 1 Mill. i de store Slagterier (Saladeros), og da herved indvindes mere af Kjød, Huder etc. end til eget Forbrug, kommer Overskuddet Udlandet til Nytte. Agerbruget er i Opkomst, og Grubedriften, navnlig paa Kobber, meget lønnende. Udførslen bestaaer især af Uld, men dernæst ogsaa af andre dyriske Producter, saasom Huder, Talg og Kjødextract. Den aarlige Handelsomsætning staaer noget tilbage for Chiles.

Uruguay er ogsaa væsentlig henviist til Kvægavl, skjøndt Agerbruget er i Opkomst; Landet besidder c. 20 Mill. Faar og udfører, foruden store Qvantiteter af Uld, tillige Huder, tørret Oxekjød og Kjødextract (Fray Bentos). Hovedstaden **Montevideo** med 105,000 Indbg., hvoraf mange ere Italienere, driver be-

tydelig Handel, som dog for største Delen er i Fremmedes Hænder.

Paraguay, der under Dr. Francia's Dictatur var fuldstændigt afspærret fra Samkvem med Udlændinge, er i Virkeligheden en despotisk regjeret Stat. De vigtigste Udførselsproducter ere Paraguaythee og Tobak. Hovedstaden **Asuncion** skal have 48,000 Indbyggere.

Brasilien.

Keiserdømmet Brasilien har et Areal af 154,600 geogr. □ M. med en Befolkning af c. 10 Mill. Det bestaaer af 20 Provindser og har tre Byer med over 50,000 Indbg.

Porto Alegre, Rio Janeiro (420,000), Bahia (152,000), Pernambuco (118,500), Maranhao, Para. — Ouro Preto, S. Paulo.

Hovedstaden **Rio Janeiro** ved en deilig Bugt af Atlanterhavet er den største By og vigtigste Handelsplads i Sydamerika. Hverken i historisk eller architektonisk Henseende frembyder den nogen særlig Interesse, men de hvide Bygningsmasser tage sig godt ud i det rige, solklare Tropelandskab, og den stærke Sammenstrømning af fremmede Søfolk bidrager ikke Lidet til at forhøie Byens i Forveien livlige Præg. Den tidligere Hovedstad **Bahia,** som ved sin stærkt fremherskende Negerbefolkning næsten faaer Udseende af en afrikansk By, kommer den nærmest i Størrelse og mercantil Betydning, skjøndt ogsaa **Pernambuco** er en anseelig Handelsplads; sidstnævnte bestaaer forresten egentlig af to Stæder, nemlig Recife og Olinda, af hvilke Recife har Navn efter et langs Kysten løbende Rev, der ligger tørt under Ebben og kun gjennem en smal Canal aabner Tilgang til Byen. **Pará** ved Mundingen af Amazonas har stærk Udførsel af Oplandets Producter, og den store Landingsplads frembyder stadig det forunderligste Virvar af Indianere, som bringe deres forskjellige Varer til Torvs: Kautschuk, Vanille, Cacao, Copaivabalsom, Gummisko, Papegøier, Aber og meget

Andet. Siden Handelen paa Amazonas 1867 er frigiven, vil Byen rimeligviis udvikle sig hurtig.

Brasilien er et constitutionelt Keiserdømme, hvis lovgivende Forsamling er sammensat af et Senat og et Deputeretkammer. Europæernes (Portugisernes) Antal beløber sig kun til 1 Mill. og Indianernes til $^{1}/_{2}$ Mill.; forresten bestaaer Befolkningen af Blandingsracer og Negere, hvilke sidste bleve emanciperede ved en Regjeringsbeslutning 1871. Religionen er katholsk og Folkeoplysningen kun ringe, skjøndt man i den nyere Tid ikke lidet har bestræbt sig for at fremme den; derimod er den materielle Cultur, naar man tager Hensyn til Landets i det Hele meget sparsomme Bebyggelse, i visse Retninger endog betydelig, og den aarlige Handelsomsætning er dobbelt saa stor som Sverigs. Det vigtigste Udførselsproduct er Kaffe, hvoraf Brasilien $18^{72}/_{73}$ frembragte 4,200,000 Centner ɔ: Halvdelen af hele Jordens samtidige Høst, men der udføres tillige anseelige Mængder af Bomuld og Sukker foruden Tobak, Huder, Diamanter og meget Andet. Trods Landets overordentlige Metalrigdom er Bjergværksdriften forsømt, og Industrien er ligeledes yderst ringe. Hvad der i høi Grad hemmer Samfærdslen i det Indre er den næsten fuldstændige Mangel paa brugelige Landeveie; Jernbanesystemet skal for Tiden have naaet en Længde af 160 geogr. Miil.

Guiana

mellem Brasilien og Venezuela eies deels af Briterne (4000 □ M., 193,500 Indbg.), deels af Franskmændene (2200 □ M., 29,000 I.) og Hollænderne (2170 □ M., 60,000 I.). Landet er endnu kun lidet opdyrket, men frembringer dog en Deel Sukker, Kaffe og Bomuld; iøvrigt trives de franske og nederlandske Besiddelser kun middelmaadigt. I britisk Guiana ved Demerara ligger den vigtige Handelsplads **Georgetown** (35,000 Indbg.), i nederlandsk Guiana (eller Surinam) **Paramaribo** og i

fransk Guiana (Cayenne), der benyttes som Deportationssted, **Cayenne.**

Med Hensyn til sine Naturforhold er Amerika det typiske Continent. Det har en storartet, forunderlig regelmæssig Terraindannelse, uhyre mineralske Skatte, vidtforgrenede og meget heldigt udviklede Flodsystemer, mindre excessive Klimatforhold end den gamle Verden og en organisk Natur, som i Pragt og Formrigdom skal søge sin Lige. Men samtidig dermed lider Amerika i sin oprindelige Skikkelse af en forbausende Mangel paa Huusdyr, og, efter hvad vi tidligere have fremhævet, maa man netop i dette Forhold søge en væsentlig Grund til den indfødte Indianerbefolknings i det Hele saa ringe Cultur, medens derimod de indvandrede Europæere medbragte en fuldt udviklet Civilisation med alle Betingelser for dennes videre Fremgang. For dem blev Amerikas naturlige Rigdomme ingen død Capital, og, maa det end indrømmes, at de romanske Folk efter Erobringens Dage i høi Grad have ladet det mangle paa Energi og Foretagelsesaand, saa have paa den anden Side Germanerne skabt en Verdensstat, der i materiel Henseende seer en Fremtid imøde som intet andet Land paa Jorden.

AUSTRALCONTINENTET
OG
SYDHAVSØERNE.

Den saakaldte femte Verdensdeel, hvortil man foruden Australcontinentet ogsaa henregner Ny-Guinea, Ny-Zeeland-Gruppen og de smaa Sydhavsøer, vil selv for en flygtig Betragtning hurtig vise sig som en underlig Blanding af meget ueensartede Bestanddele. Ikke alene mangler det i høi Grad paa rumligt Sammenhæng, men baade i Henseende til Klima, organisk Natur og Folkestammer ere Modsætningerne saa fremtrædende, at det skulde være vanskeligt at udhæve væsentligere Overeensstemmelser, der ere skikkede til at sammenknytte de mange adspredte Landmasser til en større Heelhed. Vi ville derfor i det Følgende behandle hvert af de ovennævnte Hovedpartier for sig og først kaste Blikket paa Australiens Fastland, som uden Sammenligning mest kan gjøre Krav paa vor Opmærksomhed.

Australcontinentet*),

hvis Areal beløber sig til 138,500 geogr. □ Mile, og hvis Indbyggerantal omtrent kan anslaaes til 1,675,000, udmærker sig ligesom Afrika ved et særegent sammensluttet, lidet indskaaret Kystomrids. Mod Nord maa fremhæves Carpentaria-Bugten, mod Syd den smalle, spidst tilløbende Spencer Golf, men forresten besidder »Nyholland« ingen Indskæringer, der ere af

---

*) Adskilligt efter Petermann Ergh. 29 og 30.

nogen særlig Betydning for Kystliniens Form. Skjøndt Continentet har store Strækninger baade af Høiland og Lavland, af hvilke dog sidstnævnte har den videste Udbredelse, ere Terrainforholdene i det Hele særdeles eensformige. Bjerglandene, som i Hovedsagen samle sig langs Kysterne, danne ingen sammenhængende Heelhed, men ere saaledes adskilte indbyrdes ved Indsænkninger eller Arme af Lavlandet, at rimeligviis en Stigen af Havet paa nogle faa hundrede Fod vilde opløse Australien i en Gruppe af Øer. Bakkede Høisletter med kortere eller længere Kjædedannelser ere fremherskende, og de enkelte Toppe holde sig gjennemgaaende i et saa beskedent Niveau, at vistnok ingen overgaaer Mt. Kosciuszko i Ny-Syd-Wales, der dog kun hæver sig til 6850 p'. De australiske Plateaudannelser ere fordetmeste dækkede af lyse, aabne Skove uden Underskov og med god Græsvæxt, hvorfor de særlig begunstige Kvægavlens Udvikling; Floddalene have fordetmeste frugtbar Jordbund og egne sig forsaavidt især til Agerbrug, men den adspredte Forekomst af disse oaseagtige Strækninger virker naturligviis i høi Grad hemmende paa Culturens Fremskridt, især da tillige Dalmundingerne gjerne ere snevre og vanskeligt tilgængelige. Som de vigtigste Høilande i Australien maa anføres: 1) det i Victoria og Ny-Syd-Wales (Grampian Bj., Austral. Alp., Blaa Bj., Liverpool Kj. o. a.), der i det Hele skraaner hurtigt mod Øst og Syd til Kystsletten, jævnere mod det Indre; 2) Bjerglandet i Queensland; 3) Bjerglandet i Nordaustralien Vest for Carpentaria-Bugten; 4) det nordvest-australiske Bjergland og endelig 5) de høie Egne i Vestaustralien, hvortil henføres Hamersley-Kjæden, Victoria-Kj., Darling-Kj. samt endnu flere andre. — Syd for Australien ligger den store Ø Van Diemens Land (Tasmanien), som adskilles fra Continentet ved Bass-Strædet.

Medens Kystlandskaberne i det Hele frembyde hævet Terrain, bestaaer derimod det Indre for største Delen af jævne, lavtliggende Sletter, der paa visse Steder sende

bredere eller smallere Arme ud til Havet. Disse Lavlande høre uden Tvivl til de mest afskrækkende Udørkner, som findes paa Jorden. Hist og her træffer man vistnok bedre Strækninger, og isolerede Fjeldpartier afbryde ikke sjeldent den eensformige Flade, men fordetmeste færdes den Reisende paa en rødlig, sandet eller leret Grund, som udmærker sig ved en meer eller mindre betydelig Saltholdighed og over Hundreder af Qvadratmile er saa tæt overgroet med lavt Krat (Shrub), at Marchen kun kan foregaae under de største Besværligheder og paa mange Steder er fuldstændig umulig. Overalt er der Mangel paa Vand, og Kilder savnes næsten ganske. Naar den uregelmæssigt indtrædende og i det Hele ikke hyppige Regn har vædet disse trøstesløse Egne, forvandles de ofte paa milelange Strækninger til ufremkommelige Moradser, fordi Vandet ikke kan finde Afløb fra de horizontale Flader, men under længere Tørke bliver Leret steenhaardt, og Saltet udkrystalliserer i skinnende hvide Pletter. Agerbrug er absolut umuligt, og Kvægavl kan i det Høieste lykkes i Floddalene. Af Vandløb er der ikke mange, og de australiske Flodsystemer have tillige en saa ufuldkommen Udvikling, som man vanskelig vil gjenfinde den andensteds. Floderne have nemlig kun Vand, saalænge de befinde sig indenfor Bjergenes Omraade; i Sletten antydes de fordetmeste ved Rækker af Pytter, og, medens den flade Seng hurtigt fyldes under regnfuldt Veir, saa at der endogsaa indtræder betydelige Oversvømmelser, vil under længere Tørke Vandet fuldstændigt forsvinde, og Leiet ligger da ofte ganske blottet. Cooper-Floden, som i sit øvre Løb fører Navn af Barku, kan end ikke bane sig Vei til Spencer-Bugten, men danner i Continentets Indre et stort, med midlertidige Saltsøer oversaaet Delta (Lake District), og, saavidt foreløbigt bekjendt, er det af alle Lavlandets Floder alene Murray og dens Tilløb Morumbije (ikke derimod Darling), der til enhver Aarstid frembyde en sammenhængende Vandflade, som dog kun har ringe Betydning for Samfærdslen. Ogsaa Indsøerne, af hvilke der findes

mange i Sydaustralien (Lake Torrens, Gairdner, Eyre etc.), ere af en særegen Beskaffenhed, idet de nemlig kun pleie at indeholde Vand i den fugtige Aarstid, medens de i den tørre ere fyldte med leeragtigt Dynd, som er overdraget med en Saltskorpe. Iøvrigt er Landskabets Præg ikke overalt det samme, og nyere Undersøgelser have viist, at Vestaustraliens Lavlande henhøre til de ødeste, der overhovedet findes paa hele Continentet, hvorimod Lavlandet ved Carpentaria-Bugten er forholdsviis frugtbart, og den nordlige, bjergrige Deel af Central-Australien ligeledes er ret godt bevoxet. Af mineralske Skatte maa naturligviis først og fremmest nævnes Guld, som opdagedes 1851 i Ny-Syd-Wales og 1857 i Victoria, men desuden ogsaa for Sydaustraliens Vedkommende Kobber og paa Van Diemens Land righoldige Steenkulsleier.

Som Australien udmærker sig ved en særegen Eensformighed med Hensyn til Kystomrids og Terrainforhold, saaledes er ogsaa Klimaets Præg paa faa Undtagelser nær i Hovedsagen det samme over hele Continentet. Da Fastlandets Udbredelse falder indenfor den tropiske og varmt tempererede Zones Omraade, og Høiderne gjennemgaaende ere for ubetydelige til at kunne udøve nogen væsentlig Indflydelse, ligger allerede heri en vægtig Grund til Manglen af stærkere klimatiske Modsætninger mellem de forskjellige Egne; men hertil kommer endnu, at Klimaet næsten overalt er afgjort continentalt, fordi den fremherskende SO. Passat kun formaaer at bringe Søluftens jævnere Temperatur og større Fugtighed til de østlige Kystegne, medens den i det Indre og mod Vest antager Charakteren af en tør Landvind. Længst mod Nord hersker endnu den tropiske Sommerregn, der ledsager den i den varmere Aarstid blæsende NV. Monsun; mere sydpaa falder Regnen om Vinteren ligesom i Middelhavslandene, og Melbourne har endog Nedslag til alle Aarstider, men Regntiden ved Carpentaria-Bugten udstrækker sig ikke over 3 Maaneder, og i Sidney paa Sydostkysten, der dog befinder sig under særlig gunstige For-

hold, overstiger den aarlige Regnmængde næppe 25". Det Indre har kun ringe, uregelmæssig Bygeregn, der hyppigt ledsages af heftige Tordenveir, og man kan deraf let forstaae, at Australien i det Hele taget ligesaa lidt egner sig til Agerbrug som til at underholde betydeligere Skove. Vegetationen har i den store Almindelighed nærmest Præg af en Steppeflora, Løvet er stivt, næsten saftløst, og en særegen blaagraa Farvetone er fordetmeste fremherskende; paa Grund af Klimaets Eensformighed finder man liden eller ingen Forskjel mellem Nord og Syd, og, om end Østsidens Bjergegne ifølge det fugtigere Klima bære smukke Skove, frembyder dog Landskabet i Reglen en lidet tiltalende Afvexling af Skovsavanner, kratbevoxede Heder og ørkenagtige Saltstepper, der for en meget stor Deel ere af en saa ugunstig Beskaffenhed, at de aldrig kunne antages at ville faae nogen Betydning for Culturlivet. Eucalyptus og bladløse Acacier, mørke Casuariner med hængende, skavgræsagtige Grene, Græstræer (*Xanthorrhoea* og *Kingia*) og Proteaceer ere fornemmelig betegnende Former, medens Palmer, Pandaner og Bregner saavelsom slyngende og snyltende Planter ere svagt repræsenterede, men det vil efter disse almindelige Bemærkninger dog blive nødvendigt at gaae noget nærmere ind paa denne underlige Flora for klarere at opfatte den i dens fulde Særegenhed.

Det skovbevoxede Græsland er en Eiendommelighed for Australien. Det er aabne, lyse Eucalyptus-Skove, hvis Træer staae for langt fra hinanden, til at de med Kronerne kunne komme i Berøring indbyrdes, hvis Løvtag ikke giver sammenhængende Skygge, og i hvilke Jordbunden ikke bærer Underskov, men et Engtæppe med blomstrende Smaabuske, der i Begyndelsen af den fugtige Aarstid udvikler sig som et frisk, saftigt Grønsvær. Først blomstre de eenfrøbladede Knoldvæxter (Lilier, Orchideer o. a.), derpaa følge fra Uge til Uge andre Former, og endnu langt ind i Tørtiden finder man talrige Kurveblomster i Flor, især Gnaphalier. Selve Græsvæxten, der

baade med Hensyn til Tæthed og Varighed er afhængig af Klimaets større eller mindre Fugtighed, holder sig under gunstige Betingelser endnu længe, efter at Regnen er ophørt, indtil tilsidst kun en tør Steppe bliver tilbage, og alt Liv indskrænkes til Floddalene. Paa Grund af de adspredt staaende Træer seer Landskabet paa Afstand ud som en Skov, men ved nærmere Undersøgelse viser det sig snart, at man selv til Vogns

Fig. 153. Nyholl. Landskab (Græstræer og Kænguruer).

uhindret kan gjennemreise det i alle Retninger. Det stærke Lys, der er saa gunstigt for Skovbundsvegetationen, beroer ikke alene paa Træernes adspredte Væxt; det har ogsaa sin Grund i Bladenes lodrette Stilling, som tillader en langt større Lysmængde end sædvanlig at trænge ind gjennem Løvtaget. Især Eucalypterne, hvis graalig-hvide Stammer ligne Marmorstøtter, opnaae ikke sjeldent gigantiske Størrelser, og man har maalt

saadanne Kæmpetræer, der havde en Høide af henved 500'. Heelt anderledes end i Skovsavannerne er derimod Landskabets Physiognomi i de kratbevoxede Steppeegne. Det australiske »Shrub« bestaaer nemlig af lavtvoxende, tæt i hinanden filtrede Buske, mellem hvilke nu og da et Træ rager i Veiret, og trods den store Rigdom paa Repræsentanter for de forskjelligste Plantefamilier, stemme de enkelte Former saaledes overeens i Udseende, at det er vanskeligt at adskille dem uden ved Hjælp af Blomst og Frugt. De udstrakte Kratheder ere en Forbandelse for Landet, thi de have ingensomhelst Anvendelse, Ilden kan ikke faae Bugt med dem, og de hindre al Samfærdsel, saalangt deres Omraade strækker sig. Skov i sædvanlig Forstand er deels indskrænket til de fugtigere Strækninger af Floddalene, deels til Østkystens Bjergegne, hvor man navnlig i Queensland finder tætte, høistammede Bevoxninger af Cedrela (Cedar Country) blandede med Araucarier, Rubiaceer, Laurineer og mange andre, tildeels indiske, Planteformer; længere sydpaa tabe Skovene naturligviis det tropiske Præg og bestaae især af visse Naaletræer og Eucalyptus-Arter. — Den stærkeste Modsætning til Østlandet frembyde de ørkenagtige Egne i det Indre og navnlig vesterpaa, hvor det overordentlig tørre Klima i Forbindelse med den sandede, hyppigt saltholdige Jordbund indskrænker Plantelivet til enkelte haardføre Former, og hvor lave Proteaceer, Saltplanter og totformig voxende Græsser *(Spinifex)* give Tusinder af Qvadratmile et ligesaa afskrækkende Udseende som det, vi saa hyppigt finde i de mellemasiatiske Ørkenlande.

Ligesom Australiens Planteverden er i høi Grad eiendommelig, saaledes har ogsaa dets Dyreliv et ganske særegent Præg. Med Undtagelse af nogle Gnavere og Flaggermuus samt en vild Hund dannes den øvrige Pattedyrfauna udelukkende af Pungdyr, men disse ere ogsaa saa rigt udviklede (Kænguruer, Pungmaarer, Pungaber o. a.), at de paa en Maade erstatte flere af de manglende Pattedyrordener. Blandt Fuglene ere Lyrehalerne

og de nyhollandske Strudse *(Dromaius)* almindeligt bekjendte, men Australien har tillige mange Honningfugle *(Meliphaga)*, Duer og Natravne *(Podargus)*, og af de talrige Papegøier maae især fremhæves sorte Cacaduer *(Calyptorhynchus)* og græsædende Jordpapegøier; Hønsefuglene ere navnlig repræsenterede af de ved deres Udrugningsforhold saa mærkelige Talegallaer, medens derimod Gribbe, Spetter og Fasaner mangle. Mellem Øglerne ere de saakaldte Snogefiirbeen *(Scincoïdeæ)* stærkt fremherskende, og Slangerne vise det enestaaende Forhold, at de giftige Arter ere talrigere end de giftløse. — Indfødte Huusdyr har Australien ligesaalidt som Culturplanter, men de indførte europæiske Arter lykkes fortræffeligt, og i det Indre finder man allerede store Flokke af forvildede Heste og Oxer*), hvilke sidste jages ligesom Bisonten i Nordamerikas Prairier.

Fig. 154. Nyholl. Struds.

Australiens indfødte Beboere**), de saakaldte **Australnegere,** ere i physisk Henseende beslægtede med Hovedmassen af Befolkningen i Mellem- og Sydafrika og maae saaledes henføres til den æthiopiske Race. De ere i Reglen af Middelstørrelse, Hud-

*) Tidsskr. f. Naturvid. 1875. p. 80.

**) Conf. navnlig Fr. Müller: Allg. Ethnographie. 1873. p. 169 o. f.

farven bruun, undertiden næsten sort, Haaret tæt og sammenfiltret, men ikke uldagtigt, og Skjægvæxten kraftig. Den smalle, skraat tilbageløbende Pande, de fremspringende Kjæber og den store, graadige Mund antyde et Lavmaal af aandelig Udvikling, der ved nærmere Bekjendtskab hellerikke fornægter sig, og Legemets høie Grad af Magerhed i Forbindelse med det fremtrædende Underliv røber kun altfor tydeligt en slet og utilstrækkelig Ernæring. Trods indbyrdes Forskjelligheder frembyde Sprogene dog i høiere Forstand en Heelhed og udgjøre, i al Fald efter Fr. Müllers Mening, en selvstændig Gruppe, som ikke viser Lighed med andre bekjendte Tungemaal. Culturtilstanden er høist primitiv, og Australiens tyndt adspredte Stammer høre ustridig til de lavest staaende af alle Jordens menneskelige Beboere. Deres religiøse Anskuelser synes at indskrænke sig til Forestillingen om onde Aander, der især færdes om Natten og paa forskjellig Maade gjække og true Menneskene; de have hverken Præster eller Mythologi og mangle saavel Gudebilleder som Gudehuse. De Afdøde behandles paa forskjellig Viis, idet de snart nedlægges i Gruber, som dækkes med Jord og Kviste, snart anbringes paa særegne Stilladser og endelig undertiden opbrændes; men herved maa dog tillige bemærkes, at man nu og da viser hedengangne Slægtninge den Opmærksomhed at fortære deres Kjød og opbevare den afflaaede Hud, ligesom man ogsaa leilighedsviis anvender Hovedskallerne til Drikkeskaale. Til Forfatning og Aandscultur findes næppe de første svage Spor; Høvdingens Myndighed er af en meget

Fig. 155. Nyholl. Vaaben. a. Pareertræ, b. Bomerang, c. Steenøxe. (Eth. Museum). E. L.

tvivlsom Beskaffenhed, og der savnes ligesaavel enhver Antydning til Skrifttegn som til Sagn og Folkepoesi. Levemaaden er i det Hele ussel, thi, da Australien oprindelig mangler baade Huusdyr og Culturplanter, ere de Indfødte henviste til Udbyttet af en tarvelig Jagt samt til visse spiselige Frugter og Rødder. Som man under slige Forhold maatte vente, ere de ingenlunde nøieregnende med Hensyn til Valget af Fødemidler, og Rotter, Flaggermuus, Fiirbeen, Slanger, Orme o. desl. fortæres med Graadighed, hvortil endnu i Krigstilfælde leilighedsviis kommer Kjødet af de fangne Fjender. Føden ædes dog ikke raa, og udenfor de skrøbelige, af Træbark sammensatte Hytter underholdes stadig en ulmende Ild. Beklædningen indskrænker sig høitregnet til et Skind, hvormed man dækker Ryggen, men derimod pynter man det store filtrede Haar med Fuglefjer og Dyrehaler, ligesom man ogsaa anvender Bemaling og en Slags Tatuering; sidstnævnte bestaaer i, at Huden især paa Brystet gjennemridses med en skarp Muslingskal, og Saarene holdes derpaa aabne, til de danne concave Ar. Vaaben og Redskaber ere selvfølgelig af den raaeste Beskaffenhed, og vi ville her, foruden Steenøxe, Kølle og Pareertræ, endnu kun anføre den saakaldte »Bomerang«, der bruges til at kaste med og selv paa lang Afstand skal gjøre fortrinlig Virkning. Forholdet mellem Kjønnene er aldeles dyrisk, og Manden erhverver sine Kvinder i Reglen ved Rov, hvorved den Stærkeres Ret bliver det ene Afgjørende. Naar Pigen paa denne Maade er hjemført, afbider man hende et Fingerled paa venstre Haand for saaledes at betegne hendes nye Stilling i Samfundet; hun er fra nu af Mandens Træl, og, føder hun meer end nogle faa Børn, blive de øvrige ombragte, da Forældrene ikke see sig i Stand til at underholde flere. I maaneklare Nætter samles man jævnlig til vilde, usædelige Dandse, der gjøre et modbydeligt Indtryk af dyrisk Sandselighed — men under disse Skildringer af Raahed maa det dog aldrig tabes af Sigte, at de australiske Neger-

stammer friste deres Tilværelse under saa ugunstige ydre Forhold, at Udviklingen af et Culturliv næsten maa betragtes som en Umulighed.

Skjøndt det vel maa ansees for temmelig rimeligt, at provençalske Søfarere allerede i Midten af det 16de Aarh. have berørt det australiske Fastland, er dog den første sikkre Opdager Portugiseren Godinho de Eredia, der i Aaret 1601, paa et Tog for at finde nye Guldlande, naaede Kysten af det senere saakaldte Tasmans Land. I første Halvdeel af det 17de Aarh. beseilede Hollænderne en Deel af Nordkysten, hele Vestkysten og den vestlige Deel af Sydkysten, men endnu holdt man fast ved Troen paa Tilværelsen af vidtstrakte, langt mod Nord rækkende Landmasser omkring Sydpolen *(Terra australis incognita)*, af hvilke Australcontinentet kun skulde være et enkelt fremskudt Parti, idet man ansaae det for uforeneligt med den guddommelige Viisdom, at der skulde findes mere Hav paa Jorden end beboeligt Land, og tillige af Fixstjernernes Mængde paa den sydlige Hemisphære troede sig berettiget til at forudsætte ligesaameget Land Syd for Æqvator som Nord for samme. Først Abel Tasmans vigtige Reise fra Mauritius til Ny-Zeeland, der i Novbr. 1642 førte til Opdagelsen af den Ø, som nu almindeligt bærer hans Navn, lod det »ukjendte Sydland« forsvinde, i al Fald fra hollandske Kort; men det varede længe, inden man fik Kjendskab til Continentets Østkyst, og det hører ikke til Cooks mindste Fortjenester at have nedlagt denne paa Verdenskortet ifølge hans Reiseundersøgelser 1770. I Løbet af nærværende Aarh. har man med utrættelig Standhaftighed arbeidet paa en Gjennemforskning af Fastlandets Indre, der navnlig skyldes Mænd som Sturt, Eyre, Leichhardt, Brødrene Gregory samt endnu flere andre, og det fortjener vistnok særlig at fremhæves, at det 1862 under store Vanskeligheder lykke-

des den uforfærdede Stuart at gjennemkrydse Continentet fra Syd til Nord paa hans mindeværdige Vandring fra Lake Eyre til Van-Diemens Bugten paa Nordsiden.

Nogle Aar efter, at Cook havde opdaget og undersøgt Østkysten, grundede **Briterne** Sidney (1788) og dermed Colonien Ny-Syd-Wales. Fra først af anvendtes denne som Deportationssted, hvilken Bestemmelse dog senere er bleven hævet, og man har efterhaanden seet sig i Stand til at anlægge 5 andre Colonier, som vi her lade følge tillige med deres vigtigste Byer. De Indfødte forsvinde meer og meer og ere allerede ganske uddøde i Tasmanien.

Ny-Syd Wales: Sidney (135,000 Indbg.). **Victoria**: Melbourne (194,000), Geelong, Ballarat. **Queensland**: Brisbane. **Syd-Australien**: Adelaide. **Vest-Australien**. **Tasmanien**: Hobbarttown.

De fremmede Indvandrere, hvis hele Antal beløber sig til noget over $1^1/_2$ Mill., ere meget ulige fordeelte, thi omtrent Halvdelen findes i Victoria. Som man maatte vente, bestaae de især af Englændere og Irer, men man træffer ogsaa mange Repræsentanter for andre Nationaliteter, især Tydskere, og i Victoria savner man end ikke de vindskibelige Chinesere. De enkelte Colonier ere ganske selvstændige, og et Forsøg, der blev gjort 1863 paa at danne en australisk Conføderation, mislykkede aldeles. Styrelsen har et bredt demokratisk Grundlag, og den engelske Statsmagts Indflydelse indskrænker sig til at udnævne Statholderne og underholde Garnisoner; i kirkelig Henseende hersker fuldstændig Frihed (ingen Statskirke), og, ligesom man fremmer Skolevæsenet med Kraft, saaledes er Videnskabernes Selskab i Melbourne et Vidnesbyrd om, at ogsaa høiere Interesser finde Tilslutning og Pleie. Agerbruget er ikke betydeligt, thi de dyrkelige Arealer ere kun smaa og adspredte, Klimaet tørt og Regnfaldet uregelmæssigt, men Syd-Australien og Tasmanien have dog et Overskud til Udførsel; man dyrker især Hvede og Mais, i Ny-Syd-Wales ogsaa Viin saavelsom Oranger, og i den nyeste Tid har man

i Queensland gjort Forsøg med Bomuld, Sukker og Kaffe. Derimod er Kvægavlen, navnlig østerpaa, overordentlig vigtig, ja uden Sammenligning den vigtigste Betingelse for Landets materielle Fremgang. Kreaturerne holdes for største Delen paa Græsgange, som bortforpagtes af det Offentlige, og Australien besidder for Øieblikket omtr. 40 Mill. Faar, 4 à 5 Mill. Hornkvæg og 600,000 Heste; Uldproductionen beløber sig aarlig til c. 165 Mill. ℔, og der udføres ligeledes betydelige Qvantiteter af Kjød, især til England. Bjergværksdriften beskjæftiger sig fornemmelig med Guld, der som bekjendt navnlig findes i Victoria, og hvis Opdagelse — ligesom i Californien — har bidraget overordentlig til dette Landskabs hurtige Bebyggelse; 1873 udførtes fra hele Australien for 8½ Mill. £ til Storbritannien, og det maa ligeledes bemærkes, at Productionen af Kobber og Steenkul ingenlunde er ringe. Siden Guldgraveriets Begyndelse har ogsaa Handelen taget et stærkt Opsving, **Melbourne** og **Sidney** gjøre store Omsætninger, og Summen af den aarlige Ud- og Indførsel maa for Tiden mindst anslaaes til 60 Mill. £. Man udfører især Uld og andre dyriske Producter (Talg, Kjød), Guld, Kobber og noget Korn, og, om end Veiene ere daarlige og Landtransporten endnu fordetmeste skeer ved Hjælp af Oxekarrer, var dog Australien 1873 allerede i Besiddelse af henved 300 geogr. Miil Jernbaner.

Ny-Guinea.

Nord for Australcontinentet, adskilt fra samme ved det smalle Torres-Stræde, ligger den store Ø Ny-Guinea*). Formen er langstrakt og har sin største Udstrækning fra NV.—SO., Arealet skal være 13,000 □ Mile, og Indbyggerantallet anslaaes til henved 1 Mill. Skjøndt Ny-Guinea allerede synes at være opdaget af portugisiske Søfarere 1526 og i nærværende Aarhundrede navnlig er bleven undersøgt af Jordomseilerne la

*) Finsch: Neu Guinea. 1865.

Coquille (under Duperrey) og l'Astrolabe (under d'Urville) samt i 1858 af den hollandske Orlogsdamper Ætna, er dog vort Kjendskab til dette vidtstrakte Land endnu høist mangelfuld, og med Undtagelse af Kysterne og visse Strækninger i Nærheden af Havet er det endnu aldrig betraadt af nogen Europæers Fod. Imidlertid kan der næppe være Tvivl om, at Ny-Guinea gjennemgaaende har en bjergrig Natur, og i den smalle sydostlige Deel har man paaviist Høider paa henved 12,400 p'. Den høitidsfulde Ro — siger Dr. Müller — som hersker i disse Fjeldlabyrinther, de talløse bratte og spidse Klipper, de kraftige Farvemodsætninger mellem de stive Bjergkolosser og den herlige grønne Skov og endelig det mørkeblaa, letkrusede Hav — Alt dette frembyder navnlig i Aftenbelysning et saa prægtigt Skue, at det gjør et virkelig henrivende Indtryk paa Betragteren. Større Floder forekomme ikke, og paa Grund af Høiden er Klimaet ikke saa varmt, som man efter den geogr. Brede var berettiget til at vente. Middeltemperaturen ved Kysten beløber sig vel omtrent til 26° R., og, skjøndt den egentlige Regntid er knyttet til SO.-Monsunens Indtræden, er Klimaet dog gjennemgaaende fugtigt, fordi de høie Bjerge begunstige Skydannelsen og ved at afkøle den fugtige Søbrise omdanne dens Vanddampe til Regn. Saavidt man foreløbigt kan skjønne, er Landet i det Hele bevoxet med høie Urskove, der i Udseende og Sammensætning stemme temmelig nøie overeens med Sundaøernes; derimod har Dyreverdenen nærmest det australiske Præg, hvilket, som tidligere anført, dog allerede begynder at gjøre sig gjældende i den østlige Deel af det indiske Archipel. Det er i saa Henseende betegnende nok, at Ny-Guinea mangler saavel Aber som Drøvtyggere, og at af de 15 bekjendte Pattedyrarter ikke mindre end 10 ere Pungdyr (*Dendrolagus* o. a.); det er fremdeles betegnende, at Ny-Guinea har mange Papegøier og Duer, et Par Talegallaer og hverken Gribbe eller Spetter, men det maa dog tillige erindres, at de pragtfulde.

phantastisk formede Paradisfugle*) her have deres egentlige Hjem, om end et Par Arter findes i den nærmest tilgrændsende Deel af Nyholland, og at dette sidstnævnte besidder ikke faa Repræsentanter for Gnaverne, som derimod mangle paa Ny-Guinea.

Ny-Guineas Beboere, de saakaldte **Papuaer****), ere en negeragtig Stamme, som vi allerede tidligere ere komne i Berøring med i den østligste Deel af det indiske Archipel. Det er mørkebrune eller næsten sorte, velvoxne Folk med smalt Ansigt, skraat tilbagevigende Pande, stor bøiet Næse og fremspringende Underansigt; det stærkt krusede, i Totter voxende Haar danner med Aarene en forunderlig høi, parykagtig Hovedbeklædning, og man finder i Reglen et kraftigt, ligeledes kruset Skjæg. Benene ere lange og tynde ligesom hos de afrikanske og australiske Negere, fra hvilke de dog ret paafaldende adskille sig baade ved Haarets Beskaffenhed og Næsens Form. I sproglig Henseende ere de kun lidet kjendte; derimod har Wallace givet en, som det synes, vellykket Skildring af deres aandelige Liv, der ved sit sangvinske, urolige Præg aabenbart frembyder væsentlig Lighed med de afrikanske Negerstammers. Da man baade har fundet Gudebilleder og Gudehuse, maa deres religiøse Anskuelser selvfølgelig have naaet en vis Udvikling; men i politisk-social Henseende staae de meget lavt, og Høvdingens Myndighed er af en særdeles tvivlsom Beskaffenhed. Ligene blive i Reglen jordede, derpaa opgravede efter 1 eller 2 Aars Forløb, og Knoklerne under forskjellige Høitideligheder bisatte i en Fjeldhule; i visse Egne bruger man at henlægge Liget paa et Slags Stillads og tørre det ved en langsom Ild, inden det endelig stedes til Hvile. Papuaerne ere ikke ukyndige i Tidsregning, som Grundlag for hvilken de benytte Monsunernes Vexel og Maaneskifterne, og, naar man tager Hen-

*) Wallace: Malay Archipelago. II. cap. 38.
**) Müller: Allg. Ethnographie; ogsaa Finsch og Wallace.

SYDHAVSÖERNE.

Syd Havet

Marianerne

Carolinerne

Gilberts Oerne

Sandwich Oerne

Havaji

Mouna Kea

Hualalai

Mouna Loa

Kilauea

Marquesas Oerne

Skipper Oerne

Venskabs Oerne

Fidschi Oerne

Ny Hebriderne

Ny Caledonien

Selskabs Oerne

Bolabola

Tahiti

De lave Oer

Bolabola.

Ringrev. Voldrev. Kystrev.

syn til den Smag, med hvilken de jævnlig udarbeide deres Redskaber, kan man ingenlunde frakjende dem en vis Kunstsands, men deres Menneskefigurer ere rigtignok særdeles raa, om end Physiognomiet altid er meget charakteristisk gjengivet. Foruden med Jagt og Trepangfiskeri beskjæftige de sig tillige endeel med Dyrkning af forskjellige nyttige Planter samt drive nogen Tuskhandel med Malayerne; ordentligviis boe de sammen i Landsbyer og opføre gjerne deres store med høit Tag forsynede Hytter paa Pæle ude i Vandet. Klædningsstykkerne ere indskrænkede til det mindst Mulige, men derimod pleie de det store brusende Haar med særdeles Omhu, gjennembore Næse og Øren for deri at anbringe Pinde eller Fuglefjer og frembringe dybe Ar paa Bryst og Arme ved Opridsning af Huden, som tillige indgnides med forskjellige Farver. Polygami er almindeligt, og heftige Dandse høre til de mest yndede Adspredelser; mærkeligt nok synes man at være ukjendt med berusende Drikke, og det maa sluttelig udhæves — hvad der ogsaa tilstrækkeligt fremgaaer af ovenstaaende Skildring — at Culturen, saa ringe den end er, dog staaer betydelig høiere end hos de australiske Negerstammer. Over den vestl. Deel af Ny-Guinea gjøre Hollænderne Fordring paa Høihedsretten; den østlige er endnu uafhængig.

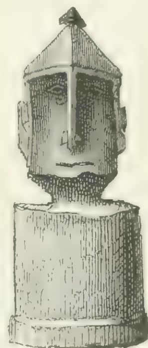

Fig. 156. Papua-Idol. Eth. Museum. E. L.

Sydhavsøerne.

I den tropiske Deel af det stille Hav, mod Nord og Syd omtrent begrændsede af Vendekredsene, ligge talrige Grupper af i Reglen meget smaa Øer, som man pleier at sammenfatte under Navn af Sydhavsøerne. De ere meget hyppigere mod Vest end mod Øst og mangle næsten ganske hiinsides 250° Ø. F. L.; forresten staae de enkelte Grupper som oftest i temmelig nær

Berøring indbyrdes, og kun Sandwichøerne (Havaji) ligge ganske isolerede umiddelbart indenfor den nordlige Vendekreds. Mod Vest maa navnlig fremhæves: Marianerne, Carolinerne, Ny-Britannien, Salomonsøerne, Ny-Hebriderne, Ny-Caledonien og Fidschiøerne, mod Øst: Venskabsøerne (Tonga), Skipperøerne (Samoa), Selskabsøerne (Tahiti), Marquesasøerne (Nukahiva) og de lave Øer. Terrainforholdene ere meget forskjellige, idet nogle af disse Archipeler ere høie og bjergrige, medens andre kun hæve sig ubetydeligt over Oceanets Speil, men derimod frembyde de i geognostisk Henseende den væsentlige Overeensstemmelse, at de næsten alle ere rige paa Koraldannelser, ligesom ogsaa vulcanske Phænomener have en vidt udbredt Forekomst i Sandwichøerne, Marianerne, Ny Hebriderne, Salomonsøerne, Selskabs- og Venskabsøerne. Især den førstnævnte af disse Grupper er meget interessant. Paa Maui hæver sig saaledes den udslukte Vulcan Haleakala, der naaer en Høide af 9570 p' og paa Toppen bærer et Krater, hvis Omfang beløber sig til ikke mindre end 7—8 geogr. Miil, og dog staaer denne Ø ustridig tilbage for Havaji, som tillige er den eneste i Archipelet, der endnu befinder sig i Virksomhed. Havaji maa nærmest opfattes som et af vulcanske Masser dannet Plateau, der krones af trende store, fladthvælvede Lavakegler: Mouna Kea (13,100 p'), Mouna Loa og Hualalai; paa Østsiden af Mouna Loa ligger det vidtberømte Krater Kilauea, som har et Omfang af 4 geogr. Miil, og hvis Bund dannes af en glødende, dampende Lavasø. Men det stille Ocean gjør os ogsaa bekjendt med andre Virkninger af Jordens plutoniske Natur end dem, der udtale sig gjennem Vulcanerne. Over store Strækninger maa tillige Havbunden gjennem Aarhundreder have befundet sig i langsom Sænkning, og det er netop under denne Forudsætning, at Darwin har været i Stand til at tyde Koralrevenes mærkelige Former og sætte dem i indbyrdes Forbindelse. Som bekjendt, ere de revbyggende Koraller indskrænkede til et

Bælte af omtrent 28 Graders Brede Nord og Syd for Linien og især talrige i det indiske og stille Hav. Hvor Vandet har den fornødne Varme (25—30° C.) og Saltholdighed, og hvor det tillige ved Strøm og Bølgeslag er i livlig Bevægelse, ere de ydre Betingelser givne for deres Udvikling; men, da Undersøgelserne have godtgjort, at Dyrene kun kunne leve til en Dybde af noget over 100′, og man har paaviist døde Rev indtil en Dybde af flere tusind Fod, maa en Sænkning af Grunden aabenbart antages at have fundet Sted. Som ovenfor bemærket, er det netop denne Sænkning, der afgiver Grundlaget for Darwins Tydning af Revenes Former. En høi Ø med Koralbanker paa Kysten (Kystrev) sænker sig, Koraldyrene bygge i Veiret for at holde sig i de øvre, varme og bevægede Vandlag, idet de saaledes danne en Vold i betydelig Afstand fra det synkende Land (Voldrev), og ved dettes fuldstændige Forsvinden staaer endelig kun Volden tilbage (Ringrev, Atol) som Omfatning af en flad og rolig Lagune. Carolinerne og de lave Øer bestaae for allerstørste Delen af Atoller, Fidschiøerne og Selskabsøerne frembyde smukke Exempler paa Voldrev, og mellem Sandwichøerne er Kystrevet fremherskende. — De Koraller, der væsentligst bidrage til Revenes Bygning, ere *Porites*, *Astræa*, *Madrepora* og *Mæandrina*, men Revenes Omdannelse til Øer skyldes Bølgeslaget og de Ophobninger af Koralbrudstykker, Tang og Lignende, som dette foranlediger.

Sydhavsøernes Klima er i egentligste Forstand et tropisk Øklima. I Honolulu paa Sandwichøerne er Forskjellen mellem den koldeste og varmeste Maaned 3,3° R., i Rajatea (Selskabsøerne) endog kun 2,3°; Lavlandets Temperatur ligger hele Aaret rundt omtr. mellem 18 og 21°, og den friske Søbrise gjør Klimaet til et af de behageligste, der overhovedet existerer. Regnfaldet, som gjennemgaaende er afhængig af Passaten, er naturligviis paa de lavere Øer meget mindre end paa de høie, og paa disse sidste langt heftigere og stadigere i Vindsiden end i Læsiden. Vegetationen er i det

Hele kraftig, paa de høiere Øer endog yppig, men, som der ifølge den adspredte Beliggenhed var Anledning til at vente, gjennemgaaende fattig paa Arter; hvad Præg og Sammensætning angaaer stemmer den nærmest overeens med de indiske Øers, hvorhos det dog maa fremhæves, at Sandwichøernes Flora har en mere selvstændig Charakteer, og at det forholdsviis tørre Ny-Caledonien med sine Skovsavanner og Araucaria-Lunde minder endeel om Australcontinentet. Derimod ere Skipperøerne overgroede af smukke Høiskove, som fornemmelig bestaae af Figenarter, Pandaner, Palmer og Bregnetræer, og ligeledes ere Fidschiøerne paa deres fugtige Østside smykkede med frodige Bevoxninger af Palmer, Bambusgræsser og træagtige Bregner, medens den tørre Vestside, i al Fald i de lavere Egne, er en med Græs og Bregnekrat dækket Savanne, hvis Eensformighed dog hist og her afbrydes af enkelte Pandaner, Casuariner og Acacier. — Blandt de for deres Frugter dyrkede Planter maa især anføres Brødfrugttræet *(Artocarpus incisa)*, Bananen og Cocospalmen, af hvilke navnlig førstnævnte er af overordentlig Vigtighed; Taro *(Colocasia)*, Yams *(Dioscorea)* og Pia *(Tacca pinnatifida)* levere spiselige Knolde, og af den saakaldte Kava *(Piper methysticum)* tilberedes en stærkt berusende Drik. Den vigtigste Klædningsplante er Papirmorbærtræet *(Broussonetia papyrifera)*, hvis Bast bruges til Tøier og flettede Arbeider.

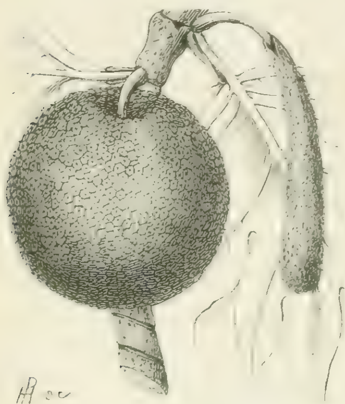

Fig. 157. Green af Brødfrugttræ.

Af Pattedyr findes i Reglen kun nogle Flaggermuus samt en lille Gnaver, og af den lidet artsrige Fugleverden maa det her være tilstrækkeligt at fremhæve visse Honningfugle, henhørende til

Slægten *Melithreptus*. Som Huusdyr fandt Europæerne ved deres Ankomst Sviin og Hunde, der dog ikke forekom paa alle Øerne.

Befolkningen paa de smaa Sydhavsøer*) henhører til tvende væsentlig forskjellige Grupper, med hvilke vi allerede forlængst have havt Leilighed til at stifte nærmere Bekjendtskab, nemlig Malayer og Papuaer. Saavidt man kan skjønne, ere visse Dele af det sydostlige Asien Malayernes egentlige Fædreland, fra hvilket de allerede tidligt have udbredt sig over det indiske Archipel, og herfra synes disse søkyndige Vandrestammer, hvem Lysten til et paa Havet omflakkende Liv stedse førte videre og videre mod Øst, først at have befolket »Havaïki« ɔ: Samoa (og Tongaøerne) og derfra at have gjæstet de østligere Archipeler saavelsom Sandwichøerne og Ny-Zeeland. Beviset for disse Søtogs virkelige Existents maa væsentlig søges i talrige Sagn, som indtil vore Dage have bevaret sig blandt Sydhavets Øboere; men det fortjener ligeledes at udhæves som et charakteristisk Træk, at man paa de østlige Øer stadig veed god Besked om de vestlige, medens derimod det Omvendte ikke finder Sted. At Malayerne enten slet ikke eller i al Fald kun i en ringe Grad have nedsat sig paa de vestlige Øer: Fidschi-Archipelet, Ny-Hebriderne, Ny-Caledonien etc., turde aabenbart hidrøre fra, at de ved deres Ankomst have fundet disse beboede af mørke, krushaarede Papuastammer, med hvilke der imidlertid efterhaanden indtraadte en livlig Vexelvirkning; men, er det end utvivlsomt, at malayiske Culturformer have formaaet at skaffe sig stærk Indgang hos Sydhavets negeragtige Folk, saa er det paa den anden Side ligesaa vist, at disse i alt Væsentligt have bevaret deres physiske og aandelige Særpræg indtil vore Dage.

---

*) Müller: Allg. Ethnographie. 1873. p. 276 o. f.

Sydhavsøernes Malaystammer (**Polynesierne**), der ere udbredte over samtlige Archipeler Øst for Fidschiøerne, ere, trods væsentlige Overeensstemmelser, dog i flere Retninger forskjellige fra deres Stammefrænder paa de indiske Øer. Som disse have de en brunlig Hudfarve, glatte sorte Haar og mangle Skjæg, men deres Væxt er høiere, Ansigtstrækkene mere udprægede og deres Væsen livligere, mere imødekommende end hines. Med Hensyn til Culturforholdene har i nyere Tider Meget forandret sig under det tiltagende Samkvem med Europæerne, der paa enkelte af Grupperne, navnlig Sandwichøerne, have skaffet sig stor Indflydelse, og det vil derfor ved efterfølgende Skildring være nødvendigt at betragte ældre Tilstande fra Begyndelsen af nærværende Aarhundrede, da vi kun gjennem disse kunne opnaae et fyldestgjørende Billede af Sydhavsinsulanernes eiendommelige Civilisation. Oprindelig var Samfundet deelt i smaa Communer, som bestode af flere beslægtede Familier, der boede i samme Landsby. I Spidsen for hver Landsby stod en Høvding, som uden at være i Besiddelse af noget ydre Værdighedstegn havde den øverste Ledelse af alle almindelige Anliggender; men i Tilfælde af Krig sluttede undertiden flere Communer sig sammen, og leilighedsviis formaaede ogsaa en mere fremragende Høvding at udvide sin Myndighed over et større Omraade. Iøvrigt frembyde de politiske Tilstande ikke ganske det samme Præg overalt, thi, medens man f. Ex. paa Marquesasøerne endog har ført Sondringen videre, viste der sig paa Sandwichøerne og Selskabsøerne allerede forlængst en Tilbøielighed for Kongedømmet og den dermed forbundne Centralisation af Magten i Enkeltmands Haand. Samfundet var overalt deelt i Adelige, Menige og Slaver, af hvilke dog kun de Første havde politiske Rettigheder og Stemme i de offentlige Forsamlinger, hvor man behandlede alle almindelige Anliggender og afgjorde Retstrætter efter nedarvet Skik og Brug. De religiøse Anskuelser vare temmelig udviklede, og der var ingen Mangel hverken paa Guder eller Gudehuse.

Guderne havde snart et almindeligt, snart et localt Præg, hvilket Sidste bl. a. gjælder om den havajiske Gudinde Pele, der boer i Kilauea og aabenbart er en Personification af de vulcanske Kræfter; overalt var der en Rigdom paa religiøse Sagn, som ofte udmærke sig ved poetisk Kraft og Dybde i Opfattelsen, og i mythisk Indklædning behandles Verdens Skabelse saavelsom ældgamle Traditioner om Stammernes mærkelige Vandringer. Hos alle Sydhavsinsulanerne fandtes Troen paa et andet Liv, der oprindelig tænktes knyttet til en Underverden, men senere ofte sammensmeltedes med Gudernes Rige; efter Folketroen gjæstede de Afdøde dog hyppigt deres Efterlevende enten i Form af Dyr eller som natlige Spøgelser og kunde udøve stor Indflydelse paa de menneskelige Skjæbner. Af særlig Betydning for Opfattelsen af disse Øboeres religiøse Liv er Tabu-Skikken, ifølge hvilken visse Gjenstande erklæredes hellige og urørlige enten for bestandig eller kun for en vis Tid og for visse Personer, og, da man har fundet denne eiendommelige Vedtægt udbredt over alle polynesiske Archipeler, ligger aabenbart heri tillige et vægtigt Beviis for et oprindeligt Sammenhæng mellem deres Beboere.

Fig. 158. Polynes. Vaaben. a) Tahiti. b. Nukahiva. Eth. Museum. E. L.

Polynesiernes vigtigste Næringsvei var Agerbruget, om det ellers er tilladt at anvende denne Benævnelse, hvor man ikke kjendte noget til Kornarterne. Brødfrugttræet og Cocospalmen saavelsom Taro- og Yamsplanten leverede den

daglige Kost, der suppleredes ved Fiske- og Skildpaddefangst, men, skjøndt Svinet holdtes almindelig som Huusdyr, synes dog kraftigere Kjødspiser kun at have været i Brug ved festlige Leiligheder, og Nydelsen af Kava var alene forbeholdt Adelen. Hytterne vare i Reglen store og luftige, og Huusfliden ingenlunde ringe. Foruden Basttøier samt forskjellige smukke Fjerarbeider (Kapper, Hjelme etc.) maa navnlig fremhæves de lange smalle Baade, der hyppigt forenedes til Dobbeltbaade, samt endelig Køller og Spyd, som uden Hjælp af Metalværktøi vare tildannede af haardt Træ og ofte røbe stor technisk Dygtighed i Forbindelse med en udviklet Kunstsands. Klædedragten var meget let og især hos Mændene indskrænket til det Allernødvendigste; for Udseendets Vedkommende erstattedes den dog paa en vis Maade af Tatueringen, der i høiere eller ringere Grad anvendtes paa alle Øerne og fornemmelig hos Beboerne af Marquesas-Archipelet havde naaet en mærkelig Fuldkommenhed. Forholdet mellem Kjønnene var i høi Grad usædeligt, hvilket blandt andet fremgaaer deraf, at Fostbrødrelaget medførte Fællesskab i Kvinder, og Barnemord vare maaskee ingensteds saa hyppige som netop her. Endelig maa det endnu tilføies, at Cannibalismen tidligere har været almindelig udbredt under den raaeste Skikkelse og saaledes afgiver et væsentlig Bidrag til rigtig Vurdering af Polynesiens forresten kjække, livlige og velbegavede Beboere.

Meget forskjellige fra den glathaarede malayiske Befolkning i den østlige Deel af Sydhavet ere de mørke, krushaarede Papuastammer vesterpaa (**Melanesiere**), hvis legemlige og aandelige Særpræg vil være bekjendt fra den tidligere Skildring af Ny-Guinea. Som allerede antydet, er deres Cultur imidlertid stærkt paavirket af deres østlige Naboer, og baade med Hensyn til politiske og religiøse Tilstande, Næringsveie, Huusflid, Sæder og Skikke frembyde de væsentlige Overeensstemmelser med Polynesierne; men samtidig dermed træffer man dog tillige Afvigelser, der ere paafaldende nok til

ikke at kunne forbigaaes med Taushed. Saaledes er Tatueringen af samme grovere Art som paa Ny-Guinea og udføres ikke efter polynesisk Skik ved Indprikning; Kavadrikken er i det Hele ukjendt, medens derimod Buen, der er sjelden paa de østlige Grupper, finder udbredt Anvendelse, og Forfærdigelse af Pottemagerarbeide er en almindelig Konst, som mærkelig nok ikke øves i Polynesien. Forholdet mellem Kjønnene skal rigtignok være mindre usædeligt, men Barnemord og Menneskeæderi vare i al Fald tidligere særdeles hyppige, og hertil kom endnu den oprørende Skik at dræbe gamle, svagelige Personer, der ikke mere kunde være til Nytte for Samfundet. Som man maatte vente, frembyder Culturtilstanden paa Fidschi-Øerne den stærkeste Overeensstemmelse, med hvad vi kjende fra de østlige Grupper, og, ligesom man her træffer de dygtigste Søfolk og den strengeste Overholdelse af Tabuen, saaledes er ogsaa Brugen af Kava et Vidnesbyrd om livligere Vexelvirkning med de polynesiske Archipeler.

Som det vil erindres fra det Foregaaende, havde Magelhan efter Opdagelsen af det Stræde, der senere kom til at bære hans Navn, den 27de Novbr. 1520 seet det stille Ocean ligge aabent for sig. Idet han styrede mod NV. og V. for efter Bestemmelsen at naae Molukkerne, fandt han den 6te Marts 1521 Marianerne, og det er unægtelig et mærkeligt Tilfælde, at han paa sit Tog over Sydhavet kun tvende Gange fik Land i Sigte — ubeboede Smaaøer, til hvilke der ikke knytter sig nogen særligere Interesse. Kort efter Opdagelsen af Marianerne naaede han Philippinerne, hvor han fandt sin Død i en Fægtning paa Øen Mactan; senere ankom tvende af hans Skibe til Molukkerne, men kun »Victoria« under Sebastian d'Elcano lykkedes det at gjensee Spanien i Septbr. 1522. Paa et Tog fra Callao i Aaret 1567 opdagede Alvaro Mendana Salomonsøerne samt maaskee Sandwichøerne og paa en senere Reise

1595 Marquesasøerne; de lave Øer bleve først besøgte 1606 af Quiros og Torres, der i samme Aar tillige gjorde sig fortjente ved at paavise Tilværelsen af Ny-Hebriderne. 1643 opdagede Abel Tasman Venskabs- og Fidschiøerne (samt Ny-Ireland og Ny-Britannien, hvilke han dog ansaae for at være Dele af Ny-Guinea), men fra nu af begynder en lang Uvirksomhedsperiode, der stækker sig lige til sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede, og Intet bidrager til at oplyse os om Sydhavets eiendommelige Øverden. Først 1767 føiede Englænderen Wallis de for deres Naturskjønhed saa berømte Selskabsøer til de bekjendte Dele af Jorden, det følgende Aar fandt Bougainville Skipperøerne, og endelig afsluttede Cook de store Opdagelser i Sydhavet, idet han 1774 berigede Kortet med Ny-Caledonien og 1778 med Sandwichøerne, hvor han det følgende Aar desværre fandt sin Død. I Løbet af nærværende Aarhundrede have talrige videnskabelige Expeditioner besøgt Sydhavet, hvis mærkelige Øverden derfor ogsaa er bleven omhyggelig udforsket, Christendommen er med meer eller mindre Held bleven prædiket paa en stor Mængde Steder, og under Europæernes Indflydelse er i al Fald i Polynesien den oprindelige Cultur saa stærkt i Færd med at forsvinde, at man snart vil være indskrænket til at studere den i ældre Reiseværker og ethnographiske Museer. Videst fremme ere **Sandwichøerne**, som danne et selvstændigt, af Kamehameha den 1ste grundet Kongerige med et Areal af 360 geogr. □ Mile og omtrent 57,000 Indbg.; man dyrker Sukker og Kaffe, bygger nette Villaer og anlægger Landeveie, og Hovedstaden **Honolulu**, der tillige er den vigtigste Havn, mangler ligesaalidt Kafféer og Billardstuer som Kirker, Skoler og Bogtrykkerier. — Endnu maa tilføies, at Franskmændene have bemægtiget sig Ny-Caledonien (315 □ Mile) og Marquesasøerne, der benyttes som Forbrydercolonier, samt tiltaget sig Protectoratet over Selskabsøerne, at Spanierne gjøre Fordring paa Marianerne og Carolinerne, og at ligeledes de Forenede Stater have sat sig fast paa flere Steder i den centrale Deel af Sydhavet.

Ny-Zeeland.

I den sydlige Deel af det stille Hav mellem Australcontinentet og Sydamerika og i en tilsvarende Afstand Syd for Æquator som Italien Nord for samme ligger Ny-Zeeland*). Det bestaaer væsentlig af tvende større fra SV.—NO. strygende Øer, der adskilles fra hinanden ved Cook-Strædet og have et Areal af omtrent 5000 geogr. □ Mile. Terrainet er fordetmeste høit, og en vældig Bjergryg strækker sig gjennem begge Hovedøerne efter deres Længderetning. Paa Sydøen opnaaer den sin mest storartede Udvikling og fortjener ved sin pragtfulde Høibjergsnatur, sine Iisbræer og sneeklædte Tinder tilfulde Navn af »de sydlige Alper«. Steile, skarpt takkede Fjeldkamme, adskilte ved smalle Længdedale og gjennembrudte af talrige Tværspalter, gjennem hvilke Floderne søge deres Veie, stryge parallelt med Vestkysten og hæve sig i det af Iis og Snee skinnende Mount Cook til en Høide af 12,400 p'. Herlige Fjeldsøer og buldrende Vandfald smykke disse eensomme, kun sjeldent af en menneskelig Fod betraadte Bjergegne, der sænke sig steilt mod Vest, ofte med bratte, utilgængelige Fjeldvægge, medens de skraane langt jævnere mod Øst, hvor de hyppigt tabe sig i større Strækninger af frugtbart Sletteland. En lang Række af trachytiske Bjergkegler uden Kratere og Lavastrømme, men ledsagede af mægtige Tufmasser følger Bjergkammens østlige Fod, og parallelt med denne ældre Eruptionslinie, men længere østerpaa løber en yngre, af doleritiske og basaltiske Lavaer bestaaende Zone, hvis dybe, mod Havet aabne Kratersvælg danne Østsidens eneste Havne. Forresten er den vulcanske Virksomhed i disse Egne, saavidt man veed, længst gaaet til Ro, og enkelte hede Kilder ere maaskee de sidste svage Eftervirkninger. Heelt anderledes er derimod Forholdet paa Nordøen, hvis Østside dækkes af en lavere Fortsættelse af de syd-

*) Conf. navnl. Hochstetter: Neu Seeland 1863

lige Alper. Det Plateau, som her støder op til Bjerglandets Vestside og udbreder sig over den øvrige Deel af Øen, er paa mangfoldige Steder gjennembrudt af underjordiske Kræfter, der have frembragt en saadan Rigdom paa Basalt- og Trachytkegler, hede, periodisk virkende Springkilder, Fumaroler, Dyndvulcaner og Solfatarer, at de første Nybyggere ikke uden Grund kom til at opfatte Ny-Zeelands Jordbund som fremherskende vulcansk. Især maa udhæves Omegnen af Taupo-Søen med de høie Vulcaner Tongariro og Ruapahu samt den varme Sø Roto mahana, og Tongariro frembyder den særlige Interesse at omslutte tvende, stadig dampende Kratere. Forresten indeholder Ny-Zeeland alle Formationer fra de ældste til de alleryngste, og, ligesom det er en utvivlsom Kjendsgjerning, at Landet siden forrige Jordperiode har hævet sig flere tusinde Fod, saaledes er ogsaa Omegnen af Cook-Strædet jævnlig udsat for heftige Jordskjælv.

Ny-Zeeland har ingen Mangel paa mineralske Skatte. De nyere geologiske Undersøgelser have tilfulde godtgjort, at baade Nord- og Sydøen indeholde Kul af meget forskjellig Beskaffenhed og geologisk Alder i mægtige, vidtudbredte Lag ligefra Lignit og Brunkul til egentlige Steenkul, der have betydelig Lighed med de australiske og i Godhed ikke staae meget tilbage for de bedste engelske. Navnlig er Sydøen godt forsynet, og ved den paa Vestkysten mundende Grey-River paaviste Haast ikke mindre end 11 Lag, som tildeels ere af meget betydelig Mægtighed. Guld har man ligeledes opdaget flere Steder, og ved Tuapeka-Floden i Provindsen Otago (Sydøen) findes saa rige Afleiringer, at Ny-Zeeland snart turde fortjene Rang som et af de vigtigste Guldlande paa Jorden.

Som man efter Beliggenheden maatte vente, er Ny-Zeelands Klima et tempereret Øklima. I Auckland har Sommeren en Middeltemperatur af $15^1/_2{}^0$ R., Vinteren af 8^0, og Regnmængden, der falder rigeligst i de koldere Maaneder, beløber sig aarlig til omtr. 50", hvorhos dog maa erindres, at

den stiger betydelig i de sydlige Alper. Sneegrændsen er i Gjennemsnit at søge ved 7200′, og prægtige Gletschere fylde paa Sydøen ikke alene de høiere Dale, men strække sig paa enkelte Steder saalangt ned, at deres Fod næsten naaer Havspeilet. Vegetationen udmærker sig i høi Grad ved sin Rigdom paa blomsterløse Planter, der med Hensyn til Arternes Antal forholde sig til Blomsterplanterne som 3:2; den indeholder derhos en betydelig Mængde af eiendommelige Arter og slutter sig, hvad de indvandrede angaaer, nærmest til Chile og den tempererede Deel af Australcontinentet. Tværtimod hvad man skulde vente i det milde, fugtige Klima, er Ny-Zeeland næsten ganske blottet for Enge, fordi det lider af en paafaldende Mangel paa Græsser og urteagtige Blomsterplanter, og, hvor Landet ikke dækkes af Skov, er det tæt overgroet med et brungrønt Tæppe af Bregner og Smaabuske. Vanskeligt gives der noget Sted paa Jorden, hvor Bregnerne spille en større Rolle i Landskabets Physiognomi end netop her. En anseelig Ørnebregne *(Pteris esculenta)*, hvis Rodstok i fordums Tid udgjorde Hovedbestanddelen af de Indfødtes Plantenæring, voxer overalt i aabent Land og danner paa frugtbar Grund mandshøie Tykninger, som det kan være besværligt nok at arbeide sig igjennem. Trods Klimaets Beskaffenhed have Skovene i det Væsentlige et tropisk Præg ikke alene ifølge deres Artsrigdom, men tillige paa Grund af den store Mængde slyngende og snyltende Planter; vældige Myrter *(Metrosideros robusta, Leptospermum* etc.*)*, Laurbær og Naaletræer *(Podocarpus-*Arter*)* med Underskov af høistammede Bregner *(Dicksonia, Cyathea)* og en lille Palmeart *(Areca sapida)* træffer man næsten overalt, og kun undtagelsesviis optræde Skovtræerne i rene Bevoxninger, saaledes som det f. Ex. er Tilfældet med Kauri-Fyrren *(Dammara australis)* paa Nordøen. En mærkelig Analogi med Floraen i den sydlige Deel af Andesbjergene danne flere Arter af stedsegrønne Bøge, der spille en vigtig Rolle i de sydlige Alper og gaae op til en Høide af henved 7000′, men trods

deres mange herlige Planteskikkelser ere dog de nyzeelandske Skove mørke og døde, der mangler Blomsterpragt og dyrisk Liv, og, hvormeget man end længes efter Skoven, hilser man dog efter nogle Dages Ophold i dens øde Stilhed atter med Glæde Dagslyset og det aabne Landskab. — Af spiselige Planter findes forholdsviis kun faa; derimod besidde Øerne i den almindelig udbredte »nyzeelandske Hamp« *(Phormium tenax)* en Væxt af overordentlig technisk Vigtighed.

Har Ny-Zeeland en mærkelig Planteverden, saa er dets Dyreliv unægtelig af en ikke mindre eiendommelig Beskaffenhed. Landpattedyr mangle oprindelig næsten ganske, og vi ville her foruden et Par Flaggermuus og en lille Rotte endnu kun anføre et odderagtigt Dyr samt en vild Hund, hvilken sidste rigtignok var tilstede ved Europæernes Ankomst, men om hvilken det i al Fald ikke er usandsynligt, at den i sin Tid er indvandret med Maorierne. Langt talrigere ere Fuglene, om end deres Antal i Forhold til Landets Størrelse er ringe nok. Blandt Papegøierne maae navnlig udhæves de store ørneagtige *Nestor*-Arter saavelsom den underlige guulgrønne Uglepapegøie *(Strigops habroptilus)*, der lever i Jordhuller og kun om Natten kommer frem for at søge Føde, mellem Vadefuglene en Vandhøne *(Ocydromus)* og mellem Svømmefuglene flere Skarver; men især er dog Ny-Zeeland mærkeligt ved sine Strudse, nemlig Kivierne og de kolossale, nu uddøde Moafugle. Kivierne *(Apteryx)* ere i Reglen af Størrelse som en Høne, have et langt, sneppeagtigt Næb, kraftige middelhøie Fødder og yderst rudimentære Vinger; de opholde sig i Jordhuller, som de kun forlade om Natten for at søge Næring i det tætte Bregnekrat, og, skjøndt de baade løbe og springe godt, ere de allerede ganske udryddede i de mere bebyggede Egne. Moaerne *(Dinornis* og *Palapteryx)* havde i Hovedtrækkene en lignende Bygning, men Næbbet var meget kortere, Fødderne overordentlig plumpe, og Høiden kunde hos de største af Arterne stige til over 5 Alen. De have i fordums Tid været meget hyppige,

og gamle Folkepoesier fortælle om Maoriernes Kampe med disse vældige Fugle, der imidlertid bleve saa ivrigt jagede for Kjødets Skyld, at de allerede i flere Menneskealdere have været fuldstændigt udryddede. Af Krybdyr findes kun nogle Fiirbeen, og af Ferskvandsfisk kjendes ligeledes meget faa; derimod have Europæernes Hornkvæg og Sviin paa mange Steder forvildet sig, og de sidstnævnte have saaledes formeret sig i de store Bregneheder, at man formelig maa føre en Ødelæggelseskrig imod dem.

Ny-Zeelands Beboere, de saakaldte Maorier, ere baade i Henseende til Sprog, Udseende og Cultur ægte Polynesiere. Et ældgammelt Sagn lader den vældige Nationalhelt Maui paa et Fiskertog drage Nordøen (*Te Ika a Maui* d. Maui's Fisk) op af Havets Dyb med sin Snøre, og der berettes fremdeles, hvorledes i længst forsvundne Tider en dristig Udvandrerskare fra Havaïki (rimeligviis Samoagruppen) tog det nye Land i Besiddelse. Da Europæerne i Slutningen af forrige Aarhundrede ved Cooks Reiser kom i nærmere Berøring med Nyzeelænderne, fik de snart Leilighed til at overtyde sig om, at disse kjække og godtbegavede Oboer ingenlunde manglede en vis Cultur. De boede i befæstede Landsbyer, byggede smukke Hytter og Baade, som de prydede med kunstigt Snitværk, tildannede med stor Dygtighed Vaaben af Træ og Steen og beskjæftigede sig foruden med Jagt og Fiskefangst tillige noget med Agerbrug (Taro, Meloner), om end spiselige Bregnerødder udgjorde en væsentlig Deel af deres Plantenæring. I Spidsen for hver Stamme stod en Høvding, der regjerede med patriarchalsk Myndighed; talrige Sagn vedligeholdt Erindringen om Fædrenes Bedrifter, og Tatueringen var ligesaa velbekjendt som den polynesiske Tabu-Skik. Forresten havde Livet et meget krigerisk Præg, og Stammerne laae idelig i Feide med hinanden. Canni-

balismen var meget udbredt; men trods det Omfang, denne Uskik havde naaet ved Europæernes Ankomst, maa det dog ifølge gamle Overleveringer ansees for utvivlsomt, at den først er kommet i Brug, længe efter at Maorierne havde taget Ny-

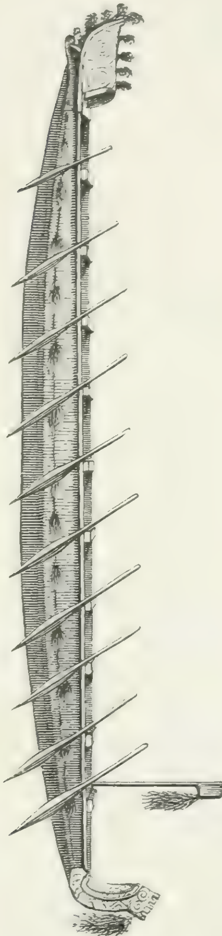

Fig. 159. Nyzeelandsk Krigskano. Eth. Museum. E. L.

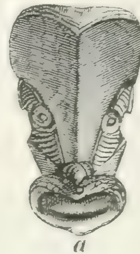

Fig. 160
a) Gallionsfigur. b) Steenvaaben (Merc).
Eth. Museum. E. L.

Zeeland i Besiddelse, og staaer i nøie Forbindelse med Udryddelsen af de vigtigere Jagtdyr, navnlig Moafuglene. Siden Briterne i Slutningen af forrige Aarhundrede indførte Svinet, er Menneskeæderiet rigtignok lidt efter lidt forsvundet, Christen-

dommen har fundet almindelig Indgang, og Kvægavl, i Forbindelse med Agerbrug, er blevet den vigtigste Næringsvei; men under den europæiske Culturs Indflydelse formindskes Maoriernes Antal i en foruroligende Grad, og ifølge en Angivelse fra 1872 vare endnu kun 36,000 tilbage. Som man maatte vente, ere de Indfødte sig dette ulykkelige Forhold velbevidst, og det er en almindelig Anskuelse, »at, ligesom Kløveren dræbte Bregnerne og den europæiske Hund Maori-Hunden, saaledes ville ogsaa Maorierne selv lidt efter lidt blive tilintetgjorte af de Hvide.«

Skjøndt allerede Tasman 1642 havde opdaget Ny-Zeeland, er det dog først J. Cook, der ved sine fortrinlige Undersøgelser i Slutningen af forrige Aarhundrede skaffede os nøiagtigt Kjendskab til Landets Form og Beliggenhed. Allerede 1814 begyndte britiske Missionærer deres Virksomhed, men først efterat den vilde Maori-Høvding Hongi, som tragtede efter at forene samtlige adspredte Stammer under sit Herredømme, var død 1828, lykkedes det Christendom og europæisk Cultur at skaffe sig en stærkere Udbredelse. Efter Overeenskomst med de Indfødte blev Ny-Zeeland 1840 erklæret for selvstændig britisk Coloni med Auckland til Hovedstad; imidlertid har den unge Colonialstat lidt endeel ved Rivninger mellem Missionærerne og Regjeringen, uheldige administrative Forholdsregler og Stridigheder med de Indfødte, hvoraf man ogsaa forstaaer, at Indvandrernes hele Antal endnu for Øieblikket næppe udgjør 270,000. Ifølge Constitutionen af 1853 er den øverste Ledelse i Hænderne paa en af Kronen udnævnt Gouverneur, et Over- og Underhuus, men hver af de 10 Provindser har forresten sin egen Styrelse og nyder stor Selvstændighed. Baade i aandelig og materiel Henseende gjør Colonien anseelige Fremskridt, Folkeoplysningen fremmes med Kraft, og saavel Kvægavl som Agerbrug og Handel udvikle sig hurtig. Af Stortkvæg fandtes 1871 c. 440,000, af Faar 9,700,000. Den samlede Ud-

førsel af nyzeelandske Producter havde i 1873 en Værdi af 6,465,000 £, deraf Uld for 2,700,000 £, medens Guldexporten i de sidste 10 Aar har varieret fra henimod 2 til henimod 3 Mill. £. — Paa Nordøen maa, foruden den i mercantil Henseende meget fordeelagtig beliggende By **Auckland**, tillige erindres den nuværende Hovedstad **Wellington** ved Cook-Strædet.

REGISTER.

Kortet over Sydhavsøerne indsættes p. 551.

109103214092

